

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Центр огієнкознавства
Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка

Присвячується 95-річчю
Кам'янець-Подільського
національного університету
Імені Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск X

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2013

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
I-18

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія KB №20173-9973 ПР від 5.07.2013 р.

Постановою президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. №1-05/3
збірник зараховано до наукових фахових видань України, в яких можуть
публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових
ступенів доктора та кандидата наук

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 10 від 30 серпня 2013 р.)

Рецензенти:

історичні науки – **О. П. Григоренко**, доктор історичних наук, професор;
філологічні науки – **Г. М. Штонь**, доктор філологічних наук, професор.

Головний редактор: О. М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор.

Відповідальний редактор: Є. І. Сохаська, канд. філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: Л. І. Бондарчук, канд. філологічних наук, доцент.

Редакційна колегія (історичний напрямок):

Л. В. Баженов, доктор історичних наук, професор;
С. А. Копилов, доктор історичних наук, професор;
В. С. Прокопчук, доктор історичних наук, професор;
В. П. Ляхоцький, доктор історичних наук, професор;
І. І. Тюрменко, доктор історичних наук, професор;
А. Г. Філіпюк, доктор історичних наук, професор;

(філологічний напрямок):

С. Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор;
О. В. Кеба, доктор філологічних наук, професор;
М. Г. Кудрявцев, доктор філологічних наук, професор;
Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор;
Я. О. Поліщук, доктор філологічних наук, професор;
М. С. Тимошик, доктор філологічних наук, професор;
Н. М. Шумило, доктор філологічних наук, професор.

I-18 **Іван Огієнко і сучасна наука та освіта** : науковий збірник : серія історична та фі-
лологічна / [редкол.: О. М. Завальнюк (гол. ред.), Є. І. Сохаська (відп. ред.) та ін.]. —
Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені
Івана Огієнка, 2013. — Вип. X. — 352 с.

У збірнику вміщено матеріали, які репрезентують основні напрями сучасно-
го огієнкознавства: історичний, філософський, релігійний, філологічний, культуроло-
гічний та книгознавчий. Статті, присвячені дослідженню творчої спадщини Івана
Огієнка та її рецепції в сучасному суспільно-культурному житті, мають новаторський
та пошуковий характер, відповідають сучасному рівневі української науки.

Для науковців, вчителів, студентів, а також тих, хто цікавиться історією духовності
українського народу та українською культурою.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko University
Center ohiyenkoznavstva
All-Ukrainian association Ivan Ohienko

Dedicated to 95th anniversary
of Kamianets-Podilsky
National Ivan Ohienko University

IVAN OHIENKO **AND MODERN SCIENCE** **AND EDUCATION**

SCIENTIFIC COLLECTIONS

Series of historical and philological

Issue X

Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko University
2013

Critics:

History science – **O. P. Grigorenko**, doctor of historical sciences, professor;

Philology science – **G. M. Shton**, doctor of philological sciences, professor.

Chief editor: **O. M. Zavalnyuk**, doctor of historical sciences, professor.

Executive editor: **E. I. Sokhatska**, candidate philological sciences, Professor.

Responsible secretary: **L. I. Bondarchuk**, candidate philological sciences, docent.

Editorial board of historical direction:

L. V. Bazhenov, doctor of historical sciences, professor;

S. A. Kopylov, doctor of historical sciences, professor;

V. S. Prokopchuk, doctor of historical sciences, professor;

V. P. Lyahotskyy, doctor of historical sciences, professor;

I. I. Tyurmenko, doctor of historical sciences, professor;

A. G. Filinyuk, doctor of historical sciences, professor.

Philological direction:

S. D. Abramovich, doctor of philological sciences, professor;

O. V. Keba, doctor of philological sciences, professor;

M. G. Kudryavtsev, doctor of philological sciences, professor;

L. M. Marchuk, doctor of philological sciences, professor;

I. A. Polishchuk, doctor of philological sciences, professor;

M. S. Tymoshyk, doctor of philological sciences, professor;

N. M. Shumilo, doctor of philological sciences, professor.

Ivan Ohienko and modern science and education : Scientific Journal :
I-18 A series of historical and philological / [Editorial board: O. M. Zavalnyuk
(chief editor), E. I. Sokhatska (Executive editor). — Kamianets-Podilsky :
Kamianets-Podilsky National Ivan Ohienko University, 2013. —
Issue. X. — 352 s.

The collection contains materials which represent the main areas of modern ohiyenkoznavstva : historical , philosophical , religious , philological , cultural and book study . Articles devoted to the study of the creative legacy of John James and its reception in modern social and cultural life , with innovative and searching character , meet the present level of Ukrainian science .

For researchers, teachers, students and anyone interested in the history of spirituality Ukrainian people and Ukrainian culture.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Ось і дочекалися Х-го, ювілейного випуску наукового збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія історична та філологічна». Перший вийшов далекого 2003 року. Він був тоненьким – всього 198 стор., зате змістовним, добре структурованим. А головне – був всеукраїнським, збірничким: об'єднав огієнкознавців з різних регіонів України.

З року в рік розширювалася автура збірника, але неодмінно зберігалася «гноно», яке прикрашає своїми статтями кожен випуск. Це Завальнюк О.М., Тимошик М.С., Лизанчук В.В., Поліщук Я.О., Бондарчук Л.І., Преловська І.М., Трембіцький А.М., Франчук Т.Й., Вонсович Г.Б., Прокопчук В.С., Лещкін М.О., Євграфова А.О., Огієнко Н.М., Ковалець Л.О. та ін.

Відрадно, що, крім авторитетних учених, постать І. Огієнка приваблює аспірантів, здобувачів, студентів.

Цьогорічний Х-ий випуск збірника вірний традиціям попередніх збірників – продукувати нові ідеї, відкривати нові горизонти у справі подолання стереотипів, сприяти популяризації спадщини та увічнення пам'яті Великого Українця. Цій меті слугують статті Сагана О.Н., Огірка О.В., Старенького І.О., Тимошика М.С., Франчук Т.Й. та ін.

Прикметною особливістю Х-го випуску є вміщення матеріалів, що репрезентують тезу «Іван Огієнко – шевченкознавець». З прицілом на святкування 200-річчя від дня народження Т.Г. Шевченка у рубриці «Першоджерела» вміщені шевченкознавчі розвідки ученого, які мало відомі широкому загалу.

Як завжди, змістовною є рубрика «До історії Огієнківського руху». У ній подана хроніка святкування важливих дат з життя Івана Огієнка та з богословського життя. Тут започатковано пункт «Творчі здобутки лауреатів Огієнківської премії». Йдеться про львівського огієнкознавця Лідію Шевелю (Худаш Л.С.).

Впевнена, що і десятий випуск збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» буде вагомим вкладом у сучасне огієнкознавство.

Будьмо з Іваном Огієнком!

Євгенія Сохацька,

*керівник Центру огієнкознавства Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
голова Ради Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка,
лауреат Всеукраїнської премії Івана Огієнка*

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

УДК 329(477)17(09)

Г. Б. Вонсович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РЕТРОСПЕКТИВА РЕФЛЕКСІЇ ІДЕОЛОГІЇ Д. ДОНЦОВА («НЕ ВИЗВОЛИМОСЯ ПОЛІТИЧНО, ПОКИ НЕ ВИЗВОЛИМОСЯ ДУХОВНО» («РОСІЯ ЧИ ЄВРОПА!»))

У статті проаналізовано зміст, особливості та еволюцію ідеології націоналізму і традиціоналізму у науковій спадщині Д. Донцова.

Ключові слова і словосполучення: націоналізм, політична ідеологія, традиціоналізм, політична теорія, історія політичної думки.

30 серпня 2013 року виповнилося 130 років від дня народження Дмитра Івановича Донцова, – блискучого публіциста, українського політолога і громадсько-політичного діяча, чия спадщина суттєво вплинула на розвій націоналістичного думання у 20-70 роки XIX ст. як в Україні, так і за її межами. Його полемічний і пророчий дар, блискуча стилістика, ерудованість і послідовність відіграли значну роль у формуванні осмислення української справи. Однак, із плином часу, його політична творчість з різних причин не стає затребуваною; проте навіть крізь віки, його ідеї і погляди можуть бути цікавими і корисними, особливо для провідної верстви транзитивної країни, якою на сьогодні є Україна.

Зауважимо, що ставлення до автора ідеології «чинного націоналізму» було неоднозначним. Однозначно негативно його оцінювали у радянському суспільствознавстві. Причому радянські дослідники практично не полемізували з Д. Донцовим, обмежуючись прилаштуванням ярлика «фашиста», навіть не утруднюючи себе прочитати його твори.

Після проголошення незалежності в Україні з'явилася розлога література, присвячена Д. Донцову. Серед вітчизняних дослідників, хто торкався цієї теми, були, зокрема, Д. Веденєєв, К. Галушко, С. Гелей, І. Гирич, М. Горелов, І. Гошуляк, Я. Грицак, Я. Дашкевич, Л. Кондратюк, І. Курас, О. Лисенко, О. Майборода, В. Масненко, І. Патер, Ю. Поліщук, М. Попович, В. Потульницький, О. Рафальський, В. Резнік, В. Солдатенко, П. Сохань, В. Трошинський, Ф. Турченко, В. Ульяновський, Н. Яковенко, Б. Ярош та інші.

Нас цікавитиме не стільки спосіб мислення Донцова, як формування ним ідейних артефактів, що ув'язують «чинний націоналізм» і традиціоналізм в ідеологічний формат. Зокрема, йдеться про праці Д. Донцова, як «Школа та релігія», «Енгельс, Маркс і Лассаль про неісторичні нації», «Модерне москвофільство», «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», «Міжнародне становище України і Росія», «Культура примітивізму», «Підстави нашої полі-

тики», «Націоналізм», «Хрестом і мечем», «Маса і провід», «Росія чи Європа», «Дух нашої давнини», «Де шукати наших історичних традицій» та ін.

Зауважимо, цей мислитель протягом своєї політичної і наукової кар'єри пройшов ряд основних світоглядних еволюцій – від соціалізму члена УСДРП до ідейного і морального його заперечення, від антирелігійних позицій до крайнощів войовничої церкви. Водночас ураховувалося, що він ніколи не змінював головної ідеї, яскраво артикульованої ним у відомій львівській промові 1913 р. Мається на увазі його виразно антиросійське спрямування, активне відстоювання ідеї спочатку соціальної революції в Україні, а потім – її самостійності.

Твори Д. Донцова є зразком вбудовування ідеології націоналізму в природні властивості людської психіки, які можна відстежувати не метафізично, а феноменологічно. Ці твори є також джерелом для вивчення ідеології, що спирається на романтизм та ідеалізм, який можна назвати ідеалізмом історичним, у якому ідеї виступають головними рушійними силами. Ідеалізм Донцова привів його до сутності ідеологічного досягнення – ідеального бачення проблеми. Він усвідомлював, чого прагнув і якого стану справ хотів досягти; маючи на увазі вирішення нагальних проблем, які відносяться до царини національно-інтересу. Адже саме прагнення зміцнювати волю до життя, до влади, до експансії Донцов позначає як першу підставу націоналізму.

1926 року побачила світ відома праця Д. Донцова «Націоналізм», яка досі вважається, по-перше, основною книгою українського націоналізму; по-друге, й надалі є предметом гострої критики, а то й осуду.

«Націоналізм» – твір особливої за змістом, стилем та й тональністю, що не завжди дає змогу спокійно його аналізувати та об'єктивно оцінювати. З «Націоналізмом» багато хто асоціює, насамперед, такі поняття, як «аморальність», «культ крові і ножа», «ірраціоналізм», апофеоз «чину для чину». Навколо цих понять і досі в основному ведеться вся дискусія про творчість Д. Донцова.

Для того, щоб оцінити цю працю як джерело для розуміння ідеології донцовізму, необхідно з'ясувати, що, власне, розумів Донцов під поняттям «чинного націоналізму» і на яких засадах вибудовував власний світогляд. Сам він писав: «В цій книзі хочу усталити поняття українського націоналізму, як я його розумію. Я розумію його не як ту чи іншу програму, не як відповідь на завдання нинішнього дня... лише як світогляд» [1, с.4]. Засади чи основи нового світогляду, виробленого Д. Донцовим, не були, однак, накреслені випадково, вони не з'явилися як продукт якоїсь теорії чи політичної доктрини, але були зумовлені потребою дати відповідь на гострі національні проблеми.

Вивчаючи українську дійсність і причини невдач визвольних змагань, Донцов дійшов висновку, що ядром цієї «болячки» був, передовсім, занепад волі з усіма його негативними наслідками та надмірний сентименталізм і провансальський світогляд українців. Ідеологія «чинного (вольового, дієвого, справжнього) націоналізму» була водночас практичним посібником, спроможним дати відповідь на питання про природу українських національних невдач та одночасно вказати на такі світоглядні елементи, які у майбутньому забезпечили б формування українського суспільства в повноцінну націю. Відповіддю на недостатність, слабкість «вольового імпульсу» мало бути, за Донцовим, прищеплення «волі до життя» і «волі до влади».

Про те, що мав на увазі Донцов, публікуючи «Націоналізм», виразно свідчать слова Фіхте, які автор використав як девіз до свого твору: «Тільки цілковите перетворення, тільки присвоєння собі зовсім нового духу може нас врятувати». Як бачимо, завдання, яке поставив перед собою Донцов – перетворення української духовності – є величним і відповідальним водночас. Донцов,

однак, був переконаний, що це завдання йому під силу, і вірив, що пропонована ним ідеологія «чинного націоналізму» вийде переможно з розбрату наших днів та вирішально вплине на подальший розвиток подій.

Критики «Націоналізму» закидають Донцова, що в цьому творі він не дав завершеної ідеології українського націоналізму, оскільки не розвинув «позитивної частини», тобто того, що він окреслив як «українська ідея». Згадуваний вже нами «Націоналізм» – найважливіший твір Донцова. У ньому він «старався убити в систему те, про що перед тим писав доривочно або натяками». Цим твором він мав на меті розпочати новий етап у розвитку української політичної думки й водночас закласти засади нового світогляду нової української людини. Коли ж говорити про «чинний націоналізм» як ідеологію у повному розумінні цього слова, то варто брати до уваги всю творчість Донцова 20-х – 30-х років.

«Націоналізм» спрямований на формування ідеалу «сильної людини» і «сильної нації»; дає можливість простежити еволюцію поглядів його автора на питання про відповідні моральні засади націоналістичної ідеології. До однієї з головних засад «чинного націоналізму» Донцов відносить «аморальність», підкреслюючи, що йому йдеться про таку мораль, «яка все вважає за добре, що це життя робить потужнішим, а неетичним все, що ослаблює його розмах і силу». Ця засада однаково стосується окремих людей і «гуртових одиниць», тобто націй. У цьому плані Донцов конкретизує питання моралі так: «Добре є все те, що зміцнює силу нації, зле, що таку силу підриває... Тут ми знову приходимо до «спеціальної» моралі, що диктується розвитком сили окремого організму... до того критерія правди (і моралі), який є в «зрості почуття сили». Ті моральні ідеї є добрі, які йдуть на користь в конкуренційній боротьбі за існування, що йде поміж соціальними групами, або між групою та її природним оточенням; добре поступування те, яке на користь роду, зле – на його некористь».

Можна вважати, що, коли він уживав термін «аморальний», то не в значенні «повного увільнення від всякого етичного критерія», а щоб підкреслити різницю між мораллю «чинного «націоналізму» й мораллю «українського провансальства» та належним чином наголосити на функціональному характері моралі. Розуміння моралі в Донцова співзвучне з його ідеалом «сильної людини» і «сильної нації» та «волі до життя» і «волі до влади». З нього випливають вирішальні етичні критерії, якими керувався Донцов, – насамперед, критерії сили одиниці чи групи. Він сам відверто розкриває їх, пропонуючи використовувати ці критерії у кожному випадку, повторюючи за Ніцше, що все, «що падає, треба підштовхнути». Отже, з'являється можливість з'ясувати, чи погоджувався Донцов з тим, що людину чи суспільство мали б зобов'язувати будь-які загальні («універсальні») моральні принципи чи загальнолюдські елементи моралі, чи ідеалом є «безморальна чеснота», бо тільки за такої моральної настанови можна вибороти владу. Сам Донцов закликав відкидати як вияв слабкості людини зникнення в неї «хижацького інстинкту». «Мораль, про яку тут говорю, відкидає ту «людяність», яка забороняла шкодити іншим, цінила життя понад усе, ненавиділа «хижацькі» інстинкти..., її метою був «сильний чоловік», а не «щилий чоловік»... З цього погляду дістають «моральну» апробацію і «злі» вчинки, а осуджуються «добрі» з погляду «вселюдської етики».

У «Націоналізмі» простежується спроба знайти нові підтвердження тому, що елементарних моральних норм людського співжиття дотримуються тільки «маленькі люди», «невільники», які нездатні змагатися за свою мету й не готові принести у жертву життя інших людей. За Донцовим, слід ставитися із зневагою до всіх, хто стоїть за «людяність» і «злагодження звичаїв», оскільки

ки це «чеснота слабих, що не вмiють стати сильними». Через увесь твір проходить iдея, що «мораль сильних – уживати життя, розвивати свої всі сили, розкошувати щастям свого Я навіть коштом Ти». Люди тільки тому добрі, відзначає він, що не стали «настільки ще сильними, щоб стати злими» [2, с. 119-195].

Iдея про «сильну людину» розкриває погляди Д. Донцова на співвідношення моралі такої людини й «міщанської моралі», аморальність як виклик загальнонародським нормам, як заперечення етичного вчення християнської церкви. На прикладі донцовських міркувань можна простежити еволюцію морального релятивізму як сукупності поглядів, негативних і щодо людини, і щодо суспільства. Моральне ставлення – це ставлення, в якому суб'єктом і об'єктом завжди є людина, а суттю моралі є принципи, що відображають стосунки як між окремими людьми, так і між особою та соціальною спільнотою (суспільством, нацією). Тому важливим є значення вчинків, діяльність і поведінка однієї людини (або колективу) для життя і діяльності іншої людини (або колективу). З цього погляду питання моральних засад має велику вагу, і від того, як той чи інший автор розв'язує її, можна зрозуміти його ідеали. Так, плекання Донцовим ідеалу «сильної людини» розкриває його як прихильника підпорядкування етики індивідуальному егоїзмові (коли йдеться про окремих людей) чи політичним цілям (коли йдеться про суспільні колективи чи нації). І в одному, і в іншому випадку сила, влада й політичний успіх є найвищими моральними критеріями як для одиниці, так і для суспільства. Цю мораль «чинного націоналізму» відомий християнський французький філософ Жак Мартен назвав «абсолютним макіавеллізмом».

Відомо, що ідеологічні засади мають бути оформлені й доведені до відома народних мас так, щоб ці маси засвоїли їх і були готові боротися за них. Інакше ідеологія, навіть найкраща за своїм змістом, не виконає свого завдання. І в творі Донцова можна простежити ряд важливих під цим оглядом моментів і з'ясувати його думки щодо передумов успішного втілення його поглядів.

Власне, хід роздумів Донцова дає змогу зрозуміти, чому він був противником демократії та прогресистських ідеологій. Він стверджував, що всі політичні та економічні теорії і доктрини відіграють негативну роль у національному житті. Головним аргументом у запереченні прогресистських ідеологій було те, що ще перед Першою світовою війною ці теорії домінували й спричинилися до того, що український народ програв свої визвольні змагання.

Оцінюючи «Націоналізм» як ідеологічний твір, який був найвищою точкою мислення Донцова-націоналіста, не можна не зазначити, що йому бракує єдності стилю, ясності думки, які значно більше відчуються в інших його працях. Тим самим легше зрозуміти, чому книга виявилася малочитабельною для значної частини молодого покоління галичан, які, проте, бралися втілювати в життя все, що проповідував Донцов. Звичайно, Донцов не намагався створити завершену ідеологічну систему, а тільки «світогляд», і тут його не можна надмірно звинувачувати в тому, що він не досяг мети, якої перед собою ніколи не ставив. Книга як джерело для вивчення творчості Донцова розкриває головну мету – описати, якими повинні бути українці, щоб досягти незалежності, що вони повинні робити і як. Тобто своєю творчістю Донцов пояснює, що це були ті питання, на які мали дати відповідь самі українці, оскільки вони були здатні їх ставити.

Праці Донцова розкривають ступінь наявності в його творчості прагматизму, навіть макіавеллізму. Його готовність пожертвувати тисячами українських життів заради вільної України є прикладом політичної та ідеологічної готовності до здійснення будь-якого кроку задля досягнення мети. Для Донцова мета значною мірою виправдовує засоби. Його часто критиковане по-

літичне борсання й очевидна неспроможність триматися «лінії», на його власну думку, узгоджувалися з вірою у те, що все дозволено в боротьбі за українську державність. Стосовно цього, то його захоплення селянством, наприклад, впливало не з природної любові до цієї соціальної страти, але з усвідомлення, що тільки цей клас міг створити підвалини української державності. Так само підтримка Донцовим «демократії власного розуміння», що, як він вважав, існувала у США, походить не від особистого переконання, що демократія – найвища можлива політична цінність, а походить від прагматичного висновку, що саме американська демократія надала цій країні великої могутності.

Отже, його дискусія з прихильниками гетьманства була свідченням не стільки антипатії до монархії, скільки віри в те, що монархія не буде мати соціальної підтримки в українського населення і тому є нежиттєздатною.

Твори Донцова уможливають простежити зв'язок з іншими ідейними течіями, зокрема фашизмом, більшовизмом та демократією. Незважаючи на своє відкрите захоплення усіма трьома «типами», Донцова приваблювало не стільки те, що зробили фашисти, американці чи більшовики, скільки як, у який спосіб вони це робили. Фашистську Італію, Радянську Росію і Сполучені Штати в очах Донцова поєднувала, очевидно, не особлива соціальна система чи організація держави, а той факт, що ними керували безжальні, сильні та вольові люди. Дійсно, якщо охарактеризувати Донцова в політичному плані, то термін, яким його можна назвати найбільш точно, буде не «фашист», а «капіталіст-потурач». Звичайно, у Донцова була певна симпатія фашистській тенденції стосовно «політичного стилю». Але «стиль» сам собою, звичайно, не може бути субстанцією фашизму, який є способом організації держави. Питання організації держави були, проте, значною мірою несуттєві для Донцова 20-х років, для нього пріоритетною справою було досягнення державності.

У творах Донцова не можна не помітити зв'язок з ідеями «інтегральних націоналістів» на кшталт Мориса Барреса чи Шарля Морра. Для нього, як і для цих двох французів, нація була критерієм, за яким усе повинно було оцінюватися. Донцов сформулював більшість своїх засадничих ідей, насамперед, у відповідь на конкретні політичні події. Те, що він здобув з творів Барреса, Морра, Парето, Шопенгауера, Ніцше, Сореля, Зімеля, Лебона, Гегеля, Зомбарта та багатьох інших, і було підтвердженням ідей, до яких він у більшості випадків дійшов самостійно. Сам стиль, у якому написано «Націоналізм», свідчить на користь цього висновку. Після констатації ідеї Донцов безконечно підкреслюватиме її цитатами з вищезазначених авторів. Ці цитати значною мірою не стільки доводили його думки, скільки ілюстрували їх. Проте, не можна заперечувати, що теорії Липинського «кружляли в повітрі» і суттєво впливали на інтелектуальний і соціальний клімат, у якому Донцов розвивав свої ідеї.

Кульмінаційним і прикінцевим твором Донцова, в якому він зробив спробу завершити свої ідеологічні та світоглядні шукання, є «Дух нашої давнини». Між цим твором і творчістю Донцова 20-х – 30-х років спостерігається близький ідейний зв'язок, зокрема з такими творами, як «Партія чи орден», «Гаємниця організації», «Об'єднання чи роз'єднання», «Де шукати наших історичних традицій». Спільним для всіх цих творів є те, що в них Донцов займався питаннями соціальної та політичної організації української нації, тобто з'ясуванням передумов, способів і засобів, за допомогою яких можна було б реалізувати постулати «чинного націоналізму». «Дух нашої давнини» можна вважати своєрідним доповненням до «Націоналізму», позитивна (тобто програмна) частина якого була недостатньо опрацьованою. На це звертали увагу критики «Націоналізму»,

й це розумів сам Донцов, пишучи в передмові до «Духа нашої давнини», що в «Націоналізмі» він дав «образ ідеалу, до якого стремить національна воля», а «ця книжка займається власне образом цього ідеалу» [3, с.5]. Центральною проблемою твору є з'ясування питання провідної верстви, її «психічного обличчя», ідеології, а також ролі та місця в суспільстві.

Ще в «Підставах нашої політики» (1921 р.) Донцов розкриває свої погляди на засади організації українського народу: «... в політиці – демократія, в соціальному житті – закріплення здобутків селянської буржуазної революції» [4, с.123]. Такого погляду Донцов дотримувався нетривалий час. Пізніше він виступив з гострою критикою демократії взагалі, ставши виразно на антидемократичні позиції. Уже в статті «Агонія одної доктрини» (1924 р.) він звертає увагу на кризу демократії в Європі: «Не потребує, – писав він, – вертати тут до ікс разів порушеної мною теми про спустошення, які робить доктрина лібералізму, або коли хочете демократії, в нашій політичній і духовній житті, проте, як цей слимацький демократизм ударемнював і ще ударемнює найбільш героїчні зусилля нації до самостійності і вироблення твердої національної ідеології... Врятувати нас із сього упадку могло б лиш повне і безповоротне виречення ліберально-демократичної доктрини» [5, с.63-66].

«Націоналізм» засвідчує основну засаду авторського світобачення – антидемократизм як одну з основних вимог ідеології «чинного націоналізму». Розвиваючи свої політично-соціальні погляди в інших творах, Донцов розробив принцип «ордену» як форми політичної організації нації. У подальшому він почав обґрунтовувати цей принцип, з'ясовуючи характер пропонованого «ордену», щоб, зрештою окреслити повний образ нової «провідної правлячої верстви» чи «касти» як концепцію. За цією концепцією провідна верства та ідея, що її обґрунтовувала, є вкоріненою в українському минулому. Отже, кастовий поділ українського суспільства, який нібито існував за часів Київської Русі, однозначно є продуктом української духовності й традиції. Таким чином, плекаючи націоналістичний світогляд, Донцов революціонує у бік християнського традиціоналізму. Еволюція у бік традиціоналізму з часом дійшла до стадії безпосередньої ідеалізації не лише «Духу нашої давнини», але й організаційної структури та інститутів традиційного суспільства.

З творів Донцова можна зрозуміти, що він мав на увазі під поняттям «ордену». Це окреслення він ужив для політичної організації, яка була б протиставленням політичній організації типу «партії» у демократичних суспільствах. Цю «партію нового типу» Донцов прирівнював до організацій особливого типу, таких, «як зведе Чинами, Законами, Орденами» і які мають на меті «не реформу, лише радикальний переворот обставин і людської психіки».

Як приклад таких політичних організацій, Донцов наводив комуністичну партію більшовиків, гітлерівський націонал-соціалізм, італійський фашизм, а для кращого з'ясування характеру свого «ордену» він користувався практикою згаданих політичних рухів як зразком. Відповідно до цього він визначив також основні прикмети пропонованого «ордену»: «Світогляд замість партійних параграфів; віра замість знання; непомильність і виключність замість компромісу; культ одиниці й активної меншості замість маси й пасивної більшості; прозелітизм замість підпорядкування «волі народу»; суворість до себе й до інших замість «гуманітаризму»; ідеалізм замість погоні за мандатами і схлібляння юрбі; нарешті, цілком інші форми організаційні, – ось у чім глибокі різниці між тими двома типами політичних груп» [6, с.17].

Такий «орден», писав Донцов, об'єднає націю, скріпить її «ударну силу», врятує традиції, кристалізує думку покоління, вилікує український народ від

комплексу «інферіорности». Донцов відкидав будь-яку можливість співпраці ордену з наявними політичними партіями, щоб у такий спосіб забезпечити політичну єдність нації: «Об'єднати націю, особливо в момент, що переходимо, в момент захитаних вартостей, захитаної волі, охлялого чину – особливо потрібно. Але насамперед треба об'єднати духовно. Сього не зробить демократія, нездари і комбінатори без думки і без бажань. Активна верства, що об'єднає націю, вийде не з вибору, а з добору... Так було, так і буде. Виховати, створити цю нову касту – завдання нашого часу».

У брошурі «Маса і провід» Донцов з'ясував зв'язки між проводом і народними масами. На його думку, провід чи, точніше, «ініціативна меншість» – це чинник у житті нації, від якого залежить її доля. Роль народних мас – пасивна, маси мають іти тільки за своїм проводом, що з'явився «не з вибору, а з добору», бо тільки такий провід знає мету, вмє «неясні стремління юрби» зодягнути в «яскраву формулу» та захопити народні маси «позитивною візією нового порядку, візією «дійсності, що настає», що приходить на зміну існуючій».

Питання й проблеми, пов'язані з політичною організацією суспільства, його провідною верствою, з'ясовані Донцовим в книзі «Дух нашої давнини». Накреслене в цій праці історичне тло, що охоплює епохи Київської Русі та козаччини, слугувало Донцову за своєрідне обґрунтування концепції провідної верстви, її організації, ролі та характеру в загальному контексті соціальної структури нації. Отже, методологічно «Дух нашої давнини» нагадує «Націоналізм» з тією різницею, що в «Націоналізмі» Донцов накреслив «ідеальний тип» націоналізму і з позицій такого «ідеального типу» дав оцінку доби українського відродження XIX і початку XX ст., щоб якнайяскравіше виявити відхилення й недоліки того періоду порівняно з «ідеальним типом». У творі «Дух нашої давнини» Донцов оформив «ідеальний тип» (модель) «ієрархізованого суспільства», щоб, зіставивши його з давніми історичними епохами України, «довести», що цей ідеал був здійснений і виправдав себе та що організація українського суспільства в майбутньому за таким зразком забезпечить всебічний розвиток і силу української нації та держави.

Концепція Донцова, коли йдеться про політичну організацію нації, у принципі є антидемократичною із акцентом на авторитаризм і тоталітаризм. Пропонуючи «ієрархізоване суспільство», Донцов мав на увазі таку соціальну структуру, яка б на протигагу демократичній формі з її засадами рівності всіх перед законом ґрунтувалася на функціональній і правовій нерівності класів чи «каст». У своєму негативному ставленні до демократії Донцов заперечував будь-які позитиви демократичної системи, протиставляючи їй систему олігархічного провідництва чи елітаризму, панування «кляси луччих людей».

У «Дусі нашої давнини» Донцов продовжив розвивати ідею «правлячої касті» як своєрідної політичної еліти нації, у руках якої має зосереджуватися влада, причому ця «каста» має бути організована у формі ідеологічно-однорідного «ордену», тобто авторитарної політичної партії. У Донцова відсутнє розмежування між поняттям провідної верстви нації у ширшому розумінні та варіантом політичної еліти представленою авторитарною партією. За цього справжнім проводом нації може й повинна бути тільки авторитарна політична група, яка не потребує погодження з боку «підвладних верств» і якій право на владу дають її особливі психічні прикмети («харизма»).

У «Дусі нашої давнини» можна побачити, наскільки традиційним залишилося ставлення Донцова до інших теоретиків XX сторіччя: Г. Моски, С. Ліпсета, К. Манґейма. Тут він знову знехтував застереженнями своїх сучас-

ників, навіть тих з них, на кого посилався. Зокрема, Г. Моска наголошував на тому, що: «Немає ніякої необхідності ілюзії щодо практичних наслідків системи, в якій політична сила й контроль економічного керівництва та розподілу буде в руках тих самих людей. З уваги на те, що держава контролює і розподіляє щораз більшу частину публічного майна, лідери панівного класу будуть здобувати чимраз більші можливості впливу й покарання стосовно їм підпорядкованих і щораз легше буде їм уникати будь-якого контролю» [7, с.149]. К. Мангейм, підкресливши важливість провідної верстви в житті народу, застерігав, що провід «стає злом, коли він діє без демократичної санкції чи відповідальності, або коли використовує нагоду, щоб стати абсолютним і незмінним» [8, с.356]. Щоб цього уникнути, обсяг влади правлячого класу мусить бути обмежений і контрольований легально й фактично.

Еліта не може бути «окремешньою» від нації. Вона має бути складовою частиною нації, а не «нацією в нації», відповідати перед нею й вести її, але тільки й винятково на основі постійно відновлюваного мандату з боку цілого суспільства. У цьому контексті варто нагадати слова Ортега-і-Гассета: «Володіти і слухатись – вирішальні функції у кожному суспільстві... Але слухатись – це не означає терпіти владу (терпіти – це приниження), а радше, навпаки, – шанувати й підтримувати її з почуттям солідарності, з палким бажанням стати під її прапор» [9, с.115].

Ортега-і-Гассет висвітлює суттєву проблему, що стосується взаємостосунків між правлячим класом і «посполитими». Мова йде про те, щоб усе суспільство відчувало, що воно бере активну участь «у процесі творення історії», а не щоб більшість суспільства була тільки слухняним знаряддям «ініціативної меншості» без права на усвідомлену співучасть у виробничих і розподільчих процесах національного життя. До такого слухняного знаряддя зводить більшу частину суспільства концепція «кастового суспільного ладу» Донцова, що насильно хоче розірвати національний організм на дві розмежовані частини, даючи в руки меншості право безконтрольно вирішувати долю мас.

«Дух нашої давнини» найповніше віддзеркалює еволюцію поглядів Донцова, який у «Підставах нашої політики» писав про «регульовану демократію» (за Гізо), як про «факт, котрий треба прийняти, чи він нам подобається чи ні... Не можучи його знищити, треба взяти його в карби, регулювати, бо негагнуданий і неврегульований він зруйнує цивілізацію» [10, с.202], а у своїй подальшій публіцистичній діяльності Донцов цієї засади не дотримався і, навпаки, перейшов на антидемократичні позиції, що, безперечно, негативно позначилося на українській політичній теорії та практиці.

З'ясовуючи роль і місце провідної верстви («ордену», «правлячої касті», «аристократії») у житті національних спільнот, Донцов присвятив багато уваги психології та ідеології провідної верстви. Думки Донцова на тему «психологічного обличчя» провідної верстви та її «формотворчих ідей» дають можливість краще зрозуміти його політичну філософію, а також еволюцію його поглядів у період між появою «Націоналізму» та «Духу нашої давнини».

В останній праці Д. Донцовим приділено увагу питанню про риси, що мусять бути притаманні справжній провідній верстві, «правлячій касті». Це «шляхетність», «мудрість» і «мужність», і вони, на думку Донцова, становлять «психологічне обличчя» провідної верстви та, одночасно, є основою «духовної, нематеріальної сили, яку філософи зуть життєвим еланом, біологи – життєвою силою, творчою енергією», котра «є тим внутрішнім двигуном, через який стається все». Ця «творча енергія» забезпечує нормальний розвиток державних організмів, «утримує цей організм у формі, надихує його силою, хоронить від хвороб і дає йому безнастанно відроджуватися».

Уточнюючи своє розуміння цих рис, Донцов зазначає, що «шляхетність» («благородність») – це, передусім, відмова від усього особистого, «служба абстрактній ідеї, ідеалові, Богові...», аскетизм, що свою віру і службу цій вірі або ідеї ставляє над усі приватні та особисті вигоди, що голосить погороду до всіх земних утіх». Знову ж «мудрість» – це вміння бачити і розуміти «внутрішню природу речей, їх ество». Мудрий член провідної верстви стосовно життя є «формотворцем», який «не тільки відгадає майбутнє, але й творить його силою своєї думки. З невідомої нікому своєї думки, творчого задуму – виворожує він у світі реальним конкретну річ, реалізує свою ідею». У нього є «своє видиво спільноти, яку хоче втілити у форму, в життя», власна концепція політичного й соціального ладу, яка забезпечує «найбільшу відпорність спільноти назовні», а одночасно не допускає «до непокоїв, до розкладу, до переваги відосередніх тенденцій окремих частин» [11, с.142-162].

Іншою рисою провідної верстви є «мужність» («відвага»), яку Донцов ототожнює з «рішучістю, безстрашністю, формотворчим напасничим духом, бажанням наклонити ворохобну матерію своєї волі». З одного боку, це «мужність і безстрашність на ворога», а з другого – «це мужність... супроти сил, що підточують державний організм зі середини». Мужня людина, за визначенням Донцова, є безжальною щодо порушників «загальної дисципліни», яка зобов'язує колектив, вона не знає «милосердя і гуманності до одиниці», а керується тільки «горючою жадобою утримання цілості».

Як бачимо, це з'ясування рис провідної верстви («правлячої касті») у «Дусі нашої давнини» досить докладно нагадує все те, про що писав Донцов у «Націоналізмі», даючи образ «сильної людини». Проте, в цьому простежується й важлива різниця. У «Націоналізмі» Донцов наголошував на елементі ірраціональної «волі до життя» і «волі до влади» як єдиної й найважливішої рушійної сили, визнаючи «волю до життя» як першу й основну засаду «чинного націоналізму». У праці «Дух нашої давнини» відсутня згадка про визначену в «Націоналізмі» ірраціональну силу, це «джерело усякого чину і подій», а замість цієї засади міститься акцент на важливості «творчої організуючої думки», розуму як суттєвої риси людини.

У творі «Дух нашої давнини» Донцов розвиває «збірну філософію гуртової одиниці»: «Мудра думка – це та сила, що формує речі і тримає їх у формі, в тім числі й людські спільноти... Цілу цю спільноту створює і тримає вкупі, не дає розпастися, керує нею своїм «смотренієм» до одної цілі творча організуюча думка. Вона, її концепція творить з різних частин, як з купи цеглин, будівлю... не безсистемну громаду, а по певному пляну і синтезі, окрему єдність, окрему форму обдаровану рухом, силою, спрямовану до однієї цілі, творчою думкою майстра. З невидимого – видиме... Подібно до розуму в тілі поодинокі людини, ця животворча думка, розум, одушевлює правлячу касту». Тим самим книга дає змогу встановити спрямування еволюції поглядів Донцова від основної засади «чинного націоналізму» про ірраціональну «волю до життя» до концепції т. зв. традиціоналізму й «кастократії».

Аналізуючи європейську кризу в згаданій праці, Донцов пов'язав її з Україною і зробив висновок, який вказує на внутрішню кризу, що її переживав тоді сам автор. Розділ, присвячений цьому аналізу, тематично далекий від самого твору і є начебто додатком, написаним під впливом воєнних подій після закінчення книги з метою вказати на тенденції розвитку ситуації, що тоді почала вже вимальовуватися на світовому обрії. Цим можна пояснити те, що весь останній розділ хоч і написаний у стилі «Западу Заходу» О. Шпенглера, робить враження поверхневого огляду, який не віддзеркалює, хоч би в найзагальніших формах, суті проблем та їхніх перспектив на майбутнє. Усе ж таки цей

розділ є своєрідним фокусом, у якому вимальовуються шляхи подальшої духовної еволюції Донцова, віддзеркаленої пізніше в його повоєнній творчості.

Реалістично оцінюючи розміри загрози від воєнної поуги більшовизму, Донцов взагалі не взяв до уваги цієї загрози для цілого світу й України. Навпаки, свій удар він спрямував проти ліберального Заходу та засад демократичної системи взагалі, проти «демократичного хаосу», який намагається примиритися з безбожним більшовизмом.

Аналіз Донцовим причин європейської кризи розкриває його загальний погляд на тодішнє політичне життя в Європі, й на джерела появи фашизму, нацизму та більшовизму: «На демократичний хаос і на погрозу большевизму, середня Європа зреагувала в наші дні такими рухами, як націонал-соціалізм А. Гітлера, фашизм Б. Муссоліні, а також фалангізм ген. Франка, які в 1922 р. в Італії, в 1933 р. в Німеччині і в 1936 р. в Іспанії запанували над комуністичними рухами. Звільнивши громадське життя Німеччини від впливів жидівства, націонал-соціалізм (разом з обома щойно згаданими та іншими спорідненими йому напрямками), в протилежність до демократії, до західно-жидівського комунізму Карла Маркса й східно-російського комунізму Леніна, створив свою систему, яка протягом кількох років ґрунтовно змінила дотеперішню структуру обличчя німецького (а почасти й романського) світу, і сильно заважив на дальшій еволюції нашого континенту» [12, с.243-245].

Праці Донцова розкривають, якою мірою він, стаючи на «апокаліптично-містичній» позиції, при тому опікувався питанням про те, що українська нація має робити, яким шляхом повинна йти в період важкого історичного іспиту. Хоча цієї відповіді українська нація могла й мала право вимагати від автора ідеології «чинного націоналізму» й політичного мислителя, який так немилосердно критикував діячів доби визвольних змагань за те, що вони не вміли показати народові правильних шляхів у боротьбі й привести його до перемоги.

У праці «Дух нашої давнини» Донцов приділяє увагу питанням виникнення психологічного спрямування до комплексу катастрофізму в мисленні людей, яким чином він зароджується внаслідок почуття своєї нижчості, безвихідності із ситуації, приреченості і бути жертвою на чужім вівтарі. У зазначеному творі Донцов уперше актуалізує увагу на важливості містичних елементів у політиці й національному житті. Відтоді ця тенденція стала панівною в усій його творчості, подібно до того, як це сталося, наприклад, з польським поетом Адамом Міцкевичем, який через політичні невдачі й поразки Польщі почав шукати розв'язання проблем у містицизмі.

Отже, праці, написані Донцовим між «Підставами нашої політики» й «Духом нашої давнини», показують еволюцію його поглядів від позиції конкретних політичних вимог і потреб у загальному контексті міжнародних стосунків, до розгляду політичної проблематики з позицій «боротьби матеріальних сил, що йде у видимій світі», але є «лише маніфестацією боротьби незримих потуг, позитивних і негативних, спіритуального характеру».

Таким чином, духовна еволюція Майстра протягом десятиліть змінювалася від лівих позицій ортодоксального марксистського соціалізму до крайньо правих – волонтаристського ідеалізму, ірраціоналізму і містицизму у політичній філософії.

Список використаних джерел:

1. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – 3-є вид. – Лондон : Українська видавнича спілка ; Торонто : Ліга визволення України, 1966. – 363 с.
2. Там само. – С. 195.

3. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. — Прага : Вид-во Юрія Тищенка, 1944. — 271 с.
4. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов. — Нью-Йорк : Організація оборони чотирьох свобод, 1957. — 210 с.
5. Донцов Д. Агонія однієї доктрини / Д. Донцов // Літературно-науковий вісник. — 1924. — Т. 83. — Кн. 1. — С. 63-66.
6. Донцов Д. Партія чи орден / Д. Донцов. — Б. м., Б. р. — 224 с.
7. Moska M. The rulling class / M. Moska. — New York : Orel, 1939. — P. 149.
8. Manheim K. Man and society in an age of reconstruction / K. Manheim. — London : UAR, 1959. — 560 с.
9. Ортега-и-Гассет. Бунт мас / Ортега-и-Гассет ; пер. с исп. — М. : Просвещение, 1979. — С. 115.
10. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов. — Нью-Йорк : Організація оборони чотирьох свобод, 1957. — С. 202.
11. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. — Прага : Вид-во Юрія Тищенка, 1944. — 271 с.
12. Там само. — С. 243-245.

In the article analyzes the content, characteristics and evolution of the ideology of nationalism and traditionalism in scientific heritage Dmytro Dontsov.

Key words and word combinations: nationalism, political ideology, traditionalism, political theory, history of political thought.

Отримано: 20.06.2013 р.

УДК 001(477)(092):130.2

А. О. Євграфова

Сумський державний університет

«УКРАЇНЬСКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ» В КОНТЕКСТІ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті йдеться про рецепцію заповідей Івана Огієнка в сучасному українському інтелектуальному колі, кредом якого стала «Українська хартія вільної людини» (2012 р.).

Ключові слова і словосполучення: заповіти Івана Огієнка, подолання недержавності, бути українцем.

Іван Огієнко, як людина непересічна, глибоких і мудрих переконань, широкого кругозору, невтомної праці, за своє довге і плідне життя висловив багато думок і настанов, які б, в разі їх виконання, могли б змінити українське буття і, в разі їх осмислення, могли б звільнити Україну від тих проблем, які залишилися нерозв'язаними і через століття.

Іван Огієнко, як людина творча, всім своїм життєвим подвигом стояв «на варті українства». І як би не складалося його життя, він відстоював інтереси як української інтелігенції, так і простих людей, про що свідчить його епістолярій [1], в якому можна знайти матеріали про те, що коли він, перебуваючи в еміграції, намагався допомогти всім, хто цього потребував.

Іван Огієнко залишив велику спадщину, його творчий доробок налічує понад двох тисяч праць: вони стосуються мовознавства, історії, літературознавства, богослов'я... [1, с.6].

Вчений, церковний і державний діяч, Огієнко був великим патріотом України і коли він обстоював історію країни та історію мови, і коли він виступав поціновувачем Котляревського, Шевченка, Куліша, Франка, і коли невтомно обороняв українську мову, і коли розглядав історію українського правопису, який, до речі, сучасний філолог Ірина Фаріон називає корсетом мови і ототожнює український правопис з культурно-політичним вибором [6].

Таким чином, будь-які теми, питання, проблеми, яких торкається Огієнко, були пов'язані з боротьбою за українську Україну, яка продовжується і по сьогодні. Особливо це відчувається в «Українській хартії вільної людини», яку прийняла ініціативна група «Першого грудня» 2012 року. В цю групу ввійшли інтелектуали, сучасні вчені, науковці, письменники, колишні дисиденти – одним словом, ті кого можна назвати духовними очільниками нації. Навіть просте перерахування пунктів цієї хартії, а саме: 1. Бути вільною людиною; 2. Бути українцем; 3. Бути активним громадянином; 4. Любити; 5. Мислити; 6. Бути господарем; 7. Бути лідером; 8. Бути відкритим суспільством; 9. Бути успішною державою; 10. Бути учасником демократичної спільноти народів [5] – перегукується із Огієнковими заповідями, з «уроками», які дав нам протягом свого довгого і многотрудного життя Івана Огієнко – митрополит Іларіон [4, с.37].

Дослідник творчості Івана Огієнка доктор філології М.С. Тимошик називає шість уроків від Огієнка:

1. Урок неймовірної працьовитості і працелюбності.
2. Урок істинного, а не кон'юнктурного служіння нації.
3. Урок синівського вболівання за долю української мови, самовідданих зусиль задля її утвердження в усіх сферах державного, суспільного життя.
4. Урок глибокої порядності й людяності.
5. Урок політичної мудрості.
6. Урок безмежної любові і вірності Україні [4, с.38-52].

До цих чеснот закликають і укладачі «Української хартії вільної людини» [5]: «Справжнім проводирем людини є лиш особисте осмислене зусилля. Це не зробить хтось інший. Це можете зробити лише Ви», – звертаються до кожного із нас автори «Хартії» [5, с.5].

І далі: «Бути вільною людиною – це не лише зовнішня ознака, яка об'єднує усіх нас за правами, але й внутрішній духовний вибір» [5, с.5].

Огієнко все своє життя вів «Наш бій за державність»: «Найголовніша і найсвятіша Ідея Українського Народу, від довгих віків унаслідувана, це: Незалежна Українська Держава. Вона була в нас, ця Незалежна Держава, була довгі віки, але року 1240-го татари окупували її на 122 роки (1240-1362) – і спинили її.

Спинили нашу Самостійну Державу, але не знищили нашої самостійницької ідеології.

Вона горіла в свідомих українських душах, пекучим і ясним полум'ям, і породила наш лицарський Бій за Державність.

Невмирущий Бій за Державність України!

Ідея Бою за свою Державність стала найголовнішою в Українського народу, яка палаючим полум'ям горить від давнини аж до наших часів.

Горить у нас от уже більше 700 літ (1240-1961), то сильно спалахуючи, то трохи затихаючи, але ніколи не погасаючи!

І найголовнішим Провідником нашого Бою за Державність завжди був сам Український Народ, який ні на одну мить не забуває своєї найголовнішої мети й найголовнішої цілі життя, – Самостійної Української Держави! [2, с.5].

Свята любов до України і віра в Український Народ були тією життєдайною силою, що піднімала його дух, благословила на невтомну працю заради тієї ж України, незважаючи на численні перепони і прикросці, якими так ясно була встелена його життєва дорога [4, с.37].

Представники сучасної інтелігенції, які є моральними авторитетами для української нації, звертаються до сьогodнішніх українців із закликком: «Бути українцем означає усвідомлювати свою причетність до України і розвивати інтелектуальну, духовну та політичну україноцентричність: внутрішню – ту, яка постає з особистого зусилля кожного з нас, – єдність нашого народу, його земель, культури, історії і майбутнього» [5, с.5].

Відчуваючи пригнічений стан здеморалізованої нації, автори «Хартії» змушені нагадувати сучасним українцям про їх відповідальність перед державою. Якщо для Огієнко життя – це служіння своєму народові, то сьогodнішнім українцям треба позбутися «лінощів», «заздрості», «гордині в приниженості», «працювати над собою», «плекаати національну гідність» [5, с.5].

Якби уроки І. Огієнко були сприйняті, засвоєні і стали б внутрішньою необхідністю у поведінці і світовідчутті, то, мабуть, не треба було б нагадувати у «Хартії» про наступне: «Не плекаймо зла й ненависті за свідомі та несвідомі кривди проти нас»; Не треба насміхатися з рідного (Підкреслено нами – А.Є). «Треба шукати світла відповідей, які дають силу проти зневіри і надають сенс нашому життю» [5, с.5].

Сьогodнішній соціальний, політичний контекст вимагає серйозної роботи у напрямку подолання недержавності, вузькості і провінційності колоніального та хуторянського світогляду.

Саме в цій площині нам потрібна найважливіша революція [5, с.5]. На цьому шляху треба ламати стереотипи, читати і творити, відповідаючи на дух і потреби часу. Треба рухатися вперед. Варто боятися порожнечі й байдужості.

Автори «Хартії» закликають «до найскладнішої у нашому житті роботи: не чекати «золотого віку», не падати духом під тягарем неправди, не ховатися від світу і свого життя, а постійно робити особисті зусилля – і вірять, що все це принесе добро Україні. Хартія – це вибір «бути». Особистий і колективний [5, с.5].

Найголовніше місце у доробку Огієнка-вченого посідають дослідження й розвідки з питань розвитку української мови.

Метафоричне визначення мови, яке надає їй Огієнко, продиктоване глибоким розумінням сутності мови, її ролі в житті суспільства і для кожного з нас: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визначення... І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпоршиться поміж дужчим народом. От чому мова має таку велику вагу в національному рухові. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнували, аби заборонити насамперед нашу мову, аби звести та знищити її дощенту. Бо німого, мовляв, попахеш, куди забажаєш» [3, с.15].

Проблема української мови, як це не парадоксально, весь час, протягом всієї історії і до сьогodні, загострюється, не залишаючи у спокої національно орієнтовану українську громаду. На тлі сучасних ускладнень, перипетій дуже слухними є зауваження із «Хартії»: «Бути українцем означає володіти українською мовою або прагнути до оволодіння нею: не лише мова робить з нас українців, але саме та колосальна енергія, яка походить від особистого зусилля дбати про українську мову, навчитися і спілкуватися нею, й перетворює нас із населення в єдиний народ» [5, с.5].

На жаль, і залежність України від Польщі, і період існування України в складі Росії, і роз'єднаність українських територій і їх підпорядкованість іншим державам – все це не сприяло консолідації українського народу, і не «працювало» на авторитет української мови. Заперечення «нет, не било і бить не может», витискування мови із усіх сфер, закриття шкіл, заборона української книги, гоніння українців, терор і суцільний «сандормох» щодо української інтелігенції – все це вичавило із душ українців потяг до української мови, зіпсувало ставлення до неї, витравило почуття національної гідності. Цей «багаж» став важким тягарем на шляху до відродження соборної України.

Тому пророчі слова Огієнка про українську мову, літературу, а також втілення думок, ідей у принципи українського правопису, в словники, в переклад «Біблії», тобто вся його творча діяльність є свідченням святої любові до свого народу.

І коли сьогодні Євген Сверстюк, Іван Дзюба, Ігор Юхновський, Богдан Гаврилишин, Вадим Скуратівський, Володимир Горбулін, В'ячеслав Брюховецький, Мирослав Маринович, Мирослав Попович, Семен Глузман, Любомир Гузар – всі учасники Національного круглого столу, автори «Української хартії вільної людини» – звертаються до співвітчизників, їх настанови цілком узгоджуються з тими заповідями, які залишив нам Іван Огієнко.

Список використаних джерел:

1. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упорядник о. Юрій Мицик. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». – 566 с. – (Серія «Джерела з історії української еміграції»).
2. Митрополит Іларіон. Наш бій за державність: Історична епопея. Твори / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1962. – Т. III. – Ч. I. – 224 с.
3. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К., 1918. – С. 239-240. Цит. за: Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с. (Видавничий проект Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»).
4. Тимошик М. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) у боротьбі за українську Україну / М. Тимошик // Українська культура. – К. : Наша культура і наука. – 2002. – С. 9-52.
5. Українська хартія вільної людини // День. – № 226. – 11 грудня 2012 р. – С. 5.
6. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір / І. Фаріон. – Львів : Видавничий відділ «Свічадо», 2004. – 115 с.

The article deals with the reception of Ivan Ohienko's commandments in the contemporary Ukrainian intellectual circle, whose creed was «Ukrainian Charter of the free man» (2012).

Key words and word combinations: commandments, overcoming the absence of statehood, to be Ukrainian.

Отримано: 27.08.2013 р.

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА З ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ЗАРУБІЖЖІ (до 95-річчя заснування вишу)

Досліджується організаційна, редакторсько-видавнича і творча діяльність Івана Огієнка, фундатора і ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, з популяризації історії цього вишу в зарубіжних українськомовних виданнях 1930-1960-х рр.

Ключові слова і словосполучення: Іван Огієнко, «Наша культура», «Віра й культура», автори, спогади, Кам'янець-Подільський державний український університет.

Заснування і діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) у 1918-1920 рр. було великою подією національно-освітнього відродження молодого народу, яка довела її спроможність творити свою національну вищу школу, здатну формувати інтелігенцію – рушій культурного прогресу. На це неодноразово звертали увагу лідери Української революції у 1919-1920 рр.

Призначений, а згодом обраний ректором Іван Огієнко докладав до справи заснування, підтримки і популяризації цього університету в Україні великі зусилля, на що неодноразово відзначали сучасні українські дослідники. Утім, майже недослідженим залишається питання про діяльність екс-ректора щодо поширення різноманітних матеріалів про цей виш у середовищі української еміграції. Заповнення цього пробілу якраз і є метою нашої розвідки.

Заснувавши 1935 року у Варшаві науково-літературний часопис «Наша культура», І. Огієнко вважав, що цей орган даватиме розпорошеним українським емігрантським колам науково-популярні матеріали з історії національної освіти і культури, які сприятимуть їхній консолідації, озброєнню кожного свідомого українця, незалежно від його освітнього рівня, цінними і достовірними з наукового погляду відомостями, що у підсумку сприяло б більшому поширенню українських ідей та духу у післявоєнній Європі. Тому видавець прагнув спрямувати часопис у кожному українську родину, бібліотеку, різні товариства й громадські організації.

Одним із напрямів діяльності журналу стало висвітлення історії Кам'янець-Подільського державного українського університету, до якого сам Огієнко ставився як до «найкращої культурної установи» в регіоні, одного із найбільших здобутків національного відродження, який не мав права залишитися поза історичною пам'яттю еміграції та й української нації загалом. Тому у 5-й книзі місячника за 1935 р. редакція й адміністрація видання за підписом І. Огієнка опублікувала звернення такого змісту: «Кам'янець-Подільський Державний Український Університет. Сердечно просимо присилати нам різні матеріали для історії заснування й життя цього Університету: фотографії, газетні статті, спогади і т. ін. Повідомте, у кого такі матеріали є. Просимо всіх професорів, доцентів і асистентів, а також всіх урядовців К.-П.Д.У.У. прислати нам свої фотографії й біографії» [1]. Власне, з цього і розпочалася робота редакції зі збирання матеріалів з історії вишу, хоча у цій справі вона не була піонером. Ще у 1928 р. «Науково-літературний вісник» опублікував короткі спо-

гади про університет професора В.О. Біднова [2]. (У 1931 р. він опублікував нарис про астронома-наглядача К-ПНУУ, приват-доцента О. Аленича [3] і діяльність професорів і приват-доцентів цього вишу з перекладу Біблії українською мовою [4]). 1 квітня 1935 р. Василь Олексійович, який часто хворів, помер, тож реалізувати усі свої плани щодо висвітлення історії К-ПДУУ і діяльності представників професорсько-викладацької корпорації йому не судилося.

У 1930 р. доцент Української господарської академії у Подєбрадах (Чехословаччина) Віктор Кіндратович Приходько підготував свої спогади про цей виш, але опублікувати їх не було змоги. Він небезпідставно вважав себе причетним до появи цього осередку вищої освіти і науки в губернському місті [5, с.107-115], тому, доки була змога, прагнув «записати те, що зберегла ... пам'ять про повстання Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському», який, на його переконання, «повстав волею й заходами українських національних сил», «жив та розвивався – хоч і дуже короткий час – під охороною української національної влади». Через це Приходько вважав, що зазначений «безумовно треба розглядати, як велику подію в житті України» [6, с.305]. Як уже встановлено, навесні 1935 р., коли готувалася перша книга «Нашої культури», І.І. Огієнко звернувся до Л.Т. Білецького, професора українського права в галузі дослідження старовинних пам'яток Українського вільного університету в Празі, з проханням домовитися з В.К. Приходько (у 1918-1920 рр. він багато допомагав К-ПДУУ, співпрацював з І.І. Огієнком у державному управлінні УНР під час польського адміністрування на Поділлі) про розміщення його спогадів у новому часописі. Цей крок увінчався успіхом, і вже 21 червня 1935 р. редактор писав автору: «Сердечно Вам дякую й прошу поспішити з присилкою [матеріалу]» [7, с.10]. Отримавши рукопис, І.І. Огієнко зайнявся підготовкою його до друку, листувався з В.К. Приходьком щодо окремих фактів, викладених у тексті. Зокрема, в одному з листів редактор пояснював автору таке: «Відповідаю найперше в справі Ваших споминів. Прокопович [міністр освіти УНР в період з 24 березня по 27 квітня 1918 р. – О.З.] не може образитися, бо делегація (коли вона була; по-моєму прийїжджав тільки К.Г. Солуха на якийсь з'їзд) не була в Міністра, а тільки в Ф. Сушицького [директора департаменту вищої і середньої школи Міністерства народної освіти УНР. – О.З.], а він на початку був рішуче проти Кам'янця [відкриття тут університету. – О.З.], і тільки пізніше ми його вговорили... Про гетьмана полишене все суттєве, зайве опущене виключно за браком місця. Ви те подасте у своїх інших споминах, бо воно не пасувало до Кам'янецького Університету. Взагалі ж я Вам нічого не виправляю, крім мови. Одна була виправка про Міністерство – бо вона явно помилкова» [7, с.12]. Порівнюючи опублікований текст з авторським, дослідник В.Р. Адамський помітив, що він зазнав незначного скорочення за рахунок видалення кількох фрагментів, які, на думку редактора, мали політичне забарвлення і негативно характеризували гетьманську адміністрацію (І.І. Огієнко вважав, що національна ідея і справа повинні об'єднувати, а не, навпаки, роз'єднувати українську еміграцію, незалежно від її політичної орієнтації і державницьких уподобань). Крім того, була змінена назва «З історії повстання Українського Університету в Кам'янці на Поділлі» на «Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі».

Спогади друкувалися частинами (з ілюстраціями) впродовж 1935-1936 рр., а після того стереотипно вийшли окремою брошурою в серії «Бібліотека «Нашої культури» (для громадян УСРР вони були недоступні і знайомство з ними припало вже на перші роки незалежної України, коли з цих

видань було знято гриф секретності). Мемуарист звернув увагу на появу думки відкрити у губернському місті Кам'янці-Подільському, представників місцевої інтелігенції (О.М. Пашенко, О.П. Шульмінський, К.Г. Солуха), які рухали і очолили цей рух, зусилля міських делегацій у переговорах з представниками київської влади у 1918 р. щодо згоди на заснування державного вишу на Поділлі, роль губернського земства у підтримці університетського проекту, діяльність І.І. Огієнка у 1918 р. із організаційного та практичного завершення цієї справи, роботу університетської комісії із підготовки приміщення К-ПДУУ до роботи, перший склад професорсько-викладацької корпорації, нарешті, проведення велелюдного свята відкриття і доля вишу за радянської влади. В.К. Приходько, людина з вищою юридичною освітою, досвідом мемуарно-літературної творчості, попри суб'єктивне сприймання тих чи тих тодішніх подій, загалом справився із поставленим завданням, навів чимало фактів, яких не зафіксували архівні джерела, вміло показав історичний фон, на якому творився і зазнавав трансформації славнозвісний університет. Словом, частина української громадськості в еміграції дістала змогу скласти, попри відсутність в мемуариста під рукою різних документальних свідчень, більш-менш об'єктивне враження про те, як проходив процес університетського будівництва у Кам'янці-Подільському. Звісно, більш, ніж 10 років, які віддали йому від доленосних подій, не змогли не позначитися на достовірності окремих фактів, про які йшлося у споминах. Так, повідомляючи про візити І.І. Огієнка до Кам'янця-Подільського у статусі в.о. ректора університету, він, зокрема, помилково стверджував, що наприкінці травня чи то на початку червня 1918 р. у Кам'янці-Подільському відбулося засідання університетської комісії за участю керівника майбутнього закладу, переказує основний зміст його промови [8, с.441-442; 9, с.31-32]. Архівні джерела однозначно засвідчують, що Комісія у справах вищих шкіл і наукових інституцій під головуванням академіка В.І. Вернадського, яка діяла при Міністерстві освіти Української держави і членом якої з дорадчим голосом був І.І.Огієнко, 24 червня 1918 р. доручила йому з'їздити до адміністративного центру Поділля і «цілком конкретно з'ясувати питання про ті обіцянки, які дають університету місто і земство, і перетворити ті обіцянки в зобов'язання юридичного характеру, звернувши увагу на закріплення окремим актом землі не менше 50 дес. за університетом» [10, спр.339, арк.224 зв.]. Візит відбувся 5-6 липня 1918 р., а вже 11 липня відряджений звітував комісії про його втішені результати [10, спр.330, арк.20]. Цікаво, що і сам І.І. Огієнко у своїй біографічній праці, яка появилася у 1935 р., стверджував, що цей приїзд відбувся у червні 1918 р. (можливо, він датував події і факти за юліанським календарем, яким до весни 1918 р. офіційно послуговувалися в Україні), але редакторської примітки при цьому не зробив [11, с.511]. Щоправда, в іншому випадку, де у тексті В.К. Приходька йшлося про успішну організаційну діяльність ректора К-ПДУУ, він не втримався і зробив вставку такого змісту: «З приводу цього та інших уступів у спогадах п. В.Приходька про Кам'янецький Університет, де згадується моє ім'я, вважаю за необхідне зазначити таке. Організація Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському справді була в моєму житті тим ділом, якому я віддався своєю душею, бажаючи зробити все, що в моїх силах було. Але я ніяк не можу приписати ні своїй скромній особі, ні праці, що я зробив, усіх тих якостей і тих високих кваліфікацій, якими відзначає мене Шановний Автор. Відповідних уступів не можу, на жаль, скреслити, ні оминати тільки з огляду на категоричну заборону Автора, що згодився дати до друку свої спогади з умовою, що вони будуть розміщені без змін, як були написані ще в 1930 році» [9, с.22].

Неточність вкралася і у розповідь про наступний приїзд І.І. Огієнка до Кам'янця-Подільського. Так, призначення Івана Івановича на ректорську посаду (чогось гетьманом, а не міністром освіти, як було насправді) він помилоково датує серединою чи кінцем липня 1918 р., коли ще навіть не було прийнято закону про заснування К-ПДУУ (Рада міністрів ухвалила його 5 серпня, а гетьман затвердив 17 серпня 1918 р. [12, 27 серпня, №41, с.3]). 6 серпня міністр освіти й мистецтв М.П. Василенко направив І.І. Огієнку листа, у якому повідомив, що той з 1 липня 1918 р. командується на дворічний термін до Кам'янець-Подільського державного українського університету для роботи ректором з умовою, що за ним залишаються попередні посади (приват-доцента і екстраординарного професора) відповідно в університеті св. Володимира і Київському державному українському університеті. Сам наказ появився пізніше – 12 жовтня [13, спр.153, арк.14; 12, 16 жовтня, №59, с.4]. До Кам'янця-Подільського у статусі повноцінного керівника вишу він прибув 3 вересня [13, спр.3, арк.11-11зв.], а не у липні, як зазначено у спогадах.

Припускаємо, що, по-перше, редактор і видавець «Нашої культури» помітив зазначені й інші неточності, утім, як уже наголошувалося, він загалом дотримувався домовленості з автором не втручаючися у текст. А по-друге, для І.І. Огієнка більш важливим було подати читачам цілісне бачення мемуаристом досі незнаного для загалу процесу заснування і відкриття університету, попри можливі упущення. Тож унікальність погляду на ті далекі події, фіксація маси цікавих і рідкісних фактів, їх вільне тлумачення, оцінка багатогранної діяльності низки діячів, які були відкриттям для абсолютної більшості діаспори, нарешті, загалом толерантні роздуми над різними питаннями політичного і культурного розвитку країни 1917-1918 рр. важили набагато більше для популяризації університету, який став одним із чудес революційного відродження України.

З травня по жовтень 1936 р. «Наша культура» видрукувала ще одні спогади, присвячені цьому вишу – «Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», підготовлені О.М. Пашенко, яка у 1918 р. була гласною Кам'янецької міської думи, одним із ініціаторів та рушій цього проекту і мала певний досвід літературно-публіцистичної діяльності. І.І. Огієнко наголошував, що Олімпіада Михайлівна,, ставши Секретарем Університетської Комісії, допомагала мені в тяжкій праці організації Кам'янецького Університету, допомагала енергійно й самовіддано, притягаючи до праці й усіх тих, що могли допомогти» [14].

Ці спогади, як і попередні, вміло структуровані, містять цікавий, часто унікальний матеріал про народження ідеї відкриття університету, діяльність з її реалізації місцевої «Просвіти», інспекційний приїзд до Кам'янця-Подільського комісії з Києва з метою з'ясувати можливості міста розмістити у себе вищий навчальний заклад, роль І.І. Огієнка у просуванні університетського проекту в столиці, заходи із підготовки приміщення до навчальної і наукової праці, проведення свята відкриття та початок діяльності вишу, студентський контингент, університетські бібліотеку, город, ідально й інтернат, а також структури, які діяли при К-ПДУУ – гімназію для дорослих і курси українознавства. Тобто, мемуаристка зачепило велике коло питань, пов'язаних як із підготовкою до заснування вишу, так і його відкриттям та функціонуванням, у яких була компетентною. На жаль, і вона не користувалася ні документальними джерелами, ні періодичними матеріалами (їх просто не було у м. Дубно на Волині, де вона мешкала з своєю сім'єю, а опубліковані нею кілька спогадів про університет, виконані по свіжих слідах у 1918 р. і вміщених тоді у місцевій пресі [15-17], як свідчить аналіз тексту, в еміграцію не захопила). Це могло б

надати мемуарам більшої достовірності, уникнути неточностей, відвертих помилок, зробити їх справді серйозним джерелом для дослідження процесу університетського будівництва в Україні за гетьманщини.

Однією з перших О.М. Пашенко звернула увагу на роль І.І. Огієнка у комплексному вирішенні проблем формування вишу, його юридичному оформленні, державному фінансуванні підготовки фахівців, кадровому забезпеченні навчального процесу, залучення до розв'язання організаційних і матеріальних питань підготовки закладу місцевих діячів різних національностей. Вона стверджувала, що «тільки професору Огієнкові Кам'янецький університет завдячує своїм існуванням, не кажучи вже, що професор Огієнко всі свої сили, час і енергію присвятив цьому ділові...» [18, с.343]. Ректор «зумів не тільки всіх притягнути до праці, але й запалити всіх нас святою думкою, що це праця наша, що це завдання нашого життя, що це наша найкраща мрія, для здійснення якої варто й життя своє віддати...» [19, с.676].

На жаль, невідомо, як співпрацювали редактор і авторка при підготовці тексту до друку, чи були різнобачення і тлумачення подій, дискусії тощо. І.І. Огієнко у примітці до назви розділу «І. Як виникла думка утворити Університет у Кам'янці», поданий на перших двох сторінках тексту, вмістив фото і біографічну довідку Олімпіади Михайлівни, набрану петитом (це могло бути ініційоване ним самим). Скоріш за все, видавець дотримався лінії, яку виробив ще в ході співпраці з В.К. Приходьком, і вносив у текст лише мовностилістичні правки. Представлення О.М. Пашенко, як діячки національного відродження на Поділлі і активної учасниці процесу заснування вишу, було зумовлене тим, що в емігрантських колах її, учительку початкової школи без вищої освіти і керівницю повітової земської управи, майже не знали. Цим кроком (а подібного на сторінках «Нашої культури» більше не практикувалося) І.І. Огієнко не тільки віддав належне скромній Олімпіаді Михайлівні, а й зафіксував найбільш важливі складові її біографії, використані під час підготовки замітки про неї в емігрантській «Енциклопедії українознавства» [20, с.1968].

На наш погляд, з-поміж робіт суто мемуарного характеру, присвячених К-ПДУУ, названа публікація є найбільш ґрунтовною і, за очевидної бідності архівних документів про становлення цього закладу влітку-восени 1918 р., є одним із найбільш багатих, цінних і повнокровних джерел для з'ясування перших етапів університетського будівництва у Кам'янці-Подільському. Заслужовують на увагу її портретні замальовки, спроби показати динамічну суспільно-політичну атмосферу, національно-культурний рух тих часів, переживання, судження й оцінки мемуаристки з приводу різних подій, а також діяльності державних і громадських структур тощо. Утім, з погляду достовірності зафіксованих у роботі фактів мають місце певні неточності й відверті помилки, які невідомо чи помітив редактор. Йдеться, зокрема, про ухвалу Кам'янецької повітової земської ради надати університетові допомогу в розмірі ...1 млн. крб. [18, с.340] (насправді, як свідчила сама ж мемуаристка у 1918 р., ця сума бала значно скромніша – всього 250 тис. крб.; до того ж земці зобов'язувалися виділяти щорічно на стипендії незаможним студентам по 10 тис. крб. [15, с.6]); проєктовані факультети (окремо, не йшлося про математичний і природничий підрозділи, як стверджує авторка); поїздки на початку літа 1918 р. п'ятьох представників Університетської комісії «до Києва», де «була Комісія для утворення Університету в Кам'янці», з офіційними документами, що гарантували надання вишу фінансів, двох будинків, землю під будівництво адміністративного і навчально-лабораторних корпусів, житла для професорсько-викладацької корпорації і студентських гуртожитків, а та-

кож списками майна, яке мав отримати заклад; реформована у липні 1918 р. Університетська комісія нараховувала не 12, а за наведеними авторкою ще у 1918 р. даними, – 21 особу, що цілком відповідає реалії [15, с.6]. Як стверджує О.М. Пащенко, при вишї функціонували курси українознавства для студентів, які «не володіли добре літературною українською мовою; без таких помічних курсів вони не могли б мати великі перешкоди в своїх університетських студіях. Та й мало не всі Кам'янецькі урядовці, а то навіть люди вільних професій – адвокати, лікарі, судді – користувалися, хто хотів, цими курсами» (насправді, це були не допоміжні, а офіційні, дворічні педагогічні курси з підготовки учителів (з відповідними свідоцтвами державного зразка) для вищих початкових шкіл краю, які мали затверджений Міністерством народної освіти УНР навчальний план і фінансувалися губернським земством [21, с.429-434]).

Та навіть і за цих погіршностей, які мало хто з читачів «Нашої культури» міг тоді виявити, спогади дали емігрантам з Наддніпрянської України, велика кількість яких була розчарована результатами національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., а також українським патріотам Галичини і Волині, змогу ознайомитися з ще одним баченням розв'язання справи із заснуванням і діяльністю університету у Кам'янці-Подільському, і завдяки цьому порадіти за один із вельми успішних проєктів у національному відродженні революційної доби, торжество української справи. Завдяки зусиллям І.І. Огієнка мемуари О.М. Пащенко поширилися серед читачів, патріотично налаштованої молоді (особливо колишніх кам'янецьких студентів, змушених покинути батьківщину), зайняли видне місце у емігрантській літературі про К-ПДУУ (хоча офіційних відгуків на них не було), нарешті, стали пам'яткою української мемуарної літератури (це стосується й інших спогадів, опублікованих як окремими книгами, так і на сторінках «Нашої культури», різних українських видань в еміграції).

Про різні аспекти діяльності К-ПДУУ йдеться у менших за обсягом спогадах, залишених колишніми працівниками вишу. Так, у 1936 р. І.І. Огієнко розмістив у третій і четвертій книгах «Нашої культури» невеличкі спогади лікарського помічника і скарбника університету Юрія Авакумовича Гудзія «З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Крім біографічного сюжету, автор, який попередньо ознайомився із згаданими мемуарами В.О. Біднова і В.К. Приходька та намагався не повторюватись, зафіксував цікавий матеріал про зусилля управлінців вишу у справі забезпечення його життєдіяльності, зокрема щодо доставки поїздом закупленої в столиці і отриманої в подарунок літератури до університетської бібліотеки, про різні аспекти діяльності, зокрема й видавничу, першої вишівської профспілки (офіційна назва – «Спілка служачих Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету»), основний зміст спілчанського часопису «Наше життя» (ч. 1-3). Ю.А. Гудзій пригадав, як про ставлення радянської влади до університету в 1919 і 1920 рр. За його свідченням, для представників того режиму К-ПДУУ був «сілля в оці», «контрреволюційним куболом», яке «давно треба знищити». Управлінці вишу «ходили на примусові роботи, т.зв. «суботники»; доводилось чистити різні загруджені помешкання якихось інституцій на місті; розчищати залізничний тор на двірці; упорядкувати якийсь плац, де було все нагромаджено в купі: і дріт, і якісь бочки, і кола, і різний військовий інвентар; тут ми мусіли з місця на місце переносити той чи інший предмет, щоб потім знов його віднести туди, звідкіль його взяли... Мусіли ми ходити на ті роботи й вернутись завжди в «військовому шку» [22, с.294].

Цікавими, на наш погляд, є спостереження Ю.А. Гудзія за роботою ректора університету. «...З самого початку до кінця своєю енергійною працею ... завж-

ди давав приклад іншим, – зазначав мемуарист. – Він найраніше з’являвся до Університету і чи не останній виходив із нього після праці [кабінет ректора знаходився не у навчальному корпусі вишу. – О.З.]... Ми взагалі були весь час найближчими свідками енергійної організаційної і творчої праці ректора Огієнка, що за нею дуже часто не знав ані свята, ані власної родини...» [22, с.294-295].

З плином часу Ю.А. Гудзію не вдалося уникнути в спогадах деяких неточностей, зокрема, щодо дати заснування профспілки. Так, він стверджував що «тоді [з приходом радянської влади в середині квітня 1919 р. – О.З.] саме серед урядовців Університету повстала думка про конечну потребу якось зорієнтуватись... Відбулись організаційні збори... Обрано Комісію для розроблення Статуту, і на других вже загальних зборах засновано «Спілку служачих...» та обрано Управу Спілки... Статут Спілки щось через місяць затвердили нам у Комісаріяті» [23, с.232]. Утім, якщо взяти до уваги, що «Статут Спілки університету» було затверджено 3 липня 1919 р. [13, спр.121, арк.3], то, за Ю.А. Гудзієм, заснування профорганізації слід віднести до останньої декади травня – початку червня 1919 р., що явно суперечить архівному джерелу, відповідно до якого спілка організувалася 30 березня 1919 р. (у той час І.І. Огієнко перебував за межами університету – в Галичині) [13, спр.4, арк.23]. Однак ця погіршеність серйозно не вплинула на загалом цікаву і змістовну розповідь про перший на Поділлі виш.

У 11-й книзі «Нашої культури» за 1936 р. І.І. Огієнко розмістив невеличкі спогади «Найкращі хвилини мого життя» (більше матеріалів про університет не надходило), підготовлені колишнім молодшим асистентом кафедри зоології К-ПДУУ Леонідом Васильовичем Бачинським, який також опинився в еміграції, проживав у Перемишлі. Автор розповів про свою працю на сільськогосподарському, а згодом фізико-математичному факультетах, віддав належне своїм старшим колегам, але найбільше очільнику вишу І.І. Огієнку, який, за його твердженням, «вмів сам робити й змусити інших робити, а зроблене перевірити... не відмовив в асигнуванні потрібних сум на закупівлю хоч би дорогих речей для С.Г. факультету... давав доручення нашому деканові й цікавився справою кожного професора... Ця особа викликувала в мене подив своєю працьовитістю, солідністю й організаційними здібностями в кожній ділянці» [24, с.765-766]. Розвиваючи цю тему, Л.В. Бачинський у 1951 р. згадав про роботу І.І. Огієнка на посаді керівника вишу і, звертаючись до нього, наголосив: «Короткий, але світлий час Вашої многозаслуженої праці залишив глибокий слід в історії культури і освіти Відродженої України... Ви можете сміливо сказати, що КПДУ Університет – це я. Ваша організаційна, наукова і громадська діяльність зробили перші найкращі скиби на новій ниві та породили добре зерно. Слава Вам» [25, с.36-37].

У спогадах показано негативний вплив діяльності більшовицького режиму на становище К-ПДУУ, зокрема наголошувалося: «Щодня приходили нові зміни, які нас пригнічували. В одну з перших субот вислано весь персонал університету на примусовій роботі. Ми замітали між шинами на залізниці й вивантажували вагони. Користи великої з тієї роботи не було, а праця в Університеті виходила з нормального обігу».

І.І. Огієнку вдалося залучити до автури «Нашої культури» екс-гетьмана Павла Скоропадського, який проживав у Німеччині й працював, зокрема, над спогадами про свою діяльність в Україні. Його матеріал «Українська культурна праця за гетьманщини 1918-го року» (фрагмент майбутньої великої мемуарної праці), вміщений у 4-й книзі журналу за 1936 р., був широкоплановим і спеціально не стосувався університетського будівництва. Утім, тут згадувалося про заснування Кам’янець-Подільського українського університету – одного із двох державних

вишів, відкритих за гетьмана Павла, про ректора І.І. Огієнка, який «зміг зовсім тихо цілий Університет створити, являючись до мене завжди з готовими обґрунтованими доповідями – і я ні разу ні в чім йому не відмовив, чому Кам'янецький Університет став такий міцний і багатий» [26, с.244]. Цього фрагмента, на жаль, не виявлено у пізніше опублікованих спогадах П.П. Скоропадського [27].

І.І. Огієнко був не лише редактором журналу, а й автором значної кількості публікацій на різні теми. З-поміж них виділяється праця специфічно мемуарного характеру «Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва», яка друкувалася з продовженням у 7 книгах, що виходили у 1935-1936 рр. і була своєрідною схемою майбутніх розлогих спогадів про свій життєвий і трудовий шлях, на що треба було, як сам він стверджував, затратити роки (цього І.І. Огієнко через величезну зайнятість так і не зробив).

Найбільш повно штрихи з історії К-ПДУУ представлені у розділі 5, де автор звітує про свою роботу на посаді ректора вишу. Він згадує про свій перший приїзд у березні (за старим стилем) 1918 р. на Поділля у складі комісії, якій було доручено «розвідати реальну можливість заснувати ... філію [Київського народного українського університету. – О.З.] в Кам'янці-Подільському» і другий – у червні того ж року [насправді, у липні; тут і в інших місцях автор не дотримався задекларованого ним принципу подавати хронологію, починаючи з березня 1918 р., за новим стилем. – О.З.], під час якого йому вдалося заручитися підтримкою міської думи, земства, національних курій, різних громадських організацій і отримати від місцевих органів усі необхідні документи про майбутню фінансову підтримку університету та виділення йому будинку, земельної ділянки, що серйозно наблизило прийняття закону про заснування вишу [28, с.510, 511]. Зафіксовано і низку інших подій літа-осені 1918 р., про які більш детально розповіли В.К. Приходько і О.М. Пашенко.

У розділі 6 автобіографічної канви «Ів. Огієнко – Міністер Освіти. 1918-1919» автор справедливо наголошує, що, очоливши освітнє відомство УНР, він, залишившись за сумісництвом ще й ректором К-ПДУУ, приділяв велику увагу «для дальшої організації Кам'янецького Університету... Закуп книжок і лабораторійного майна... Значне збільшення бюджету... Призначення нових професорів і доцентів...».

У наступному, 7-му, розділі, у якому з'ясовуються митарства під час перебування в Галичині і повернення звільненого з посади міністра освіти до визволеного українським військом Кам'янця-Подільського, мемуарист згадує про відновлення закритого більшовиками богословського факультету, свою багатогранну діяльність із розвитку вишу, зокрема, відкриття одного із двох нових факультетів – сільськогосподарського (про правничий згадки немає), збільшення чисельності професорсько-викладацької корпорації.

Є згадки про К-ПДУУ і в наступних розділах «Мого життя» (розширення навчальних площ, святкування першої річниці відкриття вишу за участю членів Директорії УНР, велика матеріальна допомога від Головноуповноваженого представника уряду УНР (ним був І.І. Огієнко), зокрема, на придбання нових будинків, виплату зарплати і стипендій, а також відкриття студентської їдальні, відкриття нових кафедр, захист студентів-галичан від депортації за Збруч, спротив представникам польської влади взяти університет на утримання польської держави, вибори ректора у травні 1920 р.).

На жаль, і сам І.І. Огієнко рипустився низки неточностей, хронологічних та фактологічних погіршень, що можна пояснити великим відтинком часу (15-17 років), що віддаляв мемуариста від тих подій, і обов'язково треба враховувати при роботі з цим джерелом. Зокрема, на виборах в.о. ректора К-ПДУУ 18 трав-

ня 1918 р. (а не у червні того ж року, як зафіксовано у спогадах) в бюлетенях для таємного голосування, розданих членам ради лекторів КНУУ, які брали участь у цих виборах, крім І.І. Огієнка, значилося прізвище не Олександра Сергійовича Грушевського, як зазначав візаві, а Петра Миколайовича Бучинського (згодом декана фізико-математичного факультету) [29, арк.8, арк.23].

Також помилковим є твердження автора про те, що міністр М.П. Василенко у червні 1918 р. все ще не давав згоди на відкриття університету в адміністративному центрі Подільської губернії. Академік В.І. Вернадський, якому очільник Міністерства освіти запропонував очолити тимчасову комісію у справах вищих шкіл і наукових інституцій, 18 травня 1918 р. писав йому, що замість запроєктованого освітнім відомством у Кам'янці-Подільському філіалу КНУУ («буде значною мірою бутафорським»), сюди варто перебазувати один із повноцінних, уже діючих вищих навчальних закладів України або створити тут новий виш, що цілком можливо [30, с.11]. Ця пропозиція узгоджувалася з концепцією М.П. Василенка щодо заснування чотирьох державних українських університетів, один з яких, поза сумнівом, мав бути відкритий у Кам'янці-Подільському (планувався ще за часів Центральної Ради) [21, с.122].

Не відповідає реальній ситуації інформація про запрошення у серпні-жовтні 1918 р. на роботу до університету таких учених з Галичини, як доктора біології Нестора Теодоровича Гаморака і доктора філософії Володимира Олександровича Гериновича (обидва вчені появилися у Кам'янці-Подільському тільки у липні 1919 р., разом із Начальною командою Української Галицької армії; тоді їм запропонували посади приват-доцентів відповідно по кафедрах фізіології рослин і географії фізико-математичного, а не природничого факультету, як помилково стверджує автор), а також доктора філології Краківського університету Леона Болеславовича Б'ялковського (приват-доцентом кафедри полоністики його призначили з 1 липня 1919 р. [31, спр.2, арк.119, 129; спр.188, арк.27, 31, 33, 34]). З невідомих причин відкриття Університетської гімназії для дорослих (її почесним директором був І.І. Огієнко) віднесено до літа 1919 р., хоч насправді її офіційно відкрили (за участю мемуариста) значно раніше – 16 жовтня 1918 р. [32].

Окремі згадки і факти про діяльність К-ПДУУ І.І. Огієнко розмістив в інших своїх працях, опублікованих у «Нашій культурі», – «Урочистий в'їзд С. Петлюри до Кам'янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Уривок споминів» [33], «Раз добром налите серце. Світлій пам'яті Д.Д. Огієнкової. (Замість вінка намогильного)» [34] і «Світлій пам'яті Івана Липи» [35].

Наступний, менш насичений етап діяльності І.І. Огієнка із популяризації історії вишу припав на вінніпегський період його життя (1947-1972 рр.). Редагуючи журнал «Слово істина» (1947-1951 рр.), він у 1949 р. умістив спогади другого помічника бібліотекаря Кам'янець-Подільського державного українського університету Лева Юстимовича Биковського, з яким підтримував контакти за океаном, про різні аспекти роботи бібліотечного підрозділу [36]. Тоді ж ця невеличка спогади вийшли у Нью-Йорку окремою брошурою з такою ж назвою [37]. Колишній підлеглий тепло відгукнувся про керівника закладу, який, на його переконання, «власним прикладом високої всесторонньої працездатності й ентузіазму потягав за собою все оточення. Професура, студентство й урядовці за прикладом Ректора не покладали рук в невисипущій праці при організації й веденню своєї *Alma Mater*». «Сильна, творча індивідуальність Ректора І. Огієнка витала, як опікунський дух, над бібліотекою... Ректор дбав не тільки про її наповнення книгами, але й про її належну внутрішню організацію... Частенько й сам навідувався до бібліотеки, не тільки як професійний читач. Але й дорадник в біжучих бібліотечних питаннях. Наслідком цього Університетська Бібліотека відзначалася своїм порядком, організацією та стрункністю в праці» [36, с.2-3].

1959 року у двох числах «Віри і культури» (нова назва журналу «Наша культура», який у свій час прийшов на зміну «Слову істини»), яка виходила у 1953-1967 рр., митрополит Іларіон (І.І. Огієнко) зініціював друк спогадів невідомого студента про К-ПДУУ, які надійшли з Болгарії і розповідали про сприйняття колишнім юнаком храму науки, його творців, учених, товаришів [38]. (Можливо, це той самий протоієрей (ім'я не зазначене з невідомих міркувань), який незадовго до виходу цих спогадів писав І.І. Огієнкові із вдячністю за надіслане ним фото: «Велику радість приніс мені Ваш лист, впливши в душу почуття живих споминів про Кам'янець-Подільський Університет приманливих надій і щирої подяки за Вашу батьківську ласку. Дійсно, мов перенісся я в той зоряний час, коли, повний рожевих надій і свіжих юнацьких сил, я розходжувався по коридорах і аудиторіях нововідкритого Кам'янецького Університету, де на всьому чувся відблиск того сяйва надзвичайної енергії і самовідданості, яке, очевиднож, еманувало від Вашої особи, і повнило щастям наші молоді душі... Тільки тоді волос був чорний та постать слабша, і, як не помиляюсь, тоді Ви носили пенсне. Але той же вогонь в очах, та ж рішучість і благородство у погляді» [39, с.28].

Такі піднесені й хвилюючі звернення допомагали колишньому ректору на чужині переборювати труднощі, наvertsали світлі, приємні спогади, незмінно переконували у тому, що частина життя, віддана університетові, потрачена недаремно – це було потрібно українській прогресивній молоді, нації, що народжувалася в революції і кращим представником якої він був, національній освіті і культурі, які завдяки українській державі й самовідданим, жертвоній праці інтелігенції зробили в революційну добу рішучі кроки вперед, нарешті, цього потребував європейський вибір України, який тоді усвідомлювали далеко не всі.

Пам'ять про університет ніколи не покидала І.І. Огієнка, хоча з роками, через відомі причини, не раз зраджувала його, відтворювала ті далекі події не зовсім об'єктивно. У 1958 р. 76-річний митрополит писав, що гетьман Павло Скоропадський доручив йому організувати два українські університети – у Києві і Кам'янці-Подільському [40]. (Як свідчать сучасні дослідження, присвячені державотворчій і науково-освітній діяльності вченого [41-44], питанням творення державних українських вишів займався Міністерство освіти Української держави; Огієнку був обраний радою лекторів КНУУ спочатку відповідальним за організацію, а через деякий час – в.о. ректора К-ПДУУ. Жодних розпоряджень з цього питання керівник гетьманської держави не видавав).

У 1968 р. І.І. Огієнко видав працю «Рятування України» про події у Кам'янці-Подільському з середини листопада 1919 до липня 1920 р. (не обминаючи і своєї допомоги К-ПДУУ) [45], яка є дещо зміненим варіантом розділу 10 «І. Огієнко на тяжкій службі Народові: Головноуповноважений Міністр Уряду Української Народньої Республіки. 1919-1920» уже названої мемуарної праці «Моє життя». Це був його завершальний крок із популяризації історії університету в еміграції.

В останні дні життя митрополита, як свідчив його особистий секретар Іван Похильчук, 90-річний великий українець «без кінця говорив про Україну», зокрема, згадував Кам'янець-Подільський [41, с.473], місто, де відбулося його визнання, як державотворця, керівника унікальної національної вищої школи, що, за сприятливих обставин і його найактивнішої участі, змогла швидко зорганізуватися, заявити про себе в широких колах українства, стати світочем і надійною фортецею революційного відродження української спільноти, а також довела світові її здатність творити в ім'я свого власного майбутнього і добиватися значних результатів. Цього ніколи не сталося б без таких високосвідомих, справді професійних і наполегливих діячів-подвижників, як І.І. Огієнко.

Отже, в еміграційний період І.І. Огієнко (митрополит Іларіон) здійснював велику роботу з популяризації історії Кам'янець-Подільського державного україн-

ського університету. Попри величезні труднощі еміграційного життя, він єдиний впевнено вів лінію на розповсюдження в українському зарубіжжі, серед населення Західної України цілої низки мемуарних праць про заснування і діяльність вищу, честь керувати яким він мав упродовж двох років. Тим самим колишній ректор намагався зафіксувати для сучасників і наступних поколінь не стільки власний слід у цій важливій національній справі, скільки не допустити зникнення з історичної пам'яті українців ліквідованого більшовицьким режимом одного із величких і переможних результатів національно-культурного відродження 1917-1920 рр. Це також було своєрідною відповіддю на політику правлячих кіл УСРР піддати забуттю все те позитивне, що було пов'язано з існуванням української державності, зокрема й К-ПДУУ, діяльність якого відверто спотворювалася чи замовчувалася, а близько десяти колишніх професорів і доцентів стали на батьківщині жертвами незаконних сталінських репресій, розплатилися своїм здоров'ям, життям, понівеченими долями і майбутнім за свій незламний український дух, самовіддане служіння нації через активну участь у становленні і розвитку національної вищої школи, патріотичне виховання студентської молоді, частина якої брала участь у збройній боротьбі на боці УНР, національну культурно-просвітницьку та церковно-патріотичну діяльність в народній гушці.

Виявлені в низці спогадів неточності і помилки ніскільки не применшують провідної ролі І.І. Огієнка у справі згуртування розпорошених обставинами важкого еміграційного життя обізнаної і свідомої автури навколо ідеї популяризації історії К-ПДУУ, як складової частини національного відродження, на якому повинна була виховуватися українська еміграція, зокрема, плекти національний характер, виявляти гордість за багату культуру та вміло захищати свої інтереси поза батьківщиною.

Список використаних джерел:

1. О-ко І. Кам'янець-Подільський Державний Український Університет / І. О-ко // Наша культура: науково-літературний місячник. – Варшава, 1935. – Кн. 5. – С. 336.
2. Біднов В. Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському: уривок із спогадів / В. Біднов // Літературно-науковий вістник. Річник XXVII. – Львів : З друкарні Ставропільського ін-ту, 1928. – Т. ХCVII. – Кн. XI. – С. 223-240; Кн. XII. – С. 325-333.
3. Біднов В. Український астроном Олександр Аленич (1890-1923 рр.) / В. Біднов // Літературно-науковий вістник. Річник XXX. – Львів : З друкарні А. Салевича і с-ки, 1931. – Т. CV. – Кн. 1. – С. 80-85.
4. Біднов В. Одна з спроб перекладу Біблії на українську мову / В. Біднов // Книголюб : видання Українського товариства прихильників книги. Річник V. – Прага, 1931. – Кн. 1. – С. 1-9.
5. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.
6. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн. 5. – С. 305-316.
7. Адамський В. Національне університетське будівництво доби Української революції 1917-1920 рр. у візії В.К. Приходька / В. Адамський // Приходько В.К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / В.К. Приходько. – Хмельницький : ПП Заколотний М.І., 2012. – С. 5-63.
8. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі / В. Приходько // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн. 7. – С. 439-445.
9. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі : відбитка з «Нашої культури» 1935-1936 рр. / В. Приходько. – Варшава : Друкарня Синодальна, 1936. – 60 с.

10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 2201, оп. 1.
11. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн. 8. – С. 510-522.
12. Державний вістник. – 1918.
13. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1.
14. Подільське братство: інформаційний вісник. – Кам'янець на Поділлю, 1993. – №3. – С. 4.
15. Пашенко О. Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі / О. Пашенко // Свято Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1918 – 22 жовтня. – С. 5-7.
16. П.О. Справа Кам'янецького Університету в Києві / О.П. [Олімпіада Пашенко] // Подольская мысль. – Каменец-Подольск, 1918. – 22 (9) окт. – № 63. – С. 2.
17. Історія заснування Університету в Кам'янці // Україна : щоденна газета. – Кам'янець на Поділлі, 1919. – Ч. 58. – 22 жовтня. – С. 3.
18. Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / О. Пашенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 5 (14). – С. 332-346.
19. Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету (докінчення) / О. Пашенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 10 (18). – С. 671-676.
20. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович. – Вид-во «Молоде життя», 1966. – Т. 5. – 396 с. (1605-2000 с.). (Перевид. в Укр. – Львів, 1996).
21. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) : монографія / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.
22. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Спомини лікарського помічника й скарбника Університету. 1918-1920 (докінчення) / Ю.Гудзій // Наша культура. – 1936. – Кн. 4(13). – С. 290-295.
23. Гудзій Ю. З життя Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Спомини лікарського помічника й скарбника Університету. 1918-1920 / Ю. Гудзій // Наша культура. – 1936. – Кн. 3(12). – С. 229-233.
24. Бачинський Л. Найкращі хвилини мого життя. Мої спомини про Кам'янецький Університет / Л. Бачинський // Наша культура. – 1936. – Кн. 11 (19). – С. 765-767.
25. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. о. Юрій Мицик. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – 566 с.
26. Скоропадський П. Українська культурна праця за гетьманщини 1918-го року. (Сторінка споминів) / П. Скоропадський // Наша культура. – 1936. – Кн. 4 (13). – С. 241-246.
27. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський ; [гол. ред. Ярослав Пеленський]. – К. ; Філадельфія, 1995. – 495 с.
28. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / І. Огієнко // Наша культура. – 1935. – Кн. 8. – С. 510-522.
29. Державний архів міста Києва, ф.р-936, оп. 1.
30. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма украинским академикам Н.П. Василенко и А.А. Богомольцу / [сост.: С.Н. Киржаев и В.А. Толстов]. – К. : Комиссия по разраб. научн. насл. акад. В.И. Вернадского, 1991. – 244 с.
31. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.2582, оп.1.
32. З життя «Просвіт» Поділля. Кам'янець-Подільська «Просвіта» // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 8 листопада. – № 44 і 45. – С. 23.
33. Наша культура. – 1936. – Кн. 5 (14). – С. 326-329.
34. Наша культура. – 1937. – Кн. 5 (25). – С. 226-244.
35. Наша культура. – 1937. – Кн. 8-9 (28-29). – С. 327.
36. Биковський Л. Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету / Л. Биковський // Слово істини. – Вінніпег, 1949. – Ч. 3. – С. 18-23.

37. Биковський Л. Бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету: (спомини) / Л. Биковський. — Нью-Йорк ; Вінніпег, 1949. — 9 с.
38. Кам'янець-Подільський Український Державний Університет. Спогади студента // Віра і культура: місячник української богословської думки і культури; орган Українського наукового богословського товариства. — Вінніпег, 1959. — Ч. 9 (60). — С. 4-6; Ч. 10-11 (70-71). — С. 15-19.
39. Український Університет у Кам'янці-Подільському // Віра й культура. — 1959. — Ч. 8 (68). — С. 28-29.
40. Віра й культура. — 1958. — Ч. 7 (55). — С. 27.
41. Тимошик М. «Лишуть навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження : наукове видання / М. Тимошик ; [передм. О. Кравченка та В. Скопенка]. — К. : Наша культура і наука ; Вінніпег : Укр. правосл. Собор Св. Покрови, 2000. — С. 471-474.
42. Ляхощкий В. Діяльність І.І. Огієнка по формуванню національних університетів / В. Ляхощкий // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1999. — Т. 5. — С. 157-163.
43. Завальнюк О.М. Гетьман Павло Скоропадський і зародження національної університетської освіти в Україні / О.М. Завальнюк // Питання історії України : зб. наук. статей. — Чернівці : Золоті литаври, 2000. — Т. 4. — С. 104-110.
44. Тюрменко І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : монографія / І.І. Тюрменко. — К., 1998. — 282 с.
45. Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові / І. Огієнко. — 2-е вид., доп. — Вінніпег : Видання тов-ва «Волинь», 1968. — 94 с.

The organizational, editing and publishing, as well as originaive activity of Ivan Ohienko, the founder and president of Kamianets-Podil's'ky State Ukrainian university, aimed at popularization of this high school in foreign Ukrainian publications in 1930-1960-ies, is under investigation in the article given.

Key words and word combinations: Ivan Ohienko, «Our Culture», «Religion and Culture», authors, memoirs, Kamianets-Podil's'ky State Ukrainian university

Отримано: 20.08.2013 р.

УДК 94(477.43/44)

Л. А. Іваневич

Хмельницький коледж технологій та дизайну

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ У ПРАЦЯХ ПОДОЛЯНИНА КОСТЯ ШИРОЦЬКОГО

У статті проаналізовано значний вклад подільського вченого, історика й мистецтвознавця К.В. Широцького (1886-1919) в дослідження регіональної історії та історії України в цілому. Подана характеристика його маловідомих історичних і краєзнавчих праць.

Ключові слова і словосполучення: Кость Широцький, історія України, регіональна історія, краєзнавчі праці, Поділля, Галичина, Буковина, Угорська Русь, Київ.

Видатний український історик Є. Сіцінський так відгукнувся про наукові здобутки подільського вченого, історика й мистецтвознавця К. Широцького: «Його статті, розвідки, замітки розкинуті по багатьох періодичних виданнях... Його наукові праці виходили й окремими книжками, брошурами і відбірками з ча-

сописів. А більш значні праці ще й зовсім не вийшли з друку»¹. За 15 років наукової діяльності Кость Широцький (1886-1919) залишив по собі творчу спадщину, обсяг якої вражає своєю величиною, адже це приблизно 174 праць, понад 30 рукописів фундаментальних досліджень української історії й культури та краєзнавчих розвідок і близько 30 рецензій поточної вітчизняної й зарубіжної мистецтвознавчої літератури². І хоча насамперед більшість його робіт присвячені історії культури та мистецтва України, однак, як людина, що безмежно любить свою Батьківщину та свій талановитий і працьовитий народ, поважала її історію та традиції, не оминув своєю увагою й історію держави в цілому та регіональну зокрема.

Окремі згадки про історичні праці Костя Віталійовича подали у своїх розвідках Є. Сіцінський³, Л. Биковський⁴, І. Калинович⁵, Л. Кароєва⁶ та П. Толочко⁷. Детальному висвітленню наукової спадщини вченого з історії української нації й вагомості його вкладу в українську історіографію, автор присвячує дану статтю із використанням відомих і нововіднайдених праць подолянина.

Будучи закоханим у свій рідний край, його мальовничу природу, своєрідні, оригінальні традиції та звичаї, самовідданий, вольовий і працьовитий народ, котрий вперто протягом багатьох століть боровся за незалежність, самостійність і соборність своєї держави, професор Кость Широцький не зміг оминати проблему історичного розвитку нашої нації та визрівання національної ідеї як такої. Зокрема, вчений у рукописній праці «Минуле Подільської землі»⁸ відобразив свій погляд на історичні події, що відбувалися на Поділлі в цілому та його окремих повітах від часів язичництва, запровадження християнства у Київській Русі, татаро-монгольської іґа, литовської доби, польського правління, виникнення козацтва, гетьманування Б.Хмельницького, гайдамацьких повстань, народних виступів на чолі з Кармелюком, панування Росії аж до сучасного авторові періоду (1910-х рр.). Окрему увагу він звернув на історію розвитку господарського промислу, ремісництва, торгівлі, мови, письменства, мистецтва та еволюцію культури подолян. Першою назвою Поділля науковець вважав «Пониззя» – край, що розміщений внизу Карпатських гір і через який протікають річки Південний Буг та Дністер. Автор підкреслив, що подоляни в язичницький період поклонялися, окрім поширених на українських землях богам, ще й своєму власному богові «Світовидові» – богові щастя, врожаю і погоди, кам'яний образ якого був віднайдений у середині XVIII ст. в річці Збруч біля Кам'янець-Подільського. Дослідник підтримував позицію інших українських істориків щодо надзвичайної важливості введення християнства на Русі Володимиром Великим у 988 р., його еволюційних наслідків для подальшого розвитку освіти, усіх культурних процесів, ремесла, розбудови міст, монастирів, храмів тобто становлення цивілізації на етнічно-українській території, зокрема й Подільській землі. Найзнаменитішими і наймудрішими державними діячами на Поділлі після розпаду Київської Русі Кость Віталійович вважав онука Ярослава Мудрого – галицько-подільського князя Ярослава Осмомисла, за татарського панування – князя Юрія Галицького або «короля Малої Русі», за литовської доби – князів литовських Костянтина, Олександра, Федора та Юрія Коріатовичів, які збудували знамениту неприступну кам'яну фортецю у Кам'янець-Подільському. Кость Широцький відзначив величину впливу, який мала культура, мова і віра українського народу на культурний розвиток і становлення татар та литовців як окремих націй, зокрема останні взагалі довгий час розмовляли саме руською (українською) мовою. Причинами виникнення козацтва за часів правління Польського Королівства, а опісля Речі Посполитої вчений вважав масове насильне насадження католицької віри на подолян та самовільне відбирання польською шляхтою земель в українських селян. Вивчаючи іс-

торію розквіту Запорізької Січі й розвитку козацтва, науковець відзначив виникнення особливої архітектури церков на Поділлі, котрі будували як замки, з вікнами для гармат та дрібними віконцями для рушниць у церковних стінах, а також високою дзвіницею на воротах для спостереження за ворогом. Як приклад він назвав церкву в с. Сутківцях Летичівського повіту Подільської губернії. Про природні багатства (особливо масні й надзвичайно родючі чорноземи) та народні надбання Подільської землі вже тоді, як відзначав дослідник, ходили чутки за кордоном, а тому дуже вабили Польщу. Тому не дивно, що гербом Поділля стало саме сонце — ознака багатства, зауважував Кость Віталійович. Позитивними сторонами козацької доби й одночасного польського гніту професор вважав запровадження і розвиток цехового ремісництва на Поділлі, заснування православними міщанами та подільським духовництвом великої кількості товариств при храмах, які сприяли будівництву шкіл, друкарень, бібліотек, книгарень, а тому еволюції освіти та науки на теренах нашого краю. Саме короткий період існування Козацької Української держави на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким Кость Широцький назвав найкращим і найліпшим в історичному минулому України та житті українського народу. Досить автономне життя подолян учений виявив і протягом 25-річного панування на Подільській землі турків, починаючи з 1676 р. Значну увагу Кость Віталійович приділив історії гайдамацького руху на подільських землях проти поляків. Подальші історичні події на території Поділля, землі якого довгий час розривали між собою уряди Польщі та Росії, він вважав важким етапом в українській історії та житті наших пращурів, внаслідок чого й виникали постійні народні повстання. Автор висловив власні погляди та подав свою історичну оцінку подільським повстанням на чолі з Олійником, Кармелюком та ін. З іншого боку тривале пригнічення українського народу, на думку дослідника, сприяло ще більшому бажанню відстоювати й зберігати свою віру, мову, звичаї, історію та краще майбутнє. І саме ці процеси стимулювали культурний та освітній розвиток нації, зростання самосвідомості подолян, формування їх політичних позицій. Добою початку звільнення України, в тому числі й Поділля, від неволі К. Широцький назвав кінець XIX — початок XX ст., що супроводжувалася скасуванням заборони на друкування українською мовою книг і часописів. Адже «голос кращих людей не пропав, нова революція збурила старий ганебний лад, ми опинилися у вільній своїй українській землі»⁹, з великою надією та безмежною вірою в краще незалежне майбутнє своєї держави зазначав учений на завершення.

Історичний аналіз національно-просвітницької діяльності української молоді в Росії на початку XX ст. Кость Широцький подав у цілому ряді праць, а саме: «З Петербурзької Української Колонії» (1908), «З Петербурзької Академічної Громади» (1908), «З життя українських студентів Петербурзького університету» (1909), «Наукові змагання нашої академічної молоді в Петербурзі» (1909), «Лист з Петербургу» (1909), «Лист з Петербургу» (1910) та «Петербурзький Університет» (1910)¹⁰. У своїх дослідженнях майбутній учений як реальний свідок тих подій під час навчання в Петербурзькому університеті та як активний член усіх петербурзьких українських громад і товариств висвітлював історію розвитку національного руху українців у Петербурзі. Зокрема, передумови й мету заснування та результати роботи студентської організації — «Гуртка Українознавства» при Петербурзькому університеті, деякі аспекти з громадсько-освітньої й політичної діяльності старої та молодшої Громад, Товариства українських поступовців, Українського клубу «Громада» і Товариства ім. Т. Шевченка для допомоги студентам-українцям у Петербурзі.

Перебуваючи в Петербурзі, подільський науковець щоліта подорожував із метою історико-краєзнавчих, етнографічних та мистецтвознавчих дослі-

джень мальовничими теренами України¹¹. Результатом поїздок, незважаючи на різноманітні утиски й заборону друкуватися українською мовою в Петербурзі під час Першої світової війни, стала ціла низка його краєзнавчих праць про Буковину, Галичину, Прикарпаття та Закарпаття. До речі, ці роботи видані під псевдонімами К. Баладиженко і К. Ладиженко, що недарма співзвучні з назвою м. Ладижин, біля якого знаходилось рідне село Костя Широцького – Білоусівка. Таким чином, автор ще раз хотів підкреслити свою безмежну любов і повагу до батьківської землі. Ці дослідження були опубліковані в 1914-1916 рр. у Петрограді, одним із видавців яких стала відома тоді місцева українська друкарня П. Балицького. Насамперед такі праці вченого: відділ «Искусство» у виданнях «Галичина. Буковина. Угорская Русь» (1914)¹² та «Украинский вопрос» (1915)¹³, «Буковина (Зелена Русь)» і єя прошлое. Историко-географический очеркъ» (1915)¹⁴, «Иллюстрированная история Галичины въ краткихъ очеркахъ» (1915)¹⁵, «Мистецтво у Східній Галіції» (1915)¹⁶, «Краткая история Галицкого княжества» (1915)¹⁷, «Галичина», «Буковина» (1916)¹⁸. У російському журналі «Украинская жизнь» (1915) у відділі «Литературная летопись» було подане повідомлення, що в друкарні П.А. Вартмінського у Петрограді скоро мають побачити світ дві книги Костя Баладиженка «Прошлое Буковини» та «Прошлое Угорской Руси»¹⁹. Цією низкою праць К. Широцький одним із перших вітчизняних науковців підняв питання дослідження регіональної історії України, вивчення характерних особливостей історичного поступу різних територій нашої держави та залежності напрямків національно-визвольної боротьби українців від політики держав, у складі яких вони перебували в той чи інший період.

Свою критичну оцінку праці «Буковина («Зелена Русь»)» і єя прошлое» подав рецензент з криптонімом «О.П.-к», зауваживши, що в ній автор зумів вдало, стисло й змістовно викласти географію та історію Буковини, описати її минуле й сучасне. Особливе місце в роботі займає відображення історії культури і мистецтва Буковини. Разом з тим критик висловив побажання вченому в другому виданні ширше розкрити складні відносини на Буковині, вплив німецької культури на її мистецтво, що призвело до гострих національних конфліктів²⁰.

Широке вивчення історичного минулого та культурних надбань Західної України Кость Віталійович продовжив під час виконання в 1917 р. обов'язків комісара Городенківського повіту на Галицькому Покутті (тепер Івано-Франківська обл.). Науковець намагався поєднувати свої громадсько-політичні зобов'язання із творчою роботою, присвячуючи кожную вільну годину дослідницькій праці з метою студіювання історії, культури та мистецтва регіону. На думку українського вченого А. Середи, «у тих заплутаних і навіть ганебних відносинах окупаційної російської влади до галичан» К. Широцький, як комісар, просто не мав змоги та засобів що-небудь виправити й покращити, тим паче з його «делікатною» і «ніжною душою історика мистецтва»²¹. Не дивно, що державну роботу подільський професор намагався поєднати з дослідженнями місцевих історико-краєзнавчих і мистецтвознавчих здобутків. Для цього він здійснював окремі спеціальні екскурсії, іноді тижнями подорожуючи із записником і фотоапаратом та фіксуючи архітектурні пам'ятки Галичини і Буковини²². Зібрані зразки та світліни народного мистецтва цих країв автор експонував на виставці в Києві у 1917 р.²³

Тематику історичного краєзнавства Буковини, Галичини, Прикарпаття та Закарпаття К. Широцький продовжив у рукописах «Нарис з історії художньої культури Галичини»²⁴, «Буковинське мистецтво»²⁵ і «Мистецтво в Галичині»²⁶. У своїх дослідженнях учений висвітлив історію західних мальовничих регіонів України та їх суспільний розвиток упродовж Х-ХІХ ст. Також автор роз-

крив різноманітність етнічного складу населення Буковини та Галичини. Крім того, звернув окрему увагу на звичаї, обряди, національний одяг, господарство, архітектуру історичних пам'яток і церков, сакральне й декоративне мистецтво, етнографію та культуру бойків, гуцулів і лемків.

Історії заснування, розвитку і розквіту столиці України К. Широцький присвятив свій змістовний монографічний путівник «Київ» (1917)²⁷. Науковець описав Київ за наступними історичними періодами: великокняжим, польсько-литовським, козацьким і сучасним авторів. Привертає увагу подана ним характеристика трипільської культури як першої європейської, що була звідси перенесена до Балкан, а звідти – у Грецію, де заклала основу давньогрецької культури. Разом з тим Кость Віталійович говорить про впливи на формування культури Київської Русі кіммерійців, скіфів, гунів, хозар, варягів. Серед розглянутих періодів найбагатшим фактами є характеристика столиці України XVII-XVIII ст. завдяки появі Академії, друкарень, братств тощо. Своїм розвитком Київ і його культура тієї доби, на думку вченого, багато в чому завдячують меценатській діяльності І. Мазепи та його однодумців, яку Кость Широцький оцінює позитивно, на відміну, наприклад, від українського дослідника В. Модзалевського. Ще однією важливою позитивною рисою путівника є також висвітлення визначальних явищ і подій для української історії й культури. Зокрема, здійснюючи характеристику історичних пам'яток Подолу, К. Широцький основну увагу приділяє діяльності Академії, яка відіграла важливу роль у духовному житті українського народу XVII-XVIII ст. А заснований Петром Могилою колегіум після одержання 1701 р. статусу Академії, згідно з дослідженнями Костя Віталійовича, до 1817 р. був відомим загальноосвітнім центром православної слов'янської Європи. Характеризуючи академічний побут, навчальні програми, вчений детально зупиняється на художньо-естетичних елементах навчального процесу – диспутах, святах і т. п. Завдяки путівнику Костя Віталійовича Широцького «Київ» можна відновити об'єктивну картину соціально-економічного, духовного та культурно-освітнього життя Києва протягом його історичного поступу, а карти як додатка до книги – побачити план забудови міста ще на початку XX ст. До речі, ця праця й досі користується популярністю серед киян та гостей столиці як один з найкращих путівників Києва, а тому й перевидається уже п'ять разів²⁸.

Вивченню історії столиці України дослідник також присвятив працю «Хто був автором плану Київля 1638 р.» (1918)²⁹ та рукопис «Хто був автором плану з «Тератургема» А. Кальнофойського»³⁰. У них К. Широцький подав позитивну оцінку першого плану Києва, уміщеного в історичній книзі дослідника київської старовини А. Кальнофойського «Тератургіма» (1638). Він вважав, що цей варіант плану столиці України дає можливість науковцям пізнати цілий ряд темних плям в історії, топографії та археології Києва. Кость Віталійович на основі аналізу загального вигляду й техніки виконання плану доводив, що його виконавцем був відомий український гравер Ілля. Вчений показав спільні риси у стилі, техніці і художніх засобах плану та найбільш відомих роботах майстра³¹.

На детальному висвітленні своїх поглядів та бачень стосовно окремих історичних подій на території України науковець зупинився у декількох невеликих працях, зокрема, «Дзвін Сави Чалого» (1911)³². У ній автор описав історію життєдіяльності гайдамацького ватажка Сави Чалого та залишеної по ньому історичної пам'ятки, а саме, подарованого ним до Степашської церкви дзвону. У розвідці «Зносини Венеції з Україною 1650 року» (1913)³³ подільський учений подав власне трактування нововиявлених у венеційських архівах мемуарів венеційського посла Альберто Віміна щодо історії зовнішньополітичних відносин Б. Хмельницького з

правителями Венеції, а також висвітлив особливості державотворчої діяльності й ведення дипломатичних стосунків видатного гетьмана Козацької України. У дослідженні «Коліївщина. (Гайдамаччина в 1768 році)» (1918)³⁴ Кость Широцький зробив своєрідну спробу розкрити історію стосунків України з Польщею і Росією в період Коліївщини. А в рукописній праці «Народні спомини про декабристів в с. Кирнасівка Брацлавського повіту на Поділлі»³⁵ він описав цікавий та важливий історичний факт із декабристського руху на Подільській землі.

Професор В. Данилевич, характеризуючи працю К. Широцького «Коліївщина (Гайдамаччина в 1768 році)», писав, що спроба вченого описати події Коліївщини 1768 р. була наближена до літературної, а не історично-наукової версії, тому щодо московсько-українських стосунків робота містить багато хибного, однак ставлення поляків до українців та взаємовідносини двох сусідніх держав дослідник висвітлив глибоко й правдиво³⁶.

Проблеми становлення української національної ідеї Кость Віталійович Широцький намагався так чи інакше торкнутися в усіх своїх історичних дослідженнях. Так, у праці «Про церковну мову на Україні» (1911)³⁷ він показав історію незаконної насильної русифікації українського духовенства й відстоювання права незалежного існування, розвитку і запровадження української мови у всіх сферах життя нашої нації. У розвідці «Покажчики росту» (1913) автор констатував факт піднесення розвитку української мови, послаблення її дискримінації, початок процесу масового видання українських літературних творів та науково-публіцистичних видань, українських реклам, навіть українських малюнків-етикеток на різноманітній промисловій і сільськогосподарській продукції, в яких дослідник вбачав «ознаку зростаючої національної сили»³⁸. Роботи «Золото до золота» (1917)³⁹ і «Ведмедники» (1918)⁴⁰ науковець присвятив відображенню зростання національної свідомості українського народу в питаннях реалізації права на самовизначення та власного державного будівництва. В праці «Різдвяні дари» (1919)⁴¹ – пролив світло на історію святкування Різдва 1654 р., Переяславську Раду та її наслідки і провів аналогію між ними й сучасним йому відношенням Росії до України, закликаючи українську націю відстоювати свої права, незалежність своєї держави і не піддаватись на агітацію Москви щодо злуки України з Росією. У змістовному дослідженні «Український національний колір» (1911)⁴² учений подав ґрунтовні докази щодо історії походження національного синьо-жовтого кольору України на основі наявності аналогічних барв у переважної більшості знамен та вбрання козаків. Так, наприклад, сотенні хоругви полтавського полку шилися з голубого шовку із золотистим полем для національного гербу, а могили козаків прикрашалися, крім хрестів, ще й деревцем із маленькою хустинкою на його гілці – прапорцем з синіми та жовтими пасмами. Адже синій і жовтий кольори, за словами автора, були ознакою мужності, відваги та сили козака, тому й носили вони часто голубі жупани з жовтими каймами або жовті жупани і блакитні шаровари. Зустрічалися, згідно досліджень Костя Віталійовича, такі кольори і в стародавньому церковному одязі, іконописах, народних вишивках, килимах, жіночих плахтах, різноманітних побутових речах, мистецьких витворах українців, їх зовнішньому художньому оздобленні будинків, архітектурі палаців та церков. Любов українського народу до синього та жовтого кольорів науковець простежував ще від Київської Русі, що підтверджували численні давньоруські літописи, мініатюри до Святославових «Ізборників» й синьо-жовті орнаменти на книгах князівської доби. Згадки про популярність цього поєднання кольорів на Україні Кость Широцький віднайшов також у різдвяних колядках, народних думах, історичних піснях, Шевченківських літератур-

них творах та різноманітних українських звичаях. Філософське значення і зміст українського національного кольору вчений вбачав у любові українців до природи, їх асоціації синього й жовтого поєднання із золотистим степом та синім небом, синім морем та річками із жовтими очеретами, рудими скелями та синіми горами, тобто багатством та миром і вважав ці кольори національною ознакою українського громадянства. Цю ж тематику дослідник продовжив і в праці «Наш прапор» (1918)⁴³, де висвітлює історію становлення кольору національного українського прапору та проблему повернення синьо-жовтого забарвлення сучасному йому прапору України, який вважав атрибутом незалежної соборної держави.

Крім цього, наукова спадщина Костя Віталійовича Широцького містить значні дослідження з історії української освіти, серед них: «Про Академію Мистецтв» (1917)⁴⁴ – присвячене історії відкриття нового освітнього закладу, його можливостям, намірам і значенню в культурно-освітньому розвитку українського народу, зокрема його молодого покоління; «Вищі школи на Україні» (1918)⁴⁵ – відображає здобутки Генерального секретарства освіти України після революції, результативна діяльність яких призвела до заснування трьох вищих важливих в освітньому процесі молодій державі навчальних закладів – Українського університету, Педагогічної академії та Української академії мистецтв у Києві.

Кость Широцький, будучи яскравим виразником національної ідеї, вболіваючи всім серцем за її становлення, наголошував у своїх працях, що «українська мова має всі дані на самостійний літературний і науковий розвиток, має повне право і рацію на уживання її в урядових інституціях і в церкві, тільки в Росії Україні це право заказано...»⁴⁶, а «воля – найбільше благо в світі, і ми любимо волю свою більше, а ніж зрадливі дари москвичів. Воля дасть нам дістати незліченно більш дари і своєї власної землі і хисту нашого народу»⁴⁷. Тому й учений закликав український народ відстоювати незалежність своєї країни, одночасно підкреслюючи: «... читаймо ж свої книги і навчаймося самі своєї мови. Дізнаймося, який у нас був лад, яка була культура»⁴⁸.

Отже, значну частину наукового здобутку подільського професора становлять саме ґрунтовні дослідження історичного минулого всього українського народу та населення окремих регіонів України. Історичні праці Костя Широцького займають важливе місце в українській історіографії й національній спадщині українців, адже дають змогу сучасникам по-новому поглянути на ті чи інші історичні події, дізнатися про маловідомі факти з історії країни, оцінити їх значення для становлення Української держави та культурного й освітнього розвитку української нації. Саме з цією метою ми подаємо в оригіналі одне з досліджень ученого, зокрема «Наш прапор» (1918).

К. Ш.

Наш прапор¹

Кожен нарід і держава й навіть партії мають свої відзнаки: прапори осібних кольорів та герби. Свої прапори мали наші люде ще 1000 років перед нами. Які були ті прапори з зовнішнього вигляду у давнину – то можна бачити на стародавніх образах, але який був звичайний їхній колір – того не знати. Не взнати також, чи були на прапорах якісь знаки. Де-хто гадає, що в давньому Києві за часів князівських таким знаком був образ арх. Михайла, але то власне сталося пізніше – в козацькі часи, а з давніших наших знаків відомий лиш з XIII в. знак лева, що драпається на скелю; той знак до сеї пори заховали наші брати-галичане поруч з козацьким образом св. Михайла; у Запорозців був ще свій знак – образ козака.

¹ Збережено мову оригіналу

Нас одначе цікавить не знак на прапорах – а то, якого має бути кольору наш теперішній прапор.

Відповідаючи на се, треба заглянути в минувшину, коли наші предки ще ставали до політичного та культурного життя, позичаючи різні культурні здобутки від сусідів. Тоді зі сходу й з Візантії йшли до нас парча, шовк й інші тканини, заткані золотом на синьому або червоному тлі; тоді до нас приносилися пишні мальовила, де золото клалося на синіх полях стіни; тоді на численних книжних окрасах і емалях комбінувалися сі дві фарби – жовто-золота із синьою. Отсі пишні сполучення жовтого з синім – що так йшли до нашого оточення – бо ті ж фарби у нас всюди в природі – стали улюбленими, і через те в козацьку добу ми їх бачимо, як прийняті і Король надсилає й таку саму корогву гетьманові Б. Хмельницькому; такі сині з жовтим корогви залишилися від Полтавського, Лубенського й др. полків (XVIII в.) в музеї Київської Академії, в оружейній палаті і в Ермітажі в Петрограді. Синьо-жовті барви знають козацькі думи й різні історичні документи не лиш на прапорах: Дума описує галеру, на котрій їде гетьм. Самийло Кишка, пооббивану злotosиніми кіндяками (сукнами), котрі після козаки паювали поміж себе. З таких злotosиніх тканин козаки шили свої убрання. Всі кольори вбирали надвірних козаків правобережні державці в XVIII в.; в жовтих жупанах та в блакитних контушах і шароварах були вбрані гайдамаки Гонти, як то описують сучасники й як то можна бачити на давніх образках; те саме було й в Гетьманщині в деяких полках, бо відомо, що, коли прийшли на Україну синемундирні шведи, то московське військо не могло їх відрізнити від козацького війська. Такі одєжі описуються теж в стародавніх тестаментях козацьких.

Не диво, що сполучення жовтого з синім можна бачити на давніх українських хатніх малюваннях, на килимах, плахтах, вишиванках, на слущьких козацьких поясах та тканинах, на церковних ризах. Простий наш нарід до сеї пори вимальовує затилля своїх хат в жовте з синіми підводами (лиштвами), а також уживав сих кольорів в своїх вишиванках (полики, лиштви...) і лиш років 50, як змінив ті кольори на чорне та на червоне. Через те й Шевченко в такі кольори убрав був свою наречену. Він і природу українську описував в сих кольорах (позлotosий степ і сине небо, сине море з рудими очеретами й скелями, жовті ниви й сині гори за Дніпром).

Жовте и сине! Се дві барви здавна улюблені українським народом, обидві вони утримались в Галичині. Вони зостануться нашими національними кольорами й на далі.

Примітки:

1. Сіцинський Є. Праці К.В. Широцького по історії українського мистецтва / Є. Сіцинський // Сіцинський Є. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.Р-3333, оп. 1, спр. 33, арк. 85.
2. Іваневич Л.А. Кость Широцький (1886-1919) : науковець, просвітник, педагог : монографія / Л.А. Іваневич. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2011. – С. 227-243.
3. Сіцинський Є. Праці К.В. Широцького по історії українського мистецтва... / Є. Сіцинський. – Арк. 85-97.
4. Биковський Л. Бібліографія праць К.В. Широцького / Л. Биковський // Зб. секції мистецтва УНТ. – К., 1921. – С. 137-144.
5. Бібліографічні картки праць К. Широцького / упор. І. Калинович // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка, ф. 57, спр. 472, арк. 141-153.
6. Етнографи Поділля / Л. Кароєва // Етнографія Поділля : тези доп. наук. конф. – Вінниця, 1992. – Ч. 1. – С. 9-10.

7. Невідомий і відомий Костянтин Широцький // Український історичний календар-’96 / [за ред. П. Толочка]. — К. : Україна, 1995. — Вип. 2. — С. 179.
8. Широцький К. Минуле Подільської землі / К. Широцький // Вінницькі вісті (Вінниця). — 1941. — № 8. — С. 2; № 9. — С. 2; № 14. — С. 2; № 15. — С. 2; № 17. — С. 2; № 20. — С. 2; № 21. — С. 2.
9. Там само. — № 21. — С. 2.
10. Широцький К. З Петербурзької Української Колонії / К. Широцький // Рада (Київ). — 1908. — № 257. — С. 1-2; З Петербурзької Академічної Громади // там само. — № 260. — С. 1; З життя українських студентів петербурзького університету // там само. — 1909. — № 51. — С. 2; Лист з Петербургу // там само. — № 226. — С. 2; Лист з Петербургу // там само. — 1910. — № 98. — С. 1; Петербурзький Університет // там само. — № 250. — С. 2.
11. Зайцев П. Некролог. — К. В. Широцький / П. Зайцев // Книгар (Київ). — 1919. — Ч. 25-26. — С. 1783.
12. Широцький К. Искусство / К. Широцький // Отдель въ книге «Галичина. Буковина. Угорская Русь». — М. : За друга, 1914.
13. Широцький К. Искусство / К. Широцький // Отдель въ книге «Украинский вопрос». — М. : За друга, 1915. — С. 108-113.
14. Баладыженко К. Буковина («Зелена Русь») и ея прошлое. Историко-географический очерк / К. Баладыженко. — Петроград : Типография бр. В. и І. Линник, 1915. — 50 с.
15. Баладыженко К. Иллюстрированная история Галичины въ краткихъ очеркахъ. / К. Баладыженко. — Петроград : Типография бр. В. и І. Линник, 1915. — 99 с.
16. Мистецтво у Східній Галиції / К. Широцький // Аполон (Київ). — 1915.
17. Баладыженко К. Краткая история Галицкого княжества. / К. Баладыженко—Петроград : Типография бр. В. и І. Линник, 1915. — 32 с.
18. Автобіографія та список друкованих праць К. Широцького // ДАХО, ф. 582, оп. 2, спр. 1, арк. 83.
19. Литературная летопись // Украинская жизнь (Москва). — 1915. — № 5-6. — С. 130.
20. Рец. О. П-к на: Баладыженко К. Буковина («Зелена Русь») и ея прошлое // там само. — № 10. — С. 111-112.
21. Кость Віталійович Широцький / А. Серета // Збірник секції мистецтва Українського Наукового Товариства. — К., 1921. — С. 130.
22. Там само. — С. 129.
23. Широцький К. Подільські колядки та щедрівки / К. Широцький. — 2-е вид. — Хотин : Буковина, 1991. — С. 2.
24. Широцький К. Нарис з історії художньої культури Галичини / К. Широцький // Вінницькі вісті. — 1941. — № 40. — С. 3; № 42. — С. 9; 1942. — № 2. — С. 3; № 3. — С. 4.
25. Широцький К. Буковинське мистецтво. Рукопис / К.В. Широцького // Биковський Л. Бібліографія праць К.В. Широцького / збірник секції мистецтва Українського Наукового Товариства. — К., 1921. — С. 143.
26. Широцький К. Мистецтво в Галичині. Рукопис / К. Широцький // Там само. — С. 143.
27. Широцький К. Київ. Путеводитель с планом г. Києва и 58 иллюстрациями. / К. Широцький. — К. : Издание В. С. Кульженко, 1917. — 346 с.
28. Широцький К. Київ. Путівник / К. Широцький. — К. : Либідь, 1994. — 337 с.; Репринтне відтворення видання 1917 р. / К. Широцький. — К. : УКСП «Кобза», 1994. — 374 с.; 1995. — 377 с.; К., 2008. — 378 с.; К. : Книга Роду, 2008. — 400 с.
29. Широцький К. Хто був автором пляну Києва 1638 р. / К. Широцький // Записки історичної і філологічної секції Українського Наукового Товариства / за ред. О. Грушевського. — К., 1918. — Кн. XVII. — С. 98-102.
30. Широцький К. Хто був автором плану з «Teraturgema» А. Кальнофойського? Рукопис / К. Широцький // Л. Биковський. Бібліографія праць К. В. Широцького / збірник секції мистецтва Українського Наукового Товариства. — К., 1921. — С. 144.

31. Широцький К. Хто був автором пляну Київ 1638 р... – С. 99-102.
32. Широцький К. Дзвін Сави Чалого / К. Широцький // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Л., 1911. – Т. CIV. – Кн. IV. – С. 174-176.
33. Широцький К. Зносини Венеції з Україною 1650 року / К. Широцький // Рада (Київ). – 1913. – № 157. – 10 липня. – С. 1-2.
34. Широцький К. Коліївщина. (Гайдамаччина в 1768 році) / К. Широцький. – К. : Час, 1918. – 48 с.
35. Широцький К. Народні спомини про декабристів в с. Кирнасівка Брацлавського повіту на Поділлі / К. Широцький // Інститут рукописів НБУ ім. В. Вернадського, ф. I, од. 34893, арк. 1.
36. Рец. В. Данилевича на: Широцький К. Коліївщина. (Гайдамаччина в 1768 році) / В. Рец // Наше минуле (Київ). – 1918. – Ч. 3. – С. 168-169.
37. Широцький К. Про церковну мову на Україні / К. Широцький // Рада (Київ). – 1911. – № 118. – 26 травня. – С. 1.
38. Ладиженко К. Показчики росту / К. Ладиженко // Рада (Київ). – 1913. – № 36. – 12 лютого. – С. 1-2.
39. Широцький К. Золото до золота! / К. Широцький // Нова Рада (Київ). – 1917.
40. Широцький К. Ведмедники / К. Широцький // Нова Рада (Київ). – 1918. – № 12. – 17 січня.
41. Широцький К. Різдвяні дари / К. Широцький // Життя Поділля. – 1919. – 16 січня. – № 23. – С. 2.
42. Широцький К. Український національний колір / К. Широцький // Рада (Київ). – 1911. – № 179. – 10 серпня. – С. 1.
43. Широцький К. Наш прапор / К. Широцький // Календар на рік звичайний 1918 : вид. «Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книжок» / під ред. К. Широцького. – К., 1918. – С. 23-24.
44. Широцький К. Про Академію Мистецтв / К. Широцький // Вільна українська школа. – К., 1917. – Т. I. – № 3-4. – С. 192-194.
45. Широцький К. Вищі школи на Україні / К. Широцький // Календар на рік звичайний 1918 : вид. «Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книжок» / під ред. К. Широцького. – К., 1918. – С. 11-12.
46. Широцький К. Про церковну мову на Україні / К. Широцький // Рада (Київ). – 1911. – № 118. – 26 травня. – С. 1.
47. Широцький К. Різдвяні дари / К. Широцький // Життя Поділля. – 1919. – 16 січня. – № 23. – С. 2.
48. Широцький К. Минуле Подільської землі / К. Широцький // Вінницькі вісті. – 1941. – № 21. – С. 2.

In the article a contribution of the scientist from Podillya, historical and specialist in art K.V. Shirotsky (1886-1919) into research of regional history and history of Ukraine is analyzed and shown. In this article the characteristic of his not well known historical and edge works is presented.

Key words and word combinations: Kost Shirotsky, history of Ukraine, regional history, edge works, Podillya, Galichina, Bukovina, Ugorskaya Rus, Kiev.

Отримано: 30.05.2013 р.

В. С. Іваневич, А. А. Трембіцький

Хмельницький міський відділ центру дослідження історії Поділля
Інституту історії НАН України

УСТИМ КАРМЕЛЮК

(до 200-річчя початку повстанського руху на Поділлі)

У статті на основі маловідомих праць дослідника з української діаспори П. Панасенка і талановитого українського літератора 40-х років ХХ ст. Г. Соколенка розкриваються життєві шляхи і діяльність відомого українського національного героя, видатного керівника повстанського руху на Поділлі в 1813-1835 рр. проти національного і соціального гніту – Устима Кармалюка.

Ключові слова і словосполучення: українська діаспора, повстанський рух, Поділля, 1813-1835 рр., Устим Кармалюк.

*«Минуть роки, і кров зашерхне,
і висхне Збруч, мутна ріка,
і тільки пісня не померкне,
як гнів і ніж Кармелюка».*

М. Драй-Хмара. «Прощання з Поділлям» (1923)

Становище кріпосного селянства на Правобережній Україні в першій половині ХІХ ст. було надзвичайно важким. Воно ще більше погіршувалося тим, що власниками більшості поміщицьких маєтків були польські пани – давні і віковічні вороги українського народу. Основною причиною посилення поміщицького гніту над селянством в цей період був великий попит на хліб на внутрішніх і зовнішніх ринках. Поміщики розширювали свої засіви, зменшуючи при цьому селянські наділи, а через те, що панщина доходила до 6-7 днів на тиждень, в селянина не залишалось часу для обробітку своїх клатків землі. На панщину гнали не тільки дорослих чоловіків, але і жінок, 70-річних дідів і малих дітей, де робочий день тягнувся від сходу до заходу сонця, а під час жнив селяни працювали ще й вночі. Поміщики купували і продавали селян, як робочу худобу, нерідко розлучали сім'ї, віддавали в рекрути, одержуючи за це гроші з казни, без суду висилали до Сибіру, гвалтували селянських жінок і дочок. Селяни, розорені цією експлуатацією, під страхом жорстокої кари не мали навіть права скаржитися на поміщика, хоча жили напівголодно, не маючи, як співається в народній пісні: «ні сніпка жита, ні в полі, ні дома» [1].

Селяни, як уміли, боролись проти своїх експлуататорів, тому селянський рух в першій половині ХІХ ст. набрав на Поділлі особливо гострих форм і охопив ряд сіл і містечок – Вівсяники, Галузинці, Гатну Деражно, Головчинці, Деражно, Кальну, Комаринці, Красносілку, Нетениці, Новосілку, Ходаки та інші, перекидаючись на сусідні повіти Волині і Київщини [1].

Драматичною сторінкою антикріпосницької боротьби першої третини ХІХ ст. стали виступи подільських селян, які вдалися до партизанських методів боротьби проти поміщиків. Організатором цього руху став селянин-кріпак Устим Кармелюк (родинне прізвище – Карманюк). Жорстокі картини знущання поміщиків над селянами не зламали його характер, а перетворили на відчайдушного бунтаря. У 1812 р. пан віддав Устима в солдати. Наступного ж року уланський полк, у якому служив Устим, розмістився в Кам'янці-Подільському, «останній

гайдамака», скориставшись цим, утік зі служби й повернувся в рідні місця, де приєднався до ватаги із селян-кріпаків, військових дезертирів, містечкових торговців і дрібних шляхтичів. Невдовзі він став їхнім ватажком, і упродовж 1813-1835 рр. загони Кармелюка здійснили більше 1000 нападів на поміщицькі маєтки, сільські й придорожні корчми, господарства заможних селян.

Найінтенсивніше загони Кармелюка діяли в Літинському та Летичівському повітах Подільської губернії, проте нападів його загонів зазнавали й поміщики Балтського, Вінницького, Могилівського і Проскурівського повітів, а також Бессарабії. Устима та його побратимів активно підтримували селяни. Для забезпечення свого загону він налагодив зв'язки з містечковими євреями, через яких реалізовував «відібране» в поміщиків майно. Царські власті неодноразово заарештовували Устима Кармелюка й карали: 1000 ударів шпичуртенами, чотири рази засилали на каторгу в Сибір, але щоразу Кармелюк утікав звідти й повертався на Поділля.

Устим Кармелюк водночас і героїчна, і трагічна історична постать. Від нападів його загонів страждали також ні в чому не винні заможні селяни. І нападники, і потерпілі були жертвами кріпосницької політики царизму щодо українського селянства. Комісія, яка упродовж декількох років проводила слідство над Кармалюком і його співучасниками, зареєструвала понад тисячу нападів на поміщицькі маєтки й притягнула до суду більше 2700 осіб, а майже 20 тис. осіб були запідозрені або звинувачені у зв'язках з Кармелюком [1].

Про Устима Якимовича Кармелюка (*Карманюка, Кармалюка, Карменюка*) (*10.03(27.02).1787, с. Головчинці, Літинський повіт, Подільська губернія (*нині с. Кармалюкове, Жмеринський район, Вінницька область* – †22(10).10.1835, с. Шляхова Коричинці (*нині с. Волоське, Деражнянський район, Хмельницька область*)) – відомого українського національного героя, видатного керівника повстанського руху на Поділлі в 1813-1835 рр. проти національного і соціального гніту написано багато [1; 2].

Поетизований образ народного месника, «славного лицаря», «українського Робіна Гуда» український народ зберіг у своїх піснях і переказах. Так, образ Кармалюка відобразили у своїх творах українські письменники – С. Васильченко, Марко Вовчок, В. Кучер, М. Старицький, І. Гуржій, О. Компан та ін. Харківський композитор В. Костенко написав оперу «Кармелюк». Фольклорні здобутки про народного героя збирали М. Костомаров, Т. Шевченко. Останній назвав його «славним лицарем». Йому присвячено фільми: Ф. Лопатинського «Кармалюк» (1931), Г. Тасіна «Кармелюк» (1938), Г. Кохана «Кармелюк» (1986, т/ф, 4 серії) [2].

Знаний подільський історик В. Дячок захистив кандидатську дисертацію «Джерела про Устима Кармалюка та опришківство на Поділлі (1813-1835)» (2000) [3].

Численні документи, фотографії, речові матеріали з історії повстанського руху на Поділлі в 1813-1835 рр. проти національного і соціального гніту під проводом народного героя Устима Кармелюка зібрано в Літинському районному краєзнавчому музеї імені Устима Кармелюка (смт. Літин, Вінницька область) [4].

Іменем керівника повстанського руху на Поділлі в першій половині XIX ст. Кармелюка названо вулиці в таких містах, як: Івано-Франківськ, Житомир, Кривий Ріг (Дніпропетровська обл.), Луганськ, Сміла (Черкаська обл.), Чернівці; іменем Устима Кармелюка – вулиці в містах: Бровари (Київська обл.), Дрогобич (Львівська обл.), Київ, Ковель (Волинська обл.); іменем Устима Кармелюка названо провулок у Києві. На його честь названі населені пункти Кармалюкове та Кармалюківка [2].

Проте й досі залишаються маловідомими для українських науковців, істориків і краєзнавців, не тільки творчі здобутки дослідників з США,

Канаді та Німеччині про Устима Кармелюка, серед яких праці: Марка Вовчка «Кармелюк і невільничка (Два оповідання)» (Вінніпег, 1917), до якого ввійшли оповідання «Кармелюк» і «Невільничка» [5], Д. Тягнигора «Кармалюк. Драма на 4 дії» (Нью-Йорк) [6], П. Панасенка «Славний лицар» (Нью-Йорк, 1965) [7], І. Коровицького «Кармалюк (У двохсоту річницю народження)» (Мюнхен, 1987) [8] та інших, але й праці українських літераторів 40-х років ХХ ст. Ф. Ястремова [1] та Г. Соколенка [9; 10, с.20; 11, с.174] тощо.

Так, до теми висвітлення повстанського руху на Поділлі під проводом Устима Кармелюка звертався талановитий, але маловідомий український поет, колишній кореспондент газети «Заславський вісник» Герась Соколенко (Шмигельський, *03.03.1920 – †20.02.1945), уродженець с. Михля Ізяславського р-ну (влітку 1942 р. за причетність до ОУН був заарештований фашистами і півроку відсидів у Шелетівській в'язниці; весною 1943 р. вивезений в табір «Ост» (м. Шопеніц, Сілезія), де працював у цегельні; після звільнення з табору призваний в армію і загинув на фронті поблизу с. Борау, Німеччина). Г. Соколенко друкувався в газетах «Волинь» і «Заславський вісник», часописах – «Дорога», «Крилаті», «Дозвілля», «Пробоем» (Прага) та інших. Деякі його поезії, зокрема вірш «Поділля» видруковано в україномовному часописі української діаспори «Свобода» (Нью-Йорк, 1955) [9], а в 1981 р. зусиллями українського поета, прозаїка, драматурга, радіожурналіста, редактора, публіциста, громадського діяча, члена ОУП «Слово» та АДУК Л. Полтави упорядковано і видано книжку «Герась Соколенко (1921-1945?). Твори поета невідомої долі» (Нью-Йорк ; Філадельфія) [11, с. 174]. Герась Соколенко в своєму вірші «Поділля» писав:

Коли неначе білим шарфом
Покриє яблуні весна,
Тоді наструнить вітер арфу
І бризне пісня голосна.
Тоді серця для нас окрилить
Любов. І там, де явори,
Заманють лебедів вітрила,
Немов казкові прапори.
Небесний дах осипле жаром
Зорі палаюча рука,
І захитаються над яром
Рожеві крила вітряка.
Діди на втоптаній дорозі
Плуги на поле повезуть,
І я, забувши дальню осінь,
Тебе чекатиму внизу.
І прийдеш ти у час дозвілля,
І зашумить внизу ріка,
І знов устане над Поділлям
Забута тінь Кармелюка [9].

Знаний діаспорний науковець П. Панасенко присвятив йому статтю «Славний лицар (Нью-Йорк, 1965) [7], в якій писав: «Він [Устим Кармелюк] народився темної зимової ночі в хаті головчинського селянина-кріпака Якіма Кармелюка року Божого 1787-го, майбутній народний герой Поділля – батьківщини славного Кармеля, де серед покріпаченого люду були дуже живучими національно-визвольні й волелюбні традиції українського народу».

Життя Устима Кармелюка, 130-річчя від дня загибелі якого минає в цьому році, за влучним висловом Тараса Шевченка, може становити частину історії його батьківщини й народу.

Лише легендарна людина, наділена незвичайним розумом і надприродною силою, змогла витримати за своїх неповних 48 років жорстоку рекрутчину, багато сотень ударів шпіцрутенами й батогами, спокійно вислухати смертний вирок, не занепасти духом і зберегти залізну волю, зносячи кайдани, холодні мури в'язниць; знайти в собі сили для втечі з них; витримати люті морози й холодні сніги, добираючись із Сибіру на рідне Поділля. Не даремно у народі казали, що немає на світі таких кайданів, щоб у них можна було закувати Кармелюка.

Понад 15 тисяч верств з тавром на обличчі через увесь Сибір йде пішки Кармелюк. Раз, і вдруге, і втретє... Тайгою... іноді більше року, і кожного разу його очікував поневолений люд в Україні. Це й надавало йому немовби надлюдських сил. Про це і в народній пісні співається:

За Сибіром сонце сходить.
Хлопці, не зівайте,
Ви на мене, Кармелюка,
Всю надію майте...

Подібно, як лицар гуцульського роду Олекса Довбуш у Карпатах, так Устим Кармелюк на Поділлі боровся за права народу, за людську гідність кріпаків. Та не лише на Поділлі, а й на Волині, Київщині і взагалі Правобережній Україні. Селянські загони Устима Кармелюка вчинили понад тисячу сміливих наскоків на маєтки гнобителів.

Кармелюківщина стала такою небезпечною, що справою Устима Кармелюка займался «сам великий князь» Константан Павлович – брат московського царя.

Ще за життя лицаря народ складав про нього пісні, оповідання, легенди, перекази.. Кармелюк, крім української, вільно володів польською, єврейською та російською мовами, що давало йому змогу легко переховуватися, представлятися в одязі польського пана, російського чиновника, жандарма, орендаря, корчмаря... Та й сам він був красень: зросту великого, будови міцної, волосся русаве, обличчя круглолике, очі сірі.

Протягом усього життя на щоденний шмат хліба Устим Кармелюк заробляв собі шевством; біля вбитого героя знайдено маленьку торбинку із шевськими цвяшками.

Постаттю Устима Кармелюка, лицаря чести й справедливості, цікавилися українські письменники, мистці, вчені. Відомо, як пильно цікавився Кармелюком Тарас Шевченко. Образ славного месника стояв перед очима видатної української письменниці Марка Вовчка. Вона довгий час проживала на Поділлі й на почутих народних піснях та легендах про героя вперше в українській літературі змалювала образ Кармелюка.

Свій погляд на героїчній постагі Устима Кармелюка зупинив видатний український письменник Михайло Старицький, автор відомого мистецького полотна – роману «Кармелюк». Пізніше захоплювався піснями й героїчними вчинками народного месника Степан Васильченко, написавши про нього романтичний твір.

Образ українського національного героя Устима Кармелюка запалював мистецьку уяву і Панаса Мирного і Лесі Українки, і Михайла Коцюбинського...

Коли великий Кобзар Тарас Шевченко повертався із заслання, то у «Щоденнику» 28 травня 1858 року не випадково записав народну пісню «Повернувся я з Сибіру», назвавши Устима Кармелюка «славним лицарем».

Славний лицар! – так з глибокою пошаною згадує Устима Кармелюка український народ. З великою любов'ю бережуть пам'ять про нього земляки-подоляни» [7].

Дослідник творчості Кобзаря Є. Ненадкевич, характеризуючи поему «Варнак» Т. Шевченка та однойменну повість про отамана ватаги селян-месників Кирила (протогила, безперечно, Устима Кармелюка), пише: «Пісні і легенди про Кармелюка являють собою поетично-народну основу поеми і паралель до неї. Згадані у творах населені пункти – це всі місця, де побував поет-пророк під час своєї подорожі по Волині та Поділля, де ще живі були спогади про виступи Устима Кармелюка проти панів, де народ ще співав пісні про його героїчні вчинки. Напади повстанців, яких очолював герой повісті, здійснювались не в інтересах власної наживи, про що оспівано народом у широко відомій пісні «Повернувся я з Сибіру», слова якої повністю записані в щоденниках Т. Шевченка 20 травня 1856 р.¹:

За Сибіром Сонце сходить... Хлопці, не зівайте:
Ви на мене, Кармалюка, всю надію майте!..
Зібрав собі славних хлопців... Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі ждять подорожнього...
Зовуть мене розбійником, що людей вбиваю, –
Я багатих убиваю, бідних награждаю.
З багатого хоч я візьму – убогому даю:
А так гроші розділивши, гріха я не маю [12].

Героїчну, майже чвертьвікову боротьбу Кармелюка обірвала поміщицька куля. Під час одної із облав на нього, в ніч з 21 (9) на 22 (10) 1835 р. шляхтич Рудковський убив Кармелюка пострілом з рушниці. Після смерті Кармелюка царському урядові ще довго не вдавалося придушити селянські рухи першої половини XIX ст. Поділля. В історії нашої батьківщини діяльність Кармелюка завжди буде за прикладом непохитної мужності і залізної волі, проявлених у боротьбі з волю українського народу [1].

Список використаних джерел:

1. Ястремов Ф. Устим Кармалюк / Ф. Ястремов // Червоний кордон (Кам'янець-Подільський). – 1938. – 22 жовтня. – С. 7.
2. Кармалюк Устим Якимович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki (06.04.2013). – Назва з екрану; Гуржій І.О. Устим Кармалюк : історико-біографічний нарис / І.О. Гуржій, О.С. Компан. – К. : [б. в.], 1960. – 79 с.; Дячок В. Устим Кармалюк, пісня «Повернувся я з Сибіру», Тарас Шевченко : творення міфологеми / В. Дячок, В. Яременко // Сучасність (Київ). – 1997. – № 5. – С. 123-127; Трембіцький А.А. Славний лицар Поділля / А.А. Трембіцький // Четверта Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський : ФОП О.В. Сисин, 2012. – С. 268-271; Іваневич В. Устим Кармелюк (до 200-річчя початку повстанського руху на Поділля) / Віталій Іваневич // Деражнянщина: минуле і сучасне : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / ред. кол. Л.В. Баженов (голова) та ін. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. – С. 156-165.
3. Дячок В.В. Джерела про Устима Кармалюка та опришківство на Поділля (1813-1835) : дис. ... канд. іст. наук / Валерій Васильович Дячок. – К., 2000. – 226 с.
4. Літинський краєзнавчий музей імені Устима Кармалюка // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (06.04.2013). – Назва з екрану.
5. Вовчок М. Кармелюк і невілничка (Два оповідання) / Марко Вовчок. – Вінніпег : Українська видавнича спілка, 1917. – 60 с.

¹ Подано із збереженням стилю і мови автора.

6. Тягнигоре Д. Кармалюк : драма на 4 дії / Дмитро Тягнигоре. – Нью-Йорк : Накладом української книгарні імені Т. Шевченка, [б. р.]. – 32 с.
7. Панасенко П. Славний лицар / П. Панасенко // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 218. – 23 листопада. – С. 2.
8. Ковицький І. Кармалюк (У двохсоту річницю народження) / Іван Ковицький // Сучасність (Мюнхен). – 1987. – Ч. 11 (319). – листопад. – С. 65-83.
9. Соколенко Г. Поділля / Герась Соколенко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – Ч. 206. – 26 жовтня. – С. 2.
10. Герась Соколенко (1921-1945?). Твори поета невідомої долі / упоряд. Л. Полтава ; обкладинка Ю. Кульчицького. – Нью-Йорк ; Філадельфія : АДУК-ООЧСУ, 1981. – 37 с.
11. Герась Соколенко // Літературна Хмельниччина ХХ століття : хрестоматія / упоряд. М.Ф. Федунець. – Хмельницький : Поліграфіст, 2005. – С. 174-182.
12. Шевченко Т. Щоденник / Тарас Шевченко // Шевченко Т. Повне збір. тв. : в 6 т. – К. : [б. в.], 1964. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. – С. 7-245. – Із змісту: [Запис Т. Шевченком у щоденнику пісні про У. Кармалюка «Повернувся я з Сибіру»]. – С. 243-244.

On the basis of not well-known works of a researcher from the Ukrainian diaspora P. Panasenko and a talented Ukrainian man of letters of the 40-ies of the XX century G. Sokolenko life ways and activity of a famous Ukrainian national hero, a significant chief of a rebel movement against national and social burden in Podillya region in 1813-1835-ies, Ustym Karmalyuk, are described in the article.

Key words and word-combination: Ukrainian diaspora, rebel movement, Podillya, 1813-1835-ies, Ustym Karmalyuk.

Отримано: 30.05.2013 р.

УДК 821.161.2

Т. В. Корнійчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

І. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І ПОЛТАВСЬКА ФІЛІЯ РОСІЙСЬКОГО БІБЛІЙНОГО ТОВАРИСТВА

У статті проаналізовано діяльність І. П. Котляревського на посаді книгохранителя та скарбника Полтавської філії Російського Біблійного товариства; йдеться про І. Котляревського як популяризатора ідей християнської моралі.

Ключові слова та словосполучення: Російське Біблійне товариство, Полтавська філія Російського Біблійного товариства, світогляд письменника.

Кінець XVIII – початок XIX ст. були ознаменовані масштабними подіями в історії Російської імперії, вони дали новий імпульс релігійному рухові в державі. До цих подій відносяться Велика Французька революція, визвольна війна країн Європи від нашествия Наполеонівської армії, що призвели до виникнення соціально-економічних проблем імперії, фізичного та морального виснаження народу, спустошення державної казни тощо. Пріоритетним напрямком суспільної інтеграції стало так зване «універсальне християнство» в рамках створення релігійних об'єднань, зокрема Російського Біблійного товариства.

Цьогоріч минає двісті років із дня заснування товариства. Однак муси-мо визнати, що за такий вельми тривалий період його діяльність вивчена недо-статньо, насамперед у сфері функціонування допоміжних відділень.

У цій статті мова йтиме про Полтавську філію Біблійного товариства в контексті діяльності його Петербурзького осередку, зокрема про її активного учасника, книгохранителя та скарбника Івана Петровича Котляревського (1819-1824); йдеться про письменника як популяризатора ідей християнської моралі.

В «Історичному віснику» за 1882 рік [2] містяться спогади міністра духовних справ та народної освіти П. Гетца про зародження намірів в Олександра І щодо відкриття Біблійного товариства в Росії (їх свого часу переклав з німецької мови на російську Є. Карнович). За П. Гетцем, одного дня Олександр І прогулювався вздовж набережної Фонтанки. Пригнічений думками воєнних баталій із Наполеоном, імператор зайшов до О. Голіцина. У робочому кабінеті князя йому до рук потрапила слов'янська Біблія. Він попросив її у господаря почитати. Після ознайомлення з книгою Олександр І здивувався, скільки утіхи й бадьорості може почерпнути з неї людина. А вже 6 грудня 1812 року повідомив послу Британського та Іноземного Біблійного товариства пастору Патерсону план про заснування в Петербурзі аналогічного угруповання.

З. Тітіна, однак, вважає, що П. Гетц та Є. Карнович значно упростили процедуру прийняття імператором рішення про заснування товариства. Цьому, на її думку, передувало тривале знайомство Олександра І з християнським життям Європи та різними містичними вченнями. У своїй праці [5] дослідниця наводить цілий список імен, які прямо чи опосередковано мали вплив на формування релігійних уподобань імператора. Серед них Юнг Штілінг, Юлія Крюденер, Сен-Мартен, моравські брати, англійські квакери тощо.

Якби там не було, а 6 грудня 1812 року Олександр І підписує статут майбутнього Біблійного товариства. Чотирнадцять пунктів документу базувались на ідеї усмирення та заспокоєння народу в руслі християнської моралі. Основними серед них потрібно вважати такі: «... *единственный предмет Общества есть способствование к приведению в России в большее употребление Библии, или книг Священного Писания Ветхого и Нового Завета, без всяких на оное примечаний и пояснений*» (п. 1); «*единственное попечение Общества обращается на то, чтобы обитателям Российского государства доставлять Библии, или книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета, на разных языках за самые умеренные цены, а бедным и без всякой платы*» (п. 3); «*все должностные лица Общества служат без жалованья, и никто от получающих от Общества какое-либо жалование не может быть членом оно-го и не имеет никакого голоса в собраниях*» (п. 14) та ін. [6].

Президентом товариства було обрано князя О. Голіцина. Окрім нього, до його складу увійшли найшановніші та найбагатші люди імперії (В. Кочубей, А. Розумовський, М. Донауров, К. Габліц, О. Козодавлев тощо), які поділяли думку Олександра І щодо об'єднання громадськості однією благою справою – поширення Святого Письма. Цікаво, що жоден із представників духовного православ'я у цьому «дійстві» задіяний не був. Товариство, незважаючи на свою зовні релігійну сутність, отримало позаконфесійний характер. Пізніше це стало чи не єдиною причиною його закриття. Микола І, вбачаючи в ньому прояви «євангелістичної ересі», боячись поширення антидержавних настроїв, протестантизму, указом від 12 квітня 1826 року ліквідував товариство.

Із початком 1813 року по всій території Російської імперії починають відкриватись філії Російського Біблійного товариства. Одне з них під егідою генерал-губернатора М. Рєпніна було засноване у Полтаві. «При такій політиці уряду і його представників на місцях, – зауважує П. Волинський, – членство в Біблейському товаристві значною мірою ставало актом благонаміреності перед начальством. Зв'язки

з Репніним деякою мірою спонукали і Котляревського підтримати заходи генерал-губернатора щодо відкриття в Полтаві відділу Біблейського товариства» [1, с.40].

Свою приналежність до Полтавської філії Російського Біблійного товариства І. Котляревський засвідчує у листі до ієромонаха Августина, наглядача полтавських духовних шкіл, датований 25 січня 1829 р. Святіший просив письменника подати звітність про стан фінансових та книжкових справ у товаристві, на що він відповів: «... казначеем и книгохранителем Полтавского библейского отделения был я избран в 1819-м году; вступил в сие звание того же года в октябре месяце... С того времени в продолжение лет до 1824 года были посылаемы годовые отчеты за книги и собиравшаяся сумма в Комитет Российского библейского общества кажедогодно... Находящиеся в Полтавском Успенском соборе под хорами в двух шкафах св. книги состоят под моим наблюдением, коих разного названья 717 экземпляров на лицо. Ключи от шкафов хранятся у меня; суммы библейскому отделению принадлежащей есть 1066 руб. 35 коп. серебром, которая также у меня хранится, не имея ничьих печатей...» [4, с.53-54].

Ймовірно, що звіт письменника до Августина не надійшов або ж взагалі не був надісланий, бо пізніше листи з подібними проханнями адресували І. Котляревському архимандрит Гавриїл, протоієрей С. Самойлович [4, с.137] і колишній секретар Полтавської філії А. Лантухов [4, с.141]. Відповіді на ці звернення невідомі.

Членство у товаристві вимагало від І. Котляревського не тільки контроль над усіма фінансовими та книжковими справами, а й популяризацію Святого Письма. Він як талановитий письменник зумів втілити ідеї установи у своїх творах.

Догматика християнства простежується уже в «Енеїді» І. Котляревського. Насамперед це стосується опису картин потойбіччя, яке у творі, відповідно до ідеї про відплату за земні справи у позагробовому житті, поділено на дві зони – рай і пекло.

Усіх грішників І. Котляревський систематизує згідно змістового поділу гріхів у Біблії (Ів. 2, 16):

1. *Хтивість*: неодружені чоловіки, які «по чужих кутках живились»; «лагоминці»-спокусники, які, обіцяючи одружитись, піддурювали дівчат на гріх; модниці та повії; псевдодогомолки, які були набожними на людях, а «на самоті» вели розпусний спосіб життя; молодіці, які своєю оманливою красою зваблювали одружених чоловіків; звідниці, які підводили на «гріх дівоку».
2. *Жадібність*: «багаті та скупі», які забули, що все матеріальне – тлінне, а за свою душу доведеться перед Богом відповідати; купці та перекупки, які неправдою влаштували своє благополуччя.
3. *Ненажерливість*: старшинсько-урядовий апарат, які «по правді» не працювали, а думали лише про власну вигоду (брали хабарі, вимагали грошей); священнослужителі, які навчали людей добропорядності, а самі «ганялись за гривнями» та вели розпусний спосіб життя; скучні піїти, які писали безнащо заради слави та збагачення; М. Парпура, який без відома автора (з метою комерційної наживи) видав два перші випуски «Енеїди»; дівчата, які виходили заміж за старих із розрахунку – заволодіти їхнім багатством.
4. *Заздрість*: старі баби, які замолоду грішили, а на старість із заздрощів зганяли злість на молодих.
5. *Гордість*: пани, які «людям льюти не давали і ставили їх за скотів»; «розумні філизопи», які через своє зазнайство та зверхність нехтували людською увагою; жінки, які бажали верховодити чоловіками.
6. *Гнів*: самогубці, які, озлобившись на світ, чинили над собою смерть; ворожки, відьми та шептухи, які зі злості намагалися нашкодити людям.

7. *Лінощі*: чоловіки, які дозволяли своїм жінкам надмірні вольності і тим самим сприяли їхнім гріхам; батьки, які неправильно виховували своїх дітей, а потім самі ж від цього й страждали.

До «праведників» І. Котляревський зачисляє душі людей, які вели добропорядний, чесний спосіб життя, дотримувались Божих заповідей, не чинили зла. Це переважно «бідні, нищі, навіжені», «старці, хромі, сліпородженні», «вдови бідні, безпомощні», «дівчата чесні, непорочні», «сироти», які не зазнали щастя при житті, але заслужили на нього в потойбіччі. Зустрічаються тут і душі багатіїв, представників панівної верхівки, які «правдиву жизнь вели», тобто працювали совісно, на благо свого народу.

Найяскравіше християнські постулати втілено в «Наталці Полтавці» І. Котляревського. У творі Наталка безмежно кохає Петра і щиро вірить у його повернення. Через це вона відмовляє усім потенційним женихам, які до неї сватаються. Серед них – місцевий панич Тетерваковський. Дівчина приваблює його, насамперед, своїм гострим розумом та працьовитістю. Тому він просить Виборного піти до Терпилихи – матері дівчини, і вмовити її, «*хитро, мудро, недорогогим коштом*», а якщо потрібно буде, то й «*брехнути для обману*», видати за нього Наталку. Макогоненко на це відповідає, що «*брехать і обмановать других – од Бога гріх, а од людей сором*» [3, с.226] і цим самим вказує на дев'яту заповідь Бога – «не будь неправдивим свідком на ближнього твого». Возний з такого застереження Виборного насміхається і говорить: «*Хто тепер – тес-то як його – не брешеть і хто не обманює? Повір мені: єжели б здесь собралось много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнул: «Брехуни і обманушки!.. ховайтесь, а то я поражу вас...» – Єй-ей, всі присіли би к землі совісті ради*» [3, с.226]. Таким чином Тетерваковський натякає нам на те, що всі люди, більше чи менше, за своєю природою є грішними. Тут, власне, йдеться про «первородний гріх» Адама та Єви, який спадково розповсюджується на все людство.

Терпилиху, до краю замучену матеріальними нестатками, перебори дочки дуже засмучують. Понад усе вона мріє побачити Наталку заміжною: «*Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе замужем, щоб через твоє упрямство не дождала я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину*» [3, с.229]. Наталка, вихована в душі християнської моралі, шанує матір і врешті прислухається до її порад: «*Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду замуж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати*» [3, с.229]. Як бачимо, акцент тут зроблено на шанобливому ставленні до своїх батьків, про це врешті говорить нам й п'ята заповідь Бога.

Незабаром додому із заробітків повертається Петро. Випадково він дізнається про те, що його кохана заручена. Прихід хлопця не радує Терпилиху («...відомо – лишній, коли не в час прийшов хати холодити») і зовсім розлютив Возного («*Вон, розбишако, із нашого села зараз... І щоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то туди запроторимо, де козакам роги правлять*»). Наталчина відмова від весілля, у даному випадку, розцінюється як порушення «узакононого порядку» і карається правосуддям. На це власне й натякає Возний: «... А понеже рушники і шовкова хустка суть доказательства добровольного і непринужденного єя согласія бить мою сожителяницею. То в таковом припадкі станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі» [3, с.246]. Петро, незважаючи на свої почуття і присягу Наталки довіку бути йому вірною, в цей момент відмовляється від неї: «...що ми любилися з Наталкою, про те і Богу, і людям ізвісно; но щоб я Наталку одговорював іти замуж за

пана возного, научав дочку не слухати матері і поселяв несогласіє в сім'ї – нехай мене Бог накаже! Наталко, покорися своїй долі, послухай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки» [3, с.248]. Такий вчинок хлопця, з першого погляду, є трохи дивним, але цілком умотивованим з позицій християнської моралі. Дев'ята божа заповідь говорить нам: «Не посягай на жінку ближнього свого». Напевно, нею й керувався Петро, приймаючи таке важливе рішення. Більше того, хлопець хоче віддати для Наталки усі, зароблені важкою працею гроші, щоб Возний ніколи не докоряв їй бідністю. Розчулений таким благородством Петра, Тетерваковський уступає йому дівчину.

Поняття гріха і його спокути, Божі заповіді та їх вплив на повсякдення людини розкриті й у п'єсі «Москаль-чарівник». Так, легковажна, на перший погляд, Тетяна у творі постає глибоко віруючою людиною. Вона вказує Финтику на його не зовсім коректне ставлення щодо неї («Знаю всі ваші замисли і який у вас нежить. Тільки то вам горе, що не на плоху наскочили. Я боюсь Бога і люблю свого чоловіка, як саму себе» [3, с.253]), застерігає перед наслідками такої поведінки («То-то ви, учені та письменні, які ви лукаві! Буцім і не розберете, що гріх і що сором? Нехай уже ми, прості люди, коли і проступимось іноді, то нам і Бог вибачить; а вам усе відомо – за те буде вам сто погібелей») [3, с.253]), дорікає за нешанобливе ставлення до своєї матері («Гріх вам смертельний таким сином бути. Яка б мати ваша не була, но все мати... Побачите, що вам буде за вашу гордощь і неповагу до матері!») [3, с.254]) і разом з тим шанує писаря як гостя та старшу за себе людину. Подібними рисами характеру наділений і москаль. Попри свою дещо мінливу вдачу, він добре знається на Божих приписах, тому не терпить брехні, обману і будь за що хоче викрити таємницю Тетяни («...Я узнал тебя; ты женищина хоть и молодая, но умная и честных правил... Положись на меня, я избавлю тебя от хлопот. В свете часто случается, что и добродетель кажется подозрительною» [3, с.267]). У такому ж дусі вихованій і Михайло. Замість того, щоб дати Финтику доброго прочухана, він прощає його і дає життєве напучення, витримане в релігійному дусі: «Мені б треба більше всіх проученіє тобі дати, но я непотребство твоєї душі процаю тобі, тільки обіцай нам ніколи не забувати, якогo ти роду, почитати матір свою, поважати старших себе, не обіжати нікого, не підсипатись під чужих жінок, а мою Тетяну за тридев'ять земель обіходити...» [3, с.274].

Ознаки християнського віровчення простежуємо й у ліричних творах І. Котляревського. У вірші «На Новий 1805-год.» О. Куракін постійно в русі, постійно в роботі, так що «Ніколи борю хльобнути, / Ніколи ж і всмак заснути...», «День і ніч від поту м'якне / Робить добре, скільки сил» [3, с.213, 212]. Крізь таку самовіддану працю генерал-губернатора проглядаються християнські ідеї про те, що людська здатність трудитися подарована Богом і праця – божественна установа.

Через напружений робочий графік Куракіна навіть його сім'я та діти відходять на другий план. Постійне коло його оточення «наші брати» – «удови», «бідні», «сироти послідні», які мають генерал-губернатора за останню надію. Тому автор із акцентом деякої іронії повідомляє:

Жінка у тебе – Полтава.

Син – Чернігов, честь же, слава

Дочки – от весь рід твій тут [3, с.214].

Така вражаюча саможертвоність князя органічно пов'язана з Божою заповіддю «любові один до одного».

Авторові імпонує, що князь попри свій високий чин, численні нагороди та медалі, а їх у нього чимало, не чваниться, не величається і ставиться до ото-

чуючих без жодних проявів гордості; дбає не про власні інтереси, якісь матеріальні вигоди, а працює для «общого добра». Такі якості характеризують його з позицій християнської моралі, адже гордість є атрибутом безбожних.

Власним способом життя Куракін намагається показати приклад для оточуючих; навчити добropорядності, милосердя, поваги один до одного

*... крутенькую загадку
Нашим ти задав панам;
Бо щоб мали чисті душі,
Щоб держали строго уши,
Ти собой їх учиши сам [3, с.212].*

Це не повний перелік православно-християнських догм у доробку І. Котляревського. Однак чи не буде помилковим виключно на рахунок Біблійного товариства віднести зацікавленість письменника євангелієм? Чи не є це показником його власних духовних устремлень?

Нагадаймо, що кінець XVIII – початок XIX ст. був чи не найважчим періодом в усій історії нашого народу. Періодом, коли українські землі були розділені кодонами відповідно до геополітичних інтересів найреакційніших країн світу, коли громадське та культурне життя країни потрапило під пильний нагляд імперських структур, що докладали максимум зусиль, аби звести його на нівець. Тож можемо припустити, що потяг І. Котляревського до «вільного євангелієства», в умовах самодержавного тиску, був своєрідним засобом легітимації національних ідей і цінностей.

Отже, Російське Біблійне товариство з ініціативи Олександра І було засноване в умовах нестабільної ситуації в суспільстві. Його метою було поширення Святого Письма серед громадськості для усмирення та заспокоєння людей у руслі християнської моралі. На відміну від інших релігійних об'єднань, товариство знаходилося поза офіційною компетенцією церкви, що пізніше стало причиною його закриття.

Для розширення масштабів діяльності товариства по всій території імперії відкривались його підрозділи. Один із них свого часу був заснований у Полтаві.

У 1819 році на посаду книгохранителя та скарбника Полтавської філії Російського Біблійного товариства був прийнятий І. Котляревський. Разом із виконанням означених службових обов'язків письменник намагався популяризувати Святе Письмо, як того вимагав статут товариства. Майже усі його твори пронизані догматикою християнства. Однак, потрібно зауважити, що в умовах самодержавного тиску на усі сфери громадськості потяг І. Котляревського до «вільного євангелієства» можна розцінювати як бажання легітимізувати національні цінності.

Список використаних джерел:

1. Волинський П. Іван Котляревський. Життя і творчість / Петро Волинський. – К. : Дніпро, 1969. – 272 с.
2. Карнович Е. Князь Александр Николаевич Голицын и его время (1773-1844) / Евгений Карнович // Исторический вестник. – СПб., 1882. – Т. VIII. – С. 34.
3. Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи / Іван Котляревський. – К. : Наукова думка, 1982. – 314 с.
4. Ротач П. Іван Котляревський у листуванні / Петро Ротач. – Опішне : Українське народознавство, 1994. – 336 с.
5. Титина З. Самодержавие и Русская Православная Церковь в первой четверти XIX в. / Зоя Титина. – Волгоград : Изд-во Волгоградского государ. у-та, 1999. – 284 с.
6. Устав Библейского Общества в Санкт-Петербурге. – Режим доступу: www.biblia.ru/rbo/history/page_3.htm. – Назва з екрана.

In article I. P. Kotlyarevsky's activity on the position of bookkeeper and treasurer of Poltava Branch of the Russian Bible Society is analysed; speech goes about I. Kotlyarevsky as spreader of ideas of Christian moral.

Key words and word-combination: Russian Bible Society, Poltava Branch of the Russian Bible Society, writer's vision.

Отримано: 20.08.2013 р.

УДК 811'373.43:070

Л. В. Кравчук

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

МОВА МАС-МЕДІА ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ НОВОТВОРАМИ ЗАГАЛЬНОМОВНОГО СЛОВНИКА

У статті аналізується вплив мови засобів масової інформації на розвиток і збагачення словникового запасу загальнонародної мови новотворами.

Ключові слова: новотвори, е-медіа, оказіоналізми, аббревіатури.

*«Мова – душа кожної національності,
її святоці, її найцінніший скарб...»
(І. Огієнко)*

Одним із носіїв фіксації розвитку сучасної української мови є засоби масової інформації (радіо, телебачення, преса, реклама, Інтернет). Адже найоперативніше оновлення суспільно-політичної, економічної, культурної та наукової лексики і фразеології, породжених новою дійсністю, доносять до носія мови ЗМІ. Вони напрочуд швидко реагують на останні події в країні та світі, поширюють наукові знання, пропагують політичні ідеї, формують та виражають громадську думку, завдяки своїй здатності швидко охоплювати великі аудиторії.

Мова мас-медіа – це багатюще джерело для дослідження найновіших тенденцій у розвитку сучасної літературної мови, саме в ній відбивається багатofункціональність національної мови, ступінь її інтелектуалізації, зокрема через поширення термінів із різних галузей знань та їхню адаптацію в сучасному суспільстві. Завдяки цьому факту новотвори у мові мас-медіа стають об'єктом дослідження у нашій статті.

Актуальність статті, присвяченої мові мас-медіа, обумовлена тим, що найчастіше саме засоби масової інформації джерелом збагачення новотворами, які демонструють можливості та закономірності словотворення.

Мета статті – проаналізувати вплив мови засобів масової інформації на розвиток і збагачення словникового запасу загальнонародної мови новотворами.

На думку М.А. Жовтобрюха, значення періодичної преси в розвитку літературної мови залежить від тієї ролі, яку вона відіграє в суспільному житті. Розвиток преси невіддільний від економічного, політичного та культурного життя народу. З огляду на це поживлення суспільного життя позитивно відбивається на розвиткові періодичних видань [4, с.3]. Нині мова преси змінює свої функції в житті суспільства.

Мова сучасних українських засобів масової інформації привертає до себе увагу багатьох лінгвістів. Адже лексична підсистема мови засобів масової інформації – найдинамічніше серед підсистем сучасної української літературної мови. Загальновідомо, що в царині ЗМІ найрізноманітніше та найсильніше виявляються процеси, які характеризують саме життя мовного організму, як наслідок – тут найбільше зосереджені інновації. І це природно, адже однією з основних функцій засобів масової інформації є інформативність та новизна. Зачинателями дослідження мови української преси стали О. Маковей, І.С. Нечуй-Левицький, І.Я. Франко, Л. Мартович, М.М. Сулима та інші науковці. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття цією проблемою зацікавилися О.І. Андрейченко, С.Я. Єрмоленко, М.А. Жовтобрюх, І.Я. Завальнюк, Б.О. Коваленко, Т.А. Коць, О.А. Мітчук, О.А. Сербенська, О.А. Стишов, І.В. Холявко, О.І. Чередниченко, Г.В. Шаповалова та ін.

Аналізуючи мову сучасних ЗМІ, О.А. Стишов зазначав, що «багатофункціональність новітньої публіцистики вимагає від мови гнучкості; спрямованість на масову аудиторію слухачів, глядачів і читачів – універсалізації, постійний розвиток світової та української спільноти – оновлення арсеналу номінативних і експресивних засобів» [11, с.34].

У сучасній лінгвістиці немає усталеного визначення стилю засобів масової інформації. І.К. Білодід вважав його окремим структурно-функціональним стилем. Згідно з ним, це стиль мови масово-політичної інформації: «Формування, народження цього стилю зумовлене, спричинене самою багатогранною галуззю вживання мови інформації через канали сучасної масової суспільної комунікації, якими є преса, радіомовлення, телебачення, реклама, кіномовлення, різноманітний репортаж – писемний і усний, і вироблення специфічних мовних засобів цієї інформації. У всіх галузях нашого життя звучить слово, а якщо так, то специфіка, способи, техніка його вживання кличе до життя й новий стиль загальнонародної літературної мови» [2, с.5].

Серед ознак публіцистичного стилю називають спрямованість на новизну; інформаційність; динамічність; актуалізацію сучасності; політичну, суспільну, морально-етичну оцінність; синтез логізації та образності; документально-фактологічну точність; декларативність; закличність; емоційність; переконливість [7, с.270]. Усі ці ознаки підкреслюють багатовекторність публіцистичного стилю й уможливають виокремлення кількох підстилів, а саме: стиль ЗМІ або публіцистичний, яким послуговуються в газетах, журналах, електронних мас-медіа, радіо, телебаченні, рекламі; художньо-публіцистичний підстиль відображений у нарисах, памфлетах, есе; науково-публіцистичний підстиль висвітлюють критичні статті, аналітичні огляди, статистично-економічні огляди; офіційно-публіцистичний – урядові постанови, дипломатичні документи; публіцистично-діловий – інформаційна хроніка.

Найбільшою дифузійністю відзначені лексичні елементи наукового й розмовного, меншою – офіційно-ділового та художнього стилів. Відчутно впливають на мову мас-медіа наукові, технічні і мистецькі, спортивні, економічні та медичні терміни, які все частіше проникають у стиль засобів масової інформації. Зауважимо для того, щоб зацікавити адресата, вплинути на його емоції, змусити співчувати, а також із метою урізноманітнення матеріалу автори все частіше використовують різномовні одиниці.

Мова друкованих видань надзвичайно динамічна й неоднорідна, про що свідчать складні лексико-семантичні процеси, поява значної кількості запозичених слів, неологізмів та okazіоналізмів. Н.Г. Аветисян вважає, що саме мова засо-

бів масової інформації відіграє найважливішу роль у розвитку й збагаченні словникового запасу загальнонародної мови, поповненні її новими словами, оскільки вона першою реагує на інновації, що супроводжують прогрес суспільства [1, с.83].

О.А. Стишов, крім стилю, який називає І.К. Білодід, виокремлює також інші назви стилю ЗМІ, а саме: газетний або газетно-публіцистичний стиль (Т.А. Коць), стиль засобів масової інформації (А.П. Коваль, Г.Я. Солганик) чи засобів масової комунікації (І. Стецула) тощо. С.Я. Єрмоленко називає мову періодики публіцистичним стилем мовлення, для якого характерна «емоційно забарвлена, піднесена мова з ознаками вольової оцінності» [3, с.539].

Узагальнюючі термінологічні розбіжності у тлумаченні мовознавцями стилю ЗМІ, О.А. Стишов називає цей різновид літературної мови підстилем мови засобів масової інформації як основи публіцистичного стилю мови [11, с.33]. Услід за науковцем, ми будемо кваліфікувати мову мас-медіа як підстиль публіцистичного стилю.

У сучасному світі зростає роль електронних ЗМІ порівняно з друкованою продукцією. Для електронних мас-медіа характерні такі ознаки: неможливість зупинити потік інформації для кращого осмислення, одержати лише вибірково з потоку інформації. Але рівень запровадження мовних норм через вплив на телеглядача й радіослухача значно вищий в електронних мас-медіа, на відміну від друкованої періодики. Завдяки електронним ЗМІ споживач має можливість почути звучання нового поняття, познайомившись з манерою його вимови.

Отже, електронні засоби масової інформації впливають на формування мовної культури споживачів і прищеплюють їм естетичні смаки.

З 90-х років ХХ століття в Україні поширюється ще один потужний вид інформації, комунікації та інтелектуалізації світової спільноти – мережа Інтернет, яка на початку ХХІ століття стала невід'ємною частиною життя сучасних людей та поєднала всі ознаки масово-комунікаційного процесу та піднесла на новий рівень засоби масової комунікації.

Лінгвісти на позначення медіа в мережевих комунікаціях застосовують різні терміни, що ґрунтуються на таких ознаках функціонування, як технічна, структурна або змістовна. Ми простежили всі типи номінацій цих мас-медіа, середовищем існування яких стали мережеві структури. У калейдоскопі визначень бачимо комп'ютерні ЗМІ, електронні видання, інтернет-медіа чи інтернет-ЗМІ, інформаційно-комунікативні ресурси, мережеві видання або мережеві ЗМІ, е-медіа. Варто зауважити, що О. Калмиков та Л. Коханова розуміють під мережевим виданням «будь-який сайт (чи групу сайтів), призначених для розв'язання завдань, властивих друкованим та електронним немережевим засобам масової інформації» [6, с.99].

Серед наведених понять на позначення мережевих комунікацій, на нашу думку, доцільно використовувати терміни «електронні медіа» чи «електронні ЗМІ», які найґрунтовніше відображають зміст та структуру зазначених понять, охоплюють усю сукупність мережевої структури медіа. Адже, наприклад, термін «комп'ютерні ЗМІ» не охоплює всіх складників мережевої комунікації; а поняття «е-медіа» є калькуванням з англійської мови, що не властиве українському словотвору і недоцільне при номінації мережевих засобів масової інформації.

Мовознавці стверджують, що найхарактернішою ознакою динамічних процесів у мові сучасних ЗМІ є поповнення її складу запозиченнями з інших мов, переважно з англійської. Проблема функціонування та освоєння іншомовних одиниць у текстах мас-медіа висвітлена у працях таких дослідників, як-от: Л. Архипенко, Т.А. Коць, Н. Попової, О.А. Сербенської, О.А. Стишова, О.Г. Тодор, І. Холявко, О.І. Чередниченка, Г.В. Шаповалової, П. Шекери та ін.

Процес запозичання слів не можна розглядати як однозначно позитивне чи негативне явище. Адже, з одного боку, іншомовні слова слугують активним джерелом збагачення мови новими лексичними одиницями, а з іншого, – надмірне й необдумане вживання чужих слів призводить до витіснення питомої української лексики, засмічення рідної мови, руйнації її самобутності [11, с.288].

З появою нових реалій з'являються й нові номени на їхнє позначення, що одразу й фіксуються сучасними мас-медіа. Журналісти, дбаючи про підвищення рейтингу своїх видань, прагнуть до нестандартності, наслідують «мовну моду», уживають запозичені слова: *андроїди-планшети, арт-оптиміст, аутсайдер, білборд, блокбастер, ва-банк, вікі-стаття, відеоарт, відеоблог, драйв, інтерсіті, е-аукціони, еквайринг, екоб'юті, еко-варіант, єврофілі, кайлатес, квазідемократи, кейтеринг, кеш-кредит, консалтинг, мегаблоки, мега-зірка, міні-кари, міні-дисплей, мікроракета, ньюзмейкер, ньюз-рум, онлайн-покер, офшора, прайси, праймеріз, провайдер, роман-есе, сервер, феиш-сумка, трансформер, трискайдекафобія, трискайдекофілія, уанет, маска-фліюїд, фрїлансери, хакер, Іт-послуги*. Напр.: *Чи не суперечить праця студента над вікі-статтею в якості навчального завдання* (УТ, № 11, 2012. – С.49); *Серія косметики екоб'юті для вашої краси і з піклуванням про планету* (www.oriflame.ua); *Еквайринг, або система безготівкового розрахунку за допомогою платіжних банківських карток, уже давно стала ознакою цивілізованої торгівлі* (www.aval.ua); ... *вартість проїзду на швидкісних потягах Hyundai («Інтерсіті+») удвічі, а на Skoda («Інтерсіті») втричі перевищує ціну квитка на звичайний потяг чи електричку* (ДТ, № 23, 2012. – С.10); *Гравець в онлайн-покер Vanderivets з України заробив за день турніру \$ 135 тис.* (Країна, № 20, 2011. – С.7); *Пропонують і розкладені на асфальті «феиш-сумки» за 6 євро* (УТ, № 3, 2013. – С.66); *Витрати на комп'ютерні програми та Іт-послуги у світі* (УТ «Світ у 2013». – С.89). Студіюючи тексти засобів масової інформації, можна констатувати, що в останні роки найбільше іншомовними словами поповнилися суспільно-політична, економічна, побутова, спортивна, мистецька лексика, слова на позначення технічних інновацій та комп'ютерних технологій.

Зауважимо, що мова преси сповнена перифраз, які здебільшого є носіями негативної, іронічно-саркастичної оцінки. Так, опрацьовуючи тексти ЗМІ, ми виокремили низку семантичних груп на позначення впливових об'єднань, партій, блоків, політичних діячів: *«бенкендорфи та арфуши»* (власники телеканалів), *біло-блакитна тусовка* (коаліція), *гламури свинопаси* (депутати), *декабристи-2011* (російська опозиція), *інтернет-динозаври* (впливові мережеві компанії), *команда смішариків* (депутати), *«конституційна» корупція* (депутатська корупція), *нетократи* (нові інтелектуали), *оператори тендерного доїння* (депутати), *політична поп-діва світового калібру* (Ю. Тимошенко), *соціалні та мовні амутанти* (депутати), *VIP-агітатори* (урядовці). Напр.: *А що їм, «бенкендорфам та арфушам», наші свята?* (Поступ, № 1, 2012. – С.6); *Третя проблема – це звичка інтернет-динозаврів проковтнути перспективні компанії ще до того, як вони стануть загрозою для них* (УТ, № 50, 2012. – С.39); *Конституційна корупція: чиновники ніяк не змиряться з тим, що мають декларувати не лише доходи, а й видатки* (УТ, № 12, 2012. – С.7); *Найкрасномовніші VIP-агітатори* (УТ, № 41, 2012. – С.7).

У публіцистичному стилі можна простежити за тенденціями, що виявляються в зіткненні усної та писемної форм сучасної літературної мови. Відбувається це за рахунок мовлення ведучих, дикторів, політиків, аналітиків, учасників шоу, які часто послуговуються записами, цитатами, комп'ютерними текстами, а також у мові реклами, у кінофільмах. Багато дослідників звертають увагу на процес суперечності між усною й писемною формою існування мови, особливо в пе-

ріод її демократизації й осучаснення. Писемна форма мови стабільніша, більш нормалізована порівняно з усною, лабільною, яка з «великими труднощами піддається нормалізації і стандартизації, особливо в епоху різких перебудов соціуму» [5, с.200].

На підтвердження цієї думки зауважимо, що мова періодики насичена уснорозмовними лексичними одиницями. Оказіоналізми, наприклад, широко представлені в ЗМІ, не тільки номінують різні сторони сучасного суспільного життя, а є яскравим засобом їхньої оцінки вже через свій неузувальний, мовний статус, який багато в чому й зумовлює їхню внутрішню експресивність.

О.А. Стишов стверджує, що сучасні ЗМІ, відбиваючи політичну, етнічну, економічну та конфесійну боротьбу, продукують «так званий «чорний піар», у якому використовуються переважно оказіоналізми з негативно-оцінною експресією» [11, с.48].

Оказіональні лексеми як результат внутрішньомовних процесів мають у потці нової лексики більшу питому вагу, ніж нові запозичення. Особливо результати різних способів морфологічного словотворення: складання слів і основ, аббревіація, афіксація (суфіксація та префіксація): *антимухінг, алкотанець, арт-оптиміст, бандерознай, берлусконізм, блогаманія, вікіфікуймося, виборотрон, гіперпідключеність, «Ді.Ор.»*, *європідсобка, жеребці-агітатори, зозуленція, ковбасіада, МАЖОРитарний, мікТроавтобус, наномедицина, «океанієльзи», оптимальнопривідні, парасолькіада, просвітається, смачнократи, трискайдекафобія, трискайдекофілія, фітнеснавороти, футурославія, швидколіт. Напр.: Антимухінг або 333 брехні про Катинь* (www.ut.com.ua); *Жахіння гіперпідключеності: як знову повернути собі свободу?* (УТ, № 12, 2012. – С.34); *Нещодавно він випустив новий альбом, який назвав «Ді. Ор.»* (Поступ, № 6, 2012. – С.1); *Не вважаю якраз, що бути такою собі «європідсобкою» так уже ганебно, радше безперспективно* (УТ, № 3, 2013. – С.28); *«МАЖОРитарний беспредел»* (УТ, № 45, 2012. – С.14); *В українському «океанієльзи» стало дійсно «Холодно»* (ДТ, № 30, 2010. – С.6).

Ще однією важливою ознакою мови сучасних засобів масової інформації є кількісне зростання у її словнику спеціалізованої лексики: сленгізмів, жаргонізмів, вульгарізмів тощо. Напр.: *Влучити в аудиторію, яку маркетингову стратегію обрати в період нестабільності* (www.avon.ua); *... у когось іще залишаються ілюзії щодо випадковості «дуренства» таких державних інституцій* (Поступ, № 1, 2012. – С.3); *Цілком можливо, що розплачувалися саме тілом, бо надто вже ті рецензії лизодупські* (Поступ, № 3, 2012. – С.18); *Press+ ліцензує технологію, яка дає газетам змогу створити систему платного доступу в обмін на частку онлайн-виручки* (УТ, № 50, 2012. – С.40); *Така критика підтрягала собі в спружеництво В. Белінського, щоб уавторитетити себе* (ЛУ, № 8, 2010. – С.4). Основними чинниками проникнення соціально маркованої лексики в мас-медіа є демократизація суспільства, зняття цензури, протест проти одноманітності, відкритість ЗМІ, а також «мало керована і необдумана гонитва журналістів за «оживляжем», суперекспресією викладу» [9, с.17].

Проте, щоб використання нестандартної лексики в мові підстилю ЗМІ стало запорукою творення експресивних та образних текстів, журналіст повинен досконало володіти літературною мовою, уміло добирати потрібні мовні засоби. В іншому разі, коли мас-медійний текст «перевантажений» новотворами, а особливо соціолектами, знижується значення публікацій і втрачається зацікавленість до таких засобів масової інформації.

Отже, у мові засобів масової інформації народжуються, формуються та набувають дальшого розвитку чимало важливих лексичних процесів. У зв'язку з появою нових предметів і понять, із зміною мовних смаків та уподобань, з поглибленням людського пізнання мова ЗМІ наочно відображає виникнення нових слів.

Мас-медійні тексти можна вважати основним, надійним і перспективним джерелом поповнення загальномовного словника новотворами. Перспектива подальших досліджень, на нашу думку, полягає у вивченні способів творення новотворів.

Список використаних джерел:

1. Аветисян Н.Г. Язык СМИ как фактор развития языка / Н.Г. Аветисян // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – №4. – С. 80-86.
2. Білодід І.К. Мова масово-політичної і ділової інформації як структурно-функціональний стиль сучасної літературної мови / І.К. Білодід // Мовознавство. – 1977. – №1. – С. 3-11.
3. Єрмоленко С.Я. Публіцистичний стиль / С.Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 539-540.
4. Жовтобрюх М.А. Мова української преси (до сер. 90-х рр. XIX ст.) / М.А. Жовтобрюх. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 413 с.
5. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / В.К. Журавлев. – М. : Наука, 1982. – 328 с.
6. Калмыков А. Интернет-журналистика / А. Калмыков, Л. Коханова. – М. : Юнити-Дана, 2005. – 384 с.
7. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : [підручник] / [Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько] ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
8. Нелюба А.М. Явища економії в словотвірній номінації української мови / А.М. Нелюба. – Харків. – 302 с.
9. Мацько Л.І. Українська мова у кінці XX ст. (Зміни в лексичі) / Л.І. Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15-20.
10. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К. : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. – 272 с.
11. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія / О.А. Стишов. – К. : вид.-чий центр КНЛУ, 2003. – 392 с.

This article analyzes the impact of the language of the media on the development and enrichment of vocabulary neoplasm's popular language.

Key words and word combinations: neoplasm's, e-media, occasionalisms, abbreviations.

Отримано: 26.06.2013 р.

УДК 94:655.41(477)«1918/1920»

Н. В. Крик

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КНИГОВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ УНР

У статті висвітлюється діяльність видавництв по забезпеченню українських шкіл підручниками в період Директорії УНР.

Ключові слова та словосполучення: підручники, видавництво, видавнича діяльність, кооперація, Директорія УНР.

Стан української школи в період національно-визвольних змагань безпосередньо залежав від забезпечення її необхідними підручниками, посібниками та відповідним приладдям. В Україні на осінь 1919 р. нараховувалося 132 українські середні школи, вищих початкових та початкових було більше тися-

чі, які необхідно було забезпечити навчально-методичною літературою [34, с.2]. Особливо великого значення вирішенню цієї проблеми надавали видавництва.

Окремими аспектами поставленої проблеми займалися М.І. Баюк [3, 4], М.Г. Кукурудзяк [19], Е.М. Мельник [21], С.О. Сірополко [32] та ін. Однак окремо вона ще не була предметом наукового дослідження. Виходячи з цього, публікація має на меті висвітлити діяльність видавництв, спрямовану на забезпечення українських шкіл підручниками в період Директорії.

Над постачанням шкіл необхідно навчальною літературою та шкільним приладдям в добу Директорії досить плідно працювали такі українські видавництва, як «Вернигора», «Дніпросоюз», «Книгоспілка», «Українське видавництво в Катеринославі», «Дністер» та ін. Станом на 1 січня 1919 р. в Україні діяло 104 видавництва, які видавали велику кількість книг та брошур [33, с.1].

На сторінках двотижневого педагогічного журналу Подільської губернської народної управи «Освіта» від 15 грудня 1918 р. вміщено звернення до учителів та всіх діячів народної освіти: «Про українізацію школи дбали більше на папері, ніж на ділі. На чолі шкіл зоставались старі бюрократи-русифікатори... Вони добре зрозуміли дух і характер моменту і з українізації школи зробили на практиці одну ганьбу для нас, одверту агітацію проти України». У цьому ж зверненні також піднімалася гостра проблема матеріально-технічного забезпечення, підкреслювалося: «Справа видавництва підручників, необхідних для школи, була занедбана. Конкурс підручників для української школи було оголошено лише на 1 січня 1919 р., та й то тільки по гуманітарним наукам» [4, с.273].

Для видання шкільних підручників та забезпечення шкіл необхідною навчально-методичною літературою успішно працювали приватні видавничі структури. Зокрема, у квітні 1919 р. у м. Кам'янці-Подільському було засновано «Правобережну філію Катеринославського видавництва», яка навесні цього ж року видрукувала брошури «Червона верба», «Сербська казка», «Над Козацьким порогом», «Термінологія елементарної математики» М. Хведоріва, «Що читати з історії України» В. Біднова, «Запорожська слава» А. Кашенка та ін. [3, с.118].

Особливо активну участь у видавництві підручників, а також художньої літератури на Поділлі брало приватне видавництво «Дністер», яке розпочало свою діяльність в Кам'янець-Подільському ще 1911 року виданням творів С. Руданського, І. Волошиновського та ін. 1917 року видавництво вимушене було переїхати до Новоросійська, де випустило дві книги В. Стефаніка «Новини та інші оповідання» та «Камінний хрест». У серпні 1919 р., повернувшись назад до Кам'янець-Подільського, воно переформувалося у «видавництво на паях зі значним капіталом та з державною допомогою» і відновило свою роботу під назвою Подільське видавниче товариство «Дністер». У 1920 р. ним були надруковані такі книжки: «Хімія», «Електротехніка», «Арифметика», «Всесвітня історія», «Курс природознавства», «Оповідання з природознавства», «Ботаніка», «Фізична географія», «Основи географії», «Твори з історії України», «Арифметика дробових чисел», а також читанка «Просвіти». Товариством також було підготовлено до друку ще 23 підручники. Для самоосвіти товариством «Дністер» були видані дві книги «Природа та цивілізація» – витяг з історії розвитку цивілізації в Англії Бокля та культурно-історичний нарис «Халдеї». Крім видавничої роботи, товариство «Дністер» відкрило власну друкарню в Кам'янці-Подільському та оптовий склад своїх та інших видань [2, арк.43; 5, с.4; 27, с.2; 15, с.4; 16, с.4; 24, с.3].

Особливу заслугою видавництва є те, що воно видало в цей час на кошти Міністерства народної освіти окремою брошурою «Проект Єдиної школи

на Україні», який був розроблений спеціально для цього створеною комісією, загальне керівництво якою здійснював Петро Холодний [30]. Це, за свідченням С. Сірополка, дало можливість здійснювати за Проектом навчання в школах Поділля, про що так довго мріяли українці [32, с.158-159].

Видавниче товариство «Дністер» продовжувало далі свою активну діяльність. Зокрема, каталог видань товариства на 1 квітня 1920 року містив 73 назви праць, які за змістом поділялися на: книги для самоосвіти, з економіки, кооперації, сільсько-го господарство, красного письменства тощо. Так, у першому відділі було 25 назв, у другому – 9, у четвертому – 19, у п'ятому – 1. Крім того, цей каталог поділяв кожний названий вище відділ на підвідділи – вийшли, друкуються, готові до друку, – на підставі чого можна було отримати всю необхідну інформацію стосовно тих чи інших книг та підручників. Навесні 1920 р. видавництвом була випущена велика партія українських книг та підручників (всього 150 назв) [16, с.4; 10, с.4].

Отже, Подільське видавниче товариство «Дністер» у своїй видавничій діяльності намагалося охопити всі сторони наукового, культурного і освітнього життя. Проте кількісна перевага залишалася все ж таки на боці відділу підручників, що ще раз переконує нас у тому, що воно приділяло особливу увагу цьому напрямку.

Учительське видавниче товариство «Всеувиго» в період Директорії для забезпечення шкіл необхідною для навчання літературою видрукувало та розіслало по школах України 175000 букварів, 25000 читанок, 35000 задачників, 50000 Євангелій українською мовою, 25000 читанок для дорослого населення, 25000 книжок по природознавству та 25000 книг з фізики. Для продовження справи з постачання необхідних для школи підручників на наступній навчальний рік, правління «Всеувиго» звернулося до Міністерства народної освіти поклопотатися перед Директорією Української Народної Республіки з проханням про надання товариству на організацію видавничої справи довгострокового кредиту в сумі 3000000 крб. З них 1000000 крб. товариство планувало витратити на організацію друкарні, а 2000000 крб. на організацію в повітах при учительських спілках книгарень. Крім того, «Всеувиго» просило надати позику в сумі 2000000 крб. на дванадцять місяців на закупку паперу, необхідного для видання підручників. Міністр народної освіти І.І. Огієнко підтримав прохання товариства та надіслав до Директорії відповідного листа [1, арк.10-10 зв.].

З розвитком освіти на Поділлі, а зокрема з відкриттям Кам'янець-Подільського державного українського університету та зосередженням наукових сил в Кам'янці-Подільському, почала відчуватися потреба в сучасній друкарні, яка б мала шрифти для наукових видань, цинкографське приладдя тощо. Жодна із існуючих на Поділлі друкарень не могла задовольнити цих вимог, тому Міністерство народної освіти на початку лютого 1919 року виділило з коштів Державної скарбниці 200000 крб. на облаштування університетської друкарні та придбання шрифтів. Проте, життя показало, що зазначеної суми виявилось недостатньо для упорядкування друкарні, тому Міністерство освіти додатково виділило університету ще 300000 крб. з 10-мільйонного видавничого фонду Міністерства народної освіти для видання необхідних для шкіл України підручників [37, с.3; 38, с.4; 20, с.6; 12, с.25].

З вересня до середини грудня 1919 року тривала білогвардійська окупація майже всієї території України, що важко відобразилося на видавничій справі. У Кам'янці-Подільському всі друкарні, які видавали шкільні підручники, були реквізовані для державних потреб.

Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі» вимушена була припинити свою діяльність та друк арифметичного задачника для шкіл.

Після звільнення Кам'янця від більшовицької влади, бюро видавництва звернулось до Міністерства народної освіти з проханням вжити заходів щодо передачі в розпорядження філії реквізованій більшовиками друкарні Дунаєвського та Когена для друкування шкільних підручників та арифметичного задачника. Звертаючись з цим проханням, бюро видавництва повідомляло Міністерство освіти, що крім значеного задачника, друкування якого видавництво розпочало ще під час більшовицької влади, видавництво має в своєму розпорядженні й інші цілком готові для друку підручники, а саме: І. Ковалевського «Греція і Рим», Воронця «Український буквар і перша читанка», С. Бачинського «Тригонометрія», М. Хведоріва «Українсько-російська термінологія елементарної математики», серія дитячих книжок та книг історичного змісту [1, арк.24-24 зв.; 14, с.2; 31, с.3].

У справі видання шкільних підручників та забезпечення ними шкіл виникла проблема нестачі паперу. Так, у Києві в зв'язку з цим з ініціативи військової комісії, яка займалася поділом та реквізицією паперу відбулася спеціальна нарада, на якій було прийнято рішення, що єдиним порятунком в такому становищі є закупка паперу з-за кордону. Також комісія ухвалила рішення ознайомити уряд з критичним станом паперового ринку та подати клопотання, щоб влада допомогла закупити папір за кордоном [28, с.2].

Велику увагу видавничій справі та забезпеченню шкіл необхідними підручниками та посібниками надавали кооперативні видавничі товариства. Так, правлінням Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу було підготовлено та ухвалено до друку понад 150 назв підручників з різних галузей знань. Крім того, правлінням Союзу вжито заходів в справі налагодження видання журналу-порадника для самоосвіти, який допоміг би читачеві розібратися у великій кількості книг, що з'являлися останнім часом. Певне становище Союз завоював собі і в сфері книготоргівлі. Ним були закуплені книгарні «Київська Старина» та «Робітничя книгарня», частково закуплено великі тиражі книг у різних видавництвах. Всі ці запаси разом з книжками власного видання утворили грандіозний книжковий резерв, що оцінювався в мільйони карбованців. Умови розповсюдження книг були дуже ускладнені одним з декретів влади про можливість набуття книжок лише за дозволом та згідно ордеру «Наркомпрому». Непереборною перешкодою була також надзвичайна нестабільність транспортного сполучення. Все це призвело до того, що значна частина книжкового запасу лежала зашита в тюки та чекала того часу, коли налагодиться залізничний рух [8, с.4; 6, с.6; 7, с.4].

Газета «Нова Рада» повідомляла, що учні Перегонівської української гімназії заснували шкільний кооператив, який налічував 148 осіб. Для забезпечення шкіл необхідною літературою, кооператив відкрив свою книгарню, де продавалися також приладдя до писання та малювання [39, с.4].

Для видання шкільних підручників та поширення в народі книг та брошур українського друку в м. Вінниці було засноване нове кооперативне видавниче товариство «Наука» [25, с.4], яке видало 1920 року такі книги: «Основи хімії» з ілюстраціями Краузе-Цегельського, «Методика української мови» Є.В. Троцюка, «Ліс Микита» та «Украдене щастя» І. Франка, «Нарис історії елементарної геометрії» Фурре, «Івась-музика» Г. Сенкевича, «Календар кишеньковий на 1920 р.» [21, с.65; 18, с.4]. У планах цього товариства було відкриття у Вінниці паперової фабрики та поширення книжечок для народу популярного змісту.

Протягом 1919 року в Україні спостерігається різкий спад у видавничій справі. Обсяги книжкової продукції почали зменшуватися, багато видавництв припинило свою діяльність [9, с.23]. С. Постернак зазначав, що «1919 р. приніс видавничій справі ще тяжчі обставини праці. Книжкова продукція поча-

ла зменшуватися. Багато видавництв припиняє працю. А тим часом потреба в українській книжці зростала ще більше» [29, с.115].

В силу складних внутріполітичних та економічних умов в Україні, браку паперу, високих друкарських ставок, відсутності фарби для друку українські видавництва («Дзвін», «Українська школа», «Вернигора», «Дніпросоюз», «Книгоспілка», «Час» та ін.) змушені були перенести свою видавничу діяльність до Берліна, Праги, Відня та інших міст. До літа 1919 року видавництвами «Час» (Берлін) і «Дзвін» (Відень) було надруковано для початкової школи першу (150000 прим.), третю (100000 прим.) і четверту (100000 прим.) «Читанки», «Буквар» (250000 прим.), «Практичну геометрію» (25000 прим.) та «Життя рослини» (25000 прим.). Всього 1325900 підручників [19, с.108-109; 35, с.1; 23, с.4].

Товариство «Вернигора» за кордоном для забезпечення українських шкіл літературою видало такі книги: Крушельницькій. «Читанка для 1 класу середніх шкіл», Калі шевський. «Латинська граматика», Крип'якевич. «Коротка історія України для початкових шкіл та 1 класу середніх шкіл», «Огляд історії України для старших класів середньої школи». Андрущенко «Практична математика для початкових шкіл», Рудницький. «Початкова географія для народних шкіл». Товариство повідомляло, що незабаром до Кам'яця прибуде великий транспорт книжок, виданих товариством за кордоном [22, с.2].

1919 року в Празі було засновано товариство «Закордонне українське кооперативне видавниче товариство «Всесвіт», ініціаторами створення якого були відомі політичні й громадські діячі України професор М. Грушевський, С. Смоль-Стоцький, М. Река, С. Вировий, Я. Негас, Ф. Тихий, Кришчик, Хорват, Королів, Бочковський та ін. Мета товариства полягала в тому, щоб перш за все проводити пропаганду українських класиків в перекладах на європейській мові, поширювати об'єктивну інформацію про Україну за кордоном, а також сприяти розповсюдженню кращої нової європейської літератури в Україні.

Вже на початковому етапі діяльності «Всесвіту» чеською мовою вийшло багато друкованих творів про Україну. Крім того, згадане товариство прийшло на допомогу закарпатським українцям, які в цей час стали прибувати до Праги і шукати там підтримки. З цією метою товариством «Всесвіт» була утворена спеціальна шкільна комісія, яка виробила план видань книг та підручників українською мовою для дорослих і школярів. Видавництво звернулося до чеського уряду і запропонувало йому свою допомогу в проведенні культурних заходів на Закарпатті. Члени товариства почали також співпрацю з місцевою українською громадськістю, в результаті чого в жовтні 1919 року до Праги приїхала велика делегація карпатських українців. Її представники звернулись до «Всесвіту» з проханням, щоб надати їм допомогу в складанні шкільного плану, видавництві підручників для середніх шкіл Закарпаття, а також в організації виходу українських часописів. Всі ці вимоги делегації карпатських українців були погоджені з товариством, члени якого в міру своїх можливостей відразу приступили до їх виконання.

Отже, за кордоном зазначеними видавництвами була заготовлена велика кількість книжок та підручників для українських шкіл. В зв'язку з цим видавництво «Українська школа» повідомляло Видавничий відділ при Міністерстві народної освіти, що станом на 28 жовтня 1919 року у Відні надруковані товариством шкільні підручники С. Черкасенка «Буквар», «Читанка Ч. I, II» та Я. Чепіги «Задачник». З Відня було відправлено п'ять вагонів книг, чисельністю до 1000000 примірників [2, арк.3].

У січні 1919 року директор товариства «Дзвін» інформував Міністерство народної освіти про те, що з-за кордону прийшов вагон з підручниками Я. Чепіги.

У жовтні цього ж року до Кам'яця-Подільського приїздив з Відня директор-розпорядник варшавських товариств «Дзвін» і «Українська школа» Ю. Тищенко (Ю. Сірий), щоб налагодити перевезення на Україну великої кількості надрукованих за кордоном книг. Серед них: Чепіга Я. «Задачник» (100000 прим.), Черкасенко С. «Початок буквар» (250000 прим.), «Читанка Ч. 2» (150000 прим.), «Читанка Ч. 3» (100000 прим.), «Читанка Ч. 4» (100000 прим.), Коваленко «Практична геометрія» (250000 прим.), Сірий Ю. «Життя рослин» (25000 прим.), «Про світ Божий» (50000 прим.). Замовлено мапи для шкіл та різне приладдя. Проте, незважаючи на перешкоди, йому все ж таки вдалося відправити з Відня на Україну 10 вагонів підручників для українських шкіл [19, с.109; 11, с.4].

Відповідну роботу було проведено по перевезенню книг та підручників з-за кордону також українським посольством у Фінляндії. Зокрема, в січні 1919 року воно повідомляло Міністерству закордонних справ, що «на нарадах з представниками фінського уряду було піднято питання про те, чи не погодиться уряд на вивіз без жодної компенсації українських книжок, якщо їх буде надруковано у Фінляндії». З цього приводу було отримано від Торгівельного відділу Експедиції закордонних справ фінського Сенату відповідь, що він погоджується на вивіз без відповідної компенсації українських книжок, якщо кількість їх не буде особливо велика [2, арк.4].

Майже всі українські видавництва за кордоном друкували свої книжки та підручники за досить дешевою ціною і високою якістю, що було вигідно для держави. Серед них заслуговує особливої уваги видана 1920 року біографія Головного Отамана Симона Петлюри, написана В. Королевим (В. Старим), яка була також перекладена на французьку, англійську, німецьку, чеську та італійську мови.

Видавництвом «Час» були надруковані для українських дітей такі книжки: «Наше слово» – велика читанка В. Доги з ілюстраціями І. Їжакевича, О. Судомири, П. Коновалока, Н. Ширшави «Війна грибів з жуками» (Ч. I, II), казка, написана віршами з ілюстраціями О. Судомири, «Дід та баба», «Лисичка, котик та півник», «Мати коза», «Про дванадцять місяців», «Була собі хата», «Ходські погадки», «Слов'янські казки для малих дітей», «Оповідання з земного острова» та багато ін. [26, с.4].

У вирішенні проблеми забезпечення українських шкіл підручниками активну участь брали також губернські комісари освіти. Так, у 1920 році Подільським комісаром освіти М. Ільїнським, при несприятливих умовах роботи залізничного транспорту, особисто було привезено з-за кордону вісім вагонів книжок та підручників на десятки мільйонів карбованців. Подорож за кордон дуже важко відбилась на його здоров'ї, в результаті чого він змушений був подати прохання Міністрові освіти про звільнення із займаної посади. Необхідно підкреслити, що проблема перевезення виданих за кордоном книжок та підручників в Україну продовжувала залишатись складною.

Посол УНР в Німеччині М. Порш повідомляв С. Петлюрі, що «для відправки в Україну заготовлено більше 100 вагонів українських підручників, надрукованих за останні 6 місяців у Лейпцізі та Берліні. Багато також книжок надруковано українською мовою в Празі, Відні та Варшаві. Необхідно нашій дипломатичній місії у Варшаві увійти в порозуміння з польським урядом в справі перетранспортування більш як 200 вагонів цих книжок на територію України» [19, с.109; 17, с.1]. Газета «Киевская жизнь» повідомляла, що за кордоном закуплено «Дніпросоюзом» чотири вагони шкільних підручників, які довгий час стояли у Станіславі у зв'язку із захопленням поляками Галичини [36, с.4].

Всього ж до листопада 1919 року в УНР було опубліковано 200 назв підручників українською мовою, загальний тираж яких становив більше 10000000

примірників. Кількість книжкової продукції в 1919 р. складала 1414 назв книг, з них 665 – українською мовою, російською – 726, іншими мовами – 23, а в 1920 р. – відповідно 860 і 457 [19, с.110].

Таким чином, в період Директорії Українська Держава багато зробила для забезпечення української національної школи необхідними підручниками та посібниками. Їх підготовка та друк стало одним із пріоритетних завдань Директорії. Майже всі українські видавництва як на Україні так і за її межами друкували велику кількість шкільних підручників за досить дешевою ціною та високою якістю. У Відні товариствами «Дзвін», «Українська школа», «Час», «Поступ», «Вернигора» та ін. було надруковано значну кількість українських шкільних підручників, частина з яких надійшла в Україну. Але через складні політичні умови, в яких знаходилася УНР, повністю задовольнити зростаючі потреби української школи держава ще не могла.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.2582, оп.1, спр.7, 35 арк.
2. Там само, спр.172, 44 арк.
3. Баюк М.І. Періодична преса, видавнича та бібліотечна справи на Поділлі у 1917-1920 рр. / М.І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 116-131.
4. Баюк М.І. Становлення освіти на Поділлі в період української революції (за матеріалами двотомника «Освіта» 1918-1919 рр.) / М.І. Баюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. держ. пед. ун-т, 1999. – Т. 3(5). – С. 271-274.
5. Видавничі справи // Слово. – 1920. – 24 жовт. (№ 22). – С. 4.
6. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Трибуна. – 1918. – 22 груд. (№ 4). – С. 6.
7. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова рада. – 1918. – 24 (11) груд. (№ 240). – С. 4.
8. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Промінь. – 1919. – 19 верес. (2 жовт.) (№ 4). – С. 4.
9. Голос друку : критико-бібліографічний часопис. – Харків : всеукр. держ. вид-во, 1921. – Кн. 1. – 33 с.
10. Діяльність видавничого товариства «Дністер» // Життя Поділля. – 1919. – 20 берез. (№ 76). – С. 4.
11. Діяльність видавничого товариства «Дзвін» і «Українська школа» // Україна. – 1919. – 30 (17) жовт. (№ 65). – С. 4.
12. Друкарня при Кам'янецькому університетові // Село. – 1919. – № 7. – С.25.
13. З українського життя // Україна. – 1919. – 11 (29) лист. (№ 87). – С. 4.
14. Катеринославське видавництво // Трудовий шлях. – 1919. – 9 лип. (№ 6). – С. 2.
15. Книгарня видавничого товариства «Дністер» // Наш шлях. – 1920. – 27 берез. (№ 62). – С. 4.
16. Книгарня видавничого товариства «Дністер» // Наш шлях. – 1920. – 28 берез. (№ 63). – С. 4.
17. Книжки для України // Наш шлях. – 1920. – 23 трав. (№ 100). – С. 1.
18. Кооперативне видавниче товариство «Наука» // Наш шлях. – 1920. – 10 черв. (№ 112). – С. 4.
19. Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР / М.Г. Кукурудзяк, М.М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. – 174 с.
20. Літографія і друкарня університету // Наш шлях. – 1920. – 10 берез. (№49). – С. 6.

21. Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917-1920 рр. / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 4. – С.48-67.
22. На увагу школам // Слово. – 1920. – 5 лист. (№ 32). – С. 2.
23. Наші видавництва // Життя Поділля. – 1919. – 21 січ. (№ 27). – С. 4.
24. Наші видавництва // Наш шлях. – 1920. – 26 трав. (№ 101). – С. 3.
25. Нове видавництво // Життя Поділля. – 1919. – 6 лют. (№ 41). – С. 4.
26. Нові видання // Наш шлях. – 1920. – 10 черв. (№ 112). – С. 4.
27. Нові книги видання товариства «Дністер» // Наш шлях. – 1920. – 7 лют. (№23). – С. 2.
28. Паперова криза // Промінь. – 1919. – 20 верес. (3 жовт.) (№ 5). – С. 2.
29. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. / С. Постернак. – К. : Друкар, 1920. – 127 с.
30. Проект Єдиної школи на Україні. Основна школа. – Кам'янець-Подільський : Дністер, 1919. – Кн. 1. – 172 с.
31. Розвиток видавничої справи // Життя Поділля. – 1919. – 3 квіт. (№ 88). – С.3.
32. Сірополко С. Історія освіти на Україні / С.О. Сірополко. – Львів, 1937. – 174 с.
33. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 4 груд. (№ 10). – С. 1.
34. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 11 груд. (№ 15). – С. 2.
35. Степовий В. Можливість задоволення книжного голоду / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 27 лют. (№ 39). – С. 1.
36. Украинские учебники // Киевская Жизнь. – 1919. – 19 сент. (2 окт.). – С. 4.
37. Університетська друкарня в Кам'янці // Вільна Україна. – 1919. – 11 квіт. – С. 3.
38. Університетська друкарня // Життя Поділля. – 1919. – 20 лют. (№ 52). – С. 4.
39. Шкільне кооперативне товариство // Нова Рада. – 1918. – 27 (14) груд. (№ 243). – С. 4.

The article highlights the activities of publishers to ensure the Ukrainian school textbooks during the UPR Directory.

Key words and word-combination: textbooks, publisher, publishing, cooperation, Directory UNR.

Отримано: 11.03.2013р.

УДК 821.2'05/06

М. О. Лещкін

Житомирський державний університет імені Івана Франка

**«...БЕЗ НАЦІЇ НЕ МОЖЕ БУТИ РОЗВИТКУ
ІНДИВІДУАЛЬНОСТЕЙ...»
(ВЗАЄМИНИ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ЄВГЕНА ОНАЦЬКОГО)**

У статті зроблена спроба віднайти майже невідомі точки контакту двох діячів українського національного руху ХХ ст. на еміграції – Івана Огієнка (митрополита Іларіона) та Євгена Онацького.

Ключові слова і словосполучення: літературознавець, Кам'янець-Подільський, Київський університет, УНР, ОУН.

Відомий огієнкознавець Зиновій Тіменик заявив про митрополита Іларіона – професора Івана Огієнка: «Залишаються наразі малознаними його зв'язки з... Є. Онацьким (Рим, Буенос-Айрес)...» [1, с.190]. Якщо зв'язки мало-

знанні, – значить, вони все-таки мали місце, і наша мета – спробувати бодай гіпотетично до цих зв'язків наблизитися.

Що ж являв собою в українстві Є. Онацький і де могли перетинатися його життєві шляхи з І. Огієнком?

Євген Дометійович Онацький (1894-1979) – український поет, літературознавець, лінгвіст, журналіст, громадський діяч. Народився у м. Глухові на Чернігівщині [2, с.294]. 1904 року сім'я Онацьких переїхала до Кам'янця-Подільського (міста, в якому 1918 року І. Огієнко створить і очолить славетний український державний університет), у Кам'янці-Подільському Євген навчався в гімназії, закінчив її 1912 року зі срібною медаллю. Протягом 1912-1917 років юнак навчався на історико-філософському (історико-філологічному) факультеті Київського університету Св. Володимира [11], де в цей час викладав І.Огієнко. Студенти ж зазвичай знають (принаймні в обличчя) викладачів. Отож, можна припустити, що знайомство з Іваном Огієнком було б хоча візуальним. Євген був членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Під час навчання активно займався суспільно-громадською роботою.

Є. Онацький став завзятим учасником української революції 1917-1921 років, провідним членом об'єднаного керівництва всіх вищих шкіл Києва – Головної студентської ради. Як представник українського студентства, увійшов до складу Центральної Ради (став одним із наймолодших її членів [5]) і досить швидко був призначений до її Секретаріату. Брав активну участь у Всеукраїнському національному конгресі, скликаному Центральною Радою в Києві [11]. Про цей конгрес, як про доленосну подію, писав пізніше в автобіографії І. Огієнко: «1917.19-21.III. н. ст. (6-8.V ст. ст.). Перший всеукраїнський Національний Конгрес (1500 люда, в залі Купецького зібрання) обирає членів до Центральної Ради й оголошує її найвищою владою в Україні» [6, с.23]. Деякі описові деталі свідчать про нього як про Є. Онацького, якщо не учасника. Тож І. Огієнко та Є. Онацький могли там і зустрітися. Є. Онацький виконував спеціальні доручення УНР на переговорах з козацькими урядами Кубані та Дону [5].

Після деякої перерви в політичній діяльності за пори Гетьманату П. Скоропадського Є. Онацький 1919 року їде як член урядової делегації УНР у Париж на Мирну конференцію, що завершувала Першу світову війну. Коли стала очевидною поразка тодішніх українських визвольних змагань, він із дружиною переїхав до Риму й залишився там. У Римі очолив пресове бюро української дипломатичної місії, заснував і редагував газету «Голос України» (італійською мовою «La voce del Ucraina») як часопис цієї місії [11]. Незабаром став італійським представником Організації українських націоналістів (1929-1943) [2, с.295], провідним співпрацівником друкованого органу ОУН «Розбудова нації» (виходив у Празі). Про важливе місце Є. Онацького у структурі ОУН писав С. Бандера в автобіографії: «До Італії я поїхав перший, в першій половині 1940 р. Був у Римі, де станицею ОУН керував проф. Є. Онацький» [1, с.11].

Програмовою з точки зору ідеології українського націоналізму в інтерпретації Є. Онацького є його стаття «Націоналізм і індивідуалізм». Автор стверджує, що націоналізм є вченням, яке виступає проти комунізму як виродження ідеї колективістської демократії: «... ми знаходимо атомістичну теорію суспільства демократичної доктрини, з її ідеалами загальної рівності, що приводить до нівеляції людських вартостей і виливається в жахливу демагогію більшовизму і комунізму (що фактично приводить в логічному розвитку подій до цілковитого заперечення індивідуалізму)» [8, с.162]. З іншого боку, націоналізм є розвінчанням сліпого індивідуалізму (який нерідко шкодив історичному поступові укра-

їнського народу), коли «в ... кількісній масі одиниця, індивід є всім. Рівний всім іншим індивідам, він почуває себе «сам-собі-паном». Не з'єднаний з суспільством ніякими етичними обов'язками, він поводитьсь відповідно до своїх власних міркувань, інтересів і смаку. В момент національної небезпеки він проголошує свою нейтральність, виправдовуючись тим, що «його хата – з краю» і її ніхто не зачепить. Ціллю собі він ставить здобути якомога більших прав і звільнення від усіх обов'язків. Натомість «націоналізм, що ставить в основу своєї діяльності добро цілої нації, пам'ятає, що стан цілого залежить від стану складників. І саме тому він мусить піклуватися про якнайбільший розвиток індивідуальних прикмет і окремих індивідів, і окремих індивідуалізованих груп. Індивіди, що складають націю, не можуть ніколи доходити до рівня засобу, вони завжди мають залишатися ціллю, щодо якої держава, суспільство в цілому має свої обов'язки... Але, з другого боку, і індивід має обов'язок жертвувати всім – навіть власним життям для нації. І тут нема ніякої суперечності. Почуття самопосягати для нації, яке помітне в кращих її членів, лише підкреслює те споріднення індивіда з нацією, при якому індивід, ризикуючи для нації, жертвує собою не для якоїсь чужої, відмінної від нього істоти, але для того, що є в нього найдорожче, найкраще, найшляхетніше, найвище. Бо ідеали нації є його ідеалами, болі нації є його болями, тріумф нації є його тріумфом» [8, с.163-164]. Звідси висновок: «... якщо соціалізм висуває концепцію, де колективіви (не нації) надається виключне значення, а індивідуалізм, навпаки, – те виключне значення надає індивідам, то націоналізм заперечує крайності однієї і другої теорії і твердить, що без нації не може бути розвитку індивідуальностей, а без розвитку індивідуальностей не може бути розвитку нації. Розвиток національної свідомості, що примушує людину час від часу до жертв на користь нації, не лише не суперечить розвиткові індивідуальної свідомості, але навпаки – ця індивідуальна свідомість є конче потрібною для розвитку національної свідомості» [8, с.165].

Ці погляди Є. Онацького (якщо відволіктися від дискусійних конкретних прикладів втілення індивідуалізму в США чи «етичного націоналізму» у фашистській Італії) були багато в чому близькі до ідеології І. Огієнка, про що свідчать такі Огієнкові сентенції: «Людина кожна – то перлина» [7, с.27]; «... заразу повного безвір'я сіють по світові найбільше більшовики» [там само]; «Сучасні погани, комуністи, як і погани всіх віків, на перший план виставляють присипляючий обман і тим впливають на народ, як опіум, як наркотик» [7, с.28]; «Поедняйте те, що здається навіть ніби не до поедання» [6, с.30]; «Немає більшої любові до народу, як душу покласти за нього» [там само]; «Хто любить свій народ, той йому служить» [7, с.32]; «Блажен, хто жертвує вміє нести за Рідний Край свій, за народ» [там само]; «Через місцевість інтересів ми не маємо вікової культурної всенациональної традиції» [7, с.33]; «Комунізм – це бур'ян на запущеному городі» [7, с.35]; «Комунізм убиває людину» [там само]; «Национальна освіта – головна основа нашого світогляду» [7, с.41]; «Правдиве життя і правдиве щастя людини – тільки серед своєї рідної нації» [7, с.44]; «Тільки свідомі нація дає великих людей» [там само]; «Мало хто широко служить народам, і в цьому наша трагедія» [там само]; «Любов до народу всіх його синів сильно зміцнює самого народу» [7, с.45]; «Ми недержавні тільки тому, що ми незакінчена нація, що ми ще не вміємо говорити «єдиними устами і єдиним серцем»» [7, с.49]. «Перегляньте кожну нашу культурну ділянку, – скрізь побачите те саме: скрізь праця самотужки, скрізь глибоке розбиття, скрізь шкідлива самотність. Всенациональна думка не панує у нас!» [7, с.59].

У вищезгадуваній праці Є. Онацького надibuємо й на літературознавчі міркування, які свідчать про глибоку ерудицію автора: «Від французької рево-

люції з її лібералізмом і бере початок той «індивідуалізм», що так характеризує два останні століття, забарвлюючи собою і літературу (згадати хоча би романтизм, байронізм і т.д.), і політично-економічне життя» [8, с. 161-162]. Особливо ж для нас важливим є п'єтетне ставлення до Тараса Шевченка. Прочитавши спочатку слова А. Міллера «Ми є одночасно діти наших батька-матері і нашої нації. І це не лише почуття, але це також – фізіологія іспадковості, що роблять із нашої батьківщини для нас другу мати...» [8, с. 164], Є. Онацький додає: «І саме тому наш великий Шевченко присвятив своє чудове «Послання» – «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм» – єднаючи їх всіх в одну спіритуальну цілість, в одну націю» [там само]. І це також єдне а з Є. Онацьким І. Огієнка – великого шевченколюбця й шевченкознавця, якому належать слова: ««Чути Бога в Небесах» – оце перше, що – за Шевченком – потрібне для кожного поета» [7, с.21]; «Ми створили культ Шевченка, але не створили культу його мови» [7, с.34]; ««Кобзар» – це найкраща, найповніша граматики всеукраїнської літературної мови» [7, с.57]; «Усі помолімося за Тараса Шевченка...» [7, с.58].

І ще, звісно, близькі до Огієнкового світогляду християнські вкраплення в цитовану працю Є. Онацького: «Уже Христос визнав за кожною індивідуальною душею безконечну вартість, але великі ідеї Христа настільки випереджали тодішню суспільну дійсність, що пройшли віки за віками, аж поки в свідомості християн ці ідеї стали діяти»; «... згадайте притчу Христа про закопані в землю таланти...» [8, с.162].

... У міжвоєнний період і під час Другої світової війни Є. Онацький був кореспондентом різних українських емігрантських часописів, у тому числі Сполучених Штатів Америки та Канади [5]: «Новий клич», «Новий шлях», «Новий час», «Діло», «Свобода», «Український голос». Крім того, професор Є. Онацький з 1936 до 1940 року викладав українську мову у Вищому східному інституті (м. Неаполь), протягом 1940-1943 років – у Римському університеті.

У вересні 1943 року німецька окупаційна влада в Італії заарештувала Є. Онацького, як визначного українського націоналістичного діяча, за його постійні критичні висловлювання на адресу ідеології та практики німецького націонал-соціалізму в Україні. Ув'язнення тривало до кінця війни – спочатку в Італії, а відтак у Берліні та Оранієнбурзі. Є. Онацький дивом залишився живий. По війні Є. Онацький емігрував до Аргентини, де заснував Спілку українських науковців, митців та літераторів. 1947 року він став редактором і директором тижневика «Наш клич», альманаху «Відродження» (опублікував тут низку статей, включно з літературознавчими [5]), щомісячника «Дзвін». 1953 року професора Євгена Онацького було обрано головою Української центральної репрезентації (українського координаційного центру) в Аргентині, а в 1960-1963 роках він очолював Головну раду цієї інституції [11].

Принаймні, можна стверджувати, що Є. Онацький аргентинського періоду свого життя був у полі зору І. Огієнка. У жовтні 1958 року місячник «Віра і культура» опублікував невеличкий (двосторінковий) матеріал митрополита Іларіона (Івана Огієнка) «Берестейська Унія 1596 року». У ньому вміщена була критика видань «Український голос» та «Праця» на відповідну статтю з «Української малої енциклопедії» Є. Онацького [9, с.215].

Основними працями Євгена Онацького є «Українська теоретично-практична граматики для італійців» (1937 рік), «Студії до історії та культури України» (1939 рік – італійською мовою), «Українсько-італійський словник» (1941 рік) [2, с.295], «Основи суспільного ладу» (1941), «Наше національне ім'я. Наш національний герб» (1949). «Спрага справедливості. Нариси з суспільного життя» (1950) [12], літературознавча праця – передмова до книжки

Уласа Самчука «Марія» (1952 рік) [3, с.256], «Звзяття чи спокуса самовиправдання. Нариси з суспільного життя» (1956) [12], «Українська мала енциклопедія» у восьми томах (1957-1963 роки) [2, с.294-295; 11].

Сучасні дослідники бачать І. Огієнка та Є. Онацького – двох українських патріотів-вигнанців, двох визначних професорів-філологів – в одному ряду борців за нетлінні цінності своєї тимчасово знедоленої нації й тому виправдано ставлять їх у своїх розвідках (загальнотеоретичного чи конкретизованого плану) поруч. Професор Й. Лось зазначає: «... постійно діючим фактором свідомості українства мають ставати, видобути із небуття, такі постаті, як Євген Онацький, Іван Огієнко, Святослав Гординоский та багато інших» [4, с.33]. На думку Д. Чапран-Якимович, те, «що слово *каварня* використовували в усіх стилях української мови і на всьому українському мовному просторі першої пол. XX ст., свідчить його фіксація... в лексикографічних працях [Огієнко І. Український стилістичний словник. – Львів, 1924; ... Онацький Є. Vocabolario ucraino italiano. – Roma. 1941...], що, як відомо, є показником нормативності вживання будь-якої лексики» [10, с.146].

Помер і похований Є. Онацький у Буенос-Айресі (Аргентина) [2, с.294-295].

Список використаних джерел:

1. Бандера Степан. Мої життєписні дані / Степан Бандера // Вбивство Степана Бандери. – Львів : Червона калина, 1993. – 356 с.
2. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів. – Донецьк : Сталкер, 2001. – 496 с.
3. Качкан Володимир. Хай святиться ім'я твоє : українознавство та пресологія (XIX – перша половина XX ст.) / Володимир Качкан. – Львів : Фенікс, 1998. – Книга третя. – 368 с.
4. Лось Йосип. Формування політичної філософії суспільства і держави ресурсами публіцистики (деякі питання історії та методології) / Йосип Лось // Вісник Львівського університету : серія журналістика. – 2007. – Вип. 3. – С. 12-35.
5. Народжені Україною : меморіальний альманах : у 2-х т. – К. : Євромідж, 2002. – Т. 2. – С. 264-265. – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/6159c459e506ecd2/>.
6. Огієнко Іван. Моє життя : автобіографічна хронологічна канва / Іван Огієнко. – Житомир : Полісся, 2002. – 120 с.
7. Огієнкові афоризми і сентенції. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.
8. Онацький Євген. Націоналізм і індивідуалізм // Розбудова нації 1933. – Липень-серпень. – С. 161-165. – Режим доступу: <http://www.run.org.ua/avtory/onatskyuyevhen/natsionalizm-i-individualizm.html#more-10>.
9. Тіменик Зиновій. Іван Огієнко (Митрополит Лпаріон). 1882-1972 : життєписно-бібліографічний нарис / Зиновій Тіменик. – Львів, 1997. – 230 с.
10. Якимович-Чапран Дарія. Семантико-генетичні особливості та лінгвоукраїнознавчий потенціал дублетів *каварня/кав'ярня* / Дарія Якимович-Чапран // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3.
11. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Онацький_Євген_Дометійович.
12. Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/kulturologiya/onatskiy_yevgen_domentiyovich.

Article is an attempt to find the almost unknown points of the contact between two leaders of Ukrainian national movement in exile of the twentieth century – Ivan Ohienko (church hierarchy Parion) and Eugene Onatsky.

Key words and phrases: literary critic, Kamianets-Podilsky, the University of Kyiv, the Ukrainian People's Republic, the Organization of Ukrainian Nationalists.

Отримано: 18.12.2012 р.

В. П. Мацько

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

**НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ МИРОНА СТЕПНЯКА
В ПРОСТОРІ ДОСЛІДЖЕННЯ «МОЛОДОЇ МУЗИ»
(ПОЧАТОК 30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)**

У статті вперше проаналізовано літературознавчу працю «Поети «Молодої музи» Мирона Степняка, в якій автор, виходячи із кон'юнктурних класових позицій, в порівняльному ключі виводить концепцію зближення літератур через простір модерної культури. Остання, за версією автора, повинна розвиватися під впливом російської літератури, однак Степняк зчаста для підсилення власної точки зору вдається до західноєвропейських аналогів новаторського стилю, що панували в літературних колах України, Росії, Західної Європи початку ХХ ст.

Ключові слова: Степняк, «молодомузівці», новаторський стиль, контекст, поетика, художній образ.

Мирон Степняк (1903-1949)

Постановка проблеми. Мирон Степняк народився 8 (21) серпня 1903 року в Олександрівську (нині Запоріжжя; за газетною публікацією Григорія Зленка, – у Прокурові (нині Хмельницький) в сім'ї адвоката Олексія Ланшина [1, с.3]. Степняк – літературний псевдонім. У пресі виступав під власним прізвищем Ланшин (так переважно підписував наукові статті) та псевдонімом. Двічі закінчив Харківський університет: філологічний (1928) та хімічний факультети (1940). Учень професора Олександра Білецького. 5 вересня 1940 року переїхав до Одеси, навчався в аспірантурі філологічного та хімічного факультетів Одеського університету, працював у галузі колоїдної хімії, досліджував творчість І. П. Котляревського. В роки війни йому видано «білий білет» і через хворобу серця не міг брати участь у бойових діях. Під час румунської окупації Одеси, рятуючись від голоду, трудився учителем хімії й математики у Великофонтанській середній (згодом початкової) школі Одеси. З 11 квітня 1944 року працює старшим викладачем на кафедрі української літератури Одеського університету. Переслідувався офіційною владою, звинувачений у націоналізмі, потрапив під ждановські ідеологічні постанови і врешті напередодні 1 вересня 1946 року звільнений від викладацької роботи «за націоналістичні викривлення у викладанні української літератури» [2, с.2]. З великими труднощами влаштувався бібліотекарем Одеського університету. Важко хворів, страждав від гіпертонії, інсульту, але змушений працювати, бо пенсії не призначали. Помер письменник, незаслужено переслідуваний владою, 15 грудня 1949 року в Одесі. Його творчість досі перебуває поза увагою дослідників і є своєрідною «*Terra incognita*».

Відомо, що літературознавство як наука, образно кажучи, тримається на трьох основних «китах» – історія, теорія літератури й літературна критика. Праці письменника переконують нас в тому, що він добре був обізнаний з історією та

теорією літератури, для підсилення власної точки зору звертався не лише до вітчизняної класики, а й світової. Дослідники трактують латинський термін «дискурс» як складне комунікативне явище, що включає не лише текст, а й соціальний контекст. Останній створює уявлення про учасників комунікації, акт створення і акт сприйняття повідомлення, певний контрольований мисленнєвий процес. М. Степняк у соціальному контексті сприймає, розуміє чужий текст, формує думку читача на тлі своєї доби. На ниві української літературної критики він залишив помітний слід, активно працюючи в 20-30 роках минулого століття.

Кожен дослідник у своїй праці звертається до бібліографії, текстології, літературознавчої історіографії як допоміжних дисциплін. Виходячи з вищезначеного, переконуються, що саме так моделював свої твори письменник Мирон Олексійович Степняк (Ланшин). Критик тлумачив й давав письменнику оцінку сучасним його епосі творам, апелюючи до нових явищ, тенденцій в художній літературі. І не правильно є думка, що критика призначена лише для читачів та письменників. До критики звертаються й дослідники літератури, як до першоджерела, що допомагає усвідомити епоху, напрям у мистецтві, оцінку творчості письменника, естетичні критерії, співставлення, порівняння думки автора й попереднього дослідника щодо з'ясування елементів художнього твору, явища у вітчизняних та зарубіжних аналогах. Філологічна наука функціонування літературної критики ставить в один ряд з публіцистикою. Адже центральна функція критичного матеріалу – це засіб регулювання і корекції літературного процесу. Відтак регулятивна функція забезпечується нормами і кодифікованими правилами, а також громадською думкою (фахівцями у певній галузі).

Так, у журнальній статті «Поети «Молодої музи» [3, с.147-196], аналізуючи художньо-літературні напрацювання письменників цієї групи, М. Степняк переважно заторкує у компаративістському ключі новаторський стиль, що панував у літературних колах України, Росії, Західної Європи. І хоча львівська літературно-мистецька група (дехто називає її клубом) проіснувала порівняно не так довго, а все ж на культурній карті України залишила помітний слід. «Музики», як себе називали «молодомузівці», першими проклали стежку до українського модернізму. Їхній «прапор» 1909 року незабаром підхопили «хатяни» в Наддніпрянській Україні. В. Біляїв, торкаючись творчого шляху Галини Журби і її діяльності в журналі «Українська хата», посилається на цитату письменниці: «Українська хата» на той час була найпоступовішою революційною трибуною молодих, трибуною їх протесту, бунту проти всілякої заскорузлості, безпринципності, політичного угодівства (трибуною), що гуртувала біля себе безкомпромісний політично-літературний актив». Тоді в тому журналі співпрацювали М. Вороний, О. Кобилянська, О. Неприцький-Грановський, М. Філяський, Г. Хоткевич, М. Чернявський, Г. Чупринка. В ньому свої перші літературні кроки робили М. Рильський (*я би сказав, що й В. Свідзінський, і Галина Журба, й П. Богацький. – В.М.*) та Павло Тичина» [4, електронний ресурс]. Але творчість «молодомузівців» не першим розглядає діаспорний письменник В. Біляїв. Скажімо, цю тему розкривають М. Рудницький, М. Рильський [5, с.56]. Останній, за спогадами Галини Журби, відвідував літературні збори, що проходили в київській оселі Ніни та Віктора Дубровських. Нині прізвища передових інтелігентів, культурних діячів і досі перебувають поза науковою рефлексією, енциклопедичними виданнями, оскільки в советську добу за щирю любов до України та її культури визнані «ворогами народу» і були репресовані. Досі залишається невідомою дата і місце смерті Ніни Трикулевської (Дубровської за чоловіком). Обізнаний М. Степняк знав про це,

адже мовознавець-лексикограф В. Дубровський, коли писалася стаття, уже був засуджений у інспірованій справі СВУ (так і хочеться сказати, бідна, нещасна українська нація. Скільки лиха висипалося на її голову у ХХ столітті! Як при цьому не згадати слова В. Винниченка, що читати історію України треба з бромом; а ще хочеться назвати маловідому брошуру В. Винниченка «Розлад і погодження» [6, с.32], де він з патріотичним пієтетом закликає до згуртованості доккола національних інтересів, національної ідеї, не до розладу, не до холуйства, а закликає нас до погодження з самим собою, тобто прислухатися до власного сумління і серця заради України й будувати економічно сильну державу. Ми – тимчасові, говорив письменник, а Україна вічна). Отже, пишучи про модерністів, Степняк лише згадує П. Тичину. Оскільки з відомих причин автор статті не міг згадати Дубровських, то дозволимо собі подати про подружжя бодай стисло довідку.

Ніна Дубровська (Трикулевська-Дубровська Ніна Георгіївна; псевдонім Гордій Юрич; 26.02.1885, Черкаси – ?) – прозаїк, перекладач, музичний та літературний критик. Авторка оповідань, що друкувалися в часописах поч. ХХ ст. і зокрема в журналі «Українська хата». Переклала збірку оповідань Джека Лондона «Любов до життя» (Київ, 1925; 2-ге вид., Вінніпег, 1928; 3-тє доп. вид., спільно з Галиною Яр, Харків; Київ, 1930), роман П'єра Льоті «Ісландський рибалка» (Київ, 1928) та ін.; її чоловік Віктор Григорович Дубровський (7.06.1876, Фастів – після 1936) – лексикограф. Літературні псевдоніми та криптонім – Д-ий, Баламут Юрко, Рудик Хома, Юрко, Roman. Автор ряду словників, підручника з фразеології. В 20-х роках – редактор Інституту української наукової мови, науковий співробітник ВУАН. Репресований, проходив у справі СВУ. В оселі свідомо українських патріотів, культурних діячів подружжя Дубровських Галина Журба декламувала власні прозові напрацювання, тут слухала виступи Г. Хоткевича, Миколи Вороного, бадьорого Шаповала і «небалакучого Богацького, застігнутого на всі гудзики» [7, с.132]. Київська доба Галини Журби, її участь в діяльності «хатян», а затим «Музагету» (*лат. провідник муз. – В. М.*) сформувала виразно український козацький дух, а в поезиці – вправно володіти словом-символом, художньо моделювати образи, не копіюючи дійсність. Відтак символізм як літературний напрям водночас був притаманний творчості не лише «молодомузцям» (вислів М. Степняка), а й «хатянам».

Головною його рисою було те, що художній образ перетворюється на символ. Останній несе у собі багатозначний підтекст. Символічний образ у творах модерністів – невизначеність, який, за висловом бельгійського літератора Моріса Метерлінка (1862-1949), несе в собі існування «невидимих і фатальних сил». В модерністів співіснує явне і таємне, останнє несе основне навантаження. Недаремно ж російський емігрант, поет-символіст Костянтин Бальмонт (1876-1942) висловив думку про те, що в символізмі органічно зливаються два змісти: очевидний і прихований. Останній – це зображення ускладнених образів й асоціацій, моделювання в художній формі таємничості, містичності, що виявлявся особливо у використанні алюзії, обірваній фразі (апосіопезі), реченні, обмовчуванні, еліпсисі. А головне – символісти повстали проти традиції і своєю творчістю підкреслювали, що не все у цьому світі є відкритим, а щоб дешифрувати потаємне, то до нього слід підходити з несподіваного боку. Такий собі своєрідний стилістичний прийом у формі гри.

Цей прийом взяти на озброєння постмодерністи початку ХХІ століття (К. Мордатенко, О. Сливинський, А. Любка, Наталка Сняданко та інші). Певна річ, що риси постмодернізму більш насиченіші і значно ширші від символізму «молодомузівців» і «хатян», які увійшли в українську літературу сто років

тому. У сучасному постмодерні чітко простежується потяг до архаїки, міфу, позасвідомого; культ незалежної особистості; бачення повсякденного реального життя як театру абсурду, апокаліптичного карнавалу; використання ігрового стилю; зумисне химерне переплетення різних стилів оповіді, у стиль художній часто «вматовано» стилі науковий, публіцистичний, діловий, конфесійний; сюжети творів – це легко замасковані алюзії. Саме останні найбільше наближають постмодерн до символізму, модерного стилю, стилю попередніх епох.

Наразі мова йде про дослідження Мирона Степняка «Поети «Молодої музи». Критик мав рацію, коли писав: «Звільнена від цензурного тиску, від потреби боронити самого права свого на існування українська література 1917-19 р. велетенськими кроками почала наздоганяти європейську й російську літературну дійсність; отже не диво, що літературним діячам тієї доби дореволюційне минуле українського письменства, фактично таке недавнє, стало здаватися якимось доісторичним періодом. Починаючи від 1920 р., від остаточного встановлення на Україні Радянської влади, в центрі літературного життя стають проблеми тематичні й ідеологічні, починається боротьба за організацію жовтневої літератури...». Його цитата, його стаття – данина часові. Вона хибує кон'юнктурою, бо ж ніяк не можна було перекреслювати й викидати з історії І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Т. Шевченка, поетів-романтиків, але в добу згорання українізації М. Степняк змушений був писати: «Змісту» в дореволюційній літературі вчитися було не можна, бо цей зміст здебільшого чужий, а то й ворожий, «форми» художніх засобів вчитися в неї було не треба, бо революційна українська література першими своїми паростками вже переросла художньо дореволюційну – таке було в загальних рисах найбільш поширене розв'язання «проблеми спадщини» на Україні в перших роках радянського культурбудівництва. Момент художньої переваги, може, остаточно визначив це розв'язання». Як бачимо, ані історичний час, ані «момент художньої переваги» революційної (читай соцреалістичної) літературної продукції не перекреслив класичної спадщини.

Літературознавець-Степняк в аналітичній статті не сказав, коли львівські «молодомузівці» започаткували свою працю, а про естетичні смаки переважно говорить як про запозичення чи то з російської чи європейської класики. І тут слід завважити, що літературна група львівських письменників «Молода муза» проіснувала три роки (1906-1909), але настільки залишила помітний слід в українській культурі, що стала предметом захисту наукових робіт [8].

При всій повазі до М. Степняка, однак треба бути максимально об'єктивним і не завжди піддаватись емоціям. Так, аналізуючи поезію П. Карманського, літературний критик завважує: «... розглядові нашому підпадуть три збірки ліричних поезій «Ой люді, смутку» (1906), «Блудні Огні» (1907) та «Пливе по морі тьми» (1909); усі ці збірки, попри деякі відміни, є явища того самого стилю. Поет живий і пише й нині; останні його твори нам невідомі». І при цьому вказує на запозичення Карманським вірша Павла Тичини («О панно Інно, панно Інно»), що його створив поет 1915 року. Нижче заторкує рядки з вірша М. Рильського «У келії самотно таємничій» («Чернець без божества і жрець без молитов»), що його написав після 1911 р. То хто на кого впливав і вдавався до запозичення? Думаю, такі «молодомузівці» справили вплив на творчість П. Тичини й М. Рильського, які співпрацювали, за свідченням Галини Журби, в журналі «Українська хага». Ілюструючи цитати, спав на думку спогад Михайла Скорика, який у книжці «Весна» пише про 60-ті роки, лекцію професора П. Федченка (на факультеті журналістики Київського університету): «Розповідаючи про революційну поезію Кобзаря, Федченко наголошував, що на творчість Тараса Шевченка

мали великий вплив Микола Чернишевський та Микола Добролюбов. Після викладацького патетичного «спічу» про вплив російських демократів на вчорашнього українського кріпака, викупленого з неволі російськими доброзичливцями, почулося Анатолієве (*ідеться про Анатолія Карася. – В.М.*) запитання: «Павле Максимовичу, я знаю, що Чернишевський народився в 1828-му, а Добролюбов у 1836 роках, Шевченків «Кобзар» уперше видано в Петербурзі 1840 року, тоді як Чернишевському було 12, а Добролюбову – 4 роки, я не розумію, хто на кого впливав? То був для курсу шок, ми стали свідками, як поважний науковець змушений пекти раки й викручуватися, мовляв, то було в пізніші часи» [9, с.56]. Так, то була данина часові, українські літературознавці змушені були «припасовувати», наближати власні думки до загальноросійського контексту за советськими стандартами, навіть якщо вони не «припасовувались», а деяких советських класиків ставити понад всесвітньовідомі імена. На небажаних навішували ярлики «буржуазних ідеологів», «сепаратистів», що посягають на цілісність СРСР і провокують до його розпаду. Тому цензура пильно стежила, хто ідеологічно витриманий – пускали у велику літературу, дехто перебував під заборонаю, ходив у дисидентах.

М. Степняк у прикладі ставить російських символістів, згадує раннього О. Блока. Хоча творчість останнього «музиком» не була відомою, бо ж започатковували новий напрям в літературі водночас. Тому, коли говорити про вплив, то він швидше приходив із Західної Європи. «Молоду музу» автор розглядає під кутом зору символізму, того напрямку, що моделював художній образ, який перетворюється на багатозначний символ. Означений напрям зародився у Франції.

Символізм започаткував свою історію 1880 року, коли Стефан Малларме відкриває літературний салон («вівторки» Малларме), в якому беруть участь молоді поети Р. Гіль, Г. Кан, А. де Реньє, П. Кіяр, Е. Мікаель, Ф. В'єле-Гріфтен. У середині 1880-х гурток Малларме розширюється – через його «вівторки» проходять усі поети-символісти, включаючи «наймолодших»: А. Жіда, П. Клоделя, П. Валері. М. Степняк, переважно посилається на статтю Д. Рудика, очевидно не знав, що Остап Луцький у своїй праці «Молода Муза» ще 1907 писав: «Знаменним останнім десятиліттям літ є те, що на всіх полях людської думки ломляться давні правди і поняття. Незвичайно (як на філософа) спопуляризований Ніцше вислав у широкі круги сучасного світового суспільства свого «Заратустру» і той, мабуть, ще більше, як всі попередні віщуні, звернув увагу всіх, що з ним стрічались, на те, що наблизився час контролю для багатьох наших понять про найбільш інтересні для нас життєві справи... В сучасній людській громаді чимраз частіше почав з'являтися тип людини, що стратила усяку віру і надію...» [10, с.3].

М. Степняк обминає й працю І. Франка «Маніфест «Молодої музи», де знаходимо заперечення Ніцше, інших виразників «сучасної» кризи, названих Луцьким, а саме Ібсена, Метерлінка, Франса та Бодлера. Крім того, І. Франко не визнавав і наявність самої кризи [11, с.111]. У Франковій статті простежується дискусія з «музикомі», змодельовано антимодернізм, а отже своєрідний консерватизм, захист традиції в літературі. Про це свідчить й П. Карманський, який сказав, що І.Франко «розходився у своїх поглядах з нами і не мав виправдання для наших ідеалів модернізму...». Словосполучення «не мав виправдання» слід сприймати як прислівник «безпідставно», тобто критикував, не кидаючи погляд в майбутнє. Адже час не стоїть на місці і в будь-якому виді мистецтва наступають нові зміни відповідно до суспільних процесів нової доби.

Остап Луцький і його колеги з літгрупи за три роки не змогли на повну потужність розвинути модерну літературу, що знайшло правдивий закид з боку М. Степняка; вони лише накреслили координати нової філософії в українській літерату-

рі – модерний дискурс. А далі, як я зазначав вище, прапор цього напрямку підхопили «хатяни» – ніцшеанство стало їхнім основним дискурсом протягом 1909-1914 рр.

Критик обійшов увагою назву літературної групи. Повторимося, що «Молода муза» – це своєрідний заспів до українського модернізму. Ця група належала до однієї європейської ланки і була своєрідним ланцюжком літературних організацій на кшталт «Молода Польща», «Молода Бельгія», «Молода Німеччина», котрі проголошували відмову від реалізму та служіння суспільним ідеалам. В одному з номерів журналу «Світ» стверджувалося, що «Молода Муза» репрезентує «відомий в інших напрямках декадентський, символістичний, модерністичний, естетичний – і як там ще всіляко його називають. Мета цього напрямку – служити красі». Ось звідки маніфестується назва львівських молодих письменників тієї доби. Хоча існують й інші версії. Скажімо, М. Рудницький свідчив, що назву придумав О. Луцький, у спогадах П. Карманського вона виводиться з новели М. Яцкова «Доля молоденької музи», дехто приписує її Богданові Лепкому... На горизонті української літератури початку минулого століття «Молода муза» – явище загальноєвропейського руху. І все ж таки це була не просто група літераторів, а саме літературно-мистецька група. «Молодомузівці» долучили свій художній голос за оновлення мистецького напрямку. В цьому й полягає заслуга письменників, серед яких Богдан Лепкий, Петро Карманський, Михайло Яцків, Сидір Твердохліб, Василь Пачовський, Остап Луцький, Степан Чарнецький, Михайло Рудницький, скрипаль й художник Іван Косинін, композитор Станіслав Людкевич, скульптор Михайло Паращук, живописець Іван Северин та інші. На початку ХХ століття на цих позиціях стояв і Микола Вороний, що вилилось у поетичну дискусію між ним та І. Франком.

Торкаючись творчого напрацювання П. Карманського, М. Степняк побудував свої умовисновки переважно виходячи з теоретично-порівняльної методології. Наведемо кілька цитат з тексту: «Напостівцями» були всі, не виключаючи й неокласиків: М. Зеров у своїх іронічних сонетах гудив «просвітянське» й «хатянське» минуле...»; «коли відняти залишки надсонівської поезики, вплив Франка, Шевченка, риси, аналогічні надсонівським, то що ж залишиться, кінець-кінцем, від Європи?». Водочас автор статті закидає Карманському, що той надмірно пересипає вірші італіанізмами, ставить епіграфи Кардуччі, Стеккеті, Раппісарді, уточнюючи, що сюди треба було б додати Леопарді, щоб ближче стати «лицем до Європи». Останнє словосполучення слід читати як алюзію на працю М. Хвильового, який, кидаючи клич «Геть від Москви, лицем до Європи», уважав, що Європа, яка вона не була б, все ж таки ближча українцям від Москви.

Побудувавши працю в компаративістському ключі, М. Степняк чимало уваги зосереджує на впливові російських письменників, згадає О. Блока, Л.Д. Менделєєву, М. Гумільова, А. Белого, С. Надсона, Б. Пастернака і навіть віддаленіших – М. Лермонтова, О. Пушкіна, М. Некрасова. Зчаста посиляється на статтю Д. Рудика «Молодомузівці» [12, с.36-46]. Тому доречно тут зупинитися на історико-літературних портретах тих осіб, які на сьогодні молодим дослідникам маловідомі. Отже, Дмитро Петрович Рудик (1893–1955) був українським літературним критиком, публіцистом, педагогом. Належав до СП «Західна Україна». З 1924 року працює у Києві (школа №71), з 1926 – директор цієї школи.

На з'їзді спілки революційних письменників «Західна Україна» (1930) головою організації обрано М. Ірчана, а його заступником Д. Рудика. Після з'їзду він готував до друку книжку критичних статей під назвою «Етуди західноукраїнської літератури», куди увійшла стаття й про «Молоду музу», але 2 лютого 1933 р. Д. Рудика заарештували органи ОДПУ УРСР, безпідставно звинувативши в учас-

ті у контрреволюційній змові. 9 травня 1933 р ДПУ судова трійка винесла вирок: десятилітнє заслання на Далекий Схід. Там справу Рудика знову переглянули позасудові органи і відправили на Колиму. 1953 р. тяжко хворого Д. Рудика привезли до Києва, де він прожив недовго і 30 травня 1955 року помер, похований на Байковому кладовищі. 1 грудня 1959 р. постановою «трійки» при Колегії ДПУ УРСР від 9 травня 1933 р. була скасована за відсутністю складу злочинів.

Зупинимося й на творчості класиків світової літератури, на тих центральних постатях, що знайшли місце в дослідженні М. Степняка. Наприклад, критик апелує до російського символіста Андрія Белого, хоча справжнє – Борис Миколайович Бугайов (1880-1934), наводить цитату останнього з книжки «Поэзия слова» (СПб. : Епоха, 1922. – С.135). Ще один російський поет потрапив в орбіту дослідження М. Степняка – це Семен Якович Надсон (1862 – 31.01.1887, помер в Ялті від туберкульозу). Його збірник віршів, що з'явився за два роки до смерті, приніс поетові славу. Творчість Надсона тісно пов'язана з Україною: поміщиця й меценат із с. Носківці (нині Жмеринського району Вінницької області) Юлія Степанівна Пашенко, будучи шанувальницею популярного С.Я. Надсона, запросила письменника у свій маєток. Жест доброї волі сприйняв радісно – у жовтні 1885 р. поет з Петербурга приїхав на лікування і відпочинок. Розкішна подільська природа надихнула Надсона на творчість і «в глухомані українських полів» з'явилося чимало нових поетичних творів; в них оспівується українська земля, подільський край. Його збірка витримала 29 видань. Однак на початку ХХ століття ставлення до Надсона було неоднозначним, особливо з боку В. Брюсова. Йому закидали надмірний песимізм, скупість у виборі образів, розп'якування й багатомовність в поезії. Після революції 1917 року Надсона згадували зрідка аж до повного обмовчування.

Із європейської класики М. Степняк називає Леона Блуа (1846-1917) – французький прозаїк, мислитель-містик; Джузеппе Гарібальді (1807-1822) – народний герой Італії, полководець, письменник, один із провідників Рисорджименто – Відродження. Його перу належать кілька художніх здобутків, серед яких «Клеліа, чи Уряд священників» (видано в Росії через кілька місяців після виходу у світ в Італії, але під іншою назвою «Ярмо ченців, чи Рим у ХІХ сторіччі»). А ось нідерландський письменник Мультиатулі (псевдонім (від лат. multa tuli – я багато переніс; справжнє Едуард Даувес Деккер; 1820–1887) літературну діяльність розпочав у 40-х роках ХІХ ст., створив автобіографічний роман «Макс Гавелар, або Кавові аукціони Нідерландського торговельного товариства» (1859). У цьому творі викривав колоніалізм і виступив на захист пригноблених. Роман набув характеру політичного памфлету. В автобіографічному епістолярному романі «Листи кохання» (1861, рос. пер. 1911), публіцистичній брошурі «Про вільну працю у Нідерландській Індії» (1862) Мультиатулі (не плутати з туркменським філософом і письменником ХVІІІ століття Махтумкулі) критикував капіталістичне суспільство у цілому. Буржуазну мораль, політичний устрій, релігію Мультиатулі викриває і в «Розмові з японцями» (1862), у «Бесідах» (1870) і особливо у монументальному творі «Ідеї» (т.1-7, 1862-1877). В «Ідеях» найповніше розкриваються погляди Мультиатулі на літературу і мистецтво, де він виклав власний погляд – це виховання народу. У душі просвітницьких ідеалів написана драма Мультиатулі «Школа князів» (1872). Світогляд Мультиатулі сформувався під впливом просвітителів і утопічного соціалізму. Відтак цей письменник, як і творчість М. Рапісарді, повністю відповідав марксистсько-ленінській ідеології. Сучасник «молодомузівців» Джузеє Кардуччі (1835-1907) – лауреат Нобелівської премії (1906), був видатним поетом Італії. Поява його «Оді

Barbare» (1871) стала літературною сенсацією – він застосував новаторські віршовані форми, зробивши спробу ввести в італійське віршування класичну версифікацію з наголосами. Любов до Італії, прагнення до незалежності, єдності – один з центральних мотивів музи войовничості Карллуччі. Він виступає проти світської влади й водночас проти догматики й суспільної нерівності.

Згадує М. Степняк й італійського поета Стеккетті Лоренцо – це псевдонім, а справжнє Гверріні (Guertini) Оліндо (1845-1916), який працював болонським бібліотекарем. Основні збірки «Postuma», «Посмертні вірші» (1877), «Нова полеміка» (1878). Був прихильником веризму (лат. – правдивий), течії в італійському мистецтві, що виникла наприкінці XIX століття. Веризму притаманні риси критичного реалізму й натуралізму, а також перебільшення ролі фізіологічних чинників. Ліриці Стеккетті властивий інтерес до прозаїчних сторін повсякденності, у його віршах звучать звичні людські емоції; поет розвиває богомний суб'єктивізм, перебільшення почуттів, схильність до літературної гри: виступає з еротичними творами під іменем Арджіі Зболенфі, з народними віршами на венеціанському діалекті під іменем Бепі. Найбільш показовою постають у світовій літературі, наближеній до марксизму, був Маріо Рапісарді (1844-1912) – італійський поет, професор літератури в Каганіі. Відомий як автор філософсько-історичної поеми «Відродження», в якій виклав основи примирення науки й релігії. Написав поеми «Люцифер» (1877), де лунають антикатолицькі мотиви, «Релігійні вірші». Рапісарді захоплювався соціалістичними ідеями (цикл віршів «Справедливість»). В поемі «Атлантида» (1894) засуджує буржуазне суспільство, прославляє ідеї Ньютона, Дарвіна, Маркса та інших діячів в історії людства.

М. Степняк з іронією (навіть із сарказмом) закидає докір «молодомузівцям», мовляв, чому не наводять цитати з Леопарді («сюди треба було б додати Леопарді, щоб ближче стати «лицем до Європи»). Італійський поет Леопарді Джакомо (1798-1837) у ранній період творчості, в пору полеміки «класиків і романтиків» в Італії, написав естетичний трактат «Міркування італійця про романтичну поезію» (1819, опубл. у 1906), де рішуче виступив на захист класицизму, хоча тоді вже був близький до романтиків. У 30-х рр. XIX ст. Леопарді створив «Моралістичні твори» («Operette morali»), написані у формі діалогу: «Прометеева суперечка», «Розмова природи і душі», «Розмова Плотина і Порфирія», «Тассо і його демон», «Розмова Маламбруно і Фарфарелло». Морально-філософська лірика Леопарді зрілої пори втілює всі градації та відтінки людської скорботи, від болючого відчаю до світлого смутку. Творчість Леопарді цікавила українських письменників, серед яких були І. Франко, Леся Українка, М. Рильський. Окремі його вірші перекладали П. Грабовський, Г. Кочур, Д. Паламарчук, М. Литвинець, О. Мокровольський, деякі прозові діалоги – П. Карманський.

М. Степняк серед інших називає й учня Гегеля Генріха Гейне (1797-1856) – німецького поета, який походив з родини єврейського торговця Самсона Гейне і Бетті ван Гельдерн з міста Дюссельдорф. 14 травня 1831 року Гейне прибув до Парижа, все його подальше життя минуло в столиці Франції. Ліричні вірші раннього періоду творчості Гейне склали збірку під назвою «Книга пісень» (1827). Означена поетична збірка принесла йому визнання в усьому світі. За життя автора вона видавалась 13 разів. Чимало творів покладено на музику Робертом Шуманом, Францом Шубертом, Йоганнесом Брамсом, Петром Чайковським, Ріхардом Штраусом, Едвардом Грігом тощо. За визначенням літературознавців, його поезія стала вищим досягненням німецького романтизму. Серед французьких поетів у поле зору М. Степняка потрапляє Поль Марі Верлен (1844-1896), автор збірок «Вишукані свята» (1869), «Романси без слів»

(1874), «Мудрість» (1881). У 1882 році Верлен публікує вірш «Поетичне мистецтво», в якому своєрідно подає теоретичне обґрунтування особливостей поезії. Він висунув гасло «Музика перш за все», музика знищує чіткість граней у зображуваному». Верлен протиставляє музичність вірша визначеності його сенсу, закликає до максимального нюансування зображення, закликає позбавитися у віршах розуму й дотепності, оголошує війну рими як пустому брязкальцю. Він писав: Найперше – музика у слові! / Бери ж із розмірів такий, / Що плине, млистий і легкий, / А не тяжить, немов закови.

Отже, Мирон Степняк, науково обґрунтовуючи художню практику, художні образи «молодомузівців», апелюючи до світової класики, не задумувався над тим, що деякі з означених письменників не мають ніякого відношення до модернізму ХХ століття, але для підсилення власної думки й дотримання принципів марксистсько-ленінської філософії, що дедалі мала вплив на суспільну свідомість, автор змушений був вдаватися до своєрідного «реверансу» й спиратися на тих літераторів, які б не викликали сумніву в наглядців від партії (більшовиків). Однак і тут він потрапив під «обстріл». Зокрема Самійло Щупак (1895-1937) звернув прискіпливу увагу на дослідження М. Степняка і добачив в ньому «ворожий виступ націоналіста». У статті «Неприхований формалізм і націоналізм» [13, с.3]. Щупак не шкодував епітетів, ущипливих фраз на адресу свого ж колеги-журналіста: «недобиток класового ворога», «науковий тартюф», «буржуазний реставратор, носій реакції й націоналізму», «формаліст, що не дотримується лівих позицій», а головне, добачив критик від партії – молодомузівці є «буржуазно-націоналістичною групою» і всі вони «в устах Степнякових дістають найкращу оцінку... «Українську хату» і «Молоду музу» рекомендує зраховати до групи передової інтелігенції, письменників-новаторів». Стаття Щупака носила не науково-обґрунтований характер, а суто політичний: «Під прапором формалізму Степняк проводить лінію українського націоналістичного реставраторства. Ми не знаємо за останні роки більш нахабного ворожого виступу в літературознавстві, ніж оцей виступ Степняка» [13, с.3]. Очевидно, автора негативної рецензії обурило те, що він аналізував творчість на той час українських буржуазних діаспорних письменників, на яких советська влада дивилася як на «шпигунів».

Підсумовуючи, зауважимо, насправді у своєму дослідженні М. Степняк дотримувався соціалістичного стилю, про що свідчить лексика автора. Науково рефлексуючи, він намагався якомога об'єктивніше підійти до огляду творчих напрацювань «молодомузівців», як новаторського явища в українській літературі початку ХХ століття, вдавшись до порівняльного методу, але для цього йому бракувало першоджерел (про що зазначав у примітках), а також наукового осмислення власне самотнього літературного явища, що знайшло подальше своє відображення у творах українських письменників (О. Кобилянська, Г. Журба, Л. Богацький, О. Смотрич, М. Вороний та ін.). Як і Д. Рудик, М. Степняк своїм дослідженням зробив спробу «реабілітації» українських модерністів, що проживали по той бік Збруча.

Список використаних джерел:

1. Зленко Григорій. «Талановитий невдаха», або Хто поверне до Національної спілки письменників історика літератури й критика Мирона Степняка / Григорій Зленко // Чорноморські новини. – 2006. – 23 листопада. – С. 3.
2. Прокопенко І. Націоналістичні викривлення у викладанні української літератури в Одеському університеті / І. Прокопенко, Ф. Гащевський // Чорноморська комуна. – 1946. – 5 вересня. – С. 2.

3. Степняк Мирон. Поети «Молодої музи» / Мирон Степняк // Червоний шлях. – 1933. – № 1. – С. 147-196.
4. Біляїв Володимир. Творчість у поході життя : Галина Журба / Володимир Біляїв // Біляїв Володимир. На неокраїнім крилі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/cx/uid/bilajiw1_zhurba. – Переглянуто 6 травня 2013 р.
5. Рудницький М. Що таке «Молода муза»? / М. Рудницький. – Львів, 1937; Рильський М. Про поезію П. Карманського / Максим Рильський. – К., 1986. – 56 с.
6. Винниченко В. Розлад і погодження (Відповідь моїм прихильникам і неприхильникам) / В. Винниченко. – Регенсбург : Наша боротьба, 1948. – 32 с.
7. Журба Галина. Від «Української хати» до «Музагету» / Галина Журба // Україна. – 1990. – № 46. – С. 132-134.
8. Ильницький Н. Творчество Михаила Яцкова в контексте идейно-эстетической борьбы в украинской литературе начала XX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. Ильницький ; Ин-т литературы им Т.Г. Шевченко АН УССР. – К., 1973. – 22 с.; Мельник О. Модерністський феномен Михайла Яцкова: канон та інтерпретація : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Мельник ; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2009. – 20 с.; Мориквас Н.М. Степан Чарнецький у літературно-мистецькому контексті 1900-1930-х рр.: еволюція творчості [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / Мориквас Надія Мирославівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2008. – 16 с.; Діц В.О. Лексичні і контекстуальні синоніми в поетичній творчості поетів-молодомузівців (ономасіологічний і стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Діц Вікторія Олегівна ; НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 15 с.
9. Скорик Михайло. Весна. Хроніка українського спротиву / Михайло Скорик. – К. : Український пріоритет, 2012. – 624 с.
10. Луцький О. Молода Муза / Остап Луцький // Діло. – 1907. – 17 листопада. – С. 3.
11. Франко І. Маніфест «Молодої Музи» / І. Франко // Твори : у 50 т. – К., 1982. – Т. 37. – С.110-111.
12. Рудик Дмитро. «Молодомузці» / Дмитро Рудик // Життя і революція. – 1925. – № 12. – С. 36-45.
13. Щупак Самійло. «Неприхований формалізм і націоналізм» / Самійло Щупак // Комуніст. – 1933. – 9 травня. – С. 3.

The paper analyzes the literary work «Poets «Young muse» Myron Stepniak, in which the author, based on conjuncture class positions in key comparative literature takes the concept of convergence through space modern culture. Latter, according to the author, should be developed under the influence of Russian literature, though Stepniak zchasta to strengthen their own point of view not to Western counterparts innovative style that prevailed in the literary circles of Ukraine, Russia, Western Europe early twentieth century.

Key words: Stepniak, «The Young muse» innovative style, context, poetry, art image.

Отримано: 13.05.2013 р.

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СТАРΟΣЛОВ'ЯНІЗМИ В ІСТОРИЧНІЙ ЕПОПЕЇ «НАШ БІЙ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ» ІВАНА ОГІЄНКА

У статті автор характеризує функціонування старослов'янізмів у історичній епопеї «Наш бій за Державність» Івана Огієнка, які й зараз зберігають південнослов'янські риси і виділяються за фонетичними, словотвірними та лексичними ознаками.

Ключові слова і словосполучення: старослов'янізми, історична епопея, старослов'янська мова, фонетичні ознаки, словотвірні ознаки.

«Говорити й писати – не одне. Для розлогих казань треба мати за душею тьму-тьменну словес, а для писання слід добирати їх скупо й містити густо, як гончар із жменьки землі ліпить красну корчагу, що потому озвенить у руках. Письмо – хитромудра штука. Кортить написати багато, але слів для цього зужити треба мало» [3, с.35].

Творча спадщина Івана Огієнка надзвичайно багатоліка й філігранна; цінна для прийдешніх поколінь своєю переконливістю, монументальністю, всепритягальною силою думки й духу, вічними істинами Добра, Любові, Віри, Надії, відданим служінням українському народові й православної церкві, безмежною широтою таланту, первородним криком душі, яскравим горінням власного серця, теплом отчої землі, великим бажанням доброї долі, а також волі для своїх побратимів. Безперечно, такий письменсловець не міг народитися без допомоги Божої іскри, без Божого благословення. Так творити могла лише людина з великою любов'ю в серці, з глибокою внутрішньою свободою, вірою в Бога, натхнена світлим благовістом.

Читаючи художні твори Івана Огієнка, без кінця черпаєш знання з його віковичної криниці, чиста, тверда чи м'яка, гіркувата чи ламка, гостра чи терпка, а подекуди й солодка вода якої тамує нашу духовну спрагу, живить кожну клітинку мозку, дозволяє причаститися життєво необхідною енергією високого Слова предтечі – Митрополита Іларіона. І дійсно, міцний духовний стержень ми можемо віднайти лише за допомоги тих, чие життя «було високочеснотне, а праця всежиттєва, і все на користь українському народові. Знати все це нам завжди коначне й потрібне, щоб і самим так же жити і так працювати на землі...» [5, с.10]. Переконана, якщо міцна духовна основа – міцна й сама нація.

У своїх романах, поемах Іван Огієнко глибоко осмислював духовний та історичний досвід свого народу. Його твори – це справжня невичерпна духовна скарбниця, яку ми повинні вивчати, досліджувати, осягати розумом, серцем, душею, всім своїм еством.

Мета нашого дослідження – виявити й охарактеризувати вживання старослов'янізмів, що виділяються за фонетичними, словотвірними та лексичними ознаками в історичній епопеї «Наш бій за Державність» Івана Огієнка.

Старослов'янська мова, створена для потреб християнської церкви, згодом почала обслуговувати різноманітні потреби суспільства, сприяючи зміцненню культурних зв'язків між народами слов'янського світу, впливаючи на формування й розвиток усіх слов'янських мов. Тому можна стверджува-

ти, що духовна культура українського народу значною мірою сформувалася під впливом конфесійної літератури, писаної високим (духовним) стилем – старослов'янською мовою, яка стала для українців «першим словесним виразом найвищих духовних цінностей – християнського віровчення» [1, с.5].

Наукове вивчення старослов'янської мови розпочалося в кінці XVIII століття і пов'язане з ім'ям видатного чеського славіста Й. Добровського. Він перший почав досліджувати лексику церковних книг, зіставляючи словникові відповідники старослов'янських текстів з лексикою живих слов'янських мов. Старослов'янською та церковнослов'янською лексикою активно займалися й інші мовознавці, зокрема чеські й словацькі – П. Шафарик, Л. Гейтлер, В. Вондрак, Я. Станіслав, Й. Вашиця та інші; болгарські – Б. Цонев, С. Младенов, К. Мирчев та інші. Чимало для старослов'янської лексикології зробив словенець Ф. Міклошич, його учень В. Ягич, хорват за національністю, німецький лінгвіст А. Шлейхер, французькі вчені А. Вайан, А. Мейє, голландський славіст Н. Ван-Вейк та інші. [4, с.74; 9, с.15].

Значний вклад у розвиток славістики внесли видатні російські мовознавці – О. Востоков, І. Срезневський, С. Кульбакін, Г. Хабургаєв, Ф. Буслаєв, О. Бодянский та інші. Із українських учених дослідженням старослов'янської мови найбільшою мірою займалися В. Григорович, М. Смотрицький, А. Майборода, М. Станівський, К. Трофимович та багато інших. Наукові праці, присвячені вивченню церковнослов'янської мови як українського варіанта старослов'янської належать академікові М. Возняку, О. Потебні, С. Грушевському [2, с.56]. Проте «останнім дослідником, який залишив по собі серйозні студії, був професор Іван Огієнко (Митрополит Іларіон)» [4, с.3].

Майже упродовж двох століть українська культура легковажно жертвувала власною старослов'янською спадщиною. Більшість українських мовознавців, літераторів XIX – XX століть, наполегливо орієнтуєтесь лише на народні джерела, так і недооцінила вишуканої краси вже українського, з походження старослов'янського слова, яке вражає величчю думки і почуття, прекрасною гармонією звучання і сприйняття, єднанням з духовним корінням пращурів, у Огієнкової літературно-художній спадщині:

Радуйся, Ти бо еси Престол Царський!
Радуйся, Зоре, що сонце виявлює!
Радуйся, Невісто Невісна! [6, с.173],

або ж

Й Хреста поставив Первозванний
На Горах цих у врем'я оне:
Це Дар Небесний, Церкві даний,
Що в нас повіки не схолоне!... [6, с.203].

Так, окремі рядки історичної епопеї «Наш бій за Державність» рясніють старослов'янськими. Сам автор писав: «Мій твір... – це епопея всенародна, всенациональна. Його я виношував довгим життям своїм, а писав кров'ю серця свого...» [56, с.7].

Найголовніша і найсвятіша ідея українського народу, від давніх віків успадкована, – незалежна українська держава – проходить через усю Огієнкову епопею, в якій автор описує вікопомні національні змагання за соборність України ще часів гетьмана Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Івана Мазепи, використовуючи слова зі «священної» мови, яка стала посередником у перенесенні на український ґрунт загальноновживаної лексики, конфесійних і філософських понять, антропонімів грецького, давньоєврейського і латинського походження тощо [8, с.196].

Аналізуючи вживання старослов'янізмів у історичній епopeї Івана Огієнка «Наш бій за Державність», ми зупинимося загалом на характеристичці фонетичних словотвірних та лексичних запозичень [7, с.123; 8, с.196-197].

Насамперед простежимо функціонування старослов'янізмів, які виділяються за фонетичними ознаками:

1. Неповногосні звукосполучення [ра], [ло] відповідно до українських [оро], [оло]: вражий, град, гради, храм, хлопи, злото, бранець, бранка. – Уніти їхні Храми Божі Насиллям збройним відбирали... [6, с.12]; Засів Богдан в столичнім граді, У славнім місті Чигрині... [6, с.82]; А тут нехай панота вража В облозі жде свої долі! [6, с.85]; Готова з злата її палата, Вона ж пішла в козацьку клуну!... [6, с.114]; Як бранець, конав Гедеон в Царгороді, «Смиренний чернець» у неволі [6, с.178]; І скрикнула бранка до рідного сина, І в розпачі витягла руки... [6, с.187] та інші.

2. Звукосполучення [ра] на початку слова перед наступним приголосним відповідно до старослов'янського [ро]: раб, раби, рабство, рабський, рала. – І світ рабові розвиднявся, І він хапав кілка чи косу... [6, с.8]; І затяглася рабська рана, І повиймались труйні жала! [6, с.37]; Замучив нас ворог у рабстві тяжкому, Дістанем права боротьбою [6, с.50]; Вдалось в матню схопити Богдана Й Москві віддати державний рала... [6, с.124]; Терпіти досить рабські болі, – Вберіть меча в червоні квіти! [6, с.143] та інші.

3. Сполучення приголосних звуків [жд], якому на місці праслов'янської сполуки *dj в українській мові відповідає [ж]: страждати, страждання, вождь, діждатися, довгождана. – Та не дай Україні страждати, Припини катування суворі!... [6, с.16]; Звільнити нашу Праву Віру з її унійного страждання [6, с.46]; В бою, як Вождь, на першій місці Грозою меч його літає... [6, с.51]; Туди махнув Вождь Булавою, Й майорять пострашні ознаки... [6, с.83]; І мало хто діждався ранку, Бо славному смертю прийняв без плями... [6, с.100] та інші.

4. Початковий [j] відповідно до староукраїнських [о], [у]: єдність, єдина, єдиний, єднання, (во)єдино, єзуїти, Єрусалим, юний, юні, юдський, Юда. – Ой люлі, Розрадо Єдина, Отцеві Небесному Хвала! [6, с.20]; Дозволь, Мій Єдиний, спитаю, – Коли вже настане Світання?... [6, с.23]; Нема єднання в нас і сліду... [6, с.26]; А серед боязких обава Вже мчить на юдський скакуні... [6, с.93]; Це Польщу вбили єзуїти, Як збройно унію понесла [6, с.130]; Старшинство єдності не має, Московських ласощів охоче... [6, с.145]; Й підступно скрізь московські змори Ведуть у Край вабкого Юду... [там само]; Пути визволення єдині: Мечем розбить ворожі ґрати! [6, с.147] та інші.

До словотвірних особливостей старослов'янізмів слід віднести такі, як:

1. Префікси:

а) вос- (воскреснути, воскреслий, воскресити) – І Кобзарі кругом заграли, Й бандура скрізь рясними плаче, Й воскресли вольні Ідеали, Воскресло Мріяння козаче... [6, с.11]; Воскресла знов Русь-Україна, І шлють посольства її держави... [6, с.79]; І в крові омига, воскресла в пожарі, Ясна Україна поставне, Й Народ мій прокинеться в згоді та впарі... [6, с.132]; Й Князівство Руське воскресити Забракло в нас живої сили... [6, с.170]; Та воскресив я Матір мертву, – І жити буде орлокрила... [6, с.143] та інші;

б) пре- (преісподня, престол, преславний, препоганий, прехоробрий, превеликий, премудрий, Пресвятий (іменник), Пречиста (як іменник і прикметник) – Перша Пречиста (15-го серпня), коли до Києва пливе – сходиться і з'їжджається – вся Україна, – Пречиста Матінка... [6, с.113]; Ця незгода втекла з преісподні, Щоб не бачити світу Спокою... [6, с.28]; Уже почав Богдан преслав-

ний Творити Вольную Державу!... [там само]; Хай згине кодло препогане, Для Польщі йде пора остання!... [6, с.69]; Рятуй нас, Матінко Пречиста, Від помсти вражої руки! [6, с.101]; І що народиться в цій зливі, Відомо тільки Пресвятому... [6, с.157]; Радуйся, Ти перевищуєш розум премудрих... [6, с.173] та інші.

2. Іменникові суфікси:

а) -тель (святитель, святители, приятель) – І всі Святителі Господні Рятують Русь Хрестову з мли! [6, с.78]; Українська Православна Церква дала великого вченого Святителя Димитрія Туптала [6, с.8]; І Кримський хан стає Богдану Міцним приятелем сердечним... [6, с.79];

б) -ств- (братство, багатство, рабство, панство, духовенство, поспільство, переступство, старшинство, князівство, безправство, товариство, людство, поганство) – Знімались Братства з Хоругвами За церкву Божу й Праву Віру... [6, с.13]; І посольство від Папи приймає... А в палаті багатство безкрає [6, с.19]; Замучив нас ворог у рабстві тяжкому, Дістанем права боротьбою [6, с.50]; Й лизали довго панство рани, Й шаліли з сорому та з болю... [6, с.56]; Все Духовенство до Богдана Потиху з радістю пристало [6, с.58]; Пішло поспільство все в козаки, Ніхто не хоче до землі... [6, с.92]; Та Русь зробилася засміла, Її переступство безкрає! [6, с.94]; Ой кров'ю панською оросить Безправство прокляте безкрає... [6, с.169]; Бо тумство пхає до обмани, І родить зраду, юдство й глум [6, с.191] та інші;

в) -ин- (святиня, будучина) – І хоч без Хреста ця Святиня зостане, Новую поставлю із злата... [6, с.179]; Народ і Православна Церква міцно поєдналися в Україні, і разом ішли й ідуть до Світлої Будучини [6, с.6]; І сяє он Хрест на Святині, Вся церква горить у промінні [6, с.178];

г) -тв- (гонитва, молитва, молитви) – На коні, брати, і всі разом за мною За тумами вихром в гонитву! І срібною сяє Сірко сивиною, а серце шепоче Молитву... [6, с.190]; І руки звів Андрей Угору, Й стояв в Молитві, як тополя [6, с.199]; З ним воскресли й Надії весінні І в Молитвах лилися до Небес [6, с.27].

3. Дієприкметникові суфікси -ущ- (-ющ-) у прикметниках сучасної української мови: видноущий, невидюущий, невидюущий, повсюдиущий, живуущий, цілюущий. – Невмируущий бій за Державність України! [6, с.5]; Були й Кобзаріки видноущі, Що прокидались Кобзарями, Верткі в'юни повсюдиущі, Були меткими бунтарями [6, с.11]; І знов Україна живууща воскресне [6, с.25]; Старший Кобзар, ніби справді невидюущий, бас, високий та стрункий... [6, с.13]; І сонячні теплі й цілюущі проміння Оживлять всю нашу природу [6, с.132]; Сусіди заздрили здалеку, Й втинали їй живущі крила... [6, с.113]; І цілюущі плоди зачинали вже спіти, Й надкі пахощі чулися розмаю... [6, с.144] та інші.

4. Складні слова з першим компонентом благо-: благословити, благословляти, благочестивий, благочестиві (іменник), благодать. – Хрестом Святим благословляю, Нехай святиться Божа Воля [6, с.18]; А Священик високо підняв Хреста і сильним голосом виголошує на всю площу протиунійне (благочестиве) гасло ... [там само]; Господи, – спаси благочестивих І вислухай нас!... [там само]; І зійшов Андрей на ті Гори, поблагословив їх, поставив Хреста... [6, с.197]; Христос освятить ці простори, Тут Благодать засяє Божа!... [6, с.199]; Й Андрей благословив Країну, І на Горах Хреста поставив [там само] та інші.

Окрему лексичну групу, значну за обсягом, стилістичними функціями та семантичними ознаками в аналізованому творі Івана Огієнка становлять старослов'янзми, засвоєні з XI століття, коли старослов'янська мова виконувала роль єдиної міжнародної літературної мови всього слов'янства.

Наприклад: акафіст (богослужіння, яке служать стоячи; букв. несідальний) [1, с.13], алилуя (вигук – приспів у богослужбових текстах; букв. «прославляйте Ягве») [1, с.13], Апостол, Бог, брат, владика, Господь, Божий Дух, вої, воліти (хотіти, воліти) [1, с.29], вонний, вонноці, врем'я, гріх, дар, Небесний Дар, Десниці Божа, жало, зріти (спостерігати, дивитися) [1, с.173], Велебні Отці, ложе, ісповідувати, первородний гріх, мста, небеса, Господня манна (чудесна пожива ізраїльтян під час мандрівки через пустелю [1, с.105], наректи, навсує (марно, даремно) [1, с.41], небо, Отець Небесний, невіста (невістка, наречена) [1, с.121], обава (чарівник, ворожбит; волхв) [1, с.131], огонь, озирати (роздивлятися; брати до уваги; оглядатися) [1, с.137], оне, они, побіда (перемога) [1, с.155], Первозванний, Первозванна, перст, повісти (розповісти, повідомити) [1, с.157], прозріти, Піснопіння, Праведний Суд, паки (знову; ще; ще раз; також) [1, с.150], рай, святий, священний, смиренний (низький, принижений, покірний; замучений, закатований; пригнічений; ласкавий [1, с.255], собор, соборний (спільний; соборний; громадський, зібраний; загальний; католицький) [1, с.245], спасіння, скорбний, союз, супроти, супостат (ворог, неприятель) [1, с.268], супруг (запряжка, ярмо; приятель, друг; подружжя; шлюб) [1, с.269], суд, уста, фіміям (ладан, пахощі) [4, с.232] та інші.

Як свідчать наведені приклади, автор використав слова різних лексикограматичних класів: найбільшою мірою – іменники й прикметники і меншою – дієслова. Трапляються також поодинокі приклади вживання займенників і прислівників старослов'янського походження. Наприклад: Давно-давно, в часи ще они Ходила Скорбна по землі... [6, с.26]; І поки житимуть козаки, Ми будем битися за Волю, – Кажу вам широко паки й паки: Мечем скуємо власну Долю!... [6, с.136]; Владик не видамо на страту, І заявляем паки й паки: Вкоротим руки ляху-кату!... [6, с.201].

Кожен старослов'янізм має власне забарвлення, сприйняття, звучання, глибинний мисленно-емоційний зміст. Так, у слові «Православіє» звук [і] несе у своєму звучанні блакитний, високий, небесний колір-смісл, єднає з Небесними Сферами [2, с.334]. Наприклад:

Бо Київ – Руським градам Мати,
Столиця Сходові єдина, –
Він буде вічно розцвітати,
Як Православія перлина [6, с.200].

Іван Огієнко, використовуючи старослов'янізми, намагався зберегти світломузику кожного слова, прадавній корінь нашого духовного стилю і цим наблизити нас до живої кирило-мефодіївської традиції.

Його палке, щире, високе Слово підносить наш дух, робить нас сильнішими, заставляє мислити, радіти, співпереживати, а отже, й боротися, бо наш бій за державність продовжується й сьогодні.

Митрополит Іларіон залишив світові й людям «чекан своєї душі», це – голловний скарб. А те, з чим наше серце, звісно, завжди з нами.

Список використаних джерел:

1. Белей Любомир. Старослов'янсько-український словник / Любомир Белей, Олег Белей. – Львів : Свічудо, 2001. – 331 с.
2. Біленька-Свистович Л. Старослов'янська мова : підручник зі словником для духовних навчальних закладів / Л. Біленька-Свистович, Н. Рибак. – К. : Криниця, 2000. – 335 с.

3. Дочинець М. Криничар / Мирослав Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2012. – 332 с.
4. Мельник Я.Г. Церковнослов'янська мова / Я.Г. Мельник, О.М. Лазарович. – Івано-Франківськ : видавець Третяк І.Я., 2008. – 244 с.
5. Митрополит Іларіон. Канонізація Святих в українській церкві. Богословська монографія. Українська Патрологія / Іларіон Митрополит. – Вінніпег : Видання «Нашої культури», 1965. – Ч. 4. – 224 с.
6. Митрополит Іларіон. Наш бій за Державність: історична епопея / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1962. – Ч. I. – Т. 3. – 224 с.
7. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 440 с.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. ; за ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
9. Царалунда І.Б. Старослов'янська мова : навчальний посібник / І.Б. Царалунга. – Львів : Новий світ–2000, 2011. – 188 с.

The author characterizes the functioning of staroslov'yanizmiv historical epic «Our fight for Statehood» by Ivan Ogienko, which even now keep South Slavic features and stand for phonetic, lexical and derivational features.

Key words and phrases: Old Slavic words, historical epic, Old Slavic language, phonetic signs, derivational features.

Отримано: 28.08.2013 р.

УДК 82.09:821.161.2(Богацький)

Я. В. Нагорний

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

РЕЦЕПТИВНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ПРАКТИЦІ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

Статтю присвячено творчості діаспорного шевченкознавця Павла Богацького, зокрема моделюванню образу Тараса Шевченка в його дослідженні «Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Т.Г. Шевченка)» (1950 р.). Закцентовано увагу на жіночих образах Шевченка у його творчості, а також на рецепції автора щодо розкриття інтимної сторінки в особистому житті Тараса Григоровича Шевченка.

Ключові слова і словосполучення: Павло Богацький, Тарас Шевченко, інтимні сторінки, літературна рефлексія, метатекстовий коментар, шевченкознавчі студії.

Постановка проблеми. Шевченкознавчі студії П.О. Богацького досі перебувають поза науковою рефлексією, незважаючи на те, що він є автором низки статей, кількох книжок. У такому розрізі доречно буде навести слова П. Богацького, який писав: «Зрозуміти, як належить, твори якогось творця-поета, композитора, маляра і т. д. не можна без досконалого ознайомлення з його життєписом. Бо творчість художника тісно пов'язана з фактами його життя і є проявом його думок, переживань і поступовань» [1, Богацький, ел. ресурс, 16.04.2013]. Проблематичність досліджуваного пласту праць письменника логічно спроєктує нас до **мети**, яка полягає в тому, аби на конкретних прикладах змоделювати образ Тараса Шевченка в рецепції діаспорного письменника Павла Богацького (1883-1962), зацентовуючи на жіночих образах у житті й творчості Кобзаря.

Дослідниками доведено, що рецептивна естетика, як напрям в сучасному літературознавстві, випливає з того, що твір «народжується» й «реалізується» лише в процесі зустрічі, контакту літературного тексту з читачем. Останній завдяки зворотному зв'язку впливає на твір, відтак визначає конкретно-історичний характер його сприйняття. Іншими словами, П. Богацький, захопившись творами Т. Шевченка, сприйняв їх як реципієнт, а згодом, переосмисливши, виступає їх аналітиком. В особі П. Богацького Тарас Шевченко «знайшов» активного дослідника, палкого пропагандиста й прихильника творчості. Ще 1911 року в «Українській хаті» він помістив повідомлення про «Проект пам'ятника Т.Г. Шевченку в Києві», а 1917-го в київському «Книгарі» з'явилась стаття «Т.Г. Шевченко і княгиня В.М. Репніна». У празький період – «Кобзар» Тараса Шевченка. Видання в Празі 1876 до 1926» (Прага. – Студентський вісник. – Ч.3. – 1926), «Нове про Шевченка (1924-1927)» (Львів. – Літературно-науковий вісник. – Ч.5, 6. – 1927), «Нове про Шевченка: інформативний огляд за рр. 1927-1929» (1930), «Фальсифікатори Шевченка» (Львів. – Вісник українознавства. – Ч.3, 4. – 1930). 1941 року під редакцією П. Богацького та В. Дорошенка у Празі побачили світ «Поезії Т.Г. Шевченка», а 1942 року – «Кобзар Тараса Шевченка за сто років. 1840-1940» (Краків-Львів. – Українська книга. – Т.4). Уже з цього невеликого переліку видно, що Т. Шевченко «супроводжував» Богацького-літературознавця майже усе життя.

Так, у листі (9.07.1998) до В. Мацька син письменника Левко Богацький (1927-2010) повідомляє про інші праці свого батька і серед них називає шевченкознавчі: «Є ще хроніка життя родини Богацьких (8 стор.), короткі статті його, як шевченкознавця, «Проблеми видання поетичних творів Т.Г. Шевченка» і ще «Інтимні сторінки в житті Т.Г. Шевченка» [4, 1998]. В опублікованій бібліографії праць П. Богацького [2, с.181-183] віднаходимо десять позицій, присвячених Кобзареві. В статті «Про наукову і творчу спадщину батька» Л. Богацький пише: «П.Б. вклав багато творчих зусиль в дослідження текстів Тараса Шевченка та писання критичних видань: про Тараса Шевченка і нових видань його творів з 1923-1929 рр.; велика праця за 1930-1942 рр., що, на жаль, пропала під час Другої світової війни, як і «Історія критичного видання творів Тараса Шевченка», лише частина цього твору під заголовком «Кобзар» Тараса Шевченка за сто років була надрукована в «Українській книзі» (1942) і появилася окремим виданням... Великої вартості є його оцінки цілої низки видань Шевченка, однаково, як давніших (празьке 1876 року), так і сучасних» [2, с.179-180]. Унісонуючи думці Левка Богацького про батька, згадаймо при цьому Дениса Лукіяновича, який сто років тому в передмові до «Кобзаря» Тараса Шевченка писав: «Шануючи й почитаючи таких великих людей, ми тим шануємо й себе... Шануючи великих людей, роздумуючи над їх життям і ділами, ми вдовольняємо потребу нашої душі, котра нам каже признати другому правдиву заслугу і віддати йому належну почессть» [5, с.VII-VIII].

Проілюстровані цитати переконують в тому, що П. Богацький був скрупульозним біографом Т.Г. Шевченка. У дослідженні «Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Т.Г. Шевченка)», що її оприлюднив 1950 року в кількох числах сіднейської газети «Вільна думка» (№№ 17, 18, 19, 20 і 21), Богацький-літературознавець звертає особливу увагу на роль жінок у житті й творчості поета. Любов до України, багатостраждального народу пронизує усю творчість Кобзаря, а однією з її центральних тем – трагічна доля жінки, сестри, матері у кріпосному суспільстві першої половини XIX століття. Образ жінки-кріпачки нерозривно поєднаний у нього з образом власної матері, яку «ще мо-

лоду – у могилу нужда та праця положила», та рідних сестер – Катрі, Ярини, які «у наймах виростили», та в яких «у наймах коси побіліли». Т. Шевченко був одним із перших, хто став на захист безправної жінки, про що переконують його твори «Катерина», «Сова», «Наймичка», «Відьма», «Слепая». Доля дівчат, які потерпали від нещасного кохання, боєм відгукувалася в серці Кобзаря й знайшла відображення у віршах і баладах «Причинна», «Тополя», «Лілея», «Утоплена», «Русалка»... Образи жінок і дівчат у творчості поета не лише трагічні, їм притаманні найкращі риси людського характеру: чуйність, щирість, самопожертва, доброта. І заслуга Шевченка полягає в тому, що він художньо змодельовав образ жінки-матері, жінки-кріпачки із внутрішньої потреби виокремити засобами тропеїзації її чистоту почуттів, моральної краси й материнської величі. Жінка з дитиною на руках завжди була для Шевченка уособленням мадонни, світлим і ширим образом, символом чистоти й святості: «У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим» [8, с.193-195].

Умовисновки П.Богацького детермінуються елементами матриці суджень, в результаті чого появляються нові висновки. Умовисновки автор підсилює компаративним ключем, звертаючись до класиків світової літератури, зокрема Данте Аліґ'єрі (1265-1321), який у своїх сонетах звеличив символ своєї ідеальної любові до Беатріче та присвятив їй свій твір «Vita nuova» – «Нове життя». У цьому ряду атрибує образ Лаури в творчості італійського поета Петрарки; Мона-Ліза – в творчості Леонардо да Вінчі; у творчості Ріхарда Вагнера – Матильда Візендок; у Шопена – Жорж Занд («кохання допомагало, як ліки» – вислів П. Богацького). І в біографії Гете, Шіллера, Бетховена, Пушкіна, резюмо дослідник, було чимало згадок про їх щасливі і не щасливі життєві любовні зустрічі. «А без них, чи мали б ми такі яскраві твори, як «Ромео і Джульєтта» – Шекспіра; «Герман і Доротея» – Гете і сотні інших сильних, зворушуючих і чарівних витворів творчої фантазії, які є здобутком людського генія», – розмірковує П.Богацький, логічно прокладаючи свій дослідницький «місток» до серця Шевченка, приступаючи, за його ж висловом, до перегортання інтимних сторінок «біографії Т. Шевченка, щоб зрозуміти оту незглибину тугу його творчості, що впливала з його вічно самотнього серця, його осиротілої душі» [1, Богацький, ел. ресурс, 16.04.2013].

Трагедія самотньої душі, за П. Богацьким, крилася у неприхильності жінок до сина українського кріпака. Хоча він горнувся до них. Оксана Коваленко була на три роки молодшою од Тараса (1817 р.н.). Підлітка закохана не переросла у справжнє почуття. Але Тарас про неї не забував, саме їй присвячено вступ до поеми «Мар'яна-черниця». Можна стверджувати, що інтимна лірика посідає важливе місце в житті поета після заслання. Шевченко до останніх днів мріяв створити сім'ю, покладав надію на шлюб з Ликерою Полусмак, а коли мрія не здійснилась, його охопило почуття безнадії та самотності: «Минули літа молодії, / Холодним вітром од надії / Уже повіяло. Зима!» [8, с.359].

П. Богацький апелює до «нерівного залицяння». Поет не був байдужим до 17-річної Катерини Піунової під час його перебування з осені 1857 до 8 березня 1858 року в Нижньому Новгороді. Йому припала до серця артистка К. Піунова, бо надто була схожа на Оксанку (перше романтично-юнацьке Тарасове кохання). Дарма, що Катерина до нього на 28 років була молодшою, а все ж занотував у «Щоденнику»: «... Видел в ней будущую жену свою, ангела-хранителя своего, за которую готов был положить душу свою». На поетову щирість Піунова не відповіла.

Автор шевченкознавчої розвідки вдається до літературної рефлексії. Він емоційно осмислює твори Кобзаря, який художніми засобами майстерно виво-

дить жіночі образи, жіночу долю. У такий спосіб П. Богацький спроектує думку на власне дослідження інтимних взаємин Шевченка в реальному світі, його переживань, роздумів над динамікою душевного стану. Зокрема, критик звертає увагу реципієнта на деталі, факти, події, розповідає про гостини (бал) у 80-річної поміщиці Тетяни Густавівни Волховської в селі Мойсівці, де Шевченко познайомився з дружиною відставного полковника Ганною Закревською. У Яготині з племінницею декабриста Волконського (Репніна) – княжною Варварою. Виник химерний любовний трикутник (Ганна Закревська, Тарас Шевченко і Варвара Репніна). Двадцятидворічна Ганна Закревська (1822-1857) пробудила у Тарасові чуттєві порухи серця. І коли полковник Закревський запросив молодого художника до свого маєтку в Березову Рудку, щоб той намалював портрети його сімейства, Шевченко з радістю погодився. Тарас малював родину Закревських повільно, щоб довше бути поруч із «Ганною вродливою», як згодом він назвав свою кохану в одному із віршів. Водночас тимчасовий притулок Шевченко знайшов у Варвари Репніної в містечку Яготині. Княжна Репніна була на шість років старшою від Тараса. Її він сприймав як свою опікунку, а не коханку. А княжна натомість своїх почуттів не приховувала. Зізнавалася у коханні до Шевченка в листах. Подарувала йому власноруч сплетений шарф. Навзаєм він подарував власний автопортрет. У Яготині Тарас прожив не менше півроку, а потім знову повернувся до столиці царської Росії.

П. Богацький чимало місця приділяє стосункам В.М. Репніної і Т.Г. Шевченка. Після смерті Шевченка дослідники звернулися саме до В.М. Репніної й відчували у її словах езотеричний зміст, щось внутрішньо приховане. Така таємниця не була розкрита до самої смерті княгині. Однак, 1917 р. російський дослідник Михайло Гершензон знайшов й опублікував у виданні «Русские Пропилеи» [7, с.179-199] цікаві документи, знайдені в архіві швейцарського філософа та педагога-мораліста Шарля Ейнара. Критик-Богацький рефлектує власну позицію з цього інтимного листування, і як наслідок метатекстові коментарі перетворюються на головну тему твору.

Павло Богацький уперше в українському літературознавстві звертає увагу на листи княжни до філософа та її просторого, але не завершеного прозописьма. Княжна Репніна була близько знайома з абатом Шарлем Ейнаром, вона вважала себе його духовою донькою, називала й своїм батьком, сповідалась йому у всіх своїх вчинках і широко листувалась з ним. Знайдені листи та рукописи княжни Варвари і є чистосердечною сповіддю її, і то саме в тій складній душевній ситуації та навіть сердечній завірюсі, яку переживала закохана в Тараса Шевченка княжна. «Певна дівоча скромність та стриманість в словах її листів доповнена була одвертістю і силою малюнку тих відносин в її рукописі, що був незакінченою автобіографічною сповіддю княжни у всьому, що вона пережила, передумала, що сказала сама і почула від Шевченка», – пише Павло Богацький в означеній статті, де також вказує на художній світ повісті, образи персонажів. Шевченко виведений під прізвиськом Березовського, а княжна – під ім'ям Віри; у повісті В. Репніна змодельовала глибоко зворушливі сцени їхніх зустрічей, розмов, непорозуміння між ними, яке так важко переносила княжна, радість і щастя її при полагожденні добрих відносин, правдиво братерські чуття.

Літературознавець Богацький, перейнявшись художнім світом повісті, резонує повчанням: «Треба читати цю зворушуючу сповідь княжни, щоб відчутти глибину й силу того чуття, яке переживала тоді вона, княжна з роду Рюриковичів, до вчорашнього кріпака, в якому високо цінила його «небесне посланство». Як вона страждала, коли найменша тінь падала на Шевченка,

коли він з Яготина не раз виїжджав до маєтків знайомих панів і там, як доходили до неї чутки, в буйній молодій компанії плямив своє ясне поетичне обличчя... Посилаючись на листування з Шарлем Ейнаром, автор підсилює свою думку словами Віри Репніної, яка висловилась, наче «Шевченко зайняв певне місце в моєму серці... я потай і не усвідомляючи того, почувала ревності через ту перевагу, яку він віддавав іншим. Моє захоплення ним виявлялось щораз більше, він же відповідав мені теплим почуттям, але пристрасстю ніколи... Коли б я бачила з його боку любов, я, може, відповіла б йому пристрасстю... Почуття надто захопило мене, так, що я забула й мою Біблію» [1, Богацький, сл. ресурс, 16 квітня]. У такий спосіб автор підтверджує трагедію інтимної душі поета, як й, утім, розчарування адресанта, висловлене в листі до Ш. Ейнара.

Одначе Шевченко ж і в тих обставинах не згубив рівноваги та розуміння свого стану й ролі. Він був уважним, вдячним і навіть вдавав із себе закоханого, про що свідчить промовистий факт: читання, присвяченого Шевченком князні російського твору «Тризна» (9.11.1843), з особливо підкресленою ніжно-глибокою передмовою-присягою саме їй: «Душе с прекрасным назначением» – та ще в пам'ятний день їх мирової – на розчулену, романтично замріяну вдачу княжни справляла сильне, сг'янїле враження, що вона забуває і про різницю їх станів, і різницю їх років (йому було 29, а їй – 35), освіти, виховання і загального світогляду. Про їх роман довго знали тільки три особи (Шевченко, Репніна, Ейнар), але про глибоке приятелювання – і друзі, і вороги. Останні докучали найбільше, бо під час перебування Кобзаря на засланні, княжна Варвара не раз зверталася до самого царя, а ще більше до генералів з III-го відділу, які непрозоро налякали їй що годі просити за такого злочинця, як Шевченко, бо це може відбитись і на її долі. Повертаючись із заслання, Шевченко проїздом через Москву відвідав княжну, хоча й записав у щоденнику, що вона «значно змінилась».

Аналізуючи статтю П. Богацького, бачимо певні лакуни, які слід заповнити. Зокрема автор, як і, утім, інші дослідники не звертають уваги на запис Т. Шевченка щодо зовнішнього і внутрішнього образу В.Репніної. Так, 31 жовтня 1857 року занотував: «Вечером И.П. Грасс (ідеться про Іллю Петровича Грасса (1829 – ?) службовця пароплавного товариства «Меркурій»). Служив у морському корпусі, на Чорному морі (1846-48), на Дунайській флотилії. Вийшовши у відставку й працюючи в неженевгородській конторі «Меркурій», цікавився літературно-мистецьким і політичним життям. 2 жовтня 1857 р. Шевченко занотував, що зробив портрет свого знайомого. (*Примітка наша.* – Я.Н.) познакомил мене с Марьей Александровной Дороховой (ідеться про Дорохову Марію Олександрівну (дівоче Плещеева; 1811-1867) – начальниця Нижнегородського Інституту благородних дівчат. Після смерті рідної дочки, вона взяла на виховання доньку декабриста І. Пуціна й була для неї як справжня мати (*примітка наша.* – Я.Н.). Директриса здешого інститута. Возвышенная, симпатическая женщина! Несмотря на сво[ю] аристократическую гнилую породу, в ней так много сохранилось простого, независимого человеческого чувства и наружной силы и достоинства, что я невольно [сравнил] с изображением Свободы Барбье (в «Собачем пире») (Шевченко називає вірш «Собачий банкет» французького поета Анрі-Огюста Барб'є (1805-1882), який прославляє героїв революційних подій 1830 року в Парижі. Твір переписав поет до «Журналу» 16 і 17 вересня 1857 року. (*Примітка наша.* – Я.Н.)). Она еще мне живо напомнила своей отрывистой прямою речью, жестами и вообще наружностью моего **незабвенного друга**, к[няжну] Варвару Николаевну Репнину (виділення наше. – Я.Н.). О если бы побольше подобных женщин

матерей, лакейско-боярское сословие у нас бы скоро перевелось» [8, т.5, с. 123]. Отже, Шевченко чітко назвав княгиню другом. Все решта – фантазія дослідників, яку породила уява Репніної. Княгиня Репніна справді була настільки закохана в художника й поета, що вирішила про нього написати роман, про що 19 березня 1844 року повідомляє своєму адресату Ейнару: «После отъезда Шевченко... мне пришла охота написать роман о Шевченко, и на это я употребила немногие свободные часы, какие у меня были» [7, с. 186]. Варвара зберігала й листи від Шевченка, але їх у неї забрав Олексій Васильович Капніст (1796-1867), яких і досі не знайдено. До речі, саме Капніст у середині травня 1843 року, коли Шевченко дістав відпустку в Академії мистецтв, привіз поета до Яготина і познайомив з родиною князя Миколи Репніна-Волконського. Отже, знаючи добре Олексія Капніста, як друга сім'ї, В. Репніна сміливо передала адресовані їй листи Шевченка.

На засланні, пострижений у солдати, Кобзар згадував про Закревську, присвятивши їй вірші «Г. 3.» («Немає гірше, як в неволі...») та «Якби зустрілися ми знову». Але зустрітися зі своєю пасією йому ніколи не довелося, вона померла у 35-річному віці саме тоді, коли поет отримав звільнення від 10-річної солдатчини.

Чимало місця П. Богацький відводить останньому коханню поета. Йдеться про 19-річну дівчину – Лукерію Полусмак, котра наймитувала в Петербурзі. Дослідниця Надія Наумова у статті «Літо останнє. Остання любов» атрибує за спогадами сучасників поета історію його останньої любові. З Ликерією Полусмак він зустрівся 1860 року. Вона була родом із села Липовий Ріг під Ніжином, кріпачкою і сиротою. « Історію їх стосунків (що аж ніяк не вкладаються в поняття «роман»), його захоплення нею і благолючного розриву знав весь Петербург, починаючи з кола земляків-українців, справжніх друзів, таких як Куліш, Костомаров, Білозерський, Тарновські, Лазаревські, і закінчуючи художником Мікешиним і російським письменником Тургенєвим. Свої спогади, де більше говориться про Ликеру, ніж про Шевченка залишили багато сучасників. Сам же Шевченко ніколи не говорив багато на цю тему, що цілком зрозуміло» [6, електронний ресурс, 16.04.2013].

Зовсім інша версія у П. Богацького на історію взаємин з Ликерою, ніж про це пише Н. Наумова. Дослідник зважає, що на слова й прохання дівчина Шевченка не зважала, а його залицяння приймала за жарт. Дарунки його приймала, але їх не цінила, лише пишалась ними перед іншою прислугою. На освідчення Шевченка 27 липня 1860 р. вона відповідає так само, як відповіла і Харитя: «що вона його не любить і за його старого, лисого пана не піде заміж...». До речі, наймичка троюрідного Шевченкового брата Варфоломія Харитина Довгополенко була однією з претенденток на шлюб із поетом, але 19-річна селянка вважала Тараса занадто великим паном і через те не погодилася на шлюб (у неї був наречений. – Ред.).

Шевченко написав поезію, присвячену Ликері, і разом з іншими дарунками посилав їй. А вона на цей шляхетний дар його серця і душі цинічно відповідає: «милы Тара не посылай ты міне стих бумажок у нас в сортыри их есть много...». Подібні вибрики тяжко переживав Шевченко і досить було дрібниці, яких було й раніше чимало, щоби поет розірвав свої відносини з Ликерою – це сталося 18 вересня 1860 року. Шевченко був прихильником родинного життя, любив родину, любив дітей. Ликера здавалась йому «вечірньою зорею» на його романтичному небі. Проте мрія залишилась нездійсненою. Дарма протакувату українку Тарас зваблював дорогими подарунками: накупив їй сукна, капелюшків, туфель, перснів, білизни, серезок з медальйонами, коралів, Євангеліє в білій оправі із золотими краями. Дослідниками доведено, що лише за один день (3 вересня 1860 року) він витратив на презенти понад 180 рублів. Однак дівчина не за-

хотіла залишати столичного життя і переїжджати в Україну, щоб жити у селі. Вона відмовила українському художникові, поету й вийшла заміж за перукаря Яковлева. Лише в 1904 році, по смерті свого п'яка-чоловіка, Лукерія Яковлева-Полусмак, залишивши дітей в Петербурзі, приїхала до Канева і щодня приходила на могилу Шевченка. Відвідуючи меморіал, у книзі відгуків жінка залишила розпачливий запис: «13 травня 1905 року приїхала твоя Ликера, твоя люба, мій друже. Подивись, подивись на мене, як я каюсь...» [3, електронний ресурс, 16.04.2013]. Остання любов поета померла 4 (17) лютого 1917-го на 77-му році життя в Канівському притулку для пристарілих людей.

Отже, підсумовуючи, скажемо, що Павло Богацький не лише аналізує романтичні взаємини Шевченка з жінками, а й літературно-художній світ, в якому інтимна лірика посідає важливе місце. Дослідження Богацького розкриває образ Шевченка-мрійника; він постійно думав про створення сім'ї, покладав надії на шлюб з Ликерою Полусмак, але, як зазначено вище, мрія не здійснилась. Особисті взаємини з жінками знайшли своєрідний відгук в літературно-художній, епістолярній та мемуарній спадщині письменника. Прикметно, що образ Тараса Шевченка Богацький змодельовує в емоційній тональності, але така тональність викликана внутрішньою формою, екзистенційним потенціалом, що спонукає автора не так до строгої наукової тональності, як пієтету (глибокої пошани) до поета, щирою захопленістю його творами інтимного характеру. Однак проаналізована нами стаття П. Богацького, як й інші його шевченкознавчі праці, надруковані в Україні й за кордоном, збагачують сучасну українську літературу, підносять її престиж у світовому культурному просторі.

Список використаних джерел:

1. Богацький Павло. Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Т.Г. Шевченка) [Електронний ресурс] / Павло Богацький. – Режим доступу: <http://www.yatran.com.ua/articles/579.html>. – Переглянуто 16.04.2013 р.
2. Богацький Левко. Про наукову і творчу спадщину батька / Левко Богацький // «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України : зб. наук. праць / за ред. В.П. Мацька. – Хмельницький : Просвіта, 2005. – 276 с.
3. Бруслиновський Євген. Тарас Шевченко й Ликера Полусмак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/taras-shevchenko-j-likera-polusmak.html>.
4. Лист Левка Богацького до Віталія Мацька від 9 липня 1998 року зберігається в сімейному архіві В. Мацька.
5. Лукіянович Денис. Про життя Тараса Шевченка / Денис Лукіянович // Тарас Шевченко. Кобзар. – Відень : Союз визволення України, 1915. – С. VII–VIII.
6. Наумова Надія. Літо останнє. Остання любов [Електронний ресурс] / Надія Наумова. – Режим доступу: <http://www.shevkiyivlib.org.ua/shevchenkiana/mitets-na-storinkah-zmi/448-mitets-na-storinkah-zmi-2011-lto-ostanne-ostannja-ljubov.html>. – Переглянуто 16 квітня 2013 р.
7. Шевченко Т.Г. и княжна В.Н. Репнина // Сборник «Русские пропилеи» : материалы по истории русской мысли и литературы / собрал и приготовил к печати М. Гершензон; изд. М. и С. Сабашниковых. – М., 1916. – Т. 2. – С. 179-263; Тут же на стор. 179-199 опубліковано в перекладі з французької уривок листа-сповіді Варвари Репніної до абата Шарля Ейнара від 27 січня – 1 березня 1844 року (з Яготина в Швейцарію); див. також: Репнина В.Н. Шевченко в Яготині / В.Н. Репнина. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/dod1962.htm>. – Переглянуто 18 квітня 2013 р.
8. Шевченко Тарас. Збір. творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – 784 с.; Т. 5 [Щоденник]. – С. 496.

The article deals with the creative work of diaspora Shevcheko expert Pavlo Bogatskyi, in particular modelling of the image of Taras Shevchenko in his research «Theory of Lonely Heart (Intimate page of T.G. Shevchenko's biography)». The attention is paid to the female images of Shevchenko in his creative work, as well as receptions of the author of the article as for revealing of intimate page in personal life of Taras Grygorovych Shevchenko.

Key words and word-combination: Pavlo Bogatskyi, Taras Shevchenko, intimate pages, literary reflection, metatextual commentary, Shevchenko study studios.

Отримано: 13.05.2013 р.

УДК 322:37

О. В. Огірко

*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького*

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ В ЗАПРОВАДЖЕННІ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В СИСТЕМУ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Стаття присвячена ролі українських Церков в запровадженні християнської етики в систему духовно-морального виховання шкільної та студентської молоді. Розглянуті історичні та педагогічні особливості християнської етики. Вказано на значення Біблії перекладу Івана Огієнка у цьому процесі.

Ключові слова і словосполучення: церква, УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП, християнська етика, Біблія, митрополит Огієнко.

Після проголошення незалежності України з 1991 р. в українському суспільстві розпочалося духовне відродження, – і в багатьох державних школах нашої держави стихійно розпочалося викладання предметів духовно-морального спрямування, які мали назви «Християнська мораль», «Катехизація», «Біблія», «Біблієзнавство».

У 1992 р. відомим дисидентом, поетесою, народним депутатом України, начальником Львівського обласного управління освіти Іриною Калинець було підписано наказ «Про запровадження в середніх загальноосвітніх школах факультативного курсу «Основи християнської моралі» в 5-7 класах».

Із цією метою у вересні 1992 р. було запроваджено експериментальну підготовку вчителів християнської етики на базі Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Своєю становленню у Львівській області християнська етика завдячує, перш за все, її духовному проводу – священикам, людям з особливою благодаттю. Це елітний субстрат владик та отців УГКЦ: Архиепископ д-р Мирослав Іван кардинал Любачівський, єпископ д-р Любомир Гузар, єпископ д-р Софрон Мудрий, о. д-р Іван Музичка, о. д-р Ігор Мончак, о. д-р Тарас Олійник ЧСВВ, о. д-р Діонісій Ляхович ЧСВВ, о. д-р Гліб Лончина, о. ліценціат Матей Гаврилів, о. ліценціат Василь Зінько ЧСВВ, о. Степан Гриньків, о. Володимир Піговський, а також відносно молодше покоління священиків: о. Йосафат Воротняк ЧСВВ, о. д-р Мирон Бендик, о. Микола Витівський, о. Орест Фредина, о. Зеновій Хоркавий, о. Володимир Фарат, які стояли біля витоків предмета. Від УПЦ КП в підготовці вчителів активну участь взяв сам

Патріарх Філарет Денисенко, о. д-р Василь Жуковський, проф. д-р Дмитро Степовик. Від УАПЦ цією справою займався о. Євген Толочкевич, а від УПЦ МП – о. канд. фіз.-мат. наук Богдан Огульчанський, о. Микола Баранов, о. Андрій Ткачов та багато інших. Першими курсами підготовки вчителів керували впр. сестри-монахині Луїза Цюпа СНДМ та Любомира Надич СНДМ.

Велика заслуга у підготовці педагогічних кадрів для викладання предмета належить високоосвіченим мирянам-інтелектуалам: проф. д-ру Галині Сагач, поету Роману Хоркавому, педагогам Надії Гривнак, Антоніні Калашник, Романні Ковальській, Марії Якимець, Марії Влад, Галині Сохань, які є авторами книг, підручників та посібників з християнської етики.

Предмет виконує рішення № 216 від 7 жовтня 1997 р., прийняте на сесії Львівської обласної ради «Про вивчення у загальноосвітніх школах предмету «Християнська етика», якого ніхто не відміняв. Подібні рішення прийняли обласні ради Тернополя, Івано-Франківська, Рівного. З його прийняттям були зняті заборони на вивчення християнської етики в школі. При цьому бралось до уваги те, що сам принцип статті 35 Конституції України про відокремлення школи від Церкви не можна тлумачити як заборону закладу освіти поширювати вироблені релігією морально-етичні норми. Кожна людина має природне право на пізнання Бога і Його законів, тому це право не може бути обмеженим в загальноосвітніх школах. Навпаки, обов'язок навчальних закладів – допомогти підростаючому поколінню осгнути шляхи до пізнання вічних істин – основ моралі, закладених в книзі людства – Святому Письмі. Більше того, щоб формувати духовний світогляд молоді, самих уроків християнської етики замало. Всі вчителі-предметники мали б співпрацювати у цьому напрямку, підкреслюючи Боже начало у світських предметах.

Предмет «Християнська етика» не суперечить, а виконує нижчеперелічені нормативно-правові акти України:

1. Указ Президента України від 27.04.1999 р. № 456/99 «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян»;
2. Указ Президента України від 15.03.2002 р. № 258/02 «Про невідкладні заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя»;
3. Указ Президента України від 04.02.2003 р. № 74/03 «Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя»;
4. Постанову Кабінету Міністрів України від 03.11.2003 р. № 896/93 «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна – XXI ст.»);
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.03.2002 р. № 258/02 «Про затвердження заходів Міністерства освіти і науки України від 15.03.2002 р. № 258/02 «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя».

Християнська етика – це не тимчасова акція. Це і є той шлях, яким має йти виховання українських дітей. Тому питання про можливість чи неможливість продовження викладання предмету взагалі не повинно ставитися. Дбаючи про виховання молоді, Львівська область не збирається перевіряти в сумнівах моральне добро Заповідей Божих, даних 3,5 тисячі років тому, які були дороговказом для наших пращів протягом століть. Людство дотепер не знає кращої моралі, ніж та, що спирається на Бога.

Виховний потенціал предмету «Християнська етика» переоцінити важко. Предмет себе добре зарекомендував. Досвід праці свідчить про ефективність християнської етики, спостерігаються позитивні наслідки у зміні поведін-

ки учнів. Він однозначно сприяє духовному зростанню сучасної молоді, наверненню її до праведних основ життя. Крім цього, допомагає втілювати заходи запобіжного характеру у боротьбі зі злочинністю та насильством. Християнська етика стала консолідуючою силою у міжконфесійному компромісі. Через дітей предмет позитивно впливає на батьків, zdeформованих атеїзмом.

Предмет виховує чесну, благородну, відповідальну особистість, здатну жити і працювати у правовому демократичному суспільстві, шанувати Божі і державні закони. Християнська етика допомагає молодому поколінню переорієнтуватися з вартостей азійського (деспотичного) типу на вартості європейсько-демократичні. Християнське виховання передбачає внутрішній самоконтроль людини і відмову від зовнішнього нагляду, як це було при тоталітарній системі.

Християнська етика як складова частини філософії християнства і його Церкви покликана в нинішньому суспільстві вирішити проблеми духовно-морального виховання підостаючого покоління, вказуючи йому правдиві орієнтири для досягнення вічного щастя та засоби його досягнення.

Християнська етика – це наука про моральне добро людини на основі абсолютних вартостей, якими наповнена християнська культура. Християнська етика ґрунтується на універсальному моральному законі людства – десяти Заповідях Божих і двох головних заповідях Любові, а також на ділах милосердя щодо душі та тіла ближніх, євангельських радах і блаженствах. Християнська етика закликає шанувати Бога думками, словами, ділами, а також шанувати батьків, власне і чуже життя, чистоту, майно, честь, славу, гідність і почуття.

Християнська етика аналізує природу, внутрішню структуру моральної свідомості і моральних відносин, досліджує моральні поняття, які виражають моральні норми, принципи, що містять оцінку діяльності людей. Християнська етика закликає шукати найвище добро (благо) не тільки своєю розумовою діяльністю, але й на основі формування духовного світогляду, який відкривається у вічних правдах, об'явлених Богом у Святому Письмі, зокрема, у правдах про: створення світу; створення людини на образ і подобу Божу; відкуплення (спасіння) людства; останні речі (смерть, суд, пекло, рай). Християнська етика – це етика беззастережного послуху волі Божій, об'явленій через Ісуса Христа. Християнську етику породжують роздуми над буттям, засновані на Об'явленні Божому. Християнська етика базується на абсолютній моралі, що є вічною, незмінною та існує поза простором і часом. Християнська етика є складовою частиною християнської філософії.

Християнська етика є вченням спільним для всіх християнських конфесій в Україні та має за ціль: інформувати слухачів про моральне вчення християнства, яке містить у собі загальнолюдські цінності; виховувати молодь на засадах: правди – «і спізнаєте правду, і правда вас визволить» (Ів. 8.32); свободи, про що наголошував наш Кобзар: «в своїй хаті своя й правда і сила, і воля» та екуменізму за принципом: «Один Господь, одна віра, одне хрещення» (Ефес. 4.5); прищеплювати молоді низку моральних чеснот: мудрість, мужність, справедливість, стриманість, милосердя, миролюбність.

Християнська етика допоможе молодій людині з допомогою християнської релігії орієнтуватися в таких трьох основних питаннях:

В кого маємо вірити і, в що маємо вірити? – В єдиного Бога, Який є абсолютним Добром.

Що маємо робити, щоб чинити волю Господню? – Сповняти Заповіді Божі та діла милосердя.

Які слід уживати засоби, щоб досягнути спасіння? – Молитись, чинити добро, остерігатись зла і приймати святі Таїнства.

В історії християнства існувало три типи етики, кожний з яких має паралель в інших релігійних традиціях. Перший тип розуміє етику як вибір добра. Він має цільову орієнтацію і зосереджується, або на добродійностях, що необхідні для досягнення цілей, або на цінностях, якими ціль визначається. Добродійність підкреслював ще Аристотель, який вважав метою щастя, що досягається посередництвом досконалих дій і реалізації своїх можливостей. Другий тип християнської етики – вірність обов'язку. Якщо в деонтологічній етиці центральне місце займає поняття «правоти», то в християнській традиції обов'язок отожднюється з послухом Божому закону, даному в Об'явленні. До третього типу відноситься етика «відклик», в цьому випадку Божа природа і цілі представляють собою вищу норму, а не конкретний набір правил. Особливо важливий відклик на те, що Бог зробив для нас. Вважається, що віра і турбота про ближнього – це благий відклик на те, що зробив Бог. Цю етику можна також назвати й етикою взаємин або контексту. Християнська етика – це лише відповідь на Божу Любов, яка не є з обов'язку, але є належною. Вважають, що в християнському житті першочергове значення мають стосунки, а не принципи. Дії виникають із ставлення людини до Бога на основі заповіту і віри, а рішення приймаються в конкретних соціальних контекстах, що не виключають невизначеності.

Моральне богослов'я часто називають християнською етикою. Християнська етика є частиною теології, яка світлом християнської віри і розуму вивчає директиви, дотримуючись їх, щоб досягти кінцевої мети. Моральне богослов'я називають етикою поведінки. Воно має завдання описати цю поведінку, оцінити саму людину, якою вона є, і якою повинна бути. У цьому значенні теологія називається етикою людини. Саме ця етика займається формуванням характеру, моральних звичок людини і завжди спонукає людину питати себе, якою вона є і, якою має бути. Християнська етика є частиною теології і об'єктом її є норми і правила поведінки, що мають послужити для досягнення людиною її життєвої мети – Царства небесного.

Загальнолюдська етика містить у собі елементи християнської етики, які є пізнані природним людським розумом. Християнська етика доповнює й облагороджує природну етику, додаючи об'явлені правди і поширюючи природні правди, пізнані людським розумом. Вона містить у собі природну етику, тобто сукупність правил поведінки, проголошені здоровим глуздом. Християнська етика увірвала в себе все те найкраще, що досягнуто філософською етикою, облагородивши його вченням Ісуса Христа, Словом Божим.

Християнська етика є могутнім виховним засобом у формуванні богословських, моральних і громадських чеснот. Вона сприяє для досягнення людиною Бога як найвищого добра. Особиста християнська етика наголошує на вірі та вшануванні Бога. Вона відкриває шлях до мети через молитву, через любов до Бога і ближніх. Християнська етика сприяє утвердженню національної свідомості та належно оцінює гідність людської особи. Вона вивчає поведінку людини як свободної істоти у напрямі до остаточної мети – досягнути Царство Боже. Основою цієї науки є відповідальність перед Творцем за превеликий дар свободи.

Християнська етика – це віра, надія й любов у добро. Вона, визнаючи об'єктивність добра й зла, чеснот і вад, може бути пізнана та визнана неупередженим природним розумом. Фактично всяка об'єктивна етика є одночасно християнською.

Християнська етика базується на теїзмі, що є основою християнської філософії та навчає, що Бог є абсолютно вічний Дух, що не лише створив світ і все живе в ньому, але постійно цим світом і кожною окремою людиною опікується. Вона допомагає пізнати молоді, який є Бог і якою повинна бути людина, та вказує дорогу до того як стати досконалою людиною.

Філософською основою християнської етики для представників католицької Церкви є христоцентризм (Христос є центром навчання), для представників протестантських Церков – фідейцентризм (віра є центром усього), а для представників православних Церков – теоцентризм (Бог у Пресвятій Трійці є центром навчання). Проте спільними для всіх залишаються біблійні моральні настанови та наука Ісуса Христа. Християнську етику не випадково називають етикою любові, бо Сам Христос є втіленням Любові: «Це Моя заповідь, щоб ви любили один одного, як Я вас полюбив!» (Ів. 15.12).

Таким чином, християнська етика є могутнім засобом духовно-морального виховання молоді, яка включає в себе моральний закон людства – Десять Заповідей Божих, моральні цінності та чесноти, а також моральність, втілену в Ісусі Христі – Богочоловіку, Його науці та святих, що Його наслідували.

У 1997 р. глави трьох обласних держадміністрацій Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей прийняли спільну історичну ухвалу «Про обов'язкове введення християнської етики в 1-11 класах середніх загальноосвітніх шкіл». Представники чотирьох традиційних українських Церков: греко-католицька (єп. Любомир Гузар), православна Київського патріархату (єп. Андрій Горак), автокефальна православна (єп. Макарій Малетич), православна Московського патріархату (єп. Августин Маркевич) погодили Програму християнської етики для учнів 1-11 класів загальноосвітніх шкіл. Сесія Львівської обласної ради 8 жовтня 1997 р. прийняла рішення про вивчення християнської етики у загальноосвітніх школах Львівщини, відповідно до розробленої програми.

Ухвала була прийнята з нагоди 1000-ліття хрещення Київської Русі. Вона дозволила розширити процес викладання «Християнської етики» на всі школи трьох областей, стимулювала до цього спільноти інших регіонів і сприяла навчально-методичному та професійному забезпеченню цього процесу, враховуючи, що на той час уже було підготовлено відповідну кількість учителів християнської моралі.

У 2004 р., на 13-му році незалежності України, до процесу духовно-морального виховання шкільної молоді прилучилася столиця України. У Києві розпочалося викладання предмету «Етика: Духовні засади» в експериментальному навчальному закладі під назвою «Український навчальний коледж ім. Сухомлинського (ЗОШ № 272).

8 липня 2005 р. Президент України В. Ющенко своїм Указом дав доручення №1-1/657 щодо подолання морально-духовної кризи українського суспільства, поєднання зусиль держави, громадянського суспільства та Церкви у створенні високодуховного виховного середовища, забезпечення морально-етичного виховання учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах країни.

26 липня 2005 р. Міністр освіти і науки С. Ніколаєнко підписав відомий наказ № 437 Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства. На той час вже у 17 областях України, містах Києві та Севастополі – загалом у 4020 загальноосвітніх навчальних закладах, – вивчалися предмети духовно-морального спрямування.

Відповідно, вивченням цих предметів було охоплено близько 356000 учнів, що складало 7% від загальної кількості молодого покоління Української держави. Більшість учителів України на курсах перепідготовки безоплатно отримали Біблію перекладу о. д-ра І. Огієнка, яка стала для них базовим джерелом для викладання християнської етики.

В наказі про викладання предметів духовно-морального спрямування, зокрема, йшлося про те, що з метою дотримання ст. 35 Конституції України щодо «права кожного на свободу світогляду і віросповідання», надати батькам право вибору вивчення дітьми, починаючи з 2005/2006 н. р. предмета «Етика»

у 5-6 класах або факультативних курсів морально-етичної проблематики, що апробуються в регіонах, за умови кадрового та навчально-методичного забезпечення з відповідним грифом Міністерства освіти й науки України.

У 2005 р. і в державних школах України було введено обов'язковий курс «Етика» для 5-6 класів загальноосвітніх шкіл, а предмети духовно-морального спрямування були переведені в розряд факультативних. Спільну програму викладання предмета розроблено і погоджено представники ряду християнських конфесій, а саме: Української православної Церкви Московського Патріархату, Української православної Церкви Київського Патріархату, Української автокефальної православної Церкви, Української греко-католицької Церкви, Римо-католицької Церкви в Україні, Церкви християн віри євангельської України, Української християнської євангельської Церкви, Української лютеранської Церкви, Церкви євангельських християн-баптистів, Церкви адвентистів сьомого дня.

У 2010 р., на 19-му році незалежності України, в результаті тривалої праці численного колективу у складі представників духовенства, науковців та вчителів-практиків різних конфесій та регіонів України за активної участі представників Острозької академії було підготовлено програму з «Основ християнської етики» для 1-4, 7-11 класів, яка отримала гриф МОН України «Рекомендовано». Цю програму підтримали християнські конфесії України.

В грудні 2012 р. вперше в Україні було створено науково-дослідницьку лабораторію християнської етики, християнської психології та християнської педагогіки при Національному університеті «Острозька академія», а також прийнято Навчальну програму підготовки вчителів курсів духовно-морального спрямування (на основі християнського віровчення), яку написав авторський колектив під керівництвом доктора педагогічних наук, професора, декана гуманітарного факультету Національного університету «Острозька академія» о. Жуковського В. М. Програму рекомендовано МОН України.

Список використаних джерел:

1. Бендик М. Християнська етика / М. Бендик та ін. – Львів : Свічадо, 1998. – 159 с.
2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту (пер. д-ра І. Огієнка (митр. Іларіона). – Лондон : Британське Біблійне товариство, 1954. – 1523 с.
3. Влад М.В. Основи християнської етики : навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів (1-11 кл.) / М.В. Влад, В.М. Жуковський, М.М. Николин, О.В. Огірко ; [гриф МОН України, протокол 1/П – 6347 від 13.07.2010 р.]. – Львів : Свічадо, 2010. – 136 с.
4. Жуковський В.М. Навчальна програма підготовки вчителів курсів духовно-морального спрямування (на основі християнського віровчення) / В.М. Жуковський, О.В. Огірко, М.В. Влад, А.В. Свтодок ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти (Гриф МОНУ). – К., 2012. – 70 с.
5. Огірко О.В. Християнська етика : навчальний посібник / О.В. Огірко. – Острог : Національний університет «Острозька академія»; Суми : Ярославна, 2012. – 324 с.

Article is devoted to the role of Ukrainian Churches in implementing a system of Christian ethics in spiritual and moral education of school and university students. The historical and pedagogical features of Christian ethics. Specified by the value of the Bible translation of metropolitan Ogienko in this process.

Key words and word-combination: Church, UGCC, UOC KP, UAOC, UOC MP, Christian ethics, Bible, metropolitan Ogienko.

Отримано: 6.06.2013 р.

В. М. Подрига

*Полтавський національний педагогічний університет
імені Володимира Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АРХЕТИПІВ КОЛЕКТИВНОГО НЕСВІДОМОГО У ПРОЗІ О. СОМОВА

У статті розглядаються особливості художньої інтерпретації архетипів колективного несвідомого у російськомовному художньому доробку О. Сомова. Стверджується, що белетрист в умовах, коли відбулося руйнування української культури, духовне спустошення представників провідної верстви, намагався поєднати процеси дегуманізації суспільства, відшукати ідеали його розвитку в архетипах, що притаманні національному міфологічному мисленню.

Ключові слова і словосполучення: архетип, інтерпретація, міфологічне мислення, проза.

У 1820-х роках в українському письменстві відбувався процес становлення художнього феномена – романтизму. На думку літературознавця Д.С. Наливайка, «найзначнішого розвитку в українській літературі набула течія народно-фольклорного романтизму, що зумовлено соціальним станом тогочасної України та її національної культури» [5, с.275].

Українські письменники, зазнаючи впливів поетики романтизму, застосовували зразки українського фольклору, намагаючись наблизитися до розуміння душі народу, надати своїм творам яскравого національного колориту. Показовими в цьому плані є міркування О. Сомова, який вважав, що «словесність народу є промовистою картиною його моралі, звичаїв і стилю життя» [7, с.166]. Письменник визнавав, що література може бути народною лише тоді, коли ґрунтуватиметься на «моралі, поняттях і способі думок» [7, с.172] одновірців.

Під впливом української уснопоетичної творчості у оповіданнях та повістях він створив міфологічну модель космосу, що за своїми світоглядними, культурними параметрами відповідає народній і пов'язана з її емоційним, естетичним, моральним, психологічним кодами. Вивчення поганської міфології українським митцем першої половини XIX століття спричинене намаганням з'ясувати світогляд, особливості бачення Всесвіту українцями.

Художню спадщину О. Сомова досліджували українські та російські літературознавці. Н. Петруніна вивчала творчу особистість О. Сомова у зв'язках з іншими митцями 1820–1830-х років (стаття «Орест Сомов и его проза»). Літературознавець З. Кирилюк досліджувала творчість О. Сомова в системі російсько-українських культурних зв'язків, розглядала його діяльність як російського письменника і критика доби О. Пушкіна (монографія «О. Сомов – критик та белетрист пушкінської епохи»). Її увага концентрувалася й на вивченні зв'язку творчості О. Сомова з українським фольклором. Учена визначила функцію усної народної творчості у творчому доробку митця (стаття «Фольклор в творчестве Ореста Сомова»), простежила трансформацію народного повір'я в його оповіданнях та творах О. Пушкіна й М. Гоголя (стаття «Творческое осмысление народного поверья в произведениях А. Пушкина, Н. Гоголя, О. Сомова»). Художня спадщина прозаїка привернула увагу й Т. Деркач, яка порушила питання впливу митця на розвиток української російськомовної романтичної прози (стаття «Орест Сомов та його роль у становленні й розвитку української ро-

сійськомовної романтичної белетристики»). У 2007 році Ю. Матвеева захистила дисертаційне дослідження «Орест Михайлович Сомов – літературний критик. Наукова біографія», у якому реконструювала життєвий шлях митця як рецензента, оглядача літератури, критика. Проте ці літературознавці не звертали увагу на особливості художньої інтерпретації архетипів колективного несвідомого у прозі літератора. Тому є потреба з'ясувати особливості художнього втілення образів колективного несвідомого українців у творчому доробку прозаїка.

Психоаналітик К.Г. Юнг, орієнтуючись на поняття першообразу, запропонованого давніми філософами, пов'язував його з колективним несвідомим, вважаючи, що архетип – «задана можливість певної форми уявлень» [8, с.332], а тому його потрібно осмислити, щоб наповнити певним змістом, «матеріалом свідомого досвіду» [8, с.331]. Учений обґрунтував ідею первинного образу, що є реалізацією архетипу в мистецтві, зокрема в літературі. Через архетипи люди отримують досвід від попередників, облаштовуючи так чи інакше власне життя, діяльність. Кожен письменник буде створювати образи, пов'язані з історичним, духовним, психічним досвідом свого народу.

Архетиповим у белетристиці О. Сомова є образ рідної землі (Великої Матері) – України, що увиразнюється у творах за допомогою топонімів, гідронімів та адміністративно-територіальних назв: Дніпро, Київ, Королевець, Золочів, Суми. Прозаїк не вважав територію України цілісною, а тому її образ розпадається на такі складові, як Малоросія й Україна. Таке бачення України спричинене її політичною та економічною несамостійністю, наслідком колоніальної залежності.

Міф урожайної і моральної України, створений у художньому доробку О. Сомова, увиразнює образ бажаного майбутнього, яке нерозривно поєднане з ідеальним минулим. Тому образ України в незакінченій повісті «Гайдамак: Малороссийская быль» трактується як символ рідного краю, сторона розкішної природи і щедрості її достатку, що є запорукою продовження роду українців, ознакою їхньої працьовитості. Його створено за допомогою прийому натюрморту: «Огромные груды арбузов, дынь, яблок и других плодов, коими небо благословило Малороссию и Украину, лежа рядами на подстилках по обе стороны площади, манили взор и вкус и свидетельствовали о плодородии края» [6, с.22].

Белетрист на основі романтичних засад поетизації колишнього життя нашого народу тлумачить минуле України як гармонійну систему, коли людина жила у відповідності з природними потребами: «Лет за пятьдесят Малороссия была страной поэтической... Простой народ пил, ел и дремал в роскошной лени зимою, зарывшись на печи в просо или овес» [6, с.38]. О. Сомов уявляв минуле життя українського селянина тихим, безтурботним. Але поруч цього змагував картини занепаду сільської ідилії на початку XIX століття. Тому пише про «художественные поля» [6, с.38], «полуразвалившиеся хижины», «заглохшие сором и крапивою улицы» [6, с.38], які свідчать про хаос у закріпаченій Україні.

Прозаїк створив власний міф урожайної України, протиставивши його реально закріпаченому і духовно сплюндрованому російським царизмом країні.

Досить яскраво в прозі О. Сомова розкривається архетип хати, що є символом рідного краю, безперервності роду, України. Як свідчить Ю. Липа, хата – «це те місце, де найбільш людина є людиною. Це – осередок людства для українця» [2, с.200], вона тісно пов'язана з поняттям рідної землі [2, с.200]. Міфопоетичні асоціації, пов'язані з образом хати у творчості українського прозаїка будуються на антитетичній моделі: хата як щаслива родина, суспільство, Україна і хата як усоблення бездуховності, а тому й нещастя родини, суспільства.

Помешкання українських панів кінця XVIII століття, за свідченням О. Сомова, мало чим відрізнялися від хатин простолюду, а тому й інтер'єр їх-

ніх осель був традиційним: «Будинки сільського панка були не многочисленны светлицами; иногда тесовые или чисто выбеленные стены с божницею, с простою дедовскою утварью составляли все их украшение; иногда стены пестрели и удивляли глаза простодушных гостей теми самыми или подобными тем изображениями, какими Котляревский убрал палаты царя Латина...» [6, с.39]. Образ будинку виступає символом єдності станів українців, узвичаєного облаштування осель і свідчить про спадкоємність традицій матеріальної культури.

З образом Великої Матері, хати нерозривно пов'язаний архетип жінки-матері, яка, на думку Ю. Липи, «єднає навколо себе родину» [2, с.179]. Такі героїні, паніатка Сластьона («Сватовство» О. Сомова), старенька Феона («Русалка») уособлюють материнство, а також пов'язану з ним ніжність, душевну теплоту, любов. Вони оберігають власних дітей від духовного звиродніння, працюють на добробут родин. Ці жінки – носії притаманних українкам рис: працьовитості, турботи, мудрості, високої духовності, людинолюбності; вони – берегині українських традицій, звичаїв.

Архетип мудрого старого також втілено у проза О. Сомова. Так, у повісті «Гайдамак: Малороссийская бль» митець створив образ попа Питирима, якого наділив характерними рисами ментальності протоукраїнців, які збереглися й до нашого часу – мудрістю та миролюбністю.

Звичайно, образ старого асоціюється з архетипом мудреця, котрий, на думку К.Г. Юнга, «є безсмертним демоном, який освітлює хаотичну темноту життя променем смислу. Це просвітлений, учитель і майстер...» [8, с.299-300]. Питирим наділений винятковою мудрістю, завдяки якій намагається допомагати співвітчизникам (гайдамакам) зміцнити віру. Він з'являється в той момент, коли твереза оцінка ситуації може врятувати від небезпеки. Проте його заклик помилувати грішника гайдамаки не почули.

У незакінченій повісті О. Сомова «Гайдамак: Малороссийская бль» яскраво змальовано ще одного старого, сліпого бандуриста без імені, який своєю грою та співом сколихнув душі слухачів, викликавши бурхливі емоції та сум за минулим життям, передовсім добою Гетьманщини, часами Хмельниччини, «временами истинно героическими, когда развившаяся жизнь народа была в полном соку своем, когда закаленные в боях и взрослые на ратном поле казаки бодро и весело бились с многочисленными и разноплеменными врагами, и всех их победили; когда Малороссия почувствовала сладость свободы и самобытности народной и сбросила с себя иго вероломного утеснителя, обещающего ей равенство прав, но тяжким опытом доказавшего, что горе покоренным!» [6, с.30].

Бандурист – символ єднання минулого й сучасного, він нагадує нащадкам про звитягу предків. Розширюючи символічне значення постаті співця, варто додати, що він – носій народного духу, зберігач історичної пам'яті. Співаючи про славне героїчне минуле, підкреслює колишню славу, увиразнює героїчний дух і патріотичні почуття гетьманів, козаків.

О. Сомов, увіснї до канви твору образ співця, зреалізував мотив національної туги, якою переймаються слухачі його пісень, що символізують зв'язок поколінь, сприяють підвищенню рівня самосвідомості і національної свідомості. Як зауважує І. Лїмборський, «бандуристові у творах тогочасних українських письменників відведено функцію єднальної ланки між вчорашнім і сьогоднішнім днем, а його співи викликають живі і щирі почуття слухачів, пробуджують у сучасників почуття гордості за своїх предків (Л. Боровиковський: «Бандурист»; «Баян»; А. Метлинський: «Бандура»; М. Костомаров: ««Дід-пасічник»; М. Шашкевич: «Бандурист»; Т. Шевченко: «Перебендя»)» [3, с.144]. Як переконуємось, прозаїк створив образ бандуриста під впливом національної романтичної традиції.

Шукаючи ідеальну модель держави в Козаччині, Гайдамаччині та в сучасному житті, осмислюючи соціально-національні типи українців, О. Сомов усвідомлює, що вона ґрунтується лише на духовно-світоглядних, культурних, моральних універсалиях, які вирізняють українців з-поміж інших народів. Тому в його прозі поетизуються такі одвічні чесноти та моральні якості українців, як воля, слава, мудрість, миролюбність, мужність, добродієність, безкорисливість, взаємодопомога. Літератор звертав увагу на ті суспільні, соціальні, культурні, історичні ідеали минулого, у яких виражено колективні прагнення народу, його дух, намагаючись консолідувати сили народу в боротьбі з колоніальною системою.

У творах О. Сомова опрацьовується мотив занепаду України на прикладах переродження української шляхти, яка, орієнтуючись на моду зі столиці, переймає звичаї, побут російського дворянства. Серед персонажів творів вирізняється безгосподарністю Максим Нешпета, жадібністю та гоноровитістю пан Гриценко, експлуатуванням селян пан Просечинський.

Окрім мотивів деградації духовності сучасної письменникові української шляхти (що дорівнює занепаду України), в його прозі звучить тема відродження держави через мудрих, духовних і працьовитих представників українства.

Ця особливість зближує творчість О.Сомова з художньою спадщиною Т. Шевченка, який висловив ідею «смерті України» та її воскресіння. Г. Грабович зазначає, що у творчості Т. Шевченка втілювалася ідея майбутнього України, яке настане після занепаду, «смерті України», а тому «сучасний стан буття з його фальшивим розумом і фальшивою мораллю замінить триумф ідеальної спільності людей» [1, с.174]. Як і в поета, у творах прозаїка звучить думка про відродження України через формування духовної еліти нації. О. Сомов опрацьовує образ матеріально і духовно багатой України як ідеальної спільноти людей, основними рисами яких є працьовитість та високі моральні якості. Рідна земля у його творах, як і у свідомості українців, уособлює і захист, і материнську опіку, і неперервність життя хліборобської нації.

Відтворюючи часи Київської Русі, добу Гайдамаччини, життя в Україні кінця XVIII – першої третини XIX століть, О. Сомов ухаживив символічні для нашого етносу соціальні типи: богатира, бандуриста, гайдамака, чумака, козака, увиразнивши їх тими рисами українського національного характеру, яких бракувало сучасникам прозаїка: мудрістю, миролюбністю, відважністю, самопожертвою, безкорисливістю, взаємодопомогою, волелюбністю, працьовитістю, справедливістю, готовністю боронити рідний край.

З історичною долею українців тісно пов'язаний етнотип воїна, який у творах О. Сомова втілений у образах гайдамаки-козака Кирика (Гаркуші), козака-чумака Леська («Гайдамак: Малороссийская быль»), витязів Кончислава («Купалов вечер»), Велесила («Блуждающий огонь»), козака Федора Блискавки («Киевские ведьмы»). Цим героям притаманні такі якості, як волелюбність, любов до рідного краю, прагнення духовної та фізичної незалежності (власної і колективної), працелюбство, готовність боронити свою батьківщину і православному віру, почуття товариства, жертвність.

Основна увага О. Сомова зосереджена на відображенні таких соціально-історичних типів, як козак та гайдамака. Звернення до постаті козака (реєстровця) – захисника і оборонця народу – у його творчості зумовлюється нагальною потребою дати приклад для недієвих українців, спонукати їх до активної життєвої позиції.

Письменник зосереджує увагу на відважності козаків, яку вони перейняли від предків-дружинників, воєвод та князів. Наділяючи своїх героїв такою рисою характеру, як мужність, О. Сомов утверджує думку про потребу захи-

щати України на початку XIX століття від закріпачення та духовного руйнування. Недарма Гаркуша з повісті О. Сомова «Гайдамак: Главы из малороссийской повести» називає гайдамаків козаками.

Козаки у творах О. Сомова зображені веселими, легковажними у ставленні до життя, марнотратними. Це і Лесько з незавершеної повісті «Гайдамак: Малороссийская быль» і Федір Блискавка з оповідання «Киевские ведьмы». Не останню роль у змалюванні запорожця як розбишаки відіграла та обставина, що на початку XIX століття була популярною тема розбійництва, яка, нашаровуючись на створений імперський міф про козаків, опрацьовувалася і в літературі.

Спадкоємцями волелюбного духу січовиків, яких у XVIII столітті закріпачила Російська імперія, стали гайдамаки, тому портрет Гаркуші (Кирика), змалюваний у незакінченій повісті О. Сомова «Гайдамак: Малороссийская быль», нагадував образ козака. Саме цей ватажок вербує до загону месників сміливих чумаків, які теж не забули про козацьку звитягу предків. Переорієнтація чумака на козака у творі О. Сомова – зворотній процес проблеми перекваліфікування реальних козаків у господарників (хліборобів, чумаків), які під впливом колонізаційних процесів, передовсім, знищення Єкатериною II Січі, перестали бути захисниками рідної землі.

Образ Гаркуші, створений у прозі О. Сомова, змалювано в душі народних переказів, а тому він трактується як захисник соціальних прав народу. На створенні його портрета позначилася характерна риса: від реальної історичної особи автор бере лише ім'я, а вчинки, характер моделює відповідно до уявлень народу та власного бачень постаті.

Основна риса образу Гаркуші – прагнення справедливості, що є однією з основних чеснот українців. Саме вона і визначає вчинки героя, який намагається покарати тих, хто живе не за законами християнського милосердя та братолюбства, передовсім, зажерливе панство. Якщо кваліфікувати вчинки персонажа Гаркуші з повісті О. Сомова «Гайдамак: Главы из малороссийской повести», то вони відповідають реальним діям ватажка: обидва нападають на маєтки тих панів, які визискують своїх кріпаків.

На перший погляд може здатися, що дії гайдамаків споріднюють їх із грабінниками. Як писав П. Мірчук, «напади дійсних гайдамаків скеровувалися лише проти польських панів, і цілком нападу була помста за кривду, що їх заподіяли польські пани українському населенню» [4, с.158]. Літератор, створюючи образ Гаркуші, стверджує, що його бунтарство викликане не прагненням особисто збагачення, а соціальною несправедливістю. Вчинки ж ватажка – правильні, адже він карає кривдників і експлуататорів. Персонаж Гаркуша, створений у повісті О. Сомова, уособлює таку рису українця, як прагнення соціальної справедливості. У творі «Предания о Гаркуше» Г. Квітка-Основа яненко хоча й засуджує стихійну і самовільну каральну діяльність Гаркуші, але змушений визнати, що вона справедлива, бо породжена умовами реальності. Зображений гайдамацький рух у прозі О. Сомова – стихійний, не опертий на народні маси, як це було насправді, а тому не відтворений широко, як у поемі Т. Шевченка «Гайдамаки».

Отже, відтворюючи національні образи-архетипи рідної Великої Матері, жінки-матері, хати, мудрого старого (попа, бандуриста), воїна (козака, гайдамаки), О. Сомов утверджує культ матеріально і духовно багатой України, що є символом захисту, материнської опіки, щасливої родини, неперервності життя хліборобської нації, збереження культурних традицій, духовності. Подальший розгляд інтерпретації архетипів колективного несвідомого у творах О. Сомова допоможе глибше проникнути в особливості індивідуальної поетики прозаїка.

Список використаних джерел:

1. Грабович Г. Поет як міфотворець : семантика символів у творчості Тараса Шевченка : [переклад з англ. – 2-е виправлене й авториз. вид.] / Григорій Грабович. – К. : Часопис «Критика», 1998. – 206 с.
2. Липа Юрій. Призначення України / Юрій Липа. – [2-е незмінне видання]. – Нью-Йорк : Накладом Української книгарні «Говерля», 1953. – 308 с.
3. Лімборський І. Оссянізм в українській літературі / Ігор Лімборський // Всесвіт. – 1999. – № 5-6. – С. 141-146.
4. Мірчук П. Коліївщина : гайдамацьке повстання 1768 р. / П. Мірчук. – Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1973. – 320 с.
5. Наливайко Д.С. Романтизм / Д.С. Наливайко // Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст. : [довідник] / [редкол.: В.Г. Дончик та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – С. 273-275.
6. Сомов О.М. Купалов вечер : избранные произведения / Орест Сомов ; [составление З.В. Кирилук]. – К. : Дніпро, 1991. – 558 с.
7. Сомов О.О. романтической поэзии / О.М. Сомов // «Их вечен с вольностью союз». Литературная критика и публицистика декабристов / [сост. С.С. Волка]. – М. : Современник, 1983. – С. 158–173.
8. Юнг К.Г. Дух в человеке, искусстве и литературе / К. Г. Юнг ; [научн. ред. перевода В. Поликарпова]. – Минск : Харвест, 2003. – 384 с.

The article deals with peculiarities of artistic interpretation of national archetypes in the Russian-language creative heritage of O. Somov. It argues that the belletrist tried to explain the processes of dehumanization of the society and find ideals for its development in the archetypes inherent in the national mythological thinking, when the Ukrainian culture became subject to destruction and representatives of the leading part of the society became spiritually shallow.

Key words and word-combination: archetype, interpretation, mythological thinking, prose.

Отримано: 28.08.2013 р.

В. Т. Поліщук

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

**ПАВЛО ФИЛИПОВИЧ ПРО ПЕТРА ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО
ТА РАННІЙ УКРАЇНСЬКИЙ РОМАНТИЗМ**

У статті наведено ряд присутніх думок П. Филиповича про творчість П.П. Гулака-Артемовського – від сухувато-колючого аналітизму до визнання ролі поета у шуканні нових літературних шляхів.

Ключові слова і словосполучення: копляревщина, етнографічна окремішність, вульгарно-соціологічні міркування, романтична балада, шукач нових літературних шляхів.

Павло Филипович, талановитий письменник і вчений, був одним із найсумлінніших дослідників раннього українського романтизму, залишив цілу низку вдумливих розвідок відповідного змісту («До історії раннього українського романтизму», «Шевченко і романтизм», «До студіювання Шевченка та його доби», «Шевченко і Гребінка», «Українська стихія у творчості Гоголя»

та ін.), розглядаючи явище раннього українського романтизму в органічній сув'язі з романтичними тенденціями в російській та західноєвропейських літературах. Якоїсь бодай невеликої окремої статті про П. Гулака-Артемівського П. Филипович не написав, але в інших його студіях, у т.ч. й названих вище, ім'я одного з перших класиків нового українського письменства фігурує доволі часто. Та це і природно, бо, по-перше, П. Гулак-Артемівський відігравав таки ж помітну роль у літературному житті України першої половини XIX ст., а по-друге, П. Филипович був дуже глибоким знавцем джерельної бази того часу, спеціально студював її, а також був уважним обсерватором усього тогочасного літературного життя. Зосереджений спочатку на студюванні передпушкінської та пушкінської пори в російській літературі, П. Филипович згодом (після 1917 р.) зосередив свій аналітичний погляд на паралельній тому часові творчості українських авторів, серед яких був і П. Гулак-Артемівський.

Треба зауважити, що П. Филипович як літературознавець і критик був дуже стриманим в оціночних емоціях, строгим і принциповим (правда, до певного часу, про що нижче), безперечно віддавав перевагу фактам над емоціями.

Оцей його сухувато-колончий аналітизм виявився і в деяких судженнях, одним із фігурантів яких був Петро Гулак-Артемівський. Скажімо, Павло Филипович без усякого піетету й захоплення, як це траплялося неодноразово до нього й після нього, поглянув на перші десятиліття становлення нової української літератури, започаткованої І.Котляревським, а вслід за ним П. Гулаком-Артемівським, Г. Квіткою та ін. Учений, звісно, не піддавав сумніву фундаментальну значимість появи в нашому письменстві «Енеїди», «Пана та Собаки», «Марусі», він просто уважніше і прискіпливіше вглянувся в літературний контекст і літературний часопростір перших десятиліть XIX ст., в той час, який прийнято було називати часом українського літературного відродження, вглянувся і констатував: «Тільки українська література, про відродження якої після 1798 р. так охоче, іноді з великим навів'язалом, пишуть наші критики та історики літератури, дуже поволі розвивалася, занадто вузькими шляхами йшла, несміливим голосом доводила своє право на існування. Яке ж це справді «відродження», коли після «Енеїди» (що мала значний успіх) тільки через десятиліття, року 1807-го, в журналі «Вестник Европы» з'явився новий твір – українською мовою та в старій манері <...>, коли в дальші десятиліття теж можемо назвати лише окремі нечисленні твори кількох письменників, що часто й не друкують своїх спроб, не вірять і в свої сили, і – головне – в придатність самої мови української для широкого літературного вжитку» [1, с.10-11]. Якраз серед тих «кількох письменників» літературознавець називає й П.Гулака-Артемівського, більше того – на його прикладі базує свій присуд: «Друкуючи року 1827-го (через тридцять літ після виходу «Енеїди»!) «Рибалку» Гулака-Артемівського – переробку з Гете, М. Каченовський, редактор «Вестника Европы», прихильник українського слова, просив у передмові «снисхождения к наречию многочисленных однородцев, соотечественников и сограждан наших»: зазначав, що сам автор (тобто – П. Гулак-Артемівський – В.П.) у листі до редактора називає українську мову «языком почти уже забытым мною» і нерішуче ставиться до її можливостей, і «между прочим, и по влечению любопытства захотел он попробовать, нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные, возвышенные, не заставляя читателя или слушателя смеяться, как от Енеиды Котляревского и от других с тою же целью написанных стихотворений» [1, с. 11]. Зауважимо на цій вельми цікавій цитаті, до останніх рядків якої повернемось пізніше, а про згадані в ній «нерішучість» і «влечення любопытства» П. Гулака-Артемівського скажемо тут.

Обов'язково треба зауважити й на тому, що дуже відчутну жорсткість оцінок, даних П. Филиповичем першим класикам нової української літератури, можна й варто пояснювати тим, що їх він оприлюднює в статті «Поет огненного слова», присвяченій Т. Шевченку. Цілком природно, що особистісна соціально-психологічна, а тим паче соціально-політична інертність перших класиків різко контрастувала з відомою принциповістю чи й радикалізмом відповідних Шевченкових позицій. Саме звідси такий Филиповичів критичизм щодо попередників Т. Шевченка: «Якого-небудь реформаторства, вогню ідеї, зворушенню духовного немає в згаданих письменників. Особливо визначається їхній консерватизм політичний: трудно знайти і в російській літературі таких вірних слуг «Білого царя», як Котляревський, Гулак-Артемовський, Митлинський... Особливо помітно виступає духовний консерватизм попередників Шевченка, коли згадаєш, що в Росії, в границях якої розвивалась українська література, письменники-дворяни – Радищев, Грибоєдов, Пушкін, Рилєєв, Лермонтов – борються з оточенням, протестують, горять, гинуть» [1, с.12].

Як бачимо, П. Филипович вдається і до облюбованої порівняльної методи задля увиразнення власних суджень. Він і далі розгортає цитовану вище думку, додаючи вже й певну літературознавчу семантику: «А в нас провінціально-буржуазний побут, родинне життя, обивательське оточення цілком задовольняли і «батька української літератури», і його наступників, особливо тих, що утворили так звану котляревщину... Анекдот, веселе або ідилічно-плачливе оповідання – не «холодне» і не «гаряче», а «тепле» – ось що найбільше улюбили ці письменники, «творці» нової української літератури. Прагнення подвигу, бажання дійсно відродити свою літературу, піднести її на рівень вселюдськості в них не знайдемо. Коли студюєш Котляревського, Квітку, Гулака-Артемовського та інших, то ясно бачиш також, що головним стимулом їхньої творчості, спокійної і самовдоволеної, було не дійсне національне почуття, не виразне відчуження слова – головного нерва духовного життя народу, а почуття своєї етнографічної окремішності від великоруської народності...» [1, с.12]. Далі П. Филипович відзначає також і певну «вторинну» реакцію українських письменників (передовсім І. Котляревського) на з'яву відповідних за жанром чи тематикою творів у російській літературі. Присуди, як бачимо, справді вельми жорсткі, але, треба визнати, мотивовані, особливо ж беручи до уваги проєкцію на Шевченка.

Аби не розривати в цій розвідці «тему проєкцій» творчості перших класиків української літератури на постать і творчість Т. Шевченка, розглянемо тут ще одну працю П. Филиповича – «Шевченко в боротьбі з українською дворянсько-поміщицькою літературою», опублікованою 1934 р. Означення часу написання й публікування статті зовсім не випадкове, бо ж її писав уже «не той» П. Филипович, який писав у 1920-х роках. Залаяканий більшовицьким режимом, залаяканий репресіями щодо тих же побратимів-неокласиків, залаяканий фальшивим процесом «СВУ», це вже був не вдумливий, глибоко фальшивий і науково принциповий літературознавець, а зацькований обиватель, безпринципний у науковому й суто людському сенсі реалізатор вульгарно-соціологічного, «марксівського» літературознавства. Це вже була трагічна постать людини-вченого, яка на позір відмовилася від своїх же сповідуваних наукових позицій, один із «галілеїв» у нашій літературі тоталітарної доби.

Однаке ж, повернемося до названої статті. Навіть із її заголовка можна зрозуміти, що мовиться в ній про Т. Шевченка, який нібито боровся з «українською дворянсько-поміщицькою літературою», тобто з літературою своїх попередників і сучасників, серед яких неодноразово називається й П. Гулак-Артемовський.

Вістря своїх видимо вульгаризаторських критичних суджень П. Филипович спрямовує проти вже на той час засудженого режимом академіка С. Єфремова, свого донедавнього старшого товариша, соратника-шевченкознавця і близького земляка. Узявши за точку опори Шевченкову передмову до його ж невиданого т.зв. «Чигиринського Кобзаря» 1847 р., в якому Тарас Григорович доволі різко висловлюється про своїх літературних попередників, у т.ч. й про П. Гулака-Артемовського, який, мовляв, «у пани пошився», П. Филипович підводить під ті емоційні Шевченкові оцінки «класову» методологію й відповідно трактує постаті перших класиків нібито Шевченковим словом: «На початку своєї творчої роботи Шевченко виступав з поезією «На вічну пам'ять Котляревському», звертався з віршованим посланієм до Квітки-Основ'яненка, і в листі до останнього в грудні 1841 р., писав: «Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по-нашому або про наше». Тепер, – веде далі П. Филипович, – в другій половині 40-х років, Шевченко виразно усвідомлює, що представники української поміщицької літератури пишуть не про «наше» і не «по-нашому», хоч і беруть матеріал для своїх творів нібито з народного життя» [1, с.151]. За тими ж судженнями П. Филиповича, Т. Шевченко досить скоро «прозрів» у своєму ставленні до попередників, перестав лити «сльози замилювання» над їхніми творами, та ж «Енеїда» стала для Шевченка, мовляв, «вигвором ворожого класу». «Такий присуд, – нотує П. Филипович, – виходить з цієї системи думок, що сформувались у Шевченка в добу «трьох літ», він тісно поєднаний ідеологічно з такого ж роду висловлюваннями (в тій самій передмові) про Гулака-Артемовського, Квітку та ін., і треба рішуче руйнувати всякі концепції, що вихолощують в цитованих Шевченкових словах (про перших класиків – В.П.) класову суть і тлумачать їх як щось нав'язане сторонніми впливами й скороминуще» [1, с.151]. Можна нанизувати ще кілька схожих або й різкіших вульгарно-соціологічних міркувань літературознавця, в яких раз-по-раз фігурує і П. Гулак-Артемовський, але чи варто. І так зрозуміло, що аналізована стаття П. Филиповича цілком ситуативна, не без цілком зрозумілої кон'юнктури, і вона зовсім шгучно викривляє справжнє наукове розуміння П. Филиповичем місця й ролі в українській літературі її перших класиків, у т.ч. П. Гулака-Артемовського, як і видимо спотворює суть Шевченкової еволюції в його ставленні до попередників. Справді, після «трьох літ» і прихильності до кирило-мефодіївців Шевченко «іншими очима» поглянув на спадщину Котляревського, Квітки, Гулака-Артемовського й інших, але той погляд був зовсім не такий, яким його виставляв П. Филипович. Утім, це вже тема не для цієї розвідки.

Повернемось, однак, до «справжнього» П. Филиповича й до його справді наукових суджень про П. Гулака-Артемовського, про його місце й роль в історії українського письменства.

Добрий знавець європейського та російського літературного романтизму, П. Филипович не тільки погоджується з думкою про те, що перші паростки романтизму в українському письменстві зростив саме П. Гулак-Артемовський, а й глибше розкриває процес прищеплення цього явища на український літературний ґрунт. «Мені здається, перш за все, – пише вчений, – що поволі й обережно засвоювали українські автори нові течії європейського письменства, брали лише те, для чого був свій ґрунт в ту добу, добу відродження українського слова... Як про перший крок романтизму в українській літературі звичайно говорять про «Рибалку» Гулака-Артемовського (1827), баладу, перекладену з Гете» [1, с.63]. А далі П. Филипович цитує вже й нами цитований вище лист Гулака-Артемовського до редактора «Вестника Европы», де звертається увага й на ви-

користані Петром Петровичем при перекладі згаданої балади «малоросійські» пісні, певну їх стилістику. «Чудна, здавалося б на перший погляд, картина, – ще далі нотує вчений, – поет дає переклад європейського романтичного твору, а доводячи, що цей переклад можна зробити, посилається на українські народні жіночі пісні» [1, с.63]. Аргументуючи свої спостереження, П. Филипович стисло аналізує словесно-образну палітру балади «Рибалка», вказує на її своєрідність порівняно з німецьким і російським (Жуковський) варіантами цього сюжету, на стилетворчу функцію слововживань, зокрема й вигуків: «Ці вигуки, характерні для народних казок, «Енеїди» Котляревського, Квіточиних оповідань з народного побуту, надають баладі Гулака-Артемовського більше жвавости, конкретності, народного реалізму... Вигуки зустрічаються в бурлескних творах самого Гулака-Артемовського, що від них він хотів відійти в «Рибалці», але одним з словесних елементів їхніх скористався в перекладі і зробив і свій твір живішим, органічнішим. Пестливими ж словесними елементами пісні скористався він (Гулак-Артемівський – В.П.) для цього... цілком свідомо. Таким чином перша спроба пересадити романтику в українську поезію була тому вдала, що знайдений був свій ґрунт, на який можна було пересаджувати, – і на цьому ґрунті народної поезії, народної творчости виросла квітка, відмінна від німецької – простіша, живіша, ніжніша, навіть інше слово тут можна вжити – сентиментальніша...» [1, с.63]. П. Филипович зазначає, що романтичний «баладний почин» П. Гулака-Артемівського швидко підхопили інші українські автори, зокрема Л. Боровиковський, а згодом і Т. Шевченко, причому останній, як зазначає літературознавець, «висловлював думки, подібні до цитованих думок Гулака-Артемівського [1, с.64]». Тут малися на увазі судження обох класиків про роль у літературі народної пісні.

Певно, можна сказати, що П. Филипович бачив П. Гулака-Артемівського й тим, хто, можливо, й непослідовно, але все ж свідомо брався за подолання явища «котляревщини» в нашому письменстві. Про це може свідчити й цитоване вище твердження про бажання П. Гулака-Артемівського відійти в «Рибалці» від бурлеску. Ще ширше розгортає літературознавець цю тезу в статті «До історії українського романтизму» (1924) [див.: 2]. Реагуючи на працю М. Зерова «Нове українське письменство», П. Филипович не в усьому згоджується з автором нариса, котрий відносить ряд сучасників-наступників І. Котляревського до кола його наслідувачів («котляревщина»), у т.ч. й П. Гулака-Артемівського, у т.ч. не тільки в жанрі травестійної поеми, а й в інших жанрах (байка, ода, послання, «писулька»...). Павло Петрович сподівався, що в розвиток своєї праці М. Зеров «зверне належну увагу на перші кроки нової, відмінної від Котляревського літературної манери...» [2, с.68-69]. Сам же П. Филипович зауважує, що «Безперечно, ще в 20-30-х роках 19 століття поруч з міцним виливом «Енеїди» помітимо і виразний протест проти стилю Котляревського, і свідомі спроби дати щось інше» [2, с.69]. Таким першим свідомим шукачем нових літературних шляхів учений називає П. Гулака-Артемівського з його «Рибалкою» і «свідомим бажанням обминути Котляревського» [2, с.69]. І зовсім цікаве резюме з цих суджень про П. Гулака-Артемівського: «... письменник (хоч і мало продуктивний, не темпераментний) поруч з наслідуванням традицій (Гулак-Артемівський безумовно найвидатніший представник школи Котляревського) вже в середині 20-х років прямує до інших джерел – до народної пісні (своїї) і балади (чужої)» [2, с.69-70]. У цій же своїй статті П. Филипович указує, що вслід за П. Гулаком-Артемівським нові літературні шляхи, тобто не-травестійні, не-бурлескні, стали шукати і Квітка, і Гребінка, пишучи і «з певним ухилом в бік літературних традицій інших народів» [2, с.75].

Іще ширші міркування щодо царини стилю (стилів) у початковому періоді розвитку нової української літератури П. Филипович розгортає в розвідці «Українська стихія в творчості Гоголя» (1927). Він пише про «етнографічно-побутовий напрямок Котляревського та його наступників», про «сентиментально-романтичний напрямок, що виявився в захопленні народною ліричною піснею», і про «романтичний напрямок, що культивував тоді в українському письменстві переважно баладу фантастично-казкову...» [див.: 2, с.475-476]. Вельми показово, що в контексті розгляду кожного з названих напрямів фігурує П. Гулак-Артемівський із тим чи іншим своїм твором.

Утім, не тільки цариною стилю актуальна в контексті цієї розвідки стаття П. Филиповича «Українська стихія в творчості Гоголя». Не менш цікавими й цінними є спостереження вченого над тим, як виявився вплив П. Гулака-Артемівського на творчість українсько-російського геніального письменника – Гоголя. Те, що такий вплив був і що Микола Гоголь був добре обізнаний із творами П. Гулака-Артемівського, П. Филипович аргументує епіграфами з творів «харківського романтика» у деяких творах М. Гоголя [див.: 2, с.466], а також іншими запозиченнями: «Виразно позначився на творах Гоголя вплив Гулака-Артемівського. До XII розділу «Сорочинського ярмарку» дано епіграф з «Пана та Собаки», що позначився і на тому епізоді розділу, де «оба кума прийнялись всхлипувати навзряд». М.І. Петров зазначав уже, – продовжує П. Филипович, – що наймення сварливого подружжя в цьому оповіданні взято з байки Гулака-Артемівського «Солопій і Хівря». В.В. Гіппіус (гоголезнавець – В.П.) висловив думку, що мотив продажу душі чортові («Загублена грамота») можна виводити «не тільки з Гете та Жуковського, а й з балади Гулака-Артемівського «Твордовський»... Треба цю баладу Гулака-Артемівського згадати й у зв'язку з образом чорта в «Ночі проти Різдва»... [2, с.470, 471].

Павло Филипович аргументовано знаходить і видимі типологічні паралелі «від» П. Гулака-Артемівського «до» М. Гоголя «на вироблення розповідної манери Гоголевої» у «Вечорах на хуторі поблизу Диканьки». Зокрема, Гоголева передмова до «Вечорів» «являє собою типовий зразок живої «усної» розповіді з різноманітними артикуляційними рухами, і веде свою генезу не лише від усної словесності – анекдоту, казки і т. ін., а й від «післямов» Гулака-Артемівського до своїх творів, друкованих в харківському журналі «Украинский вестник» (1818-1819)...» [2, с.473]. Тут називаються «писульки» Гулака-Артемівського до «Солопія та Хіврі», «Пана та Собаки», «Дещо про того Гараська». «Розповідна проза Гулака-Артемівського, – стверджує П. Филипович, – допомогла Гоголеві виробляти свої стилістичні засоби...» [2, с.475]. Учений тут наводить розлогі цитати з «писульок» харківського професора.

У деяких інших працях П. Филиповича натрапляємо на цікаві інформаційно-аналітичні «зернинки» стосовно П. Гулака-Артемівського та окремих його творів. Скажімо, в розлогі статті «Відгуки Бюргерової «Ленори» в українській літературі» її автор веде мову про певну «українізацію» деяких перекладів згаданого твору і першість Гулака-Артемівського в такій практиці (мовиться про «українізацію» в дусі котляревщини – бурлескно-травестійну) [див.: 2, с.64, 85]. У нарисі «Соціальне обличчя українського читача 30-40-х рр. XIX ст.» П. Филипович цитує слова одного з учасників похорону П. Гулака-Артемівського, за якими (тобто словами) в 20-30-х рр. «сановные государственные люди, как Репнин, Паскевич и многие другие услаждали свои досуги» творами Гулака-Артемівського [див.: 3, с.20-21]. У тому ж нарисі його автор пише про сильне враження, яке справив Шевченків «Кобзар» на сучасників, серед яких називається й П. Гулак-Артемівський.

Отже, навіть попри відсутність окремих розвідок про П. Гулака-Артемівського, П. Филипович у різних своїх публікаціях зумів означити ряд вельми посутніх думок про одного з перших класиків нової української літератури.

Список використаних джерел:

1. Филипович П. Шевченкознавчі студії / П. Филипович. – Черкаси, 2002. – 220 с.
2. Филипович П. Літературознавчі студії. Компаративістика : статті, рецензії / П. Филипович ; упорядн. В. Поліщук. – Черкаси, 2008. – 644 с.
3. Филипович П. Літературно-критичні статті / П. Филипович. – К., 1991. – 192 с.

The article introduces some of the most fundamental ideas of P. Fylypovych about P.P. Hulak-Artemovsky's literary work – from his rigid and sarcastic analytics to his acknowledgement of the port's role in the search for new literary ways.

Key words and word-combination: imitation of Kotliarevsky's work, ethnographic uniqueness, vulgar social thinking, romantic ballad, searcher for new social ways.

Отримано: 16.04.2013 р.

УДК 811.161.2'282(477.43):811.161.2'373.21

І. М. Потапчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАРОДНІ НАЗВИ ЧАСТИН РІЧКИ ТА СПОСОБУ РУХУ ВОДИ В НІЙ У ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано реалізацію найменувань на позначення частин річки та способу руху води в ній у західноподільських говірках, відзначено нестійкість і коливання значень зафіксованих лексем, визначено типові загальноукраїнські елементи й ареальну специфіку номінацій географічних реалій.

Ключові слова і словосполучення: сема, лексема, семантика, західноподільське діалектне мовлення, народна географічна термінологія.

Професор Іван Огієнко у своїх працях закликав до збагачення українського словника завдяки записуванню «мовних ріжниць», тобто слів, які належать до «якогось українського діалекту» і визначають «мовні окремішності кожного села» [21, с.151-152]. І хоч з часу, як пролунали ці заклики, минуло вже вісімдесят років і у царині діалектології є значні наукові здобутки, та все-таки студії щодо функціонування різних тематичних груп лексики у говірковому мовленні так само актуальні. Сказане стосується й народної географічної термінології.

Зважаючи на відсутність системних студій над народною географічною термінологією (зокрема назвами гідрорельєфу), що функціонує у західноподільських говірках, запропонований матеріал видається нам цінним.

Завдання нашої статті: подати апелятиви на позначення частин річки та способу руху води в ній у народній географічній терміносистемі досліджуваної території, виявити закономірності функціонування лексем, простежити ареальні особливості.

На території області протікає 93 ріки, що належать до рівнинного типу.

Ріки південної частини області беруть початок з південного схилу Волино-Подільської височини і течуть на південь і південний схід. Спочатку вони течуть повільно, мають неглибокі долини, а потім переперізують

Товтровий кряж і течуть у глибоких каньйоноподібних долинах, береги їх чіткі, часто круті, скелясті, на їхньому шляху багато порогів і водоспадів.

Одна з найбільших в області і третя за розмірами в Україні ріка Дністер (стародавній Тирас). Починається він з північних схилів Карпат, з гори Розлуч поблизу с. Вовче Львівської області. У верхній течії Дністер має характер гірської ріки, в межах області – рівнинний. Русло ріки дуже звивисте, глибоко врізане. Дністер прорізує вапнякові породи і має круті високі скелясті береги. Ложе кам'янисте, у ньому в межах області 6 порогів [2, с.23].

Дністер – природна межа між Хмельницькою і Чернівецькою областями. У південній частині області протікає багато лівих приток Дністра. Найбільші з них: Збруч, Жванич, Смотрич, Студениця, Тернава, Мушка, Ушиця, Жорнівка, Баговичка, Рудка. Долини приток Дністра вузькі, русла рік глибоко врізаються у вапнякові породи, береги стрімкі, ложе здебільшого кам'янисте [2, с.25-26].

Збруч – друга за довжиною притока Дністра у Тернопільській області. По цій річці колись проходив державний кордон Росії з Австро-Угорщиною та СРСР з Польщею Нині річка тече на межі Хмельницької та Тернопільської областей.

Збруч спочатку тече у широкій заболоченій долині, але вже від смт. Підволочиськ долина глибшає і вужчає, а від с. Тарноруда стає глибокою і звивистою, зі стрімкими, дуже мальовничими схилами, особливо високими на відтинку, де Збруч перетинає Товтрову грядку [23, с.166].

Зважаючи на густу гідрологічну сітку досліджуваної території, очевидним є той факт, що тематична підгрупа номенів на позначення проточних і стоячих вод складається з численних специфічних апелятивів та тих назв, що повторюються при найменуванні інших географічних реалій.

Основну водоносну артерію на досліджуваному масиві називають досить однотипно. Інформанти наводять незначну кількість апелятивів, що передають поняття **'ріка'** («природний водяний потік, що тече у виробленому ним річищі і живиться за рахунок стоку з площі свого водозбору» [3, III, с.135]): *вода* (Стн, Шар, Св, Глд, Кл, Глш), *пот'ік* (Ярм, Мхл, Кр, Зст, Шшк, Чрн, Кзм, Ввс, Івх, Бл), *р'іка* (Блн, Влх, Чрн, Чрч, Трт, Ктгр, Дрв, Дмш, Пдлл, Пдл, Яб, Чрнв, СПр, Снк, ЯС), *р'ічечка* (Прд, Птч, Прс, Брж), *р'ічка* (вживається майже в усіх н. пп). Закономірно, що найчастіше вживані ГТ з наведеним значенням *р'іка*, *р'ічка*, засвідчені на всій території України [34, с.200]. За спостереженням П.П. Чучки, лексема *річка* є демінутивним утворенням від *ріка*, «проте є підстави гадати, що на семантичному рівні це розрізнення почало нівелюватися вже в давньоруській мові» [32, с.81]. Така особливість закріплена сучасною українською літературною мовою (*річка* 'те саме, що *ріка*' [26, VIII, с.578]). Тобто опозиція *р'іка* «велика ріка» : *р'ічка* «невелика ріка» нейтралізувалася, проте збереглася у назві *р'ічечка*. Як і в давньоруській географічній номенклатурі, дублетна назва до *р'ічка* ГТ *пот'ік* (пор. *р'ічка*, *потокъ* [32, с.81]). Завдяки метонімічному перенесенню виник апелятив *вода* 'ріка' (тс. зафіксовано у говірці с. Ясіня Закарпатської обл. [4, с.75]). Дослідниця І.П. Чепіга зазначає, що в староукраїнських текстах на позначення гідрооб'єктів засвідчено насамперед слово *водá* у значенні 'річка, потік' [29, с.44].

Для декларації семи **'витік річки'** мовці використовують такі лексеми: *ве'рх'і'їя* (Трт, Шмр, Кр, Мал, Зст, Крв), *верх* (Крмч, Стн, Яб) *ве'ршина* (МОлк, МКрч), *вит'ік* (Ярм, Мхл, Кр, Зст, Шшк, Чрн), *виток* (Чрч, Шдл, Ярм, Км, Мрз, Кзм, Крв), *Уе'ре'л'це* (Стн, Шар, Св, Глд, Кл, Глш), *початок* (у багатьох н.п.), *початочок* (Вшн), *те'ч'і'їя* (Шар).

Апелятивна назва *ве'рх'і'їя* з семантикою 'витік річки' (пор.: «3. Верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї» [26, I, с.335]) відома

не тільки в українських говорах [11, с.62-63], а й у російських та польських діалектах: рос. *верховье* [7, I, с.453]; п. *wierzchowie* [36, V, s.590].

Лексеми *верх*, *ве'ршина*, що мають по кілька значень у досліджуваних говірках, вживають і для передачі семантики 'витік річки' (див. у літ. мові: *верх* «Верхня, найвища частина чого-небудь, вершина // Поверхня землі, якої-небудь рідини» [26, I, с.334]; *вершина* «3. Початок, верхів'я яру і т. ін.» [26, I, с.337]).

Спільнокореневі географічні терміни *вум'ик*, *те'ч'їйа*, мотивовані дієсловом *текти*, згруповано навколо найчастотнішої лексики *виток* – фонетичного варіанта від загальноукраїнського *вiтiк* «місце, де річка бере початок» [26, I, с.512].

Уживання номена *Ye'pe'л'це* закономірне і виправдане, адже саме джерела дають водоносну силу річкам (пор.: «Джерелó. 1. Потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі» [26, II, с.262]).

Загальномовна лексема *почáток* («1. Вихідний пункт протяжності предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до того пункту; протилежне *кінець*» [26, VII, с.465]), що зафіксована в сучасних українських говорах [11, с.63], у географічній терміносистемі досліджуваної території набула специфічного значення: 'витік річки'.

Поняття '**гирло річки**', або місце, де річка впадає в море, озеро або в іншу річку, кінець нижньої течії річки, передають апелятиви *верх* (Івх, Схд, ВМ, Лшк, Цк, Кр, Мал, Зст, Крв), *ве'р'х'їйа* (Шдл, Св, ССм, Мрз, Бс), *ве'р'шок* (Глш), *вус'т'а* (Ярм, Чрн, Хпт, Орн), *гирло* (Стн, Крж, Мхл, Крмч, Км, Кр, Пдл, Шшк, Глд), *ли'ман* (Мрз), *вус'т'а* (Біл).

Представлені номени *верх*, *ве'р'х'їйа*, *ве'р'шок*, що поєднують антонімічні семантичні відношення, підтверджують існування опозиції за типом «низ» ↔ «верх» у географічній номенклатурі. Назви *верх*, *ве'р'х'їйа*, *ве'р'шок* 'гирло річки', за твердженням Й.О. Дзендзелівського, «можливо, пов'язується з давньою традицією, коли початком річки вважали її гирло, устя...» [13, с.139].

Апелятив *гирло* 'гирло річки' – найуживаніший майже на всій території України [13, с. 125] та й у межах західноподільського діалектного простору так само. Як зауважують етимологи, *гирло* – запозичення зі східнороманських мов; рум. *gîrlă* «гирло; рукав (річки); річка», молд. *гърлэ* «тс.», походить, очевидно, від болг. *гърло* «горло» [16, I, с.509]. Й.О. Дзендзелівський стверджує, що ГТ *гирло* із зазначеною вище семантикою почав уживатися внаслідок дуже давнього метафоричного перенесення від *гóрло* (псл. **gъrdlo* > дрс. *гърло* [13, с.125]). Абсолютний синонім до лексики *гирло* – лексема *вус'т'а* та її фонетичний варіант із типовим протетичним [в] *вус'т'а*, що задекларовані в небагатьох н. пп (див. *вустя*, *устьє*, *усте*, *устце*, *уця* 'у поліс. гов. [30, с.182]).

Спорадичне вживання номена *ли'ман*, очевидно, продиктовано аналогією річкових водних реалій до морських (у літ. мові «*Лимán*. Затока з морською водою в гирлі річки або озеро поблизу моря, іноді багате на грязі з лікувальними властивостями» [26, V, с.485]), або, можливо, збереженням давньої семантики: '*лимань*, расширенное устье *рчки*' [25, II, с.359]. Як зазначає П.П. Чучка, «в ареальному відношенні ... грецизм *лимень* [«морська затока»] вдається локалізувати на півдні давньоруської мовної території» [32, с.80].

На позначення семи '**старє русло річки**' мовці навели такі апелятиви: *руд'ка* (Всв), *русло* (Шар, ВМ), *ста'ра* 'р'ічка (Зст, Бс), *ста'ре русло* (Кр), *ста'рин'а* (Чрч, Кр, Чрн, Яб), *ста'ри'ця* (Ярм), *ста'ри'ця* (Пдл, Шшк, Глд, Крм, Хпт), *упе'ред п'лила цим бере'гом* (Бдн).

Якщо найуживаніший номен *ста'ри'ця* та його акцентуаційний варіант *ста'ри'ця* не виявляють зрушень у семантиці у порівнянні з літературною мо-

вою (див. «Старіця. 4. Старе русло річки» [26, IX, с.657]), то географічний апелятив *ста'рин'а* 'старе русло річки' демонструє дивергенцію семантики на вказаному рівні: «*Старіня*. Старі люди, старики // Батько і мати, батьки» [26, IX, с.657]. Назва *ста'риця* побутує з аналогічною географічною семантикою в західнополіських, подільських та степових говірках [33, с.226; 5, с.83].

Використання полісемантичного тельмографічного терміна *руд'ка* вказує на заболоченість цього географічного об'єкта. Лексема *русло* не містить конкретизації семантики, а лише закріплює відмінності у наголошуванні (див. літ. «*Русло*. Заглиблення в ґрунті, по якому тече річка, струмок і т. ін.» [26, VIII, с.912]).

Уживані в аналізованому семантичному ряду двослівні номені – атрибутивні словосполучення, побудовані за моделлю: відносний прикметник + іменник (*стара р'ічка*, *ста'ре русло*). Промовиста назва, що характеризує зміну русла річки, – синтаксична конструкція *йне'ред п'лила цим бере'гом*.

Географічну реалію '**поворот русла річки**' у західнополіських говірках мовці передають лексемами *заворот* (Кл), *закрут* (Шшк, Кзм, Брж, МКрч), *закрути'на* (Біл), *кол'цо* (Шар Шдл, Чрн, Хпт, Прд, Чрнв, Бс), *к'руча* (Лсг), *не'м'л'а* (ССм, МК), *пово'рот* (майже в усіх н. пп.), *т'ошчи'н йа'зик* (Кл).

Закономірно задекларовано найчастотніше побутування ГТ *пово'рот* (див. літ. «*Пово'рот*. 2. Місце, де що-небудь (дорога, вулиця і т. ін.) повертає, відхиляється вбік» [26, VI, с.691]). Спільнокоренева лексема *заворот* – похідне утворення від дієслова *завертати*.

Зовнішній вигляд утвореного річкою поворота став мотивувальною ознакою у найменуваннях типу *кол'цо*, *не'м'л'а* (див. аналогічні утворення у гов. Волині, зах.-поліс., на Кіровоградщині [9, с.135-136; 33, с.221; 6, с.84]). Назва *т'ошчи'н йа'зик* – яскравий зразок метафоричного переосмислення семантики у природничій термінології.

Словотвірне гніздо з коренем *крут-/круч-* становлять назви, похідні від прикметника *крутий* та дієслова *закрутити*: *к'руча*, *закрут*, *закрути'на*. Останню лексему, зважаючи на фіксацію в південно-західних говорах, уважасмо південно-західним регіоналізмом (пор. літ. «*Закру'тина*. діал. Закрут.» [26, III, с.170]).

Серед репрезентантів поняття '**розгалуження русла річки**' найбільше похідних утворень з префіксом *від-* та *роз-*: *в'іда'луже'н'а* (Кр), *в'ідо'роги* (Мрз, Вшн), *в'ідростки* (Кл); *роз'вилка* (Крж, Схд, Кр, Глд, Мрз, Кз, Куч, МОлк, МК), *роз'в'ілка* (Бл), *роз'лиў* (Стн, Івх, Чрч, Шар, Шдл, ВМ, Ярм, Мхл, Крмч, Мал, Пдл, Бдн, Зст, Шшк, ССм, Кл, Хпт), *роз'т'ік* (Св), *роз'сток* (Дрв). У цих двох групах назв завдяки префіксальним формантам спостерігається розвиток ознаки «відгалуження, відходження убік».

Серед назв гідрорельєфу найбільш поширений у діалектах української мови термін *розтік* у значенні «место разделения улицы или дороги на две, реки на два рукава» [25, IV, с.73]. У сучасній українській мові лексема *розтік* вживається в значенні «місце роздвоєння русла річки» [26, VIII, с.825; 16, V, с.536-537]. Апелятиви *расто́ка*, *розто́к*, *розто́ка* з семантикою 'разветвление русла реки, слияние двух рек' спостережено на території Чернігівсько-Сумського Полісся [30, с.182-183]. Лексеми *расток*, *ростоки* з таким самим значенням зафіксовані у словнику Е.М. Мурзаєва [19, с.478].

Ряд продовжують апелятивні назви *вила* (Чрн, Ввс, МК), *ру'каў* (Км), що стали ГТ завдяки метафоричному перенесенню: «*Вила*. Сільськогосподарське знаряддя з кількома довгими зубами на держакі, що використовується для піднімання, розтрушування сіна, соломи і т. ін.» [26, I, с.419]; «*Рукáв*. 2. Водяний потік, що відійшов у бік від головного русла; відгалуження ріки»

[26, VIII, с.905]. Номен *шир* (Гк) вживається з семантикою 'розгалуження русла річки', очевидно, завдяки акцентуванню ознаки «ширина»: «Те саме, що широчінь» [26, XI, с.455].

Ядро ряду, що передає семантику 'тиха, стояча вода біля берега', становить лексема *завод'*, наведена у багатьох н. пп. (див. укр. *заводь* «Невелика затока або частина річки з уповільненою течією; мілке місце озера, ставу; затон» [26, III, с.354]; діал. поліс. *заводь, зástий, зáтишок* 'тиха течія взагалі і біля берега' [30, с.183]). Неоднослівні назви *стої́йча во́да*, *ти́ха во́да*, *ти́ха стої́йча во́да* перебувають на периферії семантичного мікрополя. Географічні апелятиви *за́тока*, *Херкало* характеризуються найменшою широтою вживання – по одному н. пп. Лексема *Херкало* стала ГТ завдяки розвитку переносного значення взагалі та ознаки «гладка поверхня» зокрема.

Сему 'чиста водна поверхня' передають лексеми *в'ікно* (ССм, Чрн, Глш, СП), *во́да* (Спр), *Херкало* (Мрз, Вшн), *Зеркало* (Кл), *п'лесо* (у більшості н. пп.), *чиста во́да* (Псц, Мцв, Крв, Бс), *чи́сто́та* (Бдн), *чи́ст'ак* (Чрн, Крм, Яб).

Ознаки «відсутність рослинності» та «чиста поверхня» можна вважати доміантними у ряду, зважаючи на представлені назви метонімічного походження *в'ікно*, *Херкало*, *Зеркало* та словотвірне гніздо з коренем *чист-* *чиста во́да*, *чи́сто́та*, *чи́ст'ак*. Зважаючи на загальнономвне тлумачення останньої лексеми («діал. Жовтяк-пшінка» [26, XI, с.337]), маємо підстави зауважити розходження семантики лексеми у літературній мові та говірках (пор.: *чистяк* на Кіровоградщині 'струмок з чистою водою' [6, с.99]; *чистяк* 'джерело в горах', *чистик* 'рівний чистий луг' [31, с.235]).

Лексема *п'лесо*, на думку Й.О. Дзендзелівського, в українських говорах може демонструвати коливання семантики [10, с.133]: укр. літ. *п'лесо* «1. Відносно широка, зі спокійною течією ділянка між двома перекатами, закрутами. // Вільна від заростей відносно глибока спокійна ділянка якоїнебудь водойми. // Спокійна чиста водна гладінь» [26, VI, с.578]; укр. діал. *п'лесо* 'частина водоймища, яка вдається в сушу; глухий непроточний рукав ріки [20, с.38]; *плес* 'пологий берег, прибережна смуга води' [31, с.168]; 'затока, відгалуження річки, рукав річки' [14, с.14]. Наведена лексема відома слов'янським. мовам: ч. *ples* 'вир у річці' *pleso* 'гірське озеро, особливо в Татрах; глибоке місце в річці; місце з заглибленим дном через греблю'; слц. *pleso* 'вир', 'озеро', 'ставок', 'стояча вода' [17, с.47]. У західноподільському діалектному ареалі лексема *п'лесо* зазнала звуження семантики.

Динаміку реалії 'швидка течія води' передають 40% двослівних найменувань (*бистра во́да* (Ярм, Лшк, Мцв), *с'кора во́да* (Бс), *стр'ім'ка те'ч'і́йа* (Мрз), *шви'о'м'ка во́да* (Івх, Чрч, ВМ, Врв, Км, Кр, Мал, Пдл, Зст, Шшк, Ввс)) та 60% однослівних назв (*би'стри'на* (Глб, Рхн), *бурун* (Крж), *вир* (Ввс), *по'т'ік* (Стн, Схд, Шдл, Мкл, Св, Цк, Крмч, Бдн, Шмр, Глд, ССм, Мрз, Псц), *по'ток* (Крв), *скорос'на* (Кл)).

Найчастіше вживана однослівна назва *по'т'ік* виводиться від дієслова *текти* і декларує загальноукраїнську семантику: «Потік. 1. Річка (переважно невелика), струмок із стрімкою течією // Маса води, що стрімко тече» [26, VII, с.409].

Наведені в аналізованому семантичному ряду географічні терміни можна об'єднати у дві групи:

- 1) ті, що мотивовано прозорими прикметниковими основами: *бистра во́да*, *биестрие'на*, *с'кора во́да*, *скорос'на*, *стр'ім'ка те'ч'і́йа*, *швиед'іка во́да*;
- 2) ті, що мотивовано дієслівними основами: *бурун*, *вир*, *по'т'ік*, *по'ток* (від *бурилити*, *буркати*; від псл. **vьręti* «кипіти, клекотіти»). Про семантику та ети-

мологію лексем див. [26, I, с.261, 466]; [16, I, с.305, 379; IV, с.542]; пор.: с.-наддніпр. *бурчак* ‘рівначок, струмок з швидкою течією води’ [1, с.18]). М. Юрковський, з посиланням на «Історичний словник українського язика» Є. Тимченка, подає лексему *bystryna* з семантикою ‘*bystra woda, prkd, nurt*’ [34, с.461].

Семантику **‘брижі на воді від швидкої течії’** реалізують лексеми *баранці* і (Клч), *баранчи*ки (Кл), *бриж* і (Стн, Крж, Ярм, Звд, Кр), *бул* ки (Шар), *хвил* і (Івх, Схд, Шдл, Врв, Мхл, Лшк, Св, Цк, Крмч, Км, Кр, Пдл, Бдн, Шмр, Зст, Шшк, Глд, ССм, Лсв), *шум* (Чрч, Лсг).

Найпоширеніший номен з означеною семантикою *хвил* і (див. укр. *хвиля* «1. Водяний вал, що утворюється від коливання водної поверхні. // Те, що своїм рухом або формою нагадує водяний вал» [26, XI, с.40]). Лексема *бриж* і не виявляє зрушень у семантиці у порівнянні з літературною мовою: «1. Дрібні хвилі на злегка сколиханій поверхні води» [26, I, с.234], *брижа* «те.» [25, I, с.98]. Етимологічно кваліфіковано як давнє польське запозичення, що сягає німецької мови [16, I, с.255-256].

Демінутивні народоназви *баранці* і, *баранчи*ки (пор. *баран* «б. Піниста хвиля, що підіймається у вузькому місці ріки» [25, I, с.28]) утворено від назви тварини за подібністю географічної реалії до закучерявленої шерсті ягняти чи баранця.

Апелятивна назва *бул* ки пояснюється появою бульбашок на водній поверхні під час швидкого руху води (*булька* «водяна або мильна бульбашка» [16, I, с.239; 25, I, с.109]).

Зважаючи на тлумачення останньої лексеми (*шум*² «Непрозора й легка пузирчаста маса, яка утворюється на поверхні деяких рідин при сильному збовтуванні, нагріванні, бродінні і т. ін.; піна» [26, XI, с.561]), доходимо висновку, що те саме поняття респонденти називають по-різному і через різне уявлення про географічні об’єкти, і через місцеві особливості представленої у кожному н. пп. реалії. Тобто, хвилі, баранці, бурлячі чи шум утворюватимуться на поверхні води залежно від того, наскільки широке русло річки і наскільки стрімка течія.

Для найменування географічного об’єкта **‘вир у річці’** респонденти обрали такі лексеми: *вир* (Крж, Івх, Чрч, Шар, Ярм, Звд, Мхл, Св, Цк, Км, Пдл, Зст, Чрн, Ввс, Шсн, Чрнв, Ктгр), *вирва* (Шдл, Крмч, Мал, Бдн, Мрз, Хпт, Орн), *в’їхор* (Дрв) *водоворот* (Клч), *глиби*на (Бс), *зувало* (Дрв), *закрути*на (Крм, Глш, Кзм), *запад* на (Крв), *круте*на (Шшк, Кзм, Гк, Ктгр), *круча* (Схд, Кр, ССм, Кнг, Нгн), *омут* (Глд), *теч* і ія (Крмч), *їама* (ВМ, Кнг, Мцв).

За спостереженням Й.О. Дзензелівського, назва *вир* побутує в усіх слов’янських мовах [12, с.143] (пор. п. діал. *wurek* «глибоке місце в річці» [37, с.168]; схв. *wір* «водоворот, глибоке місце в ріці», діал. «джерело» [38, с.73]). Географічний термін *вирва*, *в’їхор*, очевидно, мотивуються давніми коренями з семантикою «крутити, гнути» [16, I, с.386]. Остання лексема – фонетичний варіант від *вихор* – демонструє перехід лексики з однієї тематичної групи в іншу («1. Рвучкий круговий рух вітру // Сильний поривчастий вітер» [26, I, с.534]). Порівняймо: у говірках Волині номен *вїхор*, *вїхреник* зафіксовані з семантикою ‘місце в річці, де вирує вода’, ‘поворот річки’ [9, с.20]. До цієї ж групи зараховуємо апелятиви *закрути*на, *круте*на, *круча* (пор. бойк. *закрута* ‘вир, коловорот’ [22, I, с.273]). Композитна назва *водоворот* – похідне утворення від *вода вертас*. На території Кіровоградщини назви з першим компонентом *вод-* та дієсловами *вертиться*, *повертас*, *крутиться* становлять продуктивну модель творення географічних термінів [6, с.89].

Основою найменування *зувало* послуговувало дієслово *зупати*, що акцентувало увагу на ознаці «рух води з гуркотом» (див. аналогічні номен у говорах укр. мов: *зучало*, *зучало*, *зурвало*, *зурчало* і т. ін. [15, с.216]).

Лексема *западня* зафіксована на території України з семантикою 'глибокий крутий яр', 'заглиблення в земній поверхні невизначеної форми', 'заглиблення на місці водойми' [18, с.228]; у літ. мові «2. *diatal*. Провалля» [26, I, с.239]).

Російськомовним впливом позначене вживання номена *омут* [12, с.135, 150]. У російській мові *омут* 'вир у річці' [7, II, с.1742]; псл. *omitъ*, пов'язане з *(o-)omititi* «(за-)мутити» [16, IV, с.189; 28, III, с.140; 27, с.214] (див. також у Й.О. Дзєндзелівського: 'западина (біля млина), де швидко течія мутить воду і вимиває яму'; 'вир у річці' [12, с.150]). Т.О. Марусенко фіксує лексему лише з семантикою 'заглиблення на місці водойми' [18, с.239].

Полісемантична лексема *яма* стосується і ЛСГ «підвищення», і «яма», і «нищина», до того ж передає семантику 'вир у річці', пов'язану з водними реаліями.

За нашими матеріалами, для найменування частини річки та способу руху води в ній мовці використовують лексеми, типові для загальноукраїнського простору. Ядро семантичного мікрополя назв водойм та їх частин найчастіше формують лексеми з основним, первинним значенням і прозорою мотивацією: *гирло* 'гирло річки', *початок* 'витік річки', *рукав* 'рукав річки', *плесо* 'чиста водна поверхня', *вир* 'вир у річці'. Це засвідчує усталеність номінації для позначення відомих і звичних для мовців реалій. Водночас уживання діалектизмів *в'їхор*, *гупало*, *закрут*, *зак'рутична*, *т'ошчичн'я зик*, що перебувають на периферії мікрополя, дає змогу фіксувати говіркову різноманітність народних найменувань навколишніх реалій.

Умовні скорочення назв населених пунктів:

Вк – с. Вікно, Крг – с. Крогулець, Км – с. Куманів, Лчк – с. Личківці, Схд – с. Суходіл, Яб – с. Яблунів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.; Влч – м. Волочиськ, Глд – с. Глядки, Клн – с. Клинини, Шмр – с. Шмирки, ШСн – с. Шчаснівка Волочеського р-ну; Бс – с. Басівка, Ббн – с. Бубнівка, Врв – с. Варівці, Зв – с. Завадинці, Кл – с. Клинове, Крм – с. Кремінна, Кзм – с. Кузьмин, Лсв – с. Лісоводи, Лсг – с. Лісогірка, Нвс – с. Новосілка, Стн – с. Сатанівка, СП – с. Стара Пісочна, СПр – с. Старе Поріччя, Трч – с. Турчинці, Хпт – с. Хоптинці, Чрнв – с. Чорніводи, Шшк – с. Шишківці Городоцького р-ну; Бл – с. Балин, Зсг – с. Заставля, Кр – с. Кривичі, Лшк – с. Лошківці, Мк – с. Маків, МК – с. Мала Кужелівка, Мал – с. Маліївці, Мцв – с. Міцівці, Мрз – с. Морозів, Рхн – с. Рахнівка, ЯС – с. Ярова Слобідка Дунаєвського р-ну; Грш – с. Грушка, Дрв – с. Дерев'яне, Дмш – с. Демшин, Ктгр – с. Китайгород, Кз – с. Кізя, Кнг – с. Княгинин, Крш – с. Крушанівка, Нф – с. Нефедівці, Нгн – с. Нігин, Орн – с. Оринин, Пдпл – с. Підпилип'я, Пдл – с. Подоляни Кам'янець-Подільського р-ну; Брж – с. Бережанка, Біл – с. Біла, Бдн – с. Боднарівка, Ввс – с. Вівся, Влх – с. Вільхівці, Гк – с. Гуків, Івх – с. Івахнівці, Злч – с. Залуччя, Крк – с. Криків, Крмч – с. Кормильче, Крс – с. Красноставаці, Пгч – с. П'ятничани, Св – с. Свіршківці, ССМ – с. Слобідка-Смотрицька, Чрч – с. Черче, Чрн – с. Чорна, Цк – с. Цикова, Шдл – с. Шидлівці Чемеровецького р-ну; ВМ – Вербка Мурована, Глш – с. Глушківці, Прд – с. Правдівка, Прс – с. Проскурівка, Стк – с. Сутківці, Шар – с. Шарівка, Ярм – м. Ярмолинці Ярмолинського р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел:

1. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів / В.С. Ващенко. – Харків, 1960. – 108 с.
2. Верховний О.У. Хмельницька область : географічний нарис / О.У. Верховний. – К. : Рад. шк., 1960. – 112 с.
3. Географічна енциклопедія України : [у 3 т.] / [за ред. О.М. Маринича]. – К. : УРЕ, 1989-1993. – Т. 1-3.
4. Грицак М.А. Назви гідрорельєфу в говірці с. Ясіня Закарпатської області / М.А. Грицак // Питання гідроніміки. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 74-80.

5. Громко Т.В. Народні географічні терміни, похідні від мокр-// мокр- (на матеріалі говірок Кіровоградщини) / Т.В. Громко // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – Вип. XXII. – Ч. 1. – С. 168-172.
6. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т.В. Громко [відп. ред. В.В. Лучик]. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
7. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / В.И. Даль. – М. : Русс. язык, 1990. – Т. 1-4.
8. Данилюк О.К. Географічна термінологія Волині : автореф. дис. ... ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 Українська мова / О.К. Данилюк. – К., 2000. – 18 с.
9. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О.К. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 108 с. – (НАН України, Інститут української мови).
10. Дзендзелівський Й.О. Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу / Й.О. Дзендзелівський // *Onomastica*. – Kraków, 1972. – Т. XVII. – С. 109-150.
11. Дзендзелівський Й.О. Українські назви для «витоку, початку, вершини річки» // *Slavica*. – Debrecen, 1968. – Т. VIII. – С. 61-68.
12. Дзендзелівський Й.О. Українські назви для виру / Й.О. Дзендзелівський // *Onomastica*. – Kraków, 1978. – Т. XXIII. – С. 133-162.
13. Дзендзелівський Й.О. Українські назви для гирла, устя річки / Й.О. Дзендзелівський // *Onomastica*. – Kraków, 1970. – Т. XV. – С. 125-142.
14. Дзендзелівський Й.О. Українські народні назви гідрорельєфу. Відгалуження річки, рукава річки, затоки / Й.О. Дзендзелівський // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат. – Ужгород, 1982. – С. 3-53.
15. Дзендзелевский И. А. Названия для водоворота в говорах украинского языка / И.А. Дзендзелевский // Совещания по ОЛА (Черновцы, 4-7 октября 1976 г.) : тез. докл. – М., 1977. – С. 216-218.
16. Етимологічний словник української мови : [в 7 т.] / за ред. О.С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982-2006. – Т. 1-5.
17. Малько Р.Н. Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне) / Р.Н. Малько ; [ред. Р.В. Кравчук]. – Минск : Наука и техника, 1974. – 143 с.
18. Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т.А. Марусенко // *Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика)*. – М. : Наука, 1968. – С. 206-255.
19. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
20. Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся) / М.В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1979. – 313 с.
21. Огієнко Іван. Говори української мови / Іван Огієнко // *Рідна мова*. – 1933. – Ч. 4. – С. 151-154.
22. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1-2.
23. Природні умови та ресурси Тернопільщини / [наук. ред.: М.Я. Сивий, Л.П. Царик]. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. – 512 с.; іл.
24. Сіденко Н.П. Географічна апелятивна лексика східноstepових говірок Центральної Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Н.Д. Сіденко. – Донецьк, 2003. – 22 с.: табл., карти.
25. Словарь української мови : [в 4 т.] / [за ред. Б.Д. Грінченка]. – К., 1958-1959.
26. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
27. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1969. – 262 с.
28. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : [в 4 т.] / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964-1973.

29. Чепіга І.П. З історії староукраїнської лексики на позначення гідроспоруд / І.П. Чепіга // Мовознавство. – 1986. – №3. – С. 44–50.
30. Черепанова Е.А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (опыт семантической классификации) / Е.А. Черепанова // Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исследования / [под ред. Н.И. Толстого]. – М. : Наука, 1983. – С. 173-189.
31. Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : словарь / Е.А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
32. Чучка П.П. Синонімічні зв'язки в давньоруській географічній номенклатурі / П.П. Чучка // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 75-82.
33. Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся / В.П. Шульгач // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С. 215-226.
34. Jurkowski M. Rzeka, potok i ich synonimy w jmyzku ukraińskim / Marian Jurkowski // Slavia orientalis XII. – Warszawa, 1963. – № 3. – S. 198-222.
35. Jurkowski M. Ukraińska terminologia hydrograficzna / Marian Jurkowski. – Wrocław etc.: Wyd. PAN, 1971. – 230 s.
36. Karłowicz J., Kryński A., Niedzwiedzki W. Słownik jmyzka polskiego. – Warszawa, 1952–1953. – T. I-VIII.
37. Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen / P. Nitsche. – Köln – Graz, 1964. – 339 s.
38. Schütz J. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen / J. Schütz. – Berlin : Akademie – Verlag, 1957. – 113 s.

The article analyzes the realization of the notion «river» and «the ways of tide» in the dialectal speech, variation and oscillation of the meanings in the set lexemes are distinguished. Typical general Ukrainian elements and local specific nomination of the geographical reality were defined.

Key words and word-combinations: lexem, sema, folk geographical terminology, Western Podilya dialectal speech.

Отримано: 28.08.2013 р.

УДК 007:70

О. І. Почапська-Красуцька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

РОЗВАЖАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК МЕТОД ІГРОРЕАЛІЗАЦІЇ В ДРУКОВАНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 1917-1921 рр.

У статті мова йде про специфіку розважального комунікування друкованими періодичними виданнями Подільської губернії 1917-1921 рр. як методу загравання з аудиторією. Автор приходить до висновку, що використання розважальної інформації на сторінках друкованих періодичних видань, з одного боку, урівноважувало кількість негативної та позитивної інформації, а з іншого – активно сприяло формуванню громадської думки через комізацію виявів негативного (чи «невчасного» позитивного).

Ключові слова і словосполучення: розважальна комунікація, комунікування, Подільська губернія, друковані періодичні видання.

Українська журналістика (особливо пресова її галузь) формувалася як явище елітарного характеру. Це зумовлювалося тим, що преса довгий час (та й у переважній своїй більшості і сьогодні) була лише засобом досягнення мети – як прави-

ло, успішної політичної кар'єри. Саме тому на сторінках періодичних видань друкувалися промови, звернення, аналітичні матеріали, що давали можливість аудиторії переконатися в інтелектуальних здібностях «поки-що-журналіста».

Як слушно зазначають сучасні дослідники, «журналістика є найбільш мобільною частиною сучасної культури, завжди відповідає соціополітичному статусу держави. Стратиграфічний ізоморфізм культури і журналістики породжує властивість її транзитивності, гнучку здатність відображати головні парадигматичні складові того чи іншого часу» [21, с.217]. Особливо активізують ЗМІ у період важливих соціальних трансформацій.

1917-1921 рр. в історії України отримали назву періоду національно-визвольних змагань. Щоправда, далеко не всі дослідники погоджуються із такою думкою, ствержуючи, що про визвольні змагання можна було би вести мову тоді, коли за владні позиції змагаються політичні сили в межах однієї нації, а період 1917-1921 рр. варто назвати «українською революцією» [10].

Незважаючи на такі неоднозначні погляди на окреслений історичний період, можемо констатувати, що за 1917-1921 рр. в Україні декілька разів змінилася військово-політична ситуація (і навіть державний устрій, напрямок політичного вектору...).

ЗМІ цих років стали чи не єдиним засобом спілкування влади з народом. Саме за їх допомогою різні військово-політичні сили намагалися заручитися підтримкою населення, донести до його відома змісти указів, законів, звернень і т. д., залучити його до певних соціальних та військово-політичних ігор як своєрідну «глядацьку аудиторію», підтримка якої в той чи інший момент може виявитися чи не найважливішим (навіть переламним) фактором.

Зважаючи на те, що надмірна екстремалізація журналістики може призвести до крайніх виявів національного обурення, власники і редактори тих чи інших друкованих періодичних видань намагалися емоційно урівноважувати висвітлення подій/фактів/явищ суспільної дійсності, використовуючи для цього розважальність як метод подачі інформації.

Дослідженням проблеми розважальної медіакомунікації займаються Г. Почепцов [16] (веде мову про структур комунікативних процесів релаксації), В. Олешко [12] (звертає увагу на природу розважальної телекомунікації у ситуаціях ігрової реалізації), Б. Потятиник [15] (узагальнює специфіку масово-комунікаційних процесів з точки зору філософії та психології), В. Буряк [1] (досліджує рівні інформаційної свідомості розважальних мас-медіа), О. Косюк [7, 8] (звертає увагу на вияв розважальності в сучасних інтернет-виданнях) та ін.

Що ж стосується розвитку преси 1917-1921 рр., то тут базовими стали дослідження І. Крупського [8], Л. Снісарчук [20], Н. Сидоренко [18] та ін.

Проте усі ці дослідження лише фрагментарно стосуються окресленої теми. Зокрема, на сьогодні ще немає досліджень, автори яких з'ясовували б особливості розважального комунікування в історичному розрізі, що дало би змогу простежити розвиток технологій «загравання з аудиторією» та накреслити потенційні можливості їх засвоєння сучасними ЗМІ. Саме в цьому і виявляється актуальність обраної теми наукової розвідки.

У «Словнику української мови» зустрічається таке значення лексеми «розвага»: «Те, що розвеселяє, розважає людину». Те, що заспокоює, утішає кого-небудь у горі, нещасті й т. ін.; утіха» [18, с.621].

Синонімічними варіантами лексеми (за «Словником української мови») є: «утіха (втїха), розрада, утішання (втїшання), виграшка, потуха, забава, забавка, потїха, іграшка, розривка, веселість, веселощі» [19, с.621].

Що ж стосується терміну «комунікація», то сучасні науковці подають таке визначення: «Комунікація – в широкому смислі – обмін інформацією між індивідами через загальну систему символів. Комунікація може здійснюватися вербальними і невербальними засобами. Розрізняють механістичний і діяльнісний підхід до комунікації. Комунікація в механістичному підході – односторонній процес кодування і передачі інформації від джерела та прийому інформації одержувачем повідомлення. Комунікація – в діяльнісному підході – спільна діяльність учасників комунікації (комунікантів), у процесі якої виробляється загальний (до певної межі) погляд на речі і дії з ними» [5].

У дослідженні ми будемо відштовхуватися від трактування терміну через діяльнісний підхід.

В будь-якому суспільстві на будь-якому етапі його розвитку і розвитку його ЗМІ в центрі уваги перебувають три проблеми:

1. Позитивні і негативні наслідки від нових технологій.
2. Регулювання ЗМІ з боку суспільства для реалізації їх потенціалу і зменшення негативних ефектів.
3. Зв'язок ЗМІ з політикою і культурою.

На різних етапах суспільного розвитку ці проблеми виявляються з більшою чи меншою ефективністю.

Події 1917-1921 рр. спровокували те, що на передній план вийшла проблема взаємодії ЗМІ з політикою і культурою.

Теорії необмеженого впливу ЗМІ на аудиторію говорять про те, що ЗМІ можуть відігравати роль своєрідної «магічної кулі»¹ [22, с.194], можуть використовуватися з метою пропаганди, а також для формування суспільної думки.

Мусимо зауважити, що гра ЗМІ – «з аудиторією, текстом і хронопом – наближає нас до іронічного модусу – підґрунтя теорії медіаграмотності, яка припускає існування трансцендентної реальності, що не піддається значним принципам декодування текстів і передбачає спеціально підготовленого споживача інформації» [7, с.15].

Загальновідомим є той факт, що критичне ставлення унеможливило маніпулювання свідомістю аудиторії. Проте, зважаючи на те, що у першій чверті ХХ століття освіта (а тим більше вища освіта) не була явищем обов'язковим, не було належного підґрунтя для осмислення, що друкувалося у періодичних виданнях. До того ж, періодичні видання були явищем (повертаємось до тези про елітарність журналістики) елітарним, що створювало відчуття правдивості, точності і об'єктивності донесення інформації. Відповідно, теза «це правда, бо так написано в газеті» стала своєрідним правилом взаємодії аудиторії і ЗМІ.

На такому підґрунті розвиток методології загравання з аудиторією став цілком мотивованою подією.

Взагалі, сам феномен гри розглядається багатьма істориками і культурологами як метод формування людської культури – доводиться думка про те, що сучасна цивілізація формується в межах однієї суцільної гри.

Термін «ігрової реалізація» вперше у пострадянському журналістикознавстві використав російський журналістикознавець В. Олешко [12]. Причому сам термін він розглядав у двох аспектах:

- як одну із форм деіндивідуалізації особистості;
- як одну із форм діяльності суб'єкта масово-комунікаційного процесу.

¹ Теорія «магічної кулі» говорить про те, що вплив ЗМІ на свідомість середніх людей можна метафорично порівняти із кулею. Повідомлення проникає в мозок і трансформує думки і емоції людини. Звичайні люди не можуть протидіяти цьому впливу. Бажання використовувати такий вплив на практиці призвело до розробки технологічних прийомів пропаганди.

Основна увага зосереджується саме на грі як вільній діяльності із чіткими правилами та часо-просторовими межами.

Серед функцій ігрової діяльності вітчизняна дослідниця ігор у сфері мас-медіа Ю. Голоднікова виокремлює такі: розважальну – дозволяє гравцеві відійти від реальності, переключитися на інший вид діяльності; комунікативну – спрямована на взаємодію, наприклад, усне спілкування, з оточуючими людьми; терапевтичну – за допомогою гри можна «програвати» різні ситуації та аналізувати поведінку індивіда у них; діагностичну – дає можливість робити певні висновки на основі поведінки гравців; соціалізація та корекція – гра допомагає індивідам «включатися» у реальний світ та регулювати свою поведінку відповідно до обставин; самореалізація – як зазначає сама дослідниця, «у грі – як на сцені життя» [3, с.272].

Загалом, Й. Гайзінга розглядав гру, як дію, що відбувається у певних межах місця і часу, в певних обставинах, за добровільно прийнятими або нав'язаними правилами [2]. Відповідно, можемо стверджувати, що пропаганда – один із різновидів людської ігрової діяльності.

На сьогодні існує близько десятка визначень для терміну «пропаганда». Всі їх об'єднує твердження про те, що пропаганда – це спосіб впливу на аудиторію через односторонню ідеологічну спрямованість, що не залишає місця для інших точок зору. У нашому дослідженні ми будемо відштовхуватися від такого визначення: «пропаганда – це поширення інформації – фактів, аргументів, чуток та інших відомостей, в тому числі свідомо неправдивих, – для створення впливу на суспільну думку чи на певну цільову аудиторію» [9].

Мас-медіа розглядаються як засоби маніпулювання суспільною свідомістю. За твердженням Г. Лассвелла, «влада пропаганди пов'язана не стільки зі змістом повідомлень, скільки з внутрішнім неспокоєм людей. Якщо життя стає нестабільним, тривожним, то в таких умовах можуть спрацювати навіть найгрубіші форми пропаганди» [цит. за: 22, с.195].

Саме такими рисами характеризується і період 1917-1921 рр.

Генеза національної самосвідомості, на яку найбільше намагається вплинути пропаганда, затягуючи людину в певну гру, непомітну на перший погляд, – це довгий історичний процес, багаторівневий і надзвичайно нерівномірний у ході свого розвитку. Спершу в історичному плані поява зародків національної самосвідомості відбувалася на звичайному етнопсихологічному рівні. Вона була пов'язана із формуванням та вкоріненням у психіці представників тієї чи іншої спільноти антитези «ми» та «вони». Усвідомлення себе як члена певної групи, цілісності («ми») саме і будеться через протиставлення представникам іншої групи – певним «вони».

Основу антитези «ми»-«вони» зазвичай складають одна чи декілька яскраво виражені ознаки, характерні для «них» на відміну від «нас». Це може бути фізичний вигляд (інша зовнішність, інші риси обличчя і т. д.) чи соціокультурні ознаки (інша мова, інші звичаї, традиції та ін.); можуть бути релігійні вірування (інші ідоли, тотеми, боги, релігія) чи соціально-економічний устрій (інший спосіб соціального виробництва, спосіб життя і т. д.); можуть бути і політичний устрій (інший спосіб побудови влади та управління) чи ідеологічна доктрина (інші системи цінностей) і т. д.

На побутовому, психологічному рівні з механізмом національно-етнічних стереотипів ЗМІ працювали за такими схемами: з боку націоналістичної пропаганди ці стереотипи всіляко утверджувалися і підтримувалися, а з боку більшовицької пропаганди механізм національно-етнічних стереотипів придушувався новими механізмами космополітичних стереотипів.

Космополітичні стереотипи, як і будь-які інші стереотипи загалом, – це емоційні, картинно яскраві, але внутрішньо абстрактні, узагальнені, змістовно спрощені, плоскі (хоча і претендують на всеоб'ємність та абсолютизацію) оцінні образи «типових» представників інших національно-етнічних груп. Вони формуються на основі одностороннього суб'єктивного та надміру емоційного сприйняття членів іншої етнічної групи через абсолютизацію однієї чи кількох поведінкових якостей, що напрямую механічно пов'язуються з якимось зовнішніми ознаками, контрастними, порівняно з рисами власної нації.

У сатиричній формі більшовицька періодика подавала ще одне протиставлення «ми» – «вони» у вигляді цілком конкретних «Росія» – «Америка»¹: *«На первых строках нашего письма спшшим уведомить Васъ граждане свободной Америки, что мы слава Богу живы и здоровы, чего и Вамъ желаемъ от Господа Бога до самой сырой земли. Мы жизнью довольны, ибо жизнь дает намъ все блага...»*² [14, с.4].

Досить часто в таких матеріалах українців асоціювали лише із селянством («кулачеством»), і протиставлялося воно пролетаріату (весь пролетарський клас вважався частиною якісно нового соціально-політичного устрою). Відповідно, у розважальних матеріалах подавалися цитати із виступів Леніна з певними коментарями (використання цитат із виступів відомого харизматичного лідера було надзвичайно популярним явищем, оскільки це додавало ваги конкретному – навіть розважальному – матеріалу: *«Крестьяне, имеющие излишки хлеба, желающие на этих излишках эксплуатировать своего голодного брата, представляют собой врага рабочего класса, с которым мы должны бороться... Мы будем бороться на фронте бескровном, чтобы голодный получил от сытого те излишки, которые голодный не имеет...»* [4, с.2].

Такий матеріал не міг не викликати реакції з боку ЗМІ, які не підтримували більшовиків. Вони підхоплювали розважально-полемічний тон матеріалів. Так, у статті «Більшовицьке чистилище – це перед входом в комуністичний рай» автор «Самовидець» полемізує із автором попереднього матеріалу: *«... часом «излишки» становятся все надбання багатого селянина, ... а ті, що не становлять матеріальної цінності «излишки», просто викидаються, як сміття. І за це багатий селянин повинен казати «дякую», бо ж більшовики потурбувалися за нього про сміття, яким була переповнена його оселя...»* [17, с.2-3].

Вже в 1920 році почала на теренах Росії (а отже, і України, яка більшою територією входила до її складу) почала втілюватися тоталітарна концепція преси (сформульована вона була значно пізніше – коли в 1956 році в США вийшла друком книга Ф. Сіберга, Т. Піттерсона і В. Шрамма про чотири теорії преси).

Для періодичних видань характерною була державна і суспільна влада на ЗМІ (всі ЗМІ належать владі і певним суспільним організаціям, котрі формують політичну систему суспільства). Ідеологічною основою ЗМІ цього періоду були або марксистсько-ленінське або крайнє націоналістичне вчення про державний устрій. Функції ЗМІ цього періоду полягають в тому, щоб інформувати про успіхи побудови суспільства одним урядом і невдачі іншого, виховувати громадян в дусі вірності тій ідеології, яка панує у суспільстві. Окрім того, здійснюється жорсткий контроль ЗМІ за допомогою цензури, економічних і політичних дій партії і керівництва; дозволяється і підтримується висвітлення і пропаганда позитивного досвіду і критика того, що заважає чи перешкоджає побудові загальнонародної держави; вищі ешелони влади перебувають поза межами критики, за винятком окремих, що випадають із системи.

¹ У 1920 році в Україну з Америки почала надходити гуманітарна допомога.

² Тут і далі зберігається оригінальне написання

Відповідно до такого бачення ролі преси в суспільстві різні військово-політичні сили намагалися «сформувати» межі функціонування періодики як трибун для виголошення промов і виховання нації.

Причому, діяли так (всупереч поширеному сьгодні стереотипу) не лише більшовики-космополіти, але й націоналісти. Така одноставність різних військово-політичних сил лише підтримувала серед населення імідж преси як істини в останній інстанції, що значно розширювало маніпуляційні можливості до періодичних видань.

Переважаюча більшість друкованих видань використовували такий засіб маніпуляції як контекстуальність публікацій: на одній сторінці друкувалися матеріали різного спрямування (військово-політичної, економічної, культурної та ін. тематики), а в якості об'єднувачого елементу використовували публікацію розважального характеру (це міг бути матеріал ліричний, гумористичний, сатиричний...), що містила провідну ідею-заклик.

Так, до прикладу, в газеті «Трудова громада» поруч із зверненням Леніна до селянства із «проханням» здавати надлишки харчових продуктів на підтримку «пролетарського війська» із обіцянками «світлого майбутнього» було опубліковано репліку Остапа Вишні: *«На протязі року Божого 1919-го одні обіцяли, а другі радли. Задоволені обидва боки»* [13].

Така репліка не лише змушувала читача посміхнутися, але й мала на меті спонукати його до проведення паралелей між більшовицьким «світлим майбутнім» та реальним станом речей.

Частим явищем у періодичних виданнях Подільської губернії окресленого періоду були фейлетони і памфлети. Проте тематика їх була дещо локалізованою (або стосувалися конкретних осіб, або ж конкретного регіону), тому говорити про їх ігнорреалізаційну здатність ми можемо лише в контексті формування думки читачів стосовно конкретної події/факту/явища.

Цікавим методом загравання з аудиторією було також так зване «загравання-через-роздумування». Провідна роль тут належала аналітичним сатиричним матеріалам. Так у сатиричній статті «Ну не дурень» автор затягує читача до дискусії риторичними питаннями, а далі, проводячи трохи несподівану паралель, підводить до «потрібного» висновку: *«Знаєте, як правильно хазяйнувати? І я думав, що знаю. А оце подивився, як хазяйнують, та й захотів поділитися вражіннями. ...*

Вчора народилася в його голові геніальна ідея: піти і купити корову. Пішов. Купив. Потім подумав, що корову годувати треба. Пішов купив сіна. Потім вирішив, що пора її доїти. Взяв відро, підійшов до корови, а вона його рогами. От так і партія селян – рогами. Скільки не годуй її сіном» [11, с. 17].

Використання риторичного запитання стимулює читача спробувати знайти відповідь на нього, що залучає її до гри у внутрішній діалог, кінцевою метою якої є знаходження відповіді. Використання несподіваних (як правило, близьких йому) паралелей розслабляє читача, притуплює його пильність, а несподіваний (хоча й цілком прогнозований) висновок автора вкарбовується в пам'ять як щось аж дуже контрастне.

Отже, можемо говорити про те, що загравання з аудиторією було одним із методів привернення її на той чи інший бік. Основними прийомами ігнорреалізації, які використовувалися в друкованих періодичних виданнях Подільської губернії, були:

- розважальне комунікування (через наповнення газети розважальними матеріалами як своєрідною ідейною квінтесенцією);

- використання контексту публікації;
- залучення аудиторії до внутрішнього діалогу через риторичні запитання;
- проведення несподіваних (знайомих читачеві) паралелей.

Список використаних джерел:

1. Буряк В. Українське інформаційно-художнє мислення : до проблеми інтелектуалізації і образного відображення інформації / В.Д. Буряк // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1999. – Вип. 6. – С. 213-219.
2. Гайзинга Й. Homo Ludens; Статті по истории культуры. – М. : Прогресс – Традиция, 1997.
3. Голоднікова Ю. Політичне ток-шоу як всеукраїнська медіа гра / Ю. А. Голоднікова // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальна комунікація». – 2008. – Т. 21(60). – №1. – С. 268-276.
4. Из выступления Ленина... // Украинская беднота. – 1920. – 7 марта. – С. 2.
5. Коммуникация [Электронный ресурс] // Глоссарий.ru. – Режим доступа: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RKussztogg.09
6. Косюк О. Розважальна медіакомунікація і традиційна культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arhive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zpndzp/2008/Kosiuk_O.htm
7. Косюк О. М. Розважальна функція електронних засобів масової комунікації : світовий контекст та національні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 – Журналістика / О.М. Косюк. – Львів, 2006. – 22 с.
8. Крупський І.В. Проблеми «білих плям» в історії української журналістики третього періоду національно-культурного відродження (кінець XIX – 20-ті роки XX століття) / Іван Васильович Крупський // Українська журналістика і національне відродження : зб. наук. праць. – К., 1992. – С. 39-46.
9. Лейнер Х. Основы глубинно-психологической символики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://jungland.ru/hanskarl_lyouner_osnovy_glubinnno_psyhologicheskoy_simvoliki
10. Нариси історії української революції 1917-1921 років / В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк, та ін. : у 2 кн. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. перша. – 390 с.
11. Ну не дурень // Село. – 1918. – № 7. – С. 17.
12. Олешко В. Журналистика как творчество / В. Олешко. – М. : РИП-холдинг, 2003. – 222 с.
13. Остап Вишня. Історія / Остап Вишня // Трудова громада. – 22 січня. – 1920. – С. 4.
14. Письмо в Америку // Подольский край. – 1920. – 27 червня. – С. 4.
15. Потятиник Б. Медіа: Ключі до розуміння / Борис Потятиник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с. – (Серія: Медіакритика).
16. Почепцов Г.Г. Теория коммуникаций / Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, К. : Валкер, 2001. – 656 с.
17. Самовидець. Більшовицьке чистилище – це перед входом в комуністичний рай / Самовидець // Слово. – 1920. – 24 жовтня. – С. 2-3.
18. Сидоренко Н.М. Українська таборова преса першої половини XX ст.: проблеми національно-духовного самоствердження : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.08 / Наталія Миколаївна Сидоренко ; Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 34 с.
19. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 8. – 928 с.
20. Снічарчук Л.В. Українська сатирично-гумористична преса Галичини 20-30 рр. XX ст.: історико-функціональний аспект та інтерпретаційні особливості / Лідія Віталіївна Снічарчук // Зб. праць наук-дослід. центру періодики. – Львів, 2007. – Вип. 15. – С. 428-435.
21. Хотюн Л. Сучасні таблоїдні ЗМІ України, Великої Британії та США / Л. Хотюн // Вісник Львівського університету. Серія «Журналістика». – Львів, 2011. –

- Вип. 34. — С. 217-221 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://journal.lnu.edu.ua/publications/visnyk34/visnyk%2034_P5_18_Hotiuon.pdf
22. Яковлев И.П. Ключи к общению. Основы теории коммуникации / И.П. Яковлев. — СПб. : Авалон, Азбука-классика, 2006. — 240 с.

The article deals with the specific of entertainment in printed periodical editions of Podilska gubernia in 1917th-1921st as the method of playing with audience. The author comes to conclusion that using of entertaining information on the pages of printed periodical editions made the balance between the negative and positive information and formed the social opinion through the laughing under the negative (or «un-time» positive) social aspects.

Key words and word-combination: entertainment, communication, Podilska gubernia, printed periodical editions.

Отримано: 21.06.2013 р.

УДК 821.161.2.09(075.8)

Л. І. Починок

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДРАМА В. ВИННИЧЕНКА «ЧОРНА ПАНТЕРА І БІЛИЙ МЕДВІДЬ» У СВІТЛІ ХРИСТІЯНСЬКИХ ІСТИН

У статті осмислюються актуальні проблеми європейської літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., серед них – проблема пошуку сенсу життя, проблема переоцінки життєвих пріоритетів, питання добра і зла в суперечливому духовному світі художника, розкриті в драмі В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь».

Ключові слова і словосполучення: особистість, суспільство, конфлікт, життєві принципи, людяність, любов, сім'я, краса.

*«Ніхто не може двом панам служити:
бо або одного зненавидить, а другого буде любити,
або буде триматись одного, а другого знехтує.
Не можете служити Богові й мамоні»
(Мт. 6, 24) [2].*

Творчість В. Винниченка посідає виняткове місце в українському літературному процесі початку ХХ ст. і, особливо, в історії української драматургії. Його твори значною мірою сприяли модернізації тогочасного українського театру, виведенню його на європейський рівень. В. Винниченко, експериментальна творча натура якого цілком суголосна духові епохи, виявляє себе блискучим новатором уже в своїх ранніх творах, до яких виявляла постійний і жвавий інтерес літературна громадськість. Появу перших творів В. Винниченка вітали І. Франко і Леся Українка. «І відкіля ти такий узявся?» – пише авторитетний український критик І. Франко, звертаючись до В. Винниченка.

Експериментально-психологічна драматургія В. Винниченка тягнє до традицій новітньої європейської драми Г. Ібсена, М. Метерлінка, Г. Гауптмана, А. Стріндберга, А. Чехова, Лесі Українки. Він досить вправно оволодів мистецтвом створення захоплюючого драматичного сюжету, надав йому філософської глибини, гостроти морально-етичних колізій, динамізував дію. Не пориваючи з європейськими традиціями, Винниченко все ж торує самобутній шлях

у драматургії. Прикметною для його драм стає інтелектуальність, умовність, поглиблена саморефлексія, словесна гра, зануреність у стихію реальних конфліктів та душевних драм, соціальної дисгармонії.

Проте, як відомо, творчість письменника не афішувалася за радянських часів як з ідеологічних, так і з естетичних міркувань. А тому й досі залишається широкий простір і можливості досліджень та інтерпретації творчої спадщини митця, зокрема й такої багатогранної і глибокої, як його драматургія. І чи не найбільшою мірою це стосується п'єси В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь», що не випадково приковує до себе пильну увагу літературознавців.

Зокрема, питання ідейно-тематичного спектру, філософської проблематики та експериментальної поетики драматичних творів письменника стають об'єктом дослідження у працях О. Гнідан та Л. Дем'янівської, В. Гуменюк, Г. Костюка, Є. Лохіної, Т. Свербілової, Л. Мороз, Л. Барабан. Безпосередньо ж драму В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь» у різних ракурсах студіюють О. Башкір'ова [1], А. Бондаренко [3], О. Брайко [4], О. Ковальчук [6].

Однак ці студії далеко не висчерпують глибини проблематики, складності і суперечності образів-характерів, окреслених у п'єсі, унікальності її архітектоніки. Серед порушених у творі питань особливо вирізняється проблема любові та сім'ї у співвідношенні з проблемою краси і мистецтва, що є у драмі В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь» наскрізними і цементуючими, а тому й вимагають особливо пильної уваги у нашому дослідженні.

Уже в самій назві твору закладена чітка поляризація поняття добра і зла: богемні імена героїв драми своєю чорно-білою символікою викликають у читача відчуття внутрішньої колізії, що неодмінно має вилитися у серйозне конфліктне протистояння. Таке зіткнення накреслюється у драмі якраз у площині перетину життєвих позицій героїв, їхнього світорозуміння і особливо загострюється у стосунку бачення і осмислення ними таких понять, як шлюб, сім'я, любов, обов'язок. Своєрідним лакмусом і одночасно каталізатором внутрішнього саморозкриття героїв є середовище, в якому вони мешкають, з його богемними законами і принципами, що стосуються насамперед ставлення до мистецтва, та й взагалі, до абстрактного, відстороненого поняття абсолютної краси.

Ці умоглядні поняття накладаються на цілком реальну і доволі драматичну життєву ситуацію, що складається у родині художника Корнія Каневича, відомого серед мистецького оточення як Білий Ведмідь. Через суворий вологий клімат тяжко захворіла його єдина дитина-немовлятка Лесик і потребує термінового лікування біля південного теплого моря. Саме на цій проблемі і ґрунтується уся подальша психологічна колізія і трагедія людських стосунків, яку глибоко осмислює й аналізує у своїй драмі В. Винниченко.

Гострий конфлікт накреслюється на зіткненні інтересів та життєвих принципів художника Корнія у його ставленні до сім'ї та мистецтва, – до дружини Рити (у богемному середовищі – Чорна Пантера) і сина Лесика та до ідеалу вищої неземної краси, якій служить як жрець. Втіленням цього ідеалу вищої краси у п'єсі стає полотно, що його пише Корній і що має, за потаємним задумом художника, принести йому славу і визнання. Це величний і трагічний образ скорботної Мадонни з дитям на руках, у рисах яких легко вгадуються риси дружини Білого Ведмеда – Рити і його сина.

Якраз через це часто і тривале позування у холодній майстерні художника, спеціально прилаштованій для кращого зберігання полотен, і застудився Лесик, який тепер потребує негайного рятунок, а отже – матеріальних видатків, що є непомірними для скромних доходів родини. Єдиним виходом із складної

ситуації може стати лише продаж полотна, до придбання якого вже є чимало охочих, зокрема і найбільш мастний меценат Мулен, але яке сам Корній вважає недовершеним і не призначеним для продажу. Таким чином, у цій внутрішній конфліктній колізії у душі героя сходяться в смертельному герці любов до дружини і сина й артистичний запал талановитого митця, обов'язок перед родиною і жертвоне служіння мистецькій красі, та й, врешті, — саме життя і смерть.

У гостру психологічну сутичку між Білим Ведмедем, що втілює образ жерця мистецтва, і його дружиною Чорною Пантерою, уособленням жриці родинного вогнища, майстерно влітаються автором світоглядні позиції інших героїв драми, представників середовища паризького мистецького «*beau monde*», а зокрема — Сніжинки, жінки вільного поводження, визнаної богомемної левіці з претензійними жестами на вище розуміння мистецької краси. Саме Сніжинка складає чітку, навіть — разючу, опозицію Риті — Чорній Пантері, в своїх поглядах на сім'ю, дитину та й, взагалі, щодо розуміння самої сутності любові.

Для Рити Каневич поняття родинного вогнища, сім'ї, дитини — це суть її життя, її єство, без якого вона не мислить самої себе. Позиція героїні цілком суголосна із словами Святого Письма: «*Чи ви не читали, що Той, Хто створив споконвіку людей, «створив їх чоловіком і жінкою»?* І сказав: «*Покине тому чоловік батька й матір, і пристане до дружини своєї, — і стануть обоє вони одним тілом*», тому-то немає вже двох, але одне тіло. Тож, що Бог спарував, — людина нехай не розлучує!» (Мт. 19,6) [2]. «*Я не можу жити без вас... — розпачливо говорять у найвищому душевному напруженні Рита. — Я не знаю, кого я більше люблю, тебе чи Лесика, але знаю, що без половини серця жити не можу, Нію!.. Ми всі троє — одно... Пам'ятаєш у Кіплінга? Пам'ятаєш: «ми всі троє — одно»? І от нас троє, і ми всі одно...»* [5, с.305-306].

Для Сніжинки поняття сім'ї, родинних зв'язків, батьківської любові і обов'язків не мають жодного сенсу і значення, окрім як значення пуг, що сковують свободу, будь то свобода жінки чи свобода митця, свобода творчості. Саме в цій абсолютній свободі, не зв'язаній жодними обов'язками і відповідальністю, і вбачає ця героїня сутність життя, а її світоглядні принципи цілком прозоро перегукуються із подібними викликами сучасної нам глобальної доби. «*От що, мій Медведю!* — говорить Сніжинка Корнієві. — *Сім'я — це дики, темні інстинкти, це звіряче, а краса — в чисто людському*» [5, с.293]. І коли Рита намагається усовістити чоловіка, що не бажає продати полотно аби здобути гроші для порятунку життя дитини, словами: «*Син — один, а полотно ти можеш написати багато... Це ж, Нію, один жах і егоїзм, що ти навіть вагаєшся... Ну подивись на нього, невже ти можеш допустити, щоб це твоє живе, рідне тобі творіння погубило?.. Це ж ти, частина тебе. І ти одася за те мертве рядно? Нію!.. Дивись, як він посміхається до тебе, якби він знав, що ти присуджуєш його на смерть!*» [5, с.284-285], то Сніжинка, навпаки, прагне вирвати Корнія із сім'ї, навіть йому почуття байдужості до сина: «*Ви хто: артист, творець краси чи фабрикант дітей?.. Артист є жрець, артист — весь краса повинна бути, весь! Пелюшки, горічечки, коліски — це не його справа! Двом богам не служать! Хто хоче бути великим артистом, той не повинен бруднити себе. Ну що з того, що помре ваш Лесик? Будемо говорити, нарешті, прямо. Що з того? Ну, не стане на світі шматочка м'яса, яке кричить, робить неестетичні штуки і... і в'яже людей. А замість того ви стаєте вільним, легким, ви всі сили даєте тому, що вічно, що вічно, що вище м'яса! Так-так, Медведю... Краса вічна. Ну, подумайте самі об'єктивно, холодно: не правду я кажу?»* [5, с.292].

І хоча Корній спочатку ще слабко опирається таким доказам Сніжинки, проте згодом визнає за ними рацію і відверто й цинічно кидає в обличчя дру-

жині, що благає його в пориві останньої надії порятувати життя дитини, тобто – виконати природній для кожної людини обов'язок перед сім'єю, жахливої за своєю нелюдяністю слова: «А, для сім'ї, для сім'ї! Все для сім'ї! А чому сім'я для мене не робить? Такої сім'ї я не хочу!.. Я переріс таку сім'ю. Це минулося... Минулося. Все для сім'ї: і честь для сім'ї, і власність, і талант, і держава... Та що таке? Хай сім'я служить уже чомусь більшому за неї!.. Творчості! Мистецтву, от чому. На! Завели собі сім'ю, і все їй давай, – священна.... А к чорту не хочеш? На, маєш! Колись вона була головною, а тепер чоловік виріс. Виріс, і вже. Годі. Сім'я мусить нову форму придбати. От. Годі од сім'ї до всього підходити... Так-так! Що це, справді, таке? Того не можна, того не можна, те їй давай, це їй давай. Та що? Хіба я якийсь крамар, що має лавку для сім'ї? Маєш! Хіба я живу для того, щоб сім'я содержувати? Сім'я мені головне? Та з якої речі?.. Це колись було. А тепер сім'я хай служить» [5, с.312-313].

В результаті, Чорна Пантера, доведена смертю дитини до розпачу і божевілля, йде на крайнощі – убиває Корнія і себе, попередньо знищивши ненависне полотно, що стало причиною жахливої трагедії у їхній родині. Таким чином, як можемо гадати, саме полотно – образ Мадонни з дитям, яке писав художник Корній Каневич, постає у драмі як промовистий символ, що увиразнює духовну деградацію людини, митця, уособлюючи якраз кардинально протилежні байдужості і цинізму Корнія, цього жерця мистецтва і вічної, проте холодної краси, цінності – любові і жертвності. Ці міркування відкривають ще глибші смислові площини драми В.Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь», що вимагають окремої спеціальної студії.

Список використаних джерел:

1. Башкір'єва О. Проблема взаємодії митця і суспільства в драмі В.Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь» / О. Башкір'єва // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. – 1991. – № 3. – С. 125-130.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [перекл. проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1164 с.
3. Бондаренко А. Художнє новомислення п'єси: дар інстинкту і інстинкт дару : В. Винниченко «Чорна Пантера і Білий Медвідь» / А. Бондаренко // Дивослово. – 2005. – № 8. – С. 51-53.
4. Брайко О. Драма В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь»: характери героїв твору / О. Брайко // Українська мова та література. – 1997. – № 4. – С. 5-7.
5. Винниченко В. Чорна Пантера і Білий Медвідь // Винниченко В. Вибрані п'єси / В. Винниченко. – К. : Мистецтво, 1991. – С. 271-330.
6. Ковальчук О. Гримаси танатологічного: краса у лабіринті смерті : два автори про один твір-п'єсу В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь» / О. Ковальчук // Дивослово. – 2005. – № 8. – С. 45-50.

The article are comprehended the actual problems of European literature of the late 19th – early 20th century, among them – the problem of search the meaning of life, the problem of revaluation of vital priorities, the questions of good and of evil in the contradictory spiritual world of the artist, disclosed in the drama «Black Panther and White Bear» of V. Vynnuchenko.

Key words and word-combinations: person, society, conflict, vital principles, humanity, love, family, beauty.

Отримано: 25.08.013 р.

Ю. П. Продан

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТЕРМІНОГРАФІЯ В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Проаналізовано розвиток української термінографії початку ХХІ століття: наголошено на основних проблемах, окреслено перспективи й тенденції розвитку.

Ключові слова: термінологія, лексикографія, термінографія, словник.

Науково-технічний прогрес зумовлює бурхливий розвиток науки й техніки, який вносить помітні зміни в різні галузі знань. Такий інтенсивний розвиток, на думку Л. Симоненко, сприяє появі нових понять і термінів на їх позначення, збільшує кількість різногалузевої наукової термінології, зумовлює динаміку мовної системи, яка потребує перегляду, систематизації та кодифікації значного за обсягом мовного матеріалу [21, с. 10].

В. Балог зазначає, що словники, незалежно від часу виходу, завжди мали й матимуть велике значення і будуть потрібними людству. Проте природні зміни в системі мови, необхідність фіксації лексичного складу та норм його вживання в певний проміжок часу, а також поліпшення ефективності сприйняття інформації, поданої в словнику, зумовлюють потребу періодичного перевидання наявних видань, удосконалення методики опису реєстрового складу словника [2, с. 53].

Термінографія вже неодноразово була об'єктом дослідження сучасних лінгвістів, до яких належать, зокрема, С. Гриньов [4], З. Комарова [8], Ю. Марчук [15], В. Лейчик [14], В. Дубічинський [5], В. Щербін [26].

В українському мовознавстві на сучасному етапі теоретичні засади термінографії досліджують О. Кочерга [12], Н. Непийвода [12], В. Іващенко [7], М. Комова [8], Л. Туровська [23], М. Процик [18], Л. Боярова [3], О. Іванова [6], Л. Симоненко [22; 21], І. Кочан [11].

Попри активне дослідження термінографії в Україні початку ХХІ століття досі немає праць, у яких було б висвітлено проблеми термінологічної лексикографії як науки, а саме питання теорії термінографії і практики укладання галузевих словників.

У нашому дослідженні пропонуємо зосередити увагу на проблемах, тенденціях та перспективах розвитку української термінографії початку ХХІ століття.

І. Огієнко стверджував, що національна наука є могутньою основою національної культури, в розвитку якої велику роль відіграє наукова термінологія. «Термінологія – це зовнішня форма науки, що дає змогу легше й глибше науково працювати, тому стан наукової термінології завжди свідчить і про стан національної науки. Ось через що кожний культурний народ так багато працює для вироблення доброї й широко розвиненої національної наукової термінології. Добра, влучно складена національна термінологія надзвичайно корисна для науки, бо сильно допомагає не тільки глибшому зрозумінню її, але й її більшому поширенню. <...> Одна сильна наукова термінологія приносить народові величезні культурні користі вже хоча б тим, що звільняє всіх учених від тяжкої праці завжди виробляти терміни (що вимагає великої праці) й дає тим змогу нормально працювати в своїй науці» [16, с. 493-494].

За спостереженням А. Хаютіна, поняття «термінографія» як самоназву окремої галузі лінгвістики активно почали вживати у 70-80 рр. ХХ століття [25,

с.5]. Як наслідок – зростання попиту на словникову продукцію, який, власне, й спричинив виокремлення із надр загальної лексикографії окремої комплексної дисципліни – термінографії, яка, за визначенням різних фахівців, займається теорією і практикою складання спеціальних термінологічних словників, об'єднує термінознавство як науку про терміни, і лексикографію як мистецтво створення словників [5, с.147; 8, с.40]; науки про теорію і практику проектування, складання й використання словників спеціальної лексики [4, с.230], практики складання термінологічних словників [14, с.204-205].

В. Балог, узагальнюючи положення О. Реформатського [19, с.176], стверджує, що саме термінологічні словники сприяють впровадженню та розширенню вивіреної та уніфікованої термінології; застерігають фахівців від уживання неправильних термінів, які спотворюють смисл і гальмують оволодіння предметом; підвищують кваліфікацію практиків; допомагають викладачам та авторам підручників у впровадженні єдиної вивіреної термінології; використовуються перекладачами у їх діяльності; раціоналізують діловодство та ділове листування; надають матеріал історикам науки та техніки для їх дослідження; дають можливість створювати аналогічні терміносистеми іншими національними мовами. Тому робота над укладанням словників – це упорядковане оформлення результатів термінологічної роботи щодо унормування галузевої лексики [2, с.53-54]. Адже термінологічний словник – це різновид лінгвістичного словника, в якому подано термінологію галузі (чи кількох галузей) знань [24, с.682].

Незважаючи на велику кількість виданих з 2000 року в Україні термінологічних словників різного типу, термінографія в Україні має чимало проблем.

Зокрема В. Балог першою і основною проблемою, яка постає перед лексикографами при укладанні галузевих словників, вважає упорядкування реєстру, принцип якого полягає в тому, що в термінологічних словниках потрібно фіксувати не тільки науково обгрунтовані, унормовані терміни, але й усі їхні варіанти, синоніми, значення багатозначних термінів, терміни-омоніми. Другою проблемою є добір слів для термінологічного словника. Усі термінологічні словники В. Балог класифікує за різними ознаками, наприклад: за кількістю представлених мов (одномовні, двомовні, багатомовні); за наявністю і принципом тлумачення термінів (енциклопедичні, тлумачні, які не містять тлумачень); за представленими галузями (галузеві, вузькогалузеві, багатогалузеві); за повнотою представленої термінології (повні, середні, короткі); за спеціальним призначенням (частотні, реверсивні / зворотні). Ще одна проблема – це семантичний опис термінів, зокрема в термінологічних словниках тлумачного типу. У таких словниках постає потреба подавати значення слова (терміна) як поняття (через дефініцію), на відміну від представлення значення термінів у загальномовному тлумачному словнику, де вони подаються не як поняття певної системи, а як слова літературної мови [2, с.54-55].

Л. Туровська вважає, що одним із основних завдань будь-якого термінологічного словника є показ ступеня розвитку відповідної галузі знань та її термінології на час його укладання. Як зазначає дослідниця, перш ніж упроваджувати новий термін чи відроджувати старий, потрібно проаналізувати його мовні характеристики, що можуть як сприяти, так і перешкоджати нормальному функціонуванню терміна [23, с.168-173].

О. Кочерга та Н. Непийвода [12, с.27] звертають увагу на те, що деякі автори словників намагаються дати якомога більше варіантів терміна, що допомагає користувачеві обрати той варіант, який більш зрозуміло висловить його думку, що є одним із способів процесу природного відбору термінів.

Л. Боярова загострює увагу на таких проблемах: випередження процесу змінування термінологічних норм укладанню словників; наявність суб'єктивних поглядів у авторів термінографічних праць на мовну норму, які часто кодифікують терміни, які об'єктивно не відповідають системі української мови, або новоствори, що не пройшли апробації в терміносистемах; невідповідність лексикографічної практики в Україні рівневі теорії термінотворення [3, с.22-23].

А. Крижанівська наголошує, що основоположним для одномовної теоретичної лексикографії є вироблення принципів упорядкування системи термінів однієї мови, оскільки від цього залежить характер укладання одномовних термінологічних словників, тому важливо вишукувати терміни, які б відповідали стандартам національної термінології, і уникати вживання іншомовних запозичень. Дослідниця зазначає також, що при визначенні типу термінологічного словника повинні враховуватися напрями класифікації термінології [13, с.14]. Для української термінографії сьогодні пріоритетним є питання щодо укладання двомовних та багатомовних перекладних термінологічних словників, центральною проблемою якої є збереження характеру відповідності між термінами різних мов. Для будь-якої неодномовної термінологічної праці, вважає А. Крижанівська, актуальною є уніфікація термінів, оскільки добір терміноелементів однієї мови відповідно до іншої за дефінітивними ознаками дає наочно зіставний матеріал. Розв'язання цієї проблеми повинно будуватися на розробленні спеціальних методик опрацювання галузевої термінології для двомовних і багатомовних термінологічних словників [13, с.18].

Упродовж останніх років найбільше з'явилося російсько-українських галузевих перекладних словників, що, на думку М. Процик, створило певні проблеми: термінологічні словники підготовлені на різній методологічній основі, а це спричиняє нові суперечності в неусталеній видавничій термінології, ускладнює сприйняття нових українських термінів, знеохочує мовців послугуватися ними. Крім того, через низькі накладі лексикографічні праці не потрапляють до споживачів, а швидкі темпи підготовки і випуску книжок негативно впливають на їх якість. З'являються праці із суттєвими граматичними і стилістичними помилками [18, с.350].

В. Дубічинський до основних проблем сучасної термінографії відносить такі: розроблення методологічних принципів для складання термінологічних словників; створення науково обґрунтованої типології спеціальних словників; розроблення інваріантного проекту словника для опису різних спеціальних шарів лексики; визначення головних параметрів термінологічних словників; розроблення принципів вимог до термінологічних праць; дослідження макро- і мікроструктури словника; аналіз шляхів відбору мовного матеріалу для термінологічного словника; розроблення основних прийомів опису термінів; упродовження комп'ютеризації при складанні термінологічних словників [5, с.148].

Проте Л. Симоненко головною проблемою української термінографії вважає вироблення єдиних методологічних засад укладання термінологічних словників. У виданих словниках, наголошує дослідниця, спостерігається безсистемний набір термінів, відсутність чітко окреслених меж відповідних терміносистем, порушення норм чинного правопису через відсутність єдиного централізованого наукового органу, який би був координатором термінографічної роботи і забезпечив розв'язання суто лексикографічних проблем: випрацювання єдиних вимог до реєстру словника, відображення лексико-семантичних відношень, питання еквівалентності в мові перекладу, граматичної та семантичної характеристики термінів [21, с.7].

Цікавим джерелом дослідження з української термінографії є бібліографічний покажчик «Українська термінографія. 1948-2002» М. Комової (Львів, 2003), у якому було здійснено спробу відобразити спеціальні словники, енциклопедії, довідники, що вийшли друком у другій половині ХХ століття. Зібраний і проаналізований матеріал допомагає проаналізувати розвиток української термінологічної лексикографії. М. Комова своїм бібліографічним покажчиком засвідчує, що термінологічним словникам останнього десятиріччя притаманна вища розгалуженість за широтою охоплення термінологічної лексики [9, с.290].

Характерною рисою сучасної термінографії, за Л. Симоненко, є розширення кола лексикографування галузей знань, розширилася і географія видання лексикографічної продукції [22, с.21]. Але ще не всі галузі знань забезпечені фаховими тлумачними, перекладними та навчальними термінологічними словниками. Особливо це стосується технічних галузей знань. Хоча значно позжавилося видання навчальних термінологічних словників, які використовуються не лише як лексикографічне видання, а й як посібник. Наприклад: «Словник еколого-економічних термінів : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів» Г.Г. Козоріз (Львів, 2006) (**Козоріз Г.Г.** Словник еколого-економічних термінів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г.Г. Козоріз ; Національний банк України; Львівський банківський ін-т. – Л. : ЛБІ НБУ, 2006. – 128 с.); «Словник юридичних термінів : навчальний посібник» / укладач В.П. Марчук, Київ, 2003) (Словник юридичних термінів : навч. посіб. / укл. **В.П. Марчук**; Міжрегіон. акад. упр. Персоналом МАУП. – К. : [Б. в.], 2003. – 115 с.); «Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури» / за заг. ред. Р.А. Шмига (Львів, 2006) (Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / **Р.А. Шмиг**, В.М. Боярчук, І.М. Добрянський, В.М. Барабаш; за заг. ред. Р.А. Шмига. – Львів, 2011. – 222 с.); «Короткий словник-довідник термінів спорту та фізичної культури : навчальний посібник» (укладачі: Ю.О. Маркітантов, В. Ю. Маркітантова. – Кам'янець-Подільський, 2010) (Короткий словник-довідник термінів спорту та фізичної культури : навчальний посібник / укладачі: **Ю.О. Маркітантов**, В.Ю. Маркітантова. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 68 с.).

А.Л. Полюга вважає, що важливим завданням сучасної української термінографії має бути складання таких словників термінологічного характеру, які б об'єднували споріднені терміносистеми [17, с.344], тому що тенденції перехрещування притаманні терміносистемам багатьох наук і галузей техніки, які стоять на межі кількох сфер знань.

У 2009 році Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009-2015 роки, суть якої полягає у виробленні наукових, технологічних та організаційних заasad і формуванні національних лінгвістичних ресурсів, які включають фундаментальні словникові проекти й праці, репрезентативну бібліотеку світової лексикографії, сучасну інформаційно-технологічну систему підтримки лексикографічних проектів, загальнодержавну систему доступу та використання національних лінгвістичних ресурсів [10, с.38].

Сьогодні в Україні діє кілька термінологічних центрів, одним із аспектів діяльності яких є розроблення теоретичних положень термінографії та створення галузевих словників. Це, зокрема, відділ наукової термінології Інституту української мови НАН України, Львівський термінологічний центр Львівського національного університету імені Івана Франка, Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології Держстандарту та Міністерства освіти і науки України при Національному університеті «Львівська політехні-

ка», Харківське лексикографічне товариство при Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут», термінологічна група при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

На сьогоднішній день у відділі наукової термінології Інституту української мови НАН України (завідувач відділу – докт. філол. наук В.Л. Івашенко) укладено: «Словник української біологічної термінології» (відп. ред.: акад. НАН України Д.М. Гродзинського, проф. Л. Симоненко, К., 2012) (Словник української біологічної термінології : близько 80000 термінів / відп. ред. акад. Д.М. Гродзинський, проф. Л.О. Симоненко. – К. : КММ, 2012. – 744 с.); «Нові слова і значення : словник» (укладачі: Л. Туровська, Л. Василькова, К., 2008) (**Туровська Л.В., Василькова Л.М.** Нові слова і значення : словник / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К. : Довіра, 2008. – 271 с.); «Українсько-російський словник наукової термінології» / за заг. ред. Л. Симоненко (К.; Ірпінь, 2004) Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. **Л.О. Симоненко**. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.); «Словник-довідник назв осіб за видом діяльності» М. Годованої (відп. ред. Л.В. Туровська, К., 2009) (Годована М.П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / **М.П. Годована** ; за ред. Л.В. Туровської. – К. : Наук. думка, 2009. – 176 с.).

Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (голова – проф., докт. техн. наук Б. Ричар) організаційно складається із двох осередків: львівський – розміщений на базі Національного університету «Львівська політехніка», та київський – на базі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології у 2000 році заснував термінографічну серію *СловоСвіт* (гол. ред. Б.Є. Ричар), яка ґрунтується на виданні словників з новітніх технологій. Наприклад: «Російсько-український коксохімічний словник» (укладачі: В. Рудика, Н. Брайловська, Ю. Зінгерман, Г. Коцюба, Ю. Шаповал, А. Шевгота, Харків, 2007) (Російсько-український коксохімічний словник / уклад. **Рудика В.**, Брайловська Н., Зінгерман Ю., Коцюба Г., Шаповал Ю., Шевгота А. – Харків, 2007. – 504 с.); «Російсько-український словник з інженерних технологій» (укладачі: М. Ганіткевич, Б. Кінаш, Львів, 2005) (Російсько-український словник з інженерних технологій / уклад. **М. Ганіткевич**, Б. Кінаш – Львів : Ліга-Прес, 2005. – 1024 с.); «Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури в 2 тт. « за ред. Р. Кінаша (Львів, 2007) (Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури : в 2 тт. Том 2: Українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури / уклад. С. Жуковський, Р. Кінаш, Л. Полгога, В. Базилевич, Н. Дрівко ; за ред. **Р. Кінаша** – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 488 с.).

Харківське лексикографічне товариство, засноване у 1992 році на базі Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», працює не лише над укладанням і видавництвом словників (**Дубічинський В.В.**, Кринець О.М., Чернявська С.М. Словник – мінімум термінів ділової української мови / В.В. Дубічинський, О.М. Кринець, С.М. Чернявська. – Харків : НТУ «ХПІ», 2002 – 60 с.; Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / за ред. **В.В. Дубічинського**. – 2006 – 1008 с.), а й розробленням теоретичних основ лексикографічної практики. Великим досягненням товариства є лабораторія машинного перекладу, на базі якої виконується програма укладання україномовних перекладних словників на електронні носії із основних галузей діяльності людини. Створюється єдина технологія постійного оновлення термінологічної лексики

української і російської мов (Зембинська Т.М., Морозов І.В., Дубічинський В.В. Російсько-український та українсько-російський словник термінів сільськогосподарської техніки / Т.М. Зембинська, І.В. Морозов, В.В. Дубічинський. – Харків : ХТУСГ, 2004. – 224 с.; Російсько-український словник організаційно-економічних та супутніх термінів : словник / В.В. Бондаренко, О.М. Гавриш, М.І. Ларка ; ред. В.В. Дубічинський, І.О. Оржицький ; Харківський політехнічний ін-т, нац. техн. ун-т. – Харків : НТУ «ХП», 2001. – 120 с.).

Розвиткові термінографії в Україні сприяють і міжнародні наукові конференції, наприклад: «Проблеми української термінології. СловоСвіт» (відбувається під егідою Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держстандарту та Міністерства освіти і науки України при Національному університеті «Львівська політехніка»), «Українська термінологія і сучасність» (організатор – відділ наукової термінології Інституту української мови НАН України та Комітет наукової термінології НАНУ), «Сучасні проблеми лексикографії» (організатор – Харківське лексикографічне товариство при Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут»).

Заслужують уваги і збірники наукових праць, на сторінках яких обговорюються проблеми сучасної термінографії, зокрема: «Слово і словарь = Vocabulum et vocabularium» (гол. ред. В.В. Дубічинський), «Термінологічний вісник» (відп. ред. В.Л. Іващенко), Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології» (відп. ред. І.З. Дуцяк).

Отже, незважаючи на всі проблеми, українська термінографія стрімко розвивається: щороку виходить друком велика кількість різногалузевих термінологічних словників, покращується методологія опрацювання і фіксації термінів у лексикографічних працях, опрацьовуються нові галузі знань, проводяться щорічні міжнародні наукові конференції. Видання перекладних, термінологічних, словників є також важливим досягненням термінологічної лексикографії в Україні.

Список використаних джерел:

1. Авербух К.Я. Общая теория термина / К.Я. Авербух. – Иваново, 2004. – 252 с.
2. Балог В.О. Галузева лексика у Словнику української мови в 11-ти томах (1970-1980 рр.) (семантичний та стилістичний аспекти) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В.О. Балог. – К., 2002. – 192 с.
3. Боярова Л. Словникова кодифікація і термінологічна норма (90-і рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) / Л. Боярова // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. – Вип. 38. – С. 21-29.
4. Гринев С.В. Введение в терминоведение / С.В. Гринев. – М. : Моск. лицей, 1993. – 309 с.
5. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка : учебное пособие / В.В. Дубичинский. – М. : Наука ; Флинта, 2008. – 432 с.
6. Іванова О. Зміст і структура поняття «термінологічна лексикографія» / О. Іванова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 331–333.
7. Іващенко В.Л. Концентуарія основних понять термінографії / В.Л. Іващенко // Слово і словарь: Vocabulum et Vocabularium : сб. науч. тр. по лексикографии. – Гродно : ГрГУ, 2002. – С. 141-147.
8. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З.И. Комарова. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 156 с.
9. Комова М. Українське термінологічне словництво / М. Комова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. VIII. – С. 289-292.

10. Концепція Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009-2015 роки // Вісник НАН України. — 2009. — №3 — С. 35-39.
11. Кочан І.М. Українські термінологічні словники 20-х років ХХ століття з позиції сьогодення / І.М. Кочан // Термінологічний вісник : збірник наукових праць / відп. ред. В.Л. Івашенко. — К. : ГУМ НАНУ, 2011. — Вип. 1. — С. 156-162.
12. Кочерга О. Тенденції української термінологічної лексикографії / О. Кочерга, Н. Непійвода // Урок української. — 2000. — № 3. — С. 25-29.
13. Крижанівська А.В. Проблеми упорядкування термінологіки на сучасному етапі / А.В. Крижанівська // Мовознавство. — 1984. — № 1. — С. 12-19.
14. Лейчик В.М. Терминоведение : предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. — М. : КомКнига, 2006. — 256 с.
15. Марчук Ю.Н. Основы терминографии : метод. пос. / Ю.Н. Марчук. — М. : ЦИИ МГУ, 1992. — 76 с.
16. Огієнко І. Для одного народу — одна наукова термінологія / І. Огієнко // Рідна мова. — 1935. — Ч. 11 (35). — С. 491-498.
17. Полюга Л. Передумови укладання нового словника термінів будівництва й архітектури / Л. Полюга // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. — К. : КНЕУ, 2007. — Вип. VII. — С. 343-347.
18. Процик М. Українська видавнича термінологія як об'єкт лексикографії наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. / М. Процик // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. — К. : КНЕУ, 2007. — Вип. VIII. — С. 350-351.
19. Реформатский А.А. Мысли о терминологии / А.А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. — М. : Наука, 1986. — С. 163-198.
20. Симоненко Л. Термінологічні справи сьогодення / Л. Симоненко // Українська наукова термінологія. — 2009. — № 2. — С. 3-8.
21. Симоненко Л. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. — К. : КНЕУ, 2009. — Вип. VIII. — С. 9-15.
22. Симоненко Л. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і втрати / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність. — Вип. V. — 2003. — С. 18-22.
23. Туровська Л.В. Сучасний етап розвитку української термінографії / Л.В. Туровська // Система і структура східнослов'янських мов : міжфакультетський зб. наук. пр. — К., 2006. — С. 168-173.
24. «Українська мова» : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. — К. : Укр. енциклопедія. — 2000. — 752 с. : іл.
25. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура : учебное пособие / А.Д. Хаютин. — Самарканд, 1972. — 129 с.
26. Щербин В.К. Функции научных цитат в терминографии и специальной концептографии / В.К. Щербин // Термінологічний вісник : збірник наукових праць / відп. ред. В.Л. Івашенко. — К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. — Вип. 2(1). — С. 162-170.

Список лексикографічних джерел:

1. Годована М.П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М.П. Годована ; за ред. Л.В. Туровської. — К. : Наук. думка, 2009. — 176 с.
2. Дубічинський В.В. Словник-мінімум термінів ділової української мови / В.В. Дубічинський, О.М. Кринець, С.М. Чернявська. — Харків : НТУ «ХП», 2002 — 60 с.
3. Зембинська Т.М. Російсько-український та українсько-російський словник термінів сільськогосподарської техніки / Т.М. Зембинська, І.В. Морозов, В.В. Дубічинський. — Харків : ХТУСГ, 2004. — 224 с.

4. Козоріз Г.Г. Словник еколого-економічних термінів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. Г. Козоріз ; Національний банк України ; Львівський банківський ін-т. – Л. : ЛБІ НБУ, 2006. – 128 с.
5. Короткий словник-довідник термінів спорту та фізичної культури : навчальний посібник / укладачі: Ю.О. Маркітантов, В.Ю. Маркітантова. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 68 с.
6. Російсько-український коксохімічний словник / укладачі: Рудика В., Брайловська Н., Зінгерман Ю., Коцоба Г., Шаповал Ю., Шевгота А. – Харків, 2007. – 504 с.
7. Російсько-український словник з інженерних технологій / укладачі: М. Ганіткевич, Б. Кінаш – Львів : Ліга-Прес, 2005. – 1024 с.
8. Російсько-український словник організаційно-економічних та супутніх термінів : словник / В.В. Бондаренко, О.М. Гаврись, М.І. Ларка ; рец. В.В. Дубічинський, І.О. Оржицький ; Харківський політехнічний ін-т, нац. техн. ун-т. – Харків : НТУ «ХПІ», 2001. – 120 с.
9. Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури : в 2 т. / укладачі: С. Жуковський, Р. Кінаш, Л. Полюга, В. Базилевич, Н. Дрівко ; за ред. Р. Кінаша. – Львів : Ліга-Прес, 2007. – Т. 2: Українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури. – 488 с.
10. Словник української біологічної термінології : близько 80000 термінів / відп. ред.: акад. Д.М. Гродзинський, проф. Л.О. Симоненко. – К. : КММ, 2012. – 744 с.
11. Словник юридичних термінів : навч. посіб. / укл. В.П. Марчук ; Міжregion. акад. упр. персоналом МАУП. – К. : [Б. в.], 2003. – 115 с.
12. Сучасний тлумачний словник української мови : 65000 слів / за ред. В.В. Дубічинського. – 2006. – 1008 с.
13. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / Р.А. Шмиг, В.М. Боярчук, І.М. Добрянський, В.М. Барабаш ; за заг. ред. Р.А. Шмига. – Львів, 2011. – 222 с.
14. Туровська Л.В. Нові слова і значення : словник / Л.В. Туровська, Л.М. Василькова ; відп. ред. Л.О. Симоненко. – К. : Довіра, 2008. – 271 с.
15. Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л.О. Симоненко. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.

The article is an attempt to analyzed the denvelopment of Ukrainian terminography in the beginning of XXI centuries; the main problems, prospects and progress trends are shown.

Key words: terminology, lexicography, terminography, dictionary.

Отримано: 15.08.2013 р.

УДК 94(477.43)«1929/1930»(092)

В. С. Прокопчук*, Н. В. Тітова**

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
**Хмельницький університет управління і права

«НЕЩАСТЯ ЦИХ УКРАЇНЦІВ У ТОМУ, ЩО ЇМ ДОВЕЛОСЯ ЖИТИ В ТАКУ ІСТОРИЧНУ ЕПОХУ...»

У статті проаналізована групова кримінальна справа, якою 1929-1930 рр. Кам'янець-Подільський окружний відділ ДПУ намагався сфабрикувати в Дунаївцях осередок «Спілки визволення України» з 23 «контрреволюціонерів» – жителів місечка і навколишніх сіл.

Ключові слова і словосполучення: Спілка визволення України, ДПУ, репресії, філія, Дунаївці.

Про подолан, притягнутих до кримінальної відповідальності у сфабрикованій 1929-1930 рр. справі «Спілки визволення України», є чимало досліджень. Про вихідців з Дунаєвщини, сусідньої з Кам'янцем-Подільським території, – лише кілька публікацій, зокрема про Дмитра Олександровича Богацького – сина нестерівецького священника та Євгена Григоровича Кондрацького з Малішівців¹.

Перший був викладачем Кам'янець-Подільського хімічного технікуму, Інституту народної освіти, впродовж 1926-1929 рр. – головою Кам'янець-Подільського наукового товариства Всеукраїнської академії наук. Дмитра Олександровича, заарештованого 31 січня 1930 року, звинуватили в тому, що він «піддерживал детей лишенцев-кулаков и в то же время игнорировал учащихся (хімічного технікуму. – авт.), принадлежащих к пролетарской прослойке». Долучили й той факт, що 1922 року його брат Борис та сестра Лідія були розстріляні ЧК, а брати Павло та Георгій емігрували за кордон. Але головний злочин полягав у науковій діяльності на посаді голови наукового товариства, в яке, за твердженням слідчого, «ввійшла шовіністично налаштована інтелігенція з контрреволюційним минулим», і яке «розповсюджувало вузьконаціоналістичні ідеї», вело «підготовку кадрів до боротьби з радвладом»². За це трійка 25 лютого 1930 року засудила Д.О. Богацького на п'ять років концтаборів³.

Є.Г. Кондрацький навчався в Кам'янці-Подільському, де батько служив священником Подільської духовної семінарії. У 1919-1920 рр. очолював губернську подільську «Просвіту», входив до товариства імені Леонтовича, члени якого, на думку слідчого, були «виключно шовіністично налаштованою інтелігенцією, яка під виглядом домашніх музичних вечірок об'єднувала всіх незадоволених існуючим ладом». 18 лютого трійка засудила його на три роки концтаборів, 16 червня 1937 року ярославський суд додав ще п'ять років. 15 січня 1938 року стався крах надій і фізичних можливостей – Євген Григорович помер⁴.

За кримінальною справою Держархіву Хмельницької області нами була простежена доля педагогів братів Семена і Степана Риндиків з Дунаївців – членів місцевої «Просвіти», яку в 1918-1919 рр. Семен Дмитрович очолював⁵.

Однак за межею доступності для дослідників тривалий час залишалася групова справа, в якій 23 жителі Дунаївців та навколишніх сіл були звинувачені в належності до контрреволюційної групи лікаря Павла Бутовського, яка нібито входила до «Спілки визволення України». Під тиском слідчого 31 серпня 1929 р. електромонтер І.Т. Лісовський показав існування в Дунаївцях гурт-

ка «Визволення України», назвав кількох дунаївчан, які, на його думку, входили до «гуртка», свідчив, що Сайко Чоловський під час випивки навіть показував йому «Статут Комітету боротьби за визволення України» й обіцяв дати анкету для вступу до організації⁶.

Офіційно термін «філія» стосовно дунаєвської групи в документах слідства не зустрічається, здебільшого – «угруповання», «група», «гурток». Але аналіз кримінальної справи дає підстави твердити, що слідчими фабрикувалася ще одна «філія СВУ», яка б суттєво посилила їх концепцію функціонування в Україні розгалуженої мережі контрреволюційних осередків «Спілки визволення України». Як відомо кількома хвилями арештів ОДПУ вдалося спочатку притягти до відповідальності 700, а згодом – понад 30 тис. заарештованих⁷. У їх числі була й «група» П.П. Бутовського в Дунаївцях, яка, за нашими підрахунками, з приписаними до неї іншими жертвами згодом була доведена до 42 заарештованих.

Мета цієї статті – на основі до цього невідомих архівних джерел оприлюднити факт фабрикування слідчими ДПУ дунаєвської філії «Спілки визволення України», показати наслідки цієї групової кримінальної справи, трагізм невинних людей.

Знаковою фігурою в цій справі проходив Павло Петрович Бутовський – національно свідомий українець, активний учасник національно-визвольних змагань 1917-1920 рр.

Він народився 23 січня 1889 р. у сім'ї багатодітного священика в с. Овсяники на Бердичівщині. На день арешту сім'ю складали: мати Олімпіада Антонівна, дружина Віра Кіндратівна, дочка Вероніка – 10 років, син Володимир – 5 років, дочка Ніна – 2 роки.

Павло Петрович спочатку отримав домашню освіту, потім навчався в народній школі, богословську освіту здобув у Києві. 1911 року поступив на медичний факультет Варшавського університету і закінчив 4 курси. З початком I Світової війни евакуювався до Ростова – на – Дону, потім перевівся до Київського університету, але навчання із-за призову до армії не закінчив⁸. Служив у медчастині.

У липні 1917 року одружився на дочці наглядча Кам'янецької земської лікарні Вірі Приходько. У жовтні того ж року був переведений до Києва лікарем Українського полку. З приходом у січні 1918 року більшовицьких військ демобілізувався з армії, у лютому – березні здавав державні іспити в Київському університеті. Не дочекавшись диплома, повернувся до Кам'янця-Подільського і на пропозицію голови губернської земської управи В.К. Приходька очолив редколегію журналу «Село», до якої входили сам голова губернської земської управи, а ще – Ю.О. Багацький та ін.⁹. Під редакцією П.П. Бутовського напередодні відкриття в Кам'янці-Подільському державного українського університету вийшла одноденна газета «Свято Поділля», приурочена цій події. 1918 року в Кам'янці-Подільському створив український хор і був його регентом¹⁰.

У липні 1919 року на пропозицію Івана Огієнка очолив курси медсестер. У січні 1920 року перейшов на службу в головне управління Червоного Хреста України, до наступного приходу більшовиків був референтом з питань соціального забезпечення при головноуповноваженому уряду УНР Іванові Огієнку. Протягом серпня – жовтня 1920 року був мобілізований на службу в Київське військово-санітарне управління. З 15 жовтня 1920 до 20 вересня 1921 року очолював медичну дільницю в с. Вороньки Козелецького повіту на Чернігівщині.

Важко захворівши, повернувся до Кам'янця-Подільського. З січня до листопада 1922 р. очолював Балинську медичну дільницю. Якось у вересні

1922 року Павло Петрович на квартирі виконував на піаніно улюблені українські пісні, награв й український національний гімн «Ще не вмерла Україна». За чимось доносом до Кам'янця-Подільського за розпорядженням голови окривконкому Опанаса Буценка був звільнений з посади. Не без труднощів у січні 1923 року все ж таки влаштувався в Дунаївцях цивільним санітарним лікарем 2-ої Дунаєвської трудової школи. Одночасно обслуговував дитбудинок, де утримувалися діти з охоплених голодом Поволжя і півдня України¹¹.

Приїзд у райцентр лікаря, що пройшов практичну школу і на фронті, і в мирних умовах, не залишився непоміченим. П.П. Бутовський, колишній працівник українського відділення Червоного Хреста, об'єднав навколо себе активістів, з ініціативою створення 23 червня 1923 року Дунаєвської організації Українського Червоного Хреста, головою якого став Петро Михайлов (він же й голова КНС), секретарем – В.В. Павлов, членами – І.В. Афанасьєв, А.Й. Гернштетер, О.В. Гоник, член райвиконкому. Павло Петрович був заступником голови до 1929 року. На 1 квітня того ж року дунаєвська організація УЧХ налічувала 974 члени – 598 селян, 125 робітників, 120 кустарів, 96 представників інтелігенції і 35 інших. Сільські осередки, згодом названі слідчим «бойками», діяли у Вихривці, Гірчинній, Голозубинцях, Руді Гірчичнянській, Чанькові¹². Осередок Українського Червоного Хреста відкрив свій магазин «Санітарія і гігієна», амбулаторію, якою завідував П.П. Бутовський, лікарем працював В.З. Тарасюк, лікпомом – І.А. Попіль, аптекаркою – Н. Севастьянова, санітаркою – Ю. Батковська. Меддопомога була безоплатною, а ліки – зі скидкою 50 відсотків. У червні 1928 року були організовані курси першої допомоги, на яких навчалосся 50 слухачів¹³.

Як виходець зі священницької сім'ї, Павло Петрович підтримав вірян у їх намаганні відкрити в Дунаївцях українську автокефальну православну церкву. За його домовленістю з німецькою громадою в кірсі відбулося богослужіння українською мовою, яке провели привезені з Кам'янця-Подільського єпископ Максим Задворняк, священники Данилов, Монастирський, Манькевич і Винарчук. Дунаївчанам сподобалася служба рідною мовою, і вони взялися за створення нової церкви.

У грудні 1925 року П.П. Бутовський на запрошення головного лікаря Войлера став ординатором райлікарні, працював у колі таких лікарів, як В. Галавський, Д. Длуговський, М. Рум'янцев, В. Тарасюк¹⁴. А 1 січня 1927 року Кам'янецька окрінспектура охорони здоров'я доручила П.П. Бутовському організацію в Дунаївцях робітничої поліклініки, якою й завідував до 25 серпня 1929 року – дня арешту. Слідчий Шиєнок визначив Павлу Петровичу роль керівника дунаєвською філії СВУ і наполегливо це обгрунтував.

Роль провідних фігур дунаєвського «контрреволюційного угруповання» приписувалася священнику Могилівської української автокефальної православної церкви отцеві Микиті Винарчуку, колишньому автокефальному священнику Прокопу Давиденку, завідуючому Дунаєвською школою фабрично-заводського навчання Семену Буженку, фельдшеру Іллі Афанасьєву, учителю Володимирі Гушлу.

У доповідній записці голові ДПУ УСРР В. Балицькому «Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні у зв'язку із справою «СВУ» від 1 грудня 1929 р. заступник начальника секретного відділу ДПУ УСРР О. Абугов і начальник 2-го відділення секретного відділу Б. Козельський зафіксували по Кам'янці-Подільському округу ще одну філію – групу автокефальних священників. «Один з учасників автокефальної групи піп Винарчук входить у ліквідовану окривділом ДПУ під час операції контрреволюційну організацію лікаря Бутовського (м. Дунаївці)», – зазначалося в допо-

відній¹⁵. Отже священику М. Винарчуку приписувалася подвійна вина: участь в автокефальному русі, який зазнав серйозного удару наприкінці 20-х, та в «контр-революційній організації» лікаря П. Бутовського. Справу М. Винарчука, як і автокефаліста П. Давиденка, було виділено в окреме провадження.

Хто ж він такий небезпечний для тодішньої влади священник Винарчук?

Микита Винарчук – подолянин, народився 19 вересня 1891 року в м. Городку Проскурівського повіту в селянській сім'ї. У 1910-1911 рр. пройшов курси псаломщиків, отримав направлення в с. Северинівку Жмеринського району на посаду дяка. 1915 року був призваний до армії, вишкіл проходив у Воронежі. 1916 року у складі батальйону особливого призначення попов на закордонний фронт у Солоніки на Балканах. Згодом французи інтернували його частину. На Батьківщину повернувся у жовтні 1920 р., лікувався в Одеському госпіталі, де й залишився на службі аж до лютого 1921 р.¹⁶

Демобілізувавшись, направився у Северинівку, працював на цукрозаводі, був секретарем Северинівської земельної комісії. У березні того ж року був рукопокладений у Вінниці в диякони, у червні в Бару – у сан священника з призначенням у с. Цівківці Ушицького повіту. Очоловав Сказинецьку парафію Могилів-Подільського району. У вересні 1924 року Кам'янецька церковна рада призначила його священником у с. Могилівку Дунаєвського району. Три місяці був без храму, тому виїхав у с. Карачіївці, де вів службу замість заарештованого священника Якименка¹⁷.

У квітні 1925 року повернувся в Могилівку (з 1958 року це село приєднано до м. Дунаївці) і служив там до дня арешту – 25 серпня 1929 року. З активом – Гнат Осецький, Пилип Баранок, Ганна Севастьянова, Леонтій Буяр, Василь Магера, Микола Трацанський, Володимир Баранок, Григорій Білоконний, Ілля Афанасьєв, Олександр Дзвоник та іншими – повів боротьбу за створення в Могилівці української автокефальної православної церкви. Спочатку правили почергово: тиждень – священник російської православної церкви, другий – автокефальний священник о. Микита Винарчук. Були конфлікти, сутички, бійки між віруючими, які розбирали навіть міліція. Поступово УАПЦ знайшла широку підтримку жителів Могилівки¹⁸.

Церква мала українське спрямування – діяло два українські хори, щороку відправлялася панахида по загиблих учасниках боротьби за незалежну Українську Народну Республіку, фінансово підтримувала Комітет з увічнення пам'яті С. Петлюри. З церковним хором о. М. Винарчук був у Кам'янці-Подільському на Іванця, на запрошення громад вів службу в Блищанівці, Гуменцях, Супруньківцях, Чанькові, Яромирці¹⁹. Не раз брав участь у роботі окружних церковних соборів. Був особито знайомий з головою УАПЦ митрополитом Василем Липківським, 1924 року мав з ним бесіду в Києві, 1925 року зустрівся у Вінниці на губернському соборі, у травні 1929 року на його ж київській квартирі. Активна діяльність М. Винарчука була помічена, він викликався до окружного відділу ДПУ.

Прокіп Давиденко 1890 року народився в Моломолинцях біля Меджибожа. Син селянина, отримав початкову освіту, електромонтер за професією. Виїхав на заробітки до Санкт-Петербурга, з 1907 по 1918 рік працював електромонтером на Обухівському заводі. Повернувшись в Україну, спочатку завідував господарством у відділі культів Київської духовної консисторії, потім переїхав до Вінниці, а звідти – до Кам'янця-Подільського. Працював завгоспом у Подільській православної консисторії, за поляків (1919 р.) – касиром при головноуповноваженому уряду УНР Іванові Огієнкові, наприкінці 1920 р. – завгоспом у Кам'янець-Подільському державному українському університеті. 1921 року став священником УАПЦ у с. Рихта, брав участь у діяльності Кам'янець-Подільського Кирило-Мефодіївського товариства²⁰.

З переїздом до Дунаївців не раз підміняв на службі священика о. Микиту Винарчука. Знав Ю.Й. Сіцінського, бував у нього вдома, брав книги для читання, у тому числі Огієнкову «Українську культуру». Був справжнім українським патріотом. На допиті єпископ Пивоваров 23 жовтня 1929 року так охарактеризував П. Давиденка: «Особа – хитра, більше скритна... Грав до мене роль в житті УАПЦ в Кам'янці, як один із заправил... Близький він зі священиками Кам'янецької УАПЦ, з Винарчуком – друг і обидва разом старалися з відкриттям Дунаєвської парафії»²¹. Такої атестації вже було достатньо, щоб 25 серпня 1929 року в числі багатьох бути заарештованим.

Завідувача Дунаєвської школи фабрично-заводського навчання С.М. Буженка, заарештованого також 25 серпня 1929 року, звинуватили в належності до «угруповання» П. Бутовського. Серед причин достатньо було й того, що Семен Михайлович з Галичини, 1896 року народився в селі Ямиця Станіславського повіту²². Закінчив Станіславську гімназію. У роки I Світової і національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. воював у складі російської та Української Галицької армій, отримав офіцерський чин. У складі УГА від Львова дійшов до Кам'янця-Подільського, а звідти з боями – до Житомира. Для зв'язку з інтернованими в Чехословачії та Румунії частинами був відряджений за кордон, де встиг у Берні закінчити текстильний технікум, попрацювати на ткацькій фабриці. У Празі одружився на українці з Новоселиці (Буковина) Вірі Цибух²³.

1924 року перебрались в Україну. Після багатьох митарств 1925 року в Харкові отримав призначення на посаду завідуючого Дунаєвською школою фабрично-заводського навчання²⁴, брав активну участь у громадському, культурно-освітньому й церковному житті міста, чого за критеріями ОДПУ цілком вистачало для отримання ярлика «контрреволюціонера».

До активу «угруповання П. Бутовського» був віднесений і фельдшер Ілля Афанасьєв, уродженець с. Борсуки тоді Староушицького району, фельдшер, який 1916 року в Кам'янець-Подільському військовому госпіталі (нині школа – інтернат по вул. Лесі Українки) був лікарським помічником, передавав досвід молодому лікарю майбутньому письменнику-класику Михайлові Булгакову²⁵. Його участь у діяльності Дунаєвської організації УЧХ та Могилівської української автокефальної церкви, на думку слідчого, також підпадала під статус «контрреволюціонера» й «українського шовініста».

Учитель української мови, музики і співу та бібліотекар Дунаєвської семірички, а за Директорії, аж до 1925 року, завідувач початкової школи, а ще керівник українського хору й композитор Володимир Костянтинівич Гушло під цей ярлик попадав тим більше²⁶.

Серед заарештованих у цій груповій справі були:

- Володимир Георгійович Волошановський, 1894 р.н., уродженець с. Суржа Кам'янецького району, колишній дяк;
- Володимир Васильович Павлов, 1900 р.н., з с. Могилівка, член правління філії УЧХ;
- Семен Григорович Сербалюк, 1886 р.н., житель Дунаївців, бухгалтер, колишній вояк Дієвої армії УНР;
- Федір Гаврилович Ночка, 1890 р.н., уродженець с. Заставля Дунаєвського району, активний просвітник;
- Іван Антонович Попель, 1890 р.н., с. Іванківці Дунаєвського району, фельдшер;
- Степан Дмитрович Риндик, 1894 р.н., учитель, просвітник;
- Семен Дмитрович Риндик, 1892 р.н., учитель, просвітник;

- Антон Іванович Костенко, 1892 р.н., вояк Дієвої армії УНР, фельдшер;
- Надія Петрівна Севастьянова, 1904 р.н., м. Дунаївці, фармацевт, член спілки «Медсанпраця»²⁷.

Згодом, як таких, що примикали до групи П.П. Бутовського, заарештували й інших: Петра Івановича Баранюка; Олену Олександрівну Богацьку, дочку нестеровецького священника, учительку; Лідію Михайлівну Гаврилову, учительку з Дунаївців; Пилипа Казимировича Гараєвського, який нібито вів агітацію серед робітників фабрики «Дунсукно»; Олександра Голоманюка; Фому Федоровича Гостику, автокефаліста; Олександра Гнатовича Дзвоника, старосту Могилівської автокефальної церкви, в якого квартирував священник Микита Винарчук; Івана Федоровича Кардаша – механіка фабрики «Дунсукно»; Григорія Кучерявого, фельдшера; Олексія Леонтійовича Куропатова; Семена Івановича Кифоренка; Вікторію Феліксівну Кухар – активну автокефалістку; Івана Олександровича Левицького із с. Дунаївців, учителя, двоюрідного брата Степана і Семена Риндиків; Іполита Адамовича Монкевича, січинецького священника; Гната Максимовича Осецького; Никифора Гавриловича Ночку; Якова Григоровича Сербалюка – касира правління Дунаєвської організації УЧХ; Миколу Трошанського, шевця з с. Дунаївці; Сайка Чоловського з Могилівки²⁸.

Набиралася чимала група, яка цілком «тягнула» на філію. Схоже слідчі дуже спішили. Скажімо, в одній і тій же справі Семен Риндик по-батькові названий «Никифоровичем», а в звинувачувальному висновку – і «Даниловичем», і «Дмитровичем». Однак прагнули надати справі переконливості, аргументованості. З цією метою діяльність дунаєвських «контрреволюціонерів» поділили на два етапи: до 1923 року і з 1923 по 25 серпня 1929 року, день масових арештів її учасників.

У період до 1923 року основним осередком гуртування «контрреволюціонерів» визначили дунаєвський український хор, що діяв під керівництвом учителя Володимира Гушля. Вина полягала в тому, що під час репетицій і виступів хору його члени вивчали і співали «старовинні українські пісні шовіністичного змісту», виконували й «церковні пісні в церкві с. Могилівки», і, найстрашніше, «... збираючись на квартирах окремими групами, співали національний гімн «Ще не вмерла Україна». Усім цим, вважав слідчий, проводилася обробка мас в націоналістичному шовіністичному дусі²⁹.

На другому, основному стані, з приїздом у Дунаївці лікаря П.П. Бутовського «контрреволюційна діяльність набула пожеввленого характеру», навколо нього, за твердженням слідчого, почали групуватися «активні петлорівські діячі – прихильники самостійної України». Основними «контрреволюційними» осередками, навколо яких гуртувалися українці, були Дунаєвська організація Українського Червоного Хреста та Могилівська українська автокефальна церква.

Ініціативна група – П.П. Бутовський, Я.Г. Сербалюк, І.В. Афанасьєв, А.І. Костенко, В.К. Гушля, В.Г. Волошановський та інші – повела роз'яснюючу роботу і досить скоро наwerbувала біля 2 тис. червонохрестівців з числа дунаївчан і жителів району³⁰. Серед активу «самими затятими ненависниками радянської влади і прихильниками УНРівщини» слідчий визначив Павла Бутовського, Іллю Афанасьєва та Якова Сербалюка. У чому ж їх провина? Які конкретні діяння проти радянської влади вчинили вони? Таких фактів слідство встановити не змогло. У протоколах, звинувачувальних висновках проходять відомі трафаретні фрази, що до керівництва Дунаєвського комітету Українського Червоного Хреста не допускались комуністи, особи інших національностей. Що І.В. Афанасьєв під час «вербовки» до УЧХ нібито заявляв: «Геть жидів та кацапів і всяких дармоїдів з нашої рідної України, ми мусимо

бути господарями нашого краю, геть русофільство – у нас є свої рідні діячі, геть кацапську та більшовицьку книгу – у нас є свої», а П. Бутовського називав «добрим лікарем, гарним хлопцем і великим діячем»³¹.

Звичайному торговельному пункту – магазину «Санітарія і гігієна», облаштованому комітетом УЧХ, приписувалася роль такої собі точки, де велася посиленна агітація за незалежну Україну, оскільки там «продавалися книги українських письменників, їх портрети, «Кобзарі», «Історія України» та інші, проводилися збори під виглядом засідань комітету УЧХ». І все це нібито спрямовувалося на «вкорінення в маси національних ідей»³².

Серйозним злочинним виявився зв'язок багатьох членів УЧХ з автокефальною церквою, що постала в с. Могилівка 1924 року, особливо зі священником М. Винарчуком, визначним не тільки неблагонадійним, а й небезпечним для радянської влади. Зокрема, І. Афанасьєв, В. Волошановський і Я. Сербалюк не раз вносили пропозиції про збір коштів на підтримку церкви, на вшанування пам'яті С. Петлюри, власне, «через автокефальну церкву, УЧХ, школи, учителів створювалися можливості для відродження самостійної України»³³.

27 січня 1930 року помічник уповноваженого секретного відділу ДПУ Шиєнок, начальник цього відділу Гросман і заступник начальника Кам'янець-Подільського прикордонного загону та окружного відділення ДПУ Євгенєв підписали звинувачувальний висновок і направили колективну справу за № 359 на розгляд судової трійки. Вони клопотали Бутовського П.П., Афанасьєва І.В., Сербалюка Я.Г., Сербалюка С.Г., Буженка С.М., Попеля І.А., Костенка А.І. засудити на 10 років кожного, В.Г. Волошановського – на 5 років, Ночку П.Г., Риндика Семена Дмитровича, Риндика Степана Дмитровича та Севастьянову Н.П. вислати за межі України («у віддалені північні губернії СРСР») (губернський адміністративний поділ був скасований ще 1925 року... – В.П.) на 3 роки, В.К. Гушлу дати 3 роки концтаборів, В.В. Павлова вислати на 3 роки за межі Кам'янець-Подільського округу³⁴.

До уваги не бралося чимало фактів. Насамперед те, що 21 особа з 23 членів так званої групи П.П. Бутовського вини не визнавала. Бо її, цієї вини, її не було. Слідчі видавали бажане за дійсне. П.П. Бутовського, наприклад, звинуватили в тому, що він не брав до керівництва Дунаєвського комітету УЧХ партійно-радянських активістів. І в той же час факт участі В.В. Павлова, секретаря райвиконкому, у комітеті УЧХ у ролі статиста, а члена КП(б)У судді Гнилиці на посту голови правління комітету УЧХ визнали як спробу «втягування до роботи в УЧХ навіть радянських службовців...»³⁵. Непереконливо звучить звинувачення хору В. Гушля в тому, що він виконував українські пісні, бо цей самий хор на запрошення райкому партії не раз обслуговував делегатів партійних конференцій, виконуючи в тому числі й українські пісні. Звинувачувальний висновок, сформульований загальними фразами, належної доказової бази не мав. Тому в березні 1930 року, розглянувши вказану справу, помічник уповноваженого секретного відділу ДПУ УСРР Пустовойтов та тимчасово виконуючий обов'язки начальника другого відділення секретного відділу Джавахов прийшли до висновку, що у справі № 395 Кам'янець-Подільського відділу ДПУ «не зібрано достатньо даних про конкретну контрреволюційну діяльність заарештованих», і своєю постановою, погодженою з начальником секретного відділу ДПУ УСРР Горожанином, вони припинили слідчі дії по відношенню до І.В. Афанасьєва, В.В. Павлова, В.Г. Волошановського, В.К. Гушля, С.М. Буженка, Я.Г. Сербалюка, П.Г. Ночки, І.А. Попеля, А.І. Костенка, Степана Риндика, Семена Риндика, Н.П. Севастьянової, звільнивши їх з-під варті. Всі вони, крім Н.П. Севастьянової, були звільнені з Кам'янецького Бупру під підписку про невізід з Дунаївців³⁶.

Найбільш небезпечними для влади виявилися троє – Павло Петрович Бутовський, Микита Онуфрійович Винарчук і Прокіп Олексійович Давиденко. Їх справи були виокремлені і слідство продовжилося.

Бутовський Павло Петрович звинувачувався в низці злочинів, що кваліфікувалися ст. 54-11 КК УСРР як «контрреволюція»:

- 1906 року, навчаючись у Варшаві, був членом Української громади, причетний до українського студентського хору;
- 1918 року в Кам'янці–Подільському був редактором «націоналістичного» журналу «Село», 1919 року – заступником Івана Огієнка, голови Українського Червоного Хреста, 1920-го – його референтом як головноуповноваженого уряду УНР;
- 1923 року був звільнений з посади завідуючого Балинською медичною дільницею за розпорядженням О. Буценка «як шовініст»;
- під час «вербовки» до Дунаєвського комітету УЧХ «велася шовіністична обробка» населення району;
- мав знайомство і контакти з чільними членами «СВУ» Чеховським, Холодним і Линиченком, а це, на думку слідчого, означало, що його «політична установка тотожна із загальною установкою «СВУ»³⁷.

Його відверта громадянським позиція і реальна оцінка дій органів радянської влади й сьогодні викликає симпатію. 27 листопада 1929 р. на черговому допиті він сказав слідчому: «Попавши у важке становище заарештованого за звинуваченням в основному за свою колишню діяльність на культурно-освітньому поприщі, поневоли приходжу в певний відчай не тільки за себе, але й за інших українців, які, рахуючи себе патріотами українськими, старалися внести й свою частку праці у справу відродження української нації. Нещастя таких українців у тому, що їм довелося жити в таку історичну епоху...»³⁸.

Із протоколів допитів видно, що був він високоосвіченою і політично грамотною людиною, мислив логічно, думки викладав чистою літературною, інколи й образною мовою. «Правда, я і на сьогодні ще не повністю поділяю політику радянської влади, оскільки в Радянському Союзі має місце смертна кара, відсутня свобода преси для органів інших партій і спілок, деяка нетерпимість з боку партійців до інакомислячих, навіть членів своєї партії, відсутність безпартійних у складі уряду, різко класова лінія по питанню отримання освіти, швидкий темп колективізації»³⁹, – щиро ділився своїми поглядами.

Однак всі ці міркування Павла Петровича слідчий витлумачив як зізнання в своїй політичній неблагодійності і контрреволюційності. 1 березня 1930 року судова трійка при колегії ДПУ УСРР постановила ув'язнити його до концтабору строком на 5 років⁴⁰.

Ще страшнішою для влади виявилася спроба українців створити свою українську автокефальну православну церкву.

27 грудня 1929 року старший уповноважений секретного відділу Кам'янець-Подільського окружного відділу ДПУ і прикордонного загону Битневський постановив виділити зі справи №395 в окреме провадження слідчі матеріали Винарчука М.О. і Давиденка П.О. і направити їх разом із заарештованими в ДПУ УСРР.

З цих матеріалів постає картина створення в приміському селі Могилівці української автокефальної православної церкви. Павло Іванович Красний, секретар Могилівської сільради, свідчив, що ідея організації своєї української церкви виникла на початку 20-х у середовищі національно свідомих українців, а вирішення питання активізувалося з рішенням влади українізувати дер-

жустанови, заклади освіти, тощо. Першу службу українською відбув єпископ Задворняк з групою автокефальних священників, яких запросив П. Давиденко, колишній автокефальний священник. Серед них був Микита Винарчук, який згодом і очолив Могилівську автокефальну православну церкву. Однак її становлення відбувалося не просто. За словами П.І. Красного, «десь на початку 1926 року цим діячам (Григор'єв, Волошановський, Яків і Семен Сербалоки, Афанасьєв. – В.П.) з кров'ю вдалося відвоювати Могилівську церкву і почав регулярно правити Винарчук»⁴¹. При церкві діяло два хори: один очолював В.Гушло, другим керували В. Волошановський і отець М. Винарчук.

Фінансову підтримку надавали самі віруючі, жертвуючи від 50 коп. до 2 крб. Гроші збирали на ремонт церкви, на утримання ради УАПЦ, на погорлі храми, на ремонт Межигірського монастиря, 1926 року – на ремонт Миколаївського собору та відкриття пасторської школи в Києві, на придбання церковних книг українською мовою, на ремонт Кам'янецької окружної церкви. З показів інших, у тому числі й В. Чехівського, видно, що М. Винарчук передавав гроші до Києва й Комітету з увічнення пам'яті С. Петлюри⁴².

Знаючи особисто митрополита В. Липківського, М. Винарчук 1925 року письмово запросив його на празник Михайла. У листі – відповіді той подякував за запрошення, але приїхати не зміг. У церкві поминали убієнних вояків УНР, звучало українське слово, українською колядки, гаївки.

М. Винарчук був у дружніх стосунках з Прокопом Давиденком, оскільки той ще до переїзду в Дунаївці був священником УАПЦ. Тому в громаді цієї церкви він не тільки грав провідну роль, а й інколи, за відсутності священника М. Винарчука, вів службу. Входив і до правління Дунаєвської філії УЧХ. Ще 1921 року був заарештований і під тиском депеушників згодився бути їх інформатором. Однак він не тільки не доносив своїм «благодійникам» очікуваної інформації, а й «дезінформував органи ДПУ і не повідомляв про проведену контрреволюційну роботу Винарчуком, Бутовським та ін.»⁴³. Цього слідство тим більше не могло пробачити йому. Небезвідомий Бріччі – уповноважений секретного відділу ДПУ УСРР у Харкові – 15 січня 1930 року справу на обох заарештованих направив у судову трійку при колегії ДПУ.

Виписка із протоколу засідання колегії ОДПУ (судового) від 29 січня 1930 року свідчить⁴⁴:

Слухали:	Постановили:
Справу №466 Кам'янець-Подільського окрвдділу ДПУ по звинуваченню громадян Винарчука Микити Онуфрійовича і Давиденка Прокопа Олексійовича по 58/10, 58/11, 58/2 ст. КК було розглянуто в порядку постанови президії ЦВК СРСР	Давиденка Прокопа Олексійовича ув'язнити в концтабір терміном на десять років, рахуючи строк з 25.08. 1929 р. Винарчука Микиту Онуф-рійовича ув'язнити в концтабір терміном на вісім років, рахуючи строк з 25.08.1929 р.
Секретар колегії ОДПУ (підпис)	Справу здати в архів

Однак, незважаючи на всілякі зусилля, слідчим так і не вдалося сфабрикувати Дунаєвську філію «Спілки визволення України». На першому етапі, у січні – березні 1930 року, було ув'язнено трьох найбільш помітних осіб – П.П. Бутовського, П.О. Давиденка, М.О. Винарчука.

Павло Петрович Бутовський відбував ув'язнення в Східносибірському краї, селі Олександрівську Іркутського округу. Дружина Віра Кіндратівна Приходько – Бутовська зверталася в різні інстанції, зокрема й до Кам'янець-

Подільського окружного прокурора, наводячи низку аргументів: «Невже його (чоловіка П.П. Бутовського. – В.П.) діяльність, яка завжди проходила на очах виконкому, партійного комітету, комсомолу, спілки «Медсанпраця», могла бути не помічена. Невже всі були сліпі, щоби протягом стількох років не замітити його контрреволюційних намірів»⁴⁵.

Вона надала в якості підтримки клопотання Дунаєвського райкому Всеукраїнського комітету Спілки текстильників, Дунаєвської райуправи УЧХ. В результаті 28 лютого 1931 р. судова трійка переглянула справу і постановила: «Бутовського Павла Петровича від дальшого відбування висилки достроково звільнити, заборонивши йому проживання в м. Кам'янець-Подільський і в усіх прикордонних місцевостях, з-під стражі звільнити»⁴⁶. Дальша його доля не відома. 5 листопада 1997 р. він був реабілітований.

А це свідчить, що в роки масових репресій він, як і десятки, інших, хто проходив у груповій справі 1929-1930 рр., були знову ув'язнені і знищені. Степан Риндик, арештований 1937 року, помер від туберкульозу. Семен Риндик врятувався поїздкою «в гості до родичів» на Кавказ. Гнат Максимович Осецький, 1902 р.н., токар чавуноливарного заводу, активіст Могилівської автокефальної церкви, 9 вересня 1937 року був заарештований вдруге й засуджений на 10 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах. Реабілітований президією Хмельницького обласного суду 18 жовтня 1958 р.⁴⁷.

Безслідно зникли П.О. Давиденко та М.О. Винарчук. У ході заходів з реабілітації прокуратура намагалася віднайти їх сліди. Довідка свідчить: «Опитування старожилів м. Дунаївці не дали ніяких результатів. Давиденка і його сім'ю ніхто не пам'ятає, встановити долю рідних не вдалося можливим». Щодо М.О. Винарчука: «Після арешту в м. Дунаївці не проживав і про його долю нічого не відомо. На момент арешту Винарчук був неодруженим, дітей не мав». 1989 року обидва були реабілітовані⁴⁸.

У такий спосіб тоталітарна держава понівечила життя десятків свідомих українців з Дунаївців, які, за оцінкою П.П. Бутовського, винні лише в тому, «... що їх довелося жити в таку історичну епоху».

Примітки:

1. Прокопчук В.С. Павло Богацький – учений, краєзнавець // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 9. – С.357-364; Його. Павло Богацький – повернення в Україну / Віктор Прокопчук // Вільна думка. – Сідней (Австралія), 2000. – Ч. 1-2. – С.14-15; Його. Павло Богацький – повернення в Україну / Віктор Прокопчук // Архіви. – Сідней (Австралія), 2003. – С.8-19; Його. Трагічна доля Дмитра Богацького / Віктор Прокопчук // Там само. – С.191-197; Онищук Є.Г. Подільський просвітник Євген Кондрацький // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. праць. – Кам'янець-Подільський : КПДУ, ІВВ, 2000. – Вип. 2. – С.203-205; Карпо В.Л. Євген Кондрацький – культурно-освітній діяч Поділля / В.Л. Карпо, Ю.В. Телячий // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. – С.353-358.
2. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 6193, оп 12, спр. П-18562, арк. 21.
3. Там само, арк. 27.
4. Там само, спр. П-10134, арк. 96-97.
5. Прокопчук В.С. Голова Дунаєвської «Просвіти» в 1918-1919 рр. / В.С. Прокопчук // Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. – К. ; Дунаївці ; Кам'янець-Подільський, 2003. – Вип. 3. – С. 264-267.
6. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 6193, оп. 12, спр. П-30340, т. 2, арк. 97-98.

7. Пристайко В.І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти : наук.-док. і видання / Володимир Пристайко, Юрій Шаповал. — К. : Інтел, 1995. — С.44.
8. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 6193, оп. 12, спр. П-30340, т. 1, арк. 9.
9. Там само, арк. 9 зв.
10. Свято Поділля. — 1918. — 22 жовт.
11. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 6193, оп. 12, спр. П-30340, т. 1, арк. 10.
12. Там само, арк. 14 зв.
13. Там само, арк. 16.
14. Там само, спр. П – 19094, т. 1, арк. 76.
15. Пристайко В.І. Вказ. праця. — С.152.
16. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 6193, оп. 12, спр. П-19094, т.1, арк. 41.
17. Там само, арк. 41 зв.
18. Там само, арк. 110.
19. Там само, арк. 112.
20. Там само, арк. 17-17 зв.
21. Там само, арк. 30.
22. Там само, спр. П-30340, т.1, арк. 146 зв.
23. Там само, арк. 149.
24. Там само, арк. 150.
25. Там само, спр. П-30340, т.2, арк. 143.
26. Там само, спр. П-30340, т. 1, арк. 124-126.
27. Там само, спр. П-30340, т.2, арк. 143-144.
28. Там само, спр. П-30340, т. 1, арк. 1-7.
29. Там само, спр. П-30340, т. 2, арк. 144-145.
30. Там само, арк. 145.
31. Там само, арк. 146.
32. Там само.
33. Там само, арк. 149-150.
34. Там само, арк. 50.
35. Там само, арк. 148.
36. Там само, арк. 152.
37. Там само, спр. П-30340, т. 2, арк. 151.
38. Там само, спр. П-19094, т. 1, арк. 75.
39. Там само, арк. 87.
40. Там само, спр. П-30340, т. 2, арк. 151 зв.
41. Там само, спр. П-19094, т. 1, арк. 113.
42. Там само, арк. 139.
43. Там само, арк. 142.
44. Там само, арк. 144.
45. Там само, спр. П-30340, т. 1, арк. 185
46. Там само, арк. 154.
47. Реабілітовані історією : у 27 томах. Хмельницька область / ред.: М.П. Винарчук (голова) та ін. ; упоряд.: Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Подкур. — Хмельницький : Мельник А.А., 2009. — Кн. 2. — С. 937.
48. Держархів Хмельницької обл., ф.р. 6193, оп. 12, спр. П-19094, т. 1, арк. 144, 151.

The article analyses a group criminal case which in 1929-1930 Kamianets-Podilsky regional department of DPU Tried to fabricate in Dunaivtsi a powerful centre of the «Union of liberation of Ukraine» for 23 «counterevolutionists» – residents of the town and surrounding villages.

Key words: The Union of liberation of Ukraine, DPU, repressions, branch, Dunaivtsi.

Отримано: 2.08.2013 р.

І. П. Прокоф'єв

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПОЕЗІЯ ПЕТРА КАРАСЯ

Досліджується творчість сучасного подільського письменника П. Карася. Увага зосереджується на особливостях поетики: зв'язках з фольклором, сугесивності, символіці.

Ключові слова: поезія (поетичний), вірш, образ, ліричний герой.

Серед українських поетів, котрі дебютували на початку 1960-х років, помітна і постать П. Карася, що відзначали відомі письменники і критики, зокрема Б. Олійник, Д. Онкович, М. Ільницький. Згодом про нього писали В. Бурбела, В. Антонюк, Г. Дем'янчук, М. Мачківський, М. Федунець, В. Мацько, А. Сваричевський, І. Ткачук та ін. Однак суттєві грані його поетичного доробку розкриті поки що недостатньо. Метою цього дослідження є висвітлення формо-змістових особливостей лірики і поем П. Карася.

П. Карась прийшов у літературу в 60-ті роки, переступивши її поріг вільно, розкуто, багатообіцяюче. Його ліричний герой, романтик за світобаченням, заявив про бажання «папороть дику в найвищій прозорині // На люди у досвіток» принести, пізнати «тайнство творче живої природи». Поет співав осанну людині праці, славив духовні злети людського генія, поривався у космічні далі. Експресивність його стилю, зокрема, виявилася у космізмі образів:

О спраглий розуме! А ти не спопелів
В кострах неситих чорних інквізицій.
І мчать у вирій міжпланетні птиці –
Хвала вам, лоцмани космічних кораблів!
Провисли трас в галактику антени,
Зелені позивні горять на чорнім тлі.
Стартуєм в Завтра ми благословенно
З ракетодому рідної Землі [2, с.5-6].

Звичайно, при цьому не обходилося без данини офіційному духові часу («Рука нас праведна кермує отчо»), подекуди поет збивався на декларативність («В ясну глибину титанно йдемо ми – // Земні боги, мислителі і зодчі»), однак джерела поетичної наснаги П. Карася пульсували чисто, природно і потужно. Вони струменіли з «підземних озер» предківських духовних надбань:

Ніщо не має вкрити таємниця
У книзі вічності земних творінь.
І кожному з прийдешніх поколінь
Свій рід у пам'яті носить годиться [2, с.16].

На цьому шляху поетові творилось, як дихалось. Перші його книги «Озаріння» (1965), «Два крила» (1967), «Червонозем» (1972) увібрали в себе природні, неторкнуті екзистенційним мулом ліричні сплески, що вилились в художньо довершену, самодостатню поезію («А все-таки папороть в лісі цвіте ...»), «Спомин», «Море», «Зустріч», «Слова», «Вечір», «Лопоче вітер, наче ворон ...»), «Пісня», «Гроза», «Тобі», «Смерть Кармалюка», «Серце», «Поети», «Хто тобі дарував такі очі ...»), «Мене спитали: що таке любов?», «А вже печаль

мою встелили хризантеми ...», «Спасибі»). Цим та іншим творам властива цілісність художнього образу, його поетична завершеність, особливий експресивний лад, спрямований на досягнення глибокого сугестивного впливу на читача. Щира, відкрита емоція, передана природно, талановито, зацікавлювала, захоплювала. Поетові вдалося заупиняти в слові щойно пережиту незвичайну мить. Відкритими задовго до П. Карася імпресіоністичними прийомами він оволодів досконало. Не останню роль відігравало тут використання звукопису:

Креше крига сині крихти,
Річка грає дику гру.
Чи хоч раз стрічав живих ти
Сивих котиків в яру?
Розбрелись по верболозах
Та й муркочуть милі сни [2, с.20].

Цитований вірш можна було завершити м'яким пейзажним штрихом, створивши в такий спосіб милу імпресіоністичну мініатюру. Однак поет розгорнув весняний мотив, пов'язав його з життям юного дівочого серця, сповненого сподіваннями на щастя кохання, материнства. Таким чином твір набуває ліричної повноти, образної неоднозначності, художньої інформативності:

Пахне поле в теплій млості,
Там я плуга поведу.
Наче в гості, сизі брості
Позбігалися в саду.
Ще й в рудих метких потоках
Скачуть сонця блискавки.
Десь якась блакитноока
Вишиває рушники.
Сині крихти крига креше
І гойдає в річці дно.
... Їй сьогодні, мабуть, вперше
Будуть стукать у вікно [2, с.20-21].

Ліриці П. Карася властива близькість до мелосу. Це вже давно відчули композитори – вони створили десятки пісень на його слова. Глибоко осягнувши поетику народної пісні, П. Карась майстерно поєднує пейзажні деталі та тонкі порухи людської душі, вдається до художнього паралелізму, звукопису, народної символіки, різноманітних повторів:

Як упала, як упала
Золота зоря на воду,
Я купала, я купала
Білі коси, білу вроду.
Білу вроду, білі перса,
Де калина пахне біла,
Сині хвилі, темні плеса
Щастям, щебетом щеміли [2, с.21].

Як і для багатьох інших українських письменників, 70-і роки та перша половина 80-х для подільського поета не стали періодом успішної реалізації творчих задумів. До активного творчого життя він повертається в другій половині 90-х. Хоча й до цього видає книги – «За правом жить!» (1985), «Колиска» (1991).

Особливо врожайним для П. Карася стало останнє п'ятнадцятиріччя. За цей час опубліковано більше двох з половиною десятків книг: «Соломія»

(1998), «Жінка» (1998), «Вибране», «Кардіограма» (2000), «Соната подільської осені» (2000), «Небо і земля» (2001), «Часу вічний чар» (2001), «Високе причастя» (2001), «Сон-трава» (2002), «Житечка жменя» (2002), «Серце підказало...» (2002), «Ромен цвіте» (2002), «Будьмо гонорові» (2003), «Мазепа» (2003), «Душа моя» (2003), «Небозводи» (2003), «Свята моя любов» (2003), «Ти – божествена» (2004), «Ми не ляжемо в курган!» (2004), «Коханівка» (2005) та ін.

Складні суспільні реалії доби, нелегкий шлях українства до волі, людина в історії, людина і світ, інтимні почування – домінантні змістові ознаки лірики П. Карася цього часу. Вона стає неодномірною. Нерідко за звичним для читачького сприйняття першим планом твору проступає символічний образ. Для прикладу, ось як природно психологічний портрет вдови-солдатки трансформується в образ матері-страдниці України:

О мамо, як ви відбідили!..
Ніякі в світі вороги
Не владні виміряти силу
І духу вашого й снаги [2, с.160].

Особливої мистецької правдивості образу надає просторічне слівце «відбідили». Для цитованого та багатьох інших творів характерний органічний сплав лірики та публіцистики. Художній синтез такого роду – одна з найприкметніших рис поетеси П. Карася. Його ліричний герой не закриває очі на гострі соціальні проблеми, криком готовий кричати про «страшні народні рани», про те, як «народу круті обіцяльники // На паї поділили нужду» [1, с.6]. Звідси – емоційна напруга, пафосність багатьох творів П. Карася. Уникнути голої публіцистичності у кращих віршах громадянської тематики йому вдається завдяки природності переведення реципієнта від життєвої конкретики до образних узагальнень. Останні нерідко мають афористично-парадоксальну форму: «А тебе буде мучити видіння страшне, // Що тобі і в землі лиш землі не стачає» [1, с.8], «Зникають партії, як марева, // А залишається народ» [1, с.7].

З початку 90-х років у поезії П. Карася міцніють історіософські мотиви. Письменник прагне поділитися з читачем художнім осмисленням подій минулого. На їх тлі рельєфно вимальовуються постаті видатних творців української історії: Наливайка, Підкови, Кривоноса, Богуна, Хмельницького, Мазепи, Сковороди, Кармелюка, Шевченка, Лесі Українки, Петлюри, Стуса...

Особливе місце у віршах і поемах займає Україна доби УНР. Мистецьки переконливо поет розкриває важливі етапи життєвого шляху, духовний подвиг Івана Огієнка. Його працю з відродження України порівнює з оранням ниви. Створюючи образ опального митрополита, з метою уникнення заабстрагованості вводить до тексту штрихи, які конкретизують, оживлюють малюнок: «... У жар брусилівських калин. // Туди, де в юності гасали // По цвіт з Домінікою ви...» [2, с.390]. Для своєї поезії П. Карась знаходить форму, природним чинником якої є пафос. Він передає захоплення величию Огієнкових трудів:

Коли московські людолови
Вганяли душу нашу в мур,
Ти українську здивив Мову
На рівень вічних партитур.
І в Кам'янці на вежах муки
Межи розчахнутих фронтів
Всеукраїнський храм науки
Возніс таким, як сам хотів [2, с.389].

У вірші «До Івана Огієнка» є глибока символіка: «Вмирав ти на руках синовніх, // Немов на схрещених мечях» [2, с.390]. За нею – заповітні думки про святий обов'язок синів продовжити боротьбу за волю України. Підсиленню ідейно-смісловій наповненості твору слугують інтертекстуальні зв'язки з міфологією (образ Прометея), Біблією (Голгофа), творами Т. Шевченка («Ти тяжко жив. Зерна неправди // В душі від роду не було»), творами І. Драча («На рівень вічних партитур»).

В основі історіософії П. Карася – патріотичні почуття, християнські заповіді. Свої думки про витоки української духовності ліричний герой розкриває просто, світло, поетично проникливо:

Якщо правдою міряєш путь
І вогонь рятівний не згаса,
На шляху знемогтись не дадуть
Рідна мати й святі небеса [1, с.61].

Значне місце в доробку подільського митця займають твори епічні та ліро-епічні. Зокрема, поеми «Червонозем», «Вікові дзвони», «Соломія», «Біла криниця», «Кардіограма», «Соната подільської осені», «Софія», «Мазепа», «Мине ляжемо в курган», «Коханівка», «Уставаймо з колін» та ін.

Особливо вагомю за змістом є поема «Соломія». У ній поступово, за ходом рецепції тексту, образ головної героїні, селянки Соломії, прототипом якого стала мати поета Соломія Петрівна, переростає в образ України ХХ століття:

Аж вся занімала Європа,
Зачувши нещасну вдову:
Додому вертайся, Прокопе!
Це я, Соломія, зову!.. [3, с.14].

Окремі розділи поеми – самодостатні лаконічні драми. Ось фабула однієї: через безпросвітні злидні брат краде у сестри корову і потрапляє до в'язниці. Уже й

...простить надумалась йому.
А суд сказав: закон – це сила,
І сів Потап з плачем в тюрму.
Югина зараз як безкрила,
На мене дивиться в упор:
– А я дітей не сиротила,
Виною всьому прокурор.
Своїх у мене ціла купа,
Але ж і братові – свої,
Яка ж була я скоро й глупа...
А все ж змололось на сім'ї. –
Отак розкаже, ще й поплаче,
Приклавши руку до грудей.
Та й носить брату передачі,
Ще й крадьки від своїх людей [3, с.18-19].

Персонажем поеми є і син Соломії. В епічну тканину твору автор вводить діалоги матері і сина, розкриває його бачення згадуваних матір'ю історичних подій, життєвих перипетій. При цьому сугестивні мікрообрази поєднуються зі свіжими, змістовними медитативними штрихами. В результаті образ головної героїні набуває художньої повноти:

В твоїх очах стоять світи –
... а ти
Жила селянкою в оселі,
У географії сліпа.
Меридіани й паралелі.
Пройшла лише твоя сапа [3, с.20].

Нерідко П. Карась ставить перед собою незвичайні за складністю вирішення мистецькі завдання. Історія світової літератури знає понад 150 творів, де розкривається образ Івана Мазепи. Однойменна поема є і в подільського письменника. Роль художнього стрижня у ній виконує монолог головного персонажа. Майбутній гетьман розповідає про свої юні літа, дитинство в Мазепинцях, ввібрану в себе з молоком матері любов до України, навчання в Києво-Могилянській академії, службу в короля Яна II Казимира. Прикметно, що автор уникає традиційних сюжетних колізій з прив'язуванням до спини дикого коня, котрі з легкої руки Вольтера (останній не зовсім зважено поставився до вигадок особистого ворога Мазепи – шляхтича Пассека) згодом потрапили в поему Дж. Г. Байрона, вірш В. Гюго, трагедію Ю. Словацького та інші твори про Мазепу.

Головний герой розкриває своє сокровенне прагнення повернутися в Україну і жити для неї:

І я пішов у Чигирин,
Пішов з шаленої Європи,
Туди, де слава Конотопа,
Здіймає душу до глибин,
Де рідна кожна борозенка,
Дніпрова гладь і шепіт трав, –
Туди, де гетьман Дорошенко
Соборно землі пеленав! [2, с.503].

Поема вибудована на доброму знанні історії взаємостосунків України з Росією, Портуєю, Річчю Посполитою, Швецією на зламі XVII-XVIII століть, життєвих доль, політичних поглядів, характерів Хмельницького, Сірка, Дорошенка, Самойловича, Многогрішного, Палія, Голицина, Петра I, Меншикова, Головіна, Яна II Казимира, Карла XII.

Автор уникає бездумної, шаблонно-поверхової ідеалізації козацтва:

Немов на шальках терезів
Хиталась часом Січ козацька:
Хилилась враз до москалів,
А то металася зненацька
В обійми ласих кримчаків [2, с.517].

Поет підкреслює державницьку мудрість Мазепи, котрий прагнув засобами дипломатії, політичних хитрощів переграти недругів України і здобути для неї незалежність:

Я мусив прикидатись лисом,
Старався виграти блудний час.
Я був мішенню, влучним списом
І тятивою водночас [2, с.508].

Гетьман збирає довкола себе старшин-однодумців, дбає про економічні, духовні засади життя нації, готує її порив до волі. З особливою пильністю ста-

вється до проблем освіти занапащеного українського люду, хоча в тих умовах можна і потрібно було плекати аристократичний дух передовсім у середовищі старшин: «Із цих Іванів та Степанів // Ще буде блискавка та грім!» [2, с.516]. Аналогії з подвижництвом гетьмана поет помічає у Біблії:

Я більше двох десятків років
В собі носив порив оцей,
Людей водив, немов Мойсей,
А залишався самотній [2, с.512].

Для підкреслення особистісної, історичної сутності свого героя письменник знаходить точну формулу:

Я йшов крізь решето і сито,
Аби здобути волі Храм [2, с.520].

Без традиційного сюжетного компоненту – стосунків Мазепи і Мотрі – поема не мала б художньої повноти. Про них повідує VIII розділ. Він сповнений правдивим ліричним почуттям, виписаний з належним естетичним смаком. Разом з тим, цей фрагмент, на наш погляд, варто було тісніше пов'язати з загальним змістом нарації. Композиційно він «випадає» з твору. Особливо це відчувається на початку розділу. А у фінальному XI розділі ліричний мотив природно переходить в естетично доладну коду. Вона експресивна, художньо інформативна. Хоча прагнення автора допомогти героєві прозирнути час від останніх своїх днів у Бендерах аж до пори «правильних генсеків» викликає враження штучності прийому. Як правило, пафос у П. Карася виправданий, змістотворчий. А тут він балансує на межі доцільності, а то й переходить її.

Колись Б. Олійник писав: «... Особливо сильний Петро Карась у віршах ліричних...» [4, с.349]. Тепер можемо додати: утвердив він себе і як ліро-епік. Жаль тільки, що поетичний доробок Петра Прокоповича, вагомий якого засвідчує цей короткий розгляд, не знайшов поки що належного літературно-критичного і літературознавчого висвітлення та поцінування. Сподіваємося на нього в майбутньому. Хоча особливої уваги з боку «рухомої естетики» поет і не жде. Він творить!

Список використаних джерел:

1. Карась П. Материнка / П. Карась. – Хмельницький : Видавництво Алли Цюпак, 2008. – 558 с.
2. Карась П. Свята моя любов / П. Карась. – Хмельницький : НВП «Еврика» ТОВ, 2003. – 544 с.
3. Карась П. Спасибі! / П. Карась. – Хмельницький : ТОВ НВП «Еврика», 2005. – 511 с.
4. Олійник Б. З відгуків про творчість / Б. Олійник // Літературна Хмельниччина ХХ століття. – Хмельницький : ТОВ «Поліграфіст», 2005. – 607 с.

The creative work of P.Karas', the contemporary Podilia writer, is investigated. The attention is focused on the peculiarities of his poetics: links with folklore, suggestivity, symbols.

Key words: poetry (poetic), poem, image, lyrical character.

Отримано: 20.08.2013 р.

О. А. Рарицький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СВІТОГЛЯДНІ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ЗБІРКИ «ЗЕЛЕНИЙ ШУМ» (2012 р.) ІВАНА ПРОКОФ'ЄВА

У статті розкриваються світоглядні та художні аспекти поетичної збірки І. Прокоф'єва «Зелений шум». Досліджуються інтертекстуальні зв'язки зі світовою та українською літературою.

Ключові слова: вірш, образ, зміст, медитація.

Про творчий набуток подільського поета Івана Прокоф'єва писали П. Перебийніс, О. Чехівський, Б. Гришук, М. Мачківський, М. Красуцький, В. Горбатюк та інші дослідники. Зверталася увага на тематичне розмаїття лірики поета, її медитативні і сугестивні первні, особливості метафорики, зокрема «симбіозу порівняння і метафори» (О. Чехівський), наголошувалося на гармонійності образності, композиційній довершеності творів, йшлося про філософічність та есхатологічні мотиви у них.

2012 року вийшла ще одна поетична збірка І. Прокоф'єва «Зелений шум». Оpubліковані рецензії підкреслюють висвітлення у ній проблем глобалізованого соціуму, спроби осягнення долі сучасного села, ліричну проникливість автора. Але, як то нерідко буває, рецензенти не зауважили підтекстових нюансів ключових образів, змістотворчих функцій інтертекстуальних прийомів та ін. Не розкрито світоглядних засад творчості письменника. Поставимо собі за мету у цій статті заповнити зазначені прогалини і прояснити досі не висвітлені грані цікавого поетичного доробку.

Книжка відкривається спробою переосмислення геніальних «Сонячних кларнетів» П. Тичини як втілення всезагальної гармонії, про що останнім часом ведуть мову літературознавці, зокрема В. Моренець [3, с. 119]. До того автора «Зеленого шуму», очевидно, спонукають реалії сучасного життя, прагнення осягнути природу не лише процесів творення, а й трагічної розщепленості буття, а відтак неминучого хаосу у матеріальному і духовному світі.

Своєрідною «ілюстрацією» таких думок постає образний зміст вірша «Новина», який у книзі розташований одразу після вірша, що ремінісценціює «Сонячні кларнети». Тут йдеться не тільки про трагічну загибель малих дітей у Слобідці-Рихтівській на Хмельниччині чи про десятки інших дитячих смертей у вогні пожеж, що сталися в Україні 2012 року. Тут йдеться про нові духовні драми і трагедії української нації. Це підкреслює епіграф, узятий із знаменитої новели В. Стефаніка: «У селі сталася новина...». Проблема в тому, що, як пише Т. Салига, «... українські драми мають, на жаль, безперервну тяглість, що в нашій долі майже нічого не змінюється на краше» [5, с. 11].

Загалом поетичні твори автора варто кваліфікувати як філософсько-медитативні, адже основні акценти І. Прокоф'єва розставляє на проблемах людської цілісності, її самовияву, справжньої людської сутності. У багатьох віршах він звертається до природи як джерела духовного наповнення людини, відновного генератора втрачених сил, енергії і можливостей. У цьому симбіозі митець висновує власне світобачення і світовідчуття, роздумує над проминальним і вічним у людському бутті, неперехідністю цінностей, заґрунтованих на можливостях екзистенційного самовияву. Поезія І. Прокоф'єва успадковує традиції «тихої лірики», започаткованої поетами-шістдесятниками у добу бреж-

невського застою як протидії духовному занепаду, і стає суголосною творчості В. Забаштанського, Б. Нечерди, В. Підпалого, Д. Чередниченка, Л. Талалая.

Збірку «Зелений шум» митець розділяє на три окремі цикли. Усі вони об'єднані спільною тематикою і проблематикою, проте прочитання кожного з них дає відчуття їхньої композиційної завершеності, разом з тим, передбачення взаємозв'язків між різними групами творів. Відтак пов'язаність назв циклів у збірці варто означити як наростання глибинних внутрішніх переживань, емоційних станів, вітаїстичних процесів. Вже перший із них «Хвала тобі, снаго вітальна!» сприймається як своєрідний ліричний лейтмотив до збірки, поет спонукає до оптимістичних роздумів про красу і неповторність людського життя, розмірковує над власним, разом з тим, змушує задуматися над його минулістю і короткотривалістю. Медитативні пейзажні замальовки узгоджуються із філософськими сентенціями, виразно помітними у багатьох поезіях циклу («Тяжіння», «Кола, дуги, спіралі...», «Ріка», «Танець», «Визрілими пшеницями» тощо), зокрема у поезії «Трава». Тут автор вкладає у красу весни найніжніші поривання душі («Весна, і на буянь парад / вона врочисто вирушає»), разом з тим криє усю поезію проходить мотив невмирущості життя:

Вона виносить із могил
душ відболілих квіти.
Із тьми віків, як з пилюги,
з жахних розколин світових
зелено світить... [4, с.11].

У творах циклу відстежуються націософські мотиви, пов'язані із одвічними українськими питаннями – самовияву, втрати роду, мови, традицій, національної пам'яті. І. Прокоф'єву болять відсторонення значної частини українців від болючих націєтворчих процесів, їх свідоме ігнорування. В поезії «Коріння» поет переконує: відірваність від рідної землі прирікає людину на безпам'ятство, несе за собою руйнацію людської моралі, тотальну деградацію особистості. Закоріненість у рідний ґрунт, за словами автора, – запорука стабільності, добробуту, духовного розвитку; відсутність родового стрижня веде до національного виродження, загибелі:

В бруднім потоці понесло
усе, що кореня не мало.
Коли ж знов сонце засіяло,
живе із кореня повстало,
всміхнулось сонцю й зацвіло [4, с.12].

За глибинною суттю ця поезія життєствердна, митець сподівається на всенациональне очищення, підтвердженням цього є виразні солярні мотиви, які вселяють оптимістичні надії і сподівання.

Ключовим у циклі є образ листа, листя, листка, автор вкладає у нього глибоко символічний зміст, в якому вбачається людина, незахищена від зовнішніх впливів, піддаплива на спуски долі. Ліричний герой сприймає цей факт як онтологічну закономірність (поезії «Листок», «Прощання», «Клен», «У лісі чекали»), як незворотність долі, біблійну приреченість на випробування. Наприклад:

Лист на гілці тріпоче.
Ворон йому пророчить
злет і падіння.
За мить
він вже у безвість летить
смутком останнім заскочений:
світ його забува... [4, с.25].

Згушення настроєвих фарб простежуємо у наступному циклі «Силует часу». Назва, очевидно, віддзеркалює філософські аспекти хронотопічних вимірів людського буття. Крізь призму екзистенційної проблематики у віршах розглядаються питання абсурдності світу, його непізнаності, марноти, суєтності. У часових рамках відведеного людині земного життя вона самотня і беззахисна. Довколишній світ сприймається нею як складний і неосягнений: «Широкий, ой, широкий світ... / І ти у ньому – неофіт» [4, с.33]. Антропоцентричний стрижень у цих творах превалює, набуваючи ознак бароковості із характерними властивостями незахищеності, загубленості, невлаштованості у світі абсурду. Чи не тому Бр. Грант (Б. Гришук) пише, що І. Прокоф'єв «... пішов далеко уперед у своїх (уже не радянських) спостереженнях та узагальненнях, у містичності сприйняття довоколишнього світу» [1, с.3].

Цикл не позбавлений і громадянських мотивів. У поезії «партачі» (перший рядок з малої літери, як і всі наступні, текст без розділових знаків – для підсилення експресивності) автор, відтворюючи дійсність, вдається до гротесковості, сприймає її як театр абсурду:

Партачі руйначі
ухопили пірначі
з хваткою ведмежою
творють незалежну
ех яблучко [4, с.38].

У вірші виразно прочитуються алюзії на сучасну дійсність. Використані як епіграф слова О. Блока «Революционный держите шаг» є натяком на недавню минулі історичні події, що активізує трагічне світовідчуття. Автор недвозначно наголошує на недолугості системи. У вірші віднаходимо ремінісценції із відомої анархістської пісні, які підсилюють абсурдність ситуації, вселяють тривогу за майбутнє рідної землі. У цьому контексті поезія І. Прокоф'єва про українське село із покинутими оселями й занедбаними полями сприймається як непоправна національна катастрофа, яка веде до втрати роду, свого коріння, загибелі етносу. Про це з боєм оповідає поет:

Земля стражденна, бо душа нужденна.
Царюють гордо бур'яни в полях.
Село вмирає тихо і смиренно,
немов підбитий браконьером птах [4, с.43].

Вірші, що увійшли до третього циклу «Берег», здебільшого медитативного характеру. Тут І. Прокоф'єв уникає песимістичних настроїв, він заглиблюється у внутрішні самопочування, концентрує увагу на особистісних проявах. Багатьом віршам властиві сумно-елегійний настрій, пов'язаний з тугою за молодими літами, за проминулою молодістю, відчуття незворотності буттєвого плину. Поет шукає себе, його кредо висловлене «як невідступна потреба до себе іти, до себе» [4, с.54]. У циклі поглиблюється антропоцентрична проблематика, яка трактується як філософське узагальнення у координатах: «людина і Всесвіт, людина і вічність».

Натрапляємо на поодинокі вплітання у поетичну тканину образу листка, проте в порівнянні із попереднім циклом він набуває іншого символічного змісту. Наприклад, у мініатюрі «Доля поета» митець шукає у ньому «поживу» для творчої праці. Листя уособлює строкатий нагхненний універсум автора, з якого виростають благодатні плоди поетичної уяви:

Упасти в страхітливий вир,
щоб в нім потроху божеволіти
і зрідка з листя меланхолій
збирати дивний еліксир [4, с.66].

Вірш «Берег» сприймається як поетичний заспів до циклу. Цей образ-символ може мати неоднозначне прочитання: з одного боку він постає як символічна межа між пережитим і прийдешнім, між молодістю і зрілістю, життям і смертю, а з іншого – це причал, твердь, яка є опорою для людини на схилі літ і навіть дає їй матеріал для творчої праці: «Тут берег зів'ялих жадань. / Тут навсібіч глухомань. / Тут тінь відбувалих цвітінь. / Тут на сто гін безгомінь» [4, с.61]. В таких умовах вона знову мусить робити певний вибір, творити прихисток своїй душі, будувати плани, творчі і життєві замисли.

Автор нагадує, що людина лише гість у цьому світі: «Ти й тут не навічно, не назавжди. . .», закликає до смиренної мудрості: «Смиренно у бухту свій човен веди». Поет жалкує за проминулими літами, свідомий свого призначення чесно і безнастанно виконувати свою місію. Людську пам'ять вважає найціннішою платою за життєвий труд.

В окремі вірші пробиваються мотиви самотності, проте самотність спроектована як самотність, поет прагне тиші, елегантного спокою, самозаглибленості, щоб, залишившись наодинці з собою, сповна віддатись собі, своїм не розгубленим почуттям. Він свідомий свого призначення у марнотному світі сучасності. Ліричний герой одержимий бажанням творчості, прагне дошукатися глибинних буттєвих істин, незважаючи на те, що:

І плаче сопілка:
Довкруж лиш полин.
Один ти в цім полі,
Розглянься: один.
Світ – клином – у землю,
І ось він – твій клин.
І віє ув очі
Стовічний полин [4, с.60].

Поет закликає іти «на голос глибин», повертатися до джерел, до первозданної краси, самовідновлюватись у її творенні.

Як уже мовилося, збірка поліфонічна. Поліфонія твориться різними прийомом. Зокрема, помітне перехресне асоціювання не тільки мікрообразів одного вірша, а й функціональна взаємодія різних творів із різних частин книжки. Їх перегук надає образному комплексу системності, цілісності, служить повнішої передачі думок і настроїв автора.

Матеріалом для художнього осягнення в «Зеленому шумі» стає не тільки індивідуальний, а й історичний час. Ціла низка віршів має історіософський зміст («Поле», «Предки», «Без крил. Без жалів. Без мети», «Серед Європи...»), «Гомін»). Це образні картини минулого, які повинні стати уроком для сучасників. Утверджується віра у духовну силу і готовність співвітчизників за необхідності, якщо «З-за обр'ю татъ стрибоне, наче рись», захистити волю і честь Батьківщини:

Малих і вже сивих закриєм грудьми.
Ущухнуть громи і розтануть дими.
І в славі пребудем, бо русичі ми [4, с.50].

Ідея невмирущості національного духу, його історичної живучості у символічній формі розкривається у вірші «Дубовий пагін». Лаконічними штрихами тут створено підтекст, у якому прочитуються драматичні сторінки нашої

минувшини – незчисленні нашестя різних завойовників («у час нічної бурі під її грім і тріск»), голодомори, репресії («В покіс вкладався ліс»). У кінцевих рядках утверджується думка про безсмертя народу, непоборність його устремління до волі, до високих ідеалів:

Щоб перед вітром-паном
не гнувся верболіз...
Щоб зелен-океаном
шумів у небі ліс... [4, с.7].

У книзі є ремінісценції зі світової літератури, алюзії на твори Данте, В. Вітмена, О. Блока, Е. Йонеско, Т. Шевченка, В. Стефаніка, П. Тичини, Д. Павличка, В. Стуса та ін. У деяких віршах помітні інтертекстуальні зв'язки з поезією І. Огієнка, котрі можна трактувати як творчість за мотивами. Високим настроєм воскресіння природи і людського духу пронизано вірш «Великдень». Тут під провислюю з неба веселою повітря, крони дерев виповнюють «сяєвом тремтливим, тихих вод світінням». У вірші «Серпнева ніч. Над степом» по-огієнківськи одухотворено, піднесено вивідається захоплення красою створеного Всевишнім:

Чудується душа святій
Красі,
Живій, неложній:
Який же неказанно гожий ти,
О, світе Божий [4, с.70].

«Що робить оригінальним Івана Прокоф'єва? Свіжа, яскрава, виразна думка, майстерно втілена в поетичний образ» [2, с.3], – вважає М. Мачківський. А цього майстерного втілення поет досягає і за рахунок вдало вибраної форми. Якщо ще кілька років тому були підстави стверджувати, що «У формотворчості автор залишається традиційним» [2, с.3], то в «Зеленому шумі» поруч з традиційними помітний пошук модифікованих форм, відмінних від канонічних. Різні строфічні побудови (катрен, пентина, секстина) в аналізованому дискурсі мають і самобутні риси: усічені чи видовжені окремі рядки, незвичне римування, або часткову чи повну його відсутність. Зустрічається верлібр.

Трапляються вірші, які є розгорнутими метафоричними структурами («Листок», «А що там далі?», «Прозріння»). Для прикладу, картина зими в останньому з них займає всю його текстову площу і повністю є алегоричною. Йдеться не тільки про раптове похолодання в природі, а й – в громадському житті.

Пірнала в сум озимина:
Весна ще далеченько.
І затремтіла не одна
Пташинонька сіренька [4, с.30] –

це інакомовлення. Озимина, сірі пташки тут – простий, «сірий» люд, який потерпає від суспільних морозів.

Вище аналізований твір – лірична медитація. Ця форма дала І. Прокоф'єву, стверджує О. Чехівський, «... якнайкращі можливості поділитися з читачем роздумами про побачене, почуте, пережите, збагнене і незбагненне, про красу мистецтва, про філософію життя в широкому сенсі» [6, с.139].

Звичайно, на дорозі художнього пошуку в нашого автора, як і в більшості письменників, поруч зі здобутками трапляються і невдачі. Прагнучи інтелектуалізувати свій вірш і адресуючи його передовсім підготовленому читачеві, він

інколи занадто абстрагує текст, внаслідок чого втрачає на образності, як то сталося у вірші «Невигубна липуча цвіль...». Інколи впадає у звичайну банальність: «І злоба вже зусібіч чорно віє, і світ чорніє», «Бути – не бути – бути: екзистенційний рух», «Міниться світ грайливо барвами усіма». Трапляється надзування окремих лексем, зокрема лексеми «світ».

Підсумовуючи наші спостереження, зазначимо, що, попри помічені і непомічені нами недоліки, книжка письменника-подолянина дає читачеві живий і вартісний матеріал для переживань і роздумів.

Світогляд поета базується на гносеологічній спразі пізнати світ довкола себе і в собі, екзистенціалістських концепціях, засадах інтуїтивізму, релятивізму, а то й абсурдизму. Образні моделі «Зеленого шуму» засновані на синтезі різних реалістичних і модерністських прийомів, зокрема символістських, імпресіоністських, імажистських, акмеїстських. Застосування їх, як правило, художньо вмотивоване і загалом результативне. Характерною ознакою аналізованого дискурсу є інтертекстуальність, найчастіше у таких її виявах, як творчість за мотивами, цитатія, алюзія, ремінісценція, парафраз, образна аналогія. І. Прокоф'єв тяжіє до інтелектуалізованого образного письма, поєданого з емоційністю. Його змістово-настрійовий діапазон досить широкий: від мінору – до поетичної публіцистики.

Список використаних джерел:

1. Брант Гр. [Б. Гришук]. При світлі небесної лампади / Гр. Брант // Подільські вісті. – 2010. – 6 липн.
2. Мачківський М. Голос вічного міста / М. Мачківський // Подільські вісті. – 2005. – 19 липн.
3. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща / В. Моренець. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 327 с.
4. Прокоф'єв І. Зелений шум : поезії / І. Прокоф'єв. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Мошинський В.С., 2012. – 111 с.
5. Салига Т. «Мені хотілося, щоб мої вірші були неповторно українські...» / Т. Салига // Літ. Україна. – 2013. – 24 січн.
6. Чехівський О. Поетика Івана Прокоф'єва / О. Чехівський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2005. – Вип. 11. – Т. 2. – С. 139-142.

The article deals with aspects of world-view in the collection of poetry «The Green Noise» by I. Prokofiev. The intertextual connections with the world and Ukrainian literature are investigated.

Key words: poem, image, content, meditation.

Отримано: 12.04.2013 р.

О. Н. Саган

Інститут філософії імені Григорія Сковороди, відділ релігієзнавства

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ «УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я» У ВИТРАКТУВАННІ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА)

У статті охарактеризована концепція «Українського Православ'я» митрополита Іларіона (Івана Огієнка), визначено її ознаки.

Ключові слова і словосполучення: відродження Українського православ'я, канонічний обов'язок, церковні традиції, дерусифікація Православ'я в Україні.

Для кожного народу, де православ'я є домінуючою конфесією, осмислення власної історії та духовного розвитку неможливе без детального вивчення особливостей розгортання цього релігійного напрямку у просторово-часовій перспективі. При цьому слід враховувати, що в аспекті самобутності православ'я, як ніяка інша релігія, надзвичайно різноманітне. Відмінності між православними Церквами формуються не лише на рівні зовнішньої атрибутики (особливості церковної архітектури, покрій одягу кліру тощо), але й зачіпають обрядові і навіть канонічні сторони буття Церков (вшанування «власних» святих, особливості написання ікон, традиція розпису храмів, спосіб витракування окремих канонів тощо).

Розуміння цього важливе з огляду на той факт, що як критики православ'я, так і т.зв. «політичні православні», намагаються подати об'єктивно існуючі особливості інших православних Церков як «ушкодження» віри, відхід від її основ. Причому критерії оцінки «правильності» чи «істинності» інших Церков настільки розмиті, що інакше, як політичною доцільністю, вони не можуть бути пояснені. Наприклад, Московська патріархія навіть придумала для інших Церков абсурдний за своїм богословським навантаженням термін «неканонічні Церкви» – адже Церква, яка не притримується православних канонів, не може називатися православною. І цей «винахід» настільки сподобався цим політиканам від релігії, що вони навіть додумалися замінити поняття «соборна» Церква у Символі віри на поняття «канонічна» Церква. Тобто, за православними канонами, самі «відпали» у ересь...

У науковому обігу існує кілька понять, які характеризують національну специфіку розвитку релігійного вчення на певній території чи серед якогось народу. Найпоширенішим із них є поняття «національні релігії», яке чітко акцентує сотеріологічний аспект віровчення – спасіння лише для представників даного етносу. Проте з появою світових релігій, які знімають таке розуміння спасіння, національний/етнічний аспекти розвитку певного віровчення на певній території не зникають. У більшості народів вони переходять на рівень етноконфесійного синкретизму: японський та китайський буддизм (дзен, чань); регіональні особливості ісламу; національні риси у розвитку католицизму; унійні рухи; особливості становлення православ'я у різних народів. Практично завжди відбувається певна експлікація частини народної культури, свідомості, світогляду на дане віровчення, наслідком якого є «двовір'я», «побутове віровчення» тощо.

Питання формування етноконфесійного синкретизму, віднайдення й обґрунтування правомірності виділення певних особливостей розвитку православ'я в Україні, їх впливу на розвиток народної культури по-різному розглядаються у наукових розвідках вчених. Певний час існувала навіть думка, що поєднання релігійного і народного відбувається як механічне поєднан-

ня різнорідних елементів. Цей погляд довгий час підтримувався і православною Церквою. Інший підхід розглядає «народне християнство» чи «дворір'я» як історичну форму свідомості, що відрізняється і від архаїчної міфології, і від догматичного християнства.

Ще одна наша заувага стосується термінології – поняття «дворір'я» здавна ширко вживається у християнській літературі. В одному із своїх значень воно означає православного, що «прихиляється» до іншої віри – католицизму чи навіть ісламу, а відтак впадає у сур'є. В іншому значенні дворіриці – це християни, які поряд із християнським, вшановують і язичницьких богів. Ще в XI ст. св. Феодосій Печерський вживав цей термін для означення мирного поєднання язичництва й християнства у свідомості русичів, які «називаються християнами, а по-поганськи живуть»¹.

Це – ортодоксально-догматичний погляд на проблему дворір'я. Богословам важко визнати, що у реальному житті дворір'я – не дві паралельні віри, а єдина синкретична віра, як результат зміни християнства у народному середовищі ще з часу його (християнства) зародження й формування². Для богословів така зміна – це «ушкодження» християнства під впливом народної культури. Однак вони все ж змушені визнавати те, що ортодоксальне («книжне») православ'я у своєму «чистому», «рафінованому» вигляді не існує, і воно від своїх початків несе ознаки того народу, на території якого зародилося і формувалося.

Поодиноким винятком серед православних богословів є митрополит Іларіон (Огієнко), який присвятив проблемі дворір'я об'ємну працю «Дохристиянські вірування українського народу»³. Митрополит із науковим педантизмом, інколи навіть допускаючи критику православної Церкви за нищення цілих напрямів дохристиянської культури, аналізує процес становлення християнства в Україні й зазначає: «Дворір'я у нас (українців – О.С.) перетворилося на національне вірування та національний звичай»⁴.

Це сприйняття митрополитом Іларіоном дворір'я фактично лягло в основу нинішнього розуміння світськими релігієзнавцями цієї проблеми – дворір'я стало проявом формування особливої, етноконфесійної специфіки культури й обрядово-культури сфери Церкви.

Адже на початках й серед науковців ця проблема не була витрактувана однозначно: дехто «дворір'я» намагається пояснити за аналогією із двомовністю⁵, інші ж вважають, що дворір'я – дуже незначний за часом період, що існував одразу після введення християнства, а його проявом є лише виконання деяких язичницьких обрядів⁶ тощо.

У своїх «Дохристиянських віруваннях українського народу» та багатьох інших своїх працях, серед яких відзначимо такі книги та статті: «Українська Церква», «Українська культура», «Початки християнства серед українського народу», «Присяга молодих на вічність», «Ідеологія Української Церкви», «Канонізація святих в Українській Церкві», «Обряди і звичаї православної Церкви», «Трипирменний хрест зо скісним підніжком – національний хрест України», «Українська культура і наша Церква», «Українська патрологія» та багато інших⁷, митрополит Іларіон підводить нас до думки, що дворір'я перших часів прийняття християнства змінило, вивело на інший, етноконфесійний рівень і культуру народу, і спосіб функціонування у народному середовищі православ'я. Це відбувалося шляхом виокремлення і накладання іманентних, життєво важливих сфер цих комплексів. Тобто дворір'я позначилося на всіх рівнях середньовічної суспільної свідомості українців, виявляючись не лише у поведінці, ціннісній орієнтації й практичній діяльності людей, але й значним чином вплинуло на розвиток філософсько-світоглядних

ідей, включаючи етичну та естетичну свідомість, історичне мислення, уявлення про суспільство, роль і місце людини у цьому суспільстві тощо.

М. Грушевський свого часу назвав це явище «народним християнством», коли «... з елементів церковних, свійських передхристиянських і ріжних замандрованих релігійних мотивів твориться нове, народне християнство – та релігія, що стала підставою народного світогляду в пізніших століттях, аж до наших днів»⁸.

Саме ці ідеї митрополита Іларіона щодо двовір'я і стали основою для осмислення ним проблеми вирізнення «Українського православ'я» із загального розвитку православ'я на українських землях.

Зазначимо, що особливостями православ'я в Україні до 1917 р. займалися К. Харлампович, В. Ейгорн, С. Крижановський, П. Жукович, Г. Маркевич, С. Терновський, Ф. Терновский, митрополит Євгеній (Болховітінов)⁹ та інші. Але їх праці тією чи іншою мірою присвячувались лише окремим аспектам Українського православ'я. Власне, поняття «Українське православ'я» тоді ще не існувало. Все, що відрізняло Київську митрополію Константинопольського патріархату від інших православних Церков, ці вчені характеризували як самобутній розвиток Київської митрополії, а іноді і як «ушкодження» православ'я під впливом католицизму або протестантизму.

У дослідженнях М. Грушевського, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, І. Власовського, А. Дублянського, А. Жуковського та інших¹⁰, помітна спроба уже систематизувати багатий фактичний матеріал за певними особливостями православ'я в Україні.

Але **вперше з чіткою концепцією «Українського православ'я»** виступив і власне ввів цей термін у науковий вжиток митрополит Іларіон (І.Огієнко). На думку цього вченого-богослова, «Українське православ'я» – це явище, сформоване не лише зовнішнім впливом, а є передусім закономірним результатом політичного, економічного, духовного розвитку українського народу.

У своїх працях митрополит Іларіон фактично розкрив більшість із тих базових елементів, які вплинули на процес онаціоналення православ'я в Україні. А саме: особливості психології народу, його етнопсихе; особливості світосприймання кожного народу; своєрідності мистецтва; національні традиції культури, власні обряди і звичаї; характерні дії представників етносу і їх життєві потреби, соціальні інтереси етносу загалом; національна мова; внутрішньоетнічні й міжнаціональні відносини.

На основі поданих фактів та висновків митрополит у властивій йому манері максимально дохідливого і доступного навіть не підготовленому читачеві викладу, подає якісні характеристики, точніше, вирізняльні ознаки «Українського православ'я». А саме йдеться про:

– **Демократизм і соборноправність**, вони поєднані із виборною основою заміщення всіх церковних посад і, тісно пов'язана з цим і моральність Церкви.

Митрополит зазначає, що обиральність духовенства мала перш за все велике виховне значення, оскільки забезпечувала належний духовний церковний саморозвиток. «Кожен священик силою обставин мусив удосконалюватися (духовно, освітньо, ідейно), – як того вимагала громада»¹¹.

А проблемі соборноправності в Українському православ'ї митрополит Іларіон присвятив навіть цілу главу у своїй книзі «Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви». Для митрополита соборноправність – «основа, на чому мусить стояти кожна Православна Церква». Відхід від соборноправності, на думку митрополита, є однією із причин хвороби не лише Московського чи Константинопольського, але Вселенського православ'я. Так,

невизначеність Вселенського православ'я у вирішенні хоча б однієї із проблем, наприклад, про шляхи набуття автокефалії, породжує все нові й нові конфлікти у Церквах національних держав, які набувають чи набули самостійності. «Церква православна переживає великі потрясіння власне через те, що вона зійшла з дороги неперервності Вселенських соборів, як могутніх лікарів». А проблем, які потребують негайного вирішення, за словами митрополита Іларіона, «наспіло так багато..., що Церква аж задихається без їхнього вирішення, сама ж їх порішити не спроможна»¹².

– **Віротерпимість** як базова ознака Українського православ'я також відображена у багатьох працях митрополита.

– **Відкритість до інших релігійних систем.** Митрополит багато пише про запозичення в Українському православ'ї із католицизму, визначає європейську зорієнтованість українських богословів.

Навіть всупереч усталеній православній традиції, яка, на відміну від католицизму, вважає неможливість подальшого догматичного розвою християнства, митрополит Іларіон вважав заперечення догматичного розвою Церкви хулою на Духа Святого: «догматичний розвій нашої віри, як Боговідкриття, не може ніколи спинитися, – досі він розвивається переважно в глибину та в ширину. Догмати – це втілення в словесну форму фактів Божого Відкриття про Свою Істоту, а Бог вічно й безперервно навчає нас своїм Духом Святим, тому догматичний розвій Церкви і можливий, і безперервний. Хто твердить про припинення догматичного розвою Церкви, той говорить на Духа Святого, а «Дух дише, де хоче» (Ів 3:8), і Бог вічно і невинно опікується ними й поступово виявляє нам Свою Істоту для глибшого православ'я»¹³.

Відома також позиція митрополита Іларіона із підтримки екуменічного руху – він навіть особисто брав участь у кількох екуменічних заходах¹⁴.

– **Онаціональнення православних обрядових форм в Україні.**

Митрополит вважав розвиток національної звичаєвості «основою дальшого саморозвитку національної Церкви». Більше того, він наголошував на тому, що збереження своїх національних ознак є канонічним обов'язком кожної православної Церкви (згідно 8 пр. III Всел. собору; Ест. 1:22; Неєм. 13:24 та ін.).

«Кожна православна Церква, – пише митрополит Іларіон у своїй праці «Українська Церква», – в своїй основі є Церква національна. Найголовніша незмінна підвалина кожної Церкви – Св. Письмо, а канони, особливо другорядні, кожна Церква сприймає по-своєму. Через це кожна православна Церква виробила собі дуже багато своїх окремих церковних звичаїв, наприклад у богослужбах, требах, святах, церковному житті й т. ін. Усе це, як показав я в своїй статті «Окремішності Української Церкви», мала й наша Церква як Церква незалежна, і все це нищив нам неканонічний Святійший Синод»¹⁵.

І. Огієнко національність Церкви вважав третьою великою істотною ознакою православ'я, причому Церква «народня, рідна, національна» сприймається у нього синонімічно¹⁶. А підтвердженням цьому є, перш за все, формування власного сонму святих – цій проблемі присвячені навіть окремі праці владики: «Канонізація святих в Українській Церкві» та підручник «Українська патрологія».

– **Включеність Церкви у політичну дійсність** і, водночас, прагнення до незалежності від світської влади.

Тут достатньо згадати монографії митрополита «Українська церква за Богдана Хмельницького. 1647-1657» (Вінніпег, 1955. – 180 с.) і «Українська

церква за час Руїни. 1657-1687» (Вінніпег, 1956. – 564 с.), в яких достатньо повно розкриваються позиція тогочасних діячів Українського православ'я в один із найскладніших періодів життя православ'я в Україні.

– **Гуманізм** як принцип формування українського православного богослов'я і базування останнього перш за все на Новозавітній традиції.

Зазначимо, що митрополит Іларіон не був лише кабінетним вченим і мав активну позицію щодо необхідності відродження Українського православ'я. Як тільки з'явилася найменша можливість вільного волевиявлення на початку ХХ ст., Іван Огієнко активно включився у рух за відродження українських церковних традицій. Після Лютневої революції, в Україні у березні-травні 1917 р. відбувалися єпархіальні з'їзди, на яких було порушено питання реформування церковного життя, скликання Всеукраїнського церковного собору. За українізацію церковного життя, перехід на українську мову богослужіння, відновлення принципу виборності всіх служителів культу, про українізацію парафіяльних шкіл, автокефалію Української православної Церкви однозначно висловилися Київський, Подільський, Полтавський та ін. єпархіальні з'їзди¹⁷. Ці питання порушувалися також на різних з'їздах світського характеру, зокрема селянських, військових.

12 листопада міністр віросповідань гетьманського уряду О. Лотоцький від імені уряду проголосив автокефалію православної Церкви в Україні. Але вже 17 листопада почалося повстання Директорії, яке закінчилося зреченням влади П. Скоропадським.

Уряд Директорії теж взяв курс на автокефалію. 1 січня 1919 р. ним був затверджений «Закон про вищий уряд Української автокефальної православної соборної церкви», згідно якого Всеукраїнський церковний собор ставав найвищим органом новоутвореної автокефальної Церкви. Почалася дипломатична робота з визнання Української ПЦ Вселенським православ'ям, яку у той час проводив професор О.Лотоцький – посол УНР в Туреччині¹⁸.

3 вересня 1919 р. міністром віросповідань УНР став професор Іван Огієнко. Він не лише підтримав новоутворену Українську Автокефальну ПЦ, але й намагався відродити у ній давні традиції та звичаї. Так, на думку Огієнка, підвалинами розбудови УАПЦ мають бути соборність і виборність¹⁹.

Зусилля Івана Огієнка та його колег, а також факт надання автокефалії Православної Церкві у Польщі сколихнули православне життя в Україні. Адже Томос Константинопольського патріарха Григорія VII від 13 листопада 1924 р. причиною «відпаду» Київської митрополії від Константинопольського патріархату чітко назвав «симонію» (підкуп). Отже офіційно було визнано акт приєднання до Московської патріархії Київської митрополії у 1685-1686 роках неканонічним, що породило багаторічну боротьбу українців за відновлення історичної справедливості.

Творчий та практичний доробок митрополита Іларіона Огієнка у справі відродження Українського православ'я мав і продовжує залишатися чітким дороговказом і для нинішнього покоління науковців. Зазначимо, що без вирізнення «Українського православ'я» із загального контексту розвитку православ'я в Україні, на наш погляд, неможливе об'єктивне вивчення ні історії Української ПЦ, ні історії Російської чи Константинопольської православних Церков. Адже, наприклад, розглядаючи історію православ'я в Україні у контексті єдиного поступального розвитку «русского» православ'я із Х по ХХ ст., богослови Російської ПЦ, а разом з ними й деякі світські вчені-релігієзнавці царської та радянської доби, неминуче приходили до пересмикування фактів, висновки, характерні лише для певної території, подавали як такі, що мають загаль-

не «общерусское» значення. Зазначимо, що значну негативну роль у висвітленні історії православ'я в Україні відіграє також спекуляція окремими дослідниками поняттями «русь», «руський» і «русский»²⁰, на що свого часу постійного вказував академік Д. Ліхачов, який навіть запропонував ввести в офіційній російській історіографії розмежування понять «руський» та «русский».

Позбавлення православ'я в Україні «московського духу», повернення до до-московських принципів його розвитку не відбудеться автоматично лише з переходом богослужіння на живу українську мову. Як застерігав з цього приводу ще в далекому 1942 р. архієпископ Іларіон (Огієнко) у своєму листі до митрополита Андрея (Шептицького), цього замало для дерусифікації православ'я в Україні. «Церква позостанеться усе-таки московською за духом, традиціями, ідеологією...»²¹.

Нині, як і в далекому 1919 році, ситуація щодо українізації православ'я майже повторюється. Неначе вчора написані слова Владики: «Серед українського громадянства панує легкість та поверховий погляд на відродження Української Церкви – запровадити Богослужіння українською мовою, такі ж проповіді, й на цьому кінчається «українізація» нашої Церкви. Але, як ми бачили з усього вищеподаного, Українська Церква мала повне своє власне життя, внутрішнє й зовнішнє, довгими віками вироблене, і в ньому богослужбова мова – тільки частина цього життя. Та й нема нам чого українізувати, бо не про українізацію своєї Церкви йдеться, а про її повне розмосковлення, цебто про привернення їй всього того, що Церква наша давніше вже мала, але що від неї забрали, особливо за синодальної доби. І не тільки розмосковлюватись нам треба – нам слід привернути цілу й повну ту нашу Церкву, що була в нас майже тисячу літ»²².

Потрібне нове осмислення нашої історії, традицій, очищення їх від невластивих українцям плевел нетерпимості, зверхності, деспотії. Без такого переосмислення Українські православні Церкви будуть українськими лише за територіальним розташуванням. Без такого переосмислення неможливою буде й побудова єдиної Помісної Православної церкви в Україні та й України як не лише теоретично, але й фактично незалежної держави.

Примітки:

1. Цит за: Еремін І.П. Литературное наследие Феодосия Печерского / И.П. Еремін // Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы (Пушкинского Дома) РАН. – М. ; Л., 1947. – Т. 5. – С. 171-172. Див. також: Гальковский Н.М. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси / Н.М. Гальковский. – М., 1913. – Т. II. та ін.
2. Греков Б.Д. Религия и церковь в истории России / Б.Д. Греков. – М., 1975. – С. 40.
3. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – 2-е вид. – Вінніпег, 1981.
4. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1989. – С. 17.
5. Иванов В.В. Мотивы восточнославянского язычества и их трансформация в русских иконах / В.В. Иванов // Народная гравюра и фольклор в России XVII-XIX вв. – М., 1976. – С. 268.
6. Аничков Е.В. Язычество и древняя Русь / Е.В. Аничков. – СПб., 1914. – С. 301.
7. Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви / І. Огієнко. – К., 1993; Українська культура. – К., 1918; Початки християнства серед українського народу // Київська старовина. – 1992. – № 1; Присяга молодих на вінчанні // Наша віра. – 1993. – № 11-12; Ідеологія Української Церкви. – Холм, 1944; Канонізація святих в Українській Церкві. – Вінніпег, 1965; Обряди і звичаї православної Церкви // Віра і культура. – 1957. – № 4; Трираменний

- хрест зо скісним підніжком – національний хрест України. – Вінніпег, 1951; Українська культура і наша Церква. – Вінніпег, 1991; Українська патрологія. – Вінніпег, 1965. – Ч. I-III; та ін.
8. Грушевський М. З історії релігійної думки в Україні / М. Грушевський. – К., 1992. – С. 50.
 9. Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К.В. Харлампович. – Казань, 1914. – Т.1; Острожская православная школа. – К., 1897; Эйгорн В. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича / В. Эйгорн // Очерки из истории Малороссии в XVII в. – М., 1899. – Ч.1; Крыжановский Е. Повреждение церковной обрядности и религиозных обычаев в Южно-Русской митрополии, в период предшествовавший открытому введению унии / Е. Крыжановский // Руководство для сельских пастырей. – К., 1860. – № 12. – С.285-304; Крыжановский Е. Очерки быта малороссийского сельского духовенства в XVIII веке / Е. Крыжановский // Руководство для сельских пастырей. – К., 1861. – № 39. – С. 129-148; С. 437-580; Крыжановский Е. Заботы об исправлении Третьяка в южно-русской митрополии, до издания Третьяка П. Могила / Е. Крыжановский // Руководство для сельских пастырей. – К., 1860. – № 17. – С. 445-467; Жукович П.Н. Киевский собор 1629 г. (по новым материалам) / П.Н. Жукович // Христианское чтение. – 1911. – № 1. – С. 74-93; Маркевич Г.И. Выборное начало в духовенстве (в древнерусской, преимущественно юго-западной Церкви до реформы Петра I) / Г.И. Маркевич. – Полтава, 1905; Терновский С. Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату / С. Терновский // Архив Ю-З России. – К., 1872. – Ч. 1. – Т. 5. – С. 1-172; Терновский Ф.А. Очерки из истории Киевской епархии в XVII ст., на основании документов синодального архива / Ф.А. Терновский // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – К., 1879. – Кн. 1. – С. 181-229; Болховитинов Е.А. (митрополит Евгений). Описание Киевософийского собора и иерархии / Е.А. Болховитинов. – К., 1825.
 10. Грушевський М.С. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці / М.С. Грушевський. – К. ; Львів, 1912; З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992; Грушевський М. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси в XVI-XVII вв. / М. Грушевський, О. Левицький. – Львів, 1900; Полонська-Василенко Н. Українська православна Церква до 1917 р. / Н. Полонська-Василенко // Український вільний університет. Наукові записки. – Мюнхен, 1984. – Ч. 11-12. – С. 3-27; Історія України. – К., 1992. – Т.1-2; Дорошенко Д.І. Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д.І. Дорошенко. – Берлін, 1940; Власовський І. Нарис з історії Української православної Церкви / І. Власовський. – 2-е вид. – Нью-Йорк ; К. : С.Бравн-Брук, 1990. – Т. 1-4.; Дублянський А. Українські святі / А. Дублянський. – Мюнхен, 1962; Жуковский А. Анализ Третьяка П. Могила / А. Жуковский. – 2-е вид. // Третьяк П. Могила. – Канаберра ; Мюнхен ; Париж, 1988. – С. 9-35; Петро Могила й питання єдності Церков. – К., 1997.
 11. Цит. за: Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Лларіон). Життєписно-бібліографічний нарис / З. Тіменик. – Львів, 1997. – С. 103.
 12. Митрополит Лларіон (Огієнко). Сучасний стан поєднання Церков / Митрополит Лларіон (Огієнко) // Віра й культура. – 1964. – Ч. 4 (124). – С. 5.
 13. Там само.
 14. Там само. – С. 4.
 15. Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви / І. Огієнко. – К., 1993. – С. 73.
 16. Див: Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Лларіон). Життєписно-бібліографічний нарис. – С. 112-113.

17. Див.: Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВОВ України), ф. 1071, оп. 1, спр. 91, арк. 4-6.
18. Історія релігій в Україні : у 10-ти т. — Т. 3: Православ'я в Україні. — С. 363.
19. ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 1, спр. 29, арк. 8 зв.
20. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // Пам'ятки України. — 1991. — № 3. — С. 4-7; Тихомиров М. О происхождении названия Россия / М. Тихомиров // Вопросы истории. — 1953. — № 11; Толочко О. Коли перестала існувати «Київська Русь»? / О. Толочко // Київська старовина. — 1992. — № 6. — С. 7-18.
21. Лист архиєпископа Лларіона (Огієнка) до митрополита Андрея (Шептицького) від 14 листопада 1942 р. // ЦДІА у Львові, ф. 201, оп. 1, спр. 108, арк. 130.
22. Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви / І. Огієнко. — К., 1993.

The paper deals with the Metropolitan Hilarion (Ivan Ohienko) concept of «Ukrainian Orthodoxy» and its peculiarities are defined.

Key words and word-combinations: the revival of Ukrainian Orthodoxy canonical obligation, church traditions, de-Russification of Orthodoxy in Ukraine.

Отримано: 17.01.2013 р.

УДК 1+792.071.2.027(477)

В. О. Соболю

Варшавський університет

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І ЛЕСЬ КУРБАС: У ПОШУКАХ ВНУТРІШНЬОЇ ЛЮДИНИ (до 125-річчя від дня народження Леся Курбаса)

У статті йдеться про проблему самопізнання Людини у філософії Г. Сковороди і Леся Курбаса.

Ключові слова і словосполучення: мистецьке самовираження, символіка слова, образу, жесту, «внутрішня людина», дорога самопізнання.

«Леся Курбас заблукав – потрапив не в те століття, не на ту вулицю; і вирішив призначити собі роль Слуги Театру – так грають з життям тільки ідеалісти, але – парадокс! – доба на який час прийняла ці правила гри. Ідеалістові вдалося те, на що не спромігся прагматик!»¹

Неллі Корнієнко

Простежити визначальні етапи пошуків внутрішньої людини у двох українських мислителів Сковороди й Курбаса – проблема не на одну працю. Спробуємо наблизитися до неї, заглибившись у знакові твори Сковороди та філософію театру² Леся Курбаса.

Леся Курбас мав спеціальні заняття не лише із санскриту, а й старослов'янської мови. Безсумнівно, хотів читати Сковороду в оригіналі, молитва якого (так звана «молитва Сковороди») висіла у нього над столом. «Каліграфічний квадрат (Курбас казав – роботи Нарбути) із вишиваними закрутками... Там говорилося щось на зразок «Отче наш, іже еси на небі, ниспосли нам Сократа, щоб він навчив нас пізнати себе...»³.

Курбаса єднала дружба з Тичиною: «Їх об'єднувала одна любов. Обидва починали в Театрі Садовського, обидва гостро відчували подих часу; обидва походили з сімей, близьких до стану священиків. Завдяки цьому добре знали Біблію, трактуючи її в дусі Сквороди»⁴. 11 березня 1919 року саме Лесь Курбас був режисером поетичного вечора Павла Тичини (за книжкою «Соняшні кларнети»). У контексті хронології прем'єр⁵ «Молодого театру» Леся Курбаса цей факт стає особливо промовистим. Як промовистим є факт, що вже пізній Тичина, який промінєє, за словами В.Стуса, флейту на дерев'яну дудку, все ж уперто прагнути повернутися до самого себе, упродовж 20 років працюючи над симфонією «Скворода».

Так, мистецьке самовираження Леся Курбаса відбувалося, можна сміливо твердити, не без впливу Сквороди, якого уважно вивчав, та Тичини, з яким приятелював. Вслухайтесь у слова Курбаса. «Ви мене буквально на голову поставили вашим «Космічним оркестром»⁶, – так у 1921 Курбас⁷ відгукнувся про книжку Тичини «В космічному оркестрі».

Полемічність як відмінна риса української філософської лірики⁸ яскраво виявляється і у творчості як Сквороди, так і Курбаса. У пісні 10 Сквороди із «Саду Божественних пісень» – через полеміку з різноманітними станами екзистенції прокладається дорога до розуміння сродності, до себепізнання, яка в літературі українського бароко, за словами Л. Ушкалова, постає «насамперед особливим модусом «ванітативного» мотиву»⁹. (*Озвучення пісень «Всякому городу нрав і права», «До самих небес зійди» Сквороди, музика Петра Приступова у виконанні композитора, лауреата фестивалів «Оберіг-92» та «Білі вітрила» «У творчості цього барда-кобзаря (акомпонує собі на кобзі та гітарі) першочергове місце посідає музичне прочитання поезії Григорія Сквороди*).

Скворода жив у добу, коли збірки з емблемами та гравюрами користувалися величезною популярністю¹⁰, тому прагнув підсилити свої виражальні засоби за допомогою емблем, додавав до своїх рукописів ілюстрації, запозичені з емблематичних книг. Як знаємо, уже в Помпеї (її було засипано в 1 ст. н.е.) було відкрито важливі прояви співіснування слова і образу. На початку було слово, яке починає супроводжувати образ. «І перше, і друге мало бути знаком, бо така була функція і слова, і образу в емблематиці»¹¹. Ініціатором, а також кодифікатором емблематики вважають італійського юриста, логіка та поета Андреаса Альчіатуа (Andrea Alciati, 1492-1550, частіше вживаною є латинська форма імені та прізвища – Andreas Alciatus). Саме 1531 рік, коли в Авсбурзі побачило світ перше видання його книжки «Viri clarissimi D. Andree Alciati ... Emblematum liber», можна умовно окреслити як дату народження новочасної емблематики. Польська барокова емблематика особливо завдячує нідерландській емблематиці.

Назвимо тут не тільки «Pia desideria emblematis elegii et affectibus SS. Patron illustrata. Authore Hermanno Hugone Societatis Jesu»¹² зсуїта Германа Гуго, а й раніше за часом збірки емблем. Це «Hieroglyfiki» М. Рея¹³, «Hieroglyfiki» Гораполлона (Hograpolla)¹⁴, любовні емблеми нідерландського поета Якуба Катса (Jakub Cats) – у збірнику «Silenus Alcibiades sive Proteus» (1618), який було доповнено додатком «Emblemata ante quidem Amatoria, nunc vero in Moralis Doctrinae sensum magis serium translate».

Курбас також творив у часи, коли на межі століть і на початку ХХ-го зростає інтерес до символіки слова, образу, жесту. Можна сказати, що ілюстрації, живі метафори й алегорії він творив на сцені, але також власноруч ілюстрував свою розвідку «Про закони просторовості у побудові мізансцени»¹⁵. Поза увагою Сквороди й Курбаса не могла залишитися найгрунтовніша з-поміж названих вище робіт, а саме та, якій судилося виконати роль своєрідного каталогу персоналіфікацій. Це «Іконологія» Цезаре Ріпі, яка спершу, в 1593 році¹⁶, постала у вигляді опису візерунків понять, а в 1603 побачила світ у Римі – уже разом із від-

повідними до описів зображеннями. Ілюстрації «Іконології»¹⁷ Ц. Ріпі¹⁸ з її антропоморфічними візерунками концептуальних понять дивовижним чином корелюють із творами Сковороди, так і пізніше – із пошуками Курбаса. Так, в іконограмі «Фортуна»¹⁹ можемо побачити персоніфіковані постаті, які є і в пісні 10 «Всякому городу нрав і права» Сковороди. Максима про те, що кожен є ковалем своєї долі, у філософських трактатах Сковороди розгортається в оригінальне вчення про сродну працю, сродність буття. А в трактаті «Алфавіт» думки про сродність вивершуються бароковим зображенням фонтана²⁰. До оригінального винаходу, який знаходиться у руслі європейських традицій, вдається і Лесь Курбас у виставі «Гайдамаки» («трагедії, що ошукала жовтневу революцію», як влучно визначила Неллі Корнієнко²¹). У постановці Курбаса у цій виставі Польща була представлена в іпостасі розкішної та вродливої жінки, яка з батогом в руках виїздила на сцену в кареті, яка була запряжена кіраками.

У розвідці «Незалежна студія при «Молодому театрі» у Києві» автор ось як розмірковує над проблемою виховання типу нового актора: «Матеріалом творчості **ми берем своє тіло**. Звідси всю увагу ми покладемо на його розвиток і на вміння ним володіти. Надати йому прекрасні контури і лінії, вистудіювати кожен мускул і нерв, навчитись володіти ним до повної досконалості; знайти всі можливості поз і рухів, **примусити своє тіло говорити більш виразно і зрозуміло, ніж людське слово, показати через тіло все божеське і все сатанинське, що тільки є в природі**, – такі поставимо ми вимоги до техніки актора. Через те міміці, пластиці, танку і студіюванню рухів ми надаємо в своїй студії, як предметам, першорядне значення. Паралельно з тим музика, як почуття ритму, від котрого залежить нерозривно те чи інше значення руху тіла, буде нами студіюватися з особливою уважністю»²² (жирний шрифт мій. – В.С.). Хіба не проступає словесна необарокова максима у режисерських вимогах Курбаса до актора щодо «злиття воедино музики слова, ритмізованої пластики і жести», як про це знаходимо у спогадах Ю. Бобошка²³?

Найбільш яскравим у плані пошуків видається період дорадянського національно-демократичного «Молодого театру»²⁴, яким він був до 1920 (у 1920 на зміну йому прийшов з усіх поглядів радянський театр – «Кийдрамте», а з весни 1922 – «Березиль»). У першу чергу – це близько 20 написаних Курбасом у 1917-1919 роках робіт (він називав їх лекціями) з філософії театру, а також його «Режисерський щоденник» (перший запис: Київ, 18 травня 1920 – останній: Харків, 6 лютого 1927) та окремі розвідки 1925-26 років.

Саме в цей час, від 24 вересня 1917, була поставлена не тільки Винниченківська «Чорна Пантера і Білий Ведмідь», а також ряд творів світового рівня: у перекладі і режисурі Курбаса – ««Молодість» М. Гальбе (15 жовтня 1917), а в перекладі Франка – «Едіп-цар» Софокла (16 листопада 1918). Співіснування в «Молодому театрі» творів абсолютно відмінних культурних епох виразилося, за спостереженням Н. Корнієнко, у співдії різних сценічних стилів, ширше – різних художніх напрямків: символізм, необароко, неоромантизм, імпресіонізм, експресіонізм, футуризм... Першою реформаторською вставою став «Едіп-цар» Софокла. 16 листопада 1918. Саме тут уперше в історії українського театру був задіяний і вийшов на сцену античний хор, до того ж Курбас вводить ту ж саму кількість хористів (12-14), що й давньогрецький театр. Хор як то й належить озвучував найважливіші філософські перипетії твору. І хоча науковці справедливо пишуть, що півторарічне творче існування «Молодого театру» можна сприймати «під знаком всесильного і нищівного фагуму», але це був час, коли Курбас найбільше був самим собою, був отією сквородинівською «внутрішньою» людиною в реалізації сродного начала, у дерзновенному прагненні «в межах порівняно малого часового інтерва-

лу «переграти» хоча б основні віхи і явища європейської театральної історії»²⁵. Саме в цей період Курбас стає на шлях умовного театру, із його філософічним протиставленням життєподібним театральним прийомом. У розвідці Леся Курбаса «Молодий театр (генеза-завдання-шляхи)» від 23 вересня 1917 року виразно відчувається реакція на тезу М. Хвильового «Орієнтуємось на психологічну Європу»: «... В літературі нашій, що досі найбільш ярко відбивала громадянські настрої, ми бачимо після довгої епохи українофільства, романтичного козаколюбства і етнографізму, після «модернізму» на чисто російських зразках – зворот великий, єдино правильний, єдино глибокий.

Се зворот прямо до Європи і прямо до себе. Без посередників і без авторитетних зразків»²⁶ (курсив Леся Курбаса. – В.С.).

Курбасові, як наголошує Н. Корнієнко, вдалося увібрати стародавній досвід «карнавальної площі та досвід інтелектуальної метаморфози та метаморфози сприйняття», актори Курбаса «займалися вивченням психології та психіатрії, а також методу Далькроза та Дельсарта, тибетських методик, мистецтва Балі та сценічної діяльності Сходу...»²⁷. Але при цьому «Людина, що сама себе створює, яка трансформує свій внутрішній світ – «внутрішня людина» в собі (за Сквородою) цікавила Курбаса найбільше»²⁸. Дорога до правдивої, «внутрішньої» людини є украй складною. Скворода освітлює її геніальним відкриттям, що в самій собі людина має шукати і віднайти «сродний» її еству статус буття у світі. Лесь Курбас на дорозі віднайдення в людині Людини покладав надію на правдивого митця, як то бачимо в щоденниковому записі від 14 травня 1921 року: «митець той, що у відчужанні творчому сильніший від існуючих категорій».

Ані для Сквороди, ані для Курбаса мистецькі прийоми не були самоціллю. Як занотував Курбас у щоденниковому записі від 10 вересня 1922 року, «магія мистецьких прийомів – тільки засіб, тільки перша частина, а не мета»²⁹. Головне ж – правдива глибина і непогодження із тим, що він сам передбачив і записав у щоденнику («Людство, як стара панна, молодиться в пропаторах наївного і безпосереднього мистецтва»³⁰ або ж: «Мистецтво пролетарське буде мистецтвом нації, яка вся пройшла 7-класну школу»³¹). Курбас так само передбачив, що можна і варто зробити, аби так не сталося. «Мистецтво – це та площа, на котрій вершиться об'єднання всіх нас: говорять до себе людські глибини, дійсне наше «я», безвипадковість і різномірність індивідуальностей життєвих» (жирний шрифт мій. – В.С.)³². Або ж 20 серпня 1922 (с. Насташка Білоцерківського повіту) Курбас записує так: «Мистецтво – це: засобами розміру, ритму і т.д. добиватися у іншого активності в напрямку інтуїтивного схоплення і пережиття речі, вираженої в символі, якою вона є в суті – в космічному, якою вона в нас»³³. Режисерський щоденник Курбаса бачиться тим феноменом, який відкриває нам суголосне до Сквородинівського мислення Курбаса. «Я навчаюся з цієї історії, що людське серце»³⁴ не може бути без вправи і що коли від нього віддаляється священна думка, поняття істини, дух розуму, то воно відразу впадає у підлі заняття, не гідні його високого роду, й шансу, величає, обожнює мерзенне, нікчемне, суєтне», – так учень Сквороди Михайло Ковалинський передає слова Учителя у «Житті Григорія Сквороди». Лесь Курбас у розвідці «Незалежна студія при «Молодому театрі» у Києві» від 17 січня 1920 пише так: «Там, де кінчається студіювання, кінчається творчість і поступ»³⁵. А в щоденниковому записі Курбаса від 10 липня 1920 року читаємо: «Мистецтво, особливо театр, мусять повернутися до своєї первоформи – релігійного акту. Воно все-таки по суті – акт релігійний. Пор. Штайнер – поняття мистецтва як люциферичного начала. Пор. Ед. Шюре: Воно – могутній засіб перетворення грубого в тонке, підняття в вищі сфери, перетворення матерії. Тоді справді театр – храм, і повинен бути чистим і тихим, хоч усякі будуть молитви в ньому»³⁶. «Думаю – всі класичні твори не ме-

ханізми, а організми. Різниця в живлящій струї, в біологічному (теж організмі). Це натхнення, що просвічує кризь твір»³⁷. Вслухаймося і вдумаймося в наведені вище рядки Курбаса (запис у щоденнику від 10 вересня 1922), які відсилають нас до теодицеї³⁸ Сковороди. Ришард Лужний, найбільш глибокий польський дослідник творчості філософа, доводить, що Сковорода «практикував проблеми натуральної теології (теодицеї) та філософської антропології (психології), а також (посеред справ, якими займається практична філософія) досліджував явища, якими сьогодні цікавиться так звана філософія релігії»³⁹. Учений доводить, що саме дуалістична постава та пантеїстичні нахили спонукали Сковороду до сформулювання ще однієї правди в царині гносеології: теорії про існування в реальності трьох окремих сфер, «трьох світів». І то була надзвичайно оригінальна концепція, власне «сковородинівська», бо поруч із нескінченним всевітом, макрокосмом і світом мінімальним, індивідуальним, мікрокосмосом, яким є кожна людина, Сковорода виокремлює особливий, незалежний від них символічний світ, тобто реальність Біблії»⁴⁰. Курбас був захоплений як Сковородою, так і Штайнером, який вважав, що – людина є мікрокосм, який несе на собі всі тайни макрокосму. Курбаса, як довела Неллі Корнієнко⁴¹, приваблювала ідея Штайнера – ідея повернення до коліскових форм театру. Сковороду недарма вважають предтечею українського символізму⁴², і така захопленість постаттю Сковороди вірогідно вплинула і на Рильського, і на Тичину, і на Леся Курбаса.

На окрему студію заслуговують і розмисли Курбаса про символізм. За словами Леся Курбаса, його майже «не було в акторському мистецтві, бо ані провінціального завивання, ані мейерхольдівського холодного чеканення не можна признати *акторською* формою символізму»⁴³ (курсив автора. – В.С.). Дивовижна чуйність Курбаса на вишукані форми умовності виразно проступає в тому, як він говорить **про перетворення** у Тичини: «Тінь там тоне, тінь там десь...» Чуєте, яке перетворення у Тичини? Поезія, музика, живопис. Ось де безгрішне поєднання змісту з формою. Відчуваєте? «Тінь там тоне, тінь там десь...»⁴⁴

Семеон Польцький «От избытка сердца уста глаголют» (середина 17 століття, рисуночне письмо)

ФОРТУНА

ФОРТУНА

Фортуну зображено в образі дівчини із зав'язаними очима (це має означати, що вона не фаворизує обраних, а всіх однаково любить і ненавидить). Вона струшує із дерева різноманітні, які вживаються у різних професіях, предмети (книжка, корона, Берло, ліра, чаша, капелюшок та ін.). Люди, які знаходяться під деревом, засвідчують справедливість давньолатинської максими *Fortunae suae quisque faber* (Кожен є ковалем своєї долі)

ЦНОТА

Порівняймо ілюстрації: рисуночне письмо Семеона Полоцького та образ Цноти у Ц.Ріпі (Цнога – чарівна панна з крилами, в правій руці тримає спис, у лівій – лавровий вінець, на грудях має сонце. Як із небес сонце освітлює землю, так цнога із серця дає енергію та бадьорість нашому тілу. Сонце на грудях є малим світом, який цнога освітлює та обігріває. Лавровий вінець означає: як лавр є завжди зелений і його ніколи не вражає грім, так і цнога завжди повна сили і не кориться жодному противникові. Спис у руках є знаком вищості.

ЦНОТА

Курбас у дивом уцілілому листі до групи «Молодого театру» від лютого 1919 висуває до актора вимогу «наблизити той час, коли його індивідуальність зможе вільно проявити себе без чужої помочі, коли він зуміє втілити те, що почуває, настільки можливо без решти, і поспорити з автором і з режисером, во ім'я своєї індивідуальності. І тоді тільки спектакль може бути захоплюючим видовищем змагання індивідуальностей, а не картиною безвольної підлеглості режисера авторові, актора режисерові...»⁴⁵. Звернімо увагу, що лист підписано так: «**Ваш і свій Лесь Курбас**» (жирний шрифт наш. – В.С.). А завершується він імперативом: «Жоден хай не проходить без того, щоб кожен з вас не зробив кроку вперед. Хай це буде нашим гаслом». До умовності Курбас вдається і тоді, коли 7 жовтня 1918 адресує уявній приятельці Ліллі «Театральний лист». Протест проти сценічно-побутової імітації життєвої реальності у Курбаса – як поборника театру європейського мистецького авангарду – відчеканився в **афористичний імператив**: реалізм для нього, навіть не доведений до кінця, – це «найбільша протимистецька поява наших днів, всевладно запанував у театрі і паралізує всякий його творчий відрух»⁴⁶. Реалізм захоплює «душевно кирпатих міщан»⁴⁷.

У розвідці «Актор у нашій системі і праця над ролю», датованій 30.08.1925, Курбас розмірковує над природою символу: «Для нас символ називається, за традицією, «перетворенням». Символ – це мистецтво»⁴⁸.

Заризикуюмо висловити гіпотезу, що й душевно-творча криза переживається Лесем Курбасом десь подібно так, як свого часу Сквородою. Філософ знаходив розраду на лоні природи. Щоденник Курбаса писався не тільки в місті, і саме наодинці з природою народилися блискучі прозріння, як про те свідчить щоденниковий запис від 20 серпня 1922 року у селі Насташка Білоцерківського повіту: «Мистецтво – це: засобами розміру, ритму і т.д. добиватися у іншого активності

в напрямку інтуїтивного схоплення і пережиття речі, вираженої в символі, якою вона є в суті – в космічному, якою вона в нас»⁴⁹.

Промовистішим за сотні сторінок є короткий запис Курбаса від 7 квітня 1923 року: «Моє майбутнє мусить пройти в бібліотеці філософсько-релігійній, у перекладах, в писанні, може, п'єс, статей. Може, у видавництві. Може, у педагогіці. Навіщо?»

Сил немає більше боротися. І це навіщо?..»⁵⁰.

Самому собі Курбас намагається накреслити шлях, як вийти із кризи, про це свідчить хоча б запис від 30 червня 1926 року: «Треба тільки уперто культивувати в свідомості певний імператив, зосередити на певний фокус усі свої сили і поступки: найнеможливіше буде осягнене. Тому, що думка – сила найбільша в світі»⁵¹.

Розвідкою від 17.01.1926 «Про виховання самостійно мислячого, творчого активного режисера» (С. 89-98) Курбас відкриває серію доповідей, якою прагне «до певної міри вичерпати в загальних зарисах матерію науки про режисуру, її зв'язки з усіма тими ділянками, які до неї мають відношення; серію доповідей, які, у сполученні з певними практичними вправами, могли б вам дати такий потрібний мінімум, який би дав право вимагати від вас уміння самостійно розв'язувати поставлені завдання в театральній роботі»⁵². Водночас він сам вочевидь усвідомлює, переконавшись на власному досвіді, що «ніякий митець, якщо він не глибока людина, не справжня людина, не характер – нічого путнього, глибокого дати не може, отож і не може глибоко впливати на своїх співгромадян»⁵³. Із гіркістю, але й високою мужністю в цей час Курбас констатує, що хоча «театр «Березіль» – кращий із театрів на Україні..... але все-таки відчувається, що у наших акторів нема того шукання, довбання, удосконалювання себе, праці над собою. Актор повинен рости від спектаклю до спектаклю»⁵⁴.

Афористичність мислення Сковороди і Курбаса увиразнює етапні моменти їх філософських розмислів, творчих зламів. За Сковородою – «святість життя – тільки у справах». Для Курбаса святою справою його життя став театр. «... Театр – це таке мистецтво, в якому провідним моментом як засобом є зображення (підкреслимо: як засобом) еволюції в конфлікті наявних енергій, персоніфікованих чи прив'язаних до певних феноменів»⁵⁵, «Театр переживання – це завжди театр аматорський», «... будь-який театр вимагає високої майстерності»⁵⁶, «Культура – це кваліфікованість мислі, вираз дії, така її кристалізація, що завершена в собі і відповідає основам історичного періоду, смислові, ідеології»⁵⁷, «...Ознака, що відрізняє позитивність від занепадництва, ознака справжньої істини чи всякого руху, який з нею пов'язаний, зводиться до максими, висловленої ідеалістом Емерсоном, яка звучить так: найбільше добро – це є концентрація, найбільше зло – це є розпорошеність»⁵⁸, «...всяка концентрація – це є саме утвердження принципу життя, утвердження життя, як основи всякої найдоцільнішої еволюції»⁵⁹. Врешті, яким багатозначним є останній запис «Режисерського щоденника» від 6 лютого 1927 року: «Як думка, сказано гарно: «Виростити нове мистецтво на гіллі тисячолітньої культури і на гнилих листках опадаючої сучасності»⁶⁰.

Курбас, як і Сковорода, презентує виняткове явище у вимірі усього не лише слов'янського, а й світового⁶¹ культурного простору. Р.Лужний вважав, що саме нині, як ніколи раніше, філософські та поетичні твори Сковороди дозволяють нам відчитати те, що становить їхню істоту⁶², його концепцію Бога і людини, міцно закорінену в сакральній реальності Біблії. Перший закінчений твір Сковороди – «Наркіс, узнай себе», останній – «Асхань, про пізнання себе». І в назві, і в змісті – дивовижна послідовність у торуванні найважчої дороги – дороги самопізнання. У Курбаса бачимо подібну послідовність, починаючи від його

перших, обнадійливо-оптимістичних розвідок, і до останніх із доступних нам нині, позначених трагізмом відчайних пошуків виходу з тупика.

Рух до Сковороди є вічний. І ніколи не є випадковим сплеск зацікавленості його філософією, про що свідчить, приміром, вистава Володимира Кучинського «Благодарний Еродій»⁶³ (робота Львівського молодіжного театру у 1992-1993 рр.⁶⁴). У поезії симптоматичним бачимо «Подражаніє Григорію Сковороді» Віктора Недоступа⁶⁵. Сам час усе розставить на відповідні місця, тут правомірною погодитися з гіпотезою Неллі Корнієнко, що в історії залишиться лише те, що «охудожнено»⁶⁶.

Іван Франко⁶⁷, а згодом Богдан Лепкий⁶⁸ акцентували на тому, що Сковорода зробив надзвичайно багато для відродження вищих українських прошарків, тому що вирвав їх з летаргічного сну, в якому вони перебували, втративши незалежність, а з нею і всі високі помисли. Сковорода будив совість, шляхетність і творчий неспокій, прагнув усвідомлення, пізнання себе, Бога і світу, бо ж це, на його думку, одне і те ж. Так само винятковою в цьому сенсі є і творча спадщина Курбаса. Можна говорити про змістову, інтонаційну, понадчасову зрідненість філософських міркувань Леся Курбаса з філософською думкою мислителя XVIII століття – «філософа себепізнання».

Примітки:

1. Корнієнко Неллі. Лесь Курбас / Неллі Корнієнко. – К., 2007. – С. 16.
2. У 2001 році Микола Лабінський упорядкував масив досі не опублікованої (за незначними винятками) теоретичної спадщини мислителя Леся Курбаса під назвою «Філософія театру». Цю книжку на 918 сторінок у 2001 подарувало світові видавництво «Основи» (назву було взято із дисертаційної праці Неллі Корнієнко (Корнієнко Неллі. Лесь Курбас. – К. : Либідь, 2007. – С. 12).
3. Цит. за кн. Корнієнко Неллі. Лесь Курбас. – К. 2007. – С. 86. Авторка Неллі Корнієнко посилається при цьому на документ: Дейч О. З листа до Л.Танюка від 20 вересня 1970 р. Архів автора.
4. Дейч О. Людина, яка була театром / О. Дейч // Жовтень. – 1982. – №6. – С. 99.
5. Тут апелюю до хронології, наведеної Михайлом Москаленком у статті «Трагедія Леся Курбаса» // (Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 830.
6. Тичина П. Чорнобрович / П. Тичина // Прапор. – 1970. – №1. – С. 80, також: Курбас Лесь. Філософія театру / Лесь Курбас. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 565.
7. Навряд чи потрібний коментар до 14 роками пізнішого висловлювання Леся Курбаса від 22.09.1933 «Напередодні прем'єри «Маклени Граси»: «Не перед Тичиною, а перед історією я відповідаю за свої вчинки» (Курбас Лесь. Філософія театру / Лесь Курбас. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 813; Гірняк Йосип. Спомини / Йосип Гірняк. – Нью-Йорк : Сучасність, 1982. – С. 188).
8. Детальніше про джерела української філософської лірики дивись: Соловей Елеонора. Українська філософська лірика. – К. : Юніверс, 1999. – С. 68-90.
9. Ушкалов Леонід. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду / Леонід Ушкалов. – Харків, 2001. – С. 144.
10. Януш Пельц посилається на працю Д. Чижевського про Сковороду (Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934. – С. 40-43, 46-47), бо саме в ній заходить підтвердження факту, що видана у Франкфурті в 1657 році праця (Pia desideria emblematis elegii et affectibus SS. Patron illustrata. Authore Hermanno Hugone Societatis Jesu) єзуїта Германа Гуго була знана в Україні (Janusz Pelc.

- Obraz-slowo- znak. Studium o emblematach w literaturze staropolskiej, Wrocław, Warszawa, Krakow, Gdańsk, Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1973, s. 165).
11. Janusz Pelc. Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych / Pelc Janusz. — Krakow : Wydawnictwo Universitas, 2002. — С. 8.
 12. Збірник «Pia desideria» незалежно від різних переробок було перекладено різними мовами, в тому числі польська версія авторства Олександра Теодора Лацького постала в 1673 році (Janusz Pelc. Obraz-slowo- znak. Studium o emblematach w literaturze staropolskiej / Pelc Janusz. — Wrocław ; Warszawa ; Krakow ; Gdańsk : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN. 1973, — S. 165).
 13. Дивись: Janusz Pelc. Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych / Pelc Janusz. — Krakow : Wydawnictwo Universitas, 2002. — Ілюстрації між сторінками 88-89.
 14. Дивись: Janusz Pelc. Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych / Pelc Janusz. — Krakow : Wydawnictwo Universitas, 2002. — Ілюстрації між сторінками 88-89.
 15. Курбас Лесь. Філософія театру / Лесь Курбас. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — С. 145-151.
 16. Важливо наголосити, що сам Ріпа трактував свою книжку як підручник для поетів, різного рівня та спеціалізації митців та ремісників, на що вказує повна назва праці, в якій є пряма вказівка на тих, кому адресована книжка. У Польщі підручник Ріпи був широко знаний, обширний фрагмент польською мовою переклав Бенедикт Хмельовський, цінними є уваги Хмельовського про ієрогліфіки, емблеми та символи, в яких він спирається на Ріпу та інші знані авторитети (Chmielowski Benedykt. Nowe Ateny. — Lwów, 1745, cz.1. — S. 818-876). Упродовж XVII-XVIII століть поставали нові змодифіковані видання книжки Ріпи різними мовами. Як підкреслює Татаркевич, збірники емблем та символів мали стільки систематичності, регулярності, компетентності, стільки звика давати наука (Tatarkiewicz, Historia estetyki. — Tom 3. — S. 262-263). «Люди бароко в ієрогліфіці охоче шукали таємничих знаків, аніж простих символів, дошукуючись у них таємничого, часто містичного змісту» (Janusz Pelc. Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych / Pelc Janusz. — Krakow : Wydawnictwo Universitas, 2002. — S. 53).
 17. Про іконологію як теоретичну проблему висловлювалися такі дослідники, як Лех Калиновський, Мечислав Порембський, Ян Білостоцький та ін. Частими є посилання на працю Яна Білостоцького (Białostocki Jan. Studia z historii sztuki / Jan Białostocki. — Warszawa, 1971). Януш Пельц пише про іконологію як про молодшу сестру ренесансової емблематики («...w łonie renesansowej emblematyki kształtowały się załączki jej młodszej siostry ikonologii») (Pelc Janusz. Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych / Janusz Pelc. — Krakow : Wydawnictwo Universitas, 2002. — S. 47).
 18. Варто пам'ятати, наголошує Януш Пельц, що властиво Ріпа зібрав та уклав у систематичний каталог те, що було досить розповсюджене в літературі та мистецтві. Наступні видання книжки Ріпи збагачували каталог візерунками понять. У ході характеризації візерунків, персоніфікації понять Ріпа послуговується ієрогліфічно-емблематичною символікою, наприклад Вірність тримає в руках ключ, як знак того, що дотримає секрету, біля ніг має пса, символ вірності... Все це переконує нас, що самостійність іконології, її відокремлення від емблематики та ієрогліфіки не мали характеру абсолютного розподілу. Іконологічні персоніфікації понять, властиво не могли екзистувати без відсилань до емблематичних символів. Автор наголошує на спорідненості світу емблематичної, ієрогліфічної, іконологічної символіки, які спільно становили «світ барокової однос-

- ті слова-ідеї-мислі та образу» (Pelc Janusz. Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych / Janusz Pelc. – Krakow : Wydawnictwo Universitas, 2002. – S.48).
19. Фортуна зображено в образі дівчини із зав'язаними очима (це має означати, що вона не фаворизує обраних, а всіх однаково любить і ненавидить). Вона струшує із дерева різноманітні, які вживаються у різних професіях, предмети (книжка, корона, Берло, ліра, чаша, капелюшок та ін). Люди, які знаходяться під деревом, засвідчують справедливість давньолатинської максими *Fortunae suae quisque faber* (Кожен є ковалем своєї долі) (Ripa Cezare. *Ikonologia*). – Kraków, 2011. – S. 34).
 20. «Бог багатому подобен фонтану, наполняющему различные сосуды по их вмести́мости. Над фонтаном надпись сия: «Неравное всѣмъ равенство». Льются из разных трубок разные токи в разные сосуды, вокруг фонтана стоящие. Менший сосуд менѣе имѣет, но в том равен есть большему, что равно есть полный» (Сковорода Г. Алфавит / Г. Сковорода. – С. 434-435).
 21. «Вистава являла собою низку розгорнутих у просторі й часі алегорій», – справедливо зазначає Неллі Корнієнко (Корнієнко Неллі. *Лесь Курбас / Неллі Корнієнко*. – К., 2007. – С. 91).
 22. Курбас Лесь. Незалежна студія при «Молодому театрі» у Києві / Лесь Курбас // *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 45.
 23. Бобошко Ю. Режисер Лесь Курбас / Ю. Бобошко. – К. : Мистецтво, 1987. – С. 43.
 24. Про «Молодий театр» справді написано чимало – не тільки його творцями (В. Василько, С. Бондарчук, Г. Юра, П. Самійленко, І. Стешенко, С. Мануйлович, П. Нятко, Л. Болобан, В. Чистякова), а й нашими сучасниками. Тут відзначимо розвідки таких науковців, як Н. Кузякіна, Н. Корнієнко, Н. Чечель, Ю. Бобошко, М. Лабінський, В. Гакебуш, М. Москаленко.
 25. Москаленко М. Трагедія Лєся Курбаса // (Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К., Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 831).
 26. Курбас Лесь. «Молодий театр (генеза-завдання-шляхи)» // Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 14.
 27. Корнієнко Неллі. *Лесь Курбас / Неллі Корнієнко*. – К. : Либідь, 2007. – С. 124.
 28. Там само
 29. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 59.
 30. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 56.
 31. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 57.
 32. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 57.
 33. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 59.
 34. Порівняймо ілюстрації: рисуночне письмо Семеона Польцького та образ Цноти у Ц. Ріпи (Цнота– чарівна панна з крилами, в правій руці тримає спис, у лівій – лавровий вінець, на грудях має сонце. Як із небес сонце освітлює землю, так цнота із серця дає енергію та бадьорість нашому тілу. Сонце на грудях, згідно із концепцією греків, є малим світом, який цнота освітлює та обігріває. Лавровий вінець означає: як лавр є завжди зелений і його ніколи не вражає грім, так і цнота завжди повна сили і не кориться жодному противникові. Спис у руках є знаком вишесті (Ripa Cezare. *Ikonologia*. – Kraków, 2011. – S. 235).
 35. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 44.
 36. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. *Філософія театру*. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 51.

37. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 59.
38. Поняття теодицеї увів Лейбніц у 1710 р. Згідно із його концепцією, Бог є відповідальним Творцем, він не бажає зла. Щоправда, допускає його, а також це стає необхідною умовою якості світу як найліпшого із можливих, а також для того, щоб могло існувати ще більше добро. Моральне зло не може бути усправедливлене, натомість метафізичне та фізичне зло «інколи стають допоміжним добром». Оскарження Бога, за Лейбніцом, є наслідком незнання ланки наступностей у цілісності світу (Gadacz Tadeusz. Teodycea // Religia. Encyklopedia PWN. Tom 9. Red. Naukowa Tadeusz Gadacz, Bogusław Minerski. – Warszawa 2003. – Tom 9. – S.240). Див.також: Аверинцев С. Теодицея // Аверинцев С. Софія : Логос ; К. : Дух і літера, 1999. – С. 172-176. Łuźny Ryszard. Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia (w:) Studia slavica In honorem viri doctriissimi Olewa Horbatsch. Festgabe zum 65. Geburtstag, herausgegeben von G.Freihof, P.Kosta und M.Schütrumpf. Teil 2. Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II), Verlag Otto Wagner. – München, 1983. – S. 98.
39. Там само. – С. 100.
40. Там само. – С. 101-102.
41. Корнієнко Неллі. Лесь Курбас. – К. : Либідь, 2007. – С. 19.
42. Чи не першими про це висловилися видавці та автор і журналу «Українська хата», та сторінках якого свого часу дебютував М.Рильський. Він узяв до свого вірша за епіграф слова «сладок свет», які перегукуються з виразом «сладкій свет» Сковороди.
43. Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 25.
44. Першоджерело: Авдієва І. Про найкращу людину, яку я знала в юнацькі роки // Лесь Курбас. Спогади сучасників. – К. : Мистецтво 1969. – С. 156. А також дивись: Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 565.
45. Цитую за: Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 832.
46. Курбас Лесь. Театральний лист // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 24.
47. Там само.
48. Курбас Лесь. Актор у нашій системі і праця над роллю // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 77. Щоб не було неясностей знаходимо свій термін. Треба винайти цей символ, досягти певного зосередження, навіть у цьому стані тривання в ритмі, зосередженості, якнайбільш економними, найбільш переконуючими засобами дати певну реальність, а яка вона там буде – це неважливо, чи людина, чи кіт, чи певний план, певний стан у бутті. Винаходити ці символи треба в нашому акторському матеріалі, що ним є ми самі, наше тіло, наш голос і все, що з ним пов'язане, і матеріалі театру – це значить: реквізит, костюм, грим – для передачі зображеної реальності (виділено нами.– В.С.)
49. Всяка епоха театру ввійде в цю дефініцію, тільки що акцент, який робиться на символі, визначає певний стиль. Ці символи є в кожній епосі, тільки вони не хочуть бути, не хочуть називатися символами» (Курбас Лесь. Актор у нашій системі і праця над роллю // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 78).
50. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 59.
51. Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 60.

52. Курбас Лесь. Режисерський щоденник // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 62. Як саме мислив у цей період творчості Лесь Курбас – тут, як на мою думку, показові 2 статті «Театр акцентованого впливу» (79-85) і «Театр акцентованого вияву» (85-89).
53. Там. само. – С. 89.
54. Там. само. – С. 92.
55. Курбас Лесь. Про сучасний підхід до творчої роботи, про суть майстерності // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 163.
56. Курбас Лесь. Суспільне призначення мистецького твору і етапи розвитку сучасних театрів. «Молодий театр» (С.125-131) // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 129.
57. Курбас Лесь. Філософія театру.–К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 161.
58. Курбас Лесь. Визначення культури // Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001.– С. 811.
59. Курбас Лесь. Філософія театру. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С. 92.
60. Там. само.
61. Там. само. – С. 65.
62. До 100-річчя (у 1987) Леся Курбаса, відзначеного у календарі пам'ятних дат ЮНЕСКО, Неллі Корнієнко написала статтю для «Кур'єра ЮНЕСКО» – ця стаття більш ніж 30 мовами побачила світ у 160 країнах світу. У 1989 саме Н. Корнієнко створила Міжнародний центр Леся Курбаса. І тільки в грудні 1994 постановою Кабінету Міністрів України в Україні також було створено подібний державний центр. «Однією з ланок цього дослідницького і театральноекспериментального Центру є підрозділ фундаментальної теорії, який має працювати з новітніми методологіями на перетині театрознавства, семіотики, культурології, соціальної психології і соціології художньої культури, синергетики» (Корнієнко Неллі. Лесь Курбас. – К. : Либідь, 2007. – С. 12-13).
63. Łuzny Ryszard. Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia (w:) Studia slavica In honorem viri docterrimi Olewa Horbatsch. Festgabe zum 65.Ge burststag, herausgegeben von G.Freihof, P.Kosta und M.Schütrumpf. Teil 2. Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II), Verlag Otto Wagner. – München, 1983. – S. 102.
64. Неллі Корнієнко вважає, що у виставі-ескізі «Благодарний Еродій» «...тінню витають всі головні максими» Сковороди, а «словопластика вистави Кучинського, її внутрішні ритуали (пророщення зерна; включення глядача до естетичної акції; пропонування розділити спільний хліб чи яблуко тощо), естетика, розімкнута в етику сквородинського космосу; нарешті, ідея відповідальності за власний внутрішній світ, за цілісність реєструє у формах імпровізаційного, підкреслено ігрового театрального письма ідентифікацію з прасновами національної етики. Закорінення в минуле, де людина за всіх її контрастів (тексти епохи бароко наголюють особливо цю якість), несла в собі парадоксальні коди цілісності, знімає намули «ідеологій» і виробляє нову естетичну мову національної ідентичності» (Корнієнко Неллі. Український театр у переддень третього тисячоліття. Пошук (Картини світу. Ціннісні орієнтації. Мова. Прогноз). – К. : Факт, 2000. – С. 38-39).
65. У виставах Кучинського найпоширеніша символіка білого кольору, з допомогою якого передається окреслений Магдаленою Ласло-Кучук апофеоз світла у Сковороди, який визначається «саме настійливим дошукуванням начала. Саме своєрідною винагородою для цього пошуку виникає його грандіозна візія світла, про яку український філософ розповів у розділі «Обновлення

- мира» з його трактату «Брань архистратига Михаила со Сатанюю о сем: легко быть благим» (Ласло-Куцюк Магдалена. Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Слово і час. — 1990. — №3. — С. 57).
66. Недоступ В. Подражаніє Григорію Сковороді // Зустрічі. — 1994. — №8. Слушними видаються спостереження Неллі Корнієнко про настання ери необароко, деклектика є недоздійсненністю синтезу» (Корнієнко Неллі. Український театр у переддень третього тисячоліття. Пошук (Картини світу. Ціннісні орієнтації. Мова. Прогноз). — К. : Факт, 2000. — С. 151; жирний шрифт Неллі Корнієнко. — В.С.)
67. Корнієнко Неллі. Український театр у переддень третього тисячоліття. Пошук (Картини світу. Ціннісні орієнтації. Мова. Прогноз). — К. : Факт, 2000. — С. 151.
68. Франко Іван. Franko Iwan. Charakterystyka literatury ruskiej XVI-XVIII w. // Kwartalnik historyczny. Organ Towarzystwa historycznego. Pod redakcją Oswalda Balzera. Rocznik VI. — Lwów, 1892. — S. 724-725 (mikrofilm 17148, Biblioteka Narodowa).

The article views the problem of becoming self-aware in the philosophy of Hryhoriy Skovoroda and Les Kurbas.

Key words and word-combinations: artistic self-expression, word symbolism, image symbolism, gesture symbolism, «an inner person», the way of becoming self-aware.

Отримано: 15.04.2013 р.

УДК 0019477(092):070(73)«1975»

Є. І. Сохацька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**СИЛА АВТОРИТЕТУ: 75-ЛІТТЯ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА
(ІВАНА ОГІЄНКА) В КАНАДІ (1957 р.)
(за матеріалами «Віри й Культури»)**

У статті йдеться про значимість постаті митрополита Іларіона (Івана Огієнка) в історії української культури та державності, наводяться факти гідного пошанування його постаті на честь 75-ліття від дня народження.

Ключові слова і словосполучення: Первоієрарх, Пастор Православної Церкви, її ідеолог, націєтворець, всенародне визнання.

*Ти, дорогий Владико, даєш нам наснагу й натхнення
для високого служіння, — а цим влітаєш золоті гілки
у нев'янучий вінок слави й честі України, її народу.*

С. Килимник (1958 р.)

Канадський період в житті і творчості митрополита Іларіона (Івана Огієнка) (1947-1972 рр.) ознаменований відзначенням українською громадськістю кількох його ювілеїв: 70-ліття (1952 р.), 75-ліття (1957 р.), 80-ліття (1962 р.) і 85-ліття (1967 р.).

Ці дати стали фактором активізації як релігійно-православного, так і українського культурно-державницького рухів загалом. У ювілейних матеріалах відбивалися підсумки аналізу поразок українців у національно-визвольних змаганнях, їхніх державницько-самостійних устремлень та розуміння сили й ваги авторитетів української еліти.

У свідомості української громадськості митрополит Іларіон утвердився передовсім як визначний державний діяч періоду УНР, оборонець самостійності

України. У статті «Ми Вас пам'ятаємо», написаній від імені волиняків, учасників національно-визвольних змагань 1917-1923 рр., наголошувалося на невсипущій політико-державній діяльності Івана Огієнка і в часи Центральної Ради, і Гетьманату (передусім як «творця і організатора високих шкіл в Україні і як Ректора створеного Університету в Кам'янець-Подільському, – наукового вогнища, що стало лучником на грані двох культур»), і на посту Головноуповноваженого УНР, і, нарешті, як митрополита Холмського (Святої Данилової Гори) [20, с.14]. На 1958 рік припав прикрий випадок, що стався з митрополитом. 24-26 січня в Вінніпезі заходами КУК-у (Комітету Українців Канади) святкувалося 40-ліття Української Державності. На це свято належно не було запрошено Владику. Цей інцидент спричинив хвилю обурення широкого загалу. Глибоке невдоволення висловила Конференція представників складових організацій Союзу Українців Самостійників, що відбулася в Вінніпезі 4-5 квітня 1958р. [13, с.22]. Співчуття митрополитові висловив його однодумець і побратим А. Нестеренко з родиною [14, с.22-23]. «Виправдовувала» ситуацію делегація ОДУМ'у в Канаді, яка відвідала митрополита в Торонто і привітала його, як колишнього міністра з 40-літтям відновлення української державності [14, с.3]. Сам митрополит відреагував на що подію виважено й мудро. Він виголосив у Соборі Св. Покрови 20 квітня виклад на тему «Відродження активної Нації». У ньому були відзначені три величні моменти в житті його й українського народу, а саме: 1) величезна маніфестація українців 1 квітня 1917-го року в Києві – національне відродження українського народу; 2) виклад професора Івана Огієнка на Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві 31-го грудня 1918 року на тему «Відродження Української Церкви» й нечувана маніфестація українства всього Духовенства – це відродження Української Церкви; 3) величне свято Соборності України 22-го січня 1919 року і величне перше засідання Трудового Конгресу 23-го січня – це відродження української державності [17, с.23]. Отже, у цьому випадку, як і подальшому, церковна кафедра ставала для І. Огієнка науковою кафедрою. Воістину, як сказав професор С. Килимник, Іван Огієнко змінив професорську тогу на теку міністра УНР, а теку міністра [УНР] – на митрополичу мантію в ім'я України» [6, с.6]. Ставши першоієрархом УГПЦ в Канаді (1951), митрополит Іларіон продовжував займатися науково-дослідницькою роботою, чим справедливо заслужив визначення **«Сеньора української науки** [Авт.], почесного професора Манітобського університету й Колегії Св. Андрея» [1, с.30].

Ще один, третій стрижневий, аспект ювілейних матеріалів є відзначення такої іпостасі особистості Іларіона, як педагога. З 1951 року він незмінний декан Богословського факультету Колегії Св. Андрея в Вінніпезі, яка за значимістю повинна була відігравати таку ж важливу роль у житті українців, яку відіграла колись Київська Могиланська Академія в Україні [7, с.26]. Колегія стала асоційованим членом Манітобського університету (1962), тут студенти, крім богословської, одержували університетську освіту. Митрополит Іларіон читав лекції на славістичному відділі Манітобського університету, зокрема курс «Інтродукція до старослов'янської мови й славістики» (ВК. – 1963. – Ч.7 (115). – С.24), виступав як авторитетна у мовних справах людина на засіданнях Королівської комісії в канадському парламенті 17-19 червня 1965р. у справі двомовності й двокультурності Канади, за що одержав подяку УВАН в Канаді (ВК. – 1965. – Ч. 9 (№141). – С.26).

Предметом нашої уваги буде відтворення етапів святкування в Канаді величній в житті митрополита Іларіона (Івана Огієнка) дати – **75-ліття від дня народження**. Святкування цього ювілею розпочалося 15 січня 1957р., якраз у день народження митрополита. У цей день Первоієрарх Української Церкви в Канаді прийняв

делегацію своєї Церкви, яка складалася з провідних осіб, духовних і світських, під проводом Високопреосвященного Протопресвітера д-ра С.В. Савчука. Саме він і виголосив Владиці Ювілейне привітання. У ньому йшлося про многотраждальний життєвий шлях Владики і його саможертвовну працю для Рідної Церкви. Митрополит Іларіон був явно схвилюваний зворушенням з приводу цього широкого вияву любові з боку широкого загалу та його провідних людей.

У слові-подяці Владика, як повідомляла газета «Вісник УГПЦ в Канаді» (1957. – Ч.3), «з добродушним усміхом сказав, що він не пильнував у календарі зростаючого числа своїх років, а тільки пильнував, щоб зростала праця його, і працює міряє час свого життя. Тож і це побажання він приймає тільки як побажання якомога довше служити Богові й народові своєю працею для Української Церкви в Канаді, з якою він зливається в одне ціле» [8, с.23].

У цей же день прислали привітання вірні Церкви Покрови Пресвятої Богородиці в Монреалі від імені О.П. Архангельського, П. Волиняк і М. Муха з Торонто [9, с.17-19]. Усі три привітання об'єднані спільною тезою: для усіх митрополит Іларіон – визначний громадський діяч, науковець, державний діяч, непохитний оборонець Православної віри, глибокий патріот і духовний проповідник свого народу. Ювілей Владики сприймався як ювілей УГПЦ в Канаді. Цінне й глибоке визначення! У цьому ж номері подавалася коротка біографія митрополита Іларіона. Наводимо її повністю, зважаючи на обмаль інформації для сучасного читача:

Життєвий шлях Митрополита Іларіона¹

Митрополит Іларіон (проф. Д-р Іван Огієнко) народився 2 (15)-го січня 1882 року на Київщині в Україні, у м. Брусилові Радомишльського повіту.

Гімназію закінчив в м. Острозі на Волині (екстерном).

Закінчив університет у Києві на історично-філологічному факультеті 1909-го року, і позоставлений при ньому готуватися до професури.

Склав професорські іспити при цьому ж університеті.

Став викладати при цьому ж університеті мову та літературу.

1918. Багато працював для заснування Українського Університету в Києві і довів до відкриття його.

1917-1920. Заснував Український Державний Університет у м. Кам'янці-Подільському і був його першим ректором.

Роки 1918-1919. Був Міністром Освіти в Києві в Україні, яка відродила тоді своє державне життя.

1919. 22. І. З доручення Ради Міністрів УНР урядив у Києві Свято Соборности УНР урядив у Києві Свято Соборности на Св. Софіївським майдані.

1919. Став Міністром Ісповідань в Україні.

1919-1920. Директорія й Рада Міністрів Української Народньої Республіки передавали всю свою владу Міністрові Проф. Огієнкові, як своєму Головноуповноваженому Міністрові, а самі покинули Україну. Міністер Огієнко боронив незалежність України перед окупантами поляками і зберіг державність України ще на один рік.

Як Головноуповноважений, організував українське військо, українське шкільництво, українську Церкву, українську пресу й ін.

Багато раз Міністру Огієнкові загрожувала смерть за його самовіддану працю.

1920. Проф. І. Огієнко виїхав на еміграцію в Польщу.

¹ Збережено орфографію автора [Івана Огієнка].

1924-1926. Проф. Огієнко професорує у Львові в середній Учительській Коедукаційній Семінарії, навчає тут української літератури. Року 1926-го польська шкільна влада звільнила проф. Огієнка з посади «за національно-українське виховання учнів Семінарії».

1926-1932. Проф. Огієнко викладає в Православній Богословській Академії при Варшавському Університеті. Мав дуже багато учнів (більш 200), що стали Священниками і держалися його національної ідеології.

З зарядження Міністерства Внутрішніх Справ Проф. І. Огієнко був звільнений від викладів в Богословській Академії «за спротив полонізації православних студентів».

1931. Університет в Брно в Чехословачії надав Проф. Іванові Огієнкові звання доктора філософії.

1933-1939. Проф. І. Огієнко видавав у Варшаві науково-популярний місячник «Рідна Мова», який розходився по всіх українських землях і оселях. Вийшло 81 число. У вересні 1939-го року німці окупували Польщу і «Рідну Мову» закрили.

«Рідною Мовою» проф. Ів. Огієнко зробив велику культурну працю – допоміг, щоб серед українського народу запанувала одна літературна мова.

1935-1936-1937. Проф. Ів. Огієнко видавав науково-літературний місячник «Наша Культура», в якому писали всі видатні українці, у тому числі: Гетьман Скоропадський, Митрополит усієї Польщі Діонісій, Митрополит Галицький Андрій Шептицький і ін. Вийшло 31 том, журнал припинений у листопаді 1937-го року, бо Редактор Іван Огієнко всі сили став віддавати на переклад Біблії на українську мову.

1936. Починаючи ще зо студентських літ, ще з 1905-го року Проф. І. Огієнко задумав перекладати Біблію на українську мову, і почав до того готуватися. З 1917-го року вже багато працював над цим перекладом.

Року 1936-го Бритійське Біблійне Товариство підписало з Проф. І. Огієнком нотаріальний контракт – перекласти їм Біблію з гебрейської та грецької мови за п'ять років, а вони її видадуть.

Року 1938-го вийшов у Варшаві переклад цілого Нового Заповіту з грецької мови. Цей переклад уже кілька разів перевидавали.

Переклад усієї Біблії Проф. Огієнко закінчив року 1940-го 11 липня. Але року 1939-го німці зайняли Польщу, тому Біблія видрукувана не була.

Року 1940-го 20 жовтня Проф. Іван Огієнко – по відповіднім обранні – був висвячений на Архiepіскопа Холмського, а 3-го листопада того ж року відбулася його інтронізація на Холмську Катедрu в Польщі. Р.1944, 18.III, за міцну оборону Православної Церкви перед німцями, що тоді окупували Польщу, Собор Єпископів підвищив його в стан Митрополита Холмського.

Року 1944-го Митрополит Іларіон змушений був виїхати з Польщі на еміграцію в Австрію, і там в м. Сан-Пелтен під Віднем позоставив року 1945-го рукопис свого перекладу Біблії. Сам далі виїхав на захід Австрії, а Сан-Пелтен зайняла советська Армія. Митрополит Іларіон перебрався в Швейцарію, в м. Лозанну.

Року 1947-го із Швейцарії Митрополит Іларіон переїхав до Канади, куди й прибув 18 вересня, і тут з листопада 1947-го року став видавати народній християнський місячник «Слово Істини», вийшло 48 чисел (1947-1951).

По цьому, у роках 1951-1953 видавав у Вінніпегу місячник «Наша Культура», а з 1953-го року по цей час [1957. – Авт.] видає богословський місячник «Віра й Культура». Разом у Канаді Митрополит Іларіон випустив 112 чисел Богословського місячника, а також видрукував тут багато різних наукових праць.

1951р. 8.VIII Митрополит Іларіон Огієнко був обраний Собором Греко-Православної Церкви її Митрополитом на всю Канаду.

Місто Сан-Пелтен в Австрії року 1945-го зайняли большевики, і там позостався рукопис перекладу Біблії на Українську мову. Року 1949-го офіцери Англійської Армії вивезли цього рукописа перекладу Біблії до Лондону, до Бритійського Біблійного Товариства, яке переслало його до Вінніпегу перекладачу Митрополиту Іларіону.

Коли б англійські офіцери не забрали того рукопису перекладу Біблії, український народ не мав би тепер нового перекладу Біблії.

У листопаді 1956-го року Бритійське Біблійне Товариство в Лондоні розпочало друк повної Біблії перекладу Митрополита Іларіона. Певне десь на початку 1958-го року ця Біблія появиться в світ.

7-го листопада 1955-го року Генеральна Президія Біблійного й Закордонного Товариства в Лондоні обрала митрополита Іларіона своїм почесним доживотним членом.

Писати Проф. Огієнко розпочав з липня місяця 1897-го року, – тепер якраз минає (1897-1957) шістьдесятиліття його письменницької праці.

Написав кілька сот праць, у тому [числі] не мало більших наукових монографій. Писав у ділянках: української філології (мова, література), слов'янська філологія, слов'янська палеографія, старослов'янська мова, історія українського друкарства, історія Української Церкви, православне богослов'є, гербраїстика, методологія перекладу Біблії й т.ін.

Митрополит Іларіон переклав на українську мову багато богослужбових книг. Переклади ці почав робити й друкувати ще з 1917-го року, і робить їх ще й тепер.

Багато наукових праць написав уже в Канаді (роки 1947-1957).

Часто Митрополит Іларіон, коли шукає душевного відпочинку, віддається праці поетичній. Він написав багато релігійних поезій, кілька поем і кілька релігійних філософських драм, які вийдуть окремими виданнями.

У Канаді Митрополит Іларіон провадить у Вінніпегу вищу богословську православну школу от уже сьомий рік (1951-1957), і висвятив в Іереї багато достойних Священників, своїх учнів.

Ще в молодих літах Проф. Огієнко, тепер Митрополит Іларіон, виставив своє всежиттєве ідеологічне гасло: «Служити народові – то служити Богові!» І вірно служив цьому гаслу людиною світською, і вірно служить йому й тепер, як Митрополит Української Православної Церкви в Канаді. 18.I.1957 [10, с.19-21]. 75-літній ювілей Митрополита Іларіона проходить під гаслом «Служити Богу й народові». Святкування було призначено на 4-5 травня 1957 року, місцем святкування було обрано Вінніпег – Кафедру Пресвятої Трійці. Розгорнутий репортаж репортаж про цю подію «На службу Богу й Народові. Ювілей Митрополита Іларіона» подає на сторінках «Віри й Культури» (1957. – Ч.8 (№44) протоієрей О.С. Герус [10, с.18-24].

Цей, як його назвали, «небуденний ювілей», був багатограним, включав в себе ряд різних імпрез. По-перше, велику увагу приділила ювілею канадійська преса – українська й англомова. Вона публікувала статті як про майбутній ювілей, так і про особу ювіляра, відзначала його заслуги для української й загальної культури. Вінніпезька газета «Фрі прес» у числі за 4 травня вмістила велику статтю, в якій подавалася хроніка життя Ів. Огієнка, наголошувалося на значимості його постаті: «На протязі свого життя д-р Огієнко був батьком, учителем, університетським професором, міністром, знавцем стародавніх мов – грецької та гебрейської, перекладачем Біблії» [4, с.18]. Такий же прихильний

відгук помістила й газета «Трибюн». За висловом О.С. Геруса, травень [1957] «став незабутнім Святом нашої Церкви і всіх людей доброї волі» [4, с.18]. Відбулася також виставка праць ювіляра. У залі Катедри Пресвятої Трійці була організована виставка його численних праць, друкованих і в рукописах. Вони були розкладені обабіч великого портрету ювіляра (авторство, за С. Герусом, Л. Молодожона) [суч. Л. Молодожанин. – Авт.]. Автор робіт дав роз'яснення. І тут варта уваги примітка О.С. Геруса: «Автор [митрополит Іларіон] дав свої висновок. Часом ці висновок непомітно переходили в справжні цінні лекції, які Владика з запалом виголошував, наче з університетської катедри. А лице його горіло радістю і почуттям гордості» [4, с.19].

У неділю, 5 травня, Ювіляр відслужив Св. Літургію. Ювілейна служба Божа була особливо величною. Прониклими і величними були слова проповіді Владика. «Владика проповідував, пише о. С. Герус, – від повноти свого серця. Він навчав про Віру, про її силу й поміч у праці. Православна Віра – то основа нашої нації. Релігійне роздроблення, – говорив Владика, – шматує душу українського народу і віддалює його воскресіння [4, с. 19].

Після літургії відбувся ювілейний обід, на який було запрошено понад 500 осіб. Було виголошено реферати про церковну і наукову діяльність митрополита Іларіона. Слово про церковну діяльність тримав протопресвітер о. Г. Метюк. Ключовими тезами виступу були концепти ідеології Православ'я, які сповідує митрополит Іларіон: Українська Церква є Церква Первозанна і Апостольська, самостійна і соборноправна. На цих засадах, резюмував доповідач, веде свою працю Ювіляр на становищі Митрополита Української Православної Церкви в Канаді. Служіння Церкві й народу митрополита Іларіона (Івана Огієнка) доповідач прирівняв до одержимості й жертвовності митрополита Іларіона київського, Петра Могили та князя Костянтина Острозького. Традиційно доповідь закінчилася здравицею «На многії літа, Владико Митрополите!».

Доповідь про наукову працю митрополита Іларіона виголосив професор Богословської Академії в Вінніпезі д-р Ю. Мулик-Луцик. У вступі, що мав ознаку дискусійності, доповідач заперечив твердження деяких авторів, що до наукової спадщини митрополита Іларіона треба віднести лише ті праці, які були ним написані до прийняття духовного сану (1940). Доказом неприйняття такої тези, за доповідачем, є такі факти: уже будучи митрополитом в Канаді, Владика Іларіон випустив книги «Українська літературна мова», «Історія української літературної мови», «Українська Церква за час Руїни». Книга «Історія української літературної мови» була відзначена Вільною Академією Наук (УВАН) в Канаді. Розмежування праць проф. Огієнка від митрополита Іларіона, на думку Ю. Мулика-Луцика, треба розцінювати не інакше, як «сумний факт – дискримінації в нашій науці» [4, с.21]. Далі промовець відзначив новаторський характер і наукову значущість творчої спадщини Івана Огієнка. Це проявилось у таких наукових доказах ученого, як твердження про дохристиянську писемність слов'ян (згодом підтвержене археологічними розкопками), в обстоюванні гасла «Для одного народу – одна літературна мова», глибокому знанні психології, способу думання й духу народу. Останнє допомогло йому виробити власну методу своїх наукових праць і перекладів, зокрема Св. Письма (1962 р.).

Третім промовцем був інженер Федір Онофрійчук. Тема його виступу «Митрополит Іларіон як національно-громадський діяч». Відзначаючи багатогранність названої теми, доповідач дав влучне визначення життя і творчості митрополита: «Життя Митрополита і його творчість – це одна з найсвітліших сторінок нашої історії. Владика жив і творив у рамках і сторіі й

культури, і його праця залишається невмирущою в поколіннях нашого народу» [4, с.22]. До найголовніших віх його державно-політичної діяльності Ф. Онофрійчук відніс 1917-1922 роки («І. Огієнко – найактивніший будівничий Української Держави»); 1919, 22 січня (організатор Свята Соборності в Києві); 1919-1920 роки («ніс тягар Державних справ воюючої України», тобто виконував обов'язки Головноуповноваженого уряду УНР) і роки еміграції (був завжди вірним своїй Батьківщині; згадаймо хоч би вислів митрополита Іларіона: «Молюся за весь свій Рідний Край»). По завершенні доповіді Ф. Онофрійчук вручив ювіляру камінець з мозаїки Св. Софії в Києві як пам'ятку української тисячолітньої історії. Таким чином, було продемонстровано тяглість українських культурних традицій, репрезентантом якої і був Іван Огієнко.

На завершення Свята з промовою, «щирою і сердечною», виступив митрополит Іларіон. Центральним концептом його виступу було розкриття суті його життєвої ідеології. Її основні принципи: праця для свого народу, праця задля відродження свого народу, віра в нову оновлену материкову Україну, сповідання девізу «Служити народові – то служити Богові». Головною, ціложиттєвою працею свого життя він назвав роботу над перекладом Біблії. Найвище щастя свого життя митрополит Іларіон оформлював так: «...я зазнав таке велике щастя, яке тільки може бути: я бачив відродження свого народу, і я працював для нього! У той час я стояв нагорі... Я був міністром відродженої Батьківщини. Такої радості я не забуду до смерті... Праця – то щастя. Праця для мене все. Може я через те так багато зробив, бо не працювати – значимість позбавити себе щастя. Я працюю для свого народу, – а це найбільше щастя» [4, с.23].

Насамкінець митрополит Іларіон радісно висловив упевненість у немарності своєї роботи: «Ви вчора бачили моєї праці. Вони пішли в світ. І там пізнають Іларіона...» [4, с.23]. І знову прозвучало найсакральніше, найболочіше для Огієнка – доля рідної, материкової України: «Але настане час, коли наші думки перенесуться туди, куди вони тепер дістатись не можуть, і дадуть міць нашому народові» [4, с.23].

Воістину пророчим був дар митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Праці І. Огієнка прийшли в Україну, вони перевидані або вперше надруковані з рукописів Фундацією Митрополита Іларіона (голова – проф. М.С. Тимошик). Їх використовують як підручники у сучасній вищій школі України («Історія друкарства», «Тарас Шевченко», «Історія української літературної мови», «Українська культура» та ін.) та як джерела для науково-дослідницької роботи.

О. С. Герус справедливо назвав ювілей всеукраїнським. Понад сімсот привітань надійшло з Канади та з країн Вільного Світу. Не було лише привітання з материкової України, яка перебувала під червоним чоботом тоталітарного режиму. З тієї України, яка була для нього найбільшою любов'ю.

Свій репортаж автор завершив такою кінцівкою: «Може сьогодні, під певними впливами, не всі розуміють, але прийде час, коли Україна вільними устами дасть свій присягу про працю й заслуги нашого Найдостойнішого Ієрарха» [4, с.24].

Віщі слова! Вони-таки справдилися! Прогресивна громадськість сучасної України вшанує гідно Івана Огієнка: щорічно визначаються достойники-лауреати Огієнківської премії (з 1995 р.) в усіх галузях культурно-літературного життя України, функціонують осередки Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка, Центр огієнкознавства в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, щорічно видаються наукові збірники «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (з 2003 р.) та ін.

До речі, за матеріалами ювілейних заходів 1957 р. була видана «Ювілейна Книга на пошану Митрополита Іларіона у 75-ліття його життя й праці. 1882-

1957», видана Всеканадським Ювілейним комітетом накладом Ювілейного Фонду (Вінніпег, 1958. – 320 с.).

Подібна Акамія на честь 75-річчя митрополита Іларіона відбулася в Торонто. Основну доповідь «Велетень праці – Митрополит Іларіон» виголосив проф. С.Килимник. Основні пункти його доповіді: «Митрополит Іларіон», «Життєвий шлях Митрополита Іларіона», «Праця для визволення України», «На чужині, новій Батьківщині», «Праця для Галичини», «Огляд наукової праці», «У Канаді». Цю доповідь видрукувала «Віра й Культура» (1957. – Ч.8 (44). – С.11-17). Стрижневими концептами доповіді стали положення про виняткову обдарованість і жертовну діяльність ювіляра, його пропагандистську роботу щодо правосипної й мовної єдності всього українського народу та прихильника правосипу, ухваленого Українською Академією Наук, про значущість його наукової праці та праці як ідеолога Української Православної Церкви, про переклади Біблії.

Знаковими в плані пропаганди ідеї соборності в доповіді С. Килимника були слова про роль І. Огієнка у поживленні культурно-національної праці в Галичині в 30-х рр. XX ст. Він наводить влучні висловлювання про цю іпостась діяльності ученого подружжя Гриньовських: « Професор Іван Огієнко – це **Аристократ духа** [Авт.], це високовчена, глибокої й блискучої культури людина – колос; це вчитель мови всієї Галичини; це втілення найвищої національної ідеї, правди, волі й нашої державності. Це невтомна високоталановита людина, присутність якої в нашій Галичині ми відчули «всі без винятку, як святість і чин обов'язку» [5, с.15].

Справедливо визначено заслуги митрополита Іларіона у творенні церковно-релігійної поезії (тут він першопроходець) та релігійних проповідей (як справжнього Золотоуста). Прикінцеві абзаци доповіді велично піднесені, акумулюють в собі віру в пророчу силу слів і діянь митрополита Іларіона. Наводимо їх повністю: «Його слово – то дзвін Святої Софії, то труба Архангола Михаїла! Його **слово** [С.К.] будить приспаних, підіймає тих, що спали, бадьорить громади, вселяє духа Віри й надії, перемагає силою свого духа, силою свого слова найтемніші, найжорстокіші сили супротивні, – дійсно, слово Митрополита Іларіона вогнем палить серця людей!

Велику Ювілейну працю свою: «Українська Церква за час Русіни» присвячує нам, живим і ненародженим українцям, як заповіт, в яку (присвяту) вкладає глибокий філософський зміст – пізнати себе, хто ми й чого прийшли на цей світ:

Найбільше щастя – для Народу
Віддати все своє життя,
Покласти душу за Свободу,
Прийнять за нього розп'яття!
Що тяжчий Хрест за Край свій Рідний,
Що більша за Народ свій жертва, -
Скоріше прийде час побідний,
Й не буде праця наша мертва.
Люби свій Край, як любиш Бога,
А свій Народ, як Матір Божу...

Це на спогад свого 75-річного Ювілей дає нам Первосвятитель наш такий заповіт!

Мати-Вітчизна згодувала Великого Сина Івана Огієнка, дала йому наснагу, талант, натхнення й благословила на подвиг великий! І Син Твій, Україно, глибокою любов'ю відповів тобі, як Матері – віддав, і до нині віддає свої сили, свої творчі праці, свій уроджений талант, свою безмірну глибоку синовню любов!

Слухай, Мати-Україно, і відчуй! Сьогодні ми, сини Твої, в розсіянні суті, шануємо 75-ліття Твого найкращого улюбленого сина, – Івана Огієнка, Митрополита Землі Канадійської, якого Ти згодувала грудьми землі своєї, випестила на лоні своїм на честь Тобі, Мати наша, на славу Св. Православної Церкви, на добро народу-страдника!

Слава Тобі, Україно! Слава й Тобі, її Великий і заслужений Сину!» [5, с.17].

Такі ж величні Академії на честь 75-ліття митрополита Іларіона були проведені в канадських провінціях. Про святкування ювілею в провінції Альберта розповів на сторінках «Віри й Культури» протоіерей Михайло Фляк (1957. – Ч.9(45). – С.5-8). Цей ювілей, за автором, сприймався як всеукраїнське й світове свято: «це радість усіх православних українців і в Канаді, і в США, і там в Україні, і в усьому світі» [24, с.7]. Святкування розпочалося, як зазвичай, торжественною Архиєрейською Св. Літургією, а згодом проповіддю Владика Митрополита. Тема проповіді «Про значення совісті у всіх випадках релігійно-морального, суспільного і національного життя». Його слова, за автором, пробивалися до совісті присутніх, змушували думати про себе...

Для парафіян Владика – це насамперед Пастир Православної Церкви, який закликає вірян всіма силами своєї душі й серця любити Православну Церкву, не зрадити їй, бо «любов до народу – це любов до Української Православної Церкви, а відступлення і зрада Православної Церкви, – це зрада України [24, с.8]. Його слова – це «справжній скарб науки, переданої Великим Митрополитом своїм слухачам і вірним нашої Церкви» [24, с.8].

На думку М. Фляка, приїзд митрополита в Альберту додав авторитету Православній Церкві, викликав інтерес до його літературно-богословської діяльності. «Сильна бесіда і кріпке слово Митрополита Іларіона», за влучним висловлюванням автора, дають підстави прирівнювати Владика до старозавітніх Пророків, які уміли так сильно й відверто промовляти до свого народу.

Гідно пошанували 75-ліття Митрополита в м. Детройті, Едмонті, Ванкувері (ВК. – 1957. – Ч. 12 (48). – С. 19; Ч. 1(49). – С. 20-21), у м. Летбридж, Алта, у м. Віндзор, онт. (ВК. – 1957. – Ч. 1 (49). – С. 25-28).

Як і попередні, ці святкування перетворювалися в пропаганду значення Православної Церкви для України, для української культури, а в цілому звеличення української нації. Автор замітки про візит митрополита в м. Віндзор, який сховався під анонімом Віндзорець, писав, що митрополит розповідав, що «український народ – це окрема закінчена нація. І кличе жити в Канаді, як окрема невмируща нація, стародавня й культурна. Нація повна й жива. Геть з почуттям меншовартости!» [3, с.13].

Доказом величності нації, за митрополитом, є наявність великої кількості величних і славних людей. Таким, для прикладу, є князь Костянтин Острозький (13.02.1608), про якого й говорив промовець. Національна зорієнтованість проповіді митрополита Іларіона була виразною: «Хто змінює свою Православну Віру на іншу, той стає сиротою, безбаченком, бо йому нема чим гордитися. Бо русина перетворила на українця Православна Церква ще в XVII віці» [3, с.28].

3 75-річчям митрополита Іларіона привітала й Українська Вільна Академія наук в Канаді (УВАН). На Ювілейних зборах 14 квітня було прийнято текст привітання, яке й надіслало митрополиту. У ньому йшлося про те, що воно прийняте на основі привітань від ряду канадських академічних закладів та українських наукових і культурно-освітніх установ в Канаді (НТШ, УВАН, УНТ, «Просвіта», КУК, УНД, Ветеран). У посланні, адресованому митрополитові, зазначалося: «[усі] сердечно вітають Вас із Вашим 75-літнім ювілеєм та бажають Вам успіхів у Вашій праці для добра української науки й культури» [11, с.25].

Ювілейний адрес підписали М. Мандрика (Голова Президії зборів), М. Боровський (секретар українських привітів) і Яр. Рудницький (секретар англомовних і французьких привітів). У подячному слові на ім'я проф. Ярослав Рудницького Митрополит Іларіон вкотре відзначив свою життєву програму: «Я служу Господеві й Його Українському народові у міру своїх сил, і зробив, скільки міг» [11, с.25]. Підпис митрополита звучав так: «Митрополит Іларіон, постійний богомолець за кращу долю України». Так підписувався він в особливо величних акціях, традиційним же був його підпис: «Іларіон, Митрополит Вінніпегу і всієї Канади». Одержати привітання від такої поважної інституції, якою була УВАН, було для митрополита особливо щемним. Це було і визнання його наукової праці, без якої було б немислиме його життя, і розуміння недостатньої реалізації його потенцій. Адже творив він у вкрай несприятливих умовах, і зроблене вражає. А якби він творив у сприятливих умовах, умовах власної Держави, то важко спрогнозувати результат! Хочеться сподіватися, що таке твердження заслуговує на увагу.

Згодом УВАН 13-го травня запросила митрополита Іларіона, як свого дійсного члена, зробити науковий вклад на її зборах. За митрополитом приїхав сам голова ВУАН'у проф. М. Ветухів. Розпочалися Пленарні Збори Академії привітанням, яке виголосив Голова з нагоди 75-ліття митрополита. Йшлося передовсім про митрополита як науковця. Наголошувалося, що проф. І. Огієнко значно збільшив свою наукову діяльність та культурне служіння українському народові, ставши Митрополитом Іларіоном. Отже, розуміння драматичної долі митрополита до приїзду в Канаду було загальнозрозумілим. Окремо зупинився М. Ветухів на аналізі останньої праці митрополита «Українська Церква за час Руїни» (1957). Доповідь Митрополита Іларіона мала назву «Україна і саббатянство». М. Ветухів у заключному слові відзначив її глибокий зміст і новизну теми.

У подячному посланні до УВАН на ім'я М. Ветухова Митрополит Іларіон розцінив свій візит як «поєднання в одне ціле рідної Української Православної Церкви і рідної Вищої Науки» [16, с.5]. Як бачимо, митрополит Іларіон, як добрий очільник своєї Церкви використовував кожен нагоду для пропаганди Українського Православ'я, Церкви Православної, яка, за митрополитом, є «рідна Мати України і всіх українців»: «Це тільки Православна Церква створила з нас українську націю, – писав він. – Це тільки Православна Церква зілялася з українським народом і творила з ним нашу історію» [16, с.5].

Складовою частиною ювілейних святкувань можна вважати резонанс з приводу виходу «Ювілейної книги на пошану Митрополита Іларіона» (Вінніпег, 1958). На сторінках «Віри й Культури» читачі-дописувачі висловлювали радість з приводу і придбання книги, і передусім з приводу 75-літнього ювілею митрополита. Так, родина Сахневичів з Нью-Йорка бажала, «... щоб Бог допоміг Митрополиту Іларіону дочекатися справляти ще столітній Ювілей, тільки вже на своїй рідній землі» [15, с.22].

Книга розцінювалася не лише як ознака високої пошани до Ювіляра, а й як надзвичайно цінний **історичний документ** [Авт.]. Життєвий і творчий шлях митрополита Іларіона, на думку дописувачів, відбиває страдницьку і драматичну долю Української Церкви і народу. Влучно висловився генерал Армії УНР М. Садовський, коли писав до митрополита, що день Вашого ювілею є днем не тільки Вашого особистого, не тільки свята» канадійських українців, а й свята великого всіх православних українців по цей і по той бік «заслони», і коли одночасно з тим засвідчив видатну роллю, яку відіграла Ваша достойна особа, в часі наших збройних змагань і в часі державного будівництва України» [15, с.21].

Дмитро Білас з Торонто за рівнем значимості життєвого подвигу митрополита Іларіона ставить його поряд з іменами славних українських митрополитів Йосифа Солтана (†1522) і Петра Могили (†1647). Спільне, що об'єднує всі ці імена є оборона Православної Віри та велика культурно-просвітницька й наукова робота. Прот. М. Федорович, стверджує М. Фляк, справедливо висловився про **«вінніпезький Остріг»** [Авт.]. Мався на увазі допис прот. М. Федоровича від 25.05.1958 зі США під назвою «Новий Остріг у Вінніпегу» (ВК. – 1958. – Ч. 9 (57). – С. 9-10). Перебуваючи під сильним враженням від Ювілейної Книги, дописувач відзначає многогранну письменницьку й книжково-видавничу працю Ювіляра, цього «великана нашої науки й культури» й порівнює його «із другим великаном духової творчості нашого минулого – Іваном Франком». Він пише: «Вони обидва, хоч у різних періодах нашого побуту, дарували Українському народові те, чим живе живе Нація століттями: животворні плоди свого генія» [21, с.9].

Так, як колись знаний був Митрополит Могила своєю вченістю й ерудицією, авторством праць релігійного змісту («Виклад Православної Віри»), так сьогодні знаний є своєю вченістю й ерудицією Митрополит Іларіон. І далі Д. Білас наводить приклади, особливо цінні для нас: «Так як колись Могила заклав Київську Академію, так у недавнім минулім проф. І. Огієнко організував і заклав два університети – у Києві і **Кам'яниці-Подільським** [Авт.]. Так, як колись Могила провадив Духовну Академію в Києві, так тепер Іларіон провадить таку ж саму Академію у Вінніпегу» [15, с.22]. Відмінне між митрополитом Іларіоном і названими митрополитами (Солтаном і Могилою) є драматизм ситуації, бо його попередники діяли на рідних землях, а Іларіонові судилося діяти на чужині, що обмежує його діяти включно в рамках національно-церковного життя, а не в рамках суспільно-національного життя. Незапрошення митрополита Іларіона на Свято відновлення Української Державності (1958), стверджує Д. Білас, є в цьому доказом.

До речі, святкування 75-річного ювілею Митрополита Іларіона (1958) збігалось зі святкуванням інших важливих дат українського-культурно-церковного життя в Канаді: 10-річчя видавничої праці митрополита Іларіона в Канаді; 40-ліття УГПЦ в Канаді. Ігумен Іов Скакальський, секретар митрополита, опублікував у «Вірі й Культурі» (1957. – Ч. 2 (50). – С.9-12) статтю «Десятиліття видавничої праці в Канаді Митрополита Іларіона» [19]. У статті проаналізовано видання трьох навчальних місячників («Слово Істини», «Наша Культура») і «Віра й Культура»), подано список виданих у Канаді праць митрополита Іларіона (усіх на 1957 – 29). У список введено праці і культурологічного, і богословського характеру. Видання Консисторії і переклади релігійних книг (Апостол, Требник) не включені. У третій частині зазначена сума власних коштів, які витрачені митрополитом Іларіоном на видання книг. Кошти, треба сказати, невеликі. Це 15.339.02 \$. Секретар видавництва наголошує: «Митрополит Іларіон на свої видання **видає все, що заробляє** [вид. І.С. – авт.]. А для кого він видає ці свої твори? – Видає виключно для українського народу! І треба сказати, що Митрополит дуже багато розсилав своїх видань безплатно, а особливо поза межі Канади. А сам Митрополит, чого я є свідком, живе аж надто скромно» [19, с.11]. У четвертій, завершальній частині статті подається список невиданих праць митрополита Іларіона (50 позицій). Завершилася стаття витягом із листа від 13 листопада 1957-го року до редакції вченого із закордону з побажанням видати повне видання творів митрополита Іларіона на пошанування його 75-літнього ювілею і закликом пожертвувати кошти на цю цінну справу. Додатком до статті

Іова Скакальського стало повідомлення самого митрополита Іларіона під назвою «Культурне меценатство» [19, с.12-13]. Автор писав про велику роль культурного меценатства в давній Україні, особливо меценатства книжного. Свій скромний, за автором, 75-літній ювілей ніби відродив цю давню українську традицію. Так, подякою згадує Ювіляр про пожертву на видання Ювілейної книги Ювілейного комітету (\$2.500), українських громад штату Альберта (\$130), Ванкувера (\$108). Православна громада в Кенорі, Онт зобов'язалася видати його працю «Преподобномученик Афанасій Берестейський» (початковий внесок \$150), добродій Василь Паньків узяв на себе видання двох праць «Господь моя вітха і поміч», молитовник для болящих та засумованих, «Православна Віра», Послання Східних Патріархів» (зложив \$1.000). «Усім сердечна подяка», – підсумував митрополит Іларіон [19, с.13]. Яка гарна давня традиція! Чи відродиться вона на повну силу в нашій сучасній Україні? А так хочеться!

До 40-ліття УГПЦ в Канаді митрополит робив Візитації у різні міста Канади, де правив високо-врочисті Богослужби, скрізь виголошував глибокі проповіді, робив широкі виклади про Православну Віру. І скрізь підносив дух, запалював любов'ю і пошаною до Рідної Церкви.

Величне святкування 40-літнього Ювілею УГПЦ відбулося в Саскатуні (ВК. – 1958). – Ч.2(62). – С.26-27). Свято відповідало традиційним нормам релігійних свят: відправлення урочистої соборної Вечерні, проведення Св. Літургії та урочистих Академій. Митрополит спілкувався також зі студентами Інституту Петра Могили в Саскатуні. До студентів митрополит Іларіон звернувся з коротким словом на тему «Будьмо свідомою нацією в Канаді». На Св. Літургії по Св. Євангелії виголосив сильну й змістовну проповідь на тему «Основа Християнства», «Вірні слухали проповідь з великою увагою» [18, с.26]. На ювілейній Академії митрополит Іларіон промовляв на тему «Сорокаліття УГПЦ в Канаді». Приїзд митрополита в Канаді був добре розрекламований, належно відгукнулася на нього англійська преса. Уривки зі служби митрополита Іларіона подало й місцеве телебачення.

Отже, в особі митрополита Іларіона щасливо поєднувався Провідник, Ідеолог Української Православної Церкви, богослов, науковець і передусім – патріот, український націєтворець. Він ревно виховував українців Канади, вимагаючи не допускати, або позбутися комплексу меншовартості (згадаймо його працю «Книга нашого буття на чужині», 1956р.). Все це й допомагало українцям Канади утверджуватися, зберігати українську національну гідність і почуття спорідненості з материковою Україною.

Такі ж візитації відбулися у м. Вінніпегу, у Давфіні, Ман., Торонто та ін. [2, с.26-27]. Особливо величним було святкування 40-річчя УГПЦ в Торонто. Воно відбувалося на Православній Кафедрі Св. Володимира 13-го травня 1958 року. На свято був запрошений митрополит Іларіон. На зустрічі з ним велику вітальну промову виголосив проф. С. Килимник. У ній звучало високе визнання діяльності Митрополита, названо його «будівничим Св. Української Православної Церкви в Україні», стражем нашої Віри Православної, Віри Апостола Андрія Первозванного, Віри Володимира Великого, Віри дідів-прадідів наших» [6, с.5-6]. Згадав промовець і про державотворчу діяльність Івана Огієнка періоду УНР, його наукову діяльність як професора. Така сила **Авторитету** [Авт.], вона належала Іванові Огієнку.

Даті сорокаліття УПЦ в Канаді було приурочене інтерв'ю митрополита Іларіона для радіостанції «Голос Канади», яке, до речі, було надане в Україну [1959. – Ч.5(65). – С.24-26]. В інтерв'ю йшлося про великий авторитет

Православної Церкви в Канаді (350 організованих громад), висловлювалася віра у відродження Церкви в материковій Україні. Особливо акцентувалася увага на великій ролі Православної Церкви в розбудові української шкільної освіти в Канаді, в збереженні української мови.

Великий авторитет Митрополита Іларіона сприяв самоорганізації українських громад, зокрема богословських. Так, у Вінніпезі при Манітобському університеті було створене Товариство Українських Православних Студентів ім. Іларіона [11, с.27]. До нього вписувалися студенти й інших профілів – учительського, медичних сестер. У Манітобському університеті навчалося дві сотні українських православних студентів.

Зворушливими були приватні привітання на адресу митрополита Іларіона. Так, професор Берлінського університету і редактор журналу «*Zeit schrit für slavische Philologie*» Макс Фасмер писав, що він високо оцінює наукові праці І. Огієнка і щиро співчуває Ювіляру з приводу його драматичної долі ще до другої світової війни [22, с.26]. Знайомий ще з варшавського часу Богдан Федчук зізнався: «Іноді згадую мою зустріч з Вами, Високопреосвященніший Владико, моїй дружині чи знайомим, підкреслюючи: **«Ще Ангол не людина»** [Авт.], тому, що Ваша особа, Високопреосвященніший Владико, зробила на мене велике враження, якого не годен забути ціле життя. Я відчув маєстатичність повнодоброзичливості і божественної доброти у Вашій лагідній усмішці та широкердечному батьківському прийнятті мене» [23, с.27].

Логічним завершенням Свята була публічна подяка митрополита Іларіона усім інституціям та громадськості за пошанування його Ювілею. Передусім на сторінках «Віри й Культури» він дякує Комітету Святкування Митрополита Іларіона в Вінніпезі (голова о. Протопресвітер С. Савчук), а також доповідачам, які на урочистостях читали доповіді про його церковну діяльність (Гр. Метюк), наукову (проф. Ю. Мулик-Луцник) і про національно-громадську працю (Ф. Онофрійчук). Своє вшанування митрополит Іларіон справедливо розцінив як пошану «нас усіх до нашої Святої Церкви» [12, с.29]. Така ж подяка була надіслана на адресу Східної Єпархії УГПЦ в м. Торонто (на адресу Високопреосвященнішого Михаїла, Архієпископа Торонто та Східної Канади. Підписався митрополит Іларіон підписом «Постійний богомолець за весь український народ» (1957. – Ч.6(42). – С.12).

Можна констатувати, що 75-ліття від дня народження митрополита Іларіона (Івана Огієнка) стало актом всеукраїнського єднання діаспори (на жаль, не з материковою Україною), а передусім актом зміцнення авторитету Української Православної Церкви.

Список використаних джерел:

1. Б. Г. С-р. Світова ювілейна сесія Української Вільної Академії Наук (УВАН) // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 11-12 (162). – С. 29-30.
2. Візитації Митрополита Іларіона // Віра й Культура. – 1958. – Ч. 2 (62). – С. 26-27.
3. Віндзорець. Канонічна Візитація в Віндзорі // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 1 (49). – С. 27-28.
4. Герус С. о. На службу Богу й Народові. Ювілей Митрополита Іларіона / о. С. Герус // Віра й культура. – 1957. – Ч. 8 (44). – С. 18-24.
5. Килимник С., проф. Велетень праці – Митрополит Іларіон. Доповідь на Академії в честь 75-ряччя Митрополита Іларіона в Торонто / проф. С. Килимник // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 8 (44). – С. 11-17.
6. Килимник С., проф. Православні українці Канади люблять і шанують свого Митрополита // Віра й Культура. – 1958. – Ч. 9 (57). – С. 4-6.

7. Куташ Ігор. Колегія Св. Андрея в Вінніпезі / Ігор Куташ // Віра й Культура. – 1967. – Ч. 7-8 (160). – С. 25-26.
8. [Огієнко Іван, Митр. Іларіон]. Церковна хроніка / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 4 (40). – С. 22-25.
9. [Огієнко Іван, митр. Іларіон]. 75-ліття Митрополита Іларіона / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 5 (41). – С. 17-19.
10. [Огієнко Іван, Митр. Іларіон]. Життєвий шлях Митрополита Іларіона / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 5 (41). – С. 19-21.
11. [Огієнко Іван, Митр. Іларіон]. Церковна хроніка / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 3 (43). – С. 24-27.
12. [Огієнко Іван, Митр. Іларіон]. Церковна хроніка / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 9 (45). – С. 27-31.
13. [Огієнко Іван, Митр. Іларіон]. Сорокаліття відродження української Державності / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1958. – Ч. 7 (55). – С. 22-23.
14. [Огієнко Іван, Митр. Іларіон]. 40-ліття відновлення Української Державності / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1958. – Ч. 8 (56). – С. 22-23.
15. [Огієнко Іван, Митр. Іларіон]. Ювілейна Книга / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1958. – Ч. 1 (61). – С. 20-22.
16. Присутній [Іван Огієнко, Митр. Іларіон]. Канадійська Делегація в Вільній Академії Наук / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 8 (44). – С. 1-6.
17. Присутній [Іван Огієнко, Митр. Іларіон]. Відродження активної Нації / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1958. – Ч. 7 (55). – С. 22-23.
18. Присутній [Іван Огієнко, Митр. Іларіон]. Святкування 40-літнього ювілею в Саскатуні / Іван Огієнко // Віра й Культура. – 1958. – Ч. 2 (62). – С. 26.
19. Скакальський Іов. Десятиліття видавничої праці в Канаді Митрополита Іларіона / Іов Скакальський // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 2 (50). – С. 9-12.
20. [Управа Об'єднання Української Еміграції в НФР]. Ми Вас пам'ятаємо! // Віра й Культура. – 1961. – Ч. 12 (96). – С. 14.
21. Федорович М., прот. Новий Остріг у Вінніпегу / М. Федорович // Віра й Культура. – 1958. – Ч. 9 (57). – С. 9-10.
22. Фасмер Макс. Ще про 75-літній Ювілей Митрополита Іларіона / Макс Фасмер // Віра й Культура. – 1959. – Ч. 6 (66). – С. 26.
23. Федчук Богдан. Двадцять літ тому / Богдан Федчук // Віра й Культура. – 1959. – Ч. 6 (66). – С. 27.
24. Фляк Михайло, прот. Святкування ювілею Владики Митрополита Іларіона в Принс Алберт, Саск / Михайло Фляк // Віра й Культура. – 1957. – Ч. 9 (45). – С. 5-8.

The article deals with the importance of outstanding figure of Metropolitan Ilarion (Ivan Ohienko) in the history of the Ukrainian culture and state. Facts of worthy of praise in the honour of his 75-th birthday have been presented.

Key words and word-combination: Metropolitan, Pastor of Orthodox Church, its ideologist and nation creation, nationwide recognition.

Отримано: 22.06.2013 р.

Є. І. Сохацька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА)
ЗА СТОРІНКАМИ ЧАСОПИСУ «ВІРА Й КУЛЬТУРА»
(1953-1967 рр.)**

**До 200-ліття від дня народження Т.Г. Шевченка
(1814-1861 рр.)*

У статті визначається вклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка) у розвиток шевченкознавства. Проаналізовано факти і події гідного пошанування двох ювілеїв Тараса Шевченка – 100-ліття від дня упокоєння (1961 р.) і 150-ліття від дня народження (1964 р.) – і в діаспорі, і в материковій Україні. Чимало фактів вводиться вперше в науковий обіг

Ключові слова і словосполучення: естетичний смак, чіткість ідеологічних позицій, вільна наука, всенародне визнання

*Шевченкова ідеологія, висловлена в його писаннях,
незабаром стала ідеологією всього українського народу.*

Митрополит Іларіон

Шевченкіана митрополита Іларіона (Івана Огієнка) була уже предметом дослідження в українському огієнкознавстві [34; 35; 36]. Йшлося в основному про його публікації в газеті «Рада», про його шевченкознавчі монографії.

Предметом нашої уваги став ogromний масив шевченкознавчих публікацій митрополита Іларіона в останньому, найсоліднішому його часописі «Віра й Культура» (1953-1967 рр.). Треба зазначити, що шевченкознавчі оцінки Івана Огієнка аналізуються в контексті широкої літературно-естетичної парадигми часопису. Її складовими є аналіз новознайдених матеріалів про Т. Шевченка, нових граней його біографії, шевченкознавчих досліджень в материковій Україні, шевченкознавчих матеріалів діаспори тощо.

Велика увага Івана Огієнка до постаті Т. Шевченка стимулювалася відзначенням у світовому масштабі двох його ювілеїв – 100-ліття від дня упокоєння (1961 р.) і 150-ліття від дня народження (1964 р.). У цей час дослідники віднаходили нові, не оприлюднені досі матеріали, вони вводилися в інформаційний простір.

Свої творчі плани щодо ювілеїв Т. Шевченка митрополит Іларіон привідкрив в інтерв'ю в Монреалі на станції «Голос Канади» (1960р.), яке проводив п. Бачинський (1960р.). На запитання «Ви займаєте не лише високий пост у церковній Ієрархії, а й **видатне місце в науковому світі** (вид. моє. – Є.С.) «Іларіон відповів: «Тепер працюю над Тарасом Шевченком, покінчив уже дві більші праці: «Словник до Шевченкового «Кобзаря» та «Шевченкова мова», монографія.

Крім цього, закінчую ще такі праці: 1. «Рукописи Тараса Шевченка»; 2. «Революційні твори Шевченка» [8, с.16].

На жаль, не все із зазначеного було видруковано [35, с.426, 429], але вражає велич задуманої Шевченкіани Івана Огієнка, його відданість справі вивчення і популяризації творчості Т. Шевченка.

На сторінках «Віри й Культури» (далі – «ВК») знаходимо передруки з радянських джерел, повідомлення про знахідки в архівах. До останніх можна віднести передрук з київської «Літературної газети» (1956. – Ч.1), про зна-

йдення в архівних фондах петербурзької Академії мистецтв двох листів Віри Сергіївни Аксакової до Т. Шевченка (ВК. – 1959. – Ч.8 (68). – С.19).

В одному з них вона захоплюється успіхами Шевченка в гравіруванні, у другому – відгукується про новий вірш поета (який не названо. – Є.С.). У тому ж номері у статті «Невідомі матеріали про Шевченка» до «знахідок» відносяться багато висловлювань про поезію Т. Шевченка його перекладачів (Л.О. Мея, М.І. Михайлова, М.В. Берга, М.В. Гербеля), цікаві матеріали у спогадах В.М. Лазаревського, М.І. Савичева, Я.П. Полонського та ін. Згадувалося і про знайдений рукопис спогадів художника Л.М. Жемчужникова, відомого співробітника «Основи», художника, що зазнав явного впливу творчості Т. Шевченка [2, с.70, 123]. Із спогадів постають цікаві дані, а саме: його стаття про Т. Шевченка, надрукована в «Основи» (йдеться про статтю «Несколько замечаний по поводу последней выставки С. Петербургской Академии художеств». – Основа. – 1861. – №2) була вкрай спотворена цензурою. По друге, наводиться факт **вражаючий** (на жаль, і досі не введений в рецепцію Шевченкової творчості): через кілька днів після смерті Т. Шевченка до Л. Жемчужникова звернувся М.Г. Чернишевський з проханням написати для «Современника» статтю про Т. Шевченка. На жаль, така стаття не появилася в «Современнике». У 1862 р. Чернишевського було заарештовано, «Современник» на 8 місяців було закрито, в країні наступила реакція. Однак, це ще один важливий факт великої уваги світоча російської демократії до постаті Т. Шевченка [31, с.81-89].

До новознайдених матеріалів віднесено й знайдений чистовий рукопис «Спогадів» В.М. Репніної-Волконської (1808-1891 рр.), який до цього друкувався з чернетки, а також неопублікований щоденник К.Ф. Юнге, дочки Ф. Толстого, віце-президента петербурзької Академії мистецтв, який доповнює і виправляє видруковані її ж «Спогади». У підсумку зазначено, що всі переховані нові матеріали будуть опубліковані в т. 64 «Літературного наслідства» (Москва).

До згадок про новознайдени Шевченківські матеріали на сторінках «ВК» можна віднести повідомлення про знахідку в одній з ліннградських бібліотек повного видання «Кобзаря» 1840 р. (ВК. – 1961. – Ч.6 (90). – С.2, обклад.) – передрук з «Літературної газети» від 3.03.1961 р., автор Ю. Меженко; про виявлення у фондах Ленінградського музею першого, петербурзького видання «Гайдамаків» (1841 р.) (1962. – Ч.9 (105). – С.3), про віднайдення 70-ти рядків поеми «Катерина», яких не було у виданні 1840 р. Ці рядки, а також новий рукописний список творів Т. Шевченка знайшов в Державному архіві літератури і мистецтва в Москві науковець В. Бородин, про що й повідомляла газета «Літературна Україна» від 3-го липня 1962 р. (1962. – Ч.12 (108). – С.3]. Часопис передруковує з київської газети «Радянська Україна» від 14 лютого 1960 р. медичний документ про хворобу і смерть Т. Шевченка, вперше віднайдений в одному з ліннградських архівів П. Журом [1960. – Ч.6 (78). – С.26]. Довідку склали лікарі П. Круневич і Е. Барі, а засвідчив поліцеймейстер Петербурзької Академії Мистецтв капітан Наботов. Подається повністю її текст: «Посвідка. Видано це про те, що академік Тарас Шевченко, **сорока дев'яти років** (? – Є.С.; Шевченко помер у 47 років) від уродження, уже здавна мав органічну недугу печінки та серця. В останньому часі розвинулася в нього водянка, від якої він і помер цього 26-го лютого. – С. Петербург, 26 лютого, 1861 р.» [ВК. –1960. – Ч.6(78). – С.26]. Виділені слова свідчать, що на час смерті мало ще знали про всі обставини життя Т. Шевченка, це стало справою наступного часу. Правда, нижче на посвідченні є поправка, що Т. Шевченко мав 47, а не 49 років життя, як це подав лікар Е. Барі. До цієї теми дотичний передрук із київського журналу «Вітчизна» (1961.

— Кн.3. — С.181-190) статті доцента-лікаря Александровського Б.П. «Хвороба й смерть Тараса Шевченка» (ВК. — 1961. — Ч.1 (97). — С.17-18).

У коментарі до статті Б. Александровського Іван Огієнко висловлює міркування, які на сьогодні значно корегує медична наука [24, с.103; 1]. Доведено, що основною хворобою Т. Шевченка був ревматизм, складні вади серця, їх важке ускладнення у вигляді хронічної серцевої недостатності, а також цироз печінки гемодинамічно-токсичного походження. Останнє спричинилося негативним впливом шкідливих кислот і фарб, якими користувався Т. Шевченко у своїх графічних роботах останнього, петербурзького періоду його життя (1858-1861 рр.). Було й зловживання алкоголем, але не в такій мірі, як побутовало в переказах, що й повторив І. Огієнко [19, с.18].

Під пильною увагою Івана Огієнка були проблеми шевченкознавства та акції і події в материковій Україні, приурочені ювілеям 150-ліття від дня народження Т. Шевченка та 100-ліття його упокоєння. Високої оцінки удостоєні солідні шевченкознавчі праці, авторами яких були вчені Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН України та вчені з Пушкінського Дому (Ленінград). Це, зокрема, праці «Т. Шевченко. Життя і творчість» Є. Кирилюка (ВК. — 1960. — Ч.4 (76). — С.26), «Тарас Григорович Шевченко. Літературний портрет (1861) О. Білецького і О. Дейча (ВК. — 1962. — Ч.4 (101). — С.30), «Шкільне видання Шевченкового «Кобзаря» (упорядник О.І. Білецький) (К., 1961) (ВК. — 1961. — Ч.2 (98). — С.18), «Сатира Т.Г. Шевченка» (К., 1959) Ю.О. Івакіна (ВК. — 1960. — Ч.4 (76). — С.26), «Шевченко і русская литература XIX века» (М.: АН ССР, 1961) Ф.Я. Прийми (ВК. — 1961. — Ч. 12 (96). — С. 19-20) та ін.

У поле зору І. Огієнка-бібліографа подаються як популярно-просвітницькі, так і нові видання з проблем Шевченкиани українських і діаспорних авторів. У рубриці «Шевченкознавство» в одному з чисел часопису (Ч.12 (96) за 1961 р. — С.19) виділено підрозділ «Вивчення творів Тараса Шевченка», де «представлено» такі видання: Є.С. Шаблювський. Патріотичні ідеї в творчості Т.Г. Шевченка (К., 1961 р.), Федір Онофрійчук. Світ рослин у творах Т. Шевченка (Нью-Йорк, 1961 р.), Петро Колесник. Безсмертний Кобзар (К., 1961 р.), В.С. Шубравський. Драматургія Т.Г. Шевченка (К., 1961 р.), П.К. Волинський. Шевченків вірш (ж-л «Література в школі»). — 1961. — Кн.5. — С.17-32), колективна монографія «Питання шевченкознавства» (К., 1961 р. — вип.2); Д. Косарик. Життя і діяльність Тараса Шевченка (К., 1955. — 390 с.) (ВК. — 1956. — Ч.8 (32). — С.29); М. Шагінян. Тарас Шевченко (М., 1954) (ВК. — 1958. — Ч.12 (68). — С.28) та ін. Про останню зазначив: «Це одна з найкращих праць про Т. Шевченка».

Знаходимо анонси (без критичних реплік) й на інші нові видання шевченкознавства, присвячені 100-річчю з дня смерті Т.Г. Шевченка: «Т.Г. Шевченко. Вопросы изучения жизни и творчества» (Л., 1959 р.) І.Я. Айзенштока (ВК. — 1959. — Ч.9 (69). — С.18), «Життя і діяльність Т. Шевченка» (К., 1955 р.) (ВК. — 1956. — Ч. 8 (32). — С.29).

До переліку новин з шевченкознавства в підрядянській Україні можна віднести повідомлення про проведення Шевченківських конференцій — V-тої наукової конференції (ВК. — Ч.3 (39). — С.3) і конференції викладачів Київського державного університету ім. Т. Шевченка (ВК. — 1962. — Ч.10-11 (106-107). — С.3), «Смерть и похороны Т.Г. Шевченко. Документы и материалы» (К., 1961 р.) (ВК. — 1962. — Ч.6 (102). — С.30) тощо.

Уміщено було повідомлення про функціонування Республіканського Комітету по присудженню премії імені Тараса Шевченка та її лауреатів за 1962 р. — Олесь Гончар, П. Тичина, П. Майбороди (ВК. — 1962. — Ч.6 (102). — С.3).

До 100-річчя з дня смерті Т. Шевченка було проведено 31 січня 1961 р. засідання Всесоюзного Шевченкового комітету з вивченням плану проведення

цієї знаменної дати. «ВК» вміщує повідомлення про цю подію, а також подає анонси про підготовку до неї в материковій Україні за даними тамтешньої періодики (ВК. – 1961. – Ч.5 (89). – С.18-20).

У день смерті Кобзаря (за ст. ст.) 26 лютого 1961р. митрополит Іларіон виголошує у Кафедрі Пресвятої Трійці в Вінніпегу промову «Великий і радісний День» з приводу виходу у світ Требника. Ця промова вміщена у «ВК» (1961. – Ч.6 (90)). Зразу за нею подається вірш Володимира Сосюри «Хай стане слово, як зоря!», у якому звеличується роль слова Шевченка. Ця поезія ніби підсилює висловлене в промові розуміння сили і ваги духовного слова. Саме таким вважав митрополит слово Тараса Шевченка – слово глибоко релігійне, закорінене у духовну основу українського народу.

Зважаючи на необізнаність читача з цією поезією В. Сосюри, подаємо її повністю:

*Хай стане слово, як зоря!
О як цвіте весни блакить
Під сяйвом сонця з небозводу!
Ми хочем піснею служить
Так, як Тарас служив народу!*
*Поет! Хай, славно, як зоря,
Веде на нові верховини
Й дзвенить, як слово Кобзаря
Моєї любові Вкраїни*
(ВК. – 1961. – Ч.6 (90). – С.16)

Всі вищеперелічені назви подаються як бібліографічні анонси, але до деяких подаються оціночні коментарі. Саме вони є дуже важливі, виказують в Огієнкові зрілий естетичний смак, чіткість його ідеологічних позицій. Так, до праці Ю. Івакіна «Сатира Шевченка» (1959 р.) він зазначає: «Добрий опис сатири в творах Шевченка. Сатира просякала Шевченка») (ВК. – 1960. – Ч.4 (76). – С.26). І з цим не можна не погодитися. Праця Ю. Івакіна є однією з фундаментальних у шевченкознавстві, у ній стверджується, що сатира стала одним з найважливіших компонентів стилю й змісту політичної поезії поета, а її провідна тема – викриття суспільної пасивності, соціально-політичної основи російського царизму, царистських ілюзій народу тощо. З-поміж тодішніх шевченкознавців він виділяє О.І. Білецького. У коментарі до збірника праць ІХ наукової Шевченкової конференції (К., 1961 р.) він пише: «Це цінний збірник, в якому є стаття пок. акад. Ол. Білецького <і яка> сильно виділяється. Це «Завдання і перспективи вивчення Шевченка». Так багато ще не зроблено для вивчення Т. Шевченка, а те, що зроблено зле. Особливо легковажно вирішується питання про атеїзм Шевченка (с.19)» – пише автор – і показує, що Шевченко не був атеїстом у теперішньому розумінні (ВК. – 1962. – Ч.4 (100). – С.30). Не важко здогадатися, чому саме ця стаття привернула увагу І. Огієнка. На сторінках «Віри і Культури» у 1961 р. була опублікована його праця «Чергові завдання Шевченкознавства» (Ч. 9, 10-11), в якій окреслювалися параметри «удосконалення» шевченкознавства з прицілом на 150-річчя Т. Шевченка. Часи «хрущовської відлиги» дещо послабили ідеологічний тиск і сприяли свободі слова. Звідси й зміна акцентів щодо «бетонного» атеїзму у висловлюванні О. Білецького. Честь йому!

Видатною назвав працю Ф.Я. Прийми «Шевченко и русская литература XIX ст.» (1961 р.). Сподобалося І. Огієнкові, напевне, такі концепти праці Ф. Прийми, як вплив Кобзаря на російське письменство XIX ст. і вплив російського визвольного руху на ідейне формування Шевченка.

Проте пильне око Огієнка-дослідника, сформованого на засадах вільної, не заангажованої ідеологією науки, не могло оминати явних комуністичних ідеологем, наявних в радянському шевченкознавстві. Так, анонсуючи видання «Кобзаря» 1960р. (Київ), яке позиціонувалося як ювілейне (50 000 прим.), він з обуренням зазначає, що «Кобзар» препарований, позбавлений національно-значимих Шевченкових поезій, як «Якби-то ти, Богдане та'яний» (був уміщений в виданні 1941 р.) та ін. Він пише: «Отже, нове видання Кобзаря 1960 р. таки підроблене по-комуністичному: опущено ідеологічного протиросійського вірша «Якби ти, Богдане...», ненаукове і вступною статтею (М. Рильський), і текстом, і примітками» [13, с.24].

Подібне читаємо і в рецензії-анонсі на працю Ф.Я. Прийми. Відзначивши її наукову цінність і новаторський характер, багату джерельну базу, він зазначає: «Звичайно, з багатьма твердженнями автора науковець вільного світу не погодиться» і далі: «Праця вийшла в Москві, російською мовою, – в Києві українською мовою її не випустили б» [17, с.19].

Прийом недомовок і натяків – відомий літературознавчий прийом. Він ще відомий під назвою прийом тайнопису, шифрування. Ним чи не вперше у вітчизняному інформаційному просторі послуговувалася російська підцензурна література. Не важко догадатися, що мав на увазі митрополит Іларіон. Це і пройнятість праці Ф. Прийми постулатами ленінського вчення про національне питання і «полеміку» з українськими буржуазними націоналістами та под., і про дражливість проблеми російсько-українських взаємин в Україні, де домінувало визначення «благодворного впливу» російської культури на українську, а не навпаки...

Дуже критично відгукнувся Іван Огієнко на статтю Д. Острянина, члена-кореспондента Української Академії Наук, «Дейне насліддя Т.Г. Шевченка і сучасність», вміщену у російському місячнику «Вопросы философии» (1961. – Кн. 3. – С.38-49). Він її називає пасквілем, заплутаною інтерпретацією актуальності творчої спадщини Т. Шевченка для сучасності. Фальсифікатор – академік «силкується довести, що Шевченко був атеїстом», а також «сильно виступає проти «буржуазних націоналістів», що «фальсифікують» поета в Америці та в Канаді. Це – «зарубіжні фальсифікатори» [19, с.18]. Ідеологічна заангажованість автора статті дала підстави І. Огієнкові зробити висновок: «Зовсім заплутався фальсифікатор-академік, пишучи й думаючи за наперед вказаним **комуністичним трафаретом** (вид. моє. – С.С.) [19, с.18].

Критично відгукнувся Іван Огієнко про малий наклад «Спогадів про Шевченка (К., 1958 р.) – всього 10 тис. прим.: «Нам здається, що назріла потреба повторного видання цієї книги тиражем, який би забезпечив зростаючий попит» [9, с.23]. За І. Огієнком можна додати, що агітаційно-пропагандистські радянські видання про Т. Шевченка виходили сотисячними тиражами.

Справжнє обурення викликало в Івана Огієнка видання В.І. Омельченка «Поезія Т.Г. Шевченка – могутня зброя в боротьбі проти українського буржуазного націоналізму» (К., 1959. – 30 с.). Вийшло накладом 18.300 примірників (про що йдеться вище). Тут Іван Огієнко дуже лаконічний: «**Безсоромне** (вид. моє. – С.С.) вживання ідей Т. Шевченка проти тих, хто не визнає комуністів [4, с.28].

Критичні «стріли» спрямовує Іван Огієнко проти видання «Біографія Т. Шевченка за спогадами сучасників» (К., 1958), бо в ньому домінує вибір «на основі марксистзму»: опущено спогади діячів ліберального руху, не визнається факт перебування малого Тараса у Варшаві і дячання в художника Лампі та ін. [7, с. 32].

Цікавим є коментар Івана Огієнка до «Словаря язика Пушкіна. Т.IV. (С.-Я. (К., 1961 р.) Відзначивши наукову цінність чотири томного словника (складений

науково і докладно»; «це зразок, як складати подібні словники»), дослідник саркастично зауважує: «Але Словника для мови Т. Шевченка ще й досі не тільки нема, але він ще й не складений...» [21, с.28].

Не сприйняв Іван Огієнко «ювілейної» статті Є.П. Кирилюка «Фальсифікатори великої спадщини», видрукуваної у київському журналі «Радянське літературознавство» (1961. – Кн.1. – С.85-93). Він пише: «Автор сильно критикує варшавське видання Т. Шевченка 1934-1938 рр. у 16-ти томах та 4-томне видання проф. Л. Білецького 1952-1954 років. Ця критика аж надто переповнена комуністичними випадками» [11, с.19]. Критичні випадки Є. Кирилюка зрозумілі: стрижнева національна ідея творчості Т. Шевченка «не сприймалася» ідеологічно заангажованою радянською критикою.

Короткою реплікою («багато агітаційною») відгукнувся Іван Огієнко і на видання шевченкознавця І. Пільгука «Т.Г. Шевченко – поборник дружби **російського і українського народів**» (К., 1961 – 12 тис. прим.) (ВК. – 1962. – Ч.3 (99). – С.26).

Крім закидів у заангажованості радянськими ідеологами материкового шевченкознавства, на сторінках «ВК» вміщено чимало матеріалів, автором яких є сам митрополит Іларіон (Іван Огієнко) Відірваний в силу обставин від материкової України, він (у Канаді) творив своє власне шевченкознавство. Його складовими були як рецензії-анотації, так і серйозні шевченкознавчі дослідження. Усі вони мають ту особливість, що були дотичними до материкового шевченкознавства, хоча й були там невідомі. Прикладом цього може бути рецензія за підписом І.О. на «Шкільне видання Шевченкового Кобзаря» (К., 1961, упоряд. дійсн. член АН України О.І. Білецький). Передусім, на думку Івана Огієнка, заслуговує похвали запровадження у виданні подача правопису та розділових знаків за «сучасними вимогами» (вид моє. – Є.С.) [20, с.18].

Ця новація, що особливо радує митрополита Іларіона, співзвучна його твердженням, оприлюднених на сторінках «Віри і Культури» у статті «Чергові завдання шевченкознавства» (1961. – Ч. 9, 10-11). Як бачимо, об'єктивна шевченкознавча думка рухалася в одному напрямку, і до неї був причетний Іван Огієнко. Скільки б його творчих можливостей було б реалізовано в сприятливіших умовах, за умов підтримки, взаємоспівробітництва, а не ізоляції!

100-річчю від дня смерті Т.Г. Шевченка і 100-річчю скасування панщини в Росії (1861 р.) митрополит Іларіон присвятив літературну монографію «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка», опубліковану в численних номерах журналу (1960. – Ч.6 (78), 9-12 (81-84), Ч.1-2 (85-86); 1961. – Ч.3 (87)). Названа праця є аналізом відомого лейпцизького видання «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки» (1859 р.), у якому були вміщені шість позацензурних поезій Т. Шевченка: «Кавказ», «Холодний яр», «Думка» («Як умру, то поховайте»), «Розрита могила», «Думка» («За думою дума»), «І мертвим, і живим». Цілим рядом своїх положень монографія Івана Огієнка є новаторською, подекуди й відверто дискусійною щодо радянського шевченкознавства. Це стосується, наприклад, тверджень, щодо назви збірки, текстологічного аналізу (розділ «Хто прислав Шевченкові вірші для лейпцизького видавництва?»), з'ясування питання щодо автора доставки віршів Т. Шевченка для друку та тлумачення «атеїстичного вислову» в «Заповіті» «а до того – я не знаю Бога» [33, с.342-349].

Одним з цінних спрямувань монографії І. Огієнка є актуалізація політичного характеру революційних поезій Т.Г. Шевченка в умовах протистояння двох політичних систем – комуністичної й західноліберальної.

І в еміграції не потьмянів ореол Огієнка як полум'яного політичного борця за свободу України, людини, що обстоювала неустанно державницькі позиції, плекала ідеал самостійної Української Держави.

Праця «Чергові завдання шевченкознавства. Критичний огляд» (1961. — Ч.9 (93). — С.1-5; 10-11 (94-95). — С.1-7) митрополита Іларіона написана після відзначення у 1964 р. 100-ліття від дня упокоєння Т. Шевченка, коли появилося багато шевченкознавчих матеріалів. Це дало змогу дослідникові осмислити нові матеріали, визначити, на його думку, завдання для глибокого осмислення творчості Шевченка, щоб 150-річчя від дня народження поета зустріти з честю. Цю мету він формулює, як завжди, чітко й образно: «...кричущі люки в шевченкознавстві таки треба помалу заповнити!» [15, с.7].

Відзначивши, що згадуваний ювілей (1961 р.) сприяв появі «кількох нових цінних праць і безлічі статей, які сильно подвигнули вперед наше розуміння шевченкових творів», митрополит Іларіон окреслює свій комплекс завдань, реалізація яких сприятиме дальшому розвитку шевченкознавства. Найголовнішими з них є: створення повного опису життя й праці Т. Шевченка; здійснити грамотне, текстологічно вивірене, «з правдивими» примітками видання «Кобзаря», а також фотографічні копії з оригіналів усього «Кобзаря»; висвітлення Шевченкової ідеології; видати словник шевченкової мови і останнє — дати народові популярне видання «Кобзаря». З усіх перелічених завдань чи не найсуттєвішим було завдання вяснення правдивої Шевченкової ідеології. За І. Огієнком, «Шевченко був пророком, учителем і **проповідником Правди Божої**» (вид. мос. — Є.С.) для українського народу. Ось чому ми обов'язані повно знати Шевченкову науку, як науку пророка Правди Божої» [14, с.4].

Таким чином, Іван Огієнко спростував твердження радянського шевченкознавства про атеїзм Т. Шевченка (Назаренко І., Романченко І., Довгалюк П. та ін.; див. детальніше: 27, с.48-49) і визначив «богоборчі мотиви в творчості поета як прояв Шевченкового розпачу, а не атеїзму». Останнє повторив і розвинув у своїй праці, написаній до 150-річчя Шевченка «Релігійність Тараса Шевченка» (1964 р.) [33, с.368].

До шевченкознавчих розвідок митрополита Іларіона, видрукованих на сторінках «ВК», відноситься й мовно-історичний нарис «В Україну», а не «На Україну», створений ще задовго до шевченківських ювілеїв (ВК. — 1955. — Ч.6 (18). — С.15-21). У ній йдеться про смислове значення прийменників *в(у)*, — на в українській мові. Граматично-теоретичні міркування вченого підкріплюються прикладами з художніх текстів Шевченка, зокрема в десятому розділі «Вираз «В Україні» в Шевченка» (с.20-21). Ця стаття не втратила актуальності і в наш час, бо й сьогодні в засобах масової інформації побутує вираз «на Україні», що працює на нашу вторинність [35, с.20]. Вираз «на Україні» є, стверджує І. Огієнко, виразом недержавницьким, є наслідком колоніальної залежності нашої держави від колишньої метрополії (Москви) [3, с.21]. Така політична заангажованість статті, її полемічна спрямованість була глибоко актуальною, виказувала в дослідникові його державницькі позиції, відданість українській національній ідеї.

Знаходимо на сторінках «Віри і Культури» відгуки на вихід шевченкознавчих праць митрополита Іларіона, виданих заходами Інституту Дослідів Волині, — «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (1961 р.) і «Релігійність Тараса Шевченка» (1964 р.). Особливо великої уваги поважних авторів часопису була удостоєна остання. Це й не дивно, бо вона переконливо обґрунтувала тезу про глибоку релігійність Т. Шевченка, розбивала псевдонаукові «твердження» советських учених про Шевченків атеїзм.

Найгрунтовнішою на другу працю митрополита Іларіона була рецензія о. Вол. Левицького «Релігійність Тараса Шевченка» (1964 р.) (ВК. — 1964. — Ч.6 (126). — С. 7-10; Ч.7 (127). — С. 28-31). Автор рецензії цілком погоджується із

визначенням митрополита Іларіона стилю Т. Шевченка як релігійного, наводить щодо цього переконливі докази. Серед них – наявність ключових слів релігійного характеру (Бог, Святий, Мати Божа, Анголи, Рай, Небо, Церква та ін.), відсутність лайок («тримається тільки мови чесотної»), увага до релігійно-церковної традиції (у творах – згадки про Богослужби, Треби, Св. Тайни тощо), проповідницький характер поезій Кобзаря). «Шевченкові вислови можна повторювати в Церкві на проповідях, ніби цитати з якогось церковного твору» [25, с.9]. Вияви гніву проти ворогів трактуються як «вияв такої Шевченкової іпостасі, як геній-оборонець, Божий посланець, який мав святий обов'язок кликати свій рідний народ до всякої, навіть тяжкої оборони своєї землі і рідні» [25, с.29]. Рецензент погоджується з митрополитом Іларіоном про Шевченкову помилку в «Марії» – неправильно вжити в епіграфі слово «студно». На думку митрополита Іларіона, треба було вжити замість слова «студно» («ганьба», «сором») вислів «в первородному гріху». Таким чином, митрополит Іларіон відкидає єретичний нонсенс, накинутий Св. Синодом російської Церкви. У висновку статті рецензент справедливо наголошує на ідеологічно полемічній спрямованості праці митрополита Іларіона, автор «розбиває шкідливі небиліці більшовицьких авторів, <які> намагаються з нашого генія зробити безбожника, комуніста, або бодай крайне байдужого до віри батьків і Бога» [25, с.31].

Позитивною була і рецензія о. д-ра С. Сасса (ВК. – 1964. – Ч.5 (125). – С.14-15). Працю митрополита Іларіона «Релігійність Тараса Шевченка» (1964 р.) він називає «екзегезою» (вясненням, тлумаченням. – Є.С.) найінтимніших дум поета [Т. Шевченка]. Вона **перша** (вид. моє – Є.С.) в нашій літературі. Вона важна, бо щира і фахова» [29, с.15]. Переживання поета є основою його «святої душі». Святість поета визначається глибиною його щирих уболівань за долю українського народу, його пророчими візіями про своє майбутнє.

Про важливість і актуальність для свого часу (антикомуністичного протистояння) праці митрополита Іларіона писав в листі від 30.03.1964 р. до нього Петро Одарченко. За І. Огієнком, з чим погоджується П. Одарченко, «Шевченко проповідує релігійну ідеологію та християнську мораль» [28, с.8]. І це не голослівні твердження, наголошує П. Одарченко, а висновок, зроблений з численних прикладів, цитат з «Кобзаря» та з інших документальних джерел тощо. У прикінцевому твердженні рецензент називає працю «цінною книгою про нашого національного пророка і проповідника високої християнської моралі та Христової Любові до Близького» [28, с.9]. Як обов'язкове, наголошується на ідеологічній спрямованості твору «Це, – пише П. Одарченко, – прекрасна відповідь теперішнім советським фальшивникам світогляду великого національного Поета України» [28, с.9].

Складовою частиною Шевченкіани Огієнка є його проповіді й послання до духовенства, присвячені Тарасові Шевченкові, слово при відкритті пам'ятника Поетові у Вінніпегу (1961 р.), проведення Св. Літургії тощо. В усіх цих промовах Шевченко визначається як передусім великий національний поет, творець національної ідеології і як приклад його ідеології «Служити Народові – то служити Богові», взірцем істинного патріотизму, він же співець волі. «Ти створив нам волелюбного Кобзаря, направленого проти всякої неволі, – відзначив у «Слові при відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові 9-го липня 1961-го року» у Вінніпегу митрополит Іларіон, – а жорстокої панщини та царської Москви» [22, с.6].

У посланні митрополита Іларіона «Усі помолимося за Тараса Шевченка як вірного Слугу Божого», виголошенім 10 березня 1964 року з Кафедри Пресвятої Трійці в Вінніпегу, Іларіон визначив, за Т. Шевченком, чотири заповіді (науки), які повинні стати підвалинами побудови «нашої **вільної України**»

(вид. мос. — Є.С.), а саме: 1. Треба Господа любити. 2. Треба брата милувати. 3. Треба путями добрими ходити. 4. Свою Україну любімо! [23, с.1]. Отже, Огієнкові проповіді були глибоко філософськими, відбивали глибинну суть поетової творчості — його високу духовність, пророчість, художньо-естетичну насиченість слова, його сугестію.

У проповідях і громадських виступах Іларіона виявилися риси його ораторського стилю: образність мови, уміння зворушити слухача вдало підібраними цитатами з творчості Т. Шевченка. Приміром: «Це не пам'ятник з каменю / — це тут наші і всієї України люблячі серця кров'ю і потом облиті» [22, с.6] або: «І саме слово «Україна» своїм невмирущим «Кобзарем» ти відкарбував у наших серцях на віки вічні незгладимим [22, с.6].

Обов'язковою складовою усіх проповідей-звернень митрополита Іларіона було наголошення на ролі Шевченка у формуванні української літературної мови: «Полум'яний Кобзарю, — ти дав нашій літературі животворче українське слово (вид. Іларіона. — Є.С.) і поставив його й основою нашої літературної мови, і на сторожі душі українського народу!» [22, с.6]. «Шевченко безсмертний» — чи не найголовніший посил Іларіона, висловлення його гордості за тріумф Шевченкового слова в ім'я України.

Треба відзначити не лише духовну значимість проповідей митрополита Іларіона про Шевченка, а й їх практичну орієнтацію. Він звертається до канадських українців вшанувати пам'ять про поета встановленням йому «пам'ятника рукотворного», щоб він, як символ України, завжди пригадував нам наші обов'язки супроти поневоленої та окупованої України» [6, с.4-5]. Митрополит Іларіон закликає прилучитися до всеканадської акції збору пожертв на пам'ятник Тарасові Шевченкові. За короткий час українці зібрали 175 тисяч доларів. Відомо, що такий пам'ятник було відкрито у Вінніпезі 9 липня 1961 р. (автор Лео Мол). Благословив його митрополит Іларіон, про що розповів він у вступі до свого дослідження «Релігійність Тараса Шевченка» (1964 р.) [35, с.38]. Отже, відкриття пам'ятника у Вінніпегу у значній мірі є заслугою митрополита Іларіона.

На сторінках «Віри і Культури» знаходимо й реакцію вірян на проповіді митрополита Іларіона. Комітет Українців Канади (КУК) висловив подяку за «велику працю, що поклав Ваш часопис в підготовці до Всенародного Шевченківського Здвигу»: «Завдяки Вашій співпраці наші організаторські заходи були успішні й великий тріумф Шевченкових святкувань пронісся широким відгомном по Канаді й поза її границями...» [16, с.26].

На знамениті ювілєі Шевченка митрополит Іларіон відгукнувся і своєю художньою Шевченкіаною. Зворушення серця митрополита Іларіона було таким великим, що покликало до життя його поезії, присвячені величчю й значущості Шевченкового слова. Їх можна поділити на дві групи. Перша — ті, що були написані до 100-річчя упокоєння Шевченка (1961р.) і друга — до 150-річчя від дня народження (1964 р.). До *першої групи* можна віднести: «Вставай, Тарасе!», «У століття смерті Т. Шевченка», «Шевченко» (ВК. — 1961. — № 5 (89). — С.4-5), «Тарасове серце» (ВК. — 1961. — Ч.8 (92). — С.19), цикл «Тарасе, орле сизокрилий. Вінок на ступені пам'ятника. I-VIII» (ВК. — 1961. — Ч.10-11 (94-95). До *другої* — «До молодих: до Кобзаря!», «Тарасе, орле сизокрилий!», поема «Волі України» (розділ II його циклу «Денник моєї душі») (ВК. — 1964. — Ч.6 (126). — С.3-6; 20).

Наскрізні концепти художньої Шевченкіани митрополита Іларіона — це велич Кобзаря-пророка, «закутий народ» (несе ярмо більшовицького рабства в материковій Україні), ідеал Волі, вільної України тощо. Філософські ідеологемі розкриваються через густу метафоризацію письма, образні вислови, прозорі

алюзії, ремінісценції з Шевченка та ін. Приміром: «Тарасове серце усіх охопило»; «Тарас любовним голубом воркує»; «І мати вольная на полі / Із діточками жне пшеницю»; «Й рвонулась на волю ясна Україна / Із сну вікового устала!..».

Закличні інтонації поезій Іларіона, їх яскраво виражений патріотичний, націєтворчий характер, щирі й теплі інтонації робили ці твори популярними, сприяли згуртуванню української діаспори. І в цьому велика заслуга митрополита Іларіона. Саме за його часи керівництва УПЦ в Канаді була в стані розквіту, як свідчать сучасні канадські огієнкознавці (Р. Єринюк, С. Ярмусь та ін.).

Шевченкіана на сторінках «ВК» доповнюється анотаціями про вихід на Заході шевченкознавчих праць, а саме: Віктор Доманицький. Тарас Шевченко. – Чикаго, 1961 р. (ВК. – 1961. – Ч.5 (89). – С.19); «Нове видання «Кобзаря» – Вінніпег, видавць Іван Тиктор, пояснення д-ра В. Симовича (там само); Леонід Білецький. Мандрівна легенда в творчості Т. Шевченка (ВК. – 1962. – Ч.1 (109). – С.12-14; 1963. – Ч.3 (111). – С.9 (12)); Михайло Єремійв. Мало знана сторінка з життєпису Шевченка» [про перебування у Фастові] (ВК. – 1955. – Ч.4 (16). – С.21-22); Леонід Бачинський. Релігійна тематика малюнків Тараса Шевченка (ВК. – 1965. – Ч.9 (141). – С.9-13).

До західної Шевченкіани відноситься праця Яр. Рудницького «Шевченкіана на Заході» (Вінніпег, 1959). У «ВК» знаходимо відгук на цю книгу проф. д-ра Юрія Мулика-Луцика під назвою «Промовчане видання Шевченка. До Шевченкіани на Заході» (1959. – Ч.1 (73). – С.8-10). Рецензія має такі два аспекти: критика російського і зарубіжного літературознавства щодо «залучення» Шевченка до російської культури і літератури і аналіз маловідомого видання Яр. Рудницького «Поезії Тараса Шевченка» (1959 р.). Ця книга появилася шляхом вилучення із лейпцизької збірки «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (1859 р.) поезій Т. Шевченка. Посилаючись на Є. Кирилюка (стаття «Безсмертний твір». – газ. «Українське слово» (Торонто) за 6.04.1955 р.), Ю. Мулик-Луцик заявляє, що ще у 1959 р. у Лейпцигу вийшла книжка «Поезії Тараса Шевченка». Однак вона замовчувалася, а говорилося лише про видання, де були поряд поезії Пушкіна і Шевченка, як вивив «дружби українського і російського народів», як факт «дуже знаменний, символічний» (Є. Кирилюк) [26, с.10]. Тому, робить висновок Ю. Мулик-Луцик, 100-ті роковини Шевченкіани на Заході треба відзначати на основі лейпцизької книжки «Поезії Тараса Шевченка» (1959 р.), а не на основі книжечки «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки» (1859 р.) До речі, саме такий вибір Шевченкових творів із другого збірника ліг в основу книжечки Яр. Рудницького «Шевченкіана на Заході» (Укр. Вільна Академія Наук. зб-к Заходознавства. – VI (4). Безумовно, ці дані розширюють наші знання про Шевченкіану діаспори. На жаль, цей факт не сприйнятий (може, незнаний?) в українському шевченкознавстві. Не згадує його і митрополит Іларіон у своєму дослідженні «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка» (1960-1961 рр.). То чи було видання «Поезії Тараса Шевченка» (Лейпциг, 1859)? Сумнів закрдається із твердження Ю. Мулика-Луцика: «До речі, сказати, що це видання не реєстроване ні в одному бібліографічному покажчику» (див. проф. д-р Євген Кирилюк. «Безсмертний твір») [26, с.10].

Велика увага на сторінках «ВК» приділена 150-річному ювілею Т. Шевченка (1964).

У номері 5/125 за 1964 р. взнаємо про відкриття пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні 27 червня 1964 р.; про те, що трудящі міста Фор-Шевченка (Казахстан) заклали до ювілею поета недалеко від верби, яку він посадив під час заслання, новий парк площею в чотири гектари; про виставку творів Шевченка в Львівській АН, серед яких рідкісне видання «Кобзаря» 1840 р.,

«Гайдамаки» 1841 р., пражське видання «Кобзаря» 1876 р., його женецьке видання 1890 р., поезії Шевченка, заборонені в Росії (напевне, лейпцизьке видання 1859 р., яке добре було відоме в Галичині [35, с.21]. Тут же повідомлялося, що польський літератор Єжи Єнджеєвич готує до видання свою книжку про «геніального співця українського народу» (знаємо, що його книга «Українські ночі, або Родовід генія» вийшла вперше у Польщі в 1966 р.; в українському перекладі В. Іванисенка у 1997 р.) та ін.

У спареному номері 8-9 (128-129) за 1964 р. повідомлялося про вихід Шевченківського календаря у видавництві «Радянська Україна»; з 1963 р. розпочато 6-ти томне видання творів Шевченка накладом 50 тис. примірників; 1963 р. вийшло видання «Заповіту» 45 мовами народів світу та ін.

У номері 10 (30) за 1964 р. подається обширна хроніка ювілейних заходів: проведення ювілейної сесії АН УРСР, де виступали М. Рильський, І. Білодід, В. Касіяні і Л. Новиченко; відкриття монументу з меморіальним написом у селі Моринцях на місці хати, де народився Тарас; київський філолог Ю. Назаренко зібрав 90 томів документів про міжнародне святкування ювілеїв Кобзаря з 1961 по 1964 роки (усього 25 тис. стор.); широко відзначили 150-річчя Шевченка в Польщі: відбулися наукові сесії, шевченківські вечори у Варшаві, Кракові, Вроцлаві, Гданську, Торуні та ін.; у травні в палаці ЮНЕСКО в Парижі відкрито виставку, присвячену 150-річчю Т. Шевченка, вийшов випуск журналу «Кур'єр ЮНЕСКО», присвячену поетові.

Можна констатувати, що всі числа часопису «ВК» за 1963-1964 роки вщерть заповнені шевченкознавчими матеріалами. Ми навели тут найбільш промовисті факти. Для повнішої картини варто зробити бібліографічний покажчик Шевченкіани на сторінках «ВК».

Своєрідною складовою Шевченкіани на сторінках «ВК» є підбірка текстів під умовною назвою «Культ Шевченка в Україні» (вислів митрополита Іларіона. – Є.С.). У № 6 (78) за 1960 р. подано «втяжку» із «Літопису життя і творчості Т. Шевченка» В. Анісова і Є. Середи (К., 1959) про вшанування імені Шевченка найменуванням різних позицій в Україні – міських районів, вулиць, площ, скверів, бульварів, навчальних закладів тощо. Факти вражаючі: «В Україні є 70 сіл, селищ, 140 хуторів, що носять ім'я Т. Шевченка (це в різних областях). Є три міських райони – в Києві, Харкові і Чернівцях. Міських вулиць в цілій Україні – 28. Є вони у таких більших містах: Київ, Полтава, Чернігів, Станіслав (суч. Івано-Франківськ. – Є.С.) Миколаїв, Житомир, Дрогобич, Дніпропетровськ, Ворошиловград (суч. Луганськ. – Є.С.), Луцьк.

Є дві площі, один сквер, один бульвар (сквер і бульвар – в Києві). Парків: 6, 5 театрів, 5 кінотеатрів і 3 музеї. Його іменем названо університет у Києві, 3 інститути, 12 шкіл, 2 бібліотеки, 2 клуби, 1 промислова артілі і 2 заводи. Названо залізничну станцію в Одеській області» [10, с.27].

Масово відкривалися пам'ятники і в Україні, і діаспорі. Зважаючи на емоційно-сислово насиченість матеріалу, дозволю зачитувати невеликий текст, який стосується моїх рідних місць: «Тарасова гора. Якщо їхати автобусом із Самбора до Дрогобича, то десь на 17-му кілометрі крутий підйом вгору несподівано закінчується захоплюючим краєвидом. Далі – широка долина, по якій в'ється річка Бистриця, праворуч – густий ліс, а попереду сивооголові верхівки Карпат. Тут на дніпровому темно-синьому п'єдесталі, стоїть статуя великого Кобзаря. Наче із дніпровських із степів широких прийошов сюди Тарас і став, щоб намілуватись Карпатами. Це місце любовно назвали «Тарасовою горою» [12, с.2]. І звідки було знати І. Огієнкові про цей пам'ятник, що височіє

між рідним моїм селом Озимина і Верхнім Лужком (там, до речі, учителювала Уляна Кравченко – Юлія Шнайдер). Напевне, у роки хрущовської відлиги побували там канадські туристи і повідомили про цей факт І. Огієнка.

Гідно вшанувала ювілей Т. Шевченка і діаспора, особливо Канада, де до голосу українців заслужено прислухалися. Так, міська рада міста Кінкардай (Онт.) ухвалила назвати одну з вулиць міста назвою «Шевченко Кресцент» (ВК. – 1963. – Ч.5 (113). – С.2, обклад.). У Філадельфії названо парк імені Тараса Шевченка (ВК. – 1964. – Ч.6 (126), чотири міста на американському континенті (штати Нью-Йорк, Джерзі; м. Лесаль у Канаді, м. Рю-де-Жанейро) (ВК. – 1962. – Ч.3 (29). – С.3, обклад.). У всіх більших містах США і Канади, де жили українці, відбувалися на честь Шевченкових роковин концерти та виклади про його життя і творчість (ВК. – 1960. – Ч.9 (81). – С.3, обклад.). Американський парламент США видав «Документ ч.445», присвячений життю і творчості Т. Шевченка. Документ має заголовок «Європейський борець за волю Тарас Шевченко. 1814-1861». Він містив статті вчених США і українців (Д. Дорошенка, І. Бойка, В. Метюса, Р. Смаль-Стоцького, Л. Мишуги та ін. (ВК. – 1960. – Ч.10-11 (82-83). – С.21) тощо. Урочисті сесії провели УВАН і НТШ в США, присвячені 100-літтю з дня смерті Т. Шевченка (ВК. – 1960. – Ч.8 (80). – С.1, обклад.); ВК. – 1960. – Ч.4 (76). – С.3, обклад.). Газета «Свобода» (США) випустила Шевченківський збірник-альманах за 1961 р. (спільне видання Українського Народного Союзу і НТШ) для вшанування пам'яті Т. Шевченка у річницю 100-ліття його смерті тиражем 20 тис. прим. (256 стор. і понад 80 ілюстр.) (ВК. – 1961. – Ч. 4 (88). – С. 31).

У м. Бофало (США) мер оголосив 1961 рік Шевченківським роком у місті. Урочистість проголошення відбулася в ратуші міста та у присутності української делегації (ВК. – 1961. – Ч.4 (88). – С.31).

Ряд можна продовжувати і продовжувати... Воїстину Шевченко крокує по планеті!

Отже, канадська Шевченкіана митрополита Іларіон (Івана Огієнка) на сторінках «Віри й Культури» була гідним пошануванням ювілеїв Тараса Шевченка, була значним вкладом у розвиток шевченкознавства. Жаль, що вона не стала фактором розширення шевченківського інформаційного простору в материковій Україні. Цю роль вона виконувала в обширах вільної наукової думки, тобто в Західному світі. Свій національно-громадянський обов'язок митрополит Іларіон виконав сповна, за що йому честь і хвала!

Список використаних джерел:

1. Бабух Василь. Буковинець, який поставив діагноз Великому Кобзареві / В. Бабух // Голос України. – 2001. – № 235/2735, 11 грудня.
2. Бернштейн М.Д. Українська критика 50-70-х років XIX ст. / М.Д. Бернштейн. – К. : Вид-во АН України, 1959. – 492 с.
3. Іларіон [Ів. Огієнко]. «В Україну», а не «На Україну». Мовно-історичний нарис / Іларіон // ВК. – 1955. – Ч. 6 (18). – С. 15-21.
4. Іларіон, митр. [Іван Огієнко]. Серед нових книжок / Іларіон // ВК. – 1959. – Ч. 2 (74). – С. 28-30.
5. Іван Огієнко [Іларіон, митр.]. Невідомі матеріали про Шевченка / Іларіон // ВК. – 1959. – Ч. 8 (68). – С. 19.
6. Іларіон, митр. [Іван Огієнко]. Поет на службі народів / Іларіон // ВК. – 1959. – Ч. 12 (72). – С. 3-5.
7. Іларіон, митр. [Іван Огієнко]. Серед нових книжок. Біографія Т. Шевченка за спогадами сучасників (К., 1959). / Іларіон // ВК. – 1959. – Ч. 12 (72). – С. 31-32.

8. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Біжучі справи нашого Церковного життя в Канаді / Лларіон // ВК. — 1960. — Ч. 3 (75). — С. 15-16.
9. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Наукове й культурне життя / Лларіон // ВК. — 1960. — Ч. 3 (75). — С. 23-24.
10. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Наукове й культурне життя. Культ Шевченка в Україні / Лларіон // ВК. — 1960. — Ч. 6 (78). — С. 26-27.
11. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Пам'яті Великого Кобзаря. Ювілейна хроніка / Лларіон // ВК. — 1961. — Ч. 5 (89). — С. 18-19.
12. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Хроніка українського культурного життя. Тарасова гора / Лларіон // Віра й Культура. — 1961. — Ч. 6 (90). — С. 2, обклад.
13. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Підроблений «Кобзар». [Т. Шевченко. «Кобзар». — К., 1960. — 538 с.] / Лларіон // ВК. — 1961. — Ч. 8 (92). — С. 23-24.
14. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Шевченкова ідеологія / Лларіон // Чергові завдання шевченкознавства. Критичний огляд. ВК. — 1961. — Ч. 10-11 (94-95). — С. 1-7.
15. Лларіон, митроп. [Іван Огієнко]. Даймо народові популярне видання «Кобзаря» / Лларіон // Чергові завдання шевченкознавства. Критичний огляд // ВК. — 1961. — Ч. 10-11 (94-95). — С. 1-7.
16. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Церковна хроніка. Подяка / Лларіон // ВК. — 1961. — Ч. 10-11 (94-95). — С. 25-27.
17. Іван Огієнко [Лларіон, митр.]. Видатна праця в Шевченкознавстві / Лларіон // ВК. — 1961. — Ч. 12 (96). — С. 19.
18. Іван Огієнко [Лларіон, митр.]. Недуга і смерть Тараса Шевченка / Лларіон // ВК. — 1961. — Ч. 1 (97). — Шевченко. — С. 17-18.
19. Іван Огієнко [Лларіон, митр.]. Ідейне насліддя Т.Г. Шевченка і сучасність [Рецензія] / Лларіон // ВК. — 1961. — Ч. 1 (97). — С. 18.
20. Іван Огієнко [Лларіон, митр.]. Шкільне видання Шевченкового «Кобзаря» / Лларіон // ВК. — 1961. — Ч. 2 (98). — С. 18.
21. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Серед нових книжок. «Словарь языка Пушкина» / Лларіон // ВК. — 1962. — Ч. 3 (99). — С. 27-28.
22. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Слово митрополита Лларіона при відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку 9-го липня 1961-го року у Вінніпегу / Лларіон // ВК. — 1964. — Ч. 6 (126). — С. 6-7.
23. Лларіон, митр. [Іван Огієнко]. Усі помолимося на Тараса Шевченка як вірного Слугу Божого / Лларіон // ВК. — 1964. — Ч. 6 (126). — С. 1-2.
24. Коломійченко М. У колі друзів : нарис // М. Коломійченко, В. Горленко. — К. : Дніпро, 1982. — 109 с.
25. Левицький В., о. Релігійність Тараса Шевченка / В. Левицький // ВК. — Ч. 6 (126). — С. 7-10; Ч. 7 (127). — С. 28-31.
26. Мулик-Луцик Юрій, д-р Промовчане видання Шевченка. До Шевченкіани на Заході / Юрій Мулик-Луцик // ВК. — 1959. — Ч. 1 (73). — С. 8-10.
27. Назаренко І.Д. Атеїстичні погляди Т.Г. Шевченка / І.Д. Назаренко // Шевченківський словник — А.-МОЛ. — К. : головн. ред. УРЕ, 1976. — Т. I. — С. 48-49.
28. Одарченко Петро. «Релігійність Тараса Шевченка». Нова праця Митрополита Лларіона / Одарченко Петро // ВК. — 1964. — Ч. 7 (127). — С. 8-9.
29. Сасс С., о., д-р. Нові праці Митрополита Лларіона / С. Сасс // ВК. — 1964. — Ч. 5 (125). — С. 14-15.
30. Сосюра Володимир. Хай стане слово, як зоря! / В. Сосюра // ВК. — 1961. — Ч. 6 (90). — С. 16.
31. Сохаська Євгенія. Відомин статті М. Г. Чернишевського «Національна безтактність» у західноукраїнській періодиці 60-х років XIX ст. / Євгенія Сохаська // На варті українства. Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. До 30-річчя науково-педагогічної діяльності. — Кам'янець-Подільський : Оіном, 2004. — С. 81-89.

32. Сохацька Євгенія. На варті українства. Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. До 30-річчя науково-педагогічної діяльності / С.І. Сохацька. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2004. – С. 342-349.
33. Сохацька Євгенія. Іван Огієнко про релігійність Тараса Шевченка / Є. Сохацька // На варті українства. Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. До 30-річчя науково-педагогічної діяльності. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2004. – С. 357-369.
34. Сохацька Євгенія. Шевченкіана Івана Огієнка / Є. Сохацька // «Молюся за весь Рідний Край...» Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2007. – С. 132-145.
35. Тимошик Микола. Канадська Шевченкіана митрополита Іларіона (Івана Огієнка) / Микола Тимошик // Тарас Шевченко / упорядн., автор передмови і комент. Микола Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2002. – С. 7-40.
36. Тимошик Микола. Шевченкіана Івана Огієнка / М. Тимошик // Дивослово. – 2007. – № 3. – С. 33-37.

The article defines the contribution of Metropolitan Hilarion (Ivan Ohienko) in the development of Shevchenko studies. The worthy facts and events of two Taras Shevchenko anniversaries – the 100th anniversary of the repose (1961) and 150th anniversary of his birth (1964) – in the Diaspora and mainland Ukraine are being analyzed. Many facts are introduced to the researchers for the first time.

Key words and word-combinations: aesthetic taste, clarity of ideological positions, free science, national recognition.

Отримано: 22.04.2013 р.

УДК 001(477)(092)+351.853(477.43)

І. О. Старенький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СПІВПРАЦЯ ІВАНА ОГІЄНКА З ПИЛИПОМ КЛИМЕНКОМ ТА ЮХИМОМ СІЦІНСЬКИМ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті розповідається про співпрацю Івана Огієнка з відомими пам'яткоохоронцями Пилипом Клименком та Юхимом Сіцинським в період його перебування на Поділлі на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету та Головноуповноваженого уряду УНР.

Ключові слова і словосполучення: охорона пам'яток, Поділля, Іван Огієнко, Пилип Клименко, Юхим Сіцинський, Подільське церковне історико-археологічне товариство, Кам'янець-Подільський державний український університет.

Надзвичайно плідним для Поділля в галузі охорони пам'яток старовини був період Української революції. Це було пов'язано, насамперед, з отриманням Кам'янцем-Подільським статусу тимчасового державного центру, відкриттям Кам'янець-Подільського державного українського університету та приїздом на Поділля значної кількості видатних вчених, громадських, освітніх та культурних діячів.

Величезний внесок у справу охорони історико-культурної спадщини Поділля здійснили Іван Огієнко, Пилип Клименко та Юхим Сіцинський, між якими зав'язалися тісні ділові та дружні відносини.

Внесок у дослідження поставленої проблеми здійснили О.М. Завальнюк [14; 15; 16], В.П. Ляхощкий [17; 18], В.С. Прокопчук [20], І.О. Старенький [21; 22] та ін. Проте комплексно цього питання дослідники не торкалися.

Пилип Клименко прибув до Кам'янець-Подільського 1918 року. 30 грудня 1918 року Іван Огієнко призначає його екстраординарним професором Кам'янець-Подільського державного українського університету (далі – К-ПДУУ) по кафедрі історії [9, арк.10-11]. Згідно протоколу комісії з розподілу професорів за розрядами 23 травня 1919 року, він займав посаду декана історико-філологічного факультету, на яку був призначений Іваном Івановичем Огієнком 5 лютого того ж року [19, с.43].

Вже 1919 року за ініціативою Пилипа Клименка та ректора К-ПДУУ Івана Огієнка було створено Архівну комісію, обов'язком якої було фахове упорядкування архівів університету, а також установ Кам'янець-Подільського та Поділля, започаткувавши таким чином збереження архівних фондів та колекцій, які залишилися без власників. До складу цієї комісії увійшов також Юхим Сіцинський [14, с.405-409].

31 липня відбулося засідання Архівної комісії, на якому було «складено протест проти нищення архівів» і призначено наступне засідання на 4 серпня [18, с. 229]. Цього дня на засіданні Комісії було висловлено думку про заборону нищення або продажу архівних матеріалів. При цьому визнавалося необхідним створення територіальних архівних комісій [11, арк.138-138зв.]. Таким комісіям надавалося б право відбирати цінні для науки матеріали з архівів різних установ і передавати їх до архівосховищ. На засіданні було заслухано доповіді Юхима Сіцинського та Леона Б'ялковського про архівну справу в Росії та Західній Європі. На основі доповідей Комісія за активної участі Пилипа Клименка, Юхима Сіцинського та при підтримці Івана Огієнка виробила звернення до товариша міністра народної освіти Н.Я. Григорієва та проект закону «Про державну охорону пам'яток старовини і мистецтва». Цим законопроектом передбачалося заснування губернських архівних комісій, вилучення з крамничі міста поданих на продаж документів з подальшим розслідуванням і визначення їх походження та місця зберігання, підготовки архіваріусів шляхом створення вищої археографічної школи [11, арк.138-138зв.].

У вересні 1919 року Петро Холодний та Пилип Клименко звернулися до міністра ісповідань Івана Огієнка з листом, в якому просили «його зробити розпорядження, щоб пани-отці оповістили населення про заховання всяких книжок, документів, картин та інших старовинних речей, які мають велику цінність, та узагалі вживати всякі законні заходи щодо охорони культурно-історичних пам'яток у залишених панських маєтках або розграбованих селянами» [3, арк.1]. У відповідь на звернення 3 жовтня 1919 року згідно розпорядження міністра ісповідань до духовних консисторій був направлений циркуляр, в якому пропонувалося «зробити через благочинних розпорядження місцевому духовенству, аби ним було вжито заходів щодо старовинних речей і взагалі культурно-історичних пам'яток у залишених панських маєтках або ж пограбованих селянами; між іншим пропонувати духовенству звернутися до селянства з відозвою про заховання в цілості всяких книжок, картин, документів і т. ін.» [3, арк.2].

Одночасно за ініціативою Пилипа Клименка та Івана Огієнка почалося активне збереження архівів і бібліотек ліквідованих установ та покинутих шляхетських маєтків шляхом їх передачі освітнім закладам, головним чином К-ПДУУ.

19 вересня 1919 року наказом Пилипа Клименка, як голови Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва в складі Міністерства народної освіти,

передбачалося архіви скасованих установ, а саме дворянського депутатського зібрання, жандармського управління, губерніяльного статистичного комітету при губерніяльному правлінні, а також бібліотек цих установ передати до Кам'янець-Подільського державного українського університету [11, арк.78].

Що стосується жандармського архіву, то про його передачу К-ПДУУ прохав також Розпорядчий комітет Кам'янець-Подільської громадської бібліотеки, адже на час перебування архіву там не було пристосованих приміщень [12, арк.8].

Після ревізії будинку архіву Губернського правління в Кам'янці-Подільському на вулиці Довгій, його стан було визнано незадовільним і порушено питання про передачу архіву К-ПДУУ або ж ремонту наявного приміщення [11, арк.107, 112].

П.В. Клименко звертався до І.І. Огієнка, який на той час обіймав посаду Головноуповноваженого уряду УНР на Поділлі, наголошуючи на необхідності «всі архіви та архівні матеріали, перебуваючи в найбільш загрожуючому стані, перевезти до архіву б. Губерніяльного правління, а військові архіви – до Кам'янецької фортеці» [7, арк.8; 18, с.240]. Невдовзі було видано розпорядження перевезти архів губернатора та його канцелярії до будинку колишнього Губернського архіву, виділивши на ці потреби необхідні кошти [8, арк.5; 18, с.240]. Відділ охорони пам'яток старовини та мистецтва провів обстеження наявних там матеріалів і знову звернувся до Івана Огієнка. В листі наголошувалося на необхідності проведення ремонтних робіт, які частково можна було профінансувати за рахунок продажу статистичних матеріалів перепису 1897 р., «уже використаних і визнаних комісією за науково безвартостні». Продаж 400 пудів документів мав дати 20 000–40 000 крб. для ремонту даху й стін. Зазначалося також, що ця акція до певної міри призупинить і «потаємне купування науково цінних матеріалів, якому спричиняється головне паперовий голод» [5, арк.126; 18, с.240-241].

Актуальною проблемою було створення архіву в фортеці в Кам'янці-Подільському, до справи організації якого активно долучилися І.І. Огієнко, П.В. Клименко та Ю.Й. Сіцинький. Такий крок забезпечував як збереження архівної спадщини, так і цінної архітектурної пам'ятки. Проект створення архіву в Кам'янець-Подільській фортеці було розроблено не пізніше жовтня 1919 року, про що ми дізнаємося із записки голови культурно-освітньої управи Генштабу УНР Миколи Лорченка [4, арк.112-112зв.]. На засіданні Комітету при Головноуповноваженому уряду УНР 2 січня 1920 було прийнято рішення: «Принципово ухвалено, що належить докласти всіх старань для збереження архівних цінностей у фортеці» [4, арк.110зв.]. На початок 1920 року було розроблено кошторис та проект штатів архіву у фортеці: архіваріус (оклад 19200 гривень на рік), його помічник (16800 гр.), діловод (13 200 гр.), старший сторож (6000 гр.), два сторожі (по 5400 гр.). Окрім цього одноразово «на канцелярію» виділялося 40000 гр., з яких 10000 мало бути використано на перевезення, облаштування та впорядкування архівних матеріалів [4, арк.113; 6, арк.32зв.; 8, арк.15зв.]. Дещо пізніше для архіву було затверджене фінансування в розмірі 170400 гр. на півроку [4, арк.115]. Проте в умовах гіперінфляції така сума невдовзі стала мізерною. Це змусило Товариство охорони пам'яток старовини просити в уряді 1 000 000 гривень: по 500 000 на перевезення і упорядкування архівів та видання журналу «Українська старовина» [4, арк.145; 6, арк.36зв., 37зв., 42зв.; 8, арк.19зв., 21зв., 22зв., 26] (майже 29 000 гр. передбачалося виділити скарбнику Товариства, члену Подільського церковного історико-археологічного комітету С.С. Дложевському для розподілу на перевезення кам'янецьких архівів [4, арк.117-117зв.; 6, арк.47]). Але Міністерство фінансів виділило лише 300000, що суттєво загальмувало справу створення архіву [4, арк.162].

Справа утворення архіву в Кам'янці-Подільському була нагальною, адже після від'їзду з міста різних міністерств, інституцій та військових частин залишився колосальний обсяг цінних архівних матеріалів. Так, архів Міністерства ісповідань знаходився в Археологічному музеї, яким керував Юхим Сіцінський, Міністерства праці – в Кам'янець-Подільському державному українському університеті [8, арк.3]. Крім того, Микола Лорченко просив в Івана Огієнка допомоги в охороні 7000 пудів архівних матеріалів, які залишилися в місті після різних військових частин [8, арк.4].

Проте справа створення архіву гальмувалася не лише відсутністю достатньої кількості коштів, а й суперечностями між самими пам'яткоохоронцями. Так, Пилип Клименко писав до Івана Огієнка, що Товариству охорони пам'яток старовини виділили 300 000 гривень, з яких 75 000 отримав Юхим Сіцінський, а решту голова культурно-освітньої управи Генерального Штабу УНР Микола Лорченко, який «не є членом Товариства і у фортеці нічого не охоронив, навпаки утварь та ікони з тамошньої церкви зникли, вона стоїть пустою і в ній роблять вправи польські бойскаути». П.В. Клименко вимагав, щоб М.І. Лорченко повернув Товариству отримані кошти [8, арк.6]. 2 липня 1920 року І.І. Огієнко звернувся до нього з вимогою надати пояснення [8, арк.7].

Врешті перманентна нестача коштів та суперечності в середовищі фахівців з охорони пам'яток старовини призвели до того, що архів у кам'янецькій фортеці так і не був створений.

Активно в галузі охорони пам'яток старовини Іван Огієнко співпрацював з Юхимом Йосиповичем Сіцінським.

Про їх активну співпрацю може свідчити той факт, що 21 січня 1919 року Рада міністрів УНР призначила Подільському церковному історико-археологічному товариству, яке очолював Ю.І. Сіцінський, щорічну допомогу в розмірі 5000 крб. У пояснювальній записці Іван Іванович Огієнко зазначав: «Товариство у значній мірі поширило рамки діяльності того Комітету [Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. – Авт.], упорядкувало чудовий музей церковної старовини нашого Поділля, улаштувало при ньому бібліотеку зі значною кількістю надзвичайно рідкісних книжок і збирано багато матеріалів для висвітлення церковно-релігійного та загально-громадського життя Поділля і його давно минулого» [2, арк.3-3зв.; 9, арк.85-86]. Отже, саме Іван Огієнко виступив головним ініціатором призначення грошової допомоги для Подільського церковного історико-археологічного товариства.

19 лютого 1919 року наказом Міністерства народної освіти УНР Юхима Йосиповича було призначено приват-доцентом кафедри церковної археології Кам'янець-Подільського державного українського університету [10, арк.22].

Активно Іван Огієнко та Юхим Сіцінський співпрацювали в напрямку перетворення бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету на провідний заклад охорони пам'яток друку та письма.

Саме Юхим Йосипович одним з перших відгукнувся на залик ректора К-ПДУУ пожертвувати для університетської книгозбірні книги, передавши від Подільського церковного історико-археологічного товариства 39 стародруків, 30 томів «Актів, изданных Виленской Археографической комиссией» та 30 книг «різного змісту» [13, с.7].

Спочатку Юхим Сіцінський був помічником бібліотекаря Івана Сливки, а пізніше – головою Бібліотечної комісії, яка була створена 24 жовтня 1918 року розпорядженням ректора І.І. Огієнка для упорядкування, каталогізації літератури, вироблення нормативних документів щодо зберігання та користування фондами. До її завдань входили:

- а) установа способу придбання книг та журналів, який стверджується правилами Університету;
- б) стежити за пильністю і правильністю ведення... каталогів і списків;
- в) пильнування дійсної й своєчасної доставки замовлених книжок;
- г) знешкодження дефектів;
- д) установа способу установки книжок по шафам та їх каталогів;
- е) установа кращих правил видачі та повернення назад книжок;
- є) взагалі все те, що стосується власне до ученої частини бібліотеки» [17, с.92].

21 січня 1919 року рішенням Ради професорів за № 48 були ухвалені «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету» з шести розділів, які містили норми щодо збереження книг, відповідальності за друковані видання під час користування ними [17, с.92]. Безумовно, що активну участь у розробці «Правил» взяв Юхим Сіцінський.

За розпорядженням ректора К-ПДУУ І.І. Огієнка виокремлено відділи стародруків і періодики, виокремлено неупорядковані дублети і триплети, здійснювалась опрацювання книг. Також було заведено алфавітний покажчик до систематичного каталогу в читальному залі, причому діяла система трьох каталогів: порядкового хронологічного, систематичного за спеціальностями, алфавітного [17, с.95]. Можемо припустити, що діяльну участь у роботі взяв Ю.І. Сіцінський, який вже мав чималий досвід по організації та роботі бібліотеки Подільського церковного історико-археологічного комітету.

З метою вивчення історії українського мистецтва при Кам'янець-Подільському державному українському університеті був створений навчальний кабінет мистецтв, який фактично перетворився на музей. 26 грудня 1919 року Іван Огієнко доручив знавцю музейної справи Юхиму Сіцінському систематизувати нумізматичну колекцію, яку придбали в колекціонера Казимира Пуласького (2253 монети). Юхим Йосипович уклав «Хронологічний список речей (експонатів), що поступають до кабінету мистецтв Кам'янець-Подільського університету», який складався з трьох книг, фіксував детальну інформацію про назви експонатів, їх походження, дату надходження, кількість, вік. Першу книгу інвентарного опису було заведено 1919 року. Вона розпочиналася описом нумізматичної колекції, придбаної в Казимира Пуласького (до її складу входили здебільшого срібні польські, пруські, литовські монети XII-XVIII ст.). Досить повно в кількісному відношенні були представлені давньоримські та давньогрецькі монети. Колекція містила й різноманітні нагороди, зокрема польські медалі з XIV ст., відзнаки епох Наполеона Бонапарта, Олександра I та ін. (всього 46 одиниць). У другій книзі зафіксовані «дарунки Миколи Олексійовича Хитькова» – 118 монет польської та російської чеканки XVIII – початку XIX ст., а також 9 предметів китайського походження, речі етнографічного та культового характеру. У другій та на початку третьої книги опису зроблено аналіз нумізматичної колекції Івана Огієнка, яка складалася з бельгійських, російських, швейцарських, фінських, болгарських, австрійських, пруських, французьких, англійських, румунських, італійських, китайських, бразильських, індійських, японських монет XVIII-XIX ст. (всього 228 одиниць). Загалом на кінець 1919 року в кабінеті мистецтв було 2619 експонатів [23, с.113-114].

Згодом Ю.І. Сіцінський став завідувати кабінетом мистецтв, в якому на кінець 1920 року налічувалося 3274 експонати [24, с.86; 14, с.408-409; 16, с.64]. 10 вересня 1920 року в університеті було видано постанову, згідно якої «можна вважати університетську церкву за музей, перенести туди кабінет мистецтв» [1, арк.4].

Отже, співпраця Івана Огієнка з Пилипом Клименком та Юхимом Сіцінським в галузі охорони пам'яток старовини на Поділлі в період Української рево-

люції була багатогранною та всеохоплюючою і включала в себе піклування про пам'ятки архітектури, друку, письма, архівні документи та ін. Саме вони були ініціаторами та промоутерами збереження пам'яток старовини, які в буремний період були залишені напризволяще та знаходилися під загрозою знищення. З їхньої ініціативи створювалися різні пам'яткоохоронні організації. Проте в складних фінансових та суспільно-політичних умовах не все із задуманого вдалося втілити знаним пам'яткоохоронцям.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.р-582, оп. 1, спр. 114, 4 арк.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1065, оп. 1, спр. 89, 3 арк.
3. ЦДАВО, ф. 1072, оп. 1, спр. 37, 5 арк.
4. ЦДАВО, ф. 1131, оп. 1, спр. 2, 296 арк.
5. ЦДАВО, ф. 1131, оп. 1, спр. 6, 292 арк.
6. ЦДАВО, ф. 1131, оп. 1, спр. 8, 59 арк.
7. ЦДАВО, ф. 1131, оп. 1, спр. 9, 57 арк.
8. ЦДАВО, ф. 1131, оп. 1, спр. 46, 21 арк.
9. ЦДАВО, ф. 2582, оп. 1, спр. 182, 120 арк.
10. ЦДАВО, ф. 2582, оп. 1, спр. 187, 92 арк.
11. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, 189 арк.
12. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 17, 38 арк.
13. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету // Свято Поділля. – 1918. – 22 жовт. – С. 7-8.
14. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності / О. М. Завальнюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 398-409.
15. Завальнюк О.М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2007. – Т. 10. – С. 289-299.
16. Завальнюк О.М. Ю.Й. Сіцінський і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк // Духовні витoki Поділля: творці історії краю. – Хмельницький : Поділля, 1994. – С. 62-64.
17. Ляхоцький В.П. Книга творить людину... (сторінки з літопису заснування університетської бібліотеки в Кам'янці-Подільському) / В.П. Ляхоцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2008. – С. 88-99. – (Серія «Бібліотекознавство. Книгознавство», вип. 1).
18. Ляхоцький В.П. Тільки книжка принесе волю українському народові... / В.П. Ляхоцький. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – 664 с.
19. Петров М.Б. П.В. Клименко – історик краю / М.Б. Петров // Духовні витoki Поділля: творці історії краю. – Хмельницький : Поділля, 1994. – С. 43-44.
20. Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту / В.С. Прокопчук, Л.Ф. Філінюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 284 с.
21. Старенький І.О. Пам'яткоохоронна діяльність І.І. Огієнка на Поділлі / І.О. Старенький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. – Вип. IX. – С. 178-185.
22. Старенький І.О. Пам'яткоохоронна діяльність П.В. Клименка на Поділлі в 1918-1920 роках / І.О. Старенький // Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. – К. : Центр пам'яткознавства, 2012. – Вип. 21. – С. 186-194.

23. Телячий Ю.В. Ю.Й. Сіцинський і кабінет мистецтв Кам'янець-Подільського державного українського університету / Ю.В. Телячий // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність : зб. наук. пр. за підсумками III міжн. наук.-практ. конф. «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків», – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2010. – С. 113-115.
24. Трембіцький А.М. Є.Й. Сіцинський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А.М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський : Оіном, 2005. – С. 76-102.

The article describes the collaboration of Ivan Ohienko with P. Klimenko and Y. Sitsinsky for future during his stay on the tail as rector Kamianetz-Podilsky Ukrainian State University and Holovnouповnovazhenoho UNR government.

Key words and word-combinations: protection of monuments, skirts, I. Ohienko, P. Klimenko, Y. Sitsinsky, Podilsky Church History and Archaeological Society, Kamianets Ukrainian State University.

Отримано: 1.02.2013 р.

УДК 001(477)(092):94(477.42)

М. С. Тимошик

Київський національний університет культури і мистецтв

«НАЙПЕРШЕ НАШЕ СПАСІННЯ – ЦЕ СЛУЖБА НАРОДОВІ»: ГОЛОВНІ ЗМІСТОВІ ДОМІНАНТИ БОГОСЛОВСЬКИХ СТУДІЙ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА)

У статті йдеться про одну із граней таланту, думки і слова Івана Огієнка (митрополита Іларіона), уречевлених у його творах на богословську тематику. Аналізуються основні богословські монографії автора, написані і видані на чужині.

Ключові слова і словосполучення: богословські студії, служба Богові, служба народові, християнство, поганство, хрещення, перехрещування, обожнення людини, хресне знамення, символіка хреста.

У багатій, різноманітній за тематикою науково-дослідній і творчій спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона) особливе місце посідають богословські та релігієзнавчі праці. Їх умовно можна поділити на кілька груп: дослідження з історії української православної церкви; богословські студії, історико-канонічні та історико-догматичні монографії, практичні поради священникам і віруючим; навчальні посібники, читанки для різних категорій населення; проповіді; драматичні та поетичні твори богословської тематики.

Так сталося, що саме цей вагомий пласт огієнкіани нині найменш досліджений ученими і найменш відомий українському читачеві. Для прикладу, із оприлюднених уже до кінця 2012 року 15 томів видавничого проекту «Запізніле ворття», який упродовж останніх десяти років здійснює Фондація імені митрополита Іларіона (Огієнка) спільно з київським видавництвом «Наша культура і наука» (на основі переданих цій Фондації канадською стороною копій архівних документів із вінніпезької колекції колишнього предстоятеля Української православної церкви в Канаді) до цієї тематики мають безпосереднє відношення лише чотири видання – «Українське монашество» (2002), «Свята Почаївська лавра» (2005), «Українська церква за час Руїни» (2006) та

«Українська церква» (2007). Десятки ж інших праць ученого-богослова ще чекають зустрічі з тим читачем, кому вони безпосередньо призначалися, – православним християнам-українцям: і тим, хто на материковій Україні, і тим, хто з різних причин опинився у розсіянні чужими світами.

Предметом нашого розгляду стане одна з названих вище груп текстів означеної тематики – богословські студії, що склали основу нового, шістнадцятого за числом, випуску, видавничого проекту «Запізнілого вороття», що побачило світ з маркою київського видавництва «Наша культура і наука» на початку 2013 року.

За енциклопедичним визначенням, богослів'ям прийнято вважати вчення, предметом пізнання якого є Бог і все, що з ним пов'язано. Йдеться, зокрема, про дослідження, осмислення і тлумачення текстів Святого Письма.

Ім'я Івана Огієнка (митрополита Іларіона) по праву має право увійти до числа провідних богословів ХХ століття лише за одну працю – повний, канонічно визнаний, переклад Біблії українською мовою, що вийшов друком у жовто-синьому оформленні в одній із друкарень Лондона 1962 року. Цій, за висловом автора, найголовнішій праці всього його життя, було віддано понад 40 років.

Глибоко й захоплено вивчати богослів'я Огієнко розпочав ще в молодому віці. Але системно шукати відповіді в священних текстах на злободенні питання, які ставило життя, коментувати й роз'яснювати їх, він взявся уже в зрілому віці. І то за надзвичайно драматичних життєвських обставин, які мимоволі вивели його на набуття іншої іпостасі – і як особистості, і як автора цілковито нових за тематикою текстів.

На цьому варто зупинитися детальніше.

Своєрідну борозну, яка чітко відділила зроблене й пережите професором, ректором, міністром, Головноуповноваженим урядом УНР, істориком і філологом, журналістом і редактором, зрештою, бездомним емігрантом під іменем Івана Огієнка від того, що ще призначено було долею зробити й пережити йому, але вже під іншим іменем, проклав ось цей документ, що зберігається нині в особистому архіві митрополита Іларіона у канадському Вінніпезі:

«Пробачте мені все! Відходячи від світського стану й стаючи ченцем, звертаюся до всіх з гарячим проханням пробачити мені всі мої провини, вільні й невольні, які я кому заподіяв був чи то словом, чи то ділом, чи то думкою. Незабаром перестану бути Іваном Огієнком, а стану смиренним ченцем, горливим богомольцем за кращу долю українського народу. А тому вдруге й утретє уклінно прошу всіх ласкаво пробачити мені все, в чому тільки я прогрішився коли перед ким. Проф. Д-р Іван Огієнко» [1].

Це прощальне звернення до тих, хто його знав досі як світського ученого, державного діяча, з ким він ділив усі складні перипетії життя політичного емігранта, було написане 6 жовтня 1940 року – за три дні постриження в Яблочинському Свято-Онуфрійському монастирі побіля Холма і за два тижні до проведення урочистого акту наречення архімандрита Іларіона в єпископа Холмського і Підляського.

Таким чином, подія в Холмському православному монастирі, що сталася на другому році Другої світової війни, стала переломною в долі Огієнка. Тільки після переходу в чернечий стан ставало однозначним зрозумілим: з мрією про повернення в Україну й продовженням там улюбленої науково-викладацької діяльності, якою весь цей час жив, яка наснажувала, додавала сил, доводилося розставатися назавжди. Професорська кар'єра, наукові набутки і відкриття, нереалізовані творчі, наукові й видавничі задуми довкола неосяжної, «не-

ораної» українознавчої проблематики – все це якось ніби непомітно змушене було відходити на другий план. Принаймні, воно вже ніколи не могло звершитися, увічнатися іменем професора Огієнка. Й за Україну йому вже залишалося не боротися, як раніше, не стукатися до сердець співвітчизників своїми науковими, просвітницькими творами, а – молитися. Бо добровільно, цілком усвідомлено ставав віднині Іван Огієнко блаженнішим Іларіоном – «смирнним Богомольцем за кращу долю українського народу». Саме так він пізніше підписується під коротеньким листом, надісланим на львівську адресу професора К. Студинського 24 вересня 1941 року (з Варшави). У тому листі – лише коротка тривожна фраза: «Нічого не знаю про долю всіх вас...» [2].

То була остання звістка про себе, останнє його звернення в Україну...

Професорові Огієнку – нововисвяченому ченцю Іларіону виповнилося на той час 59 років.

Аналіз архівних документів засвідчує, що рішення професора Огієнка про перехід у чернечий стан було викликане кількома чинниками – і особистого, і суспільного характеру.

До особистих чинників слід віднести: остаточний розрив із проводом Української Народної Республіки в екзилі після складання у польському Тарнові повноважень міністра віровизнань у 1921 році, смерть дружини Домініки 1937 року, безперспективність знайти якусь легальну роботу в Польщі після звільнення «націоналістично налаштованого українського професора» від викладання у Варшавському університеті, припинення через брак матеріальних засобів редагованого ним щомісячника «Наша культура» (1937) та закриття німецькими властями ще одного, створеного ним у 1933 році, «огнища української культури на еміграції» – місячника «Рідна мова» (1939).

Суспільні чинники такого вибору віднаходимо у площині суспільно-політичної ситуації, в якій опинився значний за територією і кількістю населення анклав східних теренів Польщі, заселений віддавна етнічними українцями.

З початком Другої світової війни українське громадянство Польщі, будучи стурбованим подальшим наступом католицтва на православну меншину (лише 1938 року на Холмщині та Підляшші православні втратили понад 300 церков: 151 церкву поляки зруйнували дощенту, а 153 – перетворили на костьоли) [3], все настійніше ставить перед вищим православним проводом питання про достойну заміну. Йшлося, отже, про досвідчених, сильних духом і знаннями проповідників саме для численної української пастви (на початок тридцятих років XX століття православна церква налічувала на польській частині Волині, Полісся та Холмщини близько двох мільйонів українців) [4].

Для українських віруючих ідея мати свого єпископа з числа українців набувала принципового характеру ще й тому, що духовний керівник православної церкви у Польщі митрополит Діонісій, як і його послідовник Серафим, як і єпископат, проводив на цих теренах русофільську, пропольську політику, що однаково були згубними для Української церкви. Отож, проблеми українства для таких релігійних діячів були далекими.

Українське ж населення Польщі, як автохтонне, так і з нової хвилі еміграції, що називалася політичною, симпатизувало Огієнкові. Його знали повсюдно і як ученого, і як недавнього професора Варшавського університету, і як колишнього міністра віросповідань уряду УНР, і як голову Церковної ради, що виникла 1939 року у Варшаві. Саме ядро цієї Ради, незважаючи на байдуже ставлення українських політичних партій на еміграції до церковного питання, активно продовжувало активно добиватися автокефалії Української православної церк-

ви, законодавчо підтвердженого урядом УНР 1 січня 1919 року. Більше того, ще в 1932 році була спроба запропонувати кандидатуру професора Огієнка на високу духовну посаду – єпископа Луцького. За публікацією «Слова істини», один з його прихильників В. Прокопович навіть «таємно вів переговори з дружиною Огієнка, яка дала згоду, що піде в монастир, якщо діти будуть належно забезпечені» [5]. Але тоді від черненого постригу Огієнко відмовився. Тепер же, по смерті дружини, він прийняв пропозицію Церковної ради стати кандидатом у єпископи й очолити найбільшу в Польщі Холмсько-Підляську православну єпархію.

Певні надії для здійснення давньої мрії – здобуття автокефалії Українській церкві – додавало Огієнкові та його однодумцям і те, що з початком Другої світової війни німецька влада на окупованих польських землях дозволяла відкривати народні українські школи. Обнадіяні були українці й певними послабленнями у церковному питанні. Так, у Холмі німці повернули українській православній громаді загарбаний поляками ще 1918 року кафедральний собор та архієрейську палату на Святій Данилової Горі.

Газета російської еміграції «Новое слово», що виходила в Берліні, так повідомила своїх читачів про рішення й православної церкви в Польщі зупинитися саме на цій кандидатурі. Цю коротеньку замітку під заголовком «На Холмщине» варто подати мовою оригіналу: «Украинский церковный совет в Холме вручил бывшему профессору богословского факультета Варшавского польского университета Огиенко, который до мировой войны составил себе большую известность, как автор целого ряда учебников по русскому языку, грамоту с выражением пожелания этого совета о назначении проф. Огиенко епископом Холмским. Проф. Огиенко прочел в Холме доклад о необходимости «размосковления» православной церкви на Холмщине» [6].

В архіві митрополита Іларіона зберігся текст інаугураційної промови нововисвяченого єпископа Іларіона в Холмському кафедральному соборі 19 жовтня 1940 року. Уривок із цієї промови, що подається нижче, проливає світло, уривок з якої варто подати:

«Стою я перед Вами, схвильований, у величезній переповненій святій Холмській катедрі оцій і безмежно радіє душа моя... Я задалегідь полюбив цю мученицьку землю гарячою любов'ю й постановив щиро віддати їй усі свої знання, увесь свій довголітній досвід, усі свої сили, – аби тільки двигнути її з того мертвого кута, в який загнала її злоба людська... Бачу багато тяжкої праці перед собою, багато корчів та будяччя, але не лякаюся цього – навпаки, радію, що нарешті таки приходжу до роботи! Аби робити, то зроблена буде й *найбільша робота!*..» [7].

Осмилюючи обшир звершеного архієпископом, а згодом митрополитом Іларіоном від осені 1940 року до дня своєї кончини 29 березня 1972 року, приходиш до висновку, що тоді, на початку свого нового шляху, він вкладав у поняття «найбільша робота» не лише відновлення й упорядкування релігійно-національного життя українців у чужоземних державних утвореннях, а й написання численних своїх праць – цілковито відмінних за тематикою і змістом від усіх попередніх.

Головна змістова домінанта переважної більшості різножанрових творів митрополита Іларіона, написаних від 1940 року, – осмислення призначення церкви, її провідників; обґрунтування їх основного покликання – в служінні Богові та людям, Богові та народові; увиразнення антропологічної і соціальної сутності створеної Богом Людини; окреслення кінцевої мети і призначення її в земному й небесному житті.

Зважаючи на гостру потребу в різноманітній богослужбовій літературі українською мовою, новий пастир продовжує розпочату ще в Кам'янці-Подільському і

продовжену у Варшаві перекладацьку працю. З друкарні на Святій Данилової Горі один за одним виходять добротні підготовлені: «Молитовник для українських православних дітей», «Український Православний молитовник», «Літургія Св. Отця Івана Золотоустого», кілька Акафістів, Молебнів та Чинів. Усього з 1941 по 1943 рік йому вдалося перекласти і видати (або перевидати) понад 20 назв подібних видань.

Саме в Холмі архієпископ Іларіон проголосив гасло, на обґрунтування й відстоювання якого в своїх наступних текстах і своїх щоденних справах знадобилося потім усе його життя. Зміст цього гасла, яке згодом переросло в окрему богословську студію, – **«Служити народові – то служити Богові»**.

Гасло це на той час справді було незвичним, а для декого із церковнослужителів – навіть богохульним. Адже тривалий час у богословській науці панувало абстраговане, здебільшого теоретичне тлумачення духовності, відірване від реальних життєвих проблем віруючих християн, від стану їхніх душ та міри уцерковлення. У багатьох богослужбових текстах стверджувалося, що кожна людина – грішна, що над нею весь час грізно висить божественний гнів і що він неминуче буде зреалізований під час прийдешнього суду. Таким чином, спасіння людини бачилося в постійному покаянні і в постійному служінні Богові.

І тут – спроба колишнього світського вченого, а нині ченця переконливо ствердити, що служіння людині, народу (поняття *народ* митрополит Іларіон вживає у значенні повної множини від *людини*) прирівнюється до служіння Богові, що ці, на перший погляд, нібито несподрувані поняття – *Бог* і *народ* – усе частіше починають вживатися в контексті «нерозірвальному», стають взаємозалежні в такій послідовності: *служити народові означає служити Богові*. Більше того, саме це гасло митрополит Іларіон вважає основою науки Христової, основою всього християнства і всієї людської віри. На поверхові й бездоказові критичні стріли на свою адресу автор так же переконливо відповідає: «Фарисеїв і книжників, що не визнають цієї заповіді, завжди було багато, багато їх і тепер. Вони не в силі зрозуміти, що «Бог – то Любов!» Вони не в силі й збагнути, що любити (служити) народ – то любити Бога. Людина – це Образ і Подоба Бога (Буття 1.26-27) і найперше, і найперше – власне в любові, в службі один одному» [8].

За бідність, безправ'я, темноту свого рідного народу, історичну несправедливість щодо відібрання в нього рідної Батьківщини і мови Огієнко переживав ще в юному віці. У пошуках відповідей на запитання: чому рабство, війни, панщина, авторитаризм тягнуть у ретроспективі віків; чому світ потопає в насильстві, бідності, несправедливості, стражданнях людських, – богослов приходив до висновку, що головною причиною цього є «не пошанування Людини, як головного твору Божого, як істоти, створеної на Образ і Подобу Божу» [9].

Глибинний підмурівок своєї богословської освіти митрополит Іларіон заклау у час багаторічної праці над перекладом Біблії українською мовою. Для правильності сприйняття читачем тої чи тої фрази йому доводилося десятки, а то й сотні разів з'ясовувати зміст твору за оригінальними мовами – старогрецькою та староврейською, щоразу більше звертаючи уваги на змістове наповнення тих істин, що зафіксовані в цій Книзі з вуст посланців Боготворця світу, його сина, та учнів Ісуса Христа. Саме така праця над богослужбовими текстами дала підстави розширити зміст проголошеного раніше гасла й сміливо ствердити, що «головне в Святому Писанні – служба ближньому чи народові і що ця служба мусить бути такою, що це ми служимо самому Богові: і самовідданою, і чесною» [10].

Обеззброюючи явних чи прихованих опонентів, автор присвячує кілька розділів своєї праці аналізу доказів своїх наукових умовиводів за трьома напрямками джерел: докази із Святого Письма Старого Заповіту, докази з Нового

Заповіту і докази із староотцівської літератури. Найбільше доказів він виокремив із Нового Заповіту. З-поміж них два є найголовніші:

1. Сам Бог Отець, віддавши свого єдинородного сина у жертву за викуп усього людства, дав приклад правдивого служіння народові;
2. Сам Ісус Христос, прийнявши рішення не просити порятунку в Бога-Отця, а свідомо зійти на Голгофу й мужньо перенести розп'яття на хресті, найвиразніше показав людству сутність служіння Богові через служіння народові.

У цих розділах – немало цитат Ісуса Христа, зафіксованих свого часу апостолами Іваном Богословом, Павло, Петром, євангелістами Марком, Лукою, Матвієм, Іваном, які за багато століть побутування в богословських і науково-популярних текстах стали крилатими. Виділимо найхарактерніші: *«Син Людський прийшов не на те, щоб служити Йому, але щоб послужити (Самому) й життя своє дати на викуп за багатьох»*, *«Бог не послав свого Сина на світ, щоб він світ судив, але щоб через нього світ спасся»*, *«Хто не служить братові своєму, якого він бачить, як може він служити Богові, якого не бачить?»*, *«Від усіх бувши вільний, я зробився слугою для всіх, щоб найбільше придбати»*, *«Я серед вас як слуга»*. Такий ряд модна продовжувати.

Завдяки всебічному обґрунтуванню гасла «Служити народові – то служити Богові» митрополит Іларіон переконливо поламав стереотипи схоластичного богослов'я щодо поширеного свого часу серед чернцтва поклику так званого християнського пустинножитства, тобто усамітнення глибоко віруючої людини в пустелі, свідомого відходу її від служби ближньому (народові). Цим у тогочасній богословській літературі стверджувалася думка, що Богові ліпше служити самотою. Не поділяючи цю точку зору, автор підтримує й далі розвиває ті постулати зі старооцівської літератури, у яких стверджується протилежна думка: Богові сприйнятливіша служба йому серед людей, зокрема тих, хто її особливо потребує.

Цікавими з цього приводу в аналізованій монографії є наведені автором паралелі про те, як сприймали і як виконували головну євангельську ідею «Служити народові – служити Богові» два відомі світільники землі української Паїсій Величковський та Григорій Сковорода. Перший увійшов у нашу історію як ідеолог усамітненого старчества, проповідуючи його для незначного кола однодумців у віддалених від мирської суєти монастирях. Другий, будучи по життю переконливим монахом-аскетом, свідомо уникав монастирського духу, невтомно йшов у народ, поширюючи серед простолюду створений ним Сад божественних пісень. За всіх непростих обставин, які часто посилала доля філософу і мрійнику Сковороді, він ніколи не просився на поклін до начальства, не йшов на компроміс із совістю, не змінював переконань. Із тією ж Біблією і сопілкою він назавжди покинув Переяслав і, відмовившись від матеріальних благ, вирішив розносити українськими містами й селами набуті в світах знання, будити народ, просвітлювати Україну. До останніх своїх днів він чесно глумачив простим людям омріяні кожним ідеали життєвого благочестя і християнської моралі, в основі якої – любов до ближнього.

Історія по-своєму розсудила цих двох справжніх духовних велетів епохи, яка безповоротно минула: ідеологія великого ченця Паїсія щодо «втечі» від існуючого світу, яка була популярною серед окремих мислителів-містиків, так і не прижила-ся, а високий чини мислителя Сковороди й сьогодні захоплює широкі народні версти. Натомість – драгує, як і колись, тих владоможців, хто втратив міру в нечесній наживі матеріальних благ, хто не оглядається на нужду ближнього, хто не вірить у неминуче Боже покарання за нанесені кривди. Чи не тому ми не бачимо й сьогодні на полицях поріділих книгарень творів українського мислителя [11].

Над своєю чи не найголовнішою богословською студією «Служити народові – то служити Богові» митрополит Іларіон працював чверть століття. Фрагменти її вміщувалися в канадських часописах «Слово істини», «Віра й культура». Окремою ж книгою твір побачив світ у Вінніпезі 1965 року з маркою перенесеного з Польщі і Швейцарії до Канади власного видавництва Огієнка-Іларіона «Наша культура».

Холмський період життя й діяльності митрополита Іларіона відмітний тим, що саме в цю пору формувалися задумки створення інших богословських студій, робилися їхні начерки. Такими слід розцінювати вміщені в цій книзі праці *«Як жити за Христом»*, *«Віра: слово во врем'я люте»* та *«Праця – то ціль нашого життя»*.

Поява цих невеликих за обсягом брошур була викликана страшним лихоліттям, яке переживали народи Європи в результаті розв'язання гітлерівською Німеччиною світової війни. Серед суцільного хаосу, страху, реальної загрози смерті, повсюдного озлоблення і розчарування все більше людей зверталися в своїх думках до Бога, все частіше приходили в Храми Божі до своїх духівників.

Не можна було легковажити ще одним чинником, який спонукав до осмислення явища безвір'я, яке в ту пору посилювалося. Про цей чинник митрополит Іларіон пише так: «Старша українська інтелігенція в своїй більшості вийшла з російських шкіл, де була пересякне на російською ідеологією; цебто вийшла з тих кругів, де безвір'я вважалося модним. Багато з цієї хворобі спадщини позосталося серед нашої інтелігенції ще й тепер, і ще й досі псує нам наше церковне життя, хоч назовні ставлення інтелігенції ніби змінилося на краще. Крім цього, немало й нашої молоді, через більшовицькі атеїстичні вправи, позостається поза реальними впливами церкви» [12].

Ось такі два важливі зовнішні чинники були визначальними в оперативному написанні зазначених вище праць.

На початку це були звичайні проповіді, виголошувані архієпископом Холмським і Підляським у Холмському кафедральному соборі на Данилової Горі. Незабаром обсяг тексту збільшувався за рахунок численних вставок, із чого й формувалися власноруч цілі брошури.

За жанром *«Як жити за Христом»* можна назвати практичним порадником: чітка структурованість тексту, невеликі за обсягом абзаци, послідовна нумерація кожного з авторських положень, популярний стиль викладу, відсутність посилаць на наукові джерел (незмінними лише є звернення до текстів Св. Євангелія).

Змістовими домінантами цього poradника автор обирає три християнські чесноти: покору, терпіння й любов. Першій чесноті – покорі – приділено в цьому розділі найбільше уваги. Правда покора, стверджується тут, є основою християнського життя, вона ушляхетнює людину, удосконалює її душу. Натомість найбільшими ворогами покори оголошуються гордість і самолюбство: «Гордість легко доводить людину до падіння та прірви, бо вона завжди сіє незгоду, матір розкладу й безсилля, а тому гордуни завжди нетворчі. Горде серце не знає любови, а тому чистим ніколи не стане, і тим самим позбавляється щастя» [13].

У цьому творі багато авторських думок, міркувань, порад, закликів, що легко запам'ятовуються, спонукають до повторного читання й осмислення, а відтак стають крилатими. Для прикладу: *«Правдивий мудрець завжди знає умовність людського знання; смиренний мудрець першим простягає руку до згоди»*, *«Бог гордим противиться, а смиренным дає благодать»*, *«Слово – срібло, а мовчанка – золото»*, *«Не треба ганятися за красою тіла, але шукаймо красоти в душі»*, *«У людини безланої нема ані праці, ані часу»*, *«Роби вперто, щоденно, не кидай розпочатої праці ніколи»*, *«Не порушуймо правди ніколи»* тощо.

За такою ж формою викладу побудовано текст брошури **«Віра: Слово во врем'я люте»**. З'ясувавши на початку змістове наповнення поняття *віри* як повсякчасне спрямування людського зору, чуття й думки на Бога, автор послідовно ставить перед читачем і переконливо дає відповіді на запитання: якою має бути віра, як жити за вірою, у чому сила віри, які перепони стануть на шляху кожного до чистої віри і якими можуть бути її плоди.

Епіграфом до цієї праці можуть бути ось ці слова митрополита Іларіона: «Женуться люди за щастям і шукають його за морями. А воно, як і Царство Боже, всередині нас. Хочеш правдивого щастя, хочеш щасливого спокійного життя, хочеш земного добробуту, – набудь собі огненну віру, а вона принесе тобі все це!» [14].

Ще одна невелика за обсягом богословська розвідка, написана й видана в Холмі «во врем'я люте», називається **«Праця – то ціль нашого життя»**. В основі її – обґрунтування всім відомої Біблійної фрази, адресованої першій людині на землі Адаму: «В поті чола свого ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий» (Книга Буття. 3. 19).

Автор розглядає працю в трьох іпостасях: як Закон Божий, як Божу заповідь і як людську чесноту. Проаналізувавши під цим кутом зору старозавітні й новозавітні тексти, він приводить читача до думки, що сама «праця до поту» не є карою людині за її гріхи, але є правдива Господня наука, за якою належить людині жити в такому світі, яким замислив його Творець. Революції, війни, класові суперечки якраз і відбуваються в світі тому, що люди забувають Божу заповідь про працю, що багато з них хочуть мати собі працю легку або поживися плодами чужої праці.

В окремому розділі обґрунтовуються умови праці, яка приносить у результаті вітху виконавцю. Найголовнішими виділяються такі: любов до праці; витривалість та терпеливість; плановість та послідовність; кінцева довершеність початого; подолання особистих незгод та труднощів.

Характеризуючи останню умову – подолання особистих незгод, автор уводить у канву розповіді маловідомі факти з життя таких особистостей, як американський учений Томас Едіссон, італійський поет Данте, чеський мовознавець Йосиф Домбровський, український письменник і громадський діяч Борис Грінченко, які стали знаменитими передусім завдяки своїй щоденній праці «до поту».

Як і в попередній брошурі, тут також можна віднайти немало крилатих висловів, які є надто актуальними й нині. Наведемо декілька: *«Що більша й трудніша наша праця, то більше вдосконалюється наш дух і більше наше задоволення від її виконання»*, *«Хто не вміє зробити дрібної, той ніколи не зробить праці великої»*, *«Хочеш творити велике – навчися перше робити досконале мале»*, *«Хто працює терпеливо, той конче покінчить свою працю так, як хоче»*, *«Праця вперта, безперестанна – це коваль твоєї будучини»*.

Відмітною рисою брошури про сутність людської праці є підсилення авторської аргументації власними поетичними текстами. Ось як завершується, для прикладу, розділ, в якому аргументується необхідність доведення початої праці до кінця:

*Що маєш зробити – зроби те сьогодні,
Не кидай назавтра роботи.
Бо «завтра» поглине «сьогодні» в безодні
І інші наспіють турботи!..*

Такі поетичні вкраплення сприймаються тут як логічно вмотивовані, цілком доречні, бо доповнюють, увиразнюють думку, роблять її доступною для сприйняття різними категоріями читачів.

Таким чином, те, що характерне було в мовностилістичній і структурній канві ранніх проповідей митрополита, стало пізніше переходити в його богословські студії.

Переїзд до Канади 1947 року, заснування власних часописів «Слово Истини», «Віра й Культура», відновлення заснованого в Польщі часопису «Наша Культура» та видавництва з такою ж назвою – ці віхи в біографії митрополита Іларіона об'єктивно послужили активізації наукових досліджень богословської тематики на новому місці перебування. Як і в Холмі, оприлюднення результатів наукових пошуків у Вінніпезі відбувалося в такій послідовності: на початку окремі теми, проблеми, які хвилювали автора й були надто актуальними для пастви, формувалися в сторінки проповідей, згодом – клалися на шпальти часописів. З цього незабаром формувалися окремі книжкові видання.

З-поміж найпомітніших богословських студій канадського періоду їх створення варто виділити три: *«Таїнство хрещення православної церкви», «Обожнення людини» та «Хресне знамення».*

Богословсько-історична монографія *«Таїнство Хрещення православної церкви»*, яка побачила світ незначним накладом заходами Українського наукового православного Богословського товариства у Вінніпезі 1956 року. Тут усесбічно, з боку історичного і канонічного, розглядається перше і чи не найголовніше таїнство над кожною новонародженою дитиною, яку покликана була брати в свою подальшу опіку церква Христова.

На українських теренах чин урочистого вступу нового християнина до церкви віддавна був позначений ореолом особливої урочистості й відповідальності – як з боку церкви, так і її вірних. Навіть у безбожні комуністичні часи молоді батьки та їх родичі прагнули будь-що похрестити дитину, розуміючи таку нагальну необхідність більше на чуттєвому, генетичному, рівні, ніж на рівні переконливого знання.

Отож, у контексті набуття чи поповнення таких знань і парафіянами, і священниками ця монографія не втратила своєї актуальності й сьогодні. Адже в ній крок за кроком, у властивій розповідно-захопливій манері, автор відкриває перед читачем глибинне дійство Таїнства Хрещення, коли через потрійне занурення у воду з покликанням Бога Отця і Сина і Святого Духа новонароджений християнин очищується від сліду гріховного й отримує від Духа Святого Божу благодать.

Історія самого хрещення, молитви першого дня над породіллену та її дитиною, наречення імені дитини восьмого дня, уцерковлення або вводи, приготування, час та місце проведення чину Святого Хрещення, – ось тематичний діапазон кожного окремого розділу цієї праці. Йдеться також і про вибір хрещених батьків (кумів), їхні обов'язки під час хрещення і в подальшому вихованні дитини. В автора було велике прагнення затримати не лише в народній пам'яті, а й у повсякденному побутуванні ті обряди, які були запозичені церквою з прадавніх народних звичаїв та вірувань, з поміж яких – урочистий обряд першого постриження дитини або *пострижени*. Зазвичай це дійство здійснював хресний батько (кум), символічно вистригаючи волосся з чотирьох сторін голови свого хресника.

Та найбільш цінним із погляду сучасних проблем православ'я є другий розділ цієї монографії, що має назву *«Перехрещування»*. З глибоким опертям на широку джерельну базу автор прагне простежити генезу такого дражливо-го у міжцерковних стосунках явища, як перехрещування чи охрещування поновому, що почалося у християнській церкві з третього віку її існування і первинно було пов'язане з єретиками або відступниками від християнства.

Ретельно вивчивши канони усіх попередніх вселенських соборів та богословські дослідження попередників за цією темою, автор зосереджує увагу на

причинах та наслідках неодноразових спроб перехреснування в Російській імперії. Як відомо, РПЦ після неканонічного перепідпорядкування в своє керування у другій половині XVII століття Української церкви від Костянтинопольської ставропігії оголосила себе Третім Римом і в багатьох принципових питаннях реформування церковного життя діяла одноосібно. Автор звертає увагу на один із маловідомих фактів у російсько-українських відносинах після 1654 року, коли православних українців і білорусів, не кажучи вже про католиків, які прибували в Москву, насильно перехреснували як поган чи єретиків, порушуючи цим правила Вселенської церкви. Адже, за цими правилами, обряд хрещення над такими православними чи католиками був уже вчинений у відповідності з головним непорушним догматом про єдність церкви – Символу Віри.

Очевидно, не сподівався митрополит Іларіон, що пройде небагато часу, і церква Московського патріархату відновить таку, засуджену східними патріархами, антиканонічну практику, але вже в інших політичних умовах. Про це нагадує нам офіційний документ Священного Синоду Української православної церкви Київського патріархату та всіх ієрархів УПЦ КП, ухвалений на засідання 27 липня 2012 року. Документ озаглавлено так: «Звернення Священного Синоду УПЦ КП до представителів та всієї повноцінної помісних православних церков, а також до грав римсько-католицької церкви та церкви Англії».

Для глибшого розуміння сутності проблеми наведемо цитату з цього документу: «Зібравшись у Києві в рік 1150-ліття першої річмової згадки про заснування Київської Митрополії та з нагоди 1024-ї річниці офіційного хрещення Київської Русі-України, представляючи 14,5 мільйонів віруючих Української православної церкви Київського патріархату, ми звертаємося до вас з проханням допомогти припинити в Україні ганебну для всього християнського світу практику Московської патріархії «повторно хрестити» тих, хто вже прийняв Таїнство Хрещення в нашій церкві» [15].

Про те, що така практика перехреснування запроваджена Московською патріархією з політичних причин і суперечить Священному Писанню, Символу Віри та всьому переданню православної церкви свідчить, зокрема, позиція Української греко-католицької церкви, яку озвучив у листі до Святійшого патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета від 1 листопада 2012 року глава УГКЦ Святослав Шевчук. У відповіді, зокрема, йдеться про те, що провід УГКЦ, дотримуючись правила неподіленої церкви 1 тисячоліття, визнає законність Святого Таїнства Хрещення у церквах УПЦ КП, і що з цього приводу «немає сумнівів стосовно його дійсності у цій церковній спільноті» [16].

Таким чином, можна без перебільшення ствердити, що монографія митрополита Іларіона «Таїнство Хрещення православної церкви» допомагає й сьогодні віднаходити відповіді на деякі складні питання розвитку сучасного православ'я.

Приступаючи на початку у 50-х років минулого століття до написання богословської студії *«Обожження людини»*, митрополит Іларіон поставив завданням віднайти докладні й повні відповіді на запитання, які упродовж століть були головними і для богословської та світської наук, і для всієї християнської та світоглядної філософії: яке призначення людини; яка ціль людського життя; для чого створено світ; яка кінцева доля людини?

У відповідях на ці запитання автор формує структуру цілої науки про обоження людини, доводячи, що це найголовніша наука православної антропології, тобто науки про людину. Під кутом зору означеної проблеми автор ретельно переглядає кожну сторінку із книг Святого Письма, а також тексти таких святих отців та учителів церкви як Іриней Ліонський, Климента

Олександрійського, Григорія Богослова, Макарія Великого, Івана Золотоустого, Івана Дамаскина, де неодноразово наголошується, що світ людини варто ставити вище ангельського світу. Найчіткіша ця думка висловлена вустами славного богослова XIV століття, монаха з Афону, згодом митрополита Солунського Григорія Палами: «Людина духовно вдосконалена, вища за ангелів, бо вона створена за Образом і Божим, а про ангелів Св. Писання цього не подає» [17].

Учені-богослови української діаспори називають цю монографію однією з кращих із подібної проблематики. Так, колишній учень митрополита Іларіона, який згодом замінив його в керівництві деканату богословського факультету Колегії Св. Андрія при Манітобському університеті, відомий учений і журналіст Степан Ярмусь аргументує своє захоплення від цієї книги так: «Я просто щиро рекомендую прочитати цю книжку, бо все читання його – переконливе й високо корисне... Займаючись проблемою сутності людини, владики зосередив своє мислення на справі найвищої мети її життя... і запропонував нам вислід свого мислення: кінцева мета й призначення людини – це необхідність уподобатися самому Богові. Це і є обоження...» [18].

Як і попередні, зміст цієї монографії є актуальним для нинішнього, всуціль здеморалізованого, світу. Звернімо увагу, скажімо, хоча б на ці думки вченого-богослова, висловлені більш ніж півстоліття тому, які є особливо суголосними для наших реалій у контексті посилення руйнівних тенденцій новочасної соціальної політики держави: «Держава поволі захоплює все, а людина так само помалу стає її рабом. Ціна людини в застрашувачій мірі падає. Окрема людина, як твір Божий, уже не шанується, бо девальвація її дійшла аж додолу... На все в державі коштів вистачає, але все якось бракує їх на удосконалення людського духа, на поміч людству виконувати найголовнішу заповідь: «Будьте довершенні, як совершен є Отець ваш Небесний» [19].

У цій статті вдалося лише фрагментарно окреслити одну із граней отого воістину безцінного Огієнкового таланту, думки і слова, уречевлених у неосяжній богословській тематиці. Митрополит Іларіон був ближчим до Бога, тому так проникливо, переконливо, доступно й зацікавлено міг донести нам все те, що пов'язане з глибинною сутністю створеного ним світу та найвеличнішої і найдосконалішої його ікони – Людини.

Список використаних джерел:

1. Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. – Коробка 1. – Папка «Особисте».
2. Львівська національна наукова бібліотека України. – Відділ рукоп., ф. 362, од. зб. 358, арк. 139.
3. Хіротонія професора д-ра Івана Огієнка на Холмську катедру // Слова істини (Вінніпег). – 1948. – Ч. 4. – С. 14-15.
4. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К., 1993. – С. 540.
5. Хіротонія професора д-ра Івана Огієнка на Холмську катедру // Слова істини (Вінніпег). – 1948. – Ч. 4. – С. 15.
6. На Холмщині // Новое слово (Берлін). – 1940. – № 39. – 22 сент.
7. Тяжкі завдання українського архієрея: Моє слово в день наречення во Єпископа в Холмському кафедральному соборі 19 жовтня 1940 року. – Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі (Канада). – Коробка 19 (Холм).
8. Митр. Іларіон. Служити народові – то служити Богові: Богословська студія. – Вінніпег : Наша культура, 1965. – С. 45.
9. Там само. – С. 52.
10. Там само. – С. 47.

11. Детальніше про це: Тимошик М. Долучитися серцем до титана духу: до виходу в світ книги В. Стадниченка «Садівник щастя : Сковорода к дзеркало України / М. Тимошик // Культура і життя. – 2012. – № 47. – 23 листоп. – С. 13.
12. Митрополит Іларіон. Віра: Слово во врем'я люте / Іларіон. – Холм, 1944. – С. 3.
13. Митрополит Іларіон. Як жити у світі за Христом / Іларіон. – Холм, 1943. – С. 47.
14. Митрополит Іларіон. Віра: Слово во врем'я люте / Іларіон. – С. 19.
15. Звернення Священного Синоду УПЦ КП до предстоятелів та всієї повноти помісних православних церков, а також до грав римсько-католицької церкви та церкви Англії // Голос Православ'я (Київ). – 2012. – № 15. – Серпень. – С. 4.
16. Викладено позицію УГКЦ щодо дійсності Таїнства Хрещення в УПЦ УКП. – Режим доступу: <http://cerkva.info/ru/publications/articles/2824>
17. Митрополит Іларіон. Обоження людини : богословська монографія / Іларіон. – Вінніпег : Українське Наукове Православне Товариство, 1954. – С. 67.
18. Ярмусь С. Людина в світобаченні й ідеології митрополита Іларіона (Огієнка) / С. Ярмусь // Іван Огієнко (митрополит Іларіон) – патріот, вчений, богослов : ювілейний зб. / за ред. А. Колодного. – К. : ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАНУ, 2012. – С. 66.
19. Митрополит Іларіон. Обоження людини / Іларіон. – С. 85.

The article deals with one of the sides of Ivan Ohienko's (metropolitan Ilarion) talent – that of the word and thought – in terms of theological subject matter. Author's main monographs, written in foreign countries, are being analyzed here.

Key words and word-combinations: theological studies, Mass, people's servant, Christianity, paganism, baptism, intersection, sign of a cross, symbols of the cross.

Отримано: 3.06.2013 р.

УДК 821.161.2.09:070(73)

А. М. Трембіцький

Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ І ТВОРЧА СПАДЩИНА ТАЛАНОВИТОГО ПРОЗАЙКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ, УРОДЖЕНЦЯ ІЗЯСЛАВЩИНИ – СВЯЩЕНИКА ХАРИТОНА ДОВГАЛЮКА

В статті розкрито життєві шляхи, діяльність і творчу спадщину талановитого і відомого письменника і журналіста української діаспори США, але майже невідомого в Україні, уродженця Ізяславщини, священника і церковного діяча Харитона Довгалюка (*15.10.1916 – †26.11.2006).

Ключові слова і словосполучення: письменник, журналіст, українська діаспора, священник, церковний діяч, село Криволука, Ізяславський район, Харитон Довгалюк.

В Україні життєві шляхи і творча спадщина талановитого прозаїка української діаспори, уродженця Ізяславщини, священника Харитона Довгалюка, якого більшовики намагалися викреслити з анналів історії української культури, аж до початку ХХІ ст. були майже невідомими. Хоча короткі розвідки про нього опублікували дослідники з української діаспори І. Кмета-Ічнянський (Буенос-Айрес, 1973) [1], П. Маляр (Буенос-Айрес, 1977) [2], М. Гарасевич (Детройт, 1998) [3]. Певні відомості про нього містить «Харитон Довгалюк» (Нью-Йорк, 2006) [4].

Найбільш значимими стали цінні статті-рецензії знаного українського журналіста, літературознавця і літературного критика з української діаспори США

Луки Луціва (30.10.1895 – †01.12.1984) на повісті Харитона Довгалюка «Соколова дочка» та «Сповідь Андрія Заславського» (Нью-Йорк, 1974, 1978) [5; 6].

Після здобуття незалежності про Харитона Довгалюка згадали і в Україні. Короткі статті про нього опублікували О. Винничук (2011) [7], Р. Доценко [8], В. Федотов [9]. Поміщено також незначні статті у збірнику «Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості» (2012) [10] та у періодиці [11].

Короткі гасла подано про нього в довідково-інформаційних та енциклопедичних виданнях: «Енциклопедія Сучасної України» (2008) [12], «Енциклопедія української діаспори» (Нью-Йорк; Чикаго, 2009) [13], «Вікіпедія» [14]. Проте, на превеликий жаль, коротке біографічне гасло доктора філологічних наук В. Мацька «Довгалюк Харитон» у довідково-інформаційному виданні «Хмельничани в діаспорі» (2009) містить значні неточності. Зокрема, він вказує, що Х. Довгалюк народився в 1898 р. у м. Ізяславі, а помер «близько 1992, США», «був старшиною армії УНР. Емігрував 1920 р. до Польщі» [15], хоча в цей час вже була оприлюднена стаття-гасло Р. Доценка «Довгалюк Харитон Ониськович» в «Енциклопедії Сучасної України» (2008), де вказано, що він народився в 1918 р. у с. Криволюка (нині Ізяславського району), а помер 2006 р. [12], тобто аж ніяк не міг він бути «старшиною армії УНР», як пише В. Мацько.

Український прозаїк, журналіст, священник і церковний діяч української діаспори Харитон Ониськович Довгалюк народився 15 жовтня 1916 р. (за *іншими даними 1918 р.* [5; 12] чи навіть 1898 р. [15]) у мальовничому волинському селі Криволюка (Крива Лука) Заславського повіту (нині Ізяславський район Хмельницької області) [4; 9; 12; 14], а точніше на хуторі Замок, що за кілометр від села, на березі маленької річечки Змійки, притоки Горині [16, с.15]. Родина Довгалюків була невелика: дідусь Семен Карпович із козацького роду, бабуся Одарка, мати Клавдія, батько Онисько і сам Харитон [16, с.17]. Після закінчення сільської школи, в 1934-1936 рр. навчався у Кам'янець-Подільському інституті технічних культур [12], але через переслідування органами НКВС за те, що відважився написати контрреволюційну працю, де від «першої до останньої сторінки ... ворожі напади проти советської влади» [16, с.51], залишив навчання і вирішив «заховатися від усього, що ускладнює життя, стати хліборобом і шпортатись в землі». Він «роздобув робочий одяг і пішов у радгосп, де завжди потребують робітників-наймитів. Дають мешкання, харч і в кінці кожного місяця кілька рублів, яких не вистачає для курців купити тютюну» [16, с.53].

Але пропрацювавши в радгоспі лише три тижні, він на прохання редактора Ізяславської газети «Заславський вісник» став завідувачем літературного відділу часопису, де й пропрацював аж до весни 1942 р. [16, с.53-54].

Ще в 1941 р., під час Другої світової війни, разом із побратимами, заславськими поетами Герасем Соколенком і Миколою Болкуном він долучився до створення і діяльності в Ізяславі осередку Організації Українських Націоналістів під проводом Андрія Мельника [9; 18]. Про ці події Харитон Довгалюк пізніше згадував у листі до київського перекладача і літературознавця Ростислава Доценка, що німці довідавшись про національний рух, «починають швидко діяти, вишукують провідників», і вже в 1941 р. «гестапо зробило наліт на редакцію [газети] «Заславський вісник». Я тоді був в Криволюці. Прискакав на коні вершник і швидко повідомив: тікай, бо Соколенка й Болкуна в Заславі вже нема...» [7; 9], а в «лютому 1942 року, вночі, прискавав до мене вершник-післанець із запискою: «Тікай. Ми ледве врятувалися, а за тобою мають прийти гестапівці. Тікай!» [9].

Проте йому не вдалося втекти і весною 1942 р. його вивезли на примусову працю в Німеччину [12]. Після закінчення Другої світової війни емігрував у

США [9; 12; 14], де закінчив Рочестерський технічний інститут (1960) і працював у корпорації «Хегох» [12]. Був одружений з Оленою Петришин [9; 14], яка померла раніше нього [4]. На еміграції проводив значну церковно-релігійну діяльність. Хрещений за православним обрядом, він протягом усього життя залишався глибоко віруючою людиною і згуртувавши частину православних християн став фундатором української православної парафії в Рочестері (1952) [12]. Впродовж багатьох років був парохом православних церков Чесного Хреста (Ютика) і Пресвятої Покрови (Чикаго). Але за станом здоров'я відійшов на спочинок і оселився в Рочестері, де у власному будинку спорядив каплицю й продовжив своє молитовне служіння аж до самої смерті [4; 9; 11; 18].

Крім того, значну увагу, як член управ УККА та Української національної ради [12], член Культурно-освітнього комітету Української Федеральної Кредитної Спільки [9] та Об'єднання українських письменників «Слово» [9; 12; 14], приділяв культурно-освітній діяльності і, не маючи змоги повернутися в Україну, плекав надію на те, що Україна стане незалежною, вільною, і замайорять над нею жовто-блакитні прапори.

Помер О. Харитон Довгалою на 90-му році життя 26 листопада 2006 р. у м. Рочестер (штат Нью-Йорк, США) [4; 9; 12; 14]. Похоронні відправи відбулися 30 листопада 2006 р. у церкві святої Покрови в Рочестері, а потім на цвинтарі Riverside (Рочестер). У глибокому смутку залишилися: дочка – Ольга Свидинська та її син Олесь Свидинський; син – Богдан, його дружина Люба Юрків і донька Сося [4].

Харитон Довгалою ще в 1934-1936 рр. під час навчання в інституті технічних культур почав захоплюватися літературою, «любив читати поетичні твори й прозу». Класики пробуджували в нього «внутрішній світ, інший, ніж той, в якому довелося жити, і мені здавалося, що моя душа сприймала життя, красу, радість і біль дещо інакше, як ті люди з якими я зустрічався», – так він писав у 1977 р. Вже у сімнадцять років він написав коротку повість «Розділ» [16, с.49], де «не розхвалював, не боронив і не звинувачував советську владу й революцію в Росії, а тільки насвітлював історичні події». Рукопис праці Харитон Довгалою відіслав у видавництво в Києві і зараз же одержав відповідь та похвалу за літературний талант і, що повість «незабаром має вийти книжкою», а також отримав гонорар у двісті рублів. Проте вже через місяць його викликали в районний відділ НКВС [16, с.50] і звинуватили в контрреволюційній діяльності та пропаганді «ідеології буржуазного націоналізму» [16, с.51]. Рукопис повісті комуністичний режим конфіскував [12], адже йому не подобалися «буржуазно-націоналістичні писання» Х. Довгалою [5]. Свою «першу літературну невдачу» він переживав важко [16, с.53].

До літературної діяльності священик Харитон Довгалою повернувся вже в еміграції. Яскравий і оригінальний літературний доробок українського письменника (писав під псевдонімами: Борис Чернець, А. Стебло, і криптонімами «ХОД», «Х. Дов.») [12] на сьогодні складають: оповідання «Гроші під ялинку» (1969) [17], збірка оповідань «Кладка над потоком» (1969) [18], повісті «Буревій» (1971) [19] і «Соколова дочка» (1973) [20], повість-спогади «Сповідь Андрія Заславського» (1977) [16], богословський трактат «Со святим духом» (2003) [21], а також майже півсотні журналістських публікацій в часописах «Мітла» (Буенос-Айрес, Аргентина), «Свобода» (Нью-Йорк) [9; 12], «Українські вісті» (Берлін, Нью-Йорк) [9], «Народна воля» (Нью-Йорк), «Новий шлях» (Нью-Йорк) [12] тощо. Однак через те, що його творчість припадає на період життя в еміграції, Харитон Довгалою в Україні майже незнаний, його твори, які з огляду на «досвід життя східних волинців під п'ятою тоталітарних режимів, набувають ще більшої вартості й правди-

во свідчать про події минулої епохи, в якій все-таки людське і Боже знаходило собі місце» [9], на жаль, досі в Україні не перевидавалися (*хоча варто зауважити, що копії праць «Гроші під ялинку», «Буревій», «Сповідь Андрія Заславського» зберігаються в родинному архіві А.М. Трембіцького*). Характеризуючи його творчу спадщину, варто зазначити наступне.

Одне з перших оповідань Харитона Довгалюка «Гроші під ялинку» (1969) [17] – це розповідь про довголітню дружбу двох колишніх однокласників-гімназистів Петра Бедрика і Михайла Дубовського, які в роки Другої світової війни в полоні «ділилися шматочком хліба», а нині українців-емігрантів, які незалежно від займаного становища залишилися друзями, завжди готовими прийти один одному на допомогу; про самозакохану письменницю, молоду удовицю Клавдію, яка, закохавшись у молодого художника, із-за своєї пихатості і гордовитості, на жаль, досить пізно, вже після смерті Петра зрозуміла, що українці можуть допомагати один-одному безкорисно. Це оповідання водночас є закликом О. Харитона Довгалюка вірити людям, тим більше своїм друзям.

Збірку оповідань Харитона Довгалюка «Кладка над потоком» (1969) [18] складають повість «Знедолені» та сім оповідань про важке становище учителів і селян на Поділлі в 20–30-х рр. ХХ ст. [12].

Х. Довгалюк у повісті «Буревій» (1971) [19] відтворив голод 1932-1933 рр., колективізацію і політичні репресії в Україні, а також діяльність загону УПА у Славутських лісах [12]. Автор, зокрема, пише: «Чим довше я перебуваю на еміграції, тим сильніше стає любов до батьківщини, якою для мене є Україна. Деякі події, які тепер там відбуваються, викликають ентузіазм до творчої праці. Там назріває нова доба революційного руху молодого покоління за відродження Української Соборної Держави. Знову вигукнули гасло: «Геть від задрипанки – Москви!». Тільки цим разом сильніше, гучніше». Все сильніше звучать твори В. Симоненка, де «зібрано мрії й думи українського народу, у них клич, щоб боротися й здобути волю». Загалом, ці події і «заохотили мене, – вказує автор, – написати твір «Буревій», щоб показати, що національний рух в Україні в тисяча дев'ясот шістдесятих роках – це не початок, а продовження боротьби українського народу за волю. І ті, що падали жертвою брутальної сваволі російського імперіалізму, стали дороговказом для нового покоління... В моєму творі показано образки з життя на Волині між першою й другою світовими війнами. Я все те бачив, пережив і написав. А якби не написав, то не був би вірним сином України» [19, с.5].

Повість Х. Довгалюка «Соколова дочка» (1973) [20], – це розповідь про дівчину-«гіппі» (*xini – авт.*) з німецько-української родини в США [12]. Л. Луців у своїй рецензії (Нью-Йорк, 1974) пише, що це праця про те життя, серед якого живе автор: «Маркова дочка Катерина, розпещена мамою, скінчила вже один рік університету в Нью-Йорку, де перейшла ступінь «семай гіппі» і стала вже «ортодоксальним гіппі», це значить членкинею так званого «третього світу», метою якого є: «Роби те, що тобі доподобило. У кожній годині прожитого життя відчуй щастя. Щоб осягнути щастя в житті, треба щодня споживати наркотики... Тільки через наркотик пізнаєш, що таке щастя». Це повість про «змагання батьків здобути свою дитину з пекла «гіппі», про те як «Катерина зі сорому загірала всі сліди за собою», про тв. довгі перипетії, які проходила Катерина, щоб вернути «до батьків, коли в неї «пробудилось почуття власної гідності». Повість і досі є актуальна «не тільки для українського читача, але й для іншого, американського, без огляду на національне походження». Це «твір на актуальну тему про одне з найбільших лих», а саме «про наркотики та про брак ідейного вмісту в житті деякої частини молоді» Америки. «Це пересторога для батьків, щоб дбали про націо-

нальну свідомість своїх дітей та про їхнє релігійне життя, бо без того легко піти на манівці наркоманії та безідейного «гіппі» [5].

«Сповідь Андрія Заславського» (1977) [16] – це автобіографічна повість-спогад про трагедію українства у часи більшовицьких і нацистських тоталітарних режимів, про провокації радянської контррозвідки щодо повосенної української еміграції [12], це намагання письменника розкрити в кращих традиціях реалізму «не лише трагедію суспільства, а й вину його за поширення зла» [9]. Л. Луців у своїй рецензії (Нью-Йорк, 1978) [6] пише, що в ній автор «хотів змалювати життя української людини в двох світах: під московсько-комуністичним режимом та в Америці». Головний герой повісті Андрій Заславський змушений був втікати з рідного села в 1945 р., «бо советська влада мала його заарештувати, як буржуазного націоналіста», але він, оселившись в Америці, «не забував ніколи про Україну, він обильно давав пожертви на українські цілі, належав до всіх центральних українських організацій і товариств, хоч знав, що «кожний його крок в Америці пильнувала російська розвідка». Далі Л. Луців пише, що автор сміливо і правдиво пише «про українців в Америці, бо інші наші прозаїки чомусь-то бояться американської тематики». Автор, «як на сповіді, пригадає та складає звіт, як він шлов свою стежку життя» [6, с.2], проте в еміграційній частині його життя наświetлено «драму життя, найстрашнішу, яку людина може перенести». «Сповідь Андрія Заславського», – вказує Л. Луців, – має прочитати «кожний, хто візьме її в руки», адже «вона пригадає нам те, що ми всі переживали під час Другої світової війни і пізніше, коли московська рука хотіла нас досягнути і у вільному світі» [6, с.3].

Богословський трактат О. Харитона Довгалюка «Со святым духом» (2003) [21] – це його спілкування через святого Духа з Господом. Цю невелику книжечку, видану українською і англійською мовами, він надіслав до часопису «Свобода» зі супровідним листом, у якому писав, що його «мета і покликання – прославити Бога», а читачі, переглядаючи сторінки книжки, побачать «Божі чуда» [11].

На превеликий жаль, життєві шляхи, суспільно-просвітницька і релігійно-церковна діяльність уродженця Заславщини, талановитого письменника Харитона Довгалюка, ще й досі чекають свого сучасного українського дослідника, а його творча спадщина залишається малодослідженою та майже невідомою широкому загалу істориків, літературознавців і краєзнавців.

Список використаних джерел:

1. Кмета-Ічнянський І. Про автора і його твір / І. Кмета-Ічнянський // Довгалюк Х. Соколова дочка. – Буенос-Айрес : Вид-во Ю. Середяка, 1973. – С. 5-7.
2. Маляр П. Реабілітація реалізму / П. Маляр // Довгалюк Х. Сповідь Андрія Заславського : повість. – Буенос-Айрес : Вид-во Ю. Середяка, 1977. – С. 7-13.
3. Гарасевич М. «Соколова дочка» Харитона Довгалюка / М. Гарасевич // Ми не розлучалися з тобою, Україно : Вибране. – Детройт, 1998. – С. 437-440.
4. Харитон Довгалюк [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 2006. – Ч. 51. – 22 грудня. – С. 29.
5. Луців Л. Про нові видання / Лука Луців // Свобода (Нью-Йорк). – 1974. – Ч. 76. – 23 квітня. – С. 2.
6. Луців Л. Про нові видання / Лука Луців // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 92. – 25 квітня. – С. 2-3.
7. Винничук О. Українській Православній Церкві св. Покрови міста Чикаго – славних 60! / Ольга Винничук // Час і Події. – 2011. – Ч. 23. – 26 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/9145/?vsid=fc5ad465d33eab109de6107> (14.03.2013). – Назва з екрану.

8. Доценко Р. Поезія – на життя і смерть [Електронний ресурс] / Ростислав Доценко. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/Sokolenko/Poetry.html> (03.11.2012).
9. Федотов В. Сповідь Андрія Заславського [Електронний ресурс] / Володимир Федотов. – Режим доступу: <http://h.ua/story/363144/> (14.03.2013). – Назва з екрану.
10. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упорядк. В.А. Просалової. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.
11. Книжка о. Харитона Довгалюка // Свобода (Нью-Йорк). – 2003. – Ч. 1. – 3 січня. – С. 19.
12. Доценко Р.І. Довгалюк Харитон Ониськович / Р.І. Доценко // Енциклопедія Сучасної України. – К. : [б. в.], 2008. – Том 8: Дл-Дя. Додаток А-Г. – С. 172.
13. Маркусь В. Довгалюк Харитон / В. Маркусь // Енциклопедія української діаспори / гол. ред. В. Маркусь, співред. Д. Маркусь. – Нью-Йорк–Чикаго, 2009. – Кн. 1. – С. 250.
14. Харитон Довгалюк [Електронний ресурс] / Харитон Довгалюк. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (14.03.2013). – Назва з екрану.
15. Мацько В. Довгалюк Харитон / Віталій Мацько // Хмельничани в діаспорі. Вип. 1: Довід.-інформ. вид. / упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського. – Хмельницький : [б. в.], 2009. – С. 39.
16. Довгалюк Х. Сповідь Андрія Заславського / Харитон Довгалюк. – Буенос-Айрес : Видавництво Юліяна Середяка, 1977. – 264 с.
17. Довгалюк Х. Гроші під ялинку (Оповідання) / Харитон Довгалюк // Свобода (Нью-Йорк). – 1969. – Ч. 3. – 4 січня. – С. 2.
18. Довгалюк Х. Кладка над потоком [Текст] : (оповідання) / Харитон Довгалюк. – Буенос-Айрес : вид-во Юліяна Середяка, 1969. – 211 с.
19. Довгалюк Х. Буревій [Текст] : повість / Харитон Довгалюк. – Буенос-Айрес : вид-во Юліяна Середяка, 1971. – 245 с.
20. Довгалюк Х. Соколова дочка [Текст] : повість / Харитон Довгалюк. – Буенос-Айрес : вид-во Юліяна Середяка, 1973. – 250 с.
21. Довгалюк Х. Со святим духом / Харитон Довгалюк. – Буенос-Айрес : Computoprint Cor, 2003. – 86 с.

Life ways, activity and creational heritage of a talented and well-known in the world but not in Ukraine writer and journalist of the Ukrainian diaspora in the USA Kharyton Dovhalyuk (*15.10.1916 – †26.11.2006) are described in the article. He was born in Izyaslav district and is known as a priest and a churchman.

Key words: writer, journalist, Ukrainian diaspora, priest, churchman, village of Kryvoluka, Izyaslav district, Kharyton Dovhalyuk.

Отримано: 30.05.2013 р.

І. І. Тюрменко

Національний авіаційний університет

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА У ШВЕЙЦАРІЇ

У статті аналізується епістолярій митрополита Іларіона швейцарського періоду, зокрема, листи, написані німецькою та французькою мовами, які досі не були задіяні у наукових дослідженнях. Інформаційний потенціал листів дозволив розкрити невідомі сторінки життя митрополита Іларіона у Швейцарії та роль міжнародних організацій у наданні йому матеріальної та духовної допомоги.

Ключові слова: Іван Огієнко, пастор Адольф Еміль Фрейденберг, Всесвітня рада церков, Вселенський комітет духовної допомоги військовополоненим, Фонд Нансена, історія повсякденності.

Повернення в Україну на початку 1990-х років імені Івана Огієнка відразу привернуло увагу науковців. Різноманітність творчої вдачі вченого зацікавила науковців-гуманітаріїв. До джерел творчості І. Огієнка долучились славісти, історики, релігієзнавці, мовознавці, педагоги, філософи, філологи тощо. Значна кількість наукових досліджень присвячена вивченню життя та діяльності вченого, адже за характером впливу на суспільно-процеси України, Польщі та Канади, перебігом подій, мінливістю та драматизмом долі І. Огієнко не перестає захоплювати дослідників та просто пересічних громадян. Однак, незважаючи на ґрунтовні праці І. Матяш, А. Марушкевич, Ю. Мицика, В. Ляхощького, І. Преловської, Є. Сохацької, З. Тіменника М. Тимошика, І. Тюрменко та інших, багато сторінок з його біографії ще залишається недостатньо вивченими. До таких «білих» епізодів життя належать і повсякденні будні митрополита Іларіона в Швейцарії.

Основні джерела, що розкривають життя І. Огієнка в Швейцарії, знаходяться в архіві Української Православної Церкви в Канаді (далі – УПЦ в Канаді, у фонді митрополита Іларіона. Архів складається зі 100 томів-коробок, а це – тисячі різноманітних документів, які митрополит збирав, зберігав, каталогізував, розуміючи їх історико-культурне значення для об'єктивного та неупередженого вивчення та висвітлення історичних подій. З цього комплексу архівних документів найцікавішим залишається масив листів, оскільки саме ця документальна спадщина позиціонує І. Огієнка в загальноукраїнському, європейському та загалом світовому цивілізаційному контексті ХХ ст. Комплекс листів з архіву митрополита Іларіона оприлюднив О.Ю. Мицик. У книгу ввійшли листи та регести від 290 представників української культури, науки, громадських та політичних діячів, які розкривають «мікроклімат» українського емігрантського середовища та суспільно-політичні процеси у країнах Європи та Америки у ХХ ст. [18]. Це – чи не єдина комплексна підбірка листів, яка розкриває життя І. Огієнка через документи особового походження.

Особливість роботи із епістолярієм полягає у складності його атрибуції (мовний аспект, відсутність або невизначеність адресату, нерозбірливість почерку, нашарування суб'єктивного або упередженого погляду на тлумачення подій тощо). Листи швейцарського періоду, написані українською німецькою, французькою та англійською мовами, у загальних рисах розкривають парадокс життя української еміграції: відносно спокійна повоєнна Швейцарія не могла забезпечити права на проживання українським переміщеним особам, а тому перетворила будні українських біженців на агонічний пошук шляху до порятунку.

Певний пласт документів, що стосувалися громадсько-політичного життя української еміграції у Швейцарії, був оприлюднений І. Тюрменко в археографічному щорічнику «Пам'ятки» за 2007 р. [20, с.23-41]. Добірка документів висвітлювала діяльність І. Огієнка, спрямована на організацію допомогових комітетів для рятування українських біженців. Адже, до Іларіона, як духовного захисника, звідусіль надсилалися листи з проханням врятувати від голоду, хвороби та безнадії.

Найголовнішим було отримання дозволу на виїзд зі Швейцарії. Про це свідчить листування з С. Бачинським, В. Соловій, П. Сомчинським та іншими, про що зазначав М. Тимошик, досліджуючи швейцарський період життя митрополита [19, с.146-152]. Однак у пошуках омріяного дозволу митрополит шукав не лише «український», а й інші шляхи порятунку. Сьогодні є актуальним задіяти до наукового обігу масив іншомовних документів і перш за все епісторлярій, саме він містить цінну інформацію щодо повсякденних буднів митрополита, сповнених тривогою, відчаєм, сумом, невпинною працею і боротьбою з хворобами. Не перший раз доля випробувала Івана Огієнка. Але таких жорстких умов життя, де безвихідь, безгрошів'я, безправ'я могли похитнути віру, надію та силу духу, хворому та обездоленому митрополиту пережити ще не приходилося.

Багато досліджень життя Іларіона базувалися на україномовних текстах, а тому не могли словна розкрити усі нюанси та примхи долі, які зазнавав митрополит у Швейцарії. У цьому контексті важливо проаналізувати ті архівні джерела, що розкривають стосунки Іларіона з різними міжнародними організаціями та їх представниками у Швейцарії. Передусім йдеться про Всесвітню раду церков, Вселенський комітет духовної допомоги військовополоненим, фонд Нансена тощо.

Опинившись у скрутному становищі, без офіційного статусу, без документів, Іларіон намагався отримати офіційний дозвіл на перебування у Швейцарії, а з ним і можливість отримувати допомогу з різноманітних фондів. Таким фондом, який, хоч і перебував у стані ліквідації, але продовжував співпрацювати з Лігою Націй у справах біженців – був Фонд Нансена [22]. Саме туди писав І. Огієнко, посилаючись на те, що мав паспорт Нансена, який спіткала та сама доля, що й інші оригінали документів, які підтверджували особу – вони були залишені у Холмі. Тому до Секретаріату фонду Нансена І. Огієнко надсилав копії документів для реєстрації та отримання офіційного підтвердження особи, що давало надію на фінансову допомогу. На жаль, це єдиний лист, що був скопійований нами в АУПЦ в Канаді, тому співпраця І. Огієнка з фондом Нансена ще потребує вивчення [13].

Потрапивши до Швейцарії, митрополит Іларіон вимушений був звертатися не лише до фонду Нансена. Він прагнув встановити контакти з міжнародними церковними організаціями, і зокрема, із Всесвітньою радою церков. Людиною, яка стала для І. Огієнка порадником і в певному розумінні рятівним був пастор Адольф Еміль Фрейденберг (1894-1977) – один з найактивніших діячів Всесвітньої ради церков, німецький протестантський священик і дипломат. Опинившись в Лондоні, пастор був прийнятий до німецької лютеранської церкви, а з літа 1939 р. – направлений до Швейцарії для організації діяльності агентств у справах біженців з Німеччини [21]. З розвитком екуменічного руху, А. Фройденберг долучився до його організаційного оформлення. Виконуючи обов'язки секретаря Комітету екуменічних біженців у Всесвітній раді церков, пастор відіграв важливу роль в житті Іларіона швейцарського періоду.

Працюючи в архіві митрополита Іларіона в УПЦК, було виявлено 4 листи А. Фройденберга до Іларіона, написані німецькою мовою: від 22 травня 1946 р., 13 липня 1946 р., 28 серпня 1946 р., 11 вересня 1947 р. і 1 лист французькою мовою, датований 6 серпня 1947 р.; та копії листів Іларіона до пастора: від 2 липня 1945 р., 22 жовтня 1945 р., (б/д) квітня 1946 р., 2 жовтня 1946 р., 25 липня 1947 р.,

20 серпня 1947 р. Отже, активні стосунки між релігійними діячами тривали протягом перебування митрополита Іларіона в Швейцарії з 1945 по 1947 роки.

Слід думати, що Іларіон перший звернувся до пастора Фройденберга. У цьому йому міг допомогти доктор, проф. А. Келлер, з яким І. Огієнко досить активно спілкувався у релігійних справах. Як свідчить листування, пастор Фройденберг доклав зусиль до звільнення Іларіона з табору біженців у Швейцарії. Справа в тім, що митрополит не мав офіційного статусу переміщеної особи. Тому жити поза межами табору було можливо лише за наявності гарантії міжнародної організації, яка б сплачувала рахунки, або за умови щомісячного внеску у розмірі 750 франків. Звісно, що Іларіон та його родина такої суми не мали. Пошуки відповідної організації і призвели митрополита до Всесвітньої ради церков, і зокрема, зблизили його з пастором Фройденбергом. Лист пастора від 28 липня 1946 р. свідчить про те, що Всесвітня рада церков надала гарантію на утримання Іларіона і чотирьох осіб з його оточення в розмірі 750 франків щомісячної оплати не лише строком на півроку, а й після закінчення цього терміну [16], що дозволило Іларіону оселитися у Лозанні. До групи осіб виводили Софія Сум'янцева – секретарка і помічниця митрополита, а з липня 1945 р. її замінила Лариса Огієнко [7]. З серпня 1946 р. у число осіб, які отримували опіку Всесвітньої ради церков понад піврічний термін, був включений К. Біда. У листі від 28 серпня 1946 р. Фройденберг запитував Іларіона про його згоду на надання допомоги К. Біді, який не може сплачувати щомісячно по 750 франків, а стипендію на навчання, на яку той розраховував, не була йому надана. К. Біда планував взяти участь у конкурсі програми з електротехніки у Південній Америці, тож сподівався на підтримку Іларіона щодо включення його до списку осіб, перебування яких поза межами табору фінансувалося Всесвітньою радою церков [16]. Слід думати, що І. Огієнко підтримав К. Бідю, і останній був включений до списку. Невдовзі К. Біда одружився з донькою Іларіона – Ларисою Огієнко.

Іларіон прекрасно розумів, що допомога не буде довготривалою, а тому потрібно шукати шляхи виїзду зі Швейцарії. Одним з варіантів стала спроба організувати місіонерську поїздку до Америки. Власне у серпні 1945 р. Іларіон відправив до Американського консульства в Женеві усі відповідні документи на отримання візи на виїзд, на т. зв. Affidavit, строком на 1 рік. Однак відповідь затримувалась, тому Іларіон просив пастора Фройденберга та проф. А. Келлера звернутися до Американського консульства з клопотанням щодо прискорення видачі візи. «Роблю це тому, що Секретан (Мішель Секретан – фахівець-уролог з Лозанни, з яким Іван Огієнко консультувався з приводу лікування простати – *I.T.*) порадив мені звернутися саме до Вас, бо Ви знаєте ці справи», писав митрополит у листі до пастора від 22 жовтня 1945 р. [8]. Незважаючи на усі заходи, справа з отриманням американської візи, затягувалась. Про це свідчить лист від 15 лютого 1946 р. американського віце-консула у Женеві Брок Хаврона до митрополита Іларіона, який на той час заходився у клініці «Бетань». У листі зазначалось, що Консульство ще досі чекає відповідь від Держдепартаменту США. Як тільки відповідь буде отримана, Іларіон має направити до Консульства наступні документи: 1) аплікаційну форму для отримання візи; 2) посвідчення про реєстрацію; 3) сертифікат про «гарну поведінку і манери» (про дотримання громадського порядку); 4) довідку з 1-го територіального округу швейцарської армії; 5) конверт і 3 фотографії [4].

Проте відповідь про позитивне вирішення питання щодо візи не надходила. У листі А. Фройденберга до Іларіона від 13 липня 1946 р. пастор із сумом зазначав, що доктор Самуель Каверт – генеральний секретар Американського союзу церков мав розмову щодо підтримки І. Огієнка з у держдепартаменті у Вашингтоні. Однак навіть незважаючи на це, візу митрополит так і не отримав. А. Фройденберг сприйняв цю відмову, як необґрунтовану і ридив митро-

политу знайти сильні аргументи при підготовці нового пакету документів. Вагомим важелем для отримання візи А. Фройденберг вважав організацію поїздки до Канади у релігійних справах. Він пропонував звернутися за сприянням до Генерального секретаря Канадського союзу церков, який би міг надати потрібні гарантії канадському уряду щодо Огієнка, а також знайти людину, яка б на хорошій англійській змогла зробити відповідні документи [15].

Усі зусилля пастора та Всесвітньої ради церков виявилися марними. За іронією долі, довгоочікувана віза прийшла саме від канадських українців, які запросили Іларіона на церковну працю. 1947 р. став для Іларіона дуже знаковим. У листі до пастора Фройденберга від 25 липня 1947 р. митрополит Іларіон спішить поділитися з ним радістю про отримання від канадського уряду ухвали Order-in Concil P.C. 2470 від 24 червня 1947 р., який дозволяв митрополитові в'їзд до Канади. У Берні працювала Канадська місія. Ця організація і мала довести до кінця справу переїзду І. Огієнка до Канади [10]. Для отримання візи потрібно було забронювати проїзний білет. Оскільки білети на корабель були продані на півроку вперед, а черга на літак становила один місяць, митрополит вирішив летіти. Однак білет з Женеві до Вінніпега через Лондон-Монреаль був достатньо дорогим: вартість білета становила 1 990 франків [10]. Тому митрополит просив пастора звернутися до Всесвітньої ради церков з проханням оплатити вартість білета або надати позику та видати посвідчення про наявні кошти. Це б дозволило отримати візу та забронювати білет на літак [10].

Не дочекавшись відповіді, та намагаючись прискорити справу, Іларіон направив листа до агенції з продажу білетів із зазначенням Всесвітньої ради церков, як тієї організації, що виступить гарантом. Рахунок для оплати за авіабілет, який надійшов до цієї організації [2], викликав непорозуміння у відносинах між пастором та митрополитом. Справа у тім, що фінансову допомогу емігрантам та переміщеним особам надавала Швейцарська федеральна поліція по справам емігрантів за поданням Служби еміграційної допомоги. Про це інформував І. Огієнка у листі від 6 серпня 1947 р. пастор А. Фройденберг. Він радив звернутися за допомогою до доктора Вальтера Опленгейма у Женеві, який мав значний досвід роботи у Службі еміграційної допомоги, а головне – був знайомий зі справою митрополита Іларіона. Пастор пояснив, що бюджет Всесвітньої ради церков не дозволяє сплачувати рахунки за білети, бо ця організація може лише допомагати з пошуком відповідних коштів [14].

Для прискорення справи пастор пропонував через представника Всесвітньої ради церков у Канаді звернутися до церковного керівництва Української православної церкви в Канаді із запитанням, чи зможе церковна громада, у якій буде працювати Іларіон, зібрати кошти на транспорт. Тому А. Фройденберг просив митрополита поінформувати до кого з церковних діячів має звернутися представник Всесвітньої ради церков з цим питанням, для вирішення справи з платежами за транспорт [14]. Отже, щоб зняти непорозуміння, митрополит пояснював, що православна громада у Вінніпезі вже збирає кошти на оплату білета, однак потрібен час, щоб гроші надійшли. У разі, якщо заброньований білет не буде викуплений вчасно, то виїзд до Канади буде відкладено на невизначений термін [10]. Власне про це свідчить й лист авіаційної агенції від 4 серпня 1947 р. до Всесвітньої ради церков. Через неможливість надати для Іларіона білет на прямий рейс Лондон – Вінніпег, агенція пропонувала білет на інший рейс до Вінніпега через Нью-Йорк, але вже вартістю 2 063.50 франків [3]. Слід думати, що митрополит зміг викупити білет, оскільки гроші на нього, вислані православною громадою Вінніпега, надійшли як раз вчасно. Можливо, були й інші канали допомоги. На цю думку настановує інформація пастора А. Фройденберга про організацію фінансової підтримки через Міжнародну службу соціальної допомоги при Червоному хресті для Лариси

Огієнко та Софії Сум'янцевої, які мали отримати по 200 франків на особу для переїзду до Південної Америки [17]. Тому можна припустити, що і у випадку з оплатою авіабілета, пастор знайшов додаткові шляхи фінансування подорожі митрополита, окрім тих грошей, що надіслала православна громада Вінніпега.

Не менш важливим за отримання візи на виїзд була для Іларіона наукова праця, і зокрема, переклад Біблії українською мовою. Доля перекладу стала відзеркаленням драматичної долі самого митрополита. У науковій літературі питання перекладу Біблії Іларіоном висвітлено досить широко. Однак певні аспекти цієї праці досі залишаються поза увагою науковців. Про них, зокрема, зазначалось у публікації В. Брехуненка та А. Стародуба [1, с.7-10]. Цікавою є інформація, що міститься в копії листа митрополита до пастора А. Фройденберга (б/д) 1946 р. Зокрема, він просив допомоги з пошуком 38 зшитків матеріалів до перекладу Біблії, які були залишені в силу обставин під час евакуації з Холмсько-Підляської єпархії у абата монастиря в Герцогенбурзі біля Сен-Пельмену. «Всі зшитки грубі, десь біля 400 сторінок кожен, у чорній, м'якій оправі. Ці всі зшитки надзвичайно потрібні мені при ревізії мого перекладу Біблії» [12].

Саме у повоєнній Швейцарії, хворий, без стабільних засобів до існування, перебуваючи у непевному статусі українського біженця, Іларіон напружено працював над перекладом Біблії українською мовою. Відрадою життя став вихід у світ україномовного Нового Заповіту в перекладі Івана Огієнка. «Щиро дякую за Новий Заповіт, що Ви його переклали ... Я щасливий від того, що маю цей Новий Заповіт, який не один раз буде корисний для мене», – писав у листі до митрополита Іларіона Олівер Беген – секретар Вселенського комітету з надання духовної допомоги військовополоненим [5]. Організація була створена 1943 р. з метою поширення духовних текстів, і зокрема, Біблії серед військовополонених та інших знедолених війною людей. Секретар цієї організації Олівер Беген тісно співпрацював з Британським Біблійним Товариством. Саме він і приніс митрополиту першу звітку Комісії з перекладу про прийняття перекладеного Огієнком Старого Заповіту [6].

Отже, епістолярій як вид документа особового походження має ту унікальність, що дозволяє розкрити життя особи чи суспільних обставин в деталях повсякденності, які не завжди можна віднайти в актових документах. Що стосується епістолярію Івана Огієнка, який знаходиться в АУПЦ в Канаді, то можна визначити декілька напрямків досліджень. Перш за все йдеться про опрацювання листів, написаних іноземними мовами. Сьогодні вони найменш вивчені. Таку ситуацію можна пояснити тим, що невідому інформацію про життя української еліти за кордоном можна було почерпнути саме з епістолярію митрополита, у яких йшлося про діяльність таких відомих діячів, як М. Андрусяк, К. Антонович, Л. Бачинський, І. Борщак, Л. Биковський, Л. Білецький, Б. Боцюрків, Д. Гуменна, Н. Полонська-Василенко, І. Власовський, Д. та В. Дрошенки, С. Климиник, Ю. Клен (Бургард), Н. Королева, В. Кубійович, З. Кузеля, П. Курінний, Ю. Мулик-Луцук, Г. Наконечна, брати С. та О. Наріжні, Я. Славутич, Ю. Тищенко (Сірий), Д. Чижевський, Ю. Шевельов та інші. Це обумовило інтерес саме до україномовного листування Іларіона. Для забезпечення постійного доступу до документів митрополита в АУПЦ в Канаді на часі створення електронного архіву. У цій справі не обійтись без сприяння Консисторії Української православної церкви в Канаді (Вінніпег) та зусиль українських науковців.

Список використаних джерел:

1. Брехуненко В. Листування Івана Огієнка та пастора Левка Жабко-Потаповича / В. Брехуненко, А. Стародуб // Творча спадщина Івана Огієнка в світлі розвитку гуманітарних наук : збірник доповідей. – К. : НАУ, 2007. – С. 7-10.

2. Лист Агенції перевезення пасажирів та емігрантів Ернст-Л.Карл у Женеві до Всесвітньої ради церков від 29.07.1947 р. // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
3. Лист Agene de Passagers et Emigration Ernest-L. Charles, Geneve. Wagons-Lits Cook // до Всесвітньої ради церков від 4.08.1947 р. // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
4. Лист американського віце-консула Брок Хаврона до митр. Іларіона від 15 лютого 1946 р. // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
5. Лист О. Бегена до митр. Іларіона від 3.07.1946 р. // АУПЦ в Канаді. – коробка 6.
6. Лист О. Бегена до митр. Іларіона від 18.12.1946 р. // АУПЦ в Канаді. – коробка 6.
7. Лист митр. Іларіона до А. Фройденберга від 2.07.1945 // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
8. Лист митр. Іларіона до пастора А. Фройденберга від 22.10.1945р. // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
9. Лист митр. Іларіона до пастора А. Фройденберга від 10.08.1947 р.// АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
10. Лист митр. Іларіона до пастора А. Фройденберга від 25.08.1947р. // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
11. Лист пастора А. Фройденберга до митр. Іларіона від 11 вересня 1947 р.// АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
12. Лист митр. Іларіона до пастора А. Фройденберга, (б/д) 1946 р. // АУПЦК в Канаді. – коробка 10.
13. Лист митр. Іларіона до Секретаріату фонду Нансена у Женеві від 27 травня 1947 р. // АУПЦК в Канаді. – коробка 26.
14. Лист пастора А. Фройденберга до митр. Іларіона від 6.08.1947 р. // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
15. Лист пастора А. Фройденберга до митр. Іларіона від 13.07.1946 р. // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
16. Лист пастора А. Фройденберга до митр. Іларіона від 28.08.1946 // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
17. Лист пастора А. Фройденберга до митр. Іларіона від 11.09.1947 р. // АУПЦК в Канаді. – кор. 10.
18. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упорядник О. Юрій Мищик. – К. : вид. Дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – 566 с. – (Серія «Джерела з історії української еміграції»).
19. Тимошик М. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / М. Тимошик. – Вінніпег ; К. : Віпол, 2000. – 546 с.
20. Тюрменко І. Становище української еміграції у повоєнній Швейцарії (за документами фонду митрополита Іларіона в архіві Української Православної Церкви в Канаді) / І. Тюрменко // Пам'ятки. Археографічний щорічник. – 2007. – № 7. – С. 23-41.
21. Freudenberg Adolf [Електронний ресурс] / Adolf Freudenberg // Wikipedia. – Режим доступу: http://de.wikipedia.org/wiki/Adolf_Freudenberg (дата звернення 05.08.2013). – Назва з екрана.
22. Nansen fonds. 1919–1947 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Refugees Mixed Archival Group (Nansen Fonds), 1919-1947 (Fonds). – Режим доступу: <http://biblio-archiv.unog.ch/detail.aspx?ID=256>.

This article analyzes the Metropolitan Ilarion's correspondence of the Swiss period, in particular, letters written in German and French, which have not been involved in the research yet. Information potential of the letters made it possible to reveal unknown pages of Metropolitan Ilarion's live in Switzerland as well as the role of international organizations in providing him with material and spiritual assistance.

Key words: Ivan Ohienko, pastor Adolf Freudenberg, Word Council of Churches, Ecumenical Commission for the Chaplaincy Service to Prisoners of War, Nansen Funds, the history of every day life.

Отримано: 25.08.2013 р.

Т. Й. Франчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АФОРИЗМІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті досліджується проблема визначення можливостей використання афоризмів та сентенцій Івана Огієнка в оптимізації навчально-виховного процесу школи, ВНЗ, орієнтуючись на стандарти особистісно орієнтованої освіти.

Ключові слова і словосполучення: афоризми, особистісно орієнтована освіта, концепція освіти, життєві цінності.

Є фрази, що залишаються в голові, невідступно переслідуючи, подібно до мелодій, які увесь час звучать у вухах і настільки солодкі, що заподіюють біль.

Г. Флобер

Читаючи афоризми І. Огієнка, закономірно доходиш висновку, що це є концентроване вираження глобальних ідей, думок, життєвих позицій людини з космічними стандартами мислення, розуміння світу, процесів, які в ньому відбуваються. За своєю глибинною суттю вони є вічними, і сучасникам кожної епохи, з відповідними характеристиками часового простору, потрібно кожний раз вирішувати проблему, як ці «мовні перли» зробити надбанням нації на тому чи іншому етапі її розвитку, щоб вони не осіли в архівах, на сторінках літературних творів різних жанрів, а стали активом, на якому вирощуються цінності нації в цілому, кожної людини зокрема. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) писав:

Я Всесвіту дав свої вічні накази:
Щоб Правда й Любов панували,
Щоб Зла береглись, як труйної зарази,
І росли мої Ідеали [1, с.12].

Найбільш чутливим до «фрозкодування» людиною життєвих смислів є період організованого навчання (школа, ВНЗ), оскільки він пов'язаний з процесом її самовизначення, пошуком себе, програмуванням головних сенсів та філософії життя в цілому, логіки та технології її реалізації. За концепцією традиційної, інформаційно-репродуктивної освіти ми звикли, що в її основі – навчання, як спеціально організований процес, який більшою мірою орієнтований на здобуття цінних для людини знань, і у кращому випадку – умінь використовувати їх на практиці. Що стосується життєвих цінностей та реалій формування дитиною власного життєвого простору, то ми їх «від'єднали» у спеціально організований виховний процес, яким в основному опікується класний керівник, куратор, сім'я, громадськість.

Принциповою помилкою такої концепції освіти є той факт, що навчання і виховання в природі існують лише в інтегрованому варіанті, диференціювати їх можна хіба що в теорії. Очевидно, тому і виникла концепція і відповідні технології особистісно зорієнтованого, тобто природо відповідного навчання, основні сенси якого об'єктивуються на площині «досвіду», того, хто навчається.

Звісно, мало прийняти концепцію, важливо віднайти можливості її реалізації, і тут особливо небезпечним є сліпе, штучне «впровадження» зарубіжних технологій, «вирощених» на основі іншого менталітету людини, інших цінностей, хоч, звісно, є цінності, які не мають кордонів. Однак, якщо в системі національної освіти не буде сегменту, який відповідає за процес національної самоідентифіка-

ції дитини, будемо мати ситуацію, коли втратимо те, що мали, прилаштуючись до європейських моделей освіти, і не отримаємо якості освіти, на яку сподівалися.

Найвищий потенціал у цьому сенсі має класика української культури, філософії, літератури. Тому вважаємо за необхідне звернутися до наших найвищих національних надбань, що позиціонують сенси справжньої української освіти, через яку трансформуються цінності, правильні орієнтири життя, зрештою, основи формування людини як патріота, небайдужого до проблем своєї держави, який реально готовий долучитися у тій чи іншій ролі, іпостасі до процесу творення та захисту духовних, моральних, матеріальних цінностей.

І тут пріоритетним неодмінно має бути звернення до українських «вєлетнів духу», одну з вищих шаблонів в ієрархії яких правомірно займає Іван Огієнко – реальний державотворець, який у найбільш складний період розвитку України основні свої інтелектуальні, духовні інвестиції вніс у освітню, просвітницьку, проповідницьку роботу, у яких спільна основа – допомога у становленні людини національно свідомої, духовно багатой, соціально самодостатньої.

У багатій спадщині відомого просвітителя міститься потужний потенціал оптимізації сучасного освітнього простору людини. Торкнемося лише одного його аспекту, пов'язаного з можливостями трансформації ключових духовних, життєвих позицій Івана Огієнка, зафіксованих у його афоризмах, в педагогічний процес сучасного навчального закладу.

Афоризм (грец. *αφορισμός, означення, вислів*) – короткий влучний оригінальний вислів, що став усталеним; яка-небудь узагальнена думка, висловлена стисло в дуже виразній, легкій для запам'ятовування формі, яка згодом неодноразово відтворюється іншими людьми. В афоризмі досягається найвища концентрація безпосереднього повідомлення і того контексту, в якому думка сприймається слухачем або читачем [4].

Більш рельєфне уявлення про афоризм та механізми його прочитання можна сформувати за допомогою «афоризмів про афоризми». Афоризм – це гранований алмаз мудрості. (Гарун Агацарський). Афоризм – це алгебра думок (Георгій Александров). Афоризм – це думка, що виконує пірует (Жоріс де Брюїне). Афоризм – це результат флірту думки зі словом (Ашот Наданян). Хороші афоризми – гіркі ліки в приємній оболонці, які лікують, не ображаючи смаку (Вільгельм Швєбель). Єдиний спосіб читати книгу афоризмів без нудьги – це відкрити її навання і, знайшовши щось цікаве, закрити книгу і вдаватися до роздумів (Шарль-Жозеф де Лїнь). Афоризм – як бджола: у ньому і золотистий мед, і отруйне жало (Кармен Сїльва). Афоризм – слово-парадокс, виражений в декількох словах (Аркадій Давидович) [7].

Ми не маємо науки і, відповідно, навчальної дисципліни під назвою «життя», а якби вона і була, то принципова її відмінність від традиційної дисципліни полягає в тому, що не можна завчити постулати правильного життя і як при виконанні вправ (мова) чи розв'язуванні задач (математика), реалізувати їх у власному життєвому просторі. Це неправильна позиція, оскільки у кожної людини своє життя і лише вона може стати автором написання його концепції та технології здійснення. Афоризми цінні тим, що вони не дають прямих вказівок як жити, геніальність їх полягає в тому, що вони ненав'язливо «примушують» задуматись над проблемою, оскільки у формі, яку пропонує автор, вона видається гострою, правдивою і актуальною саме для цього конкретного життя у цьому його часовому вимірі. *«Зрозумій одне тільки яблучне зерно, і досить тобі, коли в ньому сховалося дерево з коренем, гілками, листям та плодами, то можна в ньому віднайти незчисленні мільйони садів, осмілюся сказати, і незчисленні світи»*. Григорій Сковорода [6].

Отож, афоризми є благодатним матеріалом для особистісного самовизначення, формування життєвих цінностей та орієнтирів, за ними можна вивіряти

життєве кредо, життєві принципи, моральні пріоритети. Тому, якщо йдеться про студента педагогічної спеціалізації, то афоризми є цінними як для формування власної філософії життя, так і для того, щоб навчити цьому високому мистецтву своїх майбутніх учнів (життєтворця може сформувати лише життєворець).

Афоризмам притаманний не лише глибокий зміст, вони характеризуються влучністю, стилістичною привабливістю висловленої думки. **«Маленьке дозування афоризму: мінімум слів, максимум змісту»** (М. Твен). Саме тому афоризми представляють безцінний матеріал для відкриття закодованих смислів, їх власної, особистісно означеної інтерпретації та реального використання для осмислення та самовизначення стосовно своїх життєвих позицій, цінностей, особистісних пріоритетів. При тому кожний раз, перечитуючи їх з позиції наявного досвіду та актуальних на цей час проблем, вони будуть наповнюватись новими асоціаціями, новим змістом, пропонуючи нові смислові орієнтири. Вважається, що чим коротшим є афоризм, тим глибший зміст у ньому закодований.

Афоризми у стислій, концентрованій формі представляють високу мудрість людини, яка споконвіків задумувалась над головними життєвими смислами, виокремлюючи з-поміж них ті, що відповідають за виховання, освіту і особливо – визначають людину, яка здатна реалізувати ці найскладніші та найголовніші соціальні функції. Ці афоризми як «грановані алмази мудрості» існують поза часом: починаючи від Платона, закінчуються сучасниками, вони акумулюють мудрість та головні сенси педагогічної професії. Людський вік обмежений, а вислови такого рівня, що відображають глибинні людські смисли, що залишаються актуальними у будь-якому часовому, життєвому просторі, як правило, живуть своїм самостійним життям, який значно перевищує вік автора. У цьому їх мудрість, у цьому їх життєдайна сила, і саме тому вони передаються від одного покоління до іншого, від одного століття до іншого, незмінно залишаючись такими, що у простій змістовій та емоційно сприяльчій формі позиціонують головні смисли не лише людського життя, а й підготовки до нього підростаючих поколінь.

Донині залишається актуальною проблема стосовно того, як використати цей безцінний матеріал, в якому акумульована мудрість поколінь, у яких люди через віки передавали «видобуті» власним життям, досвідом навчання і виховання найбільш значущі позиції, які є невідкладні часу, оскільки сформовані на основі принципів природовідповідності освітнього процесу.

З афоризмами можна працювати по-різному, дуже часто афоризм сприймається як «мовна прикраса», наприклад, запам'ятовується людиною для того, щоб потім доречно використати у власному мовному контексті, демонструючи свою освіченість, культуру. Часто і в навчальному процесі (безвідносно до рівня) педагог більшою мірою орієнтує на розуміння смислу афоризму та коректне використання його у власному мовленні. Однак, «чийсь» глибокі думки, як правило, не «приживаються» у мовленні учня, студента, бо вони сприймають афоризм лише як верхню, видиму частину айсберга, не «занурюючись» у підводні глибини, з яких вона виростає. Це хибний шлях, він означений поверховістю: в такий спосіб не забезпечується головне правило культури (мовної у тому числі): гармонізація внутрішньої сутності людини та зовнішніх форм її вияву. Складається враження, що людина розмовляє штучною, формалізованою, «не своєю» мовою. Тому їй не віриш, з нею нецікаво.

Афоризми є значно ціннішими за прості, доступні для розуміння студента, учня поради стосовно того, як правильно жити, як правильно вчитись. Автори афоризмів не пропонують готову пораду, яка позиціонується як визначена догма, істина в останній інстанції, авторитетна думка, що не обговорюється і якій треба неухильно слідувати. Це безперспективний підхід, оскільки

не може бути універсальних порад, а якби вони й були, то людина, яка живе за чимось вказівками, неодмінно нівелює те, що представляє для неї найвищу цінність – її індивідуальність, здатність до самотворення. Автори афоризмів, як правило, люди, що досягли висот у тій чи іншій сфері діяльності, просто діляться в концентрованій формі своїм досвідом сходження до життєвого, професійного успіху. Маємо пам'ятати, що нам цікавий досвід інших людей не для того, щоб його копіювати, це справа приречена, досвід – це той контекст, у рамках якого ми можемо аналізувати та осмислювати власний досвід з аналогічних проблем, а значить і самостійно на основі власної «Я-Концепції» проєктувати свій шлях та технологію сходження до запланованих вершин, виходячи з власного потенціалу, стартових можливостей.

Отож, афоризми відзначаються тим, що вони не мають рекомендаційного характеру, у дитини не складається враження, що її вчать жити, вона априорі цього не приймає навіть від самих авторитетних людей. У такий спосіб вона «захищає» своє життя від втручання ззовні безвідносно до якості поради та суб'єкта її «постачання». Афоризм налаштовує на форму роботи, за якою формується ситуація, коли людина осмислює позицію іншого з проблеми, що її цікавить, у контексті власного досвіду. Сама думка, закладена в афоризмі, є настільки потужною, що вона на підсвідомому рівні «примушує» задуматись над проблемою, а це значить актуалізувати власний досвід як контекст, на основі якого опрацюється ідея. При тому домінує самостійність, власна ініціатива:

- у визначенні цінності самої ідеї (і неважливо, що вона пройшла випробування часом і визнана правильною, бо набула статусу афоризму), тобто важливо її оцінити з позиції реального досвіду людини і домінуючих у ньому саме на цей час цінностей. І немає проблеми в тому, що на цьому етапі учень, студент не приймає життєву закономірність, виведену іншими, тут набагато ціннішим є той факт, що він в такий спосіб мав можливість осмислити через призму високого життєвого стандарту, зафіксованого у афоризмі, свою життєву ситуацію, цінності, орієнтири. Чим глибше він проникнув у її суть, чим більше вона його «зачепила», тим вищою є вірогідність, що він ще до неї повернеться, коли зміниться ситуація, а значить і життєвий контекст, і будуть інші асоціації з життєвою правдою відомої людини. Більше того, якщо таких конфліктів немає, їх навіть варто провокувати (створювати інтригу), оскільки лише поверхова робота над афоризмом викликає бажання швидко з ним погодитись, бо хіба з такими людьми можна сперечатися! За таких умов більше актуалізується логіка аналізу, логіка роздумів, тобто робота на інтелектуальному рівні, але вона не зачіпає глибинних пластів духовного складу людини, концепції її життя;
- у визначенні і трактуванні її глибинних смислів з позиції власного життєвого простору. Немає і не може бути методик правильного трактування афоризму. Найбільша його цінність полягає в тому, що афоризм пропонує такий посил, що у читача передусім на емоційно-психологічному рівні виникає потреба розібратися у сенсі запропонованої автором позиції; аналізуючи її, він ніби сперечається чи погоджується з автором, пропонуючи аргументи на користь власної позиції, виводячи їх з досвіду власного життя. Цілком ймовірно, що у такій внутрішній дискусії студенту, учневі забракне аргументів і він погодиться з позицією автора (але сам, без будь-яких примусів або кимось нав'язаної логіки міркувань). Питання можливо навіть і залишиться відкритим, тобто відкладеним на перспективу, а це значить, що студент навіть підсвідомо буде знаходитись у пошуку: додаткової інформації, людей, з якими можна було б на цю тему поговорити та ін.;

- у визначенні шляхів практичного використання ідеї у власному життєвому просторі: через переосмислення власних цінностей, зміни принципів та правил життя, корекції відповідних життєвих ситуацій та ін. Звісно, цей напрямок є найбільш консервативним, і афоризм – це лише привід для роздумів над життєво важливими проблемами, і зовсім не обов'язково вони мають вести до якихось змін. Хоча бувають афоризми, які настільки закарбовуються у свідомості, що вони реально можуть спричинити кардинальні зміни, пов'язані з власними життєвими постулатами.

Усе вищезазначене стосується і проблеми визначення підходів до опрацювання афоризмів Івана Огієнка з тим, щоб вони не просто реалізували функцію цінного навчального матеріалу, який варто запам'ятати, а виконували функції, які іманентно закладені в них: самоосмислення, самовизначення, проектування основ власного життєвого простору.

Водночас, на цьому етапі поради можуть слугувати критеріями, за якими можна діагностувати власну концепцію життя, його основні правила та основи їх реалізації у різних сферах життєдіяльності. Тобто, розмірковуючи над кожною окремою порадою і їх комплексом як таким, ми:

- з'ясуємо для себе її суть, інтерпретуючи головні смисли через призму власного розуміння поданої автором позиції;
- визначаємо правильність та цінність поради з позиції досвіду власного життя та навчання в школі, ВНЗ;
- діагностуємо, наскільки ми в життєвому чи освітньому просторі реально керуємося цією порадою і що ми втрачаємо (або отримуємо), ігноруючи її;
- вирішуємо, що у пораді представляє цінність для нас і у якому формулюванні її можна включити у власний «актив».

Афоризми також можуть реалізовувати діагностичну функцію за умови, коли ми аналізуємо їх суть, намагаючись визначити: наскільки ми здатні інтерпретувати їх зміст та зрозуміти головні смислові та енергетичні послони авторів; наскільки ми самі відповідаємо позиціям, зафіксованим у тому, чи іншому постулаті.

Важко переоцінити життєвий, культуротворчий потенціал фраз, які вже давно стали афоризмами, оскільки в них закладені смисли, які ще багато поколінь будуть намагатися осягнути, які є актуальними безвідносно до часових рамок та особливостей соціокультурного та економічного життя людей.

Поміркуємо над педагогічним потенціалом Івана Огієнка, який стосується мовлення, комунікативної культури людини. У період особистісного, професійного становлення учням, студентам важливо зрозуміти, що мова, мовлення, мовна культура – це не лише ознаки освіченості, грамотності людини, це одна з ключових, інтегральних ознак якості її життя, культури її світосприйняття, основи гармонізації взаємовідносин з зовнішнім світом, самим собою. На цю тему можна прочитати курс лекцій, ввести спеціальну навчальну дисципліну, але такий підхід не вирішить проблему, оскільки це стосується не браку навчальної інформації, а наявності культури самовизначення особистості, яка формується на перетині практично всіх дисциплін гуманітарного циклу та концепції власного життя, пріоритетних життєвих цінностей. І головним суб'єктом тут може бути лише сам студент, учень, що реалізує процес на мобільній самостійно створеній мотиваційній основі. Підібравши для себе комплекс Огієнкових афоризмів, які викликали особливий емоційний резонанс, можна їх зробити основою для роздумів над власною мовою, концепцією, логікою та технологією її формування. Наприклад: «У кожного народу в його живій мові ховається найсвятіше: його Віра, його серце, його душа, його культура, його філософія». «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості...», «Мова – душа кожної на-

ціональності, її найцінніший скарб. . . », «Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється у певній культурі, у певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного «Я». «У кожного народу у його живій мові ховається найсвятіше: його Віра, його серце, його душа, його культура, його філософія», «Рідна мова – це вся основа духовного життя нації, а також і твого власного», «Тільки вона (рідна мова) найліпше промовляє до душі слухача, найкраще готує його до добра» [2].

Після спроб проникнути у філософію, психологію світу мовної культури людини, природним буде з'ясування його технологічних аспектів, які дають відповідь на питання, а як вдалося людині сягнути таких висот і вночі глибин розуміння мови як ознаки рівня сформованості особистості, якості її життя. І тут «12 заповідей про рідну мову митрополита Іларіона (Івана Огієнка)» будуть сприйматись як очікувані поради, які ніби за нашим проханням пропонує нам І. Огієнко. «1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну і навіть більше – як честь своєї нації. Хто не береже честі своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації. 2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку щодо свого народу. 3. Хто в родині своїй розмовляє нерідною мовою, той стоїть на дорозі до винародовлення – найбільшого нещасного гріха проти свого народу. 4. Бережи своє особове ім'я і родове прізвище в повній національній формі й ніколи не змінюй їх на чужі. 5. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови. 6. Кожний свідомий член свого народу мусить завжди допомагати всіма доступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови. 7. Кожний свідомий член свого народу мусить добре розуміти й поширювати головне рідномовне гасло: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис». 8. Кожний свідомий член нації мусить добре знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу. 9. Де б ти не жив – чи в своїм ріднім краю, чи на чужині, – скрізь завжди мусиш уживати тільки однієї літературної мови, тільки одного спільного правопису, тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї нації. 10. Кожний українець мусить добре пам'ятати й дітей своїх того навчати: наймиліша мова в цілому світі – то мова рідна. 11. Кожний свідомий громадянин, живучи серед чужого народу, мусить конче вживати своєї рідної мови не тільки вдома, але й скрізь, де можливо. 12. Кожний свідомий громадянин мусить щедро підтримувати свої періодичні видання, даючи їм цим самим змогу нормально розвиватися. Добрий стан національних видань – то могутня сила народу й забезпечення розвитку рідної мови, а висота їх накладу – то ступінь національної свідомості народу» [5].

Аналіз афоризмів І. Огієнка свідчить про те, що мова трактується не як окремих автономний сегмент особистості, її життєвого простору, а як субстанція, що має інтегральну природу, в ній акумулюються смисли, які стосуються передусім національного самоусвідомлення людини, сприйняття себе як частини нації, за яку ти несеш відповідальність в тому числі, і від рівня твого патріотизму, небайдужості до проблем держави, активної громадянської позиції будуть залежати перспективи її розвитку. У афоризмах особливий потенціал стосується морального розвитку людини, оскільки мова, як зовнішній вияв глибинної сутності людини, форма позиціонування себе іншій людині, суспільству, ніби віддзеркалює внутрішні її стани, які стосуються цінностей, ставлень, життєвих позицій та ін.. Людина, що живе у злагоді з оточенням, самою собою, передусім гармонізує внутрішні стани та форми їх зовнішнього прояву. Тоді ми розуміємо, що маємо справу з людиною щирою, моральною, інтелегентною, словом – людиною високої культури.

Так само і підбірка афоризмів І. Огієнка, які стосуються моральності людини, – вони неодмінно торкаються аспекту, пов'язаного з її мовною культурою.

Вершиною інтеграції ключових смислів вважаємо афоризми, що стосуються духовності людини, пошуку нею своєї «дороги до храму»: «Служити народові – то служити Богові». Читаючи Біблію (у перекладі І. Огієнка), ми не лише долучаємося до вищих духовних цінностей, самовизначаємося морально, а й реально відчуваємо красу, вишуканість та багатство рідної української мови.

Очевидно, саме інтеграція такого високого гатунку надає афоризмам глибини, віри, додає розуміння її глибинних значень, які кожна людина може «розкодувати», лише осмислюючи їх у контексті власного життєвого простору, актуальних проблем, пов'язаних із «закладеною» автором позицією.

Список використаних джерел:

1. Митрополит Іларіон. Філософські Містерії. Твори / Іларіон. – Вінніпег, 1957. – Т. I. – 336 с.
2. Огієнкові афоризми і сентенції / упорядкування, вступна стаття і покажч. Зіновія Тіменика. – Львів, 1996. – 91с.
3. Болтівець С. Огієнко І. : мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / С. Болтівець // Дивослово. – 1994. – №7.
4. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>
5. Режим доступу: <http://kaleo.org.ua/tag>
6. Режим доступу: <http://aphorism.org.ua/>
7. Режим доступу: <http://letter.com.ua/aphorism>

The article concerns the problem of researching opportunities to use aphorisms of Ivan Ogienko in optimizing the educational process in schools, universities, focusing on person centred education standards.

Key words and word-combinations: aphorism, person centred education, the concept of education, life values.

Отримано: 30.04.2013 р.

УДК 82.09:821.161.2(Гай-Головка)

Н. С. Швець

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ЕПІСТОЛЯРІЙ ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ЙОГО ІДЕЙНИХ ТА ХУДОЖНІХ ПОГЛЯДІВ

У статті на теоретичній та джерельній основі з'ясовано епістолярій українського діаспорного письменника Олексі Гай-Головка (1910-2006). Доведено, що ідейно-художні погляди літератора в листах змодельовано під кутом зору його сформованого світобачення, світогляду; проілюстрований з архівних джерел епістолярій наочно переконує в тому, що листи репрезентують науковий інтерес не лише як матеріал для вивчення біографії, але і як оригінальний чинник, в якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника.

Ключові слова і словосполучення: лист, епістолярна спадщина, діалог, еміграційна література, національні мотиви, світогляд.

Упродовж минулого століття епістолярний спадок української літератури поповнився іменами М. Коцюбинського, М. Рильського, В. Винниченка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Драй-Хмари, М. Бажана, Б. Антоненка-Давидовича,

І. Багряного, У. Самчука, О. Довженка, О. Гончара, В. Стуса, В. Симоненка, В. Барки, І. Світличного, Ю. Шевельова та інших. Їхній внесок у розвиток епістолярної традиції уможливило розширити тематично-динамічний обшир письменницького епістолярію. Останній вбирає в себе безліч фактів літературного, біографічного, суспільно-історичного, культурологічного, психологічного значення, а відтак письменницький лист набирає характеру епохального документу. Епістолярій діаспорного письменника Олекси Гай-Головка ще ніким не досліджено. Отже, мета статті розкрити через епістолярну комунікативно-розповідну стратегію образ автора, формування його ідейних та художніх поглядів.

Письменник листовний зв'язок підтримував з широким колом культурних діячів. Серед його адресатів літературознавці І. Огієнко, Ю. Шевельов, Яр Славутич, В. Жила, П. Сорока, В. Мацько, письменники У. Самчук, Ю. Стефаник, І. Манило, С. Фостун, В. Русальський (Гевеленко), Світлана Кузьменко (Грибінська), Р. Доценко, Л. Череватенко та інші. Таке листування Михайлина Коцюбинська називає неоціненним: «В історії української культури епістолярний вид висловлювання мав особливе значення з огляду на характер її розвитку, на колоніальне й напівколоніальне минуле України, на мовні й інші заборони, брак умов для вільного обміну думками. В листах українських діячів порушувався надзвичайно широкий спектр суспільно-політичних проблем (подекуди витісняючи на задній план моменти особистості), адже бракувало трибуни для висловлення і вільного обговорення їх. /.../ Справді, в умовах «нашої – не своєї землі» листи українських діячів, які збереглися (а, на щастя, збереглося чимало, більше, ніж можна було б сподіватися), неоціненні. Як свідчення епохи і як живий, нічим не спотворений голос автора. В них знаходимо поміж іншим те, що не могло бути висловлене, не могло бути зафіксоване інакше, крім як у листі» [3, с.18-19].

Художні погляди письменника увиразнюються в діалозі на відстані. Скажімо, поет і літературознавець Яр Славутич радить адресатові писати назви періодичних видань без лапок. З ним не погоджується адресант, підсилюючи свої аргументи працею Івана Огієнка у листі від 18 червня 1974 року: «Ви радите, щоб назви часописів подавати без лапок, як ось: «Я маю Український голос, а вона не має». Так лише роблять англійці й англізатори. Загляньте в київські академічні видання, а тут – у працю мітрополита Іларіона «Наша літературна мова». У цій праці назви «Наша Культура» й «Віра й Культура» Іларіон подав у лапках і друге слово написав з великої літери (стор. 340 і 342). Я думаю, що Ви ще не перевершили Іларіона щодо мови, а тому не закинете йому англізаторства» [4, спр. 100. – Арк. 1-2; нижче посилатимемось на номер справи й аркуші цього ж джерела]. А далі письменник наче підсумовує висловлене, що «цією мовою я написав, крім поезій, п'ять книг прози, і про неї, мою мову, досить виразно написали Маланюк, Державін, Шерех, Сварог, Іларіон, Андрусішин, Мулик-Луцик і інші» [спр.100, арк. 9].

Пишучи твір, автор водночас художньо втілює в ньому «імпліцитну версію самого себе» (У. Бут). Письменника цікавить передусім внутрішнє буття людини, духовна сутність особистості. Розуміння людини надбудемо в Г. Сковороди, який розглядав природну, гармонійну людину з її подвійною натурою: видимою, матеріальною, і невидимою, духовною, первинною основою всього суцього на землі. Одначе письменник в листі до Ю. Стефаніка 26 січня 1983 року зосереджує увагу на «викривленій особистості» з її трагедією роздвоєння душі, акцентуючи на проблемі духовної невірності, несправедливості, що межує зі злом: «Смолич у своїй книжці, а Тарас Мигаль у львівському журналі «Жовтень» визвірилися на мене, що я ніколи не був письменником, хоч вони дуже добре знали, що я був членом Спілки письменників

України, і перед 1937 роком (тобто перед 27 роком мого життя) видав у Харкові й Києві три книжки». При цьому автор листа дякує «Всевишньому, що плоди моєї творчої праці почувають себе добре в руках моїх вдячних читачів. Більше нічого непотрібно мені» [спр.103, арк.3-4].

В особі сина В. Стефаніка Юрія Васильовича О. Гай-Головка знайшов одностудця. Так, 9 березня 1968 року Ю. Стефанік писав до колеги по перу про шістдесятницький рух в Україні, про те, яке емоційне враження справили на нього праці тепер уже Героїв України В. Чорновола та І. Дзюби: «Я саме прочитав (недосипаючи) книжку В. Чорновола «Лихо з розуму» і VII розділ великої книги І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», що її перевезено на Захід і яка, до речі, повинна бути незабаром в одному французькому видавництві в Парижі. Читав я ці матеріали, і слези котилися мені по обличчі, бо ж виходить, що «довершилась Україні кривда стара»... Плакав я з великого подиву до молодих богатирів України, розумних, як боги, і відважних, як Прометей» [спр.197, арк.3]. Коли 15 березня 1981 року в Львові помер Семен Стефанік (1904-1981; був заступником голови Ради Міністрів Української РСР, головою Львівського облвиконкому (1954-69), директором літературного музею Івана Франка) і про це довідався Олекса Гай-Головка, то Юрію висловив свої співчуття, той у листі 22 квітня 1981 року писав: «Дуже дякую Вам за вислови співчуття з приводу смерті мого любого брата Семена» [спр.100, арк.26].

Ю. Стефанік (1909-1985), як літературний критик, дає й свою оцінку творам О. Гай-Головка. В листі до поета від 24 січня 1969 року він завважує: «Одержав нове число «Нових днів», а в них твої поезії. Поезії прегарні, міцні, цілком дозрілі, а ще до того і дуже плястичні» [спр.197, арк.4]. Він ніби підтвердив думку Є. Маланюка, який 23 грудня 1943 року в газеті «Краківські вісті» про поезію Гай-Головка висловився так: «Коли перейдемо до представника «другої» (а треба третьої. – *Н.Ш.*) еміграції – О. Гай-Головка («Сурмач», 1942), то відразу ж бачимо, що маємо діло з людиною в літературі іспитованою, у якій годі дошукуватись якихось технічних прогрівів чи виразніших слідів учнівської незграбності» [спр.164, арк.83]. Юрій Стефанік, ознайомившись із працею «Смертельною дорогою», 9 червня 1983 року дає високу оцінку творчому хисту побратима: «Дякуємо тобі за прегарне видання, – II том твоєї книги «Смертельною дорогою». Це і спогади, і літературний твір водночас – великий хрест на величезній могилі наших братів і сестер, які безневинно тяжкою смертю загинули в 1933 році. Думаю, що колись Україна поклониться тобі за цю книжку» [спр.100, арк.37]. Автор цей твір подарував й Президенту США Рональду Рейгану, який не залишився байдужим, надіслав Гай-Головку стислу, але об'єктивну оцінку його художній практиці: «Дякую за Ваші вдумливі, цікаві спогади. Я оцінюю вашу доброту виразом дружби, пошани. З найкращими побажаннями Рональд Рейган» [спр.183, арк.1]. Як бачимо, лист є документом епохи, різновидом документальної, зокрема мемуарної, літератури. Розглядаючи жанрову специфіку письменницького епістолярію, О. Галич розмірковує: «Найпростішою жанровою формою сучасної мемуаристики є лист. Мабуть, тому, що лист частіше за все є автобіографічним (за винятком ділових листів), також у ньому відображена дійсність разом з власним світобаченням автора, оцінка політичної, економічної та духовної ситуації в країні тощо. Він розповідає про певні події, пов'язані з життям автора, регіону, де він мешкає, країни в цілому» [2, с.40]. Суголосною О. Галичу є думка Уласа Самчука, який 12 лютого 1951 року в листі до Гай-Головка писав: «Вашу «Боротьбу з дияволом» (йдеться про «Поєдинок з дияволом». – *Н.Ш.*) пережив до половини, а далі саме на ці-

кавому місці Ви змусили мене чекати. І я терпеливо чекав і чекаю, але при першій нагоді терпеливо переживатиму далі. Далєбі, Ви то добре зробили без мудроствання від лукавого, хоча і мали діло з лукавим. Дякую Вам за ту книжку, вона доповнює нашу мемуаристику вартісними документами» [спр.185, арк.3].

У листах до О. Гай-Головка прочитується специфіка праці автора над художніми текстами, розкривається творча лабораторія митця. Таке надібемо в листах Володимира Русальського (Гевеленка, 1911–1957). Він у листі від 25 листопада 1985 року писав до О. Гай-Головка: «Якої ти думки про новели О. Смотрича? Як на мене, він добре володіє матеріалом, добрі, хоч надокучливо-часті, діалоги, часом дає цікаві картинки з буденного життя, а часом – явні дурниці кримінально-вуркаганського характеру першого гатунку. Але здібна холера! Твій і мій конкурент. Власне, мене тільки радує, що вони є ті конкуренти...» [спр.184, арк.22]. Якою була реакція Гай-Головка, нам невідомо, бо архіви В. Русальського залишилися в далекій Австралії, якщо не зникли зовсім. У цьому ж листі В. Русальський скаржиться, що не може надрукувати своїх творів, бо «немає жодної перспективи. Щоб видати мені тут книжку, треба було б продати хату. Що робити? Набридло.

Тут одна бабуся (поетка Г. Чорнобицька) зблідла і змерзла від того, що не може дістати Рильського. Тут дуже мало української літератури». В іншому листі від 13 січня 1957 року письменник-емігрант з відомих причин зазначає: «Я сотворив так мало, що через все те можна легко переплоннути. Кількісно – за плечима одна-однісінька книжка... Я не належу до тих, що можуть писати при будь-яких обставинах і легко. Мені кожна річ коштує багато поту і нервів. А наслідки?» [спр.184, арк.26]. Насправді письменник занижував свої здібності, бо він на той час був автором чотирьох збірок новел та оповідань «Місячні ночі» (1945), «Сонячні дзвони» (1946), «Сміх Іскаріота» (1947), «Після облоги міста» (1951).

Автобіографія як особливий вид дискурсу порушує кілька історико-філософських проблематик. Лінгвістична спрямованість даного тезису зумовлена гуманістичною сутністю українського суспільства, що надає можливість концептуально простежити традиційність літературознавчих канонів. Т. Гундорова зацентровує на патріархальній сутності української літературної спадщини, яка є яскравим відображенням чоловічих прагнень та поглядів у системі ціннісної орієнтації суспільства. Письменницьке «Я» є не випадковим. Воно зумовлено відповіддю на питання, що його поставив час, а також діалогом на відстані. У листі до М. Жили на підбадьорвання й пропозицію далі працювати в творчому ключі майже 90-літній О. Гай-Головка 5 серпня 1998 року відповідає, що «при теперішньому стані здоров'я (після операції з відкритим серцем і «ремонт» артерії, що живить кров'ю мозок) я нічого не «втну». П'ятнадцять або десять років тому втяв би, а тепер – ні. Крім того, починаю поволі втрачати пам'ять, особливо до наших рідних слів» [спр.70, арк.19]. А в листі до Л. Череватенка від 17 квітня 1996 року еміграційний письменник висловлює своє негативне ставлення до модерністів, які «розпанахалися» й далі ще дужче «розпанахаються» і ще дужче нахабніють т.з. модерністи. Вони порозсідалися по верхах в Америці й Канаді, а тепер пролізли в Україну...». В іншому листі зазначає: «Я трохи трошив їх у канадській українській пресі і нажив несамовитих ворогів» [спр.110, арк.8-10]. Очевидно, автор жив минулим і не знав, що життя не стоїть на місці, що література ХХІ століття у стилістичній оболонці не може бути такою, як сто років тому.

Зрозуміло, процес формування основ ідейного світогляду, його морально-ціннісних підвалин розпочався ще в дитячі роки і першим поштовхом до цього стали твори Тараса Шевченка, в яких яскраво, зворушливо, повчально зо-

бражено життя простих українців, їхні подвиги, героїчна боротьба за скасування кріпосного права, страждання за правду – все це діяло на душу вражаюче. Перші ознаки зацікавлення політикою, ідеологічними доктринами, що завжди були рушійними силами суспільно-історичного розвитку, з'яляються у Гай-Головка доволі рано, ще в період його навчання. Посприяв розвитку цього зацікавлення його навчитель, поет-байкар Микита Годованець.

Тому не випадково в листі від 15 листопада 1996 року до Р. Доценка зримо постають автобіографічні національні мотиви: «З дитинства й досі борюся за українську Україну. За неї тричі був ув'язнений із смертельною карою у Львівській в'язниці і під час вполонання мене в Інсбруку (в Тіролі) московсько-комуністичними людоловами. Після нацистської смертельної тюрми (визволили, бо поручився за мене перед німцями митрополит Шептицький і голова міста Львова др. Полянський)...німецька поліція направила мене під конвоєм до Берліна на муштру, а звідти – кореспондентом до Галицької, пізніше І-ї Української дивізії. Відмовлятися я не мав права, бо це була війна...

А Іван Багряний праведник, дуже возвеличений тепер в Україні. Я знав його дуже добре (жили ж в одному переселеному таборі), але я не возвеличую його. По-перше, за те, що в советський час війни у Львові він використав для своєї безпеки галичан (переважно бандерівців), а потім дуже грубо кинув їх, організувавши власну ліву партію і нею розбив еміграцію на дві половини – галичан і наддніпрянців. Але це справа історії – вона скаже своє слово» [спр.68, арк.13-14]. В іншому листі до Р. Доценка письменник пише про свою творчу працю на емігрантських шляхах і роздоріжжях: «П'єса «Нервові вузли», романи «Гріх», «Чи прокинешся вранці». Усі вони створені в Німеччині (в Новому Ульмі й Авсбурзі), а потім перевезені до Лондона (Англія), а звідти 1949 року до Канади. Усе знаходилося в незакінченому вигляді. Лише «Поєдинок з дияволом», що його почав писати 1947 року в Авсбурзі, закінчив у Вінніпезі й видав обидва томи 1950 року» [спр.68, арк.9]. Двосторонній контакт вимагає опосередкованості, що здійснюється в межах спроби взаєморозуміння, співставлення морально-етичних та світоглядних позицій. Відповідаючи на лист Л. Череватенка про життя-буття еміграційних письменників повоєнної доби, Гай-Головко скрушно зазначає, що «доля майже всіх тодішніх представників наймолодшої письменницької генерації, до якої належали, крім Ситника, П. Карпенко-Криниця, байкар І. Манило, поети Рань, Л. Лиман і ін. Літературні «поетично-критичні» барди не тільки зігнорували цих поетів, а почали твердити в пресі, що їхні твори далекі від справжньої поезії. Поети Олекса Рань і Леонід Лиман непроглядно зникли» [спр.110, арк.7].

Ідейно-естетичні погляди письменник викладає 3 серпня 1996 року в розлогому листі до Л. Череватенка, тут він подає й образ поета Олега Ольжича, власне бачення національної боротьби за незалежність України: «Мельниківці ввійшли у Львів, здебільшого як перекладачі в німецькій армії і поліції (один такий перекладач-українець врятував мене у тюрмі від смерті).

Ольжич, керівник мельниківської похідної групи, проходив зі своїми однодумцями так само підпільно, як і я з моїми колегами й бандерівською групою.

Ішли окремо й швидко, хто швидше дійде до Києва й проголосить українську державність. Отож, зустрівши Ольжича, мав десь цілу годину з ним розмову.

Звичайно, Ольжич був не тільки членом ОУНМ, а й одним із заступників Мельника, а Стефаник, Позичанюк і я не були членами ОУНБ (не складали присяги), а тільки співпрацювали з цією організацією, бо це були надзвичайно свідомі молоді хлопці, які йшли на смерть за Україну, як на весілля.

Ольжич був вище середнього зросту, худорлявий, з поголеним обличчям і, здається мені, русявий. Добре освічений і розумний. Говорили ми не про літературу, а про політику. Він переконував мене, що тільки ОУНм справжня ОУН, а не ОУНб, і тільки вона проголосить українську державність і очолить уряд.

Зрештою Стефаник, Позичанюк і я були редакційною колегією, яка за німців підпільно видавала у Фастові газету «За самостійну Україну». Нас у Фастові схопили гестапівці (німецька секретна поліція) і відразу відвезли до Львова, до смертної тюрми... Ольжича між нами не було. Його схопили гестапівці перед нами або після нас» [спр.110, арк.10]. Отже, як стверджував М. Бахтін, реальна особа «живе своїм біографічним життям», моментом етичної події, соціального буття – автора-творця чи учасника естетичної діяльності [1, с.403].

За підписом секретаря СПУ І. Драча О. Гай-Головка запрошено на Шевченківське літературно-мистецьке свято, що проходило в Києві й Вінниці одночасно. Письменник з вдячністю прийняв запрошення і 17-22 травня 1992 року брав участь у святковому дійстві. Тоді ж подав заяву про поновлення його в Спілці письменників України.

З вищевикладеного можна зробити певні висновки:

- 1) лист завжди чітко адресований й спонукає до діалогу;
- 2) комунікативна, фактологічна спрямованість епістолярної автобіографії Олекси Гай-Головка стає чітко образною, інформаційно насиченою, емоційно переконливою;
- 3) епістолярій стає суспільно значимим, доступним після публікації для широкого кола читачів;
- 4) ідейно-художні погляди письменника в листах змодельовано під кутом зору його сформованого світобачення, світогляду;
- 5) наведені вище ілюстрації епістолярію наочно переконують в тому, що листи репрезентують науковий інтерес не лише як матеріал для вивчення біографії, але і як оригінальний чинник, в якому відображена вся багатогранність духовного життя письменника, особливості індивідуального мислення.

Список використаних джерел:

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики / М. Бахтин // Бахтин М. Исследования разных лет. – М. : Худож. литература, 1975. – 504 с.
2. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи : монографія / О.А. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.
3. Коцюбинська М.Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість / М.Х. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2009. – 584 с.
4. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф.1352, оп.1, спр.9, арк. 1.

The article deals with the theoretical basis and the source found of correspondence of Ukrainian diaspora writer Oleksa Hay-Holovko (1910-2006). It is proved that the writer's ideological and artistic views are the results of his mature outlook. Analyzed epistolary heritage ascertains that letters represent scientific interest not only as the material for biography studies, but as the unique factor which reflects the diversity of the writer's inner life.

Key words and word-combinations: letter, epistolary heritage, dialogue, immigration literature, national motives, outlook.

Отримано: 20.08.2013 р.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

ДО СПРАВЖНЬОГО ШЕВЧЕНКА

Шевченко – творець української національної ідеології. Саме під впливом Шевченкових творів українці перетворилися в міцну свідому націю.

Митрополит Іларіон

Іван Огієнко (митрополит Іларіон) (1882-1972 рр.) по праву вважається одним із батьків української духовності, творцем Українського Ренесансу поч. ХХ ст. Важливу роль в утвердженні української духовності він відводив творчості Т.Г. Шевченка.

Шевченкіана Івана Огієнка й досі є маловідомою в сучасному літературознавстві, недостатньо використовується вона і в культурно-просвітницькій роботі, не працює на духовне оздоровлення українців, на подолання національно-ідентифікаційної кризи, яка є очевидною, на жаль. Його перу належать такі ґрунтовні шевченкознавчі праці: «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка (1960)», «Словник Шевченкової мови» (1961), «Релігійність Шевченка» (1964) та чимала кількість статей у його канадському часописі «Віра й Культура» (1953-1967).

Захоплення Шевченком Огієнко виявив ще за молодих літ. У київській газеті «Рада» за 1909 він вміщує чимало статей, присвячених феномену Шевченка – «Шевченко на селі. Чи знають Шевченка та його твори наші селяни» (№46), «Як колись читали Шевченка» (№47), «Нариси з духового життя наших селян. IV. Українська самосвідомість наших селян» (№125) та ін. Усі нариси об'єднують просвітительська настанова автора – донести до свідомості українського селянства велич Шевченкової постаті.

Опинившись у вимушеній еміграції в Канаді (1947-1972 рр.), Іван Огієнко, митрополит Іларіон, Першоієрарх УПЦ в Канаді (з 1951 р.), вдало поєднує пастирську богослужбу з науковою діяльністю. Відірваний від материкової України, від її наукових інституцій (для них він був персоною non grata, за пеклим «націоналістом», «жовто-блакитним органчиком» та под.), він творив своє власне шевченкознавство.

100-річчю від дня смерті Шевченка і 100-річчю скасуванню панщини в Росії (1861 р.) митрополит Іларіон присвятив літературну монографію «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка», опубліковану в численних номерах «Віри й Культури» (1960-1961 рр.). Праця рядом своїх положень є новаторською, подекуди й відверто дискусійною щодо радянського шевченкознавства. Іван Огієнко вдало актуалізував політичний характер Шевченкової поезії, акцентував на тому, що революційні вірші Шевченка чи не найбільше спричинилися до відміни кріпацтва, до розкитування самодержавного трону і взагалі

сприяли піднесенню революційної та національної свідомості мас. «Взагалі треба сказати, – зазначав І. Огієнко, – що революційні твори Т. Шевченка в справі повалення царату та його рабства в Росії відіграли першорядну роль». Такий аспект дослідження нагадує нам молодого Огієнка часів УНР – державника і політика. Йому боліла доля підневільного колгоспного селянства, цих нових советських рабів. Власне, свою книгу Огієнко насамперед присвячує ювілею великого сторіччя – сторіччю повалення панщини. Отож не потьмянів ореол Огієнка як полум'яного політичного борця за свободу України і в еміграційні роки. Людина в рясі водночас була твердим політиком антибільшовицького спрямування. Явище виняткове і дивовижне, що й складає ФЕНОМЕН Огієнка!

Всуціль новаторською і не достатньо осмисленою насьогодні є праця І. Огієнка «Релігійність Шевченка» (1964). Вона переконливо обґрунтовувала тезу про глибоку релігійність Т. Шевченка, розбивала псевдонаукові твердження советських учених про Шевченків атеїзм. Огієнко знаходить дуже влучне слово для визначення суті Шевченкової творчості – УЧИТЕЛЬНО-НАВЧАЛЬНА. Він відзначає високу духовність Шевченкових віршів, обстоювання в них правди Божої. Торкається Іван Огієнко і питання про т.зв. «атеїзм» Шевченка. За І. Огієнком, Шевченко невіруючим не був, а «часто був глибоко експансивним, нездержливим, нервовим – тоді він міг виступати і проти Бога. Це – не свідомий атеїзм, це – безсиллий, хворобливий відчай, але відчай тимчасовий!» («Три літа»).

Складовою частиною Шевченкіани Івана Огієнка (митрополита Іларіона) є його проповіді й послання до духовенства, присвячені Тарасові Шевченкові, слово при відкритті пам'ятника поетові у Вінніпегу (1961р.), проведення Св. Літургії тощо. В усіх цих промовах Шевченко визначається як приклад його (Огієнкової) ідеології «Служити народові – то служити Богові», а також як взірць істинного патріотизму. Він же співець волі. «Ти створив нам велелюбного Кобзаря, направлено проти всякої неволі, – відзначив митрополит Іларіон у «Слові при відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вінніпегу 9-го липня 1961-го року», – жорсткої панщини та царської Москви».

На знамениті ювілії Шевченка (1961, 1964) митрополит Іларіон відгукнувся і своєю художньою Шевченкіаною. Зворушення його серця було таким великим, що покликала до життя поезію, присвячені величі й значущості Шевченкового слова («Вставай, Тарасе!», «Тарасове серце», «Тарасе, орле сизокрилий» та ін.). Наскрізні концепти художньої Шевченкіани митрополита Іларіона – це велич Кобзаря-пророка, «закутий народ» (несе яро більшшовицького рабства в материковій Україні), ідеал вільної України тощо. Філософські ідеології розкриваються через густу метафоризацію письма, образні вислови, прозорі алюзії, ремінісценції з Шевченка («Тарасове серце усіх охопило»; «Тарас любовним голубом воркує»; «І мати вольная на полі / Із діточками жне пшеницю»; «Й рвонулась на волю ясна Україна / Із сну вікового устала!»). Заклічні інтонації поезії Іларіона, їх яскраво виражений патріотичний, націєтворчий характер, ширі й теплі інтонації робили ці твори популярними, сприяли згуртуванню української діаспори.

«Шевченко безсмертний» – чи не найголовніший посил Іларіона, висловлення його гордості за триумф Шевченкового слова в ім'я України.

Шевченкіана Огієнка, отже, розбивала комуністичні стереотипи образу Кобзаря, протистояла відвертим фальшивуванням Шевченкового слова, сприяла відстоюванню його християнських вартостей.

Пропонуємо Вашій увазі праці митрополита Іларіона «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка» (1961), «Чергові завдання шевченкознавства» (1961), «Підроблений «Кобзар»» (1961).

**ПЕРШЕ ВИДАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ВІРШІВ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЛІТЕРАТУРНА МОНОГРАФІЯ¹**

І. НАЙБІЛЬШИЙ ЮВІЛЕЙ

Через рік 3-го березня (19-го лютого за старим стилем) 1961-го року вся Україна буде величимо святкувати столітній ювілей визволення селян від панщини! Ювілей скасування нечувано жорстокого рабства, що дало в Україні безмежно тяжкі наслідки... Безумовно, наслідки цього чотиривікового рабства в Україні ще не покінчилися, не покінчилося й саме рабство, бо воно має тепер тільки іншу назву. Звалося рабство – «панщина», а тепер – «колхоз»...

Панщина – це приbrane ім'я для найсоромнішого людського насилля над меншим братом своїм – для рабства... Панщина – це ганебне довговікове рабство, і в Україні Росія тримала його збройним насиллям у голій повноті найдовше від усіх земель Європи... Це рабство селян було найтяжче та найжорстокіше від усіх колишніх рабств: селянин в Україні був простою річчю свого пана, яку пан мав право знищити, продати, ограбувати, вислати на Сибір... Російський Уряд офіційно заборонив звати цей стан рабством, – звали панщина. Але це було жорстоке рабство!

Панщина рано почалася в Україні, а запровадили її поляки зараз по 1569-му році, по Люблінській унії. Десятилітнє повстання Гетьмана Богдана Хмельницького (1647-1657), що повиганяв з України польське панство, не допомогло, – поляки незабаром вернулися й обернули панщину в жорстоке рабство; український селянин став для польського пана простим рабом, гірше того – бидлом!...

Московія, узявши з 1654-го року під себе головню Лівобережжя, помалу збільшувала стару панщину, а вкінці так само обернула її в жорстоке рабство.

Церква не заступалась, або, правильніше, – не могла заступатись проти цього рабства. Але маємо багато славних свідчень, як українське православне духовенство, хоч так само було безправне, часом сильно заступалося за рабів і боронило їх. У всякому разі було завжди за своїми вірними і разом з ними терпіло рабство...

Україна й Українська Церква знаходилися в окупації Московії. Чи, може, пануюча Московська Церква заступалася коли за своїх рабів? – Ніколи! Більше того, московський Митрополит, коли робили переклад Нового Заповіту на російську мову, поблагословив переробити одне місце в ньому на кристь панщини. Апостол Павло у своєму посланні до Євреїв правильно навчав: «Земля родить рослини, добрі для тих, хто їх і обробляє» (6.7). Цю святу апостольську науку Російська Церква переробила на: «Земля произрастает злак, полезный тѣм, для которих и воздѣлывается». Отак переклад зроблено на користь панства!... І цей нечуваний соромний переступ позостається і в новій Біблії, яку випущено в Москві оце 1956-го року (див. ст. 1229).

Панщизняне рабство в Україні збільшувалося з року на рік, у своїй переважачій більшості пани-рабовласники були чужинці – поляки та росіяни. За останні 20 років життя панщини, в роках 1840-1860 Україна дослівно горіла й кипіла: не було дня без селянського повстання, і ці повстання все росли та ширшали на своїй силі. Стало ясно, що треба дати селянам волю згори, бо інакше раби візьмуть її самі нечуваною революцією.

Кращі люди все були проти безумного рабства, що так довго затяглося і в Росії, і в Україні. Усі кращі письменники гостро виступали проти панщини, усі вимагали звільнення селянства. Цензура шаліла розперезано – відкрито писати проти панщини не було змоги.

¹ Збережено авторську редакцію. Подається в скороченому варіанті

І ось у цей час, за 1840-1860 роки, в Росії з'явилася нова громадська класа, – її звали «різночинці», простіше – службова уряднича інтелігенція, що земель не мала, що й сама бідувала. Ось ця інтелігенція і дала з себе демократично успосіблених діячів та письменників, яких тепер звуть революційними демократами. Це були: В.Г. Бєлінський, т. зв. петрашевці, Н.Г. Чернишевський, Н.А. Добролюбов, Д.І. Писарєв, Н.А. Некрасов, А.І. Герцен, Н.П. Огарьов і багато-багато таких інших.

А з українців до цієї революційно-демократичної течії належав головню Тарас Шевченко.

Цензура чавила, як могла, і незабаром революційні демократи перенесли свою боротьбу за кордон, головню в Англію, Францію та Швайцарію, і звідти били по панщині, били й царат. Це були відомі А. Герцен та Н. Огарьов, велике число інших, що осіли в Лондоні, – вони в роках 1855-1862 видавали збірники «Полярная Звезда», а в роках 1857-1864 видавали в Лондоні революційний орган «Колокол». Головним завданням «Колокола» та його додатків («Под суд!» і «Общее вѣче») було всіма силами валити найперше панщину, вимагати волі для рабів-селян. Ці революційні видання широко пішли по всій Росії та по всій Україні і в ділі визволення селян з панського рабства мали дуже великий вплив.

Невдала Кримська війна 1853-1856 років зовсім збунтувала Росію. Року 1855-го 18-го лютого раптово помер цар Микола I, – уперто твердили, що він отруївся. Новий імператор Олександр II постановив негайно звільнити селян з рабства. Була призначена для того особлива комісія, а вона вперто саботувала й затягувала всю цю справу.

Роки 1859-1861 – це зеніт спільної боротьби всього демократичного за знищення рабства. Селянські повстання й дошкульні розрухи охопили всю Росію й Україну. І нарешті, 19-го лютого ст. ст. (3-го березня нового ст.) був підписаний маніфест про звільнення селян з панщини. Оголошений цей маніфест був 5 (18) березня.

Маніфест складений надзвичайно врочисто, – останню редакцію йому надав Московський Митрополит Філарет. П. Кулішеві був замовлений переклад цього маніфеста на українську мову, але в останню годину заборонили читати український текст...

Тарас Шевченко все своє життя був тим, хто всією своєю істотою самовіддано боровся проти панщини, за це і десять років був на тяжкому засланні. Такого сильного революційного борця проти рабства росіяни серед себе не мали, тому, власне, вони перші так сильно схопилися за Т. Шевченка й ширили його твори, які дошкульно били царат та перестаріле рабство. Вони ж, закордонні революційні демократи, року 1859-го видали в Лейпцігу революційні вірші Шевченка і сильно їх поширили і в Росії, і в Україні. Навмисне вибрали найгостріше з Шевченкових творів, і ним вдарили царат і його рабство!

Шевченко помер 26-го лютого (10-го березня) 1861-го року і цілий тиждень перед смертю чув радісні вістки про підписання закону про звільнення селян з рабства. Цебто помирав спокійно, бо він же сам безконечно багато зробив для знищення цього рабства в Україні!

Але маніфест про скасування рабства офіційно був оголошений тільки 5(18) березня, цебто через 15 днів по смерті Шевченка. Головний борець не мав насолоди почути на власні вуха офіційного маніфеста про те, що його так жорстоко било все життя...

І ось наступного 1961-го року припадає подвійний ювілей: століття з дня знищення ганебного рабства в Росії і в Україні, і століття з дня смерті найза-

взятішого борця проти нього – Тараса Шевченка! Історія хотіла поєднати ці дві великі історичні річниці – поєднаймо це й ми! Бо Шевченко – то ж полум'яний борець проти всякого рабства!

Чи рабство року 1861-го було остаточно знищене в Україні? Правно – так, але економічно – ні! Різни комісії запекло саботували всю справу п'ять літ, а царя так само запекло тероризували та дурили, і вкінці селянам при звільненні їх з рабства був даний т. зв. «старцівський наділ», цебто такий мізерний, з якого селянин жодним способом прожити не міг... І ніби «вільний» селянин зараз же опинився ще в гіршій панській неволі, в рабстві неофіційному...

Іншими словами, рабство селянства в Росії і в Україні фактично знищене не було, тому й надалі позосталася й кривава реакція проти нього!

Року 1881-го 1-го березня царя Олександра II, що то по-старцівському відпустив селян з кріпацтва, убив народоволець Ігнатій Гриневицький.

Жорстока революція 1917-1920 років під проводом комуністів нечувано криваво вистріляла й вимордувала всіх, хто мав хоч якийсь стосунок до цього рабства селян у Росії. Російська революція була, власне, на 60 літ запізненою кривавою й сліпою помстою рабів своїм рабовласникам...

І ця жорстока кривава революція ще не закінчена, бо земля ще й тепер не в селянських руках.

І остаточно звільненим з рабства український селянин так і не став – він знову обманно попав ще в тяжче панцизняне рабство, у советський колгосп... І одною з причин цього було й старцівське, неправдиве «звільнення» селянина з панщини 1861-го року.

Український селянин і надалі фактично позостається в лютому рабстві!...

І буде ще одна революція, може, найкривавіша з усіх, – і український селянин таки одержить свою землю-матір на власність...

Рабство, чи кріпацтво, довгі віки вбивало духа України, вбивало її культуру, творило рабів... Хіба в Україні був би тільки один Шевченко? За 400 літ рабства були б сотні Шевченків, бо то народ їх родить, а цей народ був у жорстокому рабстві, й народні генії пропадали... Бо ж Тарас Шевченко тільки випадково вирвався з кріпацького рабства...

II. ШЕВЧЕНКО В РЕВОЛЮЦІЙНІЙ АКЦІЇ

Сто років тому, у першій половині 1859-го року, в Німеччині, у місті Лейпцігу, вийшла маленька книжечка під простою назвою: «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки».

Зовсім мала книжечка... Ось в імітаційному виданні лежить вона в мене на робочому столі, улюблена й дорогоцінна, але таки ще не глибоко вивчена в нас. Книжечка ця в історії пам'яті Т.Г. Шевченка мала величезне значення, і тому в століття смерті Т.Г. Шевченка і в століття знесення рабства в Україні я розповім тут про неї трохи докладніш.

Та й сама книжечка має століття з дня свого виходу.

Зміст історичної книжечки – шість віршів Тараса Шевченка, вставлених-захованих у шість (сім) віршів російського великого письменника Олександра Пушкіна. Це було перше видання Шевченкових революційних віршів, які відбивали не тільки його мистецького духа, але й його глибоко неспокоїну душу. Власне, тим, що це були вірші огненного революційного змісту, вони відразу поєднали Шевченка з російськими революціонерами, яких тоді повно було в Росії, повно було і за кордоном.

Російські революціонери, як удома, так і за кордоном, ставили собі три головні завдання: 1. повалити самодержавство, цебто царат, 2. повалити без-

соромну панщину, правильніше, рабство, і 3. запровадити рівність і братство у вільній державі. Хто такого бажав собі, був «революціонером». Якраз Тарас Шевченко, гіркий панцизняний кріпак, довгими літами виносив у своїй душі всі ці великі ідеї, виносив істотно, природно, бо таким було життя його.

Шевченко рано став писати і революційні вірші. Жив він і в Польщі, а потім оселився в Петербурзі, де саме повітря було революційним. Коли появилися революційні Шевченкові вірші, вони відразу глибоко припали до смаку всім тодішнім революціонерам, чи революційним демократам, і легко й відразу позитивно вирішили початкові гострі сперечання росіян: чи українці можуть мати свою окрему літературу.

Росія, як нація, не мала такого природного огненного революціонера, яким був Тарас Шевченко, – він їх усіх випередив і в поваленні самодержавства, і в знищенні рабської панщини. Росіяни-революціонери відразу глибоко й вірно оцінили революційний Шевченків дух, визнали його за великого поета, а тим самим визнали й право української нації на окрему літературу. Російські революціонери мали тоді в літературі велику силу, і власне своєю революційністю Шевченко багато допоміг признанню України, як нації. Бо ми ж для Росії були тільки... кріпаки!

У революційному процесі, який валив самодержавство Росії, революційний лейпцігський збірник 1859-го року мав величезне реальне значення. За кордоном тоді жила безліч революційних борців, і вони міцно стояли за твори Т. Шевченка, і стали їх пропагувати та ширити. Закордонні революціонери мали вільні зв'язки з батьківщиною, з Росією, і тому реально сильно ширили Шевченкові революційні вірші і по всій Росії, і особливо по Україні, – і в друку, і в рукописах.

Взагалі, треба сказати, що революційні твори Т. Шевченка в справі повалення царату та рабства в Росії відіграли першорядну роль. Усі революціонери глибоко розуміли власне це значення Шевченкових творів, і коли р. 1917-го перемогли комуністи, то вони мали на твори Т. Шевченка давно вже остаточно вироблений погляд, як на засіб ширення революційності в народі. І тому стали друкувати Шевченкові твори в мільйонах примірників, і перекладати їх на всі мови і свого Союзу, і всього світу. Не через їх мистецьку вартість, бо вона для них не грала ролі і тепер не грає, а тільки через огненну їх революційність проти царату та його рабства.

Шевченко природно, самим життям своїм став революціонером, а що російські революціонери були вже організовані, то він просто пішов за ними. Тоді за кордоном багато працював революціонер Олександр Герцен (1812-1870), який, як сказано вище, з 1857-го року став видавати в Лондоні революційний тижневик «Колокол» (Дзвін).

«Колокол» дійсно голосно дзвонив проти царату і проти панщини. У своєму «Деннику» під 6-м лютим 1858-го року Шевченко записав: «Я стрів свого старого знайомого, п. Шумахера. Він недавно вернувся з-за кордону і привіз з собою 4 число «Колокола». Я в перший раз сьогодні побачив газету, і з побожністю... поцілував...».

Напевно, Шевченко добре знав, що це за «Колокол», і демонстраційно поцілував його...

Бо був правдивим борцем за волю селянства, а такого тоді звали «революціонером».

III. РЕВОЛЮЦІЙНІ НАСТРОЇ В УКРАЇНІ

В роках 1858-1859-1860 Україна сильно клекотіла революційним огнем. Панщина-рабство й панські знущання та всякі «панські жарти» вже міри не знали! Україна горіла.

На початку червня 1859-го року Т. Шевченко зовсім невчасно приїхав в Україну і пробув тут до 15-го липня, коли й був арештований у п. Максимовичів у Прохорівці. Час побуту Шевченка в Україні був зовсім невідповідний, бо якраз тоді, в роках 1858-1859 сильно ширився по всій Україні революційний повстанський селянський рух, бо йшла тоді явна підготовка до скасування рабства, і це всі знали і хвилювалися. Революціонери і вдома, і за кордоном працювали, не покладаючи рук. К. Маркс, уже тоді божок багатьох революціонерів, з задоволенням писав 4-го лютого 1859 р. в листі до Лассаля: «Росія з страхом чекає аграрної революції в своїй середині!»¹.

І справді, протягом одного 1859-го року в Росії в 90 місяцях «спалахнули селянські заворушення, вияви непокори поміщикам і царській владі»².

Т. Шевченко, пробуваючи в Україні, не завжди був обережний і часто читав своїм приятелям чи просто знайомим свої революційні вірші. Читав і дарував. Настрій усієї України був тоді аж надто нервовий і ці Шевченкові вірші слухали охоче.

Люди хотіли бачити ці вірші друкованими. Так, В. Маслій 10-го вересня 1859 року писав до Т. Шевченка і просив видати всі свої вірші: «нехай довідається світ, що й придушена Малоросія може висловлювати всесвітні істини, що й вона має своїх поетів і мистців – малярів»³.

Саме життя було таке, що вимагало революційного слова як вислову самої душі!

ІV. ЛЕЙПЦІГСЬКИЙ ЗБІРНИК 1859 Р. ПРИНІС ШЕВЧЕНКОВІ ТЯЖКІ КЛОПОТИ

Видання за кордоном творів тих чи інших письменників, звичайно, приносило їм великі клопоти та непорозуміння з владою в Росії. Напр., року 1859-го в Берліні вийшли заборонені цензурою вірші Н.А. Некрасова, і влада стала дошкульно тягати автора. Закінчилось зовсім недобре: Н.А. Некрасов, щоб позбутися неприємностей, змушений був подати владі прохання, в якому «уклібно» просив її заборонити ввез в Росію його вірші берлінського видання...⁴

Коли десь у середині 1859-го року в Лейпцігу вийшла збірка революційних віршів Т. Шевченка, досі в Росії не видрукованих, то автор їх, Т. Шевченко, також зазнав великих неприємностей. Шевченко саме тоді насилу визволився зі своєї каторжної висилки і жив у Петербурзі під пильним доглядом поліції. Про намір видати в Лейпцігу його старі революційні вірші довідався ще в жовтні 1858 р. і начальник III Відділу⁵, і В.А. Долгоруков, шеф жандармів в р.р. 1858-1866, і сам Т. Шевченко. Шеф жандармів викликав Шевченка до себе. У цій справі від 18 жовтня 1858-го року є така записка шефа жандармів В. Долгорукова: «Шевченко живе в Академії Мистецтв в квартирі графа Толстого. Він приходив сказати мені, що Головін хоче видрукувати за кордоном його вірші, і свідчить (Т. Шевченко), що жодних рукописів він йому не передавав. Його твори, як він каже, були надруковані до 1847 року, а потому заборонені. Дати мені довідку як про це, так і про його твори. Довідатися про твори Шевченка, які були надруковані перед його висилкою з С. Петербургу»⁶.

¹ Дм. Косарик. Життя Шевченка. 1955р. ст. 199.

² Там само, ст. 221.

³ Н. А. Некрасов. Полное собрание сочинений и писем. 1953 р., том XII, стр. 47.

⁴ Це є: «III Отдѣление Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи!».

⁵ Там само, ст. 290-291.

⁶ Т. Шевченко. Листування, ст. 314. Павло Зайців. Життя Тараса Шевченка, Мюнхен, 1955, ст. 344.

Справу цю жандарми вважали дуже важливою, і В. Долгоруков наступного дня, 19-го жовтня повідомив про неї самого царя...¹

Взагалі, лейпцігське видання 1859-го року та широка реклама йому революціонерів за кордоном сильно пошкодили Шевченкові. Це власне про це писав М. Максимович ще 1858 року, що «якийсь паливода навіжений за границею підпакотив» Шевченкові².

Це ж видання довело й до побільшеного нагляду поліції за Шевченком. Року 1859-го 26 травня Шевченко виїхав в Україну, а за три дні перед тим, 23-го травня шеф жандармів Долгоруков порозсилав таємні накази жандармерії Київської, Чернігівської та Полтавської губерній, щоб пильно стежили за поведінкою Шевченка. Це не обіцяло доброго.

А липня 15-го по дорозі до Максимовичів Шевченко був арештований.

Російська цензура відразу звернула свою пильну увагу на лейпцігське видання 1859-го року і відразу внесла його до Списку заборонених у Росії книг³.

V. ПОПЕРЕДНИКИ «ЧЕ-КА»

Тарас Шевченко 1847 року 5-го квітня був заарештований на березі Дніпра при переїзді його паромом у Київ. Наступного дня Шевченка спільно відправили у супроводі т. зв. квартального поліцейного наглядача та жандарма у Петербург, у III Відділ.

Страшний III Відділ!...

«Третье Отдѣленіе Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи».

Граф А.Ф. Орлов був начальником III Відділу, по сучасному Че-Ка, з 1845-го року, три тижні пильно досліджував справу Шевченка, і 30-го травня оголосив присуд: віддати Т. Шевченка рядовим в Оренбурзький корпус, але з правом вислуги, цебто за добру поведінку Шевченко міг стати й офіцером.

Цареві конче показували важливіші справи III Відділу, і він на присуді кари Шевченкові додав: «Під найсуворіший нагляд з заборонаю писати й малювати». Додав це рукою власною.

І Шевченка того ж дня передано в зарядження Військового Міністерства. А 31-го травня Шевченка спільно повезли в Оренбург, куди й доставили 8-го червня.

Вирвався Шевченко з цього тяжкого заслання 26-го червня 1857-го року, побувши в неволі 10 літ 2 місяці і 21 день.

А тепер через лейпцігське видання, знову мусів мати діло з цим страшним III Відділом.

Хто ж були ті, що арештували й заслали Шевченка? Яка установа керувала всією його справою?

Установа ця почалася на самому початку самодержавства царя Петра I року 1697-го і звалася «Преображенний приказ». Приказ (міністерство) цей видав політичними справами, і всі зізнання добувалися тут жорстокими катуваннями. З цього Преображеного приказу звичайно ніхто живим не виходив, – чи був він винний, чи був невинний. Сам цар Петро I кохався катувати підсудних, а по цій кривавій катівні часом ішов на забави та випивки... Пригадаю, що цей «більшовик на троні» і сина свого закатавав на смерть...

¹ У цьому Списку, аркуш 15 зверху подано: «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки». Лейпциг. 1859. Див. «Збірник праць у НКШ», ст. 175.

² Життя і діяльність Т. Шевченка, ст. 22.

³ Див. Іларіон. Біблія як літературний твір. «Віра й Культура» 1959 р. число 8 ст. 4.

Року 1718-го ця установа змінила назву на «Таємна канцелярія», а пізніше не раз ще міняла її, але істота її все позосталася та сама і катувала й дала так само, як і за царя Петра I.

Уся Росія дрижала при самій згадці цієї установи!...

Цар Микола I своїм наказом 3-го липня 1826-го року всі політичні справи передав у «Третій Відділ Особистої Його Імператорської Величності Канцелярії», – так вона стала зватися при ньому.

Особиста канцелярія складалася тоді з трьох окремих відділів (пізніше з п'ятьох), і III Відділ був самостійною установою на справи політичні. Уся Росія добре знала цю політичну установу і дрижала на саму згадку про неї. Звичайно ця установа звалася коротко: «Третій Відділ».

До III Відділу належало велике число справ і чисто політичних, і таких, що тільки здалека були політичні. На чолі стояв начальник III Відділу. На самому початку наказувалось, що головним завданням III Відділу є «охорона доброго стану й спокою всіх класів у Росії, і запровадження правосуддя». Кожне Че-Ка ставить собі таке завдання!

Головним завданням кожного урядника III Відділу було «пильнувати, щоб спокій і права горожан не порушували ніяка особиста влада чи насилля вельможних, чи злісна праця людей злого наміру». Між іншим, цей III Відділ наглядав, щоб... поміщики не поводитися жорстоко зо своїми рабами-кріпаками.

Сюди ж належали і справи цензури та догляд над періодичними виданнями, і був наказ присилати до III Відділу по одному примірникові всіх денників та журналів, які виходили в Росії.

Року 1839-го до III Відділу був приєднаний Корпус жандармів, і спільний начальник став зватися «Начальник Штаба Корпусу Жандармів і Управління III Відділу».

Це була злої слави установа, яка й далі звалася «III Відділом» і яка й далі наводила жах на всю Росію. Більшовицькі Че-Ка та ППУ – це рідні діти «III Відділу», і комуністи нічого нового не видумали. Хто попадався в лапи III Відділу, той живим з нього, звичайно, не виходив, – чи то був фальшивомонетник, чи дикий поміщик-рабовласник, чи Тарас Шевченко.

Дуже часто III Відділ карав без суду, бо суд заступав тут сам цар.

Року 1880-го 6 (18) серпня III Відділ, що 183 роки мордував усю Росію, нарешті, був скасований, його справи були передані до Департаменту поліції при Міністерстві внутрішніх справ. І від усіх цих справ був звільнений Російський імператор.

Грозою всієї Росії були начальники цього III Відділу. Це були: граф А.Х. Бенкендорф (1826-1845), граф А.Ф. Орлов (1845-1856), князь В.А. Долгоруков (1856-1867), граф П.А. Шувалов (1867-1875), А.А. Потапов (1875-1877), Н.В. Мезенцов (1877-1878) і А.Р. Дрентельн (1878-1880).

Начальник III Відділу мав права окремого міністра, і робив особисто доклади цареві. Завданням III Відділу було переродити всю Росію на «чеснотних горожан», і цар присвячував на це багато часу, і до поту працював... Такий установився звичай, щоб Росія зростала!

А вся Росія завмирала від страху...

Цікаво тут підкреслити, що на публічних прийняттях російський цар ласкаво подавав руку найменшому чином офіцерові. Але було офіційно заведено, що цар руки не подавав офіцерам-жандармам! Бо знав, що забрудить свою руку... Є переказ, ніби й Сталін руки чекістам не подавав...

Ось в оцей III Відділ і попався був Тарас Шевченко і промучився в ньому 10 літ і три місяці...

Шевченкові зробили в III Відділі один незвичайний виняток: його на допитах не били і зізнання давав він без катування...

Ось у цей III Відділ мало знову не попав Тарас Шевченко через лейпцігське видання своїх революційних віршів.

VI. ОПИС ЛЕЙПЦІГСЬКОГО ВИДАННЯ 1859 р.

Уже з того, що я вище зазначив, видно, що лейпцігська збірка найгарячіших Шевченкових революційних віршів має велике літературне й політичне значення. І тому я подам тут повний бібліографічний опис цього видання, бо всі попередні описи його не були повними.

На жаль, я цей опис роблю головню з харківського фотоперевидання 1937-го року, а не з самого лейпцігського оригіналу. Дещо додаю тут з інших описів.

Титулова сторінка має такий заголовок: «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки». Долі дано, ліворуч: Лейпцигъ. Вольфгангъ Гергардъ. Праворуч: Leipzig, Wolfgang Gerhard. На самому кінці під ними подано рік видання: 1859.

Зворотна сторона окладники порожня.

А далі йде сама книжка. Спочатку на сторінках 1-6 подано три вірші Пушкіна: 1. «Молитва», ст. 1-2 (це вірш не Пушкіна, хоч під ним підпис: А. Пушкинъ). Далі, 2. на ст. 3-4: «Цапли», на ст. 5-6: «Послание Аркадію Гавриловичу Родзянко».

По цьому з ст. 7 йдуть шість революційних віршів Шевченкових, а саме: 1. «Кавказъ» (ст. 7-13), 2. «Холодный Яръ» (ст. 14-17), 3. «Думка» («Якъ умру, то поховайте», ст. 18), 4. «Розрита могила» (ст. 19-21), 5. «Думка» («За думою дума», ст. 22-23) і останнє: 6. «И мертвымъ и живымъ...» (ст. 24-34). По цьому знову йде три вірші А. Пушкіна, а саме: 1. «В.Л. Пушкину» (ст. 35-38, під віршем рік його написання: 1817), 2. «Цензору» (ст. 39-43, під ним рік: 1816) і останній на ст. 44 (сторінка не нумерована): 3. «Льву Сергѣевичу Пушкину» (під віршем рік його: 181- останньої цифри нема).

Подано, таким чином, 12 віршів, під усіма зазначено їх авторів: А. Пушкинъ або Шавченко. У всій книзі Шевченко зветься «Шавченко» і ні разу до його прізвища не додано «Т.» чи «Тарас».

У книжці всі 12 віршів починаються нумерованою сторінкою. Остання 44 сторінка нумерована.

Дм. Косарик¹ у своїй праці подає в цій книзі 44 сторінки.

Книжечка малого розміру, а саме: 6,5 x 5 інчі. На сторінці по 26 рядків.

Пагінація (сторінкування) йде зверху. А долі зазначено друкарське число аркушів, – на ст. 1-й стоїть долі 1, на 17 стоїть 2, а на 33 стоїть 3. На наступній через одну (на 3, 19 і 35) ця цифра повторена для зшивачів книжки.

Але три рази, на ст. 1, 17 і 33 долі подано римську цифру II. Що вона визначає? На мою думку тут II визначає, що це другий томик віршів Ол. Пушкіна та Т. Шевченка (бо був і I). Тому й «Новые стихотворения».

Цей мій опис подано за харківським фотоперевиданням 1937-го року. Але інші бібліографи, напр., Комаров, Франко і ін., дають ще 2 сторінки до цього, ст. 45-46.

На ст. 45 уміщений вірш: «На смерть тетушки Анны Львовны Пушкиной»; це вірш не А. Пушкіна, хоч він тут підписаний.

А на останній 46 сторінці подана друкарня: «Наумбургъ, въ типографіи Г. Пецца». І те саме по-німецькому: «Haumburg Druck von G. Pätz».

¹ Життя і діяльність Т. Шевченка, ст. 22.

Отже, наша книжечка друкувалася в м. Наумбургу, а не в Лейпцігу. Наумбург тепер в області Галле, на річці Заале, на залізничній дорозі лінії Лейпціг-Ерфурт.

Далеко на південь від Лейпцігу.

Книжка вийшла в обкладинці, яка має цінні для нас відомості на 1 і на 4 сторінках.

На першій сторінці окладники вгорі подано: «Русская Библиотека. Томъ VIII». Під цим подано два заголовки книжки, – німецький і російський, а саме: «Neue Gedichte von Pushkin und Schafftschenko». Під цим російський: «Новыя стихотворенія Пушкина и Шавченки».

Друга й третя сторінки окладники порожні, а на 4-ій подано списка перших семи томиків видавництва «Русская Библиотека», про яку я пишу далі.

Чи була книжка оправлена, – не маю матеріалу, щоб на це точно відповісти. Харківське фотоперевидання 1937 р. оправа має і то цікаву, – переплет обтягнений синьою ворсовою матерією, трохи більший від самої книжки. На ньому заголовок:

ПУШКІН І ШЕВЧЕНКО

На внутрішній стороні оправи дано чорний портрет Пушкіна, якого повторено на останньому вставному листі на кінці книжки. А на першому листі перед титульною сторінкою і на внутрішній стороні оправи на кінці книжки дано такій же портрет Т. Шевченка. Обидва портрети обтягнено лавровим і дубовим листям.

Малий розмір книжки і її ворсиста темносиня оправа роблять її подібною до молитовника. І така оправа й малий розмір лейпцігського видання 1859 р. зроблені хіба навмисне, щоб легше ховатися перед поліцією, бо це видання справді можна прийняти за молитовника.

Мало цього, редактор І. Головін на першому місці вмістив вірша (ніби Пушкіна) «Молитва», в якому віршами переспівано «Отче наш». Отже, поліція, – а вона була тоді однакова і в Росії, і в Німеччині, і в Австрії, – брала до рук під молитовника оправлену книжечку і на першому місці знаходила «Молитву». І заспокоювалася.

Думаю, що з цих самих причин і революційні вірші Шевченка заховано поміж вірші Пушкіна, – Пушкін не мав слави революціонера, а Шевченко відкрито її мав, тому його вірші заховано в спокійні вірші Пушкіна.

Коли саме вийшов у світ лейпцігський збірник 1859 року? Беручи на увагу, що в середині 1859-го року за Т. Шевченком значно побільшили поліційний нагляд, а 15-го липня його вже й арештували в Україні, можна припускати, що лейпцігське видання революційних віршів вийшло десь перед цим часом, десь у середині 1859-го року.

VII

VIII

IX

X. ЗНАЧЕННЯ ТЕКСТУ ЛЕЙПЦІГСЬКОГО ВИДАВАННЯ

Революційні Шевченкові вірші широко ходили по Україні. Поет часто й легко дарував їх своїм приятелям, а ті давали списувати іншим. Так поставали нові тексти, часто відмінні один від одного.

Той, хто послав збірку шести Шевченкових віршів 1843-1845 років, мав їх, безумовно, або оригінальні, або близькі до першого оригіналу, і в тому їх велика

ціна. Текстологічна вартість цих віршів справді дуже висока, і цього відкидати не можна, і ці тексти треба брати на увагу при вивченні «Кобзаря». Треба обтрусити всю друкарську полову, і тоді виглядає золоте зерно правдивої Шевченкової думки.

Проф. П. Зайцев і проф. Л. Білецький не доцінили цих текстів. Коли року 1937-го в Харкові вийшло фототипічне перевидання лейпцігської збірки 1859-го року, то С. А. Рейсер у «Литературное Обозрение» 1937 р., ч. 13 ст. 40, дав на нього гостру негативну оцінку. Він писав: «Лейпцігське видання 1859-го року уже свого часу заслужено не притягувало жодної уваги і не викликало жодного зацікавлення. Перед нами макулатурне видання 13 віршів: шести – Шевченкових і семи – Пушкіна (втім, три з них Пушкіну не належать). Тексти віршів невірні навіть для свого часу, вибір їх не характерний, цензурні пропуски не повернені».

Ця Рейсера критика зовсім суб'єктивна і неправильна. Протилежно йому Ф. Прийма писав: «Текстологічний рівень розглядуваного видання дійсно дуже низький: книга рясніє всілякими викривленнями і друкарськими помилками»¹. Але це тільки зовнішня сторона книжки 1859-го року; вірші були належно й знаюче підібрані (з тоді існуючих) – це сильні революційні вірші, які в Росії ще не були видані, та й цензура не могла їх пропустити. Звичайно, за умовами видання їх належно не підготували.

І текстологічно вони дуже цінні як першодрук. І справді, воно часто цінне інше читання, аніж у нас загально прийняте, і то читання таке, що змушує нас сильно замислюватися.

Дам на це хоч чотири приклади. Для порівняння вживаю київське академічне видання творів Т. Шевченка 1949-го року, том I.

1. «І неситий не виоре
На дні моря поле», ст. 287.

Це з «Кавказу». А в лейпцігському виданні 1959 р. подано на ст. 7:

«И несътый не выдере
На дай моря – поля».

Це дуже цікавий і цінний варіант, бо він з першодруку, і можливий. І нема соромної граматичної помилки: при запереченні прямий додаток ставиться не в знахідному, а в родовому: «Не видере поля», а тепер друкують з помилкою: «Не виоре поле». Уже це важливе!

Пригадаймо, що в пророка Амоса (6.12) читасмо: «Чи хто виоре море худобою?»².

Можливо, що в лейпцігському виданні було написано неясно, але не виключається і варіант «не видере».

Шевченко Біблію глибоко знав і це звідси взяв образ скупаря.

2. Академічне видання в «Кавказі» на ст. 1, 288 дає:

Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений?

Безумовно, це навмисне зіпсутий текст, бо він же сенсу жодного не має: Бог утомитися не може! Зовсім інакше подає це місце лейпцігське видання 1859-го року:

Кольжь одпочыты
Дасы Боже утомленнымь?

¹ Збірник праць V НШК, ст. 174.

² Див. Іларіон. Біблія як літературний твір. «Віра й Культура» 1959 р. число 8 ст. 4.

Контекст цього високо важливого місця ясно говорить, що правдивий текст у лейпцігському виданні, і тут нема дивного атеїстичного «Боже утомлений»... Коли б він був, то за нього ухопився б редактор І. Головін, сам соціаліст-бакунівець.

3. Академічне видання дає:
А сльоз, а крові!? напоїть
Всіх імператорів би стало.
Лейпцігське видання дає на ст. 9:
«Асльозь?... акрови... напоить
Всіх Царьків би стало».

Лейпцігське «царьків» (у ньому треба не с, а ь) ліпше й ширше, а до того воно згадує взагалі всіх царів, а не імператорів. Та й на кінці тут «і нашим ба-тюшкам царям».

4. Академічне видання Шевченкових творів на ст. 1, 313 подає (так і деякі інші подають):

«Все покину і полину
До Самого Бога
Молитися... А до того –
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте»...

Лейпцігське видання 1859 р. дає тут велику й високоцінну поправку, а саме (ст. 18):

«Все покину і полечу
До Самого Бога
Молитися... а дотого
Поховайте, та вставайте»...

Як бачимо, у першодруковій 1859 р. нема атеїстичного «а до того – я не знаю Бога», а є: «а до того поховайте та вставайте».

Оригінал Шевченків за лейпцігським виданням і логічний, і віршово витриманий. Безумовно, хтось пізніше навмисне вставив «я не знаю Бога», і тим зіпсував і будову вірша, і Шевченкову ідеологію, роблячи з нього атеїста. Власне через те, що лейпцігське видання не має атеїстичних вибриків, це найбільше лютує соціалістів, і вони знищують його ціну.

Може, це редактор у Лейпцігу виправив? Ні, він був завзятий революціонер і радий був бачити у Шевченка безбожжя.

Розгляньмо, що тут «Заповіті» визначає «а до того»? Воно не зовсім ясне, але в автографі Скоропадських стоїть ясніше, рукою Шевченка написане: «а поки що». Це: «перше», «перед тим», «до цього», «тим часом», російське «прежде» (див. Уманець і Спілка, Львів, 1893 р. ст. 772). Напр.: «Підеш у школу, а дотого поснідай». Або:

Б'ють пороги, місяць сходить,
як і перше сходив.

Тут «перше» = дотого (не до того, а дотого).

Хтось невідомий вставив у Шевченків вірш «я не знаю Бога». І вийшла нісенітниця!

Справді зрозуміймо значення «дотого» як «перше»:

Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А перше (дотого)
Я не знаю Бога...

Розбита структура віршу: дано три рядки на одну риму: Бога – дотого – Бога. Безумовно, останній рядок («я не знаю Бога») зайвий і грубо вставлений. Та й у змісті нема логіки, і виходить неграматично:

До Самого Бога
Молитися... А перше (дотого)
Я не знаю Бога...

Лейпцігське видання 1859 р. зовсім логічно дає:

До Самого Бога
Молитися... А дотого (= а перше)
Поховайте та вставайте...

Отже, до «Заповіту» хтось вставив атеїстичне «я не знаю Бога», а воно зробило це місце нелогічним. Знаючи, в якому стані були Шевченкові рукописи, і як багато було різних «автографів», можна зрозуміти, як легко було вставити «я не знаю Бога».

Але на місці «я не знаю Бога» може якийсь рядок і був, але зовсім загубився, і ми його не маємо.

Бо є автографи, де пізніше й ніби рукою Шевченка написано: «я не знаю Бога». А є автографи і без того. У всякому разі, воно псує логіку віршу. Присланий у Лейпціг Шевченків вірш не мав цього «я не знаю Бога» і був логічнішим.

Я подав тут тільки чотири поправки до «Кобзаря» на основі лейпцігського видання 1859 р. Алея готую іншу працю, і в ній подам таких поправок більше.

XI

XII

XIII. ХТО Й НАЦО ПОЄДНАВ ПУШКІНА З ШЕВЧЕНКОМ

Хто поєднав разом вірші Пушкіна й Шевченка, трудно сказати. Примітка на ст. 7 говорить, що прислані були в Лейпціг вірші самого Шевченка. З причини обережності видавець не подав, звідки саме вірші були йому прислані.

Твори Пушкіна тут звичайні, не революційні, а три з них: «Молитва», «Цаплі» та «На смерть тетушки Анни Львовны Пушкиной» йому й не належать. Вірш «Цензору» написаний 1822-го року, і його цензура свого часу не пропускала. Нарешті, р. 1857-го він був видрукований в VII томі видання творів Пушкіна Анненковим у Петербурзі.

Справа поєднання віршів Шевченка з віршами Пушкіна належала виключно емігрантам-революціонерам. Вони це робили через огненну запальність Шевченкових віршів, вони якраз були їм на поміч у їхній праці.

І емігранти сховали нецензурні вірші Шевченка у віршах Пушкіна, щоб відразу не кидалися ввічі вірші революційні. Оце була ціль закордонних революціонерів.

Як я вже вище сказав, року 1937-го по всім СССР відбували сторічний ювілей зо дня смерті Ол. Пушкіна, і з цього приводу і перевидано в Харкові лейпцігське видання революційних віршів Ол. Пушкіна та Шевченка. Перевидали вже з підкресленим політичним наміром, поєднати Шевченка з російською культурою. Цього наміру видавець німець зовсім не мав, він ставив собі одну ціль: заробити на виданні революційних творів, бо такі видання віршів Пушкіна вже були і давали добрий заробіток.

На жаль, Дм. Косарик цього харківського видання 1937 р. не знає, тому на 317 ст. своєї праці не згадує про нього.

Як я вище вже подав, проф. Євген Кирилюк року 1955-го згадував у Канаді про лейпцігське видання 1859-го року і додав, що «видання в одній книзі творів великих поетів двох братніх народів – дуже знаменний символічний факт!»¹ Ні, це не так було: це було зовсім випадкове поєднання, а зробили його емігранти-революціонери з чисто революційними цілями.

Лейпцігське видання 1859-го року було ділом тільки росіян-революціонерів, яким ходило головню про те, щоб використати революційні настрої українського селянства. Але все таки, твердить Ф. Прийма, «видання «лейпцігської книжки», де українські вірші Шевченка були об'єднані з російськими віршами Пушкіна, дало змогу ознайомитися з революційною поезією великого Кобзаря досить широким колам як українських, так і російських читачів»².

XIV. ЧОМУ НАЗВАНО «НОВІ ВІРШІ»

Чому лейпцігське видання 1859-го року має в заголовку «**Новые стихотворения**»? Що тут справді нового?

Усі вірші Пушкіна тут старші, усі вірші Шевченка так само, з років 1843-1845-го. Пушкін помер 1837-го року. Чому ж названо це видання «нові вірші»?

Томик VIII «Русской Библиотеки» упорядкував І. Головін, і він же й назву дав: «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки». Слово «новые» він ужив, орієнтуючись на томик I 1858 р., де вже були дані вірші Пушкіна, а може, й Шевченка (?). А вірші Шевченка були в VIII томикові справді **нові**, ніде ще не друковані, як революційні.

Вірш «Послание цензору» Пушкіна, хоч і написаний 1822 р., але в друку появився тільки р. 1857-го, отже був новим для еміграції. А до цього він сильно поширився по Росії в рукописах.

Назва «нові» тут була потрібна видавцеві для заробітку.

XV. ВЕЛИКЕ ЗНАЧЕННЯ ЛЕЙПЦІГСЬКОГО ВИДАННЯ

Революційні вірші Т. Шевченка сильно били російський царат та панщину і в цьому відношенні мали велике значення. Про їхнє видання в Росії не могло бути й мови при тодішніх умовах політичного життя та цензури. І власне ці вірші багато робили для повалення кріпацтва в Росії, чому російський уряд так тяжко (звичайне для того часу!) покарав їх автора.

До 1876-го року, коли появилася пражське видання Шевченкових творів, його революційні вірші були відомі тільки з лейпцігського видання 1859-го року, цебто довгих 17 літ.

Ось тому лейпцігське видання 1859-го року має велике значення в історії вивчення творчості Т. Шевченка. Це ж перше появлення в світ друком його революційних віршів, які в Україні чи в Росії появлялися ніяк не могли, цензура їх не пропускала ні за що.

Але ці революційні вірші широко ходили в рукописах по всій Україні, а серед них чимало було й таких, які писав сам Шевченко своєю рукою. Взагалі Шевченко любив дарувати своїм друзям оригінали своїх творів, але писав їх не однаково, часто вносив нові виправлення. Ось тому кожне старше видання в справі вивчення Шевченкової творчості має велике значення.

¹ «Українське Слово» ч. 14 (639) за 6-го квітня 1955-го року, Вінніпег. Канада.

² За виданням другим 1906 року, ст. 21.

Але одної думки про Лейпцігське видання 1859-го року – як ми про це вище вже писали – нема, його не рідко критикували, судячи про нього за його невдалим зовнішнім оформленням.

Напр., зовсім негативно висловився про лейпцігське видання. 1859-го року М. Драгоманов; року 1879-го він випустив свою критичну працю «Шевченко, українофіли й соціалізм», і в ній назвав це видання «шарлатанською лейпцігською книжкою»¹.

І ця думка Драгоманова і поширилася в літературі, а з самим оригіналом мало хто був знайомий.

Уже в наш час так само гостро негативно висловився про лейпцігське видання революційних Шевченкових віршів С.А. Рейсер. Ця збірка, «видана року 1859-го, – писав С. Рейсер, – уже за свого часу заслужено не притягла до себе жодної уваги і не викликала жодного зацікавлення. Перед нами макулатурне видання 13 віршів: шести Шевченка і семи Пушкіна (з них, правда, три Пушкіну не належать). Тексти віршів навіть для свого часу несправні, вибір нехарактерний, цензурні опущення не відповідні»².

Але не всі так судять. Зовсім правильно оцінив цю збірку Ф.Я. Прийма. Він писав, що вихід у світ цієї збірки 1859-го року «треба визнати величезною подією в історії української безцензурної преси»³. І справді, так і треба цінити це видання, не звертаючи уваги на його друкарську форму. Цінімо його за текстом, а не за «правописом» цього тексту.

XVI. ПОШИРЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ШЕВЧЕНКОВИХ ВІРШІВ ПО ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Яке практичне значення мало лейпцігське видання 1859-го року революційних віршів Т. Шевченка? Які наслідки позоставило по собі? Усе це питання, на які повної відповіді ще не маємо, – бо нема відповідних матеріалів.

Але частинно відповісти таки можна. І ці, хоч неповні матеріали, дають проте належне освітлення, як ці Шевченкові революційні вірші свого часу впливали на читачів.

М. Павлик свідчить, що «з друкованих творів дійшли до нас у Галичину з Липська в виданні Гергарда що вийшло 1859 року п. з. «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки»⁴.

Більше про це подають інші свідчення.

Ось можна дещо більше сказати про значення лейпцігського видання 1859-го року для Галичини.

Року 1959-го в Києві вийшла цікава книга Петра Колесника: «Терен на шляху». Це роман про життя Івана Франка. Зо всього даного видно, що П. Колесник докладно студював на місцях Франкове життя і тому подає його широко й цінно.

Петро Колесник свідчить, що в Галичині за час Франкового юнацтва творів Шевченка не знали, а хто знав, боявся їх, як революційних. Франко навчався тоді в Дрогобицькій гімназії, Шевченка ще зовсім не знав. У розмові з одним із провідних стовпів тодішнього українського громадського життя в Галичині

¹ «Литературное обозрение» 1937 року, ч. 13 ст. 40. Це рецензія на київське перевидання 1937 р. лейпцігської збірки.

² П. Колесник. «Терен на шляху», 1959 рік, ст. 177.

³ Там само, ст. 70.

⁴ П. Колесник, ст. 88.

Франко «відчув його таку дику неприязнь до поета (до Шевченка), що йому стало моторошно. Наче Тарас забрав його статки-маєтки, наче в житті йому дорогу перейшов, став поперек горла. Гайдамака передягнений в Перебендю... Он як агестовано поета»¹.

Це була розмова ніби з Володимиром Барвінським (в теперішньому комуністичному освітленні).

Петро Колесник малює нам розмову професора Дрогобицької гімназії Турчиновича, демократа з переконань, – власне він тихо дав своєму учневі І. Франкові лейпцігське видання Шевченка 1859-го року. Дав ніби молитовника.

Франко-учень попросив у учителя Турчиновича яку книжку прочитати.

«Читати?... Турчинович для чогось глянув на вікна, потім вийшов у сусідню кімнату. Незабаром він виніс звідти невеличку книжечку, зовні схожу на Молитовника, і сунув Іванові (Франкові) за пазуху.

Нікому не давати й не показувати. Це лейпцігське видання творів Пушкіна і Шевченка. Зверни увагу на вклеїку рукописного списка знаменитої поеми Шевченка, тобі ще невідомо»².

До лейпцігського видання був вклеєний «Єретик» в рукопису.

«Гремтячими руками Іван Франко розкриває молитовника: «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки. Лейпциг, 1859»³.

«Професор Турчинович дав Франкові читати Шевченкові твори, але він знав, що саме давати. Той, інший Шевченко, що збурич усю Росію, що покликав до життя тисячі безумців, які тепер валками йдуть на Сибір, той Шевченко мусить сидіти під сімома замками, і про нього не вільно говорити в Галичині»...

І Франко-учень сказав:

– «Мені довелося прочитати кілька невідомих творів Шевченка, і я не повірив би, що написав їх автор натхненного «Перебенді» і прекрасної «Катерини». Це – «Кавказ» і «Єретик». Вони потрясли мене. Мені стало соромно за себе. Жити серед людей і не бачити неправди – злочин. Я бачив, як живуть бориславські ріпники. Але тільки прочитавши ці Шевченкові твори, я зрозумів увесь жах баченого»⁴.

Жінка іншого професора тієї ж Дрогобицької гімназії, Іваницького, погрозиливо кричить Турчиновичеві, «кинувши йому книжечку, схожу на молитовника:

– Таких книжок, що виходять за кордоном, а до Галичини потрапляють нелегально, прошу до мого дому не носити! Я не хочу, щоб мій муж був політично скомпромітований...»⁵

Учень Іван Франко мав лейпцігське видання 1859 р. і часто читав революційні Шевченкові вірші своїм товаришам чи окремо, чи навіть у групах.

Як бачимо, Петро Колесник подає дуже цінні відомості про долю лейпцігського видання 1859-го року в Галичині. Хоч це й роман, а до того ще й комуністичний, але відомості свої П. Колесник подає з життя реального. Так було.

Так само сприймали лейпцігське видання і по інших українських землях, воно мало великий вплив особливо на молодь. Так було і на Буковині. Наталя Кобринська (1851-1920) згадує: «В тім самім часі заворушилися у нас і

¹ Там само, ст. 121.

² Напр., див. його «Правдивий» за 1 грудня 1862 р., ч. 10, ст. 80 або «Правдолюбивий» від 15 квітня 1863 р., ч. 7, ст. 28.

³ Збірник праць V НШК, ст. 182.

⁴ Збірник праць V НШК, 1957 рік, ст. 184.

⁵ «Литературное Обозрение» 1937 р. ч. 13 ст. 40.

інші сили, роздалися інші голоси. Того ж 1859-го року вийшла невеличка книжечка «Стихотворенія Пушкина и Шавченки», де перший раз побачили світ Божий такі огнисті твори нашого Кобзаря, як «Кавказ», «Посланіє», «Заповіт». Книжечка ця електричною іскрою упала в серця нашої молодіжї, котрих не могла вдоволити мертвечина університетських викладів Головацького»¹. Як бачимо, Шевченкові безцензурні вірші несли вогонь і палили душі, які розуміли нові ідеї. Появлялися нові Шевченкові революційні вірші, і їх вклеювали до лейпцігської збірки 1859-го року.

Високоцінне свідчення, що збірка 1859-го року на зовні походила на молитовника, це її ховало від заздрих очей взагалі, а поліції та жандармів зокрема.

XVII. ПОШИРЕННЯ ЛЕЙПЦІГСЬКОЇ ЗБІРКИ СЕРЕД РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЄВРОПІ

Лейпцігське видання 1859-го року дало сильну зброю в руки революційної російської еміграції, такого огненного письменника проти царату й панщини Росія не мала. Ці емігранти добре знали, як страждає Україна під російською окупацією, і їм сильно було треба запалити й Україну.

Що Шевченко на кожному кроці виступає проти «москалів», на кожному кроці згадує про українську минувшину, на це російські революціонери не звертали тоді й тепер жодної уваги. З самостійництвом України вони легко справляться сильнішою матеріальною зброєю, а поки що треба підпалювати Україну, цебто українське селянство, його рідним, огненным словом Т. Шевченка. Бо з самих росіян ніхто такого зробити не міг.

Ось тому лейпцігське видання революційних віршів Т. Шевченка 1859-го року зараз таки першими підхопили російські соціалісти-емігранти і стали їх сильно рекламувати й ширити. Так, їх рекламував у своїх виданнях кн. П.В. Долгоруков².

Російський письменник Н. Огарьов мав у руках лейпцігське видання революційних віршів Т. Шевченка, хотів їх видати у своєму збірнику: «Русская потаенная литература XIX столетія». Але до цього не дійшло³.

Треба думати, що не один Огарьов читав цього збірника, і тому ще того ж 1859-го року лейпцігське видання було перевидане з додатком одного вірша Пушкіна (хоч це не був його вірш). Було перевидане, бо перше видання, певне, було аж надто скоро розкуплене.

Року 1862-го «Правдолюбивий», революційний емігрантський орган, містить оповістку на лейпцігське видання. Цебто воно (друге видання) 1862-го року ще продавалося⁴.

XVIII. ПОШИРЕННЯ ЛЕЙПЦІГСЬКОГО ЗБІРНИКА В РОСІЇ

Роки 1857-1861 – це було п'ятиліття великого пожару не тільки в Україні, але й по всій Росії. Жити стало душно: царат душив усе духове життя. Панщина дійшла до свого краю, і стали відкрито говорити про визволення селян.

Кримська війна (1853-1856) з Англією, Францією й Турцією ударила Росію до основ, усі ясно побачили, що жити треба по-новому! А тут ще в найгірший час 18 лютого 1855 року помер і цар Микола I. Уперто вся Росія говорила, що цар не витримав сорому і отруївся...

¹ Збірник праць В НІЯК, 1957 р., ст. 174.

² Збережено орфографію автора

³ Збірник праць В НІШК, ст. 182.

⁴ Збірник праць В НІШК, 1957 рік, ст. 184.

Російська інтелігенція кинулася в революцію, знести царат і знести й панщину. Велике число інтелігенції виїхало за кордон, видавало там безліч різних видань та книжок, і помалу підточували коріння Росії, аж поки вона не завалилася року 1917-го в руки большевиків.

Догляд на границі був слабенький, і революціонери легко виїздили з Росії і легко приїздили назад. Дуже слабенький був догляд і за поштовими зносинами: революціонерам спокійно висилали родичі гроші на утримання, а також спокійно просто засипали Росію й Україну своїми революційними виданнями. Поліція і не вмiла, і не в силі була боротися, сильно карала тільки тоді, коли хто подавав до їхніх нерозумних рук.

Усе вищеподане показує, що лейпцігське видання 1859-го року дуже легко проходило і в Росію, і в Україну і ходило по їхніх безмежних просторах. С. Рейсер подає, що він по Бібліотеках Ленінграда знайшов аж 28 примірників лейпцігського видання 1859-го року!¹

Року 1861-го знаменитий Н.Г. Чернишевський у своїй сильній статті «Национальная безтактность» зацитував вираз із «Кавказу» Т. Шевченка. Але тоді в Росії «Кавказ» ще не був видрукований. Звідки ж Чернишевський узяв «Кавказ»? Ясно, – тільки з лейпцігського видання 1859-го року!

І нема в Росії чи в Україні більшого архіву-бібліотеки, де б не переховувалось це революційне видання 1859-го року. Знаю, що по Київських бібліотеках їх зберігається немало.

XIX. РОСІЙСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ СИЛЬНО ВИКОРИСТУВАЛИ ШЕВЧЕНКОВУ РЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ

Треба взагалі підкреслити, що велику популярність Шевченкові відразу зробили власне російські революціонери, вони глибоко відчували величезну природну та істотну революційну силу Шевченкових творів і тому відразу кинулися їх популяризувати та ширити. Такої огненної революційної сили, як Шевченко, росіяни, справді, ніколи не мали.

Року 1861-го в Лондоні вийшло ч. I збірника: «Русская потаенная литература XIX столѣтія». Редактор Н. Огарьов у передмові писав про Шевченка: «Україна прокинулася Шевченком, (...) і Шевченко, народний поет Малоросії, з захопленням прийнятий як свій у російській літературі, і став для нас рідним: так багато було спільного в наших стражданнях, і так самотність кожного стає необхідною умовою загальної волі» (ст. XV).

А в самій Росії ще Н. Чернишевський першим уже вказав і підкреслював, що українська література вийшла за межі «вузько національної» через твори Т. Шевченка. Цебто своїм революційним змістом Шевченкові твори набрали світового змісту.

Про це саме Ф.Я. Прийма пише так: «Представники російської демократичної думки пропагували творчість геніального поета України, боролися за відтворення правдивого образу Шевченка, виховували на його літературній спадщині свою суспільну й літературну свідомість. Для діячів російського революційного руху творчість Шевченка була не тільки літературним явищем, але й могутньою зброєю в боротьбі з самодержавством, засобом революційного перетворення дійсности»².

¹ «Литературное обозрение» 1937 р. ч. 13 ст. 40.

² Ф. Я. Прийма. Шевченко і вільна російська преса. Див. «Збірник праць V Наукової Шевченківської Конференції», Київ, 1957 р., ст. 190.

XX. Т. ШЕВЧЕНКО І ПОВАЛЕННЯ ПАНЩИНИ

Рабство для простого народу, здебільшого селянства, дуже рано появилось в Україні. Але спочатку воно було легке, більше було по честі людини, як твору на образ і подобу Божу.

Але з 1569-го року, з року т. зв. польсько-литовсько-руської Люблінської унії, коли Русь-Україна змушена була «добровільно» поєднатися з Польщею, панщина стала неймовірно зростати, і вкінці обернулася в жорстоке рабство. Це Польща закувала Україну в панщизняні кайдани, хотіла навіть православну віру їй відібрати, а тим ударила її смертельно по душі й по честі.

Та Богдан Хмельницький підняв усю Україну на поляків, і всі крикнули у пісні-вимозі:

Та немає краще, та немає лучче,
Як у нас в Україні, –
Та не буде ляха, та не буде жида,
Не буде й унії!

І Україна скинула з себе кайдани рабства-панщини, але змушена була єднатися з Московією, де так само панувало рабство. І помалу Московія сильніше й сильніше закоувала Україну в кайдани панщини, на сором навіть за допомогою деяких наших гетьманів...

А вже цариця Катерина кайдани панщини міцно й безсердечно накинула на все селянство України... Т. Шевченко плакав і кричав:

Катерино, вража мати,
Що ти наробила, –
Край широкий, край веселий
Та й занапастила!...

І панщина все більше й більше шаліла і нищила український народ не тільки фізично, матеріально, але й духово... Викопана була яма між селянством і українськими «панами», яма глибока й непереходима...

За час Шевченка панщизняне рабство набрало нечуваного безсоромного знуцання. Панів було безліч, і вони почали помалу втікати зо своїх земель... в Європу, і там жити на волі широко й розкішно. Україна й Росія сильно відстали від Європи власне через панщизняне рабство, а ліку на це не шукали, бо все дворянство, російське й українське, міцно тримало царя в руках, щоб він не смів дати волі селянам. У Росії й сам цар став рабом свого дворянства...

Безліч порядних панів-дворян стали тисячами втікати в Європу, жили в ній розкішно, вивозили туди свої маєтки й проживали їх там... Появилось багато революційно настроєних діячів, які повели за кордоном велику боротьбу проти панщини, появились в Європі й різні революційні видання та видавництва.

І дійшло до того, що найвища установа в Росії, «Государственный Совет», довго й шумно вирішував важливі справи, щоб не пускати панів дворян в Європу, бо це сильно б'є Росію і матеріально, і духово. Але нічого вирішити не змогли, дворянство і далі душило селянство, а на видушенні гроші їхало розважатися в Європу... Були пани, що за все життя ніколи не бували в Росії чи в Україні, а жили тільки з них...

Але «Государственный Совет» був у руках дворянства-панства, як і все в Росії, тому він не міг заборонити виїзди дворянам за границю, що вкінці обернулося в утікання панства з Росії і перевезення величезних маєтків в Європу. Своє рідне стало тільки джерелом дня видушення коштів для розкошування по чужих землях.

Т. Шевченко ще замолоду став сильно виступати проти панщини, як ніхто інший, не тільки своїми огненними віршами, але кожним подихом своїм. За це й пішов на каторжне десятилітнє заслання... Переніс його, а вернувшись, не спинив своєї боротьби проти панщини.

Більше того, за ним пішли й інші письменники, напр., Марко Вовчок, пішли й росіяни, напр., Тургенев і ін., всі разом укінці таки повалили панщину, і вона впала рівно сто років тому, 19-го лютого 1861-го року... Шевченко дочекався цього найбільшого дня, але через тиждень по ньому помер...

Нема більшої історичної події в Україні, як 19-го лютого (3-го березня), – день скасування панщини! А столітній ювілей його (1861-1961) – це найбільший ювілей усього українського народу!

З цим днем пов'язане все життя Т. Шевченка, вся його праця, вся його творчість! І столітній спомин про смерть Тараса Шевченка († 1861) треба конче зв'язати в одне ціле з століттям повалення панщини.

Ці два ювілеї – одне ціле, і розривати їх не вільно, не науково, не правдиво!

Бо в великій події повалення панщини революційні вірші Т. Шевченка відіграли величезну агітаційну роль: вони ходили в рукописах тисячами по всій Росії, по всій Україні, і своє діло зробили – панщина впала!

Це діло – славне діло повалення рабства-панщини – робило й лейпцигське видання революційних віршів Т. Шевченка 1859-го року, і в цьому його історичне значення.

«Habeant sua fata libelli!» «Мають свою долю книжки!» І я тут у цій своїй короткій монографії ясно показав, яку велику долю мала маленька книжечка, з верхнього погляду ніби Молитовничок!

Безумовно, цей «молитовничок» вніс і свою незабутню частку в повалення тяжкої панщини-рабства в Росії і в Україні!

Бог почув молитви-крики з цього Молитовничка, і панщина впала!

Рівно сто літ тому, року 1861-го 19-го лютого (3-го березня) кайдани кріпацтва в Росії й Україні впали, впали тільки сто років тому, і на спомин цього великого сторіччя і написана ця моя праця.

16.11.1960

† Ляріон

(Віра й Культура. – 1960. – Ч.4.6 (78), 9 (81), 10-11 (82-83), 12 (84), 1 (85), 2 (86); 1961. – Ч.3 (87))

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА¹

І. Потреба повного опису життя й праці Т. Шевченка

На сьогодні головним завданням Шевченкознавства є – дати повний і правдивий опис життя й праці Тараса Шевченка, бо такого ще не маємо. Це сильно потрібно для літературознавства, бо без цього ми повного Шевченка, як людину й поета, знати не будемо. Ми ставимо Шевченкові рукотворні пам'ятники, але до того треба ще повно вяснити й повно зрозуміти той нерукотворний пам'ятник, якого сам поет своїми творами поставив собі на віки вічні: його твори.

¹ Збережено орфографію автора

В підсоветській Україні давно вже почали збирати про Т. Шевченка все, що тільки хоч як свідчить про нього. І все зібране ховається по різких музеях. Робити це за кордоном не можемо, бо тут немає цих джерел.

Але треба відразу зазначити, що зібрано не багато. Може столітній ювілей розбудить громадянство, і воно займеться розшуками. Багато ще є таких недовірливих, які не вірять советчикам, і беруться вдаватися в розшуки.

Крім цього, необхідно збирати всі спогади сучасників про Шевченка, розкидані по різних малих виданнях, і на основі всього цього дати повний опис життя Тараса Шевченка. Кожний спогад малює Шевченка з якогось погляду, або й подає Шевченкову ідеологію, і тому кожен важливий і цінний, хоч би найменший.

До советської окупації України для цього зроблено було все-таки дуже багато, а року 1955-го проф. Павло Зайцев (вперше у Львові, а потім за кордоном у Мюнхені) усе ще підсумував, і дав свою цінну працю: «Життя Тараса Шевченка», на 400 ст. На жаль, праця П. Зайцева не подає наукового авторового апарату, на основі якого він працював, а це поважно перешкоджає науковцеві належно її використати. Зате ідеологію Т. Шевченка Зайцев подав повно й з українського погляду. Праця П. Зайцева – це те, до чого дійшли Шевченкознавці за кордоном.

На жаль, до праці проф. П. Зайцева не дано покажчика імен, не дано навіть змісту праці. А це утруднює користання нею.

Так само глибоко й основно проаналізував Шевченкове життя покійний проф. Леонід Білецький, – в роках 1952-1954 він випустив чотири томи «Кобзаря», і в кожному з них дав «Тарас Шевченко, життя і творчість», а разом – повний (на свій час) огляд життя й праці Т. Шевченка. Повний і продуманий, ідеологічно український.

Варшавське багатотомове видання творів Т. Шевченка дуже цінне для свого часу, тепер виходить у перевиданні в м. Чикаго. Але на сьогодні воно часом застаріло своїм змістом, бо Шевченкознавство сильно й скоро йде вперед. Але все таки це видання дає дуже багато для розкриття Т. Шевченка.

За останній час стали появлятися й цінні допоміжні праці, конечно потрібні для повного вивчення життя й праці Тараса Шевченка. Це будуть:

- Дмитро Косарик: Життя й діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка. Київ, 1955 рік, 390 сторінок. Усі відомості про Шевченка подаються хронологічно, зібрано все, що було відомо. Але вже в час виходу праця не була повна.
- Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. Київ, 1958 рік, 438 сторінок. На жаль, ця праця сильно цензурована советчиками, і з спогадів викреслено те, чого не хотіли бачити видавці.
- В. Анісов, Є. Серета: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Київ, 1959 рік, 460 ст. Наприкінці дано цінний Покажчик імен (ст. 413-456). Цінне видання, значно повніше, як праця Д. Косарика.

Ці видання дуже цінні, але... ані матеріали тут не всі, ані спогади не повні, бо з них послідовно викинено советською цензурою все, що малює Шевченка, як віруючого та що показувало Шевченкове негативне ставлення до історичної Московії. Цебто, дано скривлені основи для вивчення ідеології Т. Шевченка. За те подано все, що хоч здалека натякає на атеїзм, революційність та добрий погляд на Мошву чи росіян взагалі.

До цього додаю, що до шевченкознавців увійшов новий і сильний науковець, – вірменка Марієтта Шагінян (народилась 1888 р.), яка знайшла багато нових архівних матеріалів про Т. Шевченка, особливо про життя його на за-

сланні, і року 1941-ге написала високо цінну працю «Тарас Шевченко», і одержала за неї ступінь доктора. Року 1946-го ця праця вийшла другим доповненим виданням, а року 1957-го – третім.

Частина праці М. Шагінян написана цілком на новому архівному матеріалі, який вона перша подала.

Вірменка Марієтта Шагінян добре знає українську мову, сильно любить Т. Шевченка і дала про нього багато нового. Але... багато агітаційного.

За останній час появилoся багато малих цінних праць про Шевченка як в Україні, так і на еміграції. Напр., Українська Академія Наук у Києві видає цінні Збірки праць наукових Шевченківських Конференцій, – уже їх вийшло 8 томів. Усі вони кожного часу подають про Шевченка щось нове, доти незнане, чого на еміграції зробити фактично не можна, бо ж цей матеріал знаходиться головню в Україні та в Росії.

На основі всього вищеподаного стало можливим видати про Тараса Шевченка нарешті оцю книжку:

– Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах, ілюстраціях і документах. Київ, 1960 рік, 458 ст. великого листового розміру. На кожній сторінці одна чи кілька знімків, або й на окремих листах. Дуже цінне видання, яке значно по двинуло вивчення життя Т. Шевченка. Бодай головні віхи цього життя стали ясні й описані. Тут подано все з біографії Шевченка, все, що намальоване про його життя та його твори, все оточення Т. Шевченка і т. ін. Взагалі – сотні відповідних малюнків, серед них і Шевченкова малярська спадщина.

Як підсумок усього цього, а власне підсумок столітньої праці про життя і творчість Тараса Шевченка (1860-1960) оце в Києві вийшла нова наукова праця:

– Тарас Григорович Шевченко. Біографія. Київ, 1960 рік, 374 сторінки, з малюнками. Склали цю монографію шість Шевченкознавців, доцентів Одеського державного університету: В'язовський Г., Данилко К., Дузь І., Левченко М., Недзвідський А. і Несторенко В.

Монографія цінна, подає весь використаний бібліографічний матеріал.

Критичність покладена в основу праці, бо про Т. Шевченка часто маємо зовсім противні дані.

Це підсумок усього знаного про Шевченка.

Але... ідеологічно Шевченко в цій праці цілком викривлений... Шевченко тут тут – тільки атеїст та революціонер-гайдамака, великий прихильник «старшого брата».

Щебто: головне завдання Шевченкознавства: дати повний і правдивий опис життя й праці Т. Шевченка ще й тепер виконаний не повно. А ті, що в Советах перекручують Шевченкову ідеологію, таке завдання і виконати не можуть, бо вони працюють під пильною советською цензурою, яка наказує своїм Шевченкознавцям наперед, яким має бути Тарас Шевченко. Бо вони його таким і ширять, яким хочуть його бачити.

Дати повний опис життя й праці Тараса Шевченка, а до того й ідеологічно правдивий, це було й надалі позостанеться головним завданням Шевченкознавства. Висвітлити повну й правдиву Шевченкову ідеологію Україна в сьогоднішньому своєму підсоветському стані ніяк не може і не зможе, але це зроблять українці закордоном.

II. Повне видання Шевченкових творів. Текстологія «Кобзаря»

З багатьох причин ми не маємо справді повного доброго видання всіх творів Шевченка, хоч за таке видання кілька раз уже бралися і в Україні, і за-

кордоном. І ті видання, які досі вийшли, не були видані цілком усталеними науковими методами. Зрештою, вісі ці видання виходили і виходять у зовсім несприятливих умовах: в Україні – через сувору советську цензуру, а закордоном – через брак потрібних джерел.

Безумовно, ще є немало Шевченкових творів по приватних руках та приватних збірках. Багато їх є по невпорядкованих і не розібраних музейних сховищах.

Час, коли жив і працював Тарас Шевченко (1836-1861), був тяжким часом для письменства. Цензура не пропускала тоді нічого свободолюбного, тому в друку не було багато новин. Зате ще цвіла література рукописна, яка була тоді дуже велика й дуже поширена.

Власне кажучи, рукописна література ніколи на Сході не спинялася, ні в Україні, ні в Росії. А в час О.С. Пушкіна (1837 р.) вона сильно зросла, бо Пушкін не мало писав свободолюбного, що в сотнях і тисячах списків ходили по всій Росії.

Те саме було і з нецензурними й іншими творами Т. Шевченка, – вони ходили в сотнях рукописних копій. Навіть про «Катерину» дослідники подають, що вона ходила в тисячах рукописних копій. Бо такий був час, – тоді ще не спинялася стара традиція рукописних книг. Та й цензура над ними, власне кажучи, мала менше діла.

І треба мати на увазі, що тодішні переписувачі списували не конче дослівно, – кожен щось додавав, щось викидав, щось перероблював, цебто була ще стара вікова ідеологія, що описувач може виправляти свій оригінал на свій смак і по своїй уподобі, особливо щодо правопису.

Свого часу було дуже багато списків Шевченкових творів, – вони вільно ширилися по Україні, їх охоче переписували і берегли. Кожен український інтелігент мав їх багато, і легко їх ширив, бо така була звичка. Були й рукописні збірники Шевченкових віршів, і число їх перевищало число друкованих «Кобзарів». Шевченків «Кобзар» виходив спочатку малим числом примірників, та й ті довго продавалися. Зате списування «Кобзаря» йшло по всій Україні. Було багато ще таких любителів літератури, що рукописну книжку шанували й любили більше за друковану.

Але коли року 1847-го Шевченко був арештований і за свої твори був тяжко засуджений, саме тоді багато копій з Шевченкових творів, а то і оригіналів, були попалені. Про це маємо немало відомостей, як Шевченкові знайомі, боячись поліції, палили й нищили те, що мали від Т. Шевченка.

А особливо багато попалено Шевченкових листів. Про Шевченкові листи взагалі треба сказати, що вони ще й досі переховуються по приватних руках.

Переслідування творів Т. Шевченка не спинялося до 1917-го року, тому і не спинялося і палення їх приватними особами. А вже в час 1918-1920, коли в Україні все горіло, тоді і в дальших роках попалено велике число приватних зборів та бібліотек, а в тому й копії з творів, або й самі оригінали Шевченкових творів...

Тепер в Україні «пішла мода» на Шевченка, і все збирають. Безумовно, не мало ще є неспаленого по приватних руках. Рукописних копій з Шевченкових творів ще можна багато знайти, і їх треба невідмінно шукати.

Часто Шевченко своїх віршів не підписувані, і вони – для бережності – так і ходять без підпису. І навпаки, – є чимало віршів з підписом «Тарас Шевченко», яких він не писав.

І дуже багато є таких Шевченкових копій, в яких є помітні перерібки їх, – є додатки або взагалі зміни переписувачів.. Російські й інші революціонери не одне вставили до Шевченкових творів, щоб вони були більше революційні.

Є не мало випадків, коли до нас збереглося два-три Шевченкові оригінали, одного твору, написані рукою самого Шевченка, а зміст їх не однако-вий. Напр. у «Заповіті» 1845 р. звичайно маємо:

Все покину і долину
До Самого Бога
Молитися... А до того
Я не знаю Бога!

А в першому виданні цього «Заповіту» у Лейпцігу 1859-го року зовсім нема зайвого тут

А до того
Я не знаю Бога!
Тут у першодруковій дано було так:
А до того
Поховайте та вставайте...¹

Отже, ще можливі цінні й важливі знахідки нових копій, а то й оригіналів Шевченкових творів. Треба тільки справді пильно шукати, і несподіванки будуть. І це завдання Шевченкознавцям позостанеться ще на довгий час живим і активним, бо копії творів Шевченка свого часу були масовими і розносилися по всіх землях.

Я сам бачив на Поділлі рукописного товстого «Кобзаря» десь 80-х років XIX століття, а його господар учитель хвалився мені, що має й оригінали деяких Шевченкових творів. У народніх учителів по Україні рукописні «Кобзарі» буди не рідкою книгою.

Вивчення Шевченкових текстів (текстологія) тільки-но починається, а це вивчення сильно необхідне шевченкознавцям. Тексти Шевченкових творів не однакові, і різні видавці видають їх по-різному. Необхідно встановити «Кобзаря» справді одного змісту. Шевченко любив роздавати свої вірші в оригіналах, і часом сам писав свої вірші по-різному, навіть «Заповіт».

Звичайно, поки не матимемо фотографічного видання всіх Шевченкових оригіналів, то не зможемо мати й текстуально правильного «Кобзаря».

Говорячи про повне видання «Кобзаря», я не маю на увазі цензурно-го його скорочення. Цензура за царських часів багато викидала з «Кобзаря» і уривків, і окремих віршів. Не повно друкують «Кобзаря» і тепер у Києві.

Ось у мене «Кобзар» київського видання 1954-го року, у ньому нема Шевченкових віршів: Розрита могила, Чигирин. Ось видання 1960-го року, – у ньому нема «Як би то ти, Богдане п'яний» (цього вірша нема і в виданні 1954 року, але є в виданні 1947 року). І т. ін., – у Києві ще викидають небажані вірші.

III. Конче даймо «Кобзаря» з примітками.

Шевченків «Кобзар» – це твір, якому минуло вже більше ста років, і в ньому багато такого, що його конче треба вивчати. За ці 125 літ багато слів змінили своє значення, і тому треба давати хороші й відповідні примітки, бо без належних приміток «Кобзар» буде неясний.

У Києві советські видавництва друкують «Кобзаря» сотнями тисяч примірників, друкують, часто, а належних хороших приміток не подають. Стало так, що на самому кінці «Кобзаря» примітки дають, але вбогі, закороткі і самих цих приміток, як на «Кобзаря», аж надто мало. У Києві ці примітки були складені десь яких 25 літ тому, і вони передруковуються на кінці «Кобзаря» рік річно без жодних змін, – передруковуються слово-в-слово.

¹ Див. про це мою працю: «Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка, 1859 р. «Віра й Культура». – 1960. – Ч. 6, 9, 10-11, 12.

«Кобзар» видається під великою советською цензурною контролею, і не дозволяють дати нові й поважніші примітки. А самі письменники просто бояться піднести справу нових науково-популярних приміток.

Ось у мене «Кобзарі» київського видання за останні три десятки літ, – і всі примітки в них буква в букву однакові. І попередні помилки та недостачі повторюються з видання в видання.

Ось останнє ювілейне київське видання 1960-го року. У ньому на ст. 523 дано таке пояснення до «Марії»: «Романський золотий плебея. Романський – римський. Тут також йдеться про Єрусалим, що для Римської імперії був плебеєм, з якого, проте, збирали у вигляді податків багато золота».

Це пояснення до «Марії», ст. 477. Там, у тексті, читаємо:

«Єрусалим
Розкинувсь гордо перед Ним.
Сіє в золотім віссоні
Ізраїльський Архиерей,
Романський золотий плебей!»

Отже, «Романський золотий плебей» це не Єрусалим, а Архиерей чи юдейський Первосвященик, що тоді його настановляли самі римляни за золото, – хто більше заплатить!

А Єрусалим плебеєм рішуче ніколи не був, повстання проти окупантів римлян в Єрусалимі ніколи не спинялися.

Отже, помилка основна, велика, і вона повторюється із року в рік, навіть, у ювілейних виданнях. І таких «пояснень» тут багато!

І як це не дивно, це помилкове пояснення повторюють і за кордоном...

Чергове завдання Шевченкознавства – дати повний і добрий науковий текст самого «Кобзаря», а до нього дати, долі на кожній сторінці, відповідні, хороші вияснення для кращого розуміння «Кобзаря».

Теперішні київські видання «Кобзаря» дають свої примітки так непрактично, що треба потратити певний час, щоб розшукати потрібну примітку. Так робити примітки, як це сьогодні подають у Києві, то хіба тільки на те, щоб ними ніхто не користався. Їх треба подавати на відповідній сторінці долі.

Року 1921-го покійний д-р Василь Сімович видав «Кобзаря» за своїми добрими поясненнями. Уже на свій час деякі з цих пояснень були застарілі або й невідповідні. Тепер це видання року 1960-го перевидане в Вінніпегу фототипічно, але частина приміток змінена. Навіть дана редакційна замітка: «З уваги на загострені віровизнаневі відносини на еміграції тут і там вилишено в коментарях Сімовича уваги, що могли б ображати почуття вірян однієї чи другої Церкви» (ст. XII).

Таким чином деякі примітки д-ра В. Сімовича викинено, а тим змінено й вплив Шевченкової науки на читача, бо покійний проф. В. Сімович у церковних оправах говорив всеукраїнську правду!

Отже, на сьогоднішній день ми не маємо популярного видання «Кобзаря» з усіма правдивими (примітками про Шевченкову науку. У Києві виправляють «Кобзаря», щоб зробити Шевченка атеїстом, а в Вінніпегу бояться підкреслити його православність, щоб не образити уніятів...

Чергове завдання шевченкознавців: дати до «Кобзаря» правдиві примітки, і дати їх належне число.

(Кінець буде)

† Іларіон

(Віра й Культура. – 1961. – Ч. 9 (93). – С. 1-5.)

ОГЛЯД НОВИХ ВИДАНЬ

І. Підроблений «Кобзар»

Тарас Шевченко: Кобзар. Київ, 1960 рік, 538 сторінок. Друковано 50 000 примірників.

Це ювілейне нове видання. Багато гарних кольорових малюнків.

Вступна стаття Максима Рильського. І в цій статті Рильський силкується довести те, чого не було: 1. Що Т. Шевченко кохав усіх росіян, і 2. Що Т. Шевченко був атеїст. Чисто комуністична політика!

1. На кінці «Кобзаря», на ст. 509-524 дано «Примітки», – вони убогі, застарілі і не все правильні. Ці Примітки от уже десятки літ передруковуються ті самі, без жодних змін переходять з видання в видання. У цих Примітках навіть не подано сторінок «Кобзаря», до яких вони стосуються, а це не дає змоги легко користатися ними.

Примітки часто неправильні. Напр., на ст. 523 дано пояснення: «Романський золотий плебей. Романський – римський. Тут також ідеться про Єрусалим, що для Римської імперії був плебеєм, з якого, проте, збирали у вигляді податків багато золота».

Це пояснення до «Марії», ст. 477. Там читаємо:

*«Єрусалим
Розкинувся гордо перед Ним.
Сіяє в золотім віссоні
Ізраїльський Архирей,
Романський золотий плебей!»*

Отже, «Романський золотий плебей» це не Єрусалим, а Архирей чи юдейський Первосвященик, що тоді його настановляли римляни за золото, – хто більше заплатить!

А Єрусалим плебеєм рішуче не був, повстання проти окупантів римлян в Єрусалимі ніколи не спинялися.

2. Текст цього «Кобзаря» взятий з повного академічного видання 1951-1953 років. А все таки це видання 1960 р. не повне, – на ст. 461, перед «Марією» мав би йти вірш про Богдана Хмельницького, – його викинено, не подано. Цього вірша тепер не дають, хоч ще недавно подавали; наприклад, у київському виданні 1941-го року він є, уміщений на ст. 252. Тепер же політичний стан України сильно погіршився, і цього вірша викинено навіть із великого видання 1960-го року.

У цьому вірші Т.Шевченко рішуче осудив Переяславського Договора 8 січня 1654-го, а тим самим осудив всю Богданову політику супроти Москви. Подаю тут опущеного вірша:

*Якби то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув,
Та на замчище подививсь, –
Упився б, здорово упивсь!...
І... препрославлений козачий
Розумний батьку!... і в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь,
Або б в калюжі утопивсь,*

*В багні свинячим...
Аміль тобі, великий муже, –
Великий, славний, та не дуже!...
Якби ти на світ не родивсь,
Або в колиці ще упивсь,
То не купав би я в калюжі
Тебе, преславногo... Аміль!
1859. 18. VIII. Переяслав.*

3. Комунисти в Києві, де тільки можуть, там виправляють вірші Шевченка так, щоб конче зробити його атеїстом. От свіжий приклад. У новому виданні 1960-го року читаємо на ст. 211-ій:

*Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі!*

А в виданні В. Доманицького 1910 року на ст. 180 читаємо те саме так:

*Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:
Нема раю на всім світі,
Хіба що на Небі!*

В. Доманицький видавав на основі оригіналів.

Отже, нове видання «Кобзаря» 1960 року таки підроблене по-комунистичному: опущено ідеологічного протиросійського вірша «Якби то ти, Богдане п'яний», багато-багато подано так, щоб Шевченко виглядав атеїстом, яким він ніколи не був. Це видання 1960 р. ненаукове і своїм не все належним текстом, і своїми примітками, і своєю вступною статтею.

І.О.

(Віра й Культура. – 1961. – Ч.8 (92), червень 23-24)

З РЕДАКЦІЇ ПОШТИ

Dr. Oleh Gerus,
 Professor, History and Centre
 for Ukrainian Canadian Studies,
 University of Manitoba

FIRST STEPS: IVAN OHIENCO'S ENTRY INTO THE UKRAINIAN NATIONAL ARENA

Ivan Ohienko/Metropolitan Ilarion was an extraordinary person. He was both an outstanding scholar of Slavic studies and a leading Ukrainian Orthodox church hierarch whose achievements in those areas have received considerable attention¹. However, relatively little notice has been made of his brief political role. Yet, it was his initial political involvement with Ukraine's state-building efforts in the period 1917-1921 that elevated this young emerging scholar to the status of a national figure. Unbeknown to him, Ohienko's political career began in the small Ukrainian city of Kamianets-Podilsky. Rainian city of Kamianets-Podilsky².

With the outbreak of the Russian revolution in February 1917, Ukrainian people, like other subjugated nationalities of the disintegrating Russian Empire, began the difficult task of organizing their own national state. Given the fact that under tsarism, Ukrainian schools were not allowed, the fledgling Ukrainian democratic government, the Central Rada, designated the creation of a comprehensive national system of public education as one of its priorities. Ukraine's political leaders believed that such a national educational system would accelerate the spread of Ukrainian national consciousness and produce the necessary intellectual, scientific and technical expertise desperately needed by the new born state³. At the post-secondary level, the Central Rada proposed to Ukrainianize the three established Russian imperial universities located in Ukraine – in Kyiv, Kharkiv and Odessa. At the same time, the recently organized Ukrainian People's University in Kyiv was being transformed into an official state university with a proposed network of affiliates to be located in the major cities of Ukraine.

One of the places anxious to have such an affiliate institution was the inconspicuous and isolated city of Kamianets-Podilsky. It was the activism of the citizens of Kamianets-Podilsky who were agitating for such a university that would provide an opportunity for Professor Ivan Ivanovych Ohienko of Kyiv to enter the political arena. The initiative for a university in Kamianets-Podilsky came from a handful of

its civic-minded individuals, including its Polish mayor (Aleksander Shulminski) who, despite great odds, were determined to enrich their city with a university⁴. This group formed part of the liberal intelligentsia which appeared throughout Ukraine early in the revolutionary process engulfing that country and which, before long, would be swept aside by forces of reaction and radicalism.

Since the Kyiv government had already designated the larger and more prosperous city of Vinnytsia in the province of Podillia for an affiliate university, the Kamianets-Podilsky group faced an immense challenge in persuading first its multinational city council and then the Ukrainian government. Kamianets-Podilsky was and still is a picturesque provincial town with roots reaching back to the 11th century. It is located at the extreme corner of Podillia province near the Romanian and Moldovan frontiers. In 1918, its only link to the rest of Ukraine was a railroad. The town itself had been a minor administrative centre and the tsarist civil service was its main industry. At first glance, the demography of Kamianets-Podilsky did not lend itself in favour of a Ukrainian national university. Of the approximately 40,000 inhabitants, more than half were Poles, Jews and Russians who dominated its political and economic life. Like other cities in Ukraine at the beginning of the 20th century, Kamianets-Podilsky was a multiethnic island in a Ukrainian sea. In its lobbying efforts, the initiative committee first had to persuade the local city council to support a university and then Kyiv of Kamianets-Podilsky's advantages. The committee focused on the city's positive features: its strategic and secure location, its proximity to Halychyna and Bukovyna, then under Austrian rule, its architectural heritage from the Turkish period, and its vacant technical school complex with studentdormitories. To its credit, the initiative committee succeeded in persuading the sceptical city council, with its Polish, Russian and Jewish majority, to support its Ukrainian university project.

The Kamianets-Podilsky delegation arrived in Kyiv in February 1918, that is, after the formal proclamation of independence of the UNR and its recognition by the Central Powers. The delegation met with the minister of education and a special university commission which included a young academic, Ivan Ohienko. These meetings resulted in the appointment of Professor Ivan Ohienko to conduct a feasibility study.

Ivan Ivanovych Ohienko was an ambitious, 36 year old scholar of Slavic studies then working at both Kyivan universities, the prestigious St. Volodymyr and the new People's⁵. He was destined to play a pivotal role in the formation and the short life of the Kamianets-Podilsky University. Born in the town of Brusiliv, some 100 kilometers from Kyiv, and of poor peasant background, he overcame economic and social obstacles to graduate in Slavic philology and church history from St. Volodymyr. However, despite his obvious intellectual brilliance, the tsarist regime denied him a university position until 1914 because of his pronounced Ukrainian national tendencies. Like his contemporaries among the Ukrainian intelligentsia, Ohienko had become actively involved in the Ukrainian literary revival after the tsarist ban on the Ukrainian language was lifted following the turmoil of the revolution of 1905 which gave Russia a degree of political freedom.

However, unlike the majority of the intelligentsia, Ohienko resisted becoming radicalized and remained a moderate conservative. He recalled that he evolved into a Ukrainian patriot largely through exhaustive studies of the 17th century Cossack Ukraine, studies which convinced him that Ukrainian historical and traditional institutions, rather than the current radical rhetoric about people power, were essential to the survival of the emerging and fragile Ukrainian statehood. In his view, the newborn Ukrainian National Republic was not a political innovation but the restoration of Ukraine's former status as a sovereign nation. He considered the ancient Kyivan

Orthodox church, with its Mohyla Academy and network of brotherhood schools, to have been the fundamental Ukrainian national institution because it instilled in Ukrainian people their core value system, brought them enlightenment and gave them a sense of community and identity. Thus it was Ukraine's tragedy, according to Ohienko, that first Catholicism divided its people and subsequently this fact allowed Russian tsarism to absorb the Kyivan church, turning it into a powerful agent of autocracy and Russification. By loosing their own traditional church, Ukrainians were deprived of the foundation of their national identity. In Ohienko's mind, Ukrainian national identity was inseparable from Ukrainian Orthodoxy.

Ohienko's first major public presentation of this hypothesis had been to the All-Ukrainian Church Council (sobor) meeting in Kyiv in 1917 in which he argued for the re-establishment of a traditional national Ukrainian Orthodox church, one free from Russian control and cultural influences, to serve as a moral and historical base of the modern Ukrainian state⁶. This speech encouraged the advocates of such a national church, notably the Cyril and Methodius Brotherhood, to demand of the president of the Central Rada, Professor Mykhailo Hrushevsky, the formation of a department of religious affairs with Ohienko, who had agreed to enter politics, as its minister. The leadership of Ukraine's first national government, however, failed to recognize the historic and political importance of organized religion, in this case the rebirth of Ukrainian Orthodoxy, as a major pillar of the emerging Ukrainian state. Hrushevsky, Ukraine's foremost historian and an agrarian socialist, believed that Ukrainian social democracy demanded strict separation of church and state and rejected the proposal to create such a department. As a result, the predominantly spontaneous autocephalist movement, which campaigned for an independent Ukrainian church, was left to its own resources. Without government support, it was at a serious disadvantage against the entrenched Russophile church hierarchy in Ukraine.

In addition to his rising profile in church circles, Ohienko was also gaining public attention as a highly successful author of popular books on Ukrainian language and culture. The arrival of the Kamiates-Podilsky delegation in Kyiv found Ohienko looking for an opportunity to realize not only his growing sense of self-importance but also of destiny. The young professor was beginning to see himself as one destined by Providence to serve the Ukrainian masses in a leadership role.

While conducting a feasibility study at Kamianets-Podilsky, Ohienko met with various local groups supportive of the university project and delivered a series of public lectures. A natural spell-binding orator, Ohienko spoke in the literary Ukrainian language thus exposing his audience, accustomed to the local vernacular, perhaps for the first time, to the richness and power of that language. Ohienko and his committee were impressed with the enthusiasm and commitment of local financial support for a university. In his report, Ohienko recommended to the Central Rada to establish not an affiliate but a full-fledged state university for Kamianets-Podilsky.

Suddenly, in May 1918 the entire Kamianets-Podilsky project seemed in jeopardy. The Central Rada was overthrown and replaced by a German-supported conservative regime, the hetman-ate, headed by General Pavlo Skoropadsky. While restructuring the administration, the new government retained most of the officials in the department of education and this meant that the Kamianets-Podilsky university project remained alive. Skoropadsky's education minister, Mykola Vasylenko, appointed Ohienko, who prided himself on being politically independent, as a special ministerial advisor.

Ohienko again travelled to Kamianets-Podilsky to continue the process of creating a state university and generate further public support for the institution. His dignified bearing and his interpersonal skills impressed upon the leading citizens the importance

of becoming active stakeholders in his project. Thus, in return for pledges of financial commitment from the Polish community, Ohienko agreed to create a chair of Polish studies at the proposed university. Furthermore, his negotiations with the chief rabbi ended in a chair of Judaic studies, the first of its kind in the academic world. It should be noted that Ohienko's personal interest in Biblical scholarship, which would lead to a lifelong translation project culminating in a modern Ukrainian Bible, instilled in him deep respect for the Jewish cultural heritage. It is also noteworthy, that this example of Ukrainian-Polish-Jewish cooperation in Kamianets-Podilsky was quite exceptional in 1918, a period of increasing socio/ethnic strife and anti-Semitism in Ukraine. Ohienko's final report called for a university with five faculties, beginning with arts, science, and theology. Faculties of law and agriculture would come in the 1919-1920 semester.

Once the project was approved by the Skoropadsky government, the university commission elected Ohienko rector (president) of Kamianets-Podilsky Ukrainian State University for a two year term. The eager Ohienko threw his seemingly limitless energy and superb administrative skills (a combination of persuasion and authoritarianism as noted by one of his subordinates) into transforming an idea into a functioning university. Despite enormous difficulties in procuring the necessary building and teaching supplies, he would succeed in a remarkable time of mere six months.

On August 17, the Skoropadsky government enacted a law, retroactive to July 1, establishing the Kamianets-Podilsky Ukrainian State University. According to Dmytro Doroshenko, a prominent historian and Skoropadsky's minister of foreign affairs, the government had decided for the time being to create and fund only two Ukrainian state universities, one in Kamianets-Podilsky and the other in Kyiv, rather than continue with the disruptive shock therapy, begun by the Central Rada, of rapid Ukrainization of the three existing universities.

The statute under which Kamianets-Podilsky University was created represented a modified version of the old Imperial Russian statute which had severely limited the autonomy of universities. However, Kamianets-Podilsky's distance from Kyiv and the ensuing political turmoil in Ukraine, would give Ohienko practically a free hand in operating his university. He received a substantial budget sufficient to employ a faculty of fifty professors. The recruitment of the faculty was difficult in the initial stages because the relative isolation of Kamianets-Podilsky acted as a deterrent. However, as civil strife and the Bolshevik threat intensified in Ukraine, the location of the university offered a sense of security and a number of prominent scholars arrived, including Dmytro Doroshenko, Leonid Biletsky and Vasyl Bidnov. Eventually, even Mykhailo Hrushevsky himself found refuge there but he refused to join the faculty because he considered the university to be Skoropadsky's institution and Skoropadsky was his nemesis.

The official and grand opening of the Kamianets-Podilsky Ukrainian State University took place on October 22, 1918. Ohienko understood the psychological value of well orchestrated public ceremonies and had the entire city involved in the preparations. The formal invitation sent to European universities expressed Ohienko's vision of his creation:

«The new university will not be an ordinary university of an eastern type. The Kamianets-Podilsky Ukrainian State University will contain the first ever Theological Faculty in Eastern Slavdom. In addition, two new ethnic chairs have been established at the Historical-Philological Faculty – chairs of Polish and Judaic history and literature. True to the finest traditions of European universities, the Kamianets-Podilsky Ukrainian State University has as its goal the unceasing pursuit of scholarly and scientific knowledge and truth for the benefit of the native Ukrainian culture»⁷.

Ohienko was striving towards a realization of a university with a strong liberal arts base supplemented by science and professional faculties. He was concerned with the urgent need to train cadres of nationally conscious Ukrainian civil servants, a vital ingredient then missing in the administration of his Ukraine.

Although Hetman Skropadsky did not come, fearing an assassination, the opening ceremonies were most impressive and lasted a full day. One of the highlights was the performance of the celebrated Ukrainian National Choir conducted by Oleksander Ko-shets, who, like Ohienko, would be destined to end his life and leave his rich musical legacy in the distant Canadian city of Winnipeg.

Classes began on November 1 with approximately 800 students. In 1919-1920 the number increased to 1400 students, socially and ethnically diversified (of which 350 were women), in five faculties and with forty professors. Daily life, however, was hard. As professor Bidnov noted, «In 1919 Kamianets-Podilsky was so isolated that food was scarce and expensive. We saw no white bread and had to be satisfied with dark bread made of various fillers... Instead of tea, we used all kinds of substitutes, generally dried apple and cherry leaves... In winter we suffered from cold. Wood was in short supply and expensive»⁸. Ohienko tried to ease the situation for students by creating more bursaries to which even he donated his own salary. There was also a shortage of books, scientific equipment and writing material. Conditions at the university would deteriorate further with Polish and Bolshevik occupations. But despite hunger and cold, the student body would exhibit a spunky commitment to its alma mater.

In December 1918, a socialist-democratic coalition forced Skoropadsky to give up power and restored the Ukrainian republic. In the new government, executive power was vested in the hands of a five-person Directory, an echo of the French revolution, in which Symon Petliura, whose name became identified with Ukrainian independence aspirations, emerged as the supreme leader. Professor Fedir Shvets, one of the directors, invited Ohienko to join the new government as minister of education. Although, Ohienko had serious doubts about Petliura's leadership, he agreed to assume the portfolio on the condition that he retain his position as rector of Kamianets-Podilsky. As minister, he certainly could channel more resources there. Ohienko's work in Kyiv, however, was short-lived as the city came under the Red and White Russian occupation. Ohienko moved his department back to Kamianets-Podilsky and for the next seven months implemented a series of educational reforms, sanctioned by the Directory, including a systematic Ukrainianization of all high schools, abolition of tuition fees for secondary education, compulsory primary education and substantial pay hikes for teachers. While impressive in scope and substance, these reforms were felt only in regions under the Directory's control and these were steadily shrinking. Incidentally, one of Ohienko's senior departmental officials was Petro Sikorsky, later better known as metropolitan Polikarp, primate of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church during World War II.

In fact in May 1919, even the secure city of Kamianets-Podilsky itself experienced the first Soviet occupation and the Directory, including Ohienko, were forced to flee to Halychyna, where Ukrainians were struggling with the Poles for control of that region. The commissar for education in the Ukrainian Soviet government based in Kharkiv, Volodymyr Zatonsky, himself a native of Podillia and a graduate of the Kyiv university, visited the Kamianets-Podilsky campus and closed the faculty of theology. However, early in June Petliura's army liberated Kamianets-Podilsky and Ohienko returned and continued to expand his beloved university.

In summer of 1919, on Ohienko's insistence, the city of Kamianets-Podilsky became the provisional seat of the Ukrainian government. The city was inundated with

several thousand bureaucrats and soldiers, all of whom strained the limited resources to the utmost and increased local Polish-Ukrainian tensions. Political infighting and anti-Petliura conspiracies abounded, as the Directory, besieged on all sides, was falling into a state of disarray. Ohienko strove to keep the university as autonomous as possible by denying the use of its facilities for openly partisan political activities.

Despite its socialist content, the Directory had recognized the importance of a patriotic Ukrainian church and made the question of an independent (autocephalous) national Orthodox church a matter of state policy. In January 1919, the Directory issued a decree disallowing any foreign control over a Ukrainian Orthodox church. Ohienko was appointed minister of religious affairs. As this portfolio was of great personal interest to him, he accepted the office eagerly. Ohienko's drive for an independent (autocephalous) canonical Ukrainian Orthodox church, that is a church considered legitimate and equal by other Orthodox churches, proved to be a most complex and difficult matter. Ohienko's efforts were undermined by a combination of pervasive politics of religion and by the collapse of Ukraine's independence. Sadly for Ohienko and proponents of autocephaly, history conspired against Ukraine and subsequent periodical efforts to establish a national Ukrainian autocephalous and canonical church have remained unrealized to this day.⁹

Ohienko's concept of a Ukrainian national church was based on a close church-state partnership which represented a form of fusion of emerging nationalism with traditional Ukrainian Orthodoxy. He envisaged the re-born Ukrainian Orthodox church with a vast majority of adherents as the dominant and official national religious institution of the country. Other religious denominations – Christian, Judaic and Moslem – would be granted complete religious freedom. However, his immediate goal was to convert the local hostile but deeply entrenched Russian ecclesiastic infrastructure in Ukraine into a patriotic and supportive partner of the fledgling Ukrainian state. Ohienko, as it turned out, underestimated the conservatism and Ukrainophobia of the Russified Orthodox hierarchy in Ukraine. In the climate of anti-Ukrainian hostility, his quest for a national autocephalous church was doomed.

In the fall of 1919, while negotiating with Poland for military assistance against the Bolsheviks, the Directory abandoned Kamianets-Podilsky to the invading Polish army. Ohienko vehemently protested the decision and refused to leave his university. The retreating cabinet then designated Ohienko an extraordinary minister, in fact, a caretaker of Ukraine, to deal with the Poles as he saw fit. Ohienko considered his new office as a personification of what was left of independent Ukraine. For the next six months, he was determined to act as head of state. He deliberately treated the Polish presence as a temporary military occupation and at every step frustrated Polish efforts to establish their civilian administration over Podillia. Most observers agree that in those difficult circumstances Ohienko handled the affairs of his "mini" Ukraine with dignity, honour and relative success. The high esteem that Ohienko enjoyed among the local Poles for his university work was a definite asset in his dealings with the Polish military¹⁰.

In April, 1920 the draft of the Polish-Ukrainian treaty by which the desperate Directory abandoned its claims to Halychyna in return for military assistance, was ready for approval by individual ministers. Ohienko's first hand experience with the Polish occupation convinced him that Poland could not be trusted and he refused to sign the document, the only minister not to do so.

Although history would prove him right, his attitude did not endear him to the Directory. When Petliura arrived in Kamianets-Podilsky in May 1920, Ohienko staged a carefully orchestrated reception for the Supreme Leader of the Directory which was designed to generate public enthusiasm for Petliura and impress his Polish allies. Petliura's cool, almost rude, behaviour towards Ohienko hurt and infu-

riated this sensitive and protocol obsessed individual, who quite rightly expected to be treated with some gratitude for the work done.

The Polish-Ukrainian alliance ended in disaster for Petliura and for Ukraine's independence. Soviet forces won control over Ukraine and in November Ohienko left Kamianets-Podilsky and Ukraine for the last time. Under the Soviets, his university was reorganized into a teachers' college and agricultural institute. The remnants of the Ukrainian government and of the university faculty found temporary refuge in Tarnow, Poland. There they were interned, but were allowed to conduct limited activities of a government-in-exile. Still acting as minister of religious affairs, Ohienko maintained correspondence with a number of Orthodox churches, including the recently organized Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada, notably with its administrator, Father Semen Sawchuk¹¹. In 1923, however, Petliura relieved Ohienko of his ministerial post. Like thousands of other eastern Ukrainian refugees in Poland (which then included the Ukrainian regions of Volhyn and Halychyna), Ohienko and his family were obliged to survive in an impoverished and hostile country. With the assistance of Metropolitan Andrei Sheptytsky, the primate of the Ukrainian Greek Catholic Church, Ohienko obtained a temporary teaching post at Lviv gymnasium. In 1926 he finally succeeded in winning an appointment from the Polish government as professor of Church Slavonic and palaeography to the newly established Orthodox Theological Studium at the University of Warsaw. His university career, however, was short lived as in 1932 he was removed from this post as part of the renewed Polish chauvinism towards the Ukrainians.

It should be noted that during his political and refugee life, Ohienko continued to research, write and publish in the area of

Ukrainian language, culture and church history. He would continue this regimented intellectual practice for the rest of his life. Following the loss of his university employment, Ohienko entered the publication business and launched two influential journals, *Ridna mova* and *Nasha kultura* in which he popularized the use of the standardized literary Ukrainian language in daily life.

It was during World War II that Ivan Ohienko made a dramatic career change. A widower since 1937, he entered the Orthodox Church of Poland to serve the demoralized and repressed Ukrainian faithful in that country suffering under the brutal Nazi occupation¹². In 1940, Ohienko was consecrated by Metropolitan Dionisii Vladensky, primate of the Orthodox Church of Poland (assisted by Archbishops Savatyi of Prague and Temofii of Lublin) as Archbishop Ilarion of Kholm, a Ukrainian Orthodox enclave of Poland. He deliberately chose the name of Ilarion, the famous first and only native Ukrainian metropolitan of Kyivan Rus', because he believed that it was his duty, responding to perceived Divine calling, to provide national and spiritual leadership for Ukrainian people in a period of profound crisis. In his view, only the Ukrainian Orthodox Church with himself at the helm had the moral authority for such a task. It appears that Ohienko's initial political experience with Ukraine's failed state-building efforts instilled in him an appreciation of personal authority and power. The duality of secular and ecclesiastical leadership tendencies in Ohienko's personality was brilliantly synthesised in his motto «To serve the people is to serve God».

He survived the Nazis and the war and in 1947 arrived in Winnipeg as a refugee, accompanied by his books and manuscripts which he miraculously managed to save, to serve the parish of St. Mary the Protectress. Subsequently in 1951 he was elected primate of the Ukrainian Greek Orthodox Church of Canada¹³. At the same time, he became dean of theology of St. Andrew's College, an academic institution of the Church, and later an adjunct professor of Slavic Studies at the University of Manitoba. Throughout his Canadian period, Metropolitan Ilarion continued to write

and publish. When he died in 1972 at the age of 90, he left a rich archive and a massive literary legacy consisting of more than 1200 scholarly and popular publications on a variety of themes, ranging from history to poetry. His masterpiece, of course, remains his translation of the Bible into the modern Ukrainian language.

Ivan Ohienko/Metropolitan Ilarion belonged to that handful of patriotic and highly motivated Ukrainian political exiles in Poland who believed that they had a moral and patriotic duty to lead and serve the Ukrainian people in difficult times. During World War II, some of these individuals moved into ecclesiastical service. They did so mainly because, under the German occupation, the Orthodox church provided a legal, albeit very limited, channel for community leadership and direction. To men like Archbishop Paladii Vedybida-Rudenko, a former minister of finance of the Ukrainian National Republic, and Bishop Mstyslav Skrypnyk, a former member of parliament of Poland and, indeed too Metropolitan Ilarion, the re-emerging Ukrainian Orthodox church served as a proxy for the failed Ukrainian state.

Metropolitan Ilarion Ohienko was indeed a remarkable and complex persona. He could be engaging and charming and he could be pretentious, intimidating and even petty. Despite his assertions of modesty, he indulged in pomposity to the point of referring to himself in the exalted third person as «your metropolitan Ilarion»¹⁴. His character peculiarities or flaws, however, pale in comparison to his outstanding achievements in scholarship, community service and the Orthodox church.

It is understandable that today newly independent Ukraine needs to rediscover its major cultural, religious and national personalities and heroes whose images and achievements were distorted by years of Soviet disinformation and falsification. However, the wide-spread tendency to characterize these individuals in a rather mythological fashion as super heroes or martyrs is historically and intellectually unacceptable. The remarkable life and work of Professor Ivan Ohienko/Metropolitan Ilarion demands a balanced analytical biography, not a hagiography.

End notes

1. Dukhovna I nauково-pedahohichna dialnist I. I. Ohienka v konteksti ukrainskoho natsionalnoho viprozhdzhennia, Naukovo-teo- retychna konferentsia, Kamianets-Podilsky, 1992; Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita, naukovyi zbirnyk, III, Kamianets-Podilsky, 2006.
2. «Ivan Ohienko and the Kamianets-Podilsky Ukrainian State University» *Ukrainsky istoryk/The Ukrainian Historian*, 1-2 (vol 73-74), 31-49
3. Ukrainian educators favoured the German unified labour school concept, a twelve year program of academic learning and practical/technical training. H. Waskowycz, *Shkilnytstvo v Ukraini, 1905-1920*, Munchen, 1969. I. Krylov, *Systema osvity v Ukraini, 1917-1930*, Munchen, 1956.
4. V. Prykhodko, «Povstannia ukrainskoho derzhavnogo univ- sytetu v Kamiansi na Podilli», *Nasha kultura*, no. 5, 1935, 305-316 and no. 6. 1935, 364-378.
5. Ohienko chronicled his autobiography in 1935-1936 issues of *Nasha kultura* which he edited and published in Warsaw.
6. Ohienko, *Riatuvannia Ukrainy*, Winnipeg, 1968, 3-13.
7. *Nasha kultura*, no. 8, 1936, 518-519.
8. V. Bidnov, «Pershi dva akademichni roky v ukrainskomu der- zhavnomu universyteti v Kamianets-Podilskomu», *Naukovyi vis- nyk (Lviv) VOL. 12, 1928, 328*.
9. See Oleh W. Gerus, «In Search of a National Ukrainian Church: Ukrainian Orthodoxy in Canada and Ukraine», *Society in Transition* (edited by W. W. Isajiw), Toronto, 2003, 167-188.
10. O. Dotsenko, *Litopys ukrainskoi revoliutsii*, Lviv, 1924, vol. II, 169.

11. O. W. Gerus, «The Ukrainian Orthodox Church of Canada: The Formative Period», *The Ukrainian Quarterly*, vol. LVII, no. 1- 2, 2001,65-90.
12. See O.W. Gerus, “The Ukrainian Orthodox Church during World War II: Archbishop Ilarion Ohienko and Politics of Religion”, *Vira i kultura/Faith and Culture*, no. 7, 1985-1989, 83-120.
13. O. W. Gerus, “Metropolitan Ilarion Ohienko and the Ukrainian Greek-Orthodox Church of Canada”, *Millennium of Ukrainian Christianity, 988-1988*, (edited by O.W. Gerus and A. Ba- ran) Winnipeg, 1989, 239-274
14. My father, Serhij Gerus, a priest and a theologian, was a close associate of Metropolitan Ilarion, both in the UGO Church and St. Andrew’s College, and periodically hosted him in our house in Winnipeg (1954-1962). As a student, I was impressed with his dignified bearing and fascinated by his eloquent accounts of his life. He encouraged me to continue my university studies because, in his view, Ukrainians in Canada were in dire need of academics.

Отримано: 20.01.2013 р.

Dr. Roman Yereniuk
Metropolitan Ilarion

THE GLOBAL LEGACY OF METROPOLITAN ILARION

Over the past two decades there has been a major revival in interest in Metropolitan Ilarion’s accomplishments as one of the foremost Ukrainian leaders of the 20 th C. This interest comes from Ukrainians as well as Canada where a series of key anniversaries were marked in 1997, 2007, 2012 as well as other annual commemorations. During the anniversary year of 2012 the *Visnyk/The Herald* dedicated (a part of each issue throughout the year to a variety of articles about the accomplishments of this most important figure whose contributions to building a solid foundation for the Ukrainian Orthodox Church of Canada have a lasting impact today.

In Ukraine

In Ukraine major initiatives were started to honour Metropolitan Ilarion, among which the following are important:

Kamianets Podilsky: The Ivan Ohienko National University in Kamianets Podilsky was renamed after him in 2008 thanks to the major endeavors of Dr. Yevheniya Sokhatska. Metropolitan Ilarion initiated this university in 1919, and in honour of this achievement, the university set up two large busts of Metropolitan Ilarion, a huge portrait in the academic lounge, three text statements of his important quotes and images as the first president of the university. This university has dedicated Department, of *Ohienkontavstvo / Огієнкознавство*, or Ohienko Studies, calls for presentations and papers about him, and publishes the journal, *Іван Огієнко і Сучасна наука та освіта, or Ivan Ohienko and Contemporary Scholarship and Education*. To date, 9 volumes of the journal have appeared and some 400 articles have been published. Notably, Ukrainian Canadians have participated in the journal with articles authored by Rt. Rev. Dr. S. Jarmus, Rt. Rev. Dr. O. Krawchenko, Dr. Roman Yereniuk and Very Rev. **Bohdan Demczuk**.

Lviv, Ukraine: A street in Lviv was named Ivan Ohienko – вулиця Івана огієнка. It is in the centre located close to the Opera Theater and connects to the major artery, Horodotska Street, or вулиця Городецька.

Vynnyky, Ukraine: A bust of Metropolitan Ilarion was unveiled recently in the town that was home to his reposed wife, Dominika.

Brusyliv, Ukraine: This is the birth town, of Metropolitan Ilarion. The idea of a museum dedicated to him is being discussed.

Kyiv: A major international conference was held at the Kyiv National Avtaun Univcity organized by Dr. Iryna Tiurnenko in 2006. The proceedings were published soon, after the conference.

In Ukraine, extensive scholarship about Metropolitan Ilarion has been produced by Dr. Yevheniya Sokhatska (Kamianets Podilsky); Dr. Vitaliy Kolodnyk (Kyiv), who has organized several conferences in Ukraine; Dr. Dmytro Stepovyk (Kyiv); Dr., Mykola Tymoshyk (Kyiv), who has republished several works by Metropolitan Ilarion in Ukraine; Dr. Iryna Turmentkb (Kyiv); Very Rev. Dr. Yuriy Mytsyk (Kyiv); Dr. Volodymyr Rozhko (Lutsk) and Dr. Yuliya Zayachuk (Lviv), who has written on his approach to educational pedagogy.

In Poland, substantial research about Metropolitan Ilarion has been carried out, especially his theological contributions by Dr. Hryhoriy Kuprianovych (Lublin).

Winnipeg: St. Andrew's College in Winnipeg initiated a special fund in the 1990's allied the *Metropolitan Ilarion Chair of Ukrainian Orthodox Studies*. This fund continues to collect donations to eventually fund a professorship. The College also houses the Metropolitan Ilarion Library and Collection of Rare Manuscripts and Books, while the Consistory of the UOCC houses the Metropolitan Ilarion Archives. The College has organized two major conferences with the assistance of the UOCC. The conferences focused on the legacy of Metropolitan Ilarion in 1992, producing 9 papers, and 13 papers in 2007. The proceedings of both conferences were published in the journal *Vira I Kultura*, vol. IX and XV.

Saskatoon: The Ilarion Residence, dedicated in 1978, a residence for senior in Saskatoon, is named after the Metropolitan. A large statue of Metropolitan Ilarion by sculptor Bill Epp, dedicated, in 1988, is located in front of the residence building.

Winnipeg: St. Mary the Protectress Sobor has created in 2002 a Metropolitan ilarion Study Centre for commemorating his memory and works. Also, a dedicated memorial plaque with his image is located in the entrance to the Sobor parish.

Toronto: A conference was held in the Eastern Eparchy in 1997 to commemorate the 25 anniversary of his repose.

Montreal: Very Rev. Archpriest Volodymyr Kouchnir has produced a CD of music set to the poetry by Metropolitan Ilarion. He collaborated with a team of composers and singers in Ukraine and Canada, including composer Oksana Senkiw of Montreal, and arranger Oleh Shak of Kyiv. Fr. Voiodmyr Kouchnir was producer. The official launch of the CD was in Montreal on Sept. 30,2012.

In Canada various professors and graduates of St. Andrew's College have carried out extensive work on the legacy of Metropolitan Ilarion, including: Rt. Rev. Dr. Oleh Krawchenko, Rt. Rev. Dr. Stephan Jarmus, Dr. Roman Vereniuk, Very Rev. Timofiy Minenko of blessed memory and. Very Rev. Bohdan Demcuk,

These recent acknowledgements of Metropolitan Ilarion are a most fitting recognition of his legacy as an outstanding religions and. lay leader in Ukraine and in the Ukrainian Canadian community in the 20th C. His lifelong logo was, «To serve God is to serve the people.» He truly followed his own «testament» believing faithfully that in serving his people-*narod* – in the various and diverse ways during his difficult road in life, he was also serving and honouring the Triune God.

Notice to Contributors

The Visnyk / The Herald greatly appreciates and welcomes your contributions of materials about parish community life and activities for publication. Reading ac-

companying photographs of events, we ask contributors to select photographs that best represent the event(s) in the written text. Due to space limitations, we ask contributors to prioritize (number in order of importance), and limit the number of photos being sent (max. 6).

Please note that the *Visnyk /The Herald* reserves the right to use its materials and select photographs that best reflect the mission of *Visnyk / The Herald*.

For further inquiries, please call the Editorial Office or email visnyk@uocc.ua

Отримано: 23.05.2013 р.

**Dr. Roman Yereniuk
Metropolitan Ilarion**

**TRANSLATING THE BIBLE INTO UKRAINIAN TOOK
THIS PROFESSOR 21 YEARS AND PROVED AN EXCITING
OF SCHOLARSHIP ON THE RUN**

HIS WEEKEND in Winnipeg members of the Ukrainian Greek Orthodox Church are holding ceremonies to mark the completion of a remarkable work of scholarship by the head of the church, 75-year-old Dr. Ivan Ohienko, – «Metropolitan of Winnipeg and All Canada».

His accomplishment is the translation of the whole of the Bible from Greek into modern Ukrainian. It consumed more than 20 years of labor in four countries. In the course of the work he was twice forced to flee with his books and manuscript before the advancing Soviet armies.

Dr. Ohienko, who came to Canada in 1947, and is also known by his religious name as “the Metropolitan Ilarion, wonders today whether he would have taken on the task had he realized at the start all it would involve. It was back in 1936 that the British and Foreign Bible Society, the oldest of the inter-denominational Bible societies which translate and distribute the Bible throughout the world, sought someone to prepare a new translation into Ukrainian.

At that time Dr. Ohienko was living in Poland, having fled into exile when the Soviet Union took over the independent Republic of Ukraine in 1920. A brilliant student of philology, the science of languages, and a prominent Ukrainian Orthodox churchman, he had been the founder-president of the Ukrainian State University. He had also served as Minister of Education and later as Minister of Religious Affairs before the Communists took over the Ukrainian Republic.

In Poland during the ‘twenties and ‘thirties Dr. Ohienko had taught, in universities, meanwhile taking an active part in church affairs and writing prolifically on language subjects. It was a series of articles on methods of translation which attracted the attention of the Bible Society and brought a call from Vladimir Enholtz, its Warsaw representative.

«It was most unexpected when Enholtz asked if I would undertake to translate the whole of the Bible», Dr. Ohienko recalls.

«How soon do you want it done?» f asked.

«As soon as possible», Enholtz said.

«I shook my head and said, You know, this is just not the kind of job that can be rushed».

Dr. Ohienko did not realize how truly he spoke. Enholtz suggested three years and Dr. Ohienko agreed to five years for the completion of the work. Even this longer period was considered possible only because he had worked at intervals since 1918 on Biblical translation, and had the New Testament all but completed.

By 1919, when the war began, his version of the New Testament had been published, and his work on the Old Testament was well in hand. At first the Nazis did not bother him, but soon Enholtz, who was of Jewish faith before being converted to the Ukrainian Orthodox Church, felt that his own life was in danger. Accordingly, he returned to Dr. Ohienko units of the completed manuscript that he had not been able to forward to London as previously. He felt the material was safer with the translator, who was now a bishop of the church.

In 1940, Dr. Ohienko was consecrated Ukrainian Orthodox Archbishop of Cholm, in Poland. For some time he hid Enhdltz in his home. His own turn to be threatened by danger came when the Russian armies were pushing back the Germans in Poland in 1944.

He fled to Austria, where he was given refuge in a Roman Catholic monastery at Hertzogenburg, near Vienna. There, in a monk's cell, he carried on with his work.

With the advance of the Russians from the east he moved the Biblical materials for safekeeping into a room provided by the Roman Catholic archbishop at St. Polten. When the Red Army entered the area a few *months later*, he and his group started on foot for the Swiss border, carrying a few personal possessions and as many books and manuscripts as they could pack into their rucksacks.

At the border, which they finally reached after alternatively walking, thumbing rides and taking a train, they were refused admission to Switzerland. One of his sons who was accompanying him (he has two sons and a daughter; his wife died in the mid-'thirties) pleaded successfully for permission to cross the border long enough to make a phone call.

Three days later came an order signed by the President of Switzerland himself authorizing them to enter the country. Dr. Ohienko went to Lausanne to continue his task. But there his work was seriously impeded by the lack of an invaluable dictionary he had compiled to assist him with his translation, and which he had left at St. Polten.

The dictionary, consisting of 37 volumes of 400 pages each, had taken thousands of hours of labor. It gave the nearest Ukrainian equivalent of each word used in the Greek version of the Bible which he was translating.

After a year and a half in Lausanne, Dr. Ohienko accepted the invitation of a Ukrainian congregation in Winnipeg to come to Canada. He was elected to his present position as Metropolitan in 1951.

But before then he had been in touch with Vladimir Enholtz, who had survived the war. An arrangement was made with the Bible Society for British soldiers to «liberate» the dictionary and other reference materials from where they had been left at St. Polten, in the Soviet Zone of occupied Austria.

Once more in possession of the valuable products of his long research, Dr. Ohienko was able to complete his translation. He has still to read hundreds of pages of proofs, but this he considers «relaxation».

In view of the mere physical effort of translating the Bible's 775,000 words – quite apart from the degree of scholarship demanded this is perhaps understandable.

The Bible Society had instructed Dr. Ohienko to make an exact translation of a Greek version by E. Nestle. At the same time, his contract provided that he could consult other versions (an approved Hebrew text was supplied) wherever differences of interpretation arose. He could make reference to these differences in footnotes.

Dr. Ohienko was admirably fitted for his task. In addition to a thorough understanding of Greek and Hebrew, he has knowledge of Latin, Sanskrit, German, French, Russian, Polish, Serbian and English.

A few examples indicate the kind of problems with which he was confronted. In the Lord's Prayer, a line of the King James Version reads in English: «Give us this day our Dr, Ohienko points out that the meaning of the Greek word which has been translated as «daily bread» is not known today. He believes it unlikely that the materialistic idea of «daily bread» would enter into a prayer devoted otherwise

to spiritual matters. Rather he believes the translation should be «our spiritual bread», or «bread of the soul».

The last line of the 23rd Psalm («The Lord is my shepherd») reads in the King James Version: «And I will dwell in the house of the Lord for ever». A famous modern translation by Prof. Edgar J. Goodspeed has this translation of the line: «And I shall dwell in the house of the Lord down to old age». A literal translation to English of Dr. Ohienko's Ukrainian reads: «I will sit in God's house for long times».

As can be seen, translators often disagree and it is because some translations differ radically from those of the past that controversies arise when new Bibles appear. The Garden of Eden has been translated as «a park»; Noah's Ark as «a barge»; and the «wise men» who came to worship the infant Jesus as «magicians». A reference to the mother of Jesus (Isaiah 7:14) has been translated «a virgin» from Greek and «a young woman» from Hebrew.

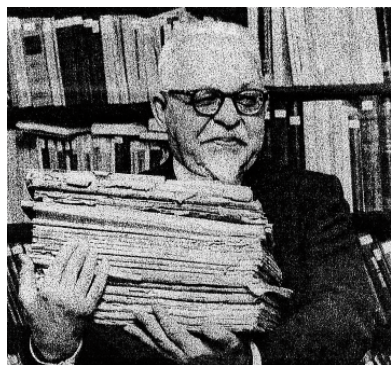
But the Bible translator must do more than merely resolve such linguistic problems. He must be, as one writer has said, «at the same time poet and philosopher, preacher and historian, orator and story-teller».

If a Bible translation is to have literary quality it must retain the exalted and poetical flow of language. Its philosophy and theology must be sound. It must lend itself to simplicity in being read and pleasure in being heard.

Dr. Ohienko hopes his translation will fulfil all these requirements. What he has striven for is a combination of exactness of translation with literary style. If he has succeeded, his translation should remain in use around the world for about 50 years, (In this time, there are language changes and discoveries in scholarship which make new translations necessary. At the moment, for example, the Dead Sea Scrolls are influencing Biblical scholars, though Dr. Ohienko believes that so far the scrolls have supported what was already known.)

Now that the task which has occupied a large part of his life is done, Dr. Ohienko confesses that he is happier than he has ever been. He sometimes ruminates about the medieval monks who spent many years copying the Bible letter by letter. He thinks particularly of one who wrote in the margin at the end of his labors: «How happy are the sailors on reaching safe harbors. Even so am I after completing this work».

To which the Metropolitan is prepared to say with fellow-feeling: «Amen».

Beaming Metropolitan, now 75, began huge task in 1936. Completed manuscripts of his Bible make a bulky armful.

Discussing translation with Dr. Ohienko is his friend and close associate in church work, Very Rev. S. W. Sawchuk.

First stage in Dr. Ohienko's task was compilation of a dictionary giving Ukrainian meaning of every word in Greek original. Dictionary, oh the shelf behind him, fills 37 volumes.

Отримано: 17.01.2013 р.

М. І. Красуцький

ГРИГОРІЙ КОСТЮК: ЧЕРЕЗ РОКИ І ВІДСТАНІ ДО 111-ТОЇ РОКОВИНИ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Золотава осінь спадає червленим падолистом на родючі, життєдайні подільські чорноземи, спалахує вогкясто кетягами калкновними в придорожніх лісосмугах та пралісах. Доспівають і важко гупають на позовклу траву боришко-вещьких садів пізні яблука. А онде, за крутоярем, мовби прощаючись з чудодійним літеплом і незабутніми росяними світанками, під скупими (осінь, бо!) сонячними променями яріє горобина... Поділля, дорогий серцю край, його мала й велика Батьківщина. Він залишив її ще зовсім юним, та завше – і в горі, і в радості – усім серцем линув до неї, не забував про неї ні на мить. Хіба можна забути те до чого приріс змалку усім еством до коріння роду твого і сам ти суцций?»

Він народився в мальовничому селі Боришківці на Кам'янецьчині 25 жовтня 1902 року в простій селянській родині, яка з діда прадіда займалася важкою хліборобською працею, ростила дітей, які згодом ставали хліборобами й в цьому вбачали своє покликання, свою долю, сенс свого життя. Так жили не лише Костюки, так жили десятки, сотні боришківчан. Праця й тільки праця давала їм засоби для існування, а рідна земля була для них і рідною матінкою-годувальницею.

Григорій Костюк обрав інший шлях. Ще в зовсім юні роки визріла в сільського хлопчини палка, непереборна любов до української мови й літератури, до слова. Шевченків «Кобзар», його вірші розбудили в серці юнака той вогонь» ті негасні іскри які, нуртуючи в ньому, повели його нелегкими життєвими стежками крізь буревії часів і епох» неймовірно труднощі та боріння до світової слави й визнання.

Він не шукав слави. Він шукав себе, своє місце в цьому складному житті, де так мало добра, правди, справедливості й так багато зла, підступності, брехливого цинізму.

Таки справді нелегким виявився його шлях. Зате праведним, гідного високого звання Людини, Патріота, Громадянина.

Закінчивши школу в Боришківцях, Григорій навчався в Кам'янці-Подільському, в місцевій гімназії. Зачитується українською класикою, виявляє неабиякий нахил до літературної творчості. Бере участь у студентських літературних вечорах, що проводилися в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти. Тут він вперше зустрівся з Савою Божком, уже відомим на той час літератором і публіцистом) редактором обласної газети «Червоний кордон», поетесою Наталею Забілою, іншими.

Любов до красивого слова, літератури згодом приведе до інституту народної освіти в Києві, який він закінчить у 1929 році, відтак – до аспірантури інституту літератури імені Тараса Шевченка, який на той час знаходився в Харкові – столиці України. Молодий талановитий науковець Григорій Костюк з головою поринає творче життя. Він пише, друкується.

Постійно спілкується з відомими на той час письменниками, діячами культури. Микола Хвильовий, Володимир Сосюра, який в тісному літературному колі (там був присутній і Григорій Костюк) читає заборонені радянською цензурою поеми «Мазепа», «Махно»...

Праці Григорія Олександровича Костюка «харківського періоду» друкуються в журналах «Молодняк», «Шлітфронт», «Життя і революція», «Червоний шлях», здавалося б, ніщо не віщувало лиха. Та в 1935 році Григорія Костюка заарештовують. Безпідставно, необгрунтовано. У країні саме розпочиналися масові репресії. Не обминули вони й молодого, вченого й літературознавця. Вирок суду був суворим і перегляду не підлягав. В'язниця, ГУЛагські табори...

Звільнили безпідставно репресованого у 1940 році, якраз перед вийною. Пошуки роботи, боротьба за виживання незабаром привели його до Львова, а згодом до Німеччини. І знову – пошуки роботи, засобів для існування. Саме в цей період він стає одним із співзасновників журналу «Вперед», що видавався для українців. На шпальтах часопису друкуються твори Григорія Костюка, земляків з України, які волею обставин опинилися в чужій стороні.

у 1932 році Григорій Костюк переїздить у США, Працює в Дослідному центрі Колумбійського університету читає лекції пише друкуються. Він один із засновників Об'єднання українських письменників в екзилі «Слово», стає дійсним членом Української вільної академії наук у США, наукового товариства імені Тараса Шевченка.

Перебуваючи далеко за межами рідної України, він живе думками і клопотами про неї, про її вільне, щасливе майбуття, проводить велику роботу щодо пропаганди української мови та літератури серед діаспори, робить все можливе, аби про Україну й там дізналися якомога більше, ґрунтовніше. Ні дня, ні хвилини спочинку. Праця й ще раз праця!

У цей період він пише ряд статей і літературознавства, українознавства. Його перу належать такі фундаментальні праці, як «Теорія і дійсність», «З літопису літературного життя в діаспорі», «Володимир Винниченко та його доба», «Сталінізм в Україні, Генеза та наслідки» й інші. Неабиякий інтерес й понині викликають його книги спогадів «Зустрічі і прощання», «Окаянні роки».

Однак перерахованим далеко не закінчується наполеглива, творча праця Григорія Костюка далеко від рідної Батьківщини. Він виступає одним із ініціаторів створення та відкриття першого в США пам'ятника Великому Українцеві Тарасові Шевченку, організовує для цього збір коштів. Він – упорядник і головний редактор чотиритомного видання Володимира Винниченка, творів Миколи Хвильового, Миколи Куліша, Валер'яна Підмогильного, Михайла Драй-Хмари та багатьох інших українських письменників, діячів культури, заборонених в СРСР.

Працюючи, Григорій Костюк не переставав згадувати Україну, Подільський край рідні Боришківці. Він упродовж довгої розлуки довгих десятиліть перебу-

вання на чужині, всім серцем прагнув, аби земля його дідів і батьків стала вільною і незалежною, щоб заможно й щасливо жилося в ній людям. Про це з глибоким смутком і пекучим болем писав у своїх творах, у листах до родичів у Боришківці, щойно з'явилася така можливість. З любов'ю до України, до рідного краю, з вірою в їх сонячне майбутнє він пішов у Вічність у жовтні 2002 року, не доживши всього двадцять днів до свого столітнього ювілею. Поховано його в передмісті Вашингтона, в містечку Сільвер Спрінг, на місцевому кладовищі.

Незалежна Україна глибоко шанує зроблене патріотом і громадянином, видатним вченим, громадським діячем. Твори Григорія Костюка видаються в незалежній державі, їх читають школярі й студенти, з них захищають дисертації науковці. Григорій Олександрович – академік Національної Академії наук України.

Григорій Костюк – не лише визначна постать в українській і європейській культурі, науці, літературі. Він, безсумнівно, був і залишається одним з тих, хто, незважаючи на утиски та переслідування, сумну й справді трагічну долю вигнання, багато зробив для України, популяризації української мови та літератури в Європі і світі. У цьому яскравим взірцем для подолянина був Іван Огієнко. Його подвижницька праця надихала Г. Костюка, додавала сил і енергії, творчого завяття.

Характерним є те, що свої перші кроки в доросле життя а відтак у науку ще зовсім юний хлопчина з подільського села розпочав, вступивши до Кам'янець-Подільського українського державного університету, фундатором і першим ректором якого був Іван Огієнко. Майбутній вчений зі світовим іменем, академік глибоко поцінував внесок митрополита Іларіона в відродження національної культури, його науковий доробок.

Перебуваючи далеко за межами України в еміграції (як і його славетний земляк) Г.О. Костюк неодноразово звертався до безцінної спадщини Огієнка як письменника, науковця, державного, релігійного діяча, підтримував його, постійно намагався наблизити його творчий набуток, Огієнкове слово до українського читача, аби воно розквітло по-справжньому, «буйним цвітом» на теренах України-матінки, Щоправда, це стало можливим тоді, коли вона, Україна, виборолла незалежність, стала демократичною, суверенною державою.

Чимало зроблено академіком Костюком і для вивчення, популяризації творчості українських поетів-неокласиків. Зокрема, Михайла Драй-Хмари, ім'я якого тісно пов'язане з Кам'янець-Подільським університетом, де він плідно працював у ті буремні роки, а згодом був безпідставно репресованим і загинув у колимських таборах. Як стверджувала дочка поета та вченого професор О. Драй-Хмара – Алімер (США), Григорій Олександрович глибоко цінував творче надбання земляка, брав участь у вшануванні його пам'яті (100-річчя від дня народження та 50-річчя заслання до концтабору та трагічної загибелі на Колимі) серед діаспори в США.

Серед славної когорти лауреатів обласної літературно-публіцистичної премії імені Григорія Костюка – відомі не лише на Поділлі, а й далеко за його межами письменники, журналісти. Науковці – хранителі та популяризатори українського слова, рідної мови. Це відомі майстри літературного цеху

Броніслав Гришук, Василь Горбатюк, Микола Федунець (на жаль, уже покійний), Мар'ян Красуцький, Оксана Почапська, Віталій Мацько. Не так давно почесної відзнаки за невтомну працю, наполегливий пошук удостоїлися справжні ентузіасти – вчитель Боришківецької ЗОШ І-ІІ ступенів Володимир Барановський, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова ради всеукраїнського товариства Івана Огієнка Євгенія Сохацька.

Ці люди багато зробили і роблять для пропаганди та подальшої популяризації творчих надбань видатного вченого, палкого патріота України, академі-

ка Костюка. Особливо плідно в цьому плані працює В. Барановський. Завдяки його зусиллям при сприянні сільської влади у Боришківцях іменем знаменитого земляка названо одну з вулиць, встановлено меморіальну дошку, щорічно проводяться врочисті заходи, присвячені вшануванню Григорія Олександровича. На них приходять мешканці села – представники різних поколінь, приїздить гості з міста над Смотричем, науковці місцевого національного університету. Студенти-філологи. Місцеві школярі читають твори Г. Костюка, співають пісні про Україну, про рідний край. Подібні шкоди стали традиційними. Відбудуться вони й цього річ и поза будь-яким сумнівом, зберуть чималу аудиторію.

... Осінь... Золота осінь крокує Подільським краєм. Хлібороби завершують збирати вирощений нелегкою працею врожай пізніх зернових, городини. Наполегливо долаючи труднощі, працюють освітяни, фахівці інших категорій суспільного життя.

У сповнених працею буднях, попри усі кризові явища й негаразди, яких ще так багато в нашому повсякденні. Не забувають про тих, хто жив і боровся, твердо вірив і намагався втілити ту віру в реальність. В ім'я кращого майбутнього українського народу, задля його щастя та свободи. Свята їх справа, їх боротьба. Їхні зусилля не були марними. Посіяне ними дасть гарні сходи, щедрий ужинок.

Мар'ян КРАСУЦЬКИЙ,

почесний професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, лауреат літературно-мистецьких премій імені Івана Огієнка та імені Григорія Костюка.

Отримано: 14.06.2013 р.

Марія Казимирів-Мединська

СПОГАД ПРО МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА

Не гасне пам'ять про великих українців.
Через багато літ виринають
спогади про митрополита Іларіона.
Подаємо спогад холмської
гімназистки 1940-1941 навч. року
Марії Мединської-Казимирів

Шановна пані Євгеніє!

Прочитавши сьогодні в газеті «Молодь України» за 16 листопада [1995 р. – Ред.] статтю «Чому і кому ріже слух ім'я Огієнка, в якій згадується і Ваша особа, вирішила Вам написати цих кілька рядків.

Я, колишня гімназистка, вчилася в Холмі 1940-1941рр. Ім'я Владики – це наша національна гордість. Великою подією в Холмі було висвячення [Акт наречення архімандрита Іларіона єпископом. – Ред.] професора І. Огієнка 19-20 жовтня 1940 р. на єпископа Холмського і Підляського в Соборі на Гірці. Вся наша гімназія, греко-католики, православні разом з нашими професорами організовано пішли на Гірку відсвяткувати цю подію. В цій урочистій церемонії брало участь більше п'ятдесяти священників. З'їхалася майже вся свідома Холмщина. Було радісно, святково і урочисто. З приходом Владики Іларіона почалося духовне відродження Української Церкви, яка на тих теренах була або сполонізована або змосковшена.

Владика виділив стипендію для бідних гімназистів. Разом з отцем Барщевським (читав релігію в гімназії) гімназисти відвідували Владика в єпископських палатах. Владика Іларіон бував у нашій гімназії на Шевченківських вечорах і державних святах. Гімназійний хор ходив на Гірку колядувати, і Владика подарував нам Біблію у своєму перекладі з автографом.

В моїй пам'яті та всіх гімназистів, Владика Іларіон залишився людиною всебічноосвіченою – людиною енциклопедичних знань. Це була людина праці, обов'язку, вірний син України. Разом з тим імпонувала нам його доброта, простота і велич.

Після висвячення Владика відвідав всі свої парафії. Мої батьки в той час учителювали, працювали на піднесення освіти на Холмщині в селі Сичин, де порохом був отець Цехан. Коли Владика відвідав наше село, після святкової літургії мої Батьки були запрошені на спільний сніданок до отця Цехана. Я також, як гімназистка, була присутня разом з батьками. В

той час я не здавала собі справи в якій находжусь обстановці. Пам'ятаю добре, що Владика вів живу розмову з Батьком. Цікавився життям греко-католицької церкви в Галичині, з великою шаную ставився до особи Кіра Андрея Шептицького. Розказував про свої переживання, які спіткали сім'ю у Варшаві під час бомбардування.

Цікавився всіма житейськими справами села, школи і в цілому України.

Владика залишив нам свій Заповіт: «Служити народові – то служити Богові». От таким залишився у пам'яті гімназистів з Холма Владика Іларіон.

І коли прочитала статтю в газеті, залишився в душі страшний біль.

Тільки наших ворогів, які, на жаль, в даний час ще при владі ріже слух ім'я Огієнка. Не дивуйтесь, вони не знають і не хочуть знати нашої історії, української духовності ХХ століття. І це наше горе.

Вибачте, що стільки написала, але легше на душі, коли висказала.

З повагою до Вас

Марія Мединська-Казимирів.

Додаток: фото з Холмського періоду життя Митрополита Іларіона.

Відвідання митрополитом Іларіоном в Холмі української гімназії.

Гімназистка Марія Мединська-Казимирів, авторка спогадів.

Учительський склад української гімназії в Холмі 1940-1941 н.р., який часто зустрічав І.Огієнка (третій зліва в другому ряду – поет – Олесь Бабій, в минулому січовий стрілець, викладач української мови і літератури).

Отримано: 20.12.2012 р.

Валентина Соболю

**ПРО ШЕВЧЕНКА ТА ДОРОГИ
ДО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ...
до 200-ліття Тараса Шевченка**

Козак Стефан. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / [Головний редактор Г.Скрипник; упорядник Р. Радишевський] [Міжнародна асоціація українців; Міжнародна школа україністики]. – К. : Вид-во Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАНУ, 2012. – 568 с.

Ошатно видана наприкінці 2012 року в Києві нова монографічна праця професора Стефана Козака називається «Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції». Ця майже шістсотсторінкова книжка започатковує нову окрему серію тих вишлених наукових видань, які згідно із рішенням Кабінету Міністрів України побачать світ у зв'язку із 200-річчям від дня народження Тараса Шевченка у 2014-му. Першою ластівкою судилося стати саме названа праця.

Годиться пригадати, що ця праця є продовженням його студій: попередня книжка «Християнство- романтичний месіанізм-сучасність. Статті. Розвідки. Лекції» побачила світ також у Києві в році 2011¹. Нову працю «Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції» видали такі поважні інституції, як Національна академія наук України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського, Міжнародна асоціація українців, Міжнародна школа україністики, Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка та Інститут літератури імені Тараса Шевченка. НАН України.

Академік Ганна Скрипник, автор вступного «Слова до читача», а водночас і головний редактор книги, справедливо наголошує, що внесок, який зробив Стефан Козак – видатний учений європейського виміру – в дослідження «проблем української гуманітаристики в царинах літературознавства, фольклористики, філософії, релігієзнавства та націоналізму», є суспільновизнаним і високоцінованим як в Україні, так і в Польщі². Цю високу оцінку потверджують представлені в томі матеріали: ґрунтовна вступна синтеза академіка Ростислава Радишевського та 48 оригінальних розвідок професора Стефана Козака.

Капітальна розвідка Ростислава Радишевського «Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака» проливає нове світло на життєвий та творчий шлях Автора рецензованої монографії. Р.П.Радишевський, який водночас є упорядником рецензованої книжки, зумів віднайти ключі до відкриття незнаного. По-перше, 75-літній ювілей ученого Стефана Козака, «про-

читаний» Р. Радишевським крізь призму етапних у долі й творчості польсько-україніста подій. По-друге, зіставно-порівняльний вимір, який оприявнив нове, незнане у звичному, позначеному упередженнями та стереотипами, давнозабутому і часом занедбаному. По-третє, блискуче знання Р. Радишевським царини студій свого колеги, сфери в якій він також творчо реалізується упродовж багатьох років, – надало традиційно-ювілейному наративу глибини, забезпечило повносиллям висновки про те, що С. Козак «ніколи не узагальнює фактів задля підтвердження своєї або спростування чужої думки»³.

У добре скомпонованій, змістовно вивершеній розвідці «Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака» фахово оцінено не тільки всі попередньо видані монографічні праці професора, але також і компаративістичні статті ювіляра, як раннього періоду творчості, так і зрілого; наголошено, що новий поважний монографічний том підсумовує наукову діяльність дослідника, бо ж уміщує шевченкознавчі та порівняльні студії різноманітних років (починаючи від 60-х років), які не увійшли до інших книжок варшавського українця.

То ж перейдімо безпосередньо до розвідок самого Автора. Творчість Шевченка в інтерпретації С. Козака – то окрема цікава сторінка в шевченкознавстві. Передусім, новаторським є європейський контекст як у вимірі визвольного руху в Європі, так і в царині прочитання творчості українського генія, сягаючи до методологічних засад у площині не лише літературознавства, а й історіософії, культури, соціології. Відкриває цикл шевченкознавчих студій філософська розвідка «Історіософські концепції Тараса Шевченка», яка порушує ряд важливих питань, в тому числі проблему теодицеї, проблему, над якою мркував також Григорій Сковорода⁴, творчість якого мала значний вплив на Тараса Шевченка. Тарас Шевченко, якого «характеризує християнська турбота про олюднення світу», за переконанням С.Козака, трактує християнство «як есхатологічне очікування, повернене до майбутнього, як релігію надії та визволення. У такому контексті значення історії є формулою проектування майбутнього»⁵.

Новаторським як на час появи самої розвідки, є трактування теодицеї, яке Автор кваліфікує як «обрунтування Бога як творця світу, в якому невідокремленими складовими являються різні форми зла і страждання» (с.32). Новочасні енциклопедичні видання розбудовують цю дефініцію. Зазначимо тут тільки, що стаття «Teodycea Hryhorija Skoworody na tle slowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia» (1983) – це одна із краших розвідок Ришарда Лужного, який звертався до творчості Григорія Сковороди упродовж всього творчого життя. Спершу це було мов би принагідно, а в останні роки – цілеспрямовано.

«Правда як sacrum у творчості Тараса Шевченка», яка вперше побачила світ у 1977-му, порушила комплекс таких проблем, дискутувати навколо яких науковці в підрадянській Україні на той час могли тільки мріяти... Йдеться про принципи християнської моралі, про sacrum, про розуміння традиції як джерела національної свідомості, що пов'язується, як підкреслено дослідником, «з вибором таких історичних і народних елементів, де найвиразніше проявляється національний характер, «ідея нації», історична роль суспільних сил і чинників, які становлять національну спільноту, право репрезентувати її та бути ідейним провідником» (с.41).

Дослідник проводить ідею болочого доходження Шевченка до правди, акцентуючи, що «перевага чинника самосвідомості закладає початок процесу пізнання правди» (с. 40), показуючи глибину історіософічного думання поета, врешті, наголошуючи у висновку: «не буде перебільшенням, що романтичну революційність, демократизм Шевченка слід поставити на чільне місце в загальній боротьбі народів Європи проти деспотизму монархів, проти гнобителів божих

та природних прав, а особливо проти гнобителів свободи і правди, фінал яких поет зображував як невідстороненість справедливої кари за злочини» (с. 42).

Прочитання поезії Шевченка крізь призму головної формули романтичної історіософії – історіософії свободи дозволило авторові статті розширити горизонти відчуття пророчої мови поета, які сягають своїми коренями Біблії, козацьких літописів, «Історії Русів», української народнопоетичної спадщини...

Герменевтичному аналізу топіки правди присвячена ще одна стаття С.Козака, а саме «Ідеал правди у Шевченка», яка вперше побачила світ у авторитетному науковому часописі «Слово і час» у 1990-му. Дослідник простежує, як взяті з Євангелія від Іоанна слова «І пізнаєте правду, а правда вас вільними зробить» (як відомо, саме вони стали девізом Кирило-Мефодіївського братства) – знаходять реалізацію у поезії Шевченка «в довершеній поетичній формі», переплавляються в пророчі передбачення.

«Романтики, до речі, вважали, що народам дав життя Бог, і тому боротьба за незалежність – то просто виконання волі Провидіння, здійснення божих принципів людської вільності й правди, тоді як їх втрата чи поправлення є першим кроком до втрати свободи» (с. 58), – наголошує дослідник і далі, апелюючи до поезії Шевченка, твердить, що окремі елементи його творів свідчать, що такого роду філософія була відома Шевченкові.

Розвідка «Тарас Шевченко та Юліуш Словацький», яка вперше побачила світ у 2000-му у серійному виданні «Київські полоністичні студії», сьогодні видається знаковою з кількох причин. По-перше, поема «Беньовський» Юліуша Словацького є потрактована С.Козаком як ключ, який відкриває читачеві не сентиментально-сільський образ України, але України «символічної і трагічної»: «А тому це є образ, в якому відбивається найглибший сенс її історії і водночас найважливіші суспільні, політичні, релігійні та екзистенційно-філософські проблеми, які хвилювали людей тієї епохи» (с. 67). По-друге, справді, дещо ідеалізовано-перебільшений дискурс спонукає до дискусії, коли читаємо, що в таких творах, як «Беньовський», а особливо «Срібний сон Саломей», Юліуш Словацький постає перед нами як особа, «акт відмови від шляхетських традицій, атрибутів, характеру і ментальності якої став конструктивним актом пошуку польсько-українського порозуміння і згоди» (с. 67-68).

По-третє, Автор відкриває багаторівневий вимір та глибоке філософське підґрунтя, аналізуючи те, як саме у творах Словацького і Шевченка знаходить відображення гострота українсько-польського конфлікту. Професор С.Козак слушно наголошує, що бурхлива реакція Шевченка на деспотизм «приводить на думку «Плач Єремії», але набагато важливіше те, що, як і Словацький, поет представляв ту школу мислення, яка робить спроби розв'язання універсальних питань, що керують перебігом історії, – свободи і деспотизму» (с. 74).

На підставі заново осмислених творів тараса Шевченка та Юліуша Словацького, встановлюючи взаємовпливи «на осі історія-фольклор-література», Автор праці «Тарас Шевченко та Юліуш Словацький» робить перспективні висновки, торкаючись надзвичайно складного, але й дуже цікавого для подальшого студіювання питання – «переходу від історії до історіософії, сповненої елементів містики та космогонії» (с. 73).

Не дається переоцінити циклу розвідок, які умовно можна окреслити дефініцією «Польська рецепція Шевченка». Український геній подається очима видатних польських науковців, таких як професор Мар'ян Якубець та професор В.Кубацький (статті «Дарунок Шевченкові від професора Мар'яна Якубця» та «Контекстовий погляд на Шевченка професора Кубацького»), а також таких

знаних діячів, як П. Свенціцький та Гвідо Батталія, Єжи Єнджеєвич (розвідки «Павлин Свенціцький – популяризатор творів Шевченка», «Гвідо Батталія про Тараса Шевченка»), «Єжи Єнджеєвич та його «Родовід українського генія»).

Розвідка від 1967 року «Контекстовий погляд на Шевченка професора Кубацького» спонукає до співдумання і дискусії. Сила переконання, яка еманує від тези про те, що «в ранньому та зрілому романтизмі польська літературна україноманія була явищем політичним і вагомим. Кількісно вона була найчисленніша. Та й таланти значні були: Мальчевський, Гошинський, Богдан Залеський, Чайковський, Михайло Грабовський. До них належали Словацький, Поль і Семенський. Не кажучи вже про другорядних представників «української школи», наприклад, Падуру, Грозу, Осташевського. Цій плеяді авторів протистоять Міцкевич, Красінський та Норвуд, але й вони не зовсім вільні од «хвороби віку – україноманії» (с.154).

З огляду на аксіому, що польський романтизм належить до явищ світової літератури, цитований тут фрагмент набуває особливої значущості, інспірує не тільки до оцінки українського чинника в польському культурному космосі, а й до окреслення такого ж контексту літератури українського середньовіччя чи, наприклад, видатної літератури українського бароко в період його потуги й розквіту⁶.

Невипадковим у цій рецензії бачиться саме такий акцент. Адже ж наступну, ще більш об'ємну частину частину монографічної праці, котру озглавленно «Українсько-польські дискурси», – започатковують статті, об'єктом пильної дослідницької уваги в яких є давньоукраїнське та давньопольське письменство, культура, стосунки та перспективи.

У статті «Польсько-українське культурне порубіжжя» розгорнуто гостро нині актуальний інтертердисциплінарний зарис. Це дало змогу по-новому подивитися на проблематику середньовічного польсько-українського пограниччя, засигналізувати найбільш маловивчені аспекти українсько-польського культурного космосу XV-XVI століть. Йдеться ж бо, – нарощує професор С. Козак, – про «усвідомлювану етнічно-релігійну своєрідність русинів, про місце, позицію, гідність – *dignitas* – і географічні межі їхньої мови. Після тривалого політичного і воєнного суперництва між Польщею та Київською Руссю й Галицько-Волинською, а також прийняття інкорпораційно-унійних пактів Русь була приєднана до Речі Посполитої. Отже, вона опинилась у багатонаціональній державі, але, свідомо власної своєрідності й давніх традицій, зокрема й мови, рішуче вимагала трактування її в новій історичній реальності нарівні з латиною, а згодом, коли латину почала витісняти польська мова, нарівні з польською» (с.177-178).

Написана й надрукована ще в 2000-му розвідка «Польсько-українське культурне порубіжжя» вражає яснобаченням реалій, свідками яких ми нині є і будемо. Так, розмірковуючи про єдність та цивілізаційну спадкоємність українсько-польського прикордоння, яке спирається на тотожність «місця» і «коріння», автор передбачив, що воно «більшою мірою, ніж прийнято думати, буде прямувати у західному напрямі, до наднаціональних, а отже, універсальних явищ і процесів, що є знаменням новочасної епохи, пов'язаної з визначними подіями і змінами» (с.181).

Головні положення промови, виголошеної в Парижі в другу річницю Листопадового повстання чільним діячем польського демократичного товариства Тадеушем Кремповецьким, слушно цитовані у статті С. Козака (с.188), варті того, аби бути нині не раз повтореними, але й – що є особливо важливим – почутими сьогодні і Українцями, і Поляками. Бо ж і справді, погодьмось із Автором, не можна нехтувати досвідом взаємних драматичних, а навіть трагічних уроків та помилок, як то й нині робить чимало дослідників...

Першодрук статті «Польська течія в давньоукраїнському письменстві» датується 1970 роком, а першодрук розвідки «Український струмись у старопольській літературі» – роком 1971.

Побудована із двох самостійних підрозділів розвідка «Український струмись у старопольській літературі» могла б претендувати на проспект окремої монографічної праці, особливо ж, якщо взяти до уваги уміння Автора побачити в окремих явищах – перспективи майбутніх досліджень, які й справді постали після написання його праці (наприклад, дисертаційні розправи Олі Гнатюк, Генрика Сушка в Польщі, а в Україні Миколи Сулими, Ростислава Радишевського, Юрія Луценка, Миколи Корпанюка, Петра Білоуса та інших), або ж постануть. Щодо останніх, то тут не викликає сумніву, настільки своєчасно прозвучали заохочувальні міркування Автора щодо необхідності простежити традиції українських літописів XVI-XVIII століть в історіографії А. Нарушевича, Є. Кітовича, Ю. Немцевича, С. Брандже, Й. Лелевеля та ін.

Бо ж і в найскладніші, найсумніші часи, зазначено в статті, український струмок у тодішньому польському письменстві «давав себе знати у творах таких письменників, як І.Красіцький («Хотинська війна»), Ф.Князьнін («Потрійне весілля»), де він використав пісню про козака Захаренка), Ф. Карпінський, згадуваний уже Ю. Немцевич, який в «Історичних піснях» прославив козацькі часи в Україні (про свої подорожі по Україні розповідає в «Мемуарах з моїх літ»). Красу України оспівав у поемі «Софіївка» С. Трембецький (1735-1812). Степові простори, на яких пшеничні лани вигойдуються, як морська хвиля, табуни овець і тонконогих коней, – ось як змальовує автор українську землю, називаючи її країною, що пливе молоком і медом...» (с.204). Додамо тут: ці суперлативи виразно вказують на те, що С. Трембецький добре простудіював українські козацькі літописи, зокрема літопис Самійла Величка.

Стаття С. Козака «Польська течія в давньоукраїнському письменстві», хоча й постала раніше за аналізовану нами вище, в книзі «Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції» представлена не відразу після розвідки «Український струмись у старопольській літературі», а шойно після статті «На порозі нової літератури». Шкода, що, певно, через недогляд видавців зазначені дослідження не виєкспоновано як два крила, умовно кажучи, одного великого птаха в польоті, бо ж обидві культури й літератури перебувають на стадії невпинного розвитку, а контакти літератур, культур, мистецтва, музики набули нині особливої активності.

Наголосимо також, що саме розвідки, присвячені проблематиці середньовічного польсько-українського пограниччя, мають блискучий науковий апарат, вони супроводжені вкрай необхідними коментарями, поясненнями. Одним словом, написані вченим, який є одним із тих, хто найліпше знається на проблемах. Тих саме проблемах, від вирішення яких багато залежить у долі не тільки Польщі та України, а й цілої Європи.

Стратегічним помислом позначена розвідка «Реорієнтація польської думки щодо України», яка вперше побачила світ у 2007-му в авторитетному часописі «Slavia Orientalis». Проблема народження нової польської суспільно-політичної думки щодо України осмислюється на матеріалі тих процесів, які мали місце в епоху романтизму, але генеалогію позитивних змін С. Козак шукає у XVIII столітті, коли український і польський народи не мали самостійного політичного статусу і були «змушені до пошуків ремедіуму і шляхів виходу зі стану неволі» (с.329). Автор розвідки сягає до численних вже призабутих, але як же нині злободенних матеріалів авторства Йоахіма Лелевеля, Тадеуша Крємповецького, Яна

Чинського, ксьондза Пуласького, Станіслава Ворцеля, Шимона Конарського, Петра Семененка та ін. Автор розвідки «Реорієнтація польської думки щодо України» переконливо показує, що в ході дискусії (а до неї залучались щоразу ширші польсько-українські кола) про причини поразки Листопадового повстання «історичні, народні та релігійні мотиви переплітались із суспільними; не забували й про найбільш палючу й конфліктогенну проблему – ставлення поляків до українців, їхніх національно-визвольних повстань і боротьби, взаємних польсько-українських стосунків та можливих контактних впливів» (с.334).

Наголошуючи, що еміграційна переорієнтація польської суспільно-політичної думки щодо України була «сучасною, революційною та безкомпромісною», С.Козак апелює до діяльності таких радикально-демократичних часописів, як «Nowa Polska» та «Poster». Це, власне, на сторінках останнього було оцінено заслуги українців не тільки щодо Польщі, а щодо всього Слов'янського космосу, бо ж було наголошено, що український народ «є серцем слов'янського тіла», окреслено його велику роль в історії (с.334-335).

Порушується також питання про те, що в емігрантському середовищі – і цей нурт заслуговує на детальніше вивчення – саме Козаччина, а не Річ Посполита «була оплотом християнства в Європі. Хоча усвідомлення цього факту, а також суспільної та військової ролі Козаччини в історії не було поширене» (с.335). Цитована розвідка цінна й тим, що в ході аналізу промови Яна Чинського наводяться й ви-ясковуються конструктивні свідчення переорієнтації польської демократичної думки щодо України (с. 337). Головні тези промови Міхала Чайковського С. Козак аналізує невіддільно від його політично-дипломатичної діяльності на терені Константинополя й Туреччини як представника Hotelu Lambert і особисто князя Адама Чарториського. Доречним і надзвичайно потрібним нині є посилання на працю Марселя Хандельсмана «Ukraińska polityka ks. Adama Czatoryskiego przed wojną krymską» (Warszawa, 1937), з її акцентом на мудрих і далекоглядних засадах політики (або ж «української концепції») Адама Чарториського, яку він проводив у Парижі в 40-50-ті роки XIX століття і яка залишається актуальною донині, бо ж разюче відрізняється від тенденційних оцінок шляхетської думки та історіографії стосовно українського народу, української історії.

Позитивними змінами, які настали в українсько-польських контактах за минулі два десятиліття, маємо завдячувати також і працям Автора, в чому переконують розвідки «Білі плями» в найновішій історії польсько-українських політично-культурних зв'язків», «Українці й поляки», «Варшавська й польська україністика в процесі трансформації та глобалізації суспільства». У першій із названих статей, першодрук якої випадає на знаменний для України рід здобуття незалежності, а саме 1991-й, – засигналізовано комплекс проблем, важливість яких, як можна нині сміливо стверджувати, була почута й належним чином оцінена по обидві сторони кордону. Зрушення відбулись на всіх рівнях, в усіх площинах. Хоча й сьогодні значною мірою справедливим (а це спонукає до поважної праці) є твердження С. Козака про те, що «ані польська література, ані українська не засвоїла собі золотого фонду української літератури, ані українська – польської» (с. 529). Має рацію дослідник у тому, що тільки добра воля з обох сторін та глибше пізнання допоможуть подолати негативні стереотипи, упередження і застарілу взаємну неприхильність.

У завершальній синтетичній статті «Україна між Сходом і Заходом (до новітніх часів)» домінує історіософічний дискурс. Пошанівно і водночас критично С. Козак прочитує і оцінює праці попередників, які студіювали окреслену в назві розвідки проблему: «Europa między Wschodem a Zachodem» Нормана Девіса (N. Davies),

«Ukraine» Ендрю Вілсона (A. Wilson), «Latinas Slaviae Romanae» Рікардо Піччіо, «Україна між Сходом і Заходом» Ігоря Шевченка, «Несподіванки української історії, представленої лагиною» Наталії Яковенко, «Лагіна на Запоріжжі» Терези Хинчевської-Хеннел, описи України Ерика Лясоти, Гійома Боплана та інших.

Добрим знаком розвідки бачаться її дискусійні, інспіруючі до подальших студій моменти, як наприклад у розмислі про те, що «роль України як «захисного муру християнства», ясна річ, похвальна і почесна, але чи пам'ятає про це Європа, чи залишається це у пам'яті нащадків»? (с.551)

«Не слід забувати, – розмірковує Автор, що саме Україна, її населення протягом багатьох віків ставали здобиччю і жертвою нищівних нападів османських грабіжників. Можна припустити, що у європейській свідомості ця роль України як «захисного муру християнства», як «буферної» держави, врешті, як держави, котра лежить на межі між Сходом і Заходом, залишається радше скромною» (с.551).

В іншому контрапункті доречним бачиться діалог із положеннями праці Ендрю Вілсона про те, що «повторне відкриття генетичного зв'язку» України із Київською Руссю треба розглядати як значною мірою відкриття вже українських істориків ХІХ століття. С.Козак переконує, що така картина є далеко не повною. Аргументи вченого є ваговитими, бо ж і справді «не можна забувати, що провідні козацькі літописці – Самовидець, Граб'янка, Величко, анонімний автор «Історії Русів», цілком свідомо посилалися на геополітичну концепцію Київської Русі, яка була звернена і на Схід, і на Захід, а також драматично описували козацьку місію *antumurale Cristianitas*, опираючись на концепції Лівія і Тацита та вкладаючи у вуста історичних персонажів надто патріотичні промови» (с.552).

Широка панорама проблем, явищ і процесів у монографії поєднується із проекцією концептів кожної доби на етапні історичні та історико-художні твори українського, польського й світового письменства. Це твори, які стали видатними явищами європейської і світової культури. Твори як авторські, так і народнопоетичні, такі як «Повість временних літ», «Слово о полку Ігоревім», «Історія Русів», «Маніфест до держав Європи» та «Вивід прав України» Пилипа Орлика, козацькі літописи, козацький героїчний епос... На окрему розмову заслуговує дипломатична діяльність, наприклад, Григорія Орлика, який виконував спеціальні дипломатичні місії у справах Східної Європи.

Зазначимо, що месіаністичну історіософію анонімого виданного твору «Історія Русів»

С. Козак уперше проаналізував ще в 90-х роках ХХ століття, а повніше її окреслив у своїй книжці «*Preromantyzm ukraiński*» (Варшава, 2003).

Окремі положення, як видається, часом вимагають докладнішого пояснення: «Викладання поезики і риторики сприяло тоді поширенню в руській культурі такого сприйняття письменницької творчості, яке радикально вирізнялося від того, котре століттями нав'язувалося церковною доктриною православного слов'янства. Заміна класичними гуманістичними нормами староруських письменницьких парадигм і доктрин викликала сильний шок, наслідки якого досить швидко з українських земель поширилися і в Московській Державі» (с.550). Можна мати претензії й до численних видавців, які не завжди пильно вчитали видавничу коректу (с.339, 529, 559, 564, 565). Гостро потрібним у такій книзі бачиться біо-бібліографічний покажчик та розлоге резюме англійською, польською, російською мовами.

Насамкінець відрадно зазначити: нова праця професора Стефана Козака, яка є підсумком його півстолітньої наукової праці на ниві українознавчо-культурологічної, української суспільно-філософської думки та українсько-польських історичних, культурних, літературних взаємин, – переконує читача у творчому повносиллі вченого.

Примітки:

1. Козак Стефан. Християнство-романтичний месіанізм-сучасність. Статті. Розвідки. Лекції / Стефан Козак. — К. : Міжнародна школа україністики НАН України, 2011. — 336 с.
2. Скрипник Ганна. Слово до читача (в:) Стефан Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / Ганна Скрипник. — К., 2012. — С. 5.
3. Радишевський Ростислав. Творчість Тараса Шевченка і порівняльні студії Стефана Козака (в:) Стефан Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / Ростислав Радишевський. — К., 2012. — С.24.
4. Дивись детальніше: Luźny Ryszard. Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia // Studia slavica In honorem viri doctriissimi Olewa Horbatsch. Festgabe zum 65. Ge burststag, herausgegeben von G.Freihof, P.Kosta und M.Schütrumpf. Teil 2. Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II), Verlag Otto. — Wagner ; München, 1983. — S. 98-108.
5. Козак Стефан. Історіософські концепції Тараса Шевченка (в:) Стефан Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції / Стефан Козак. — К., 2012. — С. 32.
6. Тут варто назвати бодай найбільш знакові праці останнього двадцятиліття: Макаров Анатолій. Світло українського бароко. — К., 1994; Шевчук Валерій. Муза Роксоланська : у 2-х тт. — К., 2005-2006; Ірина Бондаревська. Парадоксальність естетичного в українській літературі XVII-XVIII ст. — К., 2005. Не можна проминути також також новаторських розвідок Богдани Криси, Леоніда Ушкалова, Юрія Пелешенка, Геннадія Ноги, Миколи Сулими, Петра Білоуса, Ігоря Ісіченка, Людмили Шевченко-Савчинської, Ольги Циганок, Катерини Борисенко та ін.

Отримано: 29.04.2013 р.

Є. І. Сохацька

ВАГОМЕ СЛОВО В ЦАРИНІ ОГІЄНКОЗНАВСТВА: ТРИТОМНИК МИХАЙЛА ЛЕЦКІНА¹

... кожний у нас мусить бути виразним
патріотом – громадянином. Кожний
талант нехай піде на службу народів.

Іван Огієнко

Винесене мотто якнайвлучніше, характеризує вагомий вклад Михайла Лецькіна у сучасне огієнкознавство. Вдало вибрано ракурс дослідження: створення самостійних етюдів-персоналій, в яких, за словами автора, «просліджується хронологія (від середини 30-х років XIX ст. і до кінця земного шляху митрополита) контактів І.Огієнка й того чи іншого письменника [III, с.2]. Усіх персоналій у трьох виданих книгах автора – 77. Уже саме число вражає! Поняття «контакти» включає в себе моменти зв'язків І. Огієнка з тими людьми, з якими перетиналися його життєві та творчі шляхи – белетристами, літературознавцями, публіцистами, видавцями-редакторами тощо. Зміст усіх «етюдів-

¹ Лецькін Михайло. Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – Житомир: Ви-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2012. — Ч.І. — 336 с.; Ч.ІІ. — 2013 р. — 308 с.; Ч.ІІІ. — 2013 р. — 332 с.

персоналій» (М. Лецкін) дає можливість значно поглибити і розширити наші знання (а подекуди і спростувати певні міфи й неточності) про життя й творчу діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) усіх періодів: київського, кам'янець-подільського, холмського, варшавського і канадського.

Передусім треба назвати ті «етюди», які виказують в Огієнкові щиро повагу і вдячність до своїх учителів, добрих наставників. Це такі постаті, як В. Перетц, А. Лобода, М. Дашкевич, П. Житецький. Одна із таких статей так і називається «На знак глибокої пошани та щирої вдячності ...» Іван Огієнко та Володимир Перетц [1, с.27-38].

Друга група «етюдів» розкриває зв'язки І. Огієнка зі своїми «однокашниками» і друзями-колегами, колишніми студентами його дітища (Кам'янець-Подільського державного українського університету): Л. Білецьким, С. Гаєвським, Ю. Кленом, А. Кримським, М. Драй-Хмарою, Д. Донцовим, В. Свідзінським, Ю. Кошельняком та ін.

Третю групу статей об'єднує тематика еміграційного життя і діяльності І.Огієнка (після 1920р.) – це період холмський, львівський, варшавський. Це «етюди» про прямі й опосередковані зв'язки І. Огієнка з В. Сімовичем, Б.-І. Антоничем, О. Бабієм, Є. Грицаком, А. Чайковським, О. Маковеем, У. Самчуком, Я. Гординським та ін.

В четверту групу можна віднести статті, які стосуються канадського періоду І.Огієнка і які є свідченням широкого спектру зв'язків митрополита з людьми, які представляють українську національну еліту. Це статті про С. Парфанович, Н. Королеву, П. Одарченка, Т. Осьмачку, В. Чапленка, С. Кокота, Яра Славутича, Д. Гуменну, Д. Нитченка, Ю. Шевельова-Шереха та ін.

Справжнім «відкриттям» є статті про зв'язки І.Огієнка з тими людьми, творчість яких, з тих чи інших причин іще мало відома або й досі невідома в сучасній Україні. Це імена С. Гаєвського, Т. Флоринського, Ю. Кошельняка, С. Парфанович, О. Дучимінської, П. Волиняка, І. Кирияка, М. Садиленка, Б. Олександрів-Грибінського, В. Чапленка, С. Кокота. Тому справедливим є анонс дослідника, що він прагнув активізувати інтерес читачів до маловідомих постатей в царині українства [1, с.2]. Уважне прочитання портретів про хоч би тут названих осіб значно розширить наше уявлення про українознавчу «мапу» України.

Варто відзначити і такий аспект дослідження М. Лецкіна, як красноразчий. Цей аспект справедливо можна назвати «соборницьким». Читач з будь-якого регіону України знайде тут «вдячний» матеріал – чи то про Поділля (В. Лепкий, М. Гудзій, Ю. Кошельняк, В. Свідзінський, Є. Онацький, Г. Журба), чи то про Волинь (У. Самчук, Ю. Клен, Ю. Косач, П. Волиняк, М. Рильський) чи то про Галичину (І. Франко, О. Маковей, Б.-І. Антонич, К. Студинський, Я. Гординський, О. Дучимінська, А. Чайковський, В. Гнатюк, М. Возняк, О. Барвінський), чи Центральну Україну (Л. Старицька-Черняхівська, А. Кримський, С. Єфремов, Д. Чижевський, С. Петлюра, М. Драй-Хмара), чи степову Україну (С. Черкасенко, В. Винниченко), чи про Схід України (П. Зайцев, О. Олесь, Б. Грінченко) та ін.

Особливою цінністю видань є наявність в кожному з «етюдів» біографічних довідок про того чи іншого культурного діяча. У цьому плані дослідження має велику науково-практичну цінність. Воно може використовуватися в якості навчальних посібників для студентів гуманітарних факультетів ВНЗ, для факультативів у шкільній практиці, у пропагандистській роботі.

Додає роботі такий аспект дослідження, як уміння сказати СВОЄ СЛОВО в науці, тобто переконливо аргументувати свою точку зору на те чи інше питання. Це проявилось, зокрема, в статтях про Д.Бедного [1, с.17-26] і Т. Флоринського [2, с.4-17]. Попри хрестоматійну «визначеність» Д. Бедного як класика російської радянської літератури, І.Огієнко у своїх «Спогадах» про Дем'яна Бедного (ВК. – 1963. – Ч.10-11 (118-119. – С.6-10) характеризує його як відступника від свого рідного, як войовничого атеїста, спілувача горезвісного «пролетарського інтернаціоналізму, одним словом – постать глибоко трагічну [1, с.25]. Спогади І. Огієнка про Д.Бедного привідкривали маловідомі сторінки з його життя та творчості і були доказом тези про загублений талант. Причина, за І. Огієнком, у бажанні Д. Бедного пристосуватися до політики правлячого класу. У його випадку, як пише, І. Огієнко, до «правлячих верхівок комуністів». Особливо проявився він у «війні» проти християнства. «Його антирелігійні байки советський уряд, – зазначив І. Огієнко, – ширив мільйонами... У своєму безбожжі він став брудним, гидким. Його оминали й цуралися» (ВК. – 1963. – Ч.10-11 (118-119). – С.9)

Заслугує на окрему думку дослідження М. Лецкіна про зв'язки І. Огієнка з Т. Флоринським. У сучасному огієнкознавстві переважає негача прізвища останнього. Цьому спричинився й сам І.Огієнко, який у своїй автобіографічній художній канві «Мое життя» (1935 р.) зробив закид на адресу П. Флоринського, що той, буцімто перешкодив його затвердженню професорським стипендіатом при Київському університеті (1910р.) [2, с.10] як «українського сепаратиста». В нарисі М. Лецкіна акцентується справедлива увага на великому позитивному впливі декана П. Флоринського на становленні І. Огієнка як особистості (домігся повернення його на студентську лаву, надання стипендії і звільнення плати за навчання). Доречним є вкраплення в текст слів І.Огієнка з його автобіографії: «1904. Сильне пробудження українського національного почуття під впливом захоплюючих викладів Слов'янознавства проф. Т. Флоринського» [2, с.7]. Якщо взяти до уваги, що автобіографія писалася в 30-х рр., після доволі неприємних випадів Т. Флоринського щодо українознавства, на поч. XX ст., а той проти І. Огієнка (не сприяв наданню йому статусу професорського стипендіата), то благородство І.Огієнка очевидне: ім'я Т. Флоринського як одного з перших університетських педагогів згадується з вдячністю.

Варто відзначити влучність, метафоричність заголовків статей збірників, приміром: «Заручник тернистої долі» (про П. Зайцева), «Я мріяв волю України здобути» (Л. Старицька-Черняхівська про І. Мазепу), «Бог вложив у мої руки перо» (про Уласа Самчука), «Вітчизні я віддав моїй цвіт життя» (про О. Бабія), «Благословенна давно, цвісти ще мусиш Україно» (про В. Щурата), «Звучать давно безмовні голоси...» (про В. Свідзінського) та ін. Такі заголовки зразу зацікавлюють читача.

Заслугує схвалення художнє оформлення тритомника, особливо III-ьої книги. Кожна стаття-етюд завершується фотографіями або митрополита різних років, або обкладинок книг Івана Огієнка, як прижиттєвого, так і сучасного видання (М. Тимошик).

Усі статті «рясніють» багатим бібліографічним матеріалом. Видно, що дослідник глибоко обізнаний з сучасним станом огієнкознавства. Принаймні, тут є посилання на всі новинки з цієї галузі. Приємно, що до базових видань зараховано й наш збірник, усі його випуски («Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» – Вип. I-IX. – 2003-2012 рр.).

Можна сміливо твердити, що дослідження Михайла Лецкіна є своєрідним початком Огієнківської енциклопедії, до створення якої повинні активно долучитися всі, кому дороге ім'я Огієнка та його творча спадщина.

Крім видрукованого, завісу до творчої лабораторії М. Лецькіна привідкриває опубліковане у II-гій книзі (2013р.) радіо-інтерв'ю з ним житомирського журналіста Сергія Черевка. Воно має назву «...доводиться оглядатися і ставити питання: «А що ти зробив?» Звернення ученого до огієнківської тематики – це його свідомий вибір, вибір патріотично налаштованої людини, є дарунком пам'яті Великого Українця.

У цьому контексті зрозуміло є вдячність ученого імені відомого огієнкознавця Олексія Опанасюка, який, як пише М. Лецькін, «наштовхнув [мене] на огієнківську тему, благословив на неї» [II, с.299].

Відродно, що у голові дослідника, за його висловом, «роятся» ще задуми про нові дослідження з Огієнківської тематики, зокрема такі: «Іван Огієнко та ОУН-УПА», «Іван Огієнко – епіцентр Семінару російської філології В. Петца» (II, с.304-305) та ін.

Побажаймо ж йому доброго здоров'я, творчого натхнення і нових удач!

Отримано: 17.06.2013 р.

Є. І. Сохацька

НОВЕ ВИДАННЯ ФУНДАЦІЇ ІМ. МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА)¹

Бібліотечна серія фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) (голова проф. Миколи Тимошик) поповнилася новим виданням праць Івана Огієнка «Служити народові – то служити Богові» із серії 2 «Зарубіжні першодруки».

До того під її егідою видано із серії 1 «Рукописна спадщина»: «Українське монашество» (2012), «Тарас Шевченко» (2002), «Розп'ятий Мазепа» (2003), «Богдан Хмельницький» (2004), «Рятування України» (2005), із серії 2 «Історія української літературної мови» (2004), «Українська культура» (2002), «Свята Почаївська Лавра» (2004), «Слово про Ігорів похід» (2005), «Українська Церква за час руїни» (2006), «Історія українського друкарства» (2007), «Українська церква» (2007), «Рідна Мова» (2010), «наша літературна мова» (2011). Отже, усіх томів 16. Воістину подвижницька праця модератора і виконавця видань професора Миколи Тимошика, провідного огієнкознавця, одного з перших лауреатів Всеукраїнської премії Івана Огієнка (1995)!

Збірник «Служити народові – то служити Богові» містить такі праці митрополита Іларіона: «Служити народові – то служити Богові» (вид. 1965), «Як жити за Христом» (вид. 1943), «Віра: Слово во время люте» (вид. 1944), «Християнство і поганство» (вид. 1961), «Обожнення Людини» (вид. 1954), «Хресне знамення» (вид. 1955). Всі вони входять до групи праць, які, за визначенням видавця, належать до богословських студій митрополита Іларіона. Слушним є міркування проф. Миколи Тимошика: «Ім'я Івана Огієнка (митрополита Іларіона) по праву має увійти до числа провідних богословів ХХ століття лише за одну працю – повний, канонічно визнаний, переклад Біблії українською мовою (1962)» (с. 6).

¹ Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Служити народові – то служити Богові: богословські студії / Упорядн., авт. передмови та коментарів М.С.Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2013. – 448с. (Бібліотечна серія. Фундація ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 10)

Відкривається видання вступною статтею «Богословські студії митрополита Іларіона» (с.5028). Автор проф. Микола Тимошик. У ній ґрунтовно з'ясовуються питання про змістову домінанту богословських студій митрополита. За вченим, це «осмислення призначення церкви, її провідників; обґрунтування їх основного покликання – в служінні Богові та людям, Богові та народам; у вираженні антропологічної і соціальної сутності створення Богочоловіком Людини; окреслення кінцевої мети і призначення її в земному й небесному житті (с.12).

Визначено й глибинний підмурівок богословської освіти митрополита Іларіона – це час багаторічної праці над перекладом Біблії українською мовою. Саме звернення до її тексту за оригінальними мовами – старогрецькою та старосвєрейською – сприяло його усвідомленню тих християнських істин, головно з яких це розуміння, що «голове в Святому Писанні – служба ближньому чи народові і це ми служимо самому Богові: і самовідданю, і чесною» (Митр.Іларіон. Служити народові – то служити Богові: Богословська студія. – Вінніпег: Наша культура, 1965. – С.47).

Звідси стає зрозумілим зміст гасла митрополита «Служити народові – то служити Богові». Саме це гасло визначає новаторський характер його богословського вчення, його орієнтацію на реальні життєві проблеми. Служити народові – це передусім його любити («Бог – то Любов!»), відстоювати історичну справедливість (щодо українського – це право мати свою Батьківщину, свою мову!).

Цим гаслом митрополит Іларіон, справедливо зазначає М. Тимошик, поламає стереотипи схоластичного богослів'я щодо поширення свого часу серед чернецтва поклику так званого християнського, пустинножитства, тобто усамітнення глибоко віруючої людини в пустелі, свідомого відходу її від служби ближньому (народові)» (с.16).

У статті, крім студії «Служити народові – то служити Богові, аналізуються богословські праці митрополита Холмського періоду (саме в Холмі архієпископ Іларіон проголосив гасло «Служити народові – то служити Богові»): «Як жити за Христом»; «Віра: слово во время люте» та «Праця – то ціль нашого життя». Всі вони містять чіткі практичні поради пастви як наблизитись до християнського життя, удосконалення душі. Митрополит визначає необхідність дотримання трьох християнських чеснот – покори, терпіння і любові («Як жити за Христом»). Така філософія була виправданою і актуальною, бо таким чином митрополит Іларіон духовно підтримував розгублених і розчарованих людей після лихоліть другої світової війни, вказував їм шлях до Бога.

Важливу роль в духовному оновленні та очищенні людини митрополит Іларіон відводить праці («Праця – то ціль нашого життя»).

Привабливістю богословських студій митрополита Іларіона є введення в них власних поетичних текстів, наявність чималої кількості крилатих висловів, які надто актуальні й нині. Наприклад: «Не порушуймо правди ніколи», «Не треба ганятися за красою тіла, але шукаймо красоти в душі» («Як жити за Христом»), «Хочеш творити велике – навчися перше робити досконале мале», «Праця вперта, безперестанна – це коваль твоєї будучини» («Праця – то ціль нашого життя»).

Продовженням богословських студій холмського періоду стали студії канадського періоду – «Таїнство хрещення православної церкви», «Обожнення людини» та «Хресне знамення». Цікавим є сучасне прочитання проф. М. Тимошика другого розділу монографії «Таїнство хрещення православної церкви» – «Перехрещення». Практику Російської церкви 1654 року, що проявилася у перехрещуванні православних українців і білорусів, які прибували в Москву, продовжив сучасний Московський патріархат. Про це нагадує наве-

дений ученим документ Священного Синоду Української православної церкви Київського патріархату та всіх ієрархів УПЦ КП, ухвалений на засіданні 27 липня 2012 року, у якому звучить звернення «з проханням припинити в Україні ганебну для всього християнського світу практику Московської патріархії «повторно хрестити» тих, хто вже прийняв Таїнство Хрещення в нашій (Київського патріархату. – Є.С.) церкві (с.25). Підтримав звернення Священного синоду УПЦ КП і глава УГКЦ Української греко-католицької церкви Святослав Шевчук. У листі до Святійшого патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета від 1 листопада 2012 року він зазначив, що провід УГКЦ, дотримуючись правил неподільної церкви I-го тисячоліття, визначає законність Святого Таїнства Хрещення у церквах УПЦ КП і що з цього приводу «немає сумнівів стосовно його дійсності у цій церковній спільноті) (с.26).

Слушним є умовивід вченого: «Можна без перебільшення ствердити, що монографія Іларіона «Таїнство Хрещення православної церкви» допомагає й сьогодні віднаходити відповіді на деякі складні питання розвитку сучасного православ'я» (с.26).

Відзначено у вступній статті й глибоку актуальність богословської студії митрополита Іларіона 50-х років XIX ст., написаної в Канаді, «Обожнення людини». Суть названої праці аргументовано сформулював канадський богослов, учень митрополита Іларіона Степан Ярмусь: «Займаючись проблемою сутності людини, владика зосередив своє мислення на справі найвищої мети життя і запропонував нам вислід свого мислення: кінцева мета й призначення людини – це необхідність уподобитися самому Богові. Це і є обожнення...» (с.27).

Як і попередні, зміст цієї монографії є актуальним для нинішнього всуціль здеморалізованого світу. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) залишив нам заповіт: «Будьте довершені, як совершен є Отець ваш Небесний».

Видані вперше в Україні, праці митрополита Іларіона, повинні слугувати справі духовного очищення та духовного піднесення українців, протистояти девальвації ціни людини в умовах руйнівних тенденцій новочасної соціальної політики держави.

Виданий збірник богословських студій митрополита Іларіона є безперечним свідченням його безцінного таланту, сили його думки і слова.

Ця книга повинна стати предметом захоплення всіх тих, кому небайдужа ідея духовного і національного відродження.

Отримано: 4.06.2013 р.

ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

УДК 930.1:[001(477)(092):082.2]

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОГІЄНКІАНА В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ: ЩЕДРИЙ ДЕСЯТИЛІТНІЙ УЖИНОК. (ОГЛЯД НАУКОВОЇ ЗБІРКИ «ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА» 2003-2012 РР.)

Висвітлюється основний зміст дев'яти випусків збірника статей, присвячених ролі і місцю Івана Огієнка у державотворчому, культурному, освітньому, науковому і духовному житті на різних етапах розвитку української спільноти.

Ключові слова: Іван Огієнко, науковий збірник, статті, автори, проблематика.

Помітною подією наукового життя України на початку ХХІ ст. стало заснування Кам'янець-Подільським державним університетом (нині – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) періодичної наукової збірки «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта». Її ідея народилася серед науковців вишу, які в часи державної незалежності України дістали змогу працювати з колись засекреченими архівами і недоступними працями плеяди українських діячів та вважали невідкладним завданням зорганізувати зусилля всіх зацікавлених дослідників і сприяти їх діяльності, спрямованій на отримання і поширення в науковому середовищі, широкій громадськості більш ґрунтовних знань про одного із найбільш яскравих представників національного відродження революційної доби 1917-1920 рр., вченого, державотворця, церковного і громадського діяча, невтомного захисника і поширювача української ідеї в світі Івана Огієнка.

Метою цієї збірки наукових праць, як наголосила 2003 р. його відповідальний редактор, голова Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, лауреат премії Івана Огієнка, професор Євгенія Сохаська, є продовження дослідження творчої спадщини Івана Огієнка, її рецепції в українській громадсько-політичній, культурологічній, освітньо-педагогічній та філологічній думці ХХ-ХХІ ст. [1]. Для досягнення цього відома в колах українознавців вчена і талановита організаторка, спираючись на досвід проведення двох всеукраїнських наукових огієнківських конференцій (1992, 1997 рр.) та напрацювання Центру огієнкознавства, який працює в університеті під її керуванням, оперативно розв'язала питання автури збірки, залучивши до неї упродовж всього періоду одного дійсного члена НАН України, 30 докторів, 58 кандидатів наук, кількох письменників, церковних діячів, журналістів, десятки докторантів, аспірантів, молодих викладачів, учителів, краєзнавців, студентів-старшокурсників, які представляють наукові центри і осередки України (Київ, Харків, Львів,

Кам'янець-Подільський, Тернопіль, Вінниця, Хмельницький, Житомир, Чернігів, Кіровоград, Черкаси, Полтава, Луганськ, Івано-Франківськ, Чернівці, Дрогобич, Суми, Рівне, Острог, Ніжин, Кривий Ріг, Брусилів), а також і зарубіжжя (Варшава, Краків, Люблін, Ольштин – Польща; Париж – Франція; Вінніпег, Торонто, Саскатунь – Канада). Тож можна вважати, що це видання є всеукраїнським з міжнародною складовою.

У дев'яти опублікованих Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка випусках збірки, які відкриваються переднім словом відповідального редактора, представлено майже 400 матеріалів, понад 70 відсотків яких є авторським внеском в огієнкіану (решта припадає на передрук праць І.І. Огієнка, уривки із сучасного художнього твору про цього діяча, хроніку огієнківського руху в Україні, документи, пов'язані з діяльністю Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, відгуки, рецензії, спогади, ювілейні матеріали, інтерв'ю, некрологи тощо). Усі вони згруповані за різними рубриками, які змінювалися упродовж десятиліття («Огієнкознавство як наукова проблема», «Іван Огієнко й проблеми української духовності», «Іван Огієнко – державник, філолог і культуролог», «Іван Огієнко – мовознавець і літературознавець», «Іван Огієнко і сучасна гуманітарна наука», «Іван Огієнко – філософ, релігійний діяч», «Іван Огієнко і проблеми національного виховання на сучасному етапі», «Іван Огієнко і предтечі національного відродження», «Сучасники Івана Огієнка, їх вклад у розбудову української держави», «Сучасники Івана Огієнка, їх вклад у розвиток української духовності», «Іван Огієнко й проблеми сучасного життя України: політологічний й культурологічний виміри», «Постать і творча спадщина Івана Огієнка в сучасній інтерпретації», «До створення наукової біографії Івана Огієнка», «На допомогу вчителю» та ін.).

Характеризуючи вітчизняне огієнкознавство на початку XXI ст., доктор історичних наук, професор І.І. Тюрменко зазначила, що, починаючи з середини 1990-х рр., в Україні спостерігався сплеск наукових праць, присвячених Івану Огієнку, який дослідниця назвала «огієнкознавчим бумом», що стався, на її думку, «у свідомості не лише науковців, а й на рівні побутового мислення пересічного громадянина. Попит на огієнкознавчу тематику визначався потребами суспільної думки» [2, с.5]. Визначаючи основні напрямки наступних досліджень, авторка застерегла як від захоплення «смаженими фактами» біографії Огієнка з метою піару, так і міфологізації його образу, що негативно позначається на сприйманні цієї постаті, шкодить історичній правді. Основним методологічним завданням дослідників, які працюють в царині огієнкознавства, І.І. Тюрменко вважає «застосування нових методик, цілісність та інтегрованість у зображенні постаті І. Огієнка, залучення нових джерельних матеріалів, широке використання його наукових праць, актуалізація його ідей у контексті сучасних процесів українського державотворення» [2, с.9]. Зауважимо, що ці настанови відомої дослідниці стосуються і частини опублікованих у збірці статей, залишаються вповні актуальними і для сьогодні.

Серед вміщених у виданні авторських матеріалів привертають увагу ті, які присвячені вітчизняному і еміграційному періодам життєвого шляху І.І. Огієнка і певною мірою розширюють фактографічне поле біографії, об'єктивно розставляють акценти у відповідних біографічних (епістолярних) джерелах (І. Верстюк [3], Я.О. Поліщук [4], В.П. Мацько [5], О.М. Завальнюк [6; 7], О.Б. Комарницький [8], В. Кислий [9], Г. Купріянович [10: передрук], Є.І. Сохацька [11]). Крім того, автори дослідили його організаційні, творчі, видавничі, життєві зв'язки з широким колом українських діячів та батьківщини та в еміграції. Йдеться, зокрема, про І.Г. Сливку, Ю.Й. Сіцінського, І. Липу та Ю. Липу, А. Шентицького, Б.-І. Антонича, А. Чайковського, Ю.Б. Кошельняка, В.Г. Щурата, Н. Королеву (В.С. Прокопчук, А.М. Трембіцький, Є.І. Сохацька, І.М. Преловська, М.О. Лещкін, Б.А. Виханський,

І.І. Тюрменко) [12-20], членами товариства «Волинь» (І.І. Тюрменко, Н. Шаварська) [21; 22]. Ці публікації поповнили низку праць, на базі яких мало б появи-тись ґрунтовне наукове біографічне дослідження про великого українця.

Значну увагу автори приділили політичним поглядам (В.С.Лозовий) [23], а також державотворчій роботі І.І. Огієнка (В.П. Ляхощкий) [24], зокрема гуманітарним засадам побудови незалежної Української держави [25], ідеям соборності у його творчій спадщині (М.І. Слободян) [26], зусиллям, спрямованими на організацію матеріальної допомоги українським інституціям і громадянам УНР за польського адміністрування на Поділлі з середини листопада 1919 до 8 липня 1920 рр. З'ясовано регіональний аспект освітньої політики УНР за міністра І.І. Огієнка (Л.Ю. Памірська) [27], а також розв'язання ним проблеми фінансування першого вишу в подільському регіоні та підтримки різних шкільних закладів у його центрі (О.М. Завальнюк) [28-30]; Огієнкову діяльність та її вивчення на ниві творення національної вищої освіти в Україні, зокрема щодо за-снування та функціонування Кам'янець-Подільського державного українського університету (О.М. Кравчук, Н.М. Мельник, О.М. Завальнюк, М. Памірський) [31- 35], бібліотечного підрозділу цього вишу (В.С. Прокопчук) [36], сприяння пам'яткоохоронній справі на Поділлі в умовах бездумного нищення пам'яток історії, архітектури і культури, цінних архівних колекцій (І.О. Старенький) [37].

Чимало статей (І. Верстюк, В.С. Лозовий, І.М. Преловський, О.В. Огірко, Л.І. Бондарчук, А.М. Трембіцький, Л.М. Марчук, Г.М. Сагач, А.І. Шинкарюк, Є.І. Сохацька, Р. Єринюк, Н.М. Огієнко) присвячено церковній (митрополічій) діяльності І.І. Огієнка, питанням особливостей його перекладу та використання Святого Письма, гомілетики, іконопочитання, релігійного просвітництва, церковних послань, духовним настановам митрополита [3; 38-49], аналізу української культури у вимірі православної концепції Іларіона (І.І. Тюрменко) [50], Огієнкових праць з історії українського культурного життя, передусім його ранньому і найбільш резонансному дослідженню «Українська культура» (В.П. Ляхощкий) [51], з друкарства (Ю. Малихін, Н.І. Черниш, Н.П. Шеремета, М.С. Тимошук) [52-55] та оцінка заслуг І.І. Огієнка в царині культури україномовною пресою в США (А.М. Трембіцький) [56].

Більша частина опублікованих авторських матеріалів має мовно-літературний характер і пов'язана з багатьма аспектами відповідної наукової діяльності І.І. Огієнка та його філологічної спадщини. Привертають увагу розвідки про місце вченого у розв'язанні сучасних національно-мовних проблем (В.П. Ляхощкий, Л.Л. Ляхощка) [57], Огієнкове сприймання мови у духовному, етнокультурному і лінгводидактичному контекстах (А.О. Євграфова, Л.В. Мужеловська) [58; 59], богословсько-лінгвістична концепція вченого (М.О. Лещкін) [60], поліваріантність української літературної мови у цьому контексті (Н.П. Шеремета) [61].

Цілісне бачення постаті І.І. Огієнка як філолога-україніста запропонувала Л.І. Бондарчук [62], з'ясуванням ним потенціалу рідної мови для формування освітнього простору в окремо взятому навчальному закладі Т.Й. Франчук [63], українознавчу термінологію в його мовознавчій спадщині висвітлили І. Дроздова, Л.М. Марчук [64; 65], окремі філологічні праці вченого або їх групу досліджували М. Паночко, М. Паночко, С. П'яківська, Н.Б. Ладинак, В.В. Лизанчук [66-69], стильові особливості Огієнкових текстів – О.О. Чехівський, О.М. Мозолок, Л.В. Мужеловська [70-72], їх лексикографію – А.О. Євграфова, Б.О. Коваленко, Н.Д. Коваленко, О.М. Мозолок [73-75]. Л.В. Мужеловську зацікавили з'ясовані вченим орфографічні норми, запропоновані Мелетієм Смотрицьким [76], С. Демчука – оцінка І.І. Огієнком українського правопису 1929 р. [77], А.М. Кононенка – погляди вченого на речення [78].

Науковці проаналізували також діалектологічні студії вченого і популяризацію ним відповідних досліджень в періодиці (Н.Д. Коваленко, О.М. Мо-

золук) [79-81]. Заслужують на увагу словничок епітетів мови І.І. Огієнка, укладений Н.Д. Коваленко [82], та інтерпретація С.І. Болтвіцем запропонованих Огієнком підходів щодо вивчення української мови у школі [83].

Статті літературознавчого характеру привертають увагу своє тематично різноманітністю. Спробу порівняльного аналізу Огієнкового і Франкового бачення «Слова про Ігорів похід» зробила Н.В. Лютко [84]. Шевченкіану Івана Огієнка глибоко проаналізували Є.І. Сохацька і І.В. Братусь [85; 86], його поетичні твори стали предметом аналізу М.С. Тимошика, Т.І. Воротняк і В.Ф. Погребеника [87-89].

Важливу складову огієнкіани становлять статті педагогів. Вони розкрили різні аспекти майстерності вченого як лектора (Т.Й. Франчук) [90], звернули увагу на його педагогічний доробок через призму провідних тенденцій у розвитку вітчизняної університетської освіти (Т.Й. Франчук) [91], на використання педагогічної спадщини І.І. Огієнка для розвитку громадянської свідомості учнів (Е.І. Федорчук) [92], глибокого усвідомлення ролі учителя і його професійного зростання (Л. Литвинюк, І.П. Дроздова) [93; 94], виховання дорослих (Л.Л. Ляхощка) [95], родинного виховання (В.М. Лисак) [96], формування гуманної особистості (Т.П. Москвіна) [97], національно-патріотичного виховання (М.І. Слободян, Т.П. Москвіна) [98; 99], поза-класної роботи з учнями (Л. Федорович) [100] тощо.

Науковці не обійшли увагою філософського бачення І.І. Огієнком людини (Ю.П. Продан) [101], його внесок в українську етнографію і фольклористику (Г.К. Медведчук) [102], краєзнавство (М.С. Тимошик, В. Огієнко, М.С. Поліщук) [103-105], висвітлили боротьбу проти русифікаторської політики в Україні (Є.І. Сохацька) [106], а також про долю Огієнкового університету за радянської доби (О.Б. Комарніцький) [107].

Чимало статей (а їх десятки) прямо не розкривають життєвий чи творчий шлях державотворця, вченого, літератора, церковного діяча, утім мають дотичний характер, базуючись на його наукових ідеях, концепціях, суспільно-політичних і релігійних поглядах, величезній багатогранній спадщині, а тому цілком узгоджуються із вектором збірки, доречно вписуються у той унікальний, різноманітний, змістовний контекст, який сповнений іменем, чином, вірою та духом величного українця і нині продовжує вірно служити невмирущій українській справі.

Маючи намір прислужитися навчально-виховному процесу в сучасній українській школі, редколегія розмістила огієнкознавчі дослідження Є.І. Сохацької [108], В.А. і О.В. Качканів [109], П.Ф. Гарачука [110], О.М. Завальнюка [111], адресовані учителям-гуманітаріям для розширення меж сприймання постаті І.І.Огієнка, використання публікацій у повсякденній шкільній роботі. Цій же меті слугують і Огієнкові афоризми і сентенції вченого (митрополита), вміщені в одному із випусків [112].

Для більш ґрунтовного і об'єктивного пізнання наукового доробку І.І. Огієнка важливе значення мають опубліковані у збірці невеликі за обсягом праці (наукові, літературно-поетичні), проповіді й промови самого вченого (митрополита), які появилися під час його життя в еміграції і були невідомі в Україні. Йдеться, зокрема, про такі твори, як «Українська Пересопницька Євангелія 1556 р.» [113], «Трьохсотліття Переяславської ради (1654-1954)» [114], «Бережімо свою рідну мову і пильно навчаймося її!». (Лист до Інституту Св. Івана Хрестителя в Едмонтоні і до всієї української молоді) [115], «Ритмічність біблійної мови» [116], «Навчаймо дітей своїх української мови! (Проповіді)» [117], «Заповіт Україні про православну віру гетьмана Івана Мазепи. (Історична довідка)» [118], «Усі молимося за Тараса Шевченка!» [119], «Вірний син українського народу!» [120], «Гарасе, орле сизокрилий! Вінок на ступені пам'ятника» [121], «Не можу мовчати!» [122], «Наша найперша справа» [123], «Духівництво на засланні в Сибіру» [124], «Memento mori» наші

могили» [125], «Бережімо свої рідні традиції. Христос рождається» [126], «Інфляція людини» [127], «У муках конання. Денник зболілої душі. (Поема)» [128], «Юнацькі щасливі літа. (Поезії. Спогади)» [129].

У виданні також подано здебільшого короткі спогади-замальовки про самого І.І. Огієнка та його рід (в основному передруки), залишені людьми, які близько знали його (В. Огієнко [130], І.Г. Сливкою [131], В.В. Огієнко-Смирновою [132], А. Фігуль-Ралько [133], К. Василів-Сидоренко [134], О. Кравченком [135]).

Багатий фактичний матеріал, поданий Є.І. Сохацькою, М.С. Тимошиком, Л.І. Бондарчук, В.С. Прокопчуком, М.С. Поліщуком, В.П. Ляхощьким та ін., розповідає про розвій огієнківського руху в Україні ХХІ ст., засвідчує про велику повагу до І.І. Огієнка в різних регіонах нашої держави, особливо під час святкування 125-річчя від дня його народження, та найбільше стверджує вірність патріотичної частини суспільства українській ідеї і справі.

Особливим пафосом сповнені тексти промов лауреатів Всеукраїнської премії Івана Огієнка – Я.О. Поліщука [136], О.М. Завальною [137], Д.В. Степовика [138], П.Ю. Сауха [139], М. Степаненка [140], В. Погребеника [141], П. Мовчана [142]. Цей ряд доповнюють вміщені промови М.С. Тимошика та Є.І. Сохацької під час відкриття меморіального скульптурного знаку, присвяченого Кам'янець-Подільському державному українському університету в ході святкування його 90-річчя 22 жовтня 2008 р. Один із лауреатів наголосив, що «авангардну роль в поборенні неправди [про І.І. Огієнка. – Авт.] відіграють наші вчені... Слово правди, вміло підперте незаперечними науковими аргументами, руйнувало сфабриковані штампи, розвидніло наше національне світобачення і світосприймання, де у всій приваблювальній величї поставав один із найбільших українців усіх часів – Іван Огієнко» [137, с.325].

Окремі відгуки, опубліковані у збірнику, переконливо засвідчують, що наукова громадськість сприйняла його появу цілком схвально, стверджуючи, наприклад що «статті, присвячені Івану Огієнку, мають новаторський та пошуковий характер, відповідають сучасному рівневі української науки; «видно безперечний поступ, огієнкознавство розширюється і зміцнюється»; радує «і широка тематика статей... і авторитетна автура, і величезний масив нового фактичного матеріалу та оригінальність висновків...»; збірник «дуже сподобався – і змістом, і оформленням, і загальною ідеєю» [143, с.322, 323, 326]. Тож, попри ті складнощі, які нині не сприяють успішному здійсненню нових і давніх науково-видавничих проєктів, нелегку, але разом з тим і таку потрібну роботу із продовження цього видання варто не припиняти заради глибшого пізнання світу І.І. Огієнка, з'ясування його впливу на різноманітні культурні, наукові й духовні процеси, як за життя, так і в наші дні, коли в умовах всепоглинаючих глобалізаційних процесів без Огієнкового запального слова, Огієнкового незламного духу, Огієнкового самостверджувального і повчального прикладу служіння національній спільноті український світ може чимало втратити.

Отож, упродовж 2003-2012 рр. огієнкіана у Кам'янці-Подільському пов'язана з науковим збірником «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» історико-філологічного профілю (вийшло 9 випусків), у якому представлені різноманітні, різновартісні, переважно нові дослідницькі, а також мемуарні матеріали про І.І. Огієнка, що дають змогу сприймати цю унікальну постать у нових горизонтах пізнання, ширших історичних, мовно-літературних, філософських, духовно-церковних та інших аспектах, із залученням досі маловідомих і невідомих для загалу матеріалів. Неабияку цінність мають хронікально-інформаційні матеріали про огієнківський рух в Україні, низка праць самого вченого і митрополита Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Усі вони ретено узяті концентровано наповнюють цей напрям гуманітарних знань об'єктивною і цінною інформацією, цікавими авторськими вирішеннями і знахідками, новими знаннями, а поде-

куди й відкриттями, за що автори й видавці заслуговують високої оцінки, всіякого заохочення і побажання дальшого, невпинного руху вперед в ім'я науки, історичної справедливості, національного розвою та активного сприяння вихованню нових поколінь українців, які краще знатимуть і шануватимуть І.І. Огієнка.

Тож нехай і надалі уризоманітнюється і збагачується ця наукова збірка, процвітає її невтомна вдохновителька, нехай єднає усіх, хто досліджує і продовжує пізнавати наукову і духовну спадщину одного із великих діячів української історії, науки і церкви, нехай більше з'являється у неї молода, цікава автура і зростає її (збірки) справедливе визнання у наукових і широких громадських колах. Многая, многая, многая літа!

Список використаних джерел:

1. Сохацька Є. Передне слово / Є.Сохацька // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. збірник. Серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2003. – Вип. I. – С. 3. (Далі – Іван Огієнко..., рік, № вип., стор.)
2. Тюрменко І.І. Сучасне вітчизняне огієнкознавство: парадигма розвитку та перспективи досліджень / І.І. Тюрменко // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 4-10.
3. Верстюк І. Універсальність постаті митрополита Іларіона (Івана Огієнка) / І. Верстюк // Іван Огієнко... (2008). – Вип. V. – С. 15-41.
4. Поліщук Я.О. Семінар професора Володимира Перетія та початки наукової діяльності Івана Огієнка / Я.О. Поліщук // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 86-93.
5. Мацько В.П. Науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка: київський період / В.П. Мацько // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VIII. – С. 178-188.
6. Завальнюк О.М. Біографія Івана Огієнка за українськими часописами 1918-1919 рр. / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 93-100.
7. Завальнюк О.М. Іван Огієнко і Кам'янець-Подільська університетська гімназія для дорослих (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 148-155.
8. Комарніцький О.Б. Брусилів – рідне містечко Івана Огієнка – напередодні і в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.Б.Комарніцький // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 101-108.
9. Кислий В. Невідомий епізод із львівського періоду життя Івана Огієнка / В. Кислий // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 341-344.
10. Купріянович Г. Варшавський період у житті та діяльності Івана Огієнка (1926-1940 рр.) (ж-л «Віра й Культура» (Вінніпер). – 2008-2010. – Ч. 15. – С. 158-201) / Г. Купріянович // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VIII. – С. 92-135.
11. Сохацька Є.І. «Не гнись під ударами обуха...». (Штрихи до життєпису Івана Огієнка за сторінками його перших канадських видань) / Є.І. Сохацька // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 148-155.
12. Прокопчук В.С. Іван Григорович Сливка: подвижництво у творенні бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету / І.Г. Сливка // Іван Огієнко... (2009). – Вип. VI. – С. 191-200.
13. Трембіцький А. І. Огієнко та Є.Сіцинський – чільні діячі Подільського Товариства Українського Червоного Хреста / А. Трембіцький // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 259-267.
14. Сохацька Є.І. Іван Огієнко у зв'язку з Іваном та Юрієм Липами / Є.І. Сохацька // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 253-257.
15. Преловська І.М. Листування Івана Огієнка (митрополита Іларіона) з митрополитом Греко-Католицької Церкви Андрєм Шептицьким / І.М. Преловська // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 183-196.
16. Лецькін М.О. Сонячний поет Богдан-Ігор Антонич (письменники на життєвому шляху Івана Огієнка) / М.О. Лецькін // Іван Огієнко... (2008). – Вип. V. – С. 162-167.

17. Виханський Б.А. Світ взаємин Івана Огієнка і Андрія Чайковського (за матеріалами листування) / Б.А. Виханський // Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 167-173.
18. Лецкін М.О. Прометейів вогонь національних і людських ідеалів (взаємини Івана Огієнка та Юрія Кошельяка) / М.О. Лецкін // Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 93-97.
19. Лецкін М.О. «Благословенная давно, цвісти ти мусиш, Україно!». (Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка: Василь Щурат) / М.О. Лецкін // Іван Огієнка... (2010). — Вип. VII. — С. 110-114.
20. Тюрменко І.І. Наталена Королева та її сучасники: Іван Огієнко, Олександр Кошиць, Василь Королів-Старий (за матеріалами канадських архівів) / І.І. Тюрменко // Іван Огієнко... (2006). — Вип. III. — С. 181-193.
21. Тюрменко І.І. Митрополит Іларіон і Товариство «Волинь» / І.І. Тюрменко // Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 292-298.
22. Шаварська Н. Митрополит Іларіон: Товариство «Волинь» та Інститут дослідів Волині / Н. Шаварська // Іван Огієнко... (2003). — Вип. I. — С. 86-89.
23. Лозовий В.С. Іван Огієнко і діяльність легальної опозиції соціалістичного уряду УНР у кам'янецьку добу Директорії / В.С. Лозовий // Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 166-173.
24. Ляхощкий В.П. З Україною в серці (Симон Петлюра та Іван Огієнко — праведники нації, подвижники духовного ренесансу, будівничі державності) / В.П. Ляхощкий // Іван Огієнко... (2005). — Вип. II. — С. 119-138.
25. Матяшук В.П. І.Огієнко: гуманітарні засади побудови незалежної української держави / В.П. Матяшук // Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 226-230.
26. Слободян М.І. Ідея соборності України у творчій спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / М.І. Слободян, І.Д. Васильків // Іван Огієнко... (2005). — Вип. II. — С. 40-47.
27. Памірська Л.Ю. Мовна освіта представників національних меншин Волині поч. ХХ ст. у контексті політики міністра освіти Івана Огієнка / Л.Ю. Памірська // Іван Огієнко... (2007). — Вип. IV. — С. 229-234.
28. Завальнюк О.М. І.І.Огієнко: турбота про українські інституції та громадян УНР за польського адміністрування на Поділлі (листопад 1919-липень 1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 16-27.
29. Завальнюк О.М. Роль І.І. Огієнка у вирішенні проблеми фінансування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 49-59.
30. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і шкільні заклади Кам'янець-Подільського: взаємини і співпраця на ниві національного відродження (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 12-20.
31. Кравчук О.М. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.). Спогади В. Приходька / О.М. Кравчук, Н.М. Мельник // Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 86-91.
32. Завальнюк О. І.І. Огієнко і становлення української вищої школи (березень 1917-квітень 1918 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко... (2003). — Вип. I. — С. 4-13.
33. Памірський М. Кам'янець-Подільський у житті Івана Огієнка / М. Памірський // Іван Огієнко... (2003). — Вип. I. — С. 193-195.
34. Завальнюк О.М. Дослідження діяльності Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 30-42.
35. Завальнюк О.М. Іван Огієнко — творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 297-321.
36. Прокопчук В.С. Бібліотечні погляди І.І.Огієнка і втілення ним їх у практику бібліотечного будівництва в Україні та західній діаспорі / В.С. Прокопчук // Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 247-257.

37. Старенький І.О. Пам'яткоохоронна діяльність І.О.Огієнка на Поділлі / І.О. Старенький // Іван Огієнко... (2012). – Вип. IX. – С. 178-185.
38. Лозовий В.С. Діяльність І.Огієнка щодо українізації церкви в добу Директорії УНР (1919-1920 рр.) / В.С. Лозовий // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 114-118.
39. Преловська І.М. Розбудова Української Греко-Православної Церкви в Канаді за митрополита Іларіона (Івана Огієнка) (1951-1972) / І.М. Преловська // Іван Огієнко... (2012). – Вип. IX. – С. 141-153.
40. Огірко О.В. Митрополит Іван Огієнко як перекладач Святого Письма / О.В. Огірко // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 91-100.
41. Бондарчук Л.І. На шляхах духовного визволення рідного народу (особливість стилю перекладу «Біблії» І. Огієнка) / Л.І. Бондарчук // Іван Огієнко... (2009). – Вип. VI. – С. 14-20.
42. Тремб'язкий А.М. Володимир Січинський про переклад Біблії Іваном Огієнком / А.М. Тремб'язкий // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 286-292.
43. Марчук Л.М. Сучасники про стиль перекладу Біблії Іваном Огієнком (за матеріалами часопису «Віра й культура», Вінніпег) / Л.М. Марчук // Іван Огієнко... (2012). – Вип. IX. – С. 97-105.
44. Козак Р.В. Дух божого слова у біблійних афоризмах (на матеріалі Святого Письма у перекладі Івана Огієнка) / Р.В. Козак, Д.В. Гурська // Іван Огієнко... (2008). – Вип. V. – С. 103-110.
45. Сагач Г.М. Гомілетика Івана Огієнка і сучасність / Г.М. Сагач // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 5-13.
46. Шинкарьок А.І. Погляди І.Огієнка на іконопочитання та мистецтво іконопису (за матеріалами монографії «Інокоборство») / А.І. Шинкарьок // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 82-85.
47. Сохацька Є.І. Релігійно-просвітительська діяльність митрополита Іларіона (Івана Огієнка) перших канадських років (1947-1953) / Є.І. Сохацька // Іван Огієнко... (2008). – Вип. V. – С. 88-102.
48. Сринюк Р. Церковні послання митрополита Іларіона (Огієнка) канадського періоду (1947-1972 рр.) / Р. Сринюк // Іван Огієнко... (2008). – Вип. V. – С. 41-62.
49. Огієнко Н.М. Духовні настанови митрополита Іларіона в контексті сучасності / Н.М. Огієнко // Іван Огієнко... (2009). – Вип. VI. – С. 130-133.
50. Тюрменко І.І. Українська культура у вимірі православної концепції митрополита Іларіона / І.І. Тюрменко // Іван Огієнко... (2009). – Вип. VI. – С. 245-254.
51. Ляхощкий В. Дискусія навколо книжки І.Огієнка «Українська культура» та розмежування протиборчих доктрин у духовному поступі українського народу (до 85-річчя від дня першої публікації) / В. Ляхощкий // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 26-42.
52. Малихін Ю. Іван Огієнко про книгодрукування на Житомирщині / Ю. Малихін // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 61-62.
53. Черниш Н.І. Погляди І. Свенціцького та І. Огієнка на витоки українського друкарства / Н.І. Черниш // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 48-56.
54. Шеремета Н.П. Українське друкарство у студіях Івана Огієнка / Н.П. Шеремета // Іван Огієнко... (2006). – Вип. III. – С. 37-44.
55. Тимошик М.С. Знову про початки українського друкарства: до проблеми ствердження наукової концепції Івана Огієнка щодо витоків та етапів розвитку національного книгтоворення / М.С. Тимошик // Іван Огієнко... (2012). – Вип. IX. – С. 185-192.
56. Тремб'язкий А.М. Часопис «Свобода» (Нью-Йорк) про великі заслуги Івана Огієнка для української культури / А.М. Тремб'язкий // Іван Огієнко... (2012). – Вип. IX. – С. 192-197.
57. Ляхощкий В.П. Іван Огієнко і сучасні національно-мовні проблеми / В.П. Ляхощкий, Л.Л. Ляхощька // Іван Огієнко... (2006). – Вип. III. – С. 106-114.
58. Євграфова А. Огієнко про мову як вияв духовності українського народу / А. Євграфова // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 106-110.

59. Мужеловська Л.В. Духовний, етнокультурний і лінгводидактичний потенціал рідної мови в концепції Івана Огієнка / Л.В. Мужеловська // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VIII. – С. 196-200.
60. Лецкін М.О. «Віра народу – у мові його» (богословсько-лінгвістична концепція Івана Огієнка) / М.О. Лецкін // Іван Огієнко... (2006). – Вип. III. – С. 118-123.
61. Шеремета Н. Історія поліваріантності української літературної мови у лінгвістичній концепції Івана Огієнка / Н. Шеремета // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 112-120.
62. Бондарчук Л.І. Іван Огієнко – учений українціст: погляд через призму сучасності / Л.І. Бондарчук // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 1920-195.
63. Франчук Т.Й. І.Огієнко про потенціал рідної мови щодо формування цілісного освітнього простору в навчальному закладі / Т.Й. Франчук, О.В. Клімчук // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 62-65.
64. Дроздова І. Про деякі питання української термінології в мовознавчій спадщині Івана Огієнка / І. Дроздова // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 120-123.
65. Марчук Л.М. Термінологія на сторінках часопису Івана Огієнка «Рідна мова» (1933-1935 рр.) / Л.М. Марчук // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 133-144.
66. Паночко М. Дослідження прикладки (апозиції) у праці професора Івана Огієнка «Складня української мови» / М. Паночко, М. Паночко-син // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 123-127.
67. П'ясківська С. Образність як характерна риса викладу І. Огієнка (за текстом «Історії української літературної мови») / С. П'ясківська // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 132-133.
68. Ладияк Н.Б. «Український стилістичний словник» Івана Огієнка: особливості вживання та правопису іншомовних слів / Н.Б. Ладияк // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VIII. – С. 136-142.
69. Лизанчук В.В. «Поки живе мова, житиме й народ, як національність» / В.В. Лизанчук // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 115-132.
70. Чехівський О. Стильові особливості наукових праць Івана Огієнка / О. Чехівський // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 127-131.
71. Мозолок О.М. Стилістичні особливості кличного відмінка в драматичних поемах Івана Огієнка / О.М. Мозолок // Іван Огієнко... (2012). – Вип. IX. – С. 112-119.
72. Мужеловська Л.В. Мовостиль релігійної поезії Івана Огієнка / Л.В. Мужеловська // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 149-155.
73. Свграфова А.О. Маловідомі сторінки лексикографічної спадщини Івана Огієнка / А.О. Свграфова // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 146-151.
74. Коваленко Б.О. Просторічна лексика в «Українському стилістичному словнику» Івана Огієнка / Б.О. Коваленко, Н.Д. Коваленко // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 160-168.
75. Мозолок О.М. Сакральна лексика в контексті духовної спадщини Івана Огієнка / О.М. Мозолок // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VIII. – С. 188-192.
76. Мужеловська Л.В. Іван Огієнко про орфографічні норми в «Граматичі» М. Смотрицького / Л.В. Мужеловська // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 172-175.
77. Демчук С. Іван Огієнко про український правопис 1929 р. / С. Демчук // Іван Огієнко... (2006). – Вип. III. – С. 137-139.
78. Кононенко А.М. Погляди І.Огієнка на речення / А.М. Кононенко // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 221-228.
79. Коваленко Н.Д. Діалектологічні студії І.Огієнка і сучасні проблеми ареальної фразеології / Н.Д. Коваленко // Іван Огієнко... (2006). – Вип. III. – С. 152-158.
80. Коваленко Н.Д. Популяризація діалектологічних досліджень на сторінках журналу «Рідна мова» Івана Огієнка / Н.Д. Коваленко // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VIII. – С. 40-44.
81. Мозолок О.М. Темпоральні словосполучення в діалектологічних студіях Івана Огієнка / О.М. Мозолок // Іван Огієнко... (2007). – Вип. VI. – С. 105-110.

82. Коваленко Н.Д. Живе багатство української мови (матеріали до словника епітетів мови І.Огієнка) / Н.Д. Коваленко // Іван Огієнко... (2009). – Вип. VI. – С. 48-52.
83. Болтівець С.І. Психологічні чинники розвитку мовної свідомості у науковій спадщині Івана Огієнка / С.І. Болтівець // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VII. – С. 4-15.
84. Лютко Н.В. «Слово про Ігорів похід» у дослідженнях Івана Франка та Івана Огієнка: спроба порівняння / Н.В. Лютко // Іван Огієнко... (2007). – Вип. IV. – С. 248-259.
85. Сохацька Є.І. Шевченкіана Івана Огієнка / Є.І. Сохацька // Іван Огієнко... (2006). – Вип. III. – С. 171-181.
86. Братусь І.В. Іван Огієнко й християнські грані життя й творчості Івана Огієнка / І.В. Братусь // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 16-25.
87. Тимошик М. Поетична творчість Івана Огієнка / М. Тимошик // Іван Огієнко... (2009). – Вип. VI. – С. 218-226.
88. Воротняк Т.І. Молитва Івана Огієнка за Україну. (Поетична творчість митрополита Іларіона на сторінках канадських часописів) / Т.І. Воротняк // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 182-187.
89. Погребеник В.Ф. Художня дилогія «пінзньог» Івана Огієнка (на матеріалах поеми «У муках кохання» і циклу «Юнацькі щасливі роки») / В.Ф. Погребеник // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 160-167.
90. Франчук Т.Й. Лектор, якому аплодували слухачі: складові успіху / Т.Й. Франчук // Іван Огієнко... (2006). – Вип. III. – С. 242-246.
91. Франчук Т.Й. Педагогічний доробок Івана Огієнка через призму провідних тенденцій розвитку вітчизняної університетської освіти / Т.Й. Франчук // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VIII. – С. 335-344.
92. Федорчук Е. Іван Огієнко і розвиток громадянської свідомості школярів / Е. Федорчук // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 170-175.
93. Литвинюк Л. Використання поглядів Івана Огієнка для професійного зростання вчителів / Л. Литвинюк // Іван Огієнко... (2003). – Вип. I. – С. 189-192.
94. Дроздова І.П. Учитель в педагогічній спадщині Івана Огієнка / І.П. Дроздова // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 224-227.
95. Ляхощька Л.Л. Сучасні аспекти андрагогіки в контексті педагогічної спадщини Івана Огієнка / Л.Л. Ляхощька // Іван Огієнко... (2005). – Вип. V. – С. 205-218.
96. Лисак В.М. Особливості родинного виховання у педагогічній концепції Івана Огієнка та їх актуальність у наш час / В.М. Лисак // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 218-224.
97. Москвіна Т.П. Виховання гуманної особистості в світлі ідей Івана Огієнка / Т.П. Москвіна // Іван Огієнко... (2007). – Вип. III. – С. 239-242.
98. Слободян М.І. Проблеми національно-патріотичного виховання у творчій спадщині І. Огієнка (митрополита Іларіона) / М.І. Слободян // Іван Огієнко... (2008). – Вип. V. – С. 173-181.
99. Москвіна Т.П. Національне виховання: виявлення почуття громадянської гідності / Т.П. Москвіна // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 144-149.
100. Федорович Л. «Тобі, Україно, віддав я всі сили...». (Спадщина Івана Огієнка у позакласній роботі) / Л. Федорович // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 347-348.
101. Продан Ю.П. Концепція людини у творчій спадщині Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Ю.П. Продан // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VIII. – С. 241-247.
102. Медведчук Г.К. Внесок І.Огієнка в українську етнографію і фольклористику / Г.К. Медведчук // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 344-347.
103. Тимошик М.С. Повернення із небуття: «Местечко Брусилов и его окрестности» Івана Огієнка / М.С. Тимошик // Іван Огієнко... (2010). – Вип. VII. – С. 258-274.
104. Огієнко В. Про Брусилівську Свято-Воскресенську замкову церкву (за однойменним нарисом Івана Огієнка) / В. Огієнко // Іван Огієнко... (2011). – Вип. VIII. – С. 355-357.
105. Поліщук М.С. Іван Огієнко й сьогодні рідного його Брусиліва / М.С. Поліщук // Іван Огієнко... (2005). – Вип. II. – С. 235-227.

106. Сохацька Є.І. На чатах рідного слова: Іван Огієнко проти русифікаторської мовної політики в Україні повоєнного часу (за матеріалами «Віри й культури» 1953-1967 рр.) / Є.І. Сохацька // Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 267-280.
107. Комарніцький О.Б. Доля Огієнкового університету (за сторінками кам'янецької преси 1921-1923 рр.) / О.Б. Комарніцький // Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 96-105.
108. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 286-292.
109. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 292-301.
110. Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 325-326.
111. Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 297-321.
112. Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 322-324.
113. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 214-250.
114. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 263-264.
115. Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 321-322.
116. Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 322-327.
117. Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 364-368; Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 291-301.
118. Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 369-371.
119. Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 372-373; Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 328-329.
120. Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 329-330.
121. Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 330-332.
122. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 251-254.
123. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 255.
124. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 256-257.
125. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 257-260.
126. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 261-262.
127. Іван Огієнко... (2007). — Вип. IV. — С. 295-301.
128. Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 302-313.
129. Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 313-320.
130. Іван Огієнко... (2007). — Вип. IV. — С. 284-290; Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 275-278.
131. Іван Огієнко... (2007). — Вип. IV. — С. 291-294.
132. Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 333-362; Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 279-283; Іван Огієнко... (2010). — Вип. VII. — С. 307-320.
133. Іван Огієнко... (2008). — Вип. V. — С. 362-363.
134. Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 365-368.
135. Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 369-372.
136. Іван Огієнко... (2005). — Вип. II. — С. 245-249.
137. Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 325-327.
138. Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 327-329.
139. Іван Огієнко... (2009). — Вип. VI. — С. 330-331.
140. Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 349-350.
141. Іван Огієнко... (2011). — Вип. VIII. — С. 350-352.
142. Іван Огієнко... (2012). — Вип. IX. — С. 332-333.
143. Резонанс. Відгуки науковців про збірники «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» [відп. ред. Є.І. Сохацька]. — Кам'янець-Подільський, 2003, 2005, 2006 рр. — Вип. I-III. // Іван Огієнко... (2007). — Вип. IV. — С. 322-327.

The main contents of nine article collections editions, dedicated to the role and place of Ivan Ohienko in state-forming, cultural, educational, scientific and spiritual life at different stages of the development of Ukrainian community is being elucidated.

Key words: Ivan Ohienko, scientific collection of articles, articles, authors, issues.

Отримано: 20.08.2013 р.

ЛАУРЕАТИ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА 2013 р.

УКРАЇНА

КОМІТЕТ У СПРАВАХ ПРЕМІЇ ім. І.ОГІЄНКА

10008 м. Житомир, вул. Івана Франка, 16 тел. (0412) 37-22-73

УХВАЛА

Від 12 березня 2013 року

**Про присудження премії
ім. І. Огієнка 2013 року**

Присудити премію ім. І.Огієнка 2013 року, засновану Всеукраїнським товариством Івана Огієнка, Житомирськими обласними державною адміністрацією та радою, Національною Спільною письменників України, Фондом сприяння розвитку мистецтв, Всеукраїнським товариством «Просвіта» імені Т.Г.Шевченка:

у галузі літератури:

Павленко Марія Григорівна
Рабенчук Володимир Семенович

у галузі науки:

Колодний Анатолій Миколайович

у галузі освіти:

Козак Сергій Борисович

у галузі мистецтва:

Яковчук Олександр Миколайович

у галузі громадської, політичної та духовної діяльності:

Клічак Василь Йосипович

Голова Комітету

Павло Мовчан

Отримано: 20.03.2013 р.

Є. І. Сохацька

ЗУСТРІЧ З ОГІЄНКОЗНАВЦЯМИ

2 листопада 2012р. у рамках Міжнародного (і Всеукраїнського) святкування двох величних дат в історії української культури і духовності – 130-річчя від дня народження і 40-річчя упокоєння визначного державного, освітнього, релігійного діяча та культуролога, перекладача Біблії на українську мову, фундатора, організатора і першого ректора Кам'янець-Подільського державно-

го українського університету (1918-1920 рр.) Івана Івановича Огієнка (митрополита Іларіона) — на факультеті української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка відбулася зустріч з відомим огієнкознавцем, одним із перших лауреатів Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Івана Огієнка (1995 р.), доктором філологічних наук, професором, почесним професором Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка **Миколою Степановичем Тимошиком** і гостем з Канади, протоієреєм, **о. Богданом Демчуком** (м. Саскатунь).

Зустріч розпочалася із розмови з в.о. ректора університету, доктором історичних наук, професором **Сергієм Анатолійовичем Копиловим**. Ректор подав історичну довідку про університет, розповів про його здобутки та успіхи, окреслив перспективу діяльності університету. Відзначив, що постать Івана Огієнка є знаковою для університету: він же його патрон, саме його ім'я сприяло відновленню історичної справедливості — перетворенню Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в університет (спочатку — державний — 1997 р., згодом — національний — 2008 р.). В університеті гідно пошановують пам'ять Івана Огієнка: з 2004 р. функціонує Центр огієнкознавства (керівник проф. Є.І. Сохацька), зусиллями Центру видається науковий збірник «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (2003-2012 р.: вийшло 9 випусків), виконуються науково-дослідні роботи, проводяться конференції, призначаються студентам факультету української філології та журналістики стипендії імені Івана Огієнка за успіхи в навчанні і науково-дослідній роботі тощо.

Професор М. Тимошик, він же голова фундації імені Митрополита Іларіона «Запізніле вороття», власник видавництва «Наша культура і наука» (м. Київ), подарував п. ректорові книги свого видавництва, зокрема видання праць І.Огієнка, не відомих досі в Україні.

Згодом у конферен-залі університету (ауд. 208) о 11 год. 25 хв. відбулася зустріч зі студентами факультету української філології та журналістики. У переважній більшості зібралися студенти спеціальності «Журналістика». Зустріч відкрила керівник Центру огієнкознавства Євгенія Сохацька. Вона гідно представила гостей, охарактеризувала їхню діяльність в царині огієнкознавства.

Першому було надане слово **Миколі Тимошику**. Він відомий журналіст, видавець, учений, автор першої обширної монографії про Івана Огієнка «Лишусь наввіки з чужиною...» [Митрополит Іларіон [Іван Огієнко] і українське відродження]. — Вінніпег-Київ, 2000. — 546. Микола Тимошик поділився з присутніми «секретами» свого успіху, розповів про роботу з архівом Івана Огієнка, який поки що (і невідомо доки) знаходиться в Вінніпезі (Канада), в Консисторії Української Православної Церкви. Далі наголосив на значущості творчого доробку Івана Огієнка для сучасної України в плані виховання національної самоідентичності та дієвого патріотизму.

Гість з Канади протоієрей **о. Богдан Демчук** відмий науковим колам університету. Він постійний автор щорічного наукового збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта». Сюрпризом для присутніх стала його розповідь про те, що він був учнем Митрополита Іларіона в його дитищі — Колегії Св.Андрія (Вінніпег), яка готує священників для українських церков. Саме Митрополит Іларіон навернув його до українства, до служби в Українській Православній Церкві. Й досі він захоплений девізом Митрополита «Служити Народу — то служити Богові». У його планах написання праці про тлумачення і розуміння цієї заповіді митрополита Іларіона.

На цій же зустрічі було презентоване останнє видання Миколи Тимошика — праця Івана Огієнка «Містечко Брусилів та його околиці» (Київ, 2012 р.).

Зустріч завершилася відповіддю гостей на запитання студентів з проблем культурного-побутового життя в Канаді та Україні, роль преси в державно-політичних та культурно-духовних процесах.

Перебування запрошених завершилося оглядом експозицій Центру огієнкознавства, які представляють книжний запас Огієнкіани, бібліографію праць І.Огієнка та літератури про нього. У «Книзі вражень відвідувачів Центру огієнкознавства» професор М. Тимошик залишив такий запис: «З хвилюванням і радістю заходжу до Центру огієнкознавства Огієнкового університету.

Тут – дух Огієнка, його одержимість, наукова потуга, надія і прагнення творити.

Тут завжди черпаю нові ідеї, під заряджаюся позитивною енергетикою. Щиро вдячний професору Є.І. Сохацькій за те, що Центр діє, об'єднує довкола себе однодумців і небайдужих дослідників.

Вірю в майбутнє цього університетського підрозділу. Перекоаний у його потребності не лише для Кам'янці-Подільського, а й для України». 2.11.2012 р.

Запис о. Богдана Демчука дещо лаконічніший: «Мені було особливо радісно, що я був у Кам'янці, де «чув» голос мого Учителя, св. п. Митрополита Іларіона». 2.11.2012 р.

Зворушливим до сліз було одкровення о. Богдана. Він сказав, що візьме у мішечок грудочку землі з Кам'янця, тієї землі, по якій ступали ноги Івана Огієнка, і повезе її в Канаду, покладе на могилу Митрополита Іларіона.

Усім би такого шанобливого ставлення до Великого Українця!

Безперечно, зустріч сприятиме поглибленню інтересу постаті Івана Огієнка, сприятиме патріотичному вихованню студентів.

Зустріч була організована Центром огієнкознавства при сприянні ректор С.А. Копилова.

Телезапис зустрічі здійснювала Хмельницька ОТРК для телепередачі «Свою Україну любіть» (автор Зоя Діденко, режисер Лілія Герман).

Подаємо фото із зустрічі:

Гість з Канади протоієрей о.Богдан Демчук (м. Саскатунь)

Виступає проф. М.С.Тимошик

Зустріч вела проф. Є.І. Сохацька

*Присутні на зустрічі студенти спеціальності «Журналістика»
Отримано: 8.11.2012 р.*

**ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКУ НАУКОВО-ПРАКТИЧНУ
КОНФЕРЕНЦІЮ «ТВОРЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА
(МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА) В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ**

15 січня 2013 року в Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (Відділення релігієзнавства) відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Творча спадщина Івана Огієнка» (митрополита Іларіона) в контексті сучасних українських реалій», співорганізаторами якої були Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка та Центр овієнкознавства університету, Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка.

Конференція була організована за підсумками ювілейного Овієнківського 2012 року. Працювали дві секції. Секція № 1 мала назву «Бачення Іваном Огієнком (митрополитом Іларіоном) природи в суспільному житті (модератори – В. Шевченко і Є. Сохацька). Секція № 2 – «митрополит Іларіон (Іван Огієнко) як ідеолог і борець за Українську Православну Автокефалію (модератори – М. Тимошик і Л. Филипович).

У конференції взяли участь 27 осіб.

Від університету привітальне слово виголосив ректор, доктор історичних наук, професор С.А. Копилов.

Іван Огієнко є фундатором, організатором і першим ректором Кам'янець-Подільського українського державного університету (1918-1920 рр.), цього визначного явища періоду УНР. Університет справедливо одержав назву «огнища українського духу». Вищий навчальний заклад задумувався і утверджувався як перший український університет європейського типу. Не випадково в тексті запрошення, підписаного ректором, зазначалося: «Новий університет, що вже з самого героїчного положення найближчий до високої західноукраїнської культури, не буде звичайним університетом східного типу... Вірний кращим традиціям європейських університетів, новий Кам'янець-Подільський Український Університет матиме на цілі неупинну працю на користь рідної української культури».

Відкриття й функціонування університету продемонструвало прагнення українців мати свою національну школу, освіту рідною мовою, а також уміння українців об'єднуватися задля великої ідеї національної освіти та побудови Української держави.

Заклад позитивно впливав на українське державотворення, був активним борцем за українську національну ідею, втілював її практику повсякденного життя. Навколо університету гуртувалося передове українство міста і регіону. Тут бували Михайло Грушевський, Симон Петлюра, Ісаак Мазепа, Іван Фещенко-Чопівський, Опанас Андріївський, Федір Швець, Андрій Макаренко, Євген Петрушевич, Борис Мартос, Антон Крушельницький та інші відомі діячі Української революції, які оцінювали національний університет як осередок найвищої культури, її надійну фортецю.

Тут уперше у вітчизняній практиці апробувався розроблений на ходу процес підготовки кадрів держслужбовців, українських священників; видавалася україномовна преса, наукові збірники, курси лекцій, науково-популярні видання; перекладалися на українську мову Святе письмо, чинні карні закони, виготовлялися російсько-українсько правничі і економічні словники, слов-

ник мови Тараса Шевченка, біографічне видання діячів Української революції, створювалися громадські організації.

В університеті ведеться значна робота, спрямована на посилення інтересу до особи Івана Огієнка, цього непересічного і визначного діяча ХХ ст. Так, у 2004 році створено науково-навчальний Центр огієнкознавства (керівник — професор Є.І. Сохацька), на всіх факультетах університету читається спецкурс «Іван Огієнко і Кам'янець-Подільський університет» (укладач навчальної і робочої навчальної програми Є.І.Сохацька), студентами виконуються курсові, дипломні та магістерські роботи з проблем огієнкознавства.

З 2003 року Центром огієнкознавства видаються наукові збірники «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (вийшло дев'ять томів -2003-2012 рр.). У збірниках вміщуються матеріали, які репрезентують основні напрями сучасного огієнкознавства: історичний, філософський, релігійний, філологічний, культурологічний та книгознавчий. Статті, присвячені дослідженню творчої спадщини Івана Огієнка та її рецепції в сучасному суспільно-культурному житті, мають новаторський та пошуковий характер, відповідають сучасному рівневі української науки.

Видано бібліографічний покажчик, приурочений 90-літтю Кам'янець-Подільському національному університету, «Іван Огієнко: «Тобі, Україно, віддав я всі сили» (Кам'янець-Подільський, 2008), який містить праці про Івана Огієнка викладачів університету за 1990-2008 рр.

Робота, що проводиться в університеті, безумовно, сприяє процесу гуманітаризації українського культурного простору взагалі, і сучасної української освіти зокрема.

З доповіддю «Духовно-культурний універсалізм митрополита Іларіона (Івана Огієнка) виступила керівник Центру огієнкознавства університету Євгенія Сохацька.

За матеріалами конференції видано ювілейний збірник «Іван Огієнко (митрополит Іларіон) — патріот, вчений, богослов. За ред. доктора філософ. наук А.М. Колодного» (К., 2013 р. — 214 с.)

РЕКОМЕНДАЦІЇ ОГІЄНКІВСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,

що відбулася 15-16 січня 2013 року з нагоди завершення ювілейного Огієнківського року в Інституті філософії імені Г.С.Сковороди НАН України при участі в її організації і проведенні Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Т.Г.Шевченка Центру огієнкознавства та Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Підсумовуючи зміст виголошених доповідей і повідомлень учасників конференції, що представляли різні науки, навчальні та громадські організації України, а також українське розселення зарубіжжя, конференція засвідчує велике значення творчого доробку і життєвого чину Івана Огієнка (митрополита Іларіона), його внесок у розробку ідей творення Національної Православної Церкви українського народу. Водночас конференція відзначає певне згасання упродовж останнього часу уваги до наукової розробки творчої спадщини Івана Огієнка, недостатнє освоєння Українськими Церквами духовної спадщини митрополита Іларіона, усунення Міністерства культури від виконання ухвали Верховної Ради України про державне відзначення 130-річного ювілею Великого Українця.

Виходячи із вищезазначеного, вважаємо за необхідне:

1. Порушити перед Міністерством культури України питання про видання Повного зібрання творів Івана Огієнка (митрополита Іларіона), утворення з цією метою Редакційної колегії, доручивши їй вирішення питання зібрання

творів науковця-богослова і підготовку їх до видруку. Відтак Редакційна колегія має бути наділена координаційними, бібліографічно-інформаційними і науковими повноваженнями, мати відповідне фінансування своєї роботи, гарантоване фінансування видруку Повного зібрання творів Івана Огієнка.

2. Всеукраїнському Товариству Івана Огієнка вивчити питання увічнення пам'яті Івана Огієнка в місцях його проживання та праці, зокрема наявності меморіальних дощок, найменування вулиць, спорудження пам'ятних знаків, пам'ятників тощо. Товариству «Просвіта» звернутися до Київської міської адміністрації з пропозицією щодо перейменування однієї з вулиць столиці на вулицю «Івана Огієнка (митрополита Іларіона)».

3. Всеукраїнському товариству «Просвіта» розглянути питання пропаганди життя і діяльності Великого Українця в ЗМІ, підготувати ряд радіо- і телепередач, присвячених Івану Огієнку (митрополиту Іларіону). Огієнківські інформування в ЗМІ зробити щорічними в січні місяці до дня народження митрополита-науковця.

4. Національній Академії наук вирішити з митрополією УПЦ Канади питання передачі з Вінніпегу до Національної наукової бібліотечки ім. Вернадського архіву Івана Огієнка. Вивчити питання можливої наявності документів, пов'язаних з життям і творчістю Івана Огієнка, в архівах зарубіжних країн його проживання і діяльності.

5. Всеукраїнському товариству Івана Огієнка, Центру Огієнкознавства та Відділенню релігієзнавства ІФ НАНУ забезпечити проведення наукових конференцій та читань, присвячених Івану Огієнку, зробити їх регулярними (раз в три роки) з обов'язковим видруком їх матеріалів. Проводити їх в різних містах України, а то й в закордонних (зокрема в Польщі і Канаді).

6. Означеним вище інституціям вивчити питання написання і видання наукової біографії Івана Огієнка. Ініціювати питання підготовки і видруку книги спогадів про Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Вивчити питання розміщення спеціального сайту, присвяченого науковцю-богослову.

7. Надавати допомогу Всеукраїнському товариству Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) у видруку ним Огієнківського наукового щорічника написанням статей, підготовкою наукових матеріалів з питань впровадження ідей мислителя в процеси українського національного життя, відродження власне Українського Православ'я.

8. З метою всеохопного вивчення творчої спадщини Івана Огієнка, усунення наявних лагун в її освоєнні і недопущенні дубляжу, Відділенню релігієзнавства ІФ НАНУ визначитися в тематиці можливих дисертаційних праць з Огієнкознавства, проінформувати про неї релігієзнавчі наукові інституції.

9. Надавати допомогу Брусилівському народному музею Івана Огієнка (митрополита Іларіона) в формуванні його експозиції і наступній діяльності.

10. Вивчити питання вшанування власне Українськими Православними Церквами України і зарубіжжя пам'яті митрополита Іларіона, актуалізації значимості його думок у справі подолання наслідків русифікації і виявленні ефективних шляхів знемосковлення Православ'я України, повернення його до українських національних православних традицій. При відродженні в Україні власне Українських Православних Церков користуватися теоретичними надбаннями митрополита, його баченням особливостей української православної.

11. Звернутися до всіх лауреатів Огієнківської премії з проханням проінформувати, що ними особисто зроблено з пропаганди ідей Великого Українця, вивчення і поширення його творчої спадщини, з'ясування того, які плани

вони мають з цього на майбутнє. Вивчити питання проведення в Житомирі, Брусиліві, а чи ж в Києві зібрання-конференції Огієнківських лауреатів. Комітету з Огієнківської премії доцільно враховувати при визначенні її лауреатів насамперед діяльність претендента на Огієнківських теренах, а не деінде.

12. Матеріали конференції разом з цією ухвалою для інформування направити в УПЦ Канади митрополиту Юрію.

13. В наступному прилучати до проведення Огієнківських заходів Українське Біблійне Товариство з його інформуванням про долю перекладу Святого Письма Іваном Огієнком.

14. Власне Церквам Українського Православ'я вивчити питання доцільності і можливості використання у церковному вжитку богословських напрацювань митрополита Іларіона, зокрема написаних ним богословських видань, служебників тощо.

15. Звернутися до Комітету з питань культури і духовності Верховної Ради України з інформацією про вже наявне в Україні вшанування Івана Огієнка, запропонувати проєкт заходів, які доцільно зреалізувати Комітетом з нагоди відзначення в 2017 році 135-річчя від дня народження Івана Огієнка (митрополита Іларіона) і 45-річчя його упокоєння. Комітету з'ясувати, на що були витрачені в 2012 році кошти, виділені Міністерству культури для відзначення Огієнківського ювілею, бо ж зокрема обіцяні на проведення цієї конференції (а це десь 40 чи 80 тис.грн) якимось загубилися і не чутно було, щоб вони десь цільове використовувалися на проведення якихось заходів. Ініціювати проведення Парламентських слухань з питання вшанування Великих Українців, в тому числі й Івана Огієнка (митрополита Іларіона), спорудження в місцях їх упокоєння пам'ятних знаків чи пам'ятників.

16. Відповідальними за виконання цієї ухвали є професори С. Сохацька і В. Шевченко.

Оргкомітет ювілейної конференції.

Отримано: 3.03.2013 р.

Є. І. Сохацька

ПРО НАУКОВУ БОГОСЛОВСЬКО-ІСТОРИЧНУ КОНФЕРЕНЦІЮ «ІЗ КИЄВА ПО ВСІЙ РУСІ», ПРИСВЯЧЕНУ 1025-ЛІТТЮ ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ-УКРАЇНИ

15 травня під егідою Київської Православної Богословської Академії відбулася наукова богословсько-історична конференція «Із Києва по всій Русі», присвячена 1025-літтю Хрещення Київської Русі-України. Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет зазначив, що дата, хоча й не кругла, але важлива й актуальна. Проведення конференції під такою назвою є актуальним та історично справедливим заходом, бо дає змогу осмислити початок українського православного християнства, історію входження українського православ'я у слов'янський світ. Ректор Академії архієпископ Епіфаній (Думенко) у вступному слові наголосив: «Все почалося з Києва... Правда на нашому боці».

З привітальними словами виступили Жулинський Микола (директор Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України), депутат Верховної Ради, член Комісії з питань культури і духовності Кириленко В'ячеслав, прези-

дент Національного університету «Києво-Могилянська Академія» Сергій Квіт, представник Міністерства культури Володимир Дронт, директор Інституту філософії НПУ імені Михайла Драгоманова Дробот Іван, завкафедри етнології НПУ імені Михайла Драгоманова Петро Чернега.

У всіх привітаннях йшлося про важливість постановки основного питання конференції «Із Києва по всій Русі», що сприятиме утвердженню історичної правди: Київська Церква – матір усіх православних церков; князь Володимир обрав Християнську Європу. «Тому, коли сьогодні «мусується» питання «куди іти?», – зазначив архієпископ Чернігівський і Ніжинський Євстратій («Зоря»), – ми є частиною Християнської Церкви, ми маємо європейське коріння!

Другий аспект, що звучав у привітаннях – це необхідність подолання псевдосимволів, що побутують в релігійно-інформаційному просторі, і які творять міфологему «руській мір» (наприклад, про походження російського царського роду від Октавіана Августа, про шапку Мономаха тощо).

«Тому святкування 1025-ліття Хрещення Київської Русі-України повинно бути святкуванням великого Українського Православного Свята», – справедливо наголосив депутат Верховної Ради України В'ячеслав Кириленко.

Важливим аспектом привітань був акцент на визнанні ролі Київського патріархату та його очільника Святішого Патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета в утвердженні в свідомості українців джерел духовності, важливості Києва як осередку православного християнства в Східній Європі. Були й конкретні пропозиції. Слушними були, зокрема, такі: важливим було б здійснити видання «Історія Української Православної Церкви в документах» (І. Дробот), що слугувало б справі незаперечності доказів історичної справедливості; бажано закріпити за Київським патріархатом певний медійний простір: мати свою програму на телебаченні, а також розкрити видавничу діяльність Патріархату (видавати невеликі брошури про діяння Церкви, її величні постаті та под.). (П. Чернега).

Грунтовні, глибоко наукові й аргументовані доповіді виголосили архієпископ Переяслав-Хмельницький і Бориспільський **Епіфаній (Думенко)**, доктор богосл. наук, проф., ректор Київської православної богословської академії («Хрещення Київської Русі-України та виникнення і розвиток церковно-освітніх закладів Православної Церкви»), митрополит Львівський і Сокальський **Дмитрій (Рудюк)**, доктор церковно-історичних наук, доцент, голова Інституту церковної історії («Актуальні проблеми досліджень у сфері української церковної біографістики»), архієпископ Полтавський і Кременчуцький **Федір (Бубнюк)**, канд. богослов. наук («Значення духовно-літературної спадщини преподобного Паїсія Величковського для українського богослів'я»), доктор історичних наук, професор, заслужений працівник культури України **Надія Нікітенко** («Час хрещення Русі у світлі даних Софії Київської»), доктор філософських наук, ст. наук. співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.Сковороди НАН України **Павло Павленко** («Про особливості сучасних українсько-російських відносин («руський мір» як глобальний державно-православний проект Москви з відродження Російської імперії») митрополит Луцький і Волинський **Михайл** («Про постать князя Володимира Великого»), архієпископ Чернігівський і Ніжинський **Євстратій** (Зоря), кандидат богословських наук, доцент Київської православної богословської академії («Важливість дати 1025 ліття Хрещення Київської Русі-України»).

Підсумував пленарне засідання **Святійший Патріарх Київський і всієї Русі-України Філарет**.

На конференції працювали дві секції. Перша мала назву: «Хрещення Київської Русі-України у світлі джерел та історіографічних напрацювань» (ке-

рівники: протоієрей **Павло Мельник**, кандидат богословських наук; **Ірина Преловська**, канд. істор. наук, доцент). Друга – «Хрещення Київської Русі-України та його значення для розвитку Східної Європи (керівники: протоієрей, канд. богосл. наук, доц. **Володимир Сміх**; доктор богосл. наук, професор **Дмитро Степовик**. У роботі конференції взяло участь 52 особи.

За матеріалами конференції видано збірник «Із Києва по всій Русі» (за ред. архієпископа Переяслав-Хмельницького і Бориспільського Епіфанія (Думенка) [К.: Київська православна богословська академія, 2013. – 496 с.].

Поділля на конференції представляли доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка **Віктор Прокопчук** та аспірант університету **Ігор Старенький** («Святкування 900-річчя хрещення Русі на території Подільської єпархії») і професор названого університету, голова Всеукраїнського Центру огієнкознавства університету, голова Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка **Євгенія Сохацька** («Аристократ духу: святкування 75-ліття митрополита Іларіона (Івана Огієнка) в Канаді (1957 р.) (за матеріалами «Віри й Культури»).

У програмі конференції проанонсовано наступну III-ттю Всеукраїнську наукову конференцію, яку проводить Київська православна богословська академія «Православ'я в Україні» (відбудеться 19-20 листопада 2013 р.; матеріали надсилати до 4 жовтня 2013р. на e-mail vital108@ukr.net).

Матеріали конференції повинні бути розповсюджені і донесені до широкої громадськості, сприяти утвердженню духовної освіти.

Отримано: 20.05.2013 р.

Є. І. Сохацька

ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ ЛАУРЕАТІВ ОГІЄНКІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ: ЛІДІЯ ШЕВЕЛО

Лідія Шевело (Худаш) – кандидат педагогічних наук, доцент, етнограф, літературознавець, член Національної спілки журналістів України та Вченої Ради і ректорату Малої академії літератури і журналістики, редколегії журналу-газети для школярів «Сузір'я», автор тридцяти поетичних збірок: «Росинка» – Львів: Каменяр, 1985; «Дивокрай-Полісся» – Київ, 1990; 3 поетичного щоденника. – К.: Рад. письменник, 1990; «3 народних витоків». – К.: Український письменник, 1992; «Таїна богині флори». – Львів: Каменяр, 1995; «Сповідь душі». – Львів: Кобзар, 1997; «Нероздільне». – Львів: Кобзар, 1999; «Барвисте диво нашої землі», Львів: Сполом, 2001; «Сувіття». – Львів: Кобзар, 2004; «Зоря на небі засвітилася». – Львів: Сполом, 2006; «Радість і біль». – Львів: Кобзар, 2007.

Після присудження Огієнківської премії видала: «Різнобарвність». – Львів: Кобзар, 2010; «Незабутнє», Львів: Кобзар, 2012; «Вибрані поезії в двох томах». – Львів: Кобзар, 2006.

Надруковано три пісенники на вірші Лідії Шевело (Худаш): «Голос мого Полісся» – Львів: Українські технології, 1999; «З глибини серця». – Львів: Українські технології, 2001; «Рослинні голоси». – Львів: Українські технології, 2003.

У 2013 році Лідія Шевело видала третій том «Вибраних поезій» (Львів: Кобзар). Лідія Сергіївна свято береже ім'я Огієнківського лауреата, рада зв'язкам з дітищем Івана Огієнка – Кам'янець-Подільським національним уні-

верситетом імені Івана Огієнка. Варто навести хоча б такий надпис на одній з її книжок: «Високоповажному огієнкознавцеві Євгенії Сохацькій:

*Нас Доля в творчості поєднала –
Я успіху й радості зазнала.
Цвіте у душах Україна –
Свята для нас і єдина!
8.05.2013р. м. Львів*

Або відгук її на вихід ІХ-го вип. наукового збірника «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (2013р.):

Відомому огієнкознавцю Євгенії Сохацькій
*Книга «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» –
Збірник науковий,
За змістом і формою чудовий.
В ній віддано належне подвижникам-огієнківцям,
Які свій ювілей відзначали:
Лідія Худаш, Олександр Завальнюк,
Лизанчук Василь,
Які вітання одержують звідусіль.
Постійно книгу цю читаю,
Знання про славного Огієнка і огієнківців
поповняю.
Бажаю огієнківцям ще довгі роки творчо
працювати,
Науковий спадок Огієнка Україні повертати.*

Лідія Худаш живе і працює у Львові. Вражає коло її інтересів і захоплень, висока ерудиція і творча натхненність. У 2012 році відсвяткувала 85-річчя. Побажаймо їй нових творчих успіхів і довгих років життя.

Отримано: 11.12.2012 р.

ХУДОЖНЯ ОГІЄКІАНА

Мар'ян Красуцький

Письменник, м. Кам'янець-Подільський

ГРОНА КАЛИНИ ЧЕРВОНІ' повість (уривок)

-15-

П'ятнадцятого вересня 1919 року Директорія УНР призначає ректора Кам'янець-Подільського університету Міністром віросповідань. Перемовини з приводу призначення проводилися майже два тижні. Спершу кандидатуру Огієнка висунуло на своєму зібранні Кирило-Мефодіївське церковне братство, члени його управи звернулися до Директорії з проханням призначити професора Огієнка міністром. Директорія, знаючи високий потенціал і неабиякі організаторські здібності запропонованого претендента, запрошує його очолити вищезгадане міністерство. Огієнко погоджується і негайно вступає у виконання своїх обов'язків.

Першими офіційними документами, підготовленими і підписаними новим міністром віросповідань, були його листи до Українського єпископату, де окреслено напрямки подальшої праці міністерства, плани на перспективу, а також лист-звернення до українського народу з закликом до «повного братерства, до щирого єднання й до одностайної допомоги збудуванню нашої Народньої Української Республіки і її автокефальної церкви». Наступними були накази про запровадження в усіх духовних школах, інших духовних інституціях єдиного правопису, запровадженого 17 січня 1919 року; про повну українізацію церковного діловодства; про дерусифікацію Української церкви; про організацію курсів для духовенства з метою ознайомлення з правилами української вимови богослужбних текстів; про відкриття греко-католицького відділу при Міністерстві віросповідань та ін.

Професор Огієнко, він же ректор університету і міністр уряду УНР, призначає керівником курсів для духовенства професора В. Біднова, декана богословського факультету університету, сам же викладає на цих курсах «Правила української вимови».

Розпорядженням міністра одна з університетських церковів передається для релігійних потреб емігрантам греко-католикам. За погодженням з духовною владою будинок двокласної церковної школи передається університету, у ньому розташовується сільськогосподарський факультет. Для природничо-математичного факультету винайняли помешкання однієї з гімназій...

¹ Закінчення (розділи 15-25). (Початок: розділ I-IV. – Вип. VIII; продовження: розділи V-XIV. – Вип. IX)

Огеїнко з характерними для нього старанністю і високою відповідальністю продовжує працювати на обох посадах – ректора і міністра.

Ні на мить не випускаючи з поля зору справи університетські, хід навчального процесу, матеріальне забезпечення життєдіяльності вишу, Огеїнко постійно тримає руку на пульсі складної міністерської структури, намагається робити все, щоб вона стала справді дієвим, ефективним органом у державі.

7 жовтня, того ж таки року 1919-го, з ініціативи Огеїнка Директорія ухвалює Декрет про автокефальність Української церкви і повну незалежність останньої від церкви Московської. Прийнятий документ за наказом міністра віросповідань оголошено по всіх церквах Подільської губернії, що викликало різкий спротив єпископа Кам'янець-Подільського і Брацлавського Пимена. Та Огеїнка це не зупиняє. Він і далі діє в інтересах Української автокефальної церкви, її незалежності і самостійності. У цьому ректор-міністр має як прихильників, та ворогів. І тих, і інших – немало, попереду - нелегка і довготривала боротьба. І будуть у цій боротьбі і здобутки, і втрати.

Двадцять друге жовтня 1919 року. На Поділлі, попри усі політичні, владні перипетії, – Свято Культури. Так, виповнилася перша річниця Кам'янець-Подільському державному українському університету. У святково прибраному місті – веселощі, масові гуляння. Кам'ячани, гості радо відзначають роковину, беруть найактивнішу участь у різноманітних культурно-мистецьких, добродійних акціях.

На урочистому зібранні, присвяченому знаменній даті, присутні члени Директорії, урядовці та міністри. Відзначають величезну роботу, здійснену професором Огеїнком, іншими діячами по створенню університету, та його функціонуванню, перші успіхи і набутки.

На урочистостях, на майдані перед центральним корпусом, – десятки, сотні молодих і зовсім юних облич. То – студентство, сьогодні у них свято, і вони зібралися тут, щоб повеселитися, змістовно провести час.

Юнь вірить і сподівається: Україна буде щасливою, незалежною державою, народ житиме в братерській любові і єдності. Замовкнуть назавжди гармати, повернуться за виснажливих походів брата-воєки, і на широченних просторах України-матінки, пануватимуть мир і злагода. І кожен буде по-своєму щасливим, працюватиме, навчатиметься задля спільного блага, в ім'я великої мети.

Гуде, вирує місто над сивим Смотричем, сповнене радістю, молодечим запалом. З святом, університет!

Огеїнко-міністр віросповідань працює над Законом про урочисту обітницю на вірність Українській Народній Республіці, створює і подає на затвердження Директорії текст присяги, яку повинні складати усі відповідальні особи – члени Директорії, міністри, урядовці, судді та військовики.

Директорія приймає закон, схвалює текст урочистої клятви. І вже за кілька днів, а точніше 14 жовтня, усі відповідальні працівники урядових структур, судді, військові складають обітницю бути завжди й в усьому вірними Україні, надійно служити її народові, докладати щонайбільше зусиль і праці для розбудови незалежної, самостійної, соборної Української держави.

Складає обітницю і міністр. Разом з членами свого міністерства. Його переповнює високе почуття гордості за свою державу, за український народ, який у гострій боротьбі здобуває власну свободу, вибудовує демократичне суспільство.

27 жовтня Рада Міністрів УНР на пропозицію І.Огеїнка виділяє чималу суму – 4.000.000 гривень на видання Святого Письма, а також «інших богослужбених книг», підручників.

Незабаром, у листопаді, при богословському факультеті університету розпочинають роботу пастирські курси. Професор І.Огеїнко викладає на цих курсах, навчає майбутніх священослужителів доносити до пастви Слово Боже.

...У Кам'янці знову господарюють зайди – на цей раз поляки. Урядові структури, працівники міністерств поспіхом залишають місто. Останнім полишає тимчасову, некеровану українську столицю прем'єр-міністр І. Мазепа. Наказом Директорії міністр віросповідань, він же ректор поки що першого діючого українського університету, Іван Огієнко призначається Головноуповноваженим уряду УНР з широкими повноваженнями – робити, що буде потрібно. Це сталося 15 листопада. Огієнко по суті залишається один-на-один з польською військовою адміністрацією, є єдиним офіційним представником Української держави, і не лише на Поділлі. Від нього значною мірою залежить, чи співпрацюватимуть українська і польська владні структури, чи віднайдуть спільну мову, а відтак і захист інтересів і громадських прав місцевого населення, яке вкотре опинилося під чоботом окупанта.

16 листопада, увечері, сьома польська дивізія зайняла Кам'янець, а вже уранці наступного дня Головноуповноважений проводить переговори з представником польської військової адміністрації, намагається будь-що захистити права й отримати гарантії особистої безпеки сотень кам'янчан, мешканців Подільської губернії, інших прилеглих територій, врятувати рештки української державності.

Саме в цей період його діяльності проявляється неабиякі здібності Огієнка – державника, дипломата, політичного діяча. Він призначає на ключові посади у місті та губернії своїх людей, домагається видачі йому охоронної грамоти на здійснення цілої низки заходів, киче необхідних для життєдіяльності міста й Української держави в цілому, дозволу на друкування українських грошей.

Огієнко рішуче протестує проти свавільних дій представників польської адміністрації, зокрема проти поганьблення українського державного прапора, зірваного польським офіцером з будинку комісара Поділля і потоптаного ним же. Головноуповноважений звертається із заявою до командуючого армійським корпусом генерала Івашкевича й вимагає установити прапор на належне йому місце. Генерал задовольняє вимогу.

Рішучий протест Огієнко висловлює також з приводу інших протиправних дій польських військовиків: проти обшуку, проведеного ними у губернській та земській управі, безпідставного арешту міського голови Кам'янця-Подільського М. Килимника, затримання й арешту у Борщеві посланців Головноуповноваженого з листами до С. Петлюри, який перебував у Варшаві...

Все це вимагало великого перенапруження сил і нервів. Поляки поведилися у місті і на всій території, де дислокувалися їхні частини, як справжні завойовники, вважаючи себе господарями не бажали визнавати українську владу. Огієнко не міг з цим погодитись. Усі грубі порушення існуючих норм, неадекватні рішення і протиправні дії польських вояків та чиновників зустрічали цілком закономірний опір з боку Головноуповноваженого УНР. Справедливості ради, варто зауважити, що у своїй праці, добрих намірах він не мав належної підтримки ні від Директорії, яка перебувала за межами Кам'янця і не володіла ні засобами, ні можливостями впливати на ситуацію у державі, ні від Головного Отамана С. Петлюри. Це і призвело до того, що І. Огієнко двічі – 18 грудня 1919 і 2 січня 1920 року – звертається до Симона Петлюри з проханням звільнити його від виконання покладених на нього обов'язків.

Головний Отаман на заяві не реагує, дисциплінований Огієнко продовжує працю. У вкрай складних умовах непорозуміння і спротиву, у тривожних очікуваннях змін на краще. Однак його оптимістичні надії і палкі сподівання розбиваються об інертність, нерішучість, вичікування чогось незрозумілого, ефемерного з боку тих, що стояли власне вище од нього на службовій, ієрар-

хічний драбині і ніяк не могли досягти компромісу щодо прийняття важливих рішень. Нерідко – вирішальних, доленосних...

Займаючись важливими державними справами Огієнко ні на хвилину не забуває про своє улюблене дітище. Читає лекції, керує навчальним процесом, його вдосконаленням. Як справжній господар, дбає про розширення і зміцнення матеріально-технічної бази, запрошує з різних міст України здібних, талановитих викладачів, які б гідно поповнювали професорсько-викладацький колектив вишу.

У вересні 1919 року зусиллями ректора в університеті відкривається ще один факультет – правничий. Обов'язки декана покладені на доцента Х. Лебідь-Юрчика. Викладачами новозвореного факультету призначені професор С. Остопенко, довідчені фахівці Шманкевич, Завадський, стипендіст Шимонович.

Нові імена з'явилися і серед викладачів природничо-математичного факультету. Це – професори В. Гериневич, Н. Гаморака.

Розпочинає функціонувати сільськогосподарський факультет, обов'язки декана виконує доцент С.Бачинський. Викладачами працюють професор Гарашенко, Полянський, Архипенко, Іваницький, Крижанівський, Баєр, Храневич.

При університеті розпочинає працювати гімназія для дорослих, у якій освіту має можливість одержати доросле населення. Основні дисципліни тут викладають професор В. Біднов, доцент Л. Білецький, доцент М. Чайковський та інші викладачі з університету. Директором гімназії обрано професора І. Огієнка.

Тривалий час студенти та викладачі університету потерпали із-за відсутності гарячого харчування. Ректор домігся від міської управи виділення необхідного приміщення, а від Міністерства освіти – відповідних коштів. У червні того ж 1919 року студентська їдальня запрацювала...

Опікуючись фінансовим станом університету, Головноуповноважений І. Огієнко приймає рішення видати Кам'янецькому вишу 2.400.000 карбованців на виплату 200 стипендій для студентів з бідних сімей. Враховуючи, що українські гроші падають в ціні, Огієнко ініціює проведення наради правління університету, на якій вирішується, «як зберегти вартість запасних сум університету», тобто врятувати (розумно, ощадливо використати) наявні кошти від знецінення. Вирішено купити будинки для потреб вишу, який за час, що минув після відкриття, значно розширився і потребує додаткових приміщень. Відтак згідно ухваленого рішення закуплено садибу і будинок по вул.Високий, вартістю чотири мільйони карбованців і ще один будинок за два з половиною мільйони карбованців. Приміщення передано для потреб природничо-математичного і сільськогосподарського факультетів.

Ще раніше Головноуповноважений УНР на основі постанови спеціально проведеної наради видав 25.000.000 карбованців на утримання професури та співробітників університету (гроші було передано на зберігання і під особисту відповідальність професору М.Федорову, деканам В. Біднову, Л. Білецькому і Х. Лебедю-Юрчику, 7.000.000 карбованців відправив до Києва – на утримання Академії наук, а 4.000.000 карбованців на утримання Академії мистецтва та українських гімназій. Чималі кошти одержали українські видавництва, преса.

Це засвідчує, що навіть у далеко не найсприятливіші для України, її державності часи Огієнко сповна використовував усі можливості, аби допомогти освіті й освітянам, підтримати науку й культуру, засоби інформації. Зараз би так...

Лютий 1920 року. У Кам'янці-Подільському продовжують хазайнувати поляки. Головноуповноважений УНР Іван Огієнко з усіх сил намагається зберегти престиж і честь українського прапора, з гідністю захищає інтереси

України як незалежної, суверенної (поки що) держави Ноти, заяви, протести. Деякі сприймаються польської військовою адміністрацією, інші – ні. Не одержує І. Огієнко конкретних відповідей на свої реляції від Головного Отамана С. Петлюри. Швидше за все, він їх не отримує.

11 лютого 1920 року Огієнка заарештовують у нього ж на квартирі, в університетському приміщенні. Польські військові пояснюють на протест міністра і Головноуповноваженого: «Маємо наказ головного комісара Волині і Фронту Подільського Антонія Мінькевича». Разом з Огієнком арештований і прем'єр-міністр українського уряду Іван Мазепа, який перебував у цей час в помешканні Огієнків. Арешт проведено о сьомій вечора. Децю раніше заарештували міністра юстиції УНР А.Лівицького.

Огієнко заявляє протест проти незаконних дій військової адміністрації, польської влади, вимагаючи негайного звільнення заарештованих і офіційного вибачення. Однак цілу ніч і половину наступного дня «арештанти» проводять у відділку. І тільки о дванадцятій годині дня 12 лютого за наказом командира сьомої дивізії Польського війська генерала Крайовського І. Огієнка звільняють з-під арешту. Другого дня було звільнено І. Мазепу, а ще через день – А. Лівицького.

Тимчасом генерал Крайовський влаштує у місті офіцерський бал, куди запрошуються і найбільш поважні гості з цивільних жителів. Генерал особисто запрошує Головноуповноваженого і міністра віросповідань УНР. Огієнко відповідає відмовою, заявляючи: з-під арешту на бал не ходять. Крайовський виправдовує дії своїх підлеглих: мовляв, це було прикре непорозуміння. Огієнко залишається при власній думці й принциповій оцінці того, що відбулося. На генеральський бал не іде.

Таку ж принциповість і непоступливість демонструє Огієнко на пропозицію представника польської влади перевести Кам'янець-Подільський університет, а також усі школи на польське утримання. «Український уряд має змогу утримувати свої школи сам» – заявив у відповідь Головноуповноважений. А невдовзі, 14 лютого 1920 року, з'явився декрет головного комісара Волині і Подільського фронту, згідно з яким університет і школи залишалися цілком і повністю українськими.

-17-

Обіймаючи високі державні посади, виконуючи величезний обсяг роботи, професор Огієнко плідно працює в університеті. Жодна важлива справа, що відбувається у вишій чи середній стосувється його, не обходиться без вирішення або погодження з ректором. Навіть тоді, коли він перебував у Києві, Вінниці, в тимчасовій чотирьохмісячній еміграції. На посаді міністра освіти І. Огієнко докладає зусиль і праці, аби університет своєчасно і у повній мірі одержував необхідні кошти для забезпечення його функціонування. Так, в січні 1919 року він проводить через уряд низку важливих проєктів, серед яких – кошторис на першу третину фінансового року в сумі 1.225.000 карбованців, про виділення з держскарбниці 96.700 карбованців на впорядкування при університеті зразкового городу площею 30 десятин. Щойно керівництво Директорії затвердило рішення щодо бюджету університету, Огієнко звертається до державного казначейства з проханням виділити кредити і домагається, щоб кошти університет отримав якомога швидше. Крім того, Огієнко домагається продовження кредитів, які гетьманська влада виділила у листопаді 1918 року для функціонування богословського факультету. Завдяки наполегливості міністра департамент загальних справ проводить через казначейство 139.500 карбованців на потреби означеного підрозділу.

За поданням Огієнка Рада Міністрів, а відтак Директорія ухвалюють закон, відповідно до якого виділено 1.800.000 карбованців на спорудження допоміжних будинків навчальних корпусів. Влада також профінансувала організацію університетської друкарні, придбання для неї слов'янського і латинського шрифтів. Було створено фонд для видання україномовних підручників. Фонд цей склав 10 мільйонів карбованців. Ще три важливих законопроекти вдалося провести протягом квітня 1919 року, незадовго до звільнення Огієнка з посади міністра освіти. Вони стосувалися створення двох структурних підрозділів університету – правничого і сільськогосподарського факультетів, виділення на це відповідно 992.233 і 435.400 карбованців. Уряд схвалив внесений Огієнком проект створення у містечку Жванець, що поблизу Кам'янець-Подільського, Дністрянської біологічної станції. На потреби станції було виділено 84.700 карбованців. Починаючи з листопада 1919 року, Огієнко, уже призначений Головноуповноваженим УНР, продовжує активно сприяти покращенню фінансового стану університету. Завдяки йому уряд виділяє 30.000.000 карбованців на видатки «по піклуванню про громадян УНР, що залишалися у південно-західній частині Подільської губернії». Невдовзі, у січні 1920 року, у фонд Головноуповноваженого надійшли ще 50.000.000 карбованців. Частину цих коштів було направлено на потреби університету. Тоді ж, на нараді трьох міністрів, ініційованій І. Огієнком, за участю П. Холодного і М. Шадлуна, ухвалено рішення про підвищення заробітної платні працівникам університету. Виділено також 200.000 карбованців на видання студентського друкованого журналу «Нова думка».

У лютому на прохання Ради професорів університету виділено чималі кошти (2.000.000 карбованців) для надання матеріальної допомоги студентам з незаможних сімей, надано 100.000 карбованців на фінансування оплати наукових робіт вчених університету по створенню «Словника української мови», 300.000 карбованців – на створення термінологічного словника та на його видання 3.000.000 карбованців...

Ректор-міністр постійно піклується, щоби університет на Поділлі став відомим центром освіти, науки і культури на теренах розореної революцією і громадянською війною України. Тож 9 квітня 1920 року він звертається до уряду з проханням виділити 2.000.000 карбованців на видання «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Варто відзначити, що побачили світ лише три томи «Записок». Подальшому виходу цього цінного наукового збірника, на сторінках якого друкувалися праці самого професора І. Огієнка, професорів М. Федорова, М. Столярова, приват-доцентів С. Остапенка, Н. Гаморака, С. Бачинського, В. Гериновича, М. Драй-Хмари та ін., на заваді стала політична ситуація в Україні і Кам'янець-Подільському зокрема.

9 липня 1920 року І. Огієнко залишає Кам'янець і разом з сім'єю від'їжджає за Збруч: у місто ввійшло червоне військо. Але і перебуваючи в еміграції, міністр і ректор намагається допомагати університету у вирішенні важливих проблем, пов'язаних з фінансуванням, матеріальним забезпеченням. У вересні Рада Міністрів, прийнявши до уваги подання Огієнка, виділяє з державної скарбниці 50.000 польських марок на придбання літератури для університетської бібліотеки. Український уряд тоді, як відомо, знаходився у Тарнові. А під час перебування у Станіславі асигнував з держбюджету 1.000.000 карбованців на закупівлю необхідної літератури для богословського та історико-філологічного факультетів.

З усього викладеного вище можна зробити висновок: у нелегкий час становлення і розвитку Кам'янець-Подільського державного українського університету його ректор І.Огієнко, який ще й посідав високі державні посади – міні-

стра освіти і науки, міністра віросповідань, Головноуповноваженого уряду УНР, доклав чимало зусиль для підтримки і допомоги поки що єдиному на той час функціуючому на теренах молодій державі українському вищому навчальному закладу. Попри складні внутрішні і зовнішні умови, політичну нестабільність І.Огієнку вдалося забезпечити державне фінансування вищу, отримувати цільові кошти на розвиток матеріально-технічної бази, забезпечення навчального процесу. Це було одним із найбільших досягнень у справі відродження української нації у добу революційних бур і соціальних потрясінь.

-18-

Вони вперше зустрілися і познайомилися на початку неспокійно-тривожного 1919-го. На одному із засідань Ради Міністрів були присутні міністр освіти Іван Огієнко і міністр культів (згодом міністерство було перейменоване у міністерство віросповідань) Іван Липа. Перший – безпартійний, до жодної політичної партії не належав, другий – член партії самостійників-соціалістів. Обоє єднала спільна мета – побачити Україну вільною, незалежною, соборною державою. А ще – палка любов до української мови, культури, національних традицій. Особливо зблизили їх організація та проведення Свята Соборності 22 січня 1919 року. Обом міністрам було доручено підготувати програму урочистостей з панахидою, церковним ходом і т.п. Свято вдалося на славу. Воно відзначалося глибоким змістом, національною колоритністю. Подібного Україна не бачила не одне десятиліття ні до, ні опісля цього.

Спільна, нелегка праця, виснажлива боротьба чекала на них і у Кам'янці. Перебуваючи на посаді Головноуповноваженого уряду УНР, Іван Огієнко прагнув залучити до співпраці представників різних політичних партій, утворити своєрідний «парламент», який би ділив владу з Головноуповноваженим, сприяв у його багатовекторній діяльності. Іван Липа пристав на пропозицію, став одним з найближчих помічників Огієнка. Завдяки зусиллям Липи самостійники-соціалісти розробляють проект першої Української Конституції. Над створенням цього справді демократичного, фундаментального документу, якому, на превеликий жаль, не судилося бути реалізованим, працювали І. Липа, М. Корчинський, С. Баран та ін. І. Огієнко також бере активну участь у написанні проекту – йому належать розділи «Освіта», «Релігійні справи».

Відтак – еміграція. У Тарнові, де тоді перебували І. Огієнко, І. Липа, вони разом ділили труднощі й негаразди вигнанців, дошукувалися причин поразки національно-визвольного руху.

Обидва стали ініціаторами створення «українського парламенту» - Ради Республіки, який, на їх думку, мав би очолити новий сплеск національної свідомості, боротьби за незалежну державу. Їхні зусилля на чужій землі не дали належного результату. Однак вони були, і це ще більше зблизило цих неординарних особистостей.

Невдовзі І. Липа полишає Тарнів і переїздить до Львова, де займається лікарською практикою (мав медичну освіту). Мешкає у Винниках, неподалік Львова, де винаймає скромну оселю. Там і живе, перебиваючись «з хліба на воду» і навпаки. Дещо пізніше доля закине сюди Івана Огієнка, який, не маючи ні житла, ні інших засобів для існування, дістанеться з дружиною і дітьми до Винників й зулینиться у свого колишнього колеги – міністра, а нині, як і він, скитальниця-пілігрима.

Нужда, крах ідеалів, справи, за які боролися і які так і залишилися нездійсненими... У цей період загострюється давня хвороба Івана Липи – рак

шлунку. Незважаючи на дбайливий догляд з боку сім'ї Огієнків, які робили все, що могли, що було у їхніх силах, аби підтримати важко хворого, Іван Липа 13 листопада 1923 року відійшов у Вічність. Останніми його словами було прохання допомоги синові Юрію, який навчався на медичному факультеті Познанського університету, куди перевівся з Кам'янець-Подільського університету за сприяння його тодішнього ректора, професора І. Огієнка...

Так трагічно скінчилася ця зворушлива дружба двох великих українців – справжніх патріотів, самовідданих борців за волю і щастя свого народу, України. Та Огієнко не забуватиме свого побратима. Ні в жорстокі часи еміграції, нищівних переслідувань влади різних мастей. Ні тоді, коли волею Долі опиниться у Канаді, стане релігійним дячем, письменником, Митрополитом Іларіоном...

-19-

А поки що, незважаючи на швидкі зміни політичної ситуації, відставки урядів і урядовців, Іван Іванович Огієнко керує Кам'янець-Подільським українським університетом, читає лекції, виступає з доповідями про українську мову і українську культуру перед багаточисельними аудиторіями і продовжує виконувати обов'язки повноваженого представника уряду УНР на теренах Подільського краю.

Кожен день – нові турботи, що вимагають мобілізації усіх фізичних і духовних сил. Праця, праця цілоденна, а нерідко і поночі. Рідко коли, а все ж трапляється і щось приємне, радісне, від якого світлішає у душі, теплішає на серці. І знову, як уже було неоднораз, повертається те зрадливе, непостійне таке відчуття віри, навіть упевненість, що не все ще втрачено, що повернеться вередлива фортуна обличчям, а не спиною. Якби ж то...

...Він стояв у авті, припаркованому біля управління Головноуповноваженого, і зі сльозами на очах (так, так, вони були, ті сльози радості, і він зовсім їх не соромився) споглядав, як багатолюдні лави крокували вулицями міста. З піснями, музиками. Люди раділи, втішалися масовістю, можливістю ось так вільно і розкуто пройти центральною магістраллю губерньської столиці, привітати друзів, знайомих з Шевченковим днем. З весною, яка обіцяла тепло, повернення до життя, нових надій і сподівань.

10 березня 1920 року Кам'янець святкував народини Великого Кобзаря. Поетові іменини ініціювали викладачі та студенти університету, їх підтримали учні шкіл, гімназисти, громада міста. З самого ранку відбулася многолюдна маніфестація, за нею – народні гуляння, благодійні акції, виступи артистів місцевого театру. До речі, директором театру на клопотання Огієнка нещодавно призначено відомого всій Україні і за її межами Миколу Садовського. Напередодні Огієнко знову зустрічався з Садовським, мав з ним тривалу розмову. Спілкування було приємним і корисним для обох. Пообіцяв допомогу театрові і всіляку підтримку.

Стояв і дивився на багатолюдні святкові юрби кам'янчан, що йшли і йшли повз нього, вітально змахуючи руками, прапорцями, декорованими квітами. Живе Україна, живе і житиме хай там що!..

В один із весняних днів відбулася чергова Рада професорська. Говорили про зроблене і ще не зроблене, про здобутки й прорахунки. Накреслили шляхи подолання негараздів. Насамкінець – процедура обрання ректора університету на наступні три роки. Знову отримала найбільше голосів кандидатура професора Івана Івановича Огієнка. Що ж, треба працювати і далі. З іще більшою віддачею, з новим запалом. Він буде трудитися, наскільки стачить сил, енергії. Наскільки дозволять обставини, час.

Першого травня у Кам'янець приїхав Симон Петлюра. У місті йому влаштовано урочисту зустріч. Велелюдну, з хоругвами, квітами. День був сонячний, погідний. Головного Отамана вітали представники місцевих громад, інтелігенції. Серед зустрічаючих – чимало студентів. Вони захоплено розмахують прапорцями, вигукують вітальні гасла. Петлюра відповідає, радо приймає сказани на його адресу приємні слова.

Привітавшись з Огієнком, Головний Отаман розпитує його про становище у регіоні, в місті. Найбільше його цікавить політична ситуація, настрої людей, кого підтримує населення, за ким піде. Огієнко коротко, але досить об'єктивно змалював суспільно-політичну обстановку, зупинився на проблемах, які вимагають негайного вирішення.

Петлюра уважно вислухав і запросив Головноуповноваженого до себе на завтра з більш докладною доповіддю. Вигляд у Головного Отамана був стомлений і не вельми здоровий.

Другого травня така зустріч відбулася. Огієнко детально інформував С. Петлюру про ситуацію на підконтрольній території, про проведену ним роботу, відповів на запитання, які поставив один з очільників Директорії. Не приховував нічого, ризикуючи при цьому викликати невдоволення Симона Васильовича. Огієнко знав, усвідомлював, що перебування у Варшаві протягом тривалого часу, відсутність регулярної об'єктивної, неприкрашеної ніким інформації не могли не позначитись на сприйнятті Петлюрою почутого з його уст. Що він волів би мати повідомлення куди приємніші, сповнені не тривоги й невизначеності, а оптимізму і впевненості у завтрашньому дні, власних силах та правильності прийнятих рішень. Однак звик говорити тільки правду, якою б вона не була. Петлюра слухав уважно, зрідка переривав доповідача, перепитував, уточнював. З його поведінки важко було зрозуміти, задоволений він діяльністю Головноуповноваженого, чи має до його роботи якісь претензії. На закінчення доповіді висловив побажання, щоби Огієнко продовжив свою діяльність, а прохання останнього про демісію не прийняв.

Незважаючи на відмову щодо демісії, Огієнко добре розумів: його праця на посаді Головноуповноваженого уряду УНР добігає кінця. Зате він залишається міністром віросповідань і, звісно, ректором Кам'янець-Подільського університету. Чи надовго? Як знати...

У червні І. Огієнко складає звіт Раді Міністерств, відтак з такою ж доповіддю його запрошує у свої службові апартаменти прем'єр-міністр В.Прокопович. Претензій до нього наче немає, однак деякі розбіжності в оцінці подій, ситуації, що склалася на даний час, простежуються. Огієнко знову просить задовільними його прохання про демісію. Конкретної відповіді міністр знову не одержує.

Великдень!.. Це свято завжди було близьким та милим його серцю. Може, тому, що проходило ранньої весни, коли оживала, прокидалася після зимової сплячки природа, все оновлювалося, йшло в ріст. Глянеш навкруги – серце радіє, втішається. Щойно зійшли сніги, збігли гамірливими срібноголосими струмками, виспівуючи ні з чим незрівнянну пісню весни. Пригріло ласкаве сонечко, зазирнуло у кожний закутень, посміхнулося розважливо, широко: ось-дечки я, з весною вас, добрі люди!

Іван Іванович давно вже не був так гарно налаштований, у такому доброму настрої. Постійна завантаженість справами, яким, здається, ніколи кінця краю не буде, важким тягарем повисла над головою, гнула додолу. Ні тобі спочинку, ні розради. І так день при дні, з ранку й до вечора. Ні, він зовсім не скаржився на долю, не нарікав на зайнятість, яка, скільки себе пам'ятає, була його нерозлучною супутницею, не відпускала бодай на мить. Він любив працювати, трудитися. Любив з дитинства робити, не важливо, що саме. Ще зовсім малим допомагав матінці по господарству, старшим братам, сусідам. Якщо комусь була потрібна його допомога, він завжди виявлявся тут як тут. Брусилівчани потайки заздрили Присьці Титарчучці: вдова, а дітей виростила слухняними, працюючими, матір шанують і до людей прихильні.

Ще навчаючись у Брусилівській школі, малий Іванко захопився читанням книжок. Читав усе, що потрапляло до рук. Василько з Михайлом на вулиці, з сусідськими хлоп'яками гасаять, а він за книжечкою. Все читає й читає. «Мо, учителем буде твій Івась. Як наш Іван Григорович» – мовила якимсь сусідка, подруга Присьчина. Натякала, звісно, на їхнього шкільного вчителя Івана Сливку, котрий нещодавно переїхав до Брусилова з Київщини й став завідувати двокласною школою.

Допитливий, спраглий знань Іванко Огієнко вчителеві сподобався одразу. Слухняний, добре вчиться і книги любить. А Сливка якраз узявся бібліотеку в містечку облаштовувати. Книжки дарували колеги, друзі, деякі купував сам на скромну вчительську платню. Незабаром про Сливчину бібліотеку заговорили, до неї йшли брусилівчани. Нікому не відмовляв Іван Григорович. Навпаки: радив, що прочитати, як зрозуміти прочитане тощо.

Одним з найактивніших і найулюбленіших читачів Сливчиної книгозбірні був Іван Огієнко. Учитель, як міг, допомагав сиротині. Добирив для нього книжечки, роз'яснював незрозуміле. Серед читива переважали українські книги – твори Шевченка, Грабовського, Івана Франка, історичні. Мудрий наставник прагнув прищепити хлопчині любов до рідної мови, до України, виховати справжнього патріота – борця за українську незалежність, яким, поза будь-якими сумнівами, був сам. Забігаючи наперед, відзначимо: старання першого учителя не пропали намарне. Його учень виправдав довір'я і своїх вчителів, і земляків з Полісся. Вони можуть пишатися ним. І вони, і нащадки їхні. Нині ім'я Огієнкові відоме не лише на українських обширах, а й у Європі, в усьому світі...

– Пане ректоре, студенти і викладачі зібралися в актовій залі. Чекають вас... – До ректорових апартаментів зазирнув хтось із працівників.

Огієнко мовчав. Може, не почув? Дивився за вікно, туди, де буя молода весна, несла на своїх крилах райдужні мрії, сподівання чогось незвичайного, незвіданого.

Він згадував... Згадував незабутнього Івана Сливку, першого навчителя свого, доброго порадника і друга. Це він порадив матінці віддати Іванка у військово-фельдшерську школу, куди приймали дітей-сиріт, батьки яких, колишні солдати, загинули або померли передчасно, навчатися за державний кошт. Матінка прислухалась до розумної поради, Іванко – також. І подалися вони до Києва, по краю долю... Звідси й почалася його наука, шлях у широкий, безмежний світ...

– Пане ректоре... – почулося знову нерішуче, боязко якомсь.

Огієнко враз схопився, вибіг із-за стола. Що це з ним? Його зовуть, а він.

– Пробачте, я зараз... Іду вже...

У просторій залі зібралися студенти – ті, що з якихось причин не змогли поїхати на Великодні свята до рідних домівок, викладачі. Ректора зустріли з піднесенням, гучними оплесками.

Огієнко зупинився посеред аудиторії, обвів поглядом переповнену залу. Що їм сказати? Що подарувати у цей святковий день?

– З Великоднем вас, панове! – проказав. – З великим християнським святом! Будьте здорові і щасливі, хай Господь наш Всевишній буде з вами сьогодні, і завтра, і многая-многая літ.

Срібно, хвилююче дзвонили дзвони в університетській церкві, у церквах і соборах Кам'яця. Місто святкувало Святу Пасху. Святкували і в університеті. Напередодні ректор розпорядився провести урочисті розговини для студентів, закупити необхідні продукти. А ще обдарувати усіх присутніх українців пасхальними писанками. На це з фондів Головноуповноваженого ректор-міністр виділив 200.000 карбованців.

Раділи, весело відзначали Паску – свято весни, щедрості й надії кам'янецькі студенти, особливо емігранти з Галичини. Славили Господа, послали святошні вітання рідним і близьким, сподіваючись на близьку зустріч. Радісно було і йому, ректору. Радісно, хороше. Надворі бурхливо квітнула весна, вішувала добро і щастя. Вірилось, що так буде. Що попереду – омріяні далі, ще не впокорені вершини, які будуть подолані, будуть скорені. Бо для чого ж тоді жити, боротися задля чого...

-22-

Дарма кажуть у народі, що чудес не буває! І приходять вони, як правило, зовсім несподівано, можна сказати, по щучому повелінню.

Оце нещодавно, в котрий раз полинувши думками на рідну Брусилівщину, загадував небіжчицю матінку з її вічними, нескінченними клопотам, братів та сестер, друзів дитинства. І як тут було не згадати своїх улюблених учителів і наставників – Івана Григоровича Сливку та священника Никанора Сташевського. Обидва зіграли далеко не останню роль у його долі, і за це він безмежно вдячний їм. Особливо Івану Григоровичу. То він прищепив йому любов до книги, пробудив спрагу до знань, науки. Хтозна, як би склалось його життя, якби не учитель Сливка. Ось тільки де він тепер, куди повели його, невтомного шукача, людину неспокоїної вдачі, шляхи-дороги? На чиему боці, під якими прапорами – жовто-блакитними, червоними чи іще з якимсь опинивсь? А, може, його і на світі вже нема. Скільки лихих вітровіїв прошуміло над Україною з тих пір, скільки людських життів забрано...

Чув, нібито вчитель виїхав з Брусилова ще задовго до революції, але куди – ніхто не знає.

Огієнко сидів у своєму робочому кабінеті, приймав відвідувачів. Майже усі були свої – викладачі, працівники університету, мешканці міста. Прийшли з чолобитною і двоє представників міської громади. Просили організувати читання лекцій у Народному домі. Пообіцяв, порадив коли і кому слід довірити цю справу.

Але тут... До просторої кімнати, несміливо прочинивши двері, увійшов літній уже чоловік, скромно зодягнутий, з подорожною валізою у руках. Увійшов й одразу зупинився, розглядаючи господаря кабінету. Огієнко з цікавістю спостерігав за незнайомцем. Хто він? Чого йому? Чоловік підійшов ближче, опустив на підлогу важкеньку валізу. А тоді:

– Добридень, пане ректоре. Не впізнаєте? Що ж, це й не дивно. Стільки літ минуло. Сливка я, Іван Григорович. Не пам'ятаєте? Брусилів, школа. Ви тоді ще зовсім хлоп'ям були...

Огієнко вмить підхопився з місця, кинувся до несподіваного гостя. Обняв, розцілував. Од хвилювання не міг ні слова промовити. Невже це справ-

ді він, його шкільний навчитель? Живий, здоровий? Посадив біля себе, засипав запитаннями.

Сливка розповідав, Огеїнко уважно слухав. І хоч справ, як мовиться, по самісіньке горло, звелів наразі до себе нікого не впускати, усі візити відкласти, перенести на завтра.

Сливка не спускав очей з Івана Івановича, з цікавістю і неабияким задоволенням стежив за кожним його словом, порухом руки, виразом обличчя. Він впродовж усіх цих років, що проминули, намагався дізнатися про те, як склалася доля його найбільш обдарованого вихованця, ким він став, яку життєву стежину обрав. Дізнався, що Огеїнко у Києві, займається науковою діяльністю, подає великі надії. У різних виданнях вдалося віднайти кілька видрукваних праць свого колишнього учня. Ото й усе! І зовсім несподівано натрапив у газеті на інформацію про те, що у Кам'янці-Подільському відкривається чи не найперший в Україні державний український університет і що ректором його призначено Івана Огеїнка, відомого вченого-філолога, професора. Трохи пізніше дізнався, що його ж, професора Огеїнка, призначили міністром освіти і науки. Яка то була радість для Сливки і його сім'ї! ось яких учнів виховав він, простий учитель-трудоївик, якими великими людьми вони стали! Декілька днів по тому не міг заспокоїтися, прийти у себе: поїду до Кам'янця, неодмінно поїду. Домашні намагалися умовити не робити цього: і дорога тепер важка, небезпечна, і Огеїнко навряд чи пам'ятає його – скільки тих вчителів у нього було. І слухати не бажав: поїду – і все. І таки поїхав. Зараз сидить у ректорському кабінеті, мило бесідує з паном професором, обидва згадують дорогий серцю Брусилів, школу, спільних знайомих. Як неймовірно давно і, водночас, як зовсім недавно те було – Брусилів, школа, бібліотека, зібрана Іваном Григоровичем, найактивнішим читачем якої був Іван Огеїнко – наймолодший син удови Пріської Огеїнчихи...

Говорили, згадували довго. Сливка розповідав про своє нелегке, сповнене шукань і поневірянь, зневіри, життя-буття, ходіння по муках, які не скінчилися і досьогодні. Після Брусилова три роки попрацював у залізничній школі в Бирзулі, що на Одещині, десять років завідував Крижопільською двокласною школою. Потому була зразкова школа Великосорочинської учительської семінарії, де вчителював до 1917 року. Революційні події, національно-визвольні змагання, що розгорнулися, не залишили патріота-українця байдужим. Брав участь у суспільно-політичному житті краю, організовував селянську спілку, до якої залучив кулька сотень селян. Відкрив у містечку Тальне на Черкащині, курси по ліквідації неписьменності, де сам і викладав, і опікувався навчанням неграмотних юнаків і дівчат з усієї округи. Завдяки його наполегливості і досвіду, набутого у Брусиліві, було відкрито безплатну бібліотеку-читальню... Словом, Іван Сливка і в цей нелегкий час не сидів без діла, не чекав пасивно й збайдужіло добрих перемін. Він працював, жив для громади. Як колись, у Брусиліві.

Огеїнкові такі люди були потрібні. Під кінець зустрічі ректор і запропонував тимчасово безробітному Сливці переїжджати до Кам'янця. Тут, мовляв, поки що спокійніше (он і уряд суди перебрався, міністерства майже усі), та й робота знайдеться. В університеті.

– Чи зможу? – засумнівався Іван Григорович. – У мене ж освіти вищої нема, та й університет – то храм науки, працювати у ньому велика честь.

– Нічого, Іване Григоровичу. Зможете, – заспокоював гостя Огеїнко. – Ми віднайдемо для вас справу, знайому і близьку вам як фахівцеві. А що стосується ваших сумлінності, енергійності, високої відповідальності, то я у вас вірю...

Вечеряли в Огієнків. Домна Данилівна, яка також добре пам'ятала Сливку по навчанню у Брусилівській школі, пригощала дорогого гостя, розпитувала про Брусилів, про сім'ю.

Вечір пройшов у теплій, щирій обстановці, по-сімейному, невимушено і просто. А вранці наступного дня вони попрощалися. Огієнко поспривав аби Сливка зміг без зайвих труднощів та перешкод дістатися додому.

Про своє бажання бачити колишнього шкільного вчителя на штатній посаді в університеті ректор не забув.

4 вересня 1918 року Огієнко підписав наказ про призначення Івана Григоровича Сливки помічником бібліотекаря університетської книгозбірні. Рахуючись «помічником», Іван Сливка тривалий час виконував обов'язки завідувача, багато зробив для комплектування бібліотеки необхідною літературою, впорядкування фонду, вдосконалення форм і методів оптимального обслуговування користувачів – студентів, викладачів.

Починаючи з перших днів його діяльності Огієнко залишався задоволеним роботою свого колишнього наставника, відзначав його, належно поціновував.

-23-

День народження Анатолія святкували, як завжди, скромно, у родинно-му колі. Домна Данилівна приготувала смачний і, як на ті часи, щедрий стіл. Іменинник запросив своїх найближчих друзів – однокласників, сусідських хлопчаків, з якими зазвичай гралася у дворі. Іван Іванович заради сімейного свята раніше прийшов з роботи, приніс синові подарунок – товсту з кольоровими малюнками книгу про тварин і велику коробку монпансьє. Де він зумів дістати таке багатство – залишилося лише йому відомим. На мовчазне запитання дружини не відповів, загадково усміхався. Насправді ж подарунок для старшого сина – іменинника купив за два чи й три тижні наперед, під час поїздки до Києва, і зберігав у робочому кабінеті, аби у призначений день зробити малому своєрідний сюрприз.

Треба сказати, що подарунками членів свого сімейства – дружину, синів Огієнко радував не так уже й часто: жили дуже ощадливо, кожна копійка була на рахунку у домашнього «міністра фінансів» Домни Данилівни. Тож вона завжди знала, як розпорядитися грошима, що їх приносив Іван Іванович.

На Анатолеві іменини також не було нічого зайвого. Лише все найнеобхідніше. Майже усі страви до столу приготувала господиня, а вона у цій справі відзначалася неабиякою кулінарною майстерністю.

За святковий стіл сіли десь години о четвертій, а, може, й пізніше. Дітей спочатку хотіли розсадити на кухні і де для них вистачило б місця, було б досить зручно. Та Іван Іванович раптово змінив прийняте рішення.

– Нехай з нами, за спільним столом. Їм так хочеться відчутти себе дорослими. Чому маємо їм відмовляти у цьому?

На тому й погодилися. Правда, молодь спочатку поводитися якось надто скуто, сором'язливо. Але поволі освоїлась, почувала себе, наче вдома. Толик, розповів смішні історії з школярського буття, усі весело сміялися.

Домна Данилівна підкладала у тарелі різну смакоту і закохано дивилася то на синів Анатолія і Юрка, то на чоловіка.

Іван Іванович поздоровив старшенького, вручив подарунок.

– Бажаю тобі, синку наш дорогий, вирости здоровим і щасливим, гідним сином неьки України, – мовив обіймаючи худенькі синові плечі. – Знай, що немає щастя більшого, ніж бути корисним своїй державі, своєму народові.

– Ну, досить тобі, Іване. Він іще зовсім дитина, а ти з ним так... – Домна.

Данилівна поцілувала синочка у щічку і, наче ненароком, змахнула зрадливу сльозу.

– Даремно вважасш його дитиною. Він – мужчина, громадянин, – заперечливо похитав головою Огієнко. – Таким, як він і його друзі, належить майбутнє. І вони його здобудуть. Неодмінно здобудуть! Я вірю в це...

– Ну гаразд, гаразд, – змахнула рукою Домна Данилівна. – Звичайно, здобудуть. А ми їм допоможемо. Правда ж?

Швидко звечоріло. На вулиці, перед університетськими будівлями, спалахнули електричні ліхтарі. Гості, ще трохи посидівши, стали розходитись. Домна Данилівна прибирала зі столу, Анатоль і Юрась допомагали матінці.

Іван Іванович любив такі тихі, спокійні, сповненні родинного затишку, вечори. У сімейному гурті, з дружиною і дітьми. Це у нього ще з Брусилова, коли холодними зимовими вечорами збиралася уся їхня родина: матір, він, Івась, брати Василь, Михайло, Іван, сестра Палажка. На Різдв'яні чи Великодні свята приходили до родинного гнізда вже одружені Федір та Одарка з дітьми. Ото було весело у вдовиній хатині!.. Малий Іванко на все життя запам'ятав ті далекі вже зустрічі у рідному Брусиліві, коли вони усі – і матінка, і брати з сестрами були разом, жили однією дружною сім'єю. У злиднях, нестатках, але, здавалося, щасливо, радісно.

А потім згоріла їхня хата, ще згодом – нове, ще страшніше горе: померла матінка... І роздвоїся тоді його, Іванків, світ, розпався на дві половини: одна – до смерті матусі, друга – після неї. Усе раптом померкло, потьмяніло. Не той став світ, зовсім не той. Навіщо ти так рано пішла від них, матусю? Ти б могла іще жити, порадіти за сина свого найменшого, якого водила пішки аж до Києва, щоб в науку віддати. Тепер він – професор, шановна людина. Але що з того, коли тебе нема, єдиної, найріднішої...

Підійшов до книжкової шафи, узяв першу – ліпшу, яка під руку потрапила, книгу. Приліг на дивані, розгорнув фоліант. Не читалося. Один за одним наповзали спогади. Здебільшого невеселі, тривожні. Дитинство, важка праця за кусень хліба, навчання... Школа в Брусиліві, військово-фельдшерська школа, університет святого Володимира... Відтак – наукова, викладацька праця. І ось він уже професор, автор багатьох праць з мовознавства, історії. Тепер – ректор університету, міністр... А що далі, далі – що? Чи буде щасливою, заможною і свобідною його Україна, край Подільський, Полісся будуть щасливими і багатими? Он що діється навколо – боротьба, жертви, кров...

Нечутно, тихо увійшла Домна Данилівна, присіла біля нього.

– Що тобі, Іване? – лагідно спитала. – Що тебе непокоїть, скажи...

Що мав казати? Обняв правицею за ще по-дівочому тонкий стан, торкнувся ніжно чола.

– Що се у тебе, Домніко, сніжком скроню притрусило-припорошило? – запитав, ніби вперше побачивши.

Усміхнулася сумно, кивнула на знак згоди.

– Літа наші, літа... Не такі ми вже молоді, як колись. І вже ніколи не будемо такими...

Мовчали. Огієнко ніжно обіймав дружину, лагідно гладив їй волосся. Обом було добре, затишно. Чи довго їм отак-о?..

Він любив Домнікію палко, усім серцем. І тоді, щойно побачивши після тривалої перерви, і коли одружилися, тіснилися у маленькій, найнятій аж за містом, кімнатці, і тепер, через десяток літ. Справжнє, велике кохання не мине з часом, не старіє. Бо нічого на світі немає сильнішого за нього. Немає і не буде. Ще не вигадало людство, природа, світ не вигадав.

Огієнко пригадував, як вони з Домініком уперше після одруження приїхали до Києва, як, узявшись міцно за руки, ходили його вулицями, милувалися красою Софіївки, Києво-Печерської Лаври, Дніпром... Скільки захоплення, радості було у її променистих, схожих на двоє маленьких сонць, очах!

Вони жили дружно. Труднощі, негаразди не стали на заваді їхньому коханню, прагненню бути завжди в усьому разом, жити заради їхньої любові, народжувати дітей. Боляче переживали смерть маленького Євгенчика. Він не раз бачив, як заховавшись у якомусь закутку, плакала Домініка, серце у нього розривалося з болю, туги. Та що вдієш? Невдовзі народився Юрчик – і дружина наче заспокоїлась, на щоках знову з'являвся звичайний рум'янець...

Він працював, рідко бував удома. Вона ж... А що – вона? З дітьми і для дітей. Для чоловіка. Для сім'ї. Не шкодувала себе, здоров'я свого задля них.

Промчать, мов швидкі коні, роки. Будуть на їхньому шляху і труднощі, і гіркі, мов полин, розчарування. Еміграції, життя у вигнанні, жорстокі поневіряння. Вона пройде через усе це поруч з ним, плече-в-плече, рука-об-руку. І ніколи не нарікатиме на долю. «Я щаслива, що була з тобою» – скаже йому полишаючи світ од важкої, невиліковної хвороби 19 травня 1937 року у Варшавському благодійницькому шпиталі. На чужій землі, далеко від Брусилова, від України. У вигнанні. І останки її знайшли прихисток на тій же чужині, там і упокоїлись навіки.

Він переживе її майже на три з половиною десятиліття і, як і вона, відійде у Вічність на чужині.

Вони жили з любов'ю і пішли з любов'ю. До людей, до України.

-24-

Під натиском червоних українські загопи відступають на захід. Урядові, міністерські структури, які все ще залишалися у Кам'янці, знову готуються до евакуації. Куди на цей раз? Не до Вінниці, не до Києва – там також неспокійно.

Професор Огієнко розуміє, серцем відчуває: у Кам'янці-Подільському йому та його близьким залишилися лічені дні. Однак продовжує працювати. За його рекомендацією професора В. Герашенка обрано деканом сільськогосподарського факультету. Ректор тут же зобов'язав новообраного декана по-справжньому впорядкувати справи університетським городом, щоб професори, інші співробітники могли вирощувати овочі, фрукти, забезпечувати свої сім'ї, університетську їдальню. На місто насувався голод, тож потрібно було якось рятуватися.

Четвертого липня ректор Огієнко вручив атестати зрілості першому випускнику університетської гімназії для дорослих, ним же заснованої. Вручення відбулося в урочистій обстановці, з патріотичними промовами, обіцянками усі знання і сили віддати на благо України, її незалежності, заради щастя і добра. Де воно, оте щастя? Щось не видно його, ой не видать...

Про останні дні Огієнка у місті над Смотричем розповідає Софія Русова: «... На цьому большевицькому тлі життя єдиною цитаделлю українства залишався наш кам'янецький університет. За відсутності Огієнка ректором залишався Білецький, а коло нього групувалися тісно зв'язана між собою професорська рада: Аленич, Васильківський, Біднов, Клепацький, Бучинський, Клименко та ін. Несподівано знов десь наші перемогли більшовиків, які почали втікати. Вернулись наші, вернувся Петлюра. Але не був цей поворот ніяким тріумфом... Пам'ятаю, як Огієнко у своєму приватному помешканні влаштував на честь Петлюри прийняття. Здається, не минуло й місяця як нова остаточна евакуація українського уряду наводила на кам'янчан і сум і жах. Ніхто добре не знав, звідки наступають більшовики, ніхто не складав певного маршруту для цих чис-

ленних возів, для наготовлених численних авт. Спільно вантажився військовий Головний Штаб... Пізно вночі проїхало повз мої вікна авто Петлюри – він завжди останній покидав позицію. На другий день з'явилися червоні...»

...Він залишав Кам'янець, університет, якому віддав стільки сил, енергії, любові. Так, він щиро, на все життя закохався у це чудове, прекрасне місто з безцінними історичними пам'ятками, багатющою історією. Він полюбив цих працьовитих, щедрих на добро і ласку, людей, для яких працював, творив, для яких не шкодував себе і до яких прикипів душею, серцем. Він так хотів, так прагнув, щоби у древньому і вічно юному Кам'янці на Поділлі був свій, український, університет, щоби діти навчалися рідною мовою, щоб сягнули, врешті решт, вершин європейської і світової культури. Він мріяв про це й намагався усе зробити, аби мрія та стала реальною, дійсністю. Та чи станеться так... Чи залишиться, чи діятиме створений ним університет уже без нього, за нової влади?

Гаряче, спекотне літо непомітно відійшло, уступивши місце прохолодним вітрам і раннім заморозкам. Кам'янецькими вулицями снували нудьга і смуток. Непогода, тривожне очікування позаганяли міщан по їхніх убогих оселях, і лише всюдисухі дітлахи подекуди визирали із-за обережно позирали із-за обережно прочинених хвірток та хатніх дверей: а що там на вулиці? Огієнко сумно дивився на однострої передчасно пожовтілих каштанів, котрі, мов почесний ескорт, вишикувалися обіруч. Вони немов прощалися з ним, а він прощався з ними. Хтозна, чи випадє ще колись побувати тут.

Він знову і знову перебирав у пам'яті події останніх днів, місяців. Хотілося віднайти у них бодай щось приємне, радісне. Щоби заспокоїти зболене, стомлене тривогами і недобрими передчуттями, безнадією серце. І від того ставало ще гірше, тривожніше. Куди проляже відтепер його шлях – шлях вигнанця і політичного біженця? Як складеться подальша доля його і його найдорожчих, найближчих і найрідніших людей – Домни Данилівни, Анатолія, Юрка? Де знайдуть прихисток, хто подасть їм руку допомоги, підтримає у що чи не найважчу частину життя їхнього?

Позаду залишилися Ратуша, Стара фортеця, шпильчасті вежі Кафедрального костюлу, мінарет. Позаду залишався Кам'янець. Прощавай чарівне, незабутнє місто над тихоплинною Смотрич-рікою... Прощавай, кохане дітище – Кам'янець-Подільський університет!.. Прощавай Україно мила!.. Ви – навечно у його серці.

Я на Україну повернусь
Через роки, через віки...

Невідомо звідки, з'явилися спливи у розбурханій свідомості ці рядки. Повторював їх неоднораз, силкуючись пригадати, чи се, кому належало чи належить. Може йому?...

Попрохав зупинити авто. Вийшов. Озирнувся довкруг. Онде вони – Стара фортеця, собори, старовинний Замковий міст, по якому щойно, либонь востаннє, промчало їхнє авто.

Над сивим Кам'янцем, над краєм Подільським, усією Україною журно висіла неспокійна, тривожна осінь року одна тисяча дев'ятсот двадцятого – року палких надій і райдужних сподівань, невикористаних можливостей і втрачених ілюзій, яким так і не судилося збутись...

м. Кам'янець-Подільський,
червень-серпень 2011 року

Отримано: 18.12.2012 р.

НАШІ АВТОРИ

Вонсович Геннадій (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та соціології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Герус Олег (м. Вінніпег, Канада), професор Манітобського університету

Завальнюк О.М. (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Євграфова Алла (м. Суми), кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики і філології Сумського державного університету

Єринюк Роман (м. Вінніпег, Канада), професор Колегії Св. Андрея і Манітобського університету

Іваневич Лілія (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, голова циклової комісії природничо-наукових дисциплін, заступник голови педагогічної ради Хмельницького коледжу технологій та дизайну

Іваневич Віталій (м. Хмельницький), історик, краєзнавець, член Хмельницького міського відділу Центру дослідження Поділля Інституту історії України НАН України

Казимирів-Мединська Марія (м. Заліщики, Тернопільська обл.), краєзнавець

Корнійчук Тетяна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук

Кравчук Людмила (м. Вінниця), старший лаборант кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, магістр, пошукувач кафедри української мови.

Красуцький Мар'ян (м. Кам'янець-Подільський), письменник, член Національної Спілки письменників України, почесний професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, лауреат Всеукраїнських премій імені Івана Огієнка, імені Ю. Яновського, обласних імені М. Годованця, імені В. Булаєнка, імені Г. Костюка

Крик Назарій (м. Кам'янець-Подільський), магістр історії, провідний бібліотекар абонементу історичного факультету наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка.

Лецькін Михайло (м. Житомир), кандидат філологічних наук, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка

Мацько Віталій (м. Хмельницький), доктор філологічних наук, завідувач кафедри теорії і методики суспільно-гуманітарних дисциплін Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Мозолюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Нагорний Ярослав (м. Хмельницький), аспірант Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Огірко Олег (м. Львів), доктор філософії, кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та соціально-гуманітарних дисциплін Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Подрига Володимир (м. Полтава), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Полтавського НПУ імені В.Г. Короленка

Поліщук Володимир (м. Черкаси), доктор філології, завідувач кафедри української літератури і компаративістики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Потапчук Ірина (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри української мови Кам'янець-подільського національного університету імені Івана Огієнка

Почапська-Красуцька Оксана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Починок Людмила (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Продан Юлія (м. Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Прокопчук Віктор Степанович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, директор наукової бібліотеки, професор кафедри історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Заслужений працівник народної освіти України.

Прокоф'єв Іван (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики

Рарицький Олег (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, докторант

Саган Олександр (м. Київ), доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України

Соболь Валентина (м. Варшава) доктор філологічних наук, викладач кафедри україністики Варшавського університету

Сохацька Євгенія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, професор кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; керівник Центру огієнкознавства університету, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Старенький Ігор (м. Кам'янець-Подільський), магістр історії, аспірант кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член Національної спілки краєзнавців України.

Тимошик Микола (м. Київ), професор, доктор філологічних наук, завідувач кафедри видавничої справи та мережених видань Київського національного університету культури і мистецтв, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка

Тітова Наталія Володимирівна (*м. Хмельницький*), кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права.

Трембіцький Андрій (*м. Хмельницький*), магістр, історик і краєзнавець, член Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАНУ

Трембіцький Анатолій (*м. Хмельницький*), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», завідувач Хмельницького міського відділу Центру дослідження Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України

Тюрменко Ірина (*м. Київ*), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету

Франчук Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Швець Наталя (*м. Тернопіль*), аспірантка Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, викладач Хмельницького торговельно-економічного коледжу КНТЕУ

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	5
---------------------	---

1. ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

Вонсович Г. Б. Ретроспектива рефлексії ідеології Д. Донцова («Не визволимося політично, поки не визволимося духовно» («Росія чи Європа?»)).....	6
Євграфова А. О. «Українська хартія вільної людини» в контексті спадщини Івана Огієнка.....	16
Завальнюк О. М. Діяльність Івана Огієнка з популяризації історії Кам'янець-Подільського державного українського університету в зарубіжжі (до 95-річчя заснування вишу)	20
Іваневич Л. А. Історичні аспекти у працях подолянина Костя Широцького	32
Іваневич В. С., Трембіцький А. А. Устим Кармелюк (до 200-річчя початку повстанського руху на Поділлі).....	42
Корнійчук Т. В. І. Котляревський і Полтавська філія російського біблійного товариства.....	47
Кравчук Л. В. Мова мас-медіа як основне джерело збагачення новотворами загальноновного словника	53
Крик Н. В. Книговидавнича діяльність в період Директорії УНР.....	58
Лецькін М. О. «... Без нації не може бути розвитку індивідуальностей...» (взаємини Івана Огієнка та Євгена Онацького).....	65
Мацько В. П. Наукова рефлексія Мирона Степняка в просторі дослідження «Молодої музи» (початок 30-х років ХХ століття)	70
Мозолюк О. М. Старослов'язи мзи в історичній епопеї «Наш бій за Державність» Івана Огієнка.....	80
Нагорний Я. В. Рецептний метод дослідження в літературознавчій практиці Павла Богацького	85
Огірко О. В. Роль українських церков в запровадженні християнської етики в систему духовно-морального виховання молоді	92
Подрига В. М. Особливості художньої інтерпретації архетипів колективного несвідомого у прозі О. Сомова.....	98
Поліщук В. Т. Павло Филипович про Петра Гулака-Артемівського та ранній український романтизм.....	103
Потапчук І. М. Народні назви частин річки та способу руху води в ній у західноподільських говірках.....	109
Почапська-Красуцька О. І. Розважальна комунікація як метод ігрореалізації в друкованих періодичних виданнях Подільської губернії 1917-1921 рр.	117
Починок Л. І. Драма В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь» у світлі християнських істин.....	124
Продан Ю. П. Термінографія в Україні початку ХХІ століття: проблеми, перспективи й тенденції розвитку	128

Прокопчук В. С., Тітова Н. В. «Нещастя цих українців у тому, що їм довелося жити в таку історичну епоху...».....	136
Прокоф'єв І. П. Поезія Петра Караса.....	147
Рарицький О. А. Світоглядні та художні особливості поетичної збірки «Зелений шум» (2012 р.) Івана Прокоф'єва.....	153
Саган О. Н. Проблема ідентифікації «Українського православ'я» у витрактуванні митрополита Іларіона (Огієнка).....	159
Соболь В. О. Григорій Сковорода і Лесь Курбас: у пошуках внутрішньої людини (до 125-річчя від дня народження Леся Курбаса).....	166
Сохацька Є. І. Сила авторитету: 75-ліття митрополита Іларіона (Івана Огієнка) в Канаді (1957 р.) (за матеріалами «Віри й Культури»).....	178
Сохацька Є. І. Шевченкіана Івана Огієнка (митрополита Іларіона) за сторінками часопису «Віра й культура» (1953-1967 рр.).....	192
Старенький І. О. Співпраця Івана Огієнка з Пилипом Клименком та Юхимом Сіцінським в галузі охорони пам'яток на Поділлі в період Української революції.....	205
Тимошук М. С. «Найперше наше спасіння – це служба народові»: головні змістові доміанти богословських студій митрополита Іларіона (Огієнка).....	211
Трембіцький А. М. Життєві шляхи і творча спадщина талановитого прозаїка української діаспори, уродженця Ізяславщини – священика Харитона Довгалюка.....	222
Тюрменко І. І. Епистолярій як джерело до вивчення повсякденного життя митрополита Іларіона у Швейцарії.....	228
Франчук Т. Й. Педагогічний потенціал афоризмів Івана Огієнка.....	234
Швець Н. С. Епістолярій Олекси Гай-Головка як джерело формування його ідейних та художніх поглядів.....	241

2. ПЕРШОДЖЕРЕЛА

Сохацька Євгенія. До справжнього Шевченка. Іван Огієнок (митрополит Іларіон) – один із творців наукової Шевченкіани.....	246
Митрополит Іларіон [Іван Огієнко]. Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка. Літературна монографія. – Відб. з ж-лу «Віра й Культура». – 1960. – Ч. 6 (78), 9 (81), 10-11 (82-83), 12 (84), 1 (85), 2 (86). – 1961. – Ч. 3 (87) (скорочено).....	248
Митрополит Іларіон [Іван Огієнко]. Чергові завдання Шевченкознавства. – Відб. з ж-лу «Віра й Культура». – 1961. – Ч. 9 (93). – С. 1-5; Ч. 10-11 (94-95). – С. 1-7.....	266
Митрополит Іларіон [Іван Огієнко]. Огляд нових видань І. Підроблений «Кобзар». – Відб. з ж-лу «Віра й Культура». – 1961. – Ч. 8 (92), червень. – С. 23-24.....	272

3. З РЕДАКЦІЇ ПОШТИ

Dr. Oleh W. Gerus. First into the Ukrainian National Arena.....	274
Dr. Roman Yereniuk. The global legacy of Metropolitan Ilarion.....	282
Dr. Roman Yereniuk. Translating the Bible into Ukrainian took this professor 21 years and professor 21 years and proved an exciting feat of scholarship on the run.....	285

Красуцький М. І. Григорій Костюк: через роки і відстані. До 111-тої роковини від дня народження	288
---	-----

4. СПОГАДИ

Казимирів-Мединська Марія. Спогад про Митрополита Іларіона.....	292
--	-----

5. РЕЦЕНЗІЇ

Соболь Валентина. Про Шевченка та дороги до українсько-польського порозуміння [Козак Стефан. Шевченкознавчі та порівняльні студії. Статті. Розвідки. Лекції [головн. редак. Г. Скрипник; упорядн. Р. Радишевський]. – К.: Вид-во Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, 2011. – 336 с.]	295
Сохацька Є. І. Вагоме слово в царині огієнкознавства: тритомник Михайла Лецькіна [Лецькін Михайло. Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка (митрополита Іларіон). – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. – Ч. I. – 336 с. – Ч. II. – 2013р. – 308 с.; Ч. III – 2013 р. – 332 с.].....	302
Сохацька Є. І. Нове видання фундації митрополита Іларіона (Огієнка) [Іван Огієнко (митрополит Іларіон)]. Служити народові – то служити Богові: богословські студії / Упоряди., автор передмови та коментарів М.С.Тимошик. – К.: Наша культура і наука, – 2013. – 448 с. (Бібліотечна серія. Фундація ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2 «Зарубіжні першодруки». Том 10.	305

6. ДО ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

Завальнюк О. М. Огієнкіана в Кам'янці-Подільському: щедрий десятилітній ужинок. (Огляд наукової збірки «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» 2003-2012 рр.)	308
Лауреати премії імені Івана Огієнка 2013 р.....	319
Сохацька Є. І. Зустріч з огієнкознавцями	319
Сохацька Є. І. Про Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Творча спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) в контексті сучасних українських реалій	323
Сохацька Є. І. Про наукову богословсько-історичну конференцію «Із Києва по всій Русі», присвячену 1025-літтю хрещення Київської Русі-України....	326
Сохацька Є. І. Творчі здобутки лауреатів Огієнківської премії: Лідія Шевело.....	328

7. ХУДОЖНЯ ОГІЄКІАНА

Красуцький Мар'ян. Грона калини червоні повість (уривок) (закінчення)	330
--	-----

НАШІ АВТОРИ	346
--------------------------	-----

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Центр огієнкознавства
Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск X

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Підписано до друку 12.12.2013 р. Гарнітура «Таймс».
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 20,6. Обл.-вид. арк. 29,4.
Тираж 100. Зам. № 617.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.